STUDII

DE ŞTIINŢĂ ŞI CULTURĂ

VOLUME XIII, ISSUE 1, MARCH 2017
VOLUME XIII, N° 1, MARS 2017
VOLUMUL XIII, NR. 1, MARTIE 2017

Revistă editată de / revue éditée par / journal published by:
UNIVERSITATEA DE VEST „VASILE GOLDIŞ" DIN ARAD, ROMÂNIA

în parteneriat cu / en partenariat avec / in partnership with:

LE DÉPARTEMENT DE ROUMAIN
D'AIX-MARSEILLE UNIVERSITÉ, FRANCE

LE CAER - EA 854
D'AIX-MARSEILLE UNIVERSITÉ, FRANCE

LE CIRRMI
DE L'UNIVERSITÉ PARIS 3 - SORBONNE NOUVELLE, FRANCE

FACULTATEA DE FILOSOFIE,
DEPARTAMENTUL DE LIMBA ŞI LITERATURA ROMÂNĂ,
UNIVERSITATEA NOVI SAD, SERBIA

UNIVERSITY OF JENA, INSTITUTE FOR SLAVIC LANGUAGES, JENA, GERMANY

„Vasile Goldiş" University Press
Arad – România

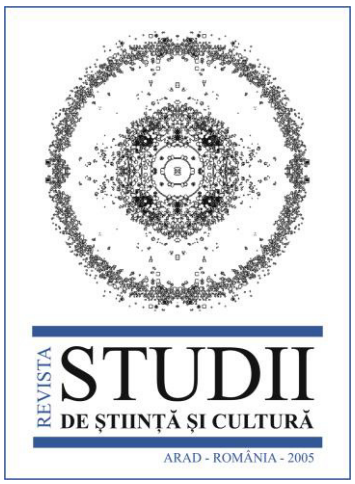

ISSN 1841-1401 (print)
ISSN - L 1841-1401
ISSN 2067-5135 (online)

Revistă **evaluată pozitiv**, după criteriul citărilor, în **I. C. Journals Master List 2012**, cu un scor **ICV** (Valoare Index Copernicus) de **6,03 puncte**.

Colegiul editorial / Editorial Board
Editor şef / Editor–in–Chief: Prof. univ. dr. Gilles BARDY – Université d'Aix-Marseille AMU, France
Director executiv / Executive Director, Redactor şef fondator/ Editor–in–Chief founder: Prof. Vasile MAN – Universitatea de Vest „Vasile Goldiş" din Arad, România
Coeditori / Co-Editors-in-Chief: Prof. univ. dr. Sophie SAFFI – Université d'Aix-Marseille AMU, France; **Prof. univ. dr. Louis BEGIONI** – Université d'Aix-Marseille AMU, France; **Prof. univ. dr. habil. Emilia PARPALĂ** –, Universitatea Craiova; **Conf. univ. dr. Virginia POPOVIČ** – Universitatea Novi Sad, Serbia; **Acad. Prof. univ. dr. Thede KAHL** – University of Jena, Germany; **Dr. Graţiela BENGA-ŢUŢUIANU**, Academia Română, Filiala Timişoara;
Prof. univ. dr. Rodica BIRIŞ – Universitatea de Vest „Vasile Goldiş" din Arad, România

Consiliul ştiinţific – Referenţi / Scientific Board
Acad. Mihai CIMPOI – Academia de Ştiinţe a Republicii Moldova
Prof. univ. dr. Alvaro ROCCHETTI - Université Paris 3 – Sorbonne Nouvelle, France
Conf. univ. dr. Romana TIMOC-BARDY, Université d'Aix-Marseille AMU, France
Prof. univ. dr. Ştefan OLTEAN – Universitatea „Babeş Bolyai" Cluj-Napoca, România
Dr. Viviana MILIVOIEVICI - Academia Română, Filiala Timişoara
Prof. univ. dr. Mihai Mircea ZDRENGHEA – Universitatea „Babeş Bolyai" Cluj-Napoca, România
Prof. univ. dr. Marina Puia BĂDESCU – Universitatea Novi Sad, Serbia
Conf. univ. dr. Ştefan GENCĂRĂU – Université d'Aix-Marseille AMU, France şi Universitatea „Babeş Bolyai" Cluj-Napoca, România
Conf. univ. dr. Nikolina ZOBENICA - Universitatea Novi Sad, Serbia
Prof. univ. dr. Iulian BOLDEA – Universitatea „Petru Maior" Târgu-Mureş, România
Prof. univ. dr. Elżbieta JAMROZIK - Instytut Kulturologii i Lingwistyki Antropocentrycznej Wydział Lingwistyki Stosowanej, Warszawa, Poland
Conf. univ. dr. Stăncuţa LAZA - Universitatea de Vest „Vasile Goldiş" din Arad, România
Conf. univ. dr. Iveta KONTRIKOVA – Universitatea „Matej Mel", Banska Bystrica, Slovacia
Prof. dr. Dres. H. c. Rudolf WINDISCH – Universitat Rostock, Germania
Conf. univ. dr. Mihaela BUCIN – Universitatea din Szeged, Ungaria
Prof. univ.dr. Lucian CHIŞU – Institutul de Istorie şi Teorie Literară „G. Călinescu", Bucureşti, România
Prof. univ. dr. Gheorghe BÂRLEA – Universitatea „Ovidius" Constanţa, România

Secretariat de redacţie:
Redactor-Traducător: Mădălina IACOB - Universitatea de Vest „Vasile Goldiş" din Arad, România, **Dr. Daniel ALBU -** Universitatea de Vest „Vasile Goldiş" din Arad, România, **Conf. univ. dr. Speranţa MILNCOVICI -** Universitatea de Vest „Vasile Goldiş" din Arad, România, **Lect. univ. dr. Oana Aurelia GENCĂRĂU -** Universitatea din Oradea, România

Design: **Otilia PETRILA**, Foto: **Dr. Virgiliu JIREGHIE**
Site: **Claudiu GRIGORE**

Adresa / Editorial Office: Universitatea de Vest „Vasile Goldiş" din Arad, România
310025 ARAD, Bd. Revoluţiei nr. 94-96; telefon: 0040/0257/280335; mobil 0724039978;
fax 0040/0257/280810; **www.revista-studii-uvvg.ro**, **e-mail: vasileman7@yahoo.com**

Copyright © 2010
„Vasile Goldiş"
University Press

Revistă fondată în anul 2005, indexată în Bazele de Date Internaţionale (BDI) CEEOL (www. ceeol.com) din Frankfurt, Germania, EBSCO Publishing din Statele Unite (www.ebscohost.com), Index Copernicus International, Varşovia, Polonia (www.indexcopernicus.com) şi DOAJ Land Univiersity Libraries, Suedia (www.doaj.org). Revistă ştiinţifică evaluată şi clasificată de CNCS, 2012, *categoria B*, profil umanist, domeniul FILOLOGIE.

CONTENTS / SOMMAIRE / CUPRINS

Avant-propos 9

André JACOB 13

Why an anthropo-logic?
Pourquoi une anthropo-logique?
De ce o antropo-logică?

Catherine CHAUCHE 21

In the continuity of the guillaumian theory: the integration of *the pathic mode* and *the gnostic mode* defined by Erwin Straus in the system of tongue

Dans le prolongement de la pensée guillaumienne l'inscription dans le système de la langue du *pathique* et du *gnosique* définis par Erwin Straus

În continuitatea teoriei guillaumiene: integrarea în sistemul de limbă a *modului patic* şi a *modului gnosic* definite de către Erwin Straus

François PARENT 31

The morpholexeme: a solution to the problem of word definition
Te morpholexème: une solution au problème de définition du mot
Morfolexemul: o soluţie pentru problemele de definire a cuvântului

Jacques OUELLET 41

Participles and infinitives in english
Participes et infinitifs en anglais
Participii şi infinitive în limba engleză

Pierre-Don GIANCARLI 55

Stranded prepositions in *qu-* clauses in acadian and laurentian french (Canada)

Les prépositions orphelines dans les propositions en *qu-* en acadien et en laurentien (Canada)

Prepoziţii fără obiect în propoziţiile *qu-* în franceza acadiană şi laurentină (Canada)

Christiane EWANÉ 67

View over the binoms: predicative parts of the language/non predicative parts of the language and nominal independent (ni)/nominal dependent (nd)

Regard sur les binômes: parties de langue prédicatives/parties de langue non prédicatives et nominaux indépendants (ni)/nominaux dépendants (nd)

Privire asupra binoamelor: părţi predicative ale limbii/părţi non predicative ale limbii şi nominal independente (ni)/nominal dependente (nd)

I. ROMANCE CULTURES-ROMANIAN CULTURE/CULTURES ROMANES – CULTURE ROUMAINE/CULTURI ROMANICE – CULTURĂ ROMÂNEASCĂ
Coordinator/Coordinateur/Coordonator:
Sophie SAFFI, Ştefan GENCĂRĂU 77

Sophie SAFFI, Ştefan GENCĂRĂU, Oana Aurelia GENCĂRĂU, Virginie Culoma SAUVA 79
A comparative approach to the possessive pronoun in french, italian, romanian and latin
Approche comparative du possessif en français, italien, roumain et latin
O abordare comparativă a posesivului în franceză, italiană, română şi latină

Michaël GRÉGOIRE 87
Significant and sociolinguistic borders: the cases of the *verlan* and the *vesre*
Semnificant şi frontiere sociolingvistice: cazurile *verlan-ului* şi a *vesre-ului*

Antonino VELEZ 99
The Topolino almanac and *Picsou*: Mickey Mouse between Italy and France from the sixties to the eighties
Almanacco Topolino e *Picsou*: Mickey Mouse fra L'italia e la Francia a cavallo degli anni sessanta e ottanta
Almanahul *Topolino* şi *Picsou*: Mickey Mouse între Italia şi Franţa din anii şaizeci până în anii optzeci

Eudochia VOLONTIR-SEVCIUC 107
The romanian literature in France. The literary evolution of the french writers of romanian origin: Dumitru Tsepeneag and Virgil Tănase
La littérature roumaine en France. L'évolution littéraire à l'épreuve de l'exil des deux écrivains français d'origine roumaine: Dumitru Tsepeneag et Virgil Tănase
Literatura română în Franţa. Evoluţia literară a scriitorilor francezi de origine română: Dumitru Tsepeneag şi Virgil Tănase

Gabriel BĂRDĂŞAN 115
Lexical remarks: istro-romanian terms of latin origin in animal denomination (II)
Note lexicale: termeni istroromâni de origine latină în denominarea lumii animale (II)

Viviana MILIVOIEVICI 121
The portuguese diary of Mircea Eliade
Le journal portugais de Mircea Eliade
Jurnalul portughez al lui Mircea Eliade

Iulian BOLDEA 129
Mythic and critic thinking in Eminescu's poetry
Gândire mitică şi gândire critică în poezia lui Eminescu

Şerban AXINTE 137
Mircea Nedelciu and the fabulatory "diversion"
Mircea Nedelciu et « la diversion » fabulatrice
Mircea Nedelciu şi „diversiunea" fabulatorie

Liliana Poliana BANU 143
The relevance of the ironic literary speech
La relevance du discours ironique littéraire
Relevanţa discursului ironic literar

Adina BANDICI 153
Ms. found in a bottle and *battleship "Tod"*: a comparative perspective of the symbol of water
Manuscrit trouvé dans une bouteille et *le cuirassé «Tod»*: une perspective comparative sur le symbole de l'eau
Manuscris găsit într-o sticlă şi *cuirasatul „Tod"*: o perspectivă comparativă asupra simbolului acvatic

II. GERMAN CULTURE AND LANGUAGE-ROMANIAN CULTURE/CULTURE ET LANGUE ALLEMANDE – CULTURE ROUMAINE/CULTURĂ ŞI LIMBĂ GERMANĂ - CULTURĂ ROMÂNEASCĂ
Coordinator/Coordinateur/Coordonator:
Rodica BIRIŞ 163

Denisa IGNA 165
Developing speaking skills in german classes through the boomerang-model
Das boomerang-modell zur förderung der sprechfetigkeit im daf-unterricht
Dezvoltarea abilităţilor verbale prin modelul boomerang

Alexandru CIZEK 171
"If you don't have an elder, buy him!" Considerations based on the dialogue between two wisemen from the diaspora of the romanian writing
"Wenn man keine senioren hat, soll man sie kaufen!" Meinungen zu dem episolaren dialog zwischen zwei gelehrten aus der diaspora der rumänischen schrift
Teuer ist der rat weiser männer. Überlegungen am rande des briefverkehrs zweier betagter deutschsprachiger schriftsteller aus der rumänischen diaspora
„Dacă n-ai un bătrân, să îl cumperi!" Consideraţii pe marginea dialogului epistolar între doi înţelepţi din diaspora scrisului românesc

Rodica Teodora BIRIŞ 183
Vocabulary particularities of the scholars from the german high school from Arad
Besonderheiten im wortschatz der schüler des deutschen gymnasiums in Arad
Particularităţi ale vocabularului elevilor liceului german din Arad

Renate WINDISCH 191
Die auswanderung der deutschen literatur aus rumänien – heimkehr in die fremde?
The emigration of the german literature from romania – the return back home abroad?
Eimigrarea literaturii germane din România – întoarcerea acasă în străinătate?

III. SLAVIC LANGUAGE AND CULTURE – ROMANIAN LANGUAGE AND LITERATURE/LANGUE ET LITTÉRATURE SLAVE – LANGUE ET CULTURE ROUMAINE/LIMBĂ ŞI CULTURĂ SLAVĂ – LIMBĂ ŞI LITERATURĂ ROMÂNEASCĂ
Coordinator/Coordinateur/Coordonator:
Virginia POPOVIĆ 199

Mircea MĂRAN 201
Four unpublished manuscripts about Alibunar (Serbian Banat)
Patru manuscrise inedite despre alibunar (Banatul Sârbesc)

Mihajlo FEJSA 209
Kinship terminology in the languages ruthenian, serbian and slovak*
Terminologia de rudenie în limbile ruteană, sârbă şi slovacă

Romanţa IOVANOVICI, Virginia POPOVIĆ 217
Some linguistic particularities of transylvanian speech in some romanian villages from the Serbian Banat
Unele particularităţi lingvistice ale graiului ardelenesc vorbit în unele sate româneşti din Banatul Sârbesc

IV. TRANSLATIONS-TRANSLATION STUDIES/ TRADUCTIONS – ÉTUDES DES TRADUCTIONS/ TRADUCERI – TRADUCTOLOGIE
Coordinator/Coordinateur/Coordonator:
Mirel ANGHEL 227

Roxana Elena DONCU, Cristina Veronica ANDREESCU, Liliana Florina ANDRONACHE, Roxana Corina SFETEA 229
Terms used to refer to medical practitioners: an analysis of terminology at the border between medicine and statistics
Termes qui se réfèrent à des practiciens médicaux: une analyse de la terminologie à le carrefour entre la médicine et la statistique
Termeni referitori la medici: o analiză a terminologiei la graniţa dintre medicină şi statistică

V. SCIENTIFIC CULTURE/CULTURE SCIENTIFIQUE/CULTURĂ ŞTIINŢIFICĂ
Coordinator/Coordinateur/Coordonator:
Eugen GAGEA 237

Cristina SCARLAT 239
Endless column by Mircea Eliade in the performatif art language
La colonne sans fin de MirceaEeliade dans le langage de l'art performatif
Coloana fără sfârşit de Mircea Eliade în limbajul artei performative

Olimpia VARGA 247
Folk creation in the Romanian cultural heritage
Création folklorique dans le patrimoine culturel roumain
Creaţia folclorică în patrimoniul cultural românesc

Marţian IOVAN 255
The conception of Vasile Goldiş regarding the role of the culture and art
Concepţia lui Vasile Goldiş cu privire la rolul culturii şi artei

Mirela KOZLOVSKY 263
Stylistic and structural coincidences of the brides's ritualic departure song with other ritualic songs
Coïncidences stylistiques et structurelles de la chanson rituelle de départ de la mariée avec d'autres chants rituels
Coincidenţe stilistice şi structurale ale cântecului ritualic de despărţire al miresei cu alte cântece ritualice

Petru URSULESCU 271
The first choir of the ploughmen from Șiria, the Nicolae Ștefu (Nicu Stejărel) choir, 1st september 1876 – june 1883
La premiére chorale des paysans de Șiria, la chorale de Nicolae Ștefu (Nicu Stejărel), 1 septembre 1876 – juin 1883
Primul cor al plugarilor din Șiria, corul lui Nicolae Ștefu (Nicu Stejărel), 1 septembrie 1876 – iunie 1883

VI. BOOK REVIEWS/CRITIQUES DE LIVRES/RECENZII
Coordinator/Coordinateur/Coordonator:
Emilia PARPALĂ 277

Dana PERCEC 279
Loredana Pungă (ed.), *Language in Use: Metaphors in Non-Literary Contexts*, Cambridge Scholars Publishing 2016

Virginia POPOVIĆ 283
Romanţa Iovanovici: *Structura lexicală a graiurilor olteneşti din Banatul de Sud,* Panciova, Editura Libertatea, 2016, 196 p.

Viviana MILIVOIEVICI 285
Sima Petrovici, *Studii de folclor literar românesc din Banatul sârbesc*, Prefaţă de Ionela Mengher, Zrenianin, Editura ICRV, Biblioteca Folclor Bănăţean, Colecţia Cercetări, 2014, 116 p.

Brânduşa JUICĂ 289
Tipologia folclorului românesc al copiilor din Banatul Sârbesc. Numărătorile, autor: Kristina Planjanin-Simić

Dumitru MIHĂILESCU 291
Florian Copcea, *Virginia Popovici sau „paralaxele" criticii româneşti din Serbia*, Editura Grafix, Craiova, 2017, 189 p.

Victor V. GRECU 293
Paul Magheru, *75 de maxime ale înţelepciunii în viaţă,* Editura Universităţii din Oradea, 2016

Sorin D. VINTILĂ 295
Virginia Popović, *Opinii şi reflecţii. II. Studii asupra prozei româneşti din Voivodina*. Editura Libertatea, Panciova, 2016, 216 p.

Alexandru OLTEAN-CÎMPEAN 297
Salvatore Attardo, Manuela Maria Wagner, Eduardo Urios-Aparisi (eds), *Prosody and Humor*, John Benjamins Publishing Co, Amsterdam/Philadelphia 2013, 192 p.

Christophe LEMARDELÉ 301
Georges Bohas, *L'illusion de l'arbitraire du signe*, « Rivages linguistiques », Presses Universitaires de Rennes, 2016, 120 p., ISBN 978-2-7535-5042-1

Lia FAUR 305
Ştefan Aug. Doinaş, *Opere,* Bucureşti, 2016

Instructions for Authors 309
Instructions pour les auteurs 312
Instrucţiuni pentru autori 315

Subscriptions 319
Abonnements 319
Abonamente 320

Avant-propos

L'Association Internationale de Psychomécanique du Langage (AIPL) remercie les Responsables de la revue *Studii de Ştiinţă şi Cultură* de l'Université de l'Ouest "Vasile Goldiş" d'Arad – et tout particulièrement le Professeur Vasile Man – d'accueillir dans ce numéro de leur revue une partie des communications présentées lors du XIVe colloque de l'AIPL organisé en collaboration avec l'Université Laval (Québec) et qui s'est déroulé à Québec du 17 au 19 juin 2015.

Le colloque avait pour thème : « Psychomécanique du langage et linguistique contrastive », qui était explicité ainsi : « Approches contrastives des langues, systématique comparée et mécanismes du langage ». Il avait pour objectif de susciter une dynamique d'échanges entre les différentes approches en linguistique comparée des langues. Il a été l'occasion de débats entre linguistes venant d'horizons divers et menant des recherches contrastives basées sur des postulats théoriques et méthodologiques variés. Ces débats pourraient ouvrir de nouvelles perspectives sur les rapports entre les études contrastives et leurs fondements théoriques, entre autres ceux de la psychomécanique du langage.

Le colloque a été l'occasion, pour les intervenants venant de divers pays du monde (Allemagne, Argentine, Cameroun, Canada, Côte d'Ivoire, Espagne, France, Liban, Madagascar, Portugal, Roumanie, Tunisie) de présenter leurs recherches sur la linguistique contrastive selon des méthodologies variées, parmi lesquelles figurait en bonne place la psychomécanique du langage.

Les interventions ont porté aussi bien sur la synchronie que sur la diachronie, sur la comparaison des fonctionnements morphologiques et syntaxiques des langues, sur l'analyse des diversifications des familles de langues ou des diversifications à l'intérieur d'une même famille, sur les rapports entre langues des signes et langues orales, sur la traduction, sur la didactique des langues.

Le nombre significatif de jeunes chercheurs ayant participé au colloque – en particulier ceux qui ne sont qu'indirectement impliqués dans la psychomécanique du langage – est le signe d'un renouveau pour ce courant de la linguistique qui continue d'être attractif et qui apporte à l'ensemble de la linguistique contemporaine une méthodologie originale pour l'approche des problèmes du langage. Ce sont en particulier les recherches sur les mécanismes liés au concept de « temps opératif » et surtout les opérations mentales qui en découlent qui font l'originalité et l'actualité de la psychomécanique du langage. Alors que la plupart des courants de la linguistique contemporaine

appliquent leurs analyses aux discours (écrits ou oraux), la psychomécanique a été placée d'emblée, par son fondateur Gustave Guillaume (1883-1960), dans la recherche des mécanismes mentaux des langues. Or nous pouvons constater tous les jours que nos connaissances sur le cerveau progressent et que les neurosciences bouleversent les idées reçues. A partir de là, une vision nouvelle de la linguistique devient nécessaire : ses caractéristiques, comme celle des autres sciences, doivent être la rigueur, la cohérence méthodologique et la vérification des hypothèses par leur confrontation avec le fonctionnement réel du langage. La démarche de la psychomécanique répond à ces critères, c'est pourquoi les modèles mis à jour conformément à ses postulats en font une approche théorique qui la situe au cœur du débat scientifique actuel sur le langage.

Un précédent numéro de cette revue a déjà accueilli treize interventions portant sur des thématiques relatives à la traduction (*Studii de Ştiinţă şi Cultură,* volumul XI, Nr. 3, septembrie 2015). Nous renvoyons le lecteur intéressé par la linguistique contrastive abordée sous l'angle de la psychomécanique du langage à ce volume et, en particulier, à l'avant-propos qui résume les principaux types de travaux de recherche auxquels elles donnent lieu.

Les communications proposées ici, sous l'intitulé "La psychomécanique du langage et ses prolongements", s'inscrivent, pour certaines, dans la continuité de la réflexion guillaumienne – ainsi, celles du philosophe André Jacob ("Pourquoi une Anthropo-logique ?") et de Catherine Chauche ("Dans le prolongement de la pensée guillaumienne : l'inscription dans le système de la langue du pathique et du gnosique définis par Erwin Straus") –, mais, pour d'autres, la référence aux conceptions de Gustave Guillaume n'est qu'indirecte : dans son étude "Le morpholexème : une solution au problème de définition du mot", François Parent se déclare principalement redevable à la *sémantique conceptuelle* de Ouellet et seulement "indirectement" à la psychomécanique du langage de Gustave Guillaume. Quant à Jacques Ouellet lui-même, Professeur à l'Université Laval, il s'interroge sur la question de savoir si en anglais les participes (*passive participles / actives participles*) et les infinitifs (*perfective infinitives / imperfective infinitives*) relèvent de la même catégorie, comme Gustave Guillaume l'a proposé pour les participes (*participe présent / participe passé*) et l'infinitif de la langue française – ils appartiendraient tous au mode quasi-nominal –, ou s'il constituent deux catégories qu'il conviendrait de distinguer par une terminologie spécifique. Les "prolongements" de la psychomécanique doivent aussi s'interpréter comme la possibilité d'utiliser sa démarche pour la description et l'analyse du fonctionnement d'un grand nombre de langues parlées dans le monde. Deux articles en donnent une excellente illustration : d'une part Pierre-Dom Giancarli, de l'Université de Poitiers, étudie une utilisation spécifique des prépositions post-verbales dans les parlers acadiens et laurentiens du Canada (ex.: *Marie est une fille que j'ai confiance en* (= 'en qui j'ai confiance') */ Il était à la même école que moi j'étais à.* (= 'que celle où j'étais') / *Le gars*

qu'on parle à (= 'le gars à qui on parle') ; d'autre part, Christiane Ewané, Maître de conférences à l'Université de Yaoundé 1 (Cameroun), teste les concepts de prédicativité / non prédicativité fréquemment utilisés dans les études de psychomécanique aux réalisations dans les langues bantoues en général (nominaux indépendants / nominaux dépendants), plus particulièrement dans deux langues bantoues, le mbo et l'ewondo.

Le prochain colloque de l'AIPL pourrait avoir lieu, selon un rythme triennal désormais bien établi, en 2018, à Cluj, en Roumanie. Après les colloques de Québec (Canada, 2015) et les précédents de Naples (Italie, 2012), Bruxelles (Belgique, 2009), Montpellier (France, 2006), Oloron-Sainte-Marie (France, 2003), Québec (Canada, 2000), Seyssel (France, 1997), Cordoue (Espagne, 1994)..., ce sera la première fois que l'AIPL tiendra son colloque dans l'Est européen. Ce XVe colloque sera centré sur « la psychomécanique du langage et la cognition », thème qui devrait permettre un large débat scientifique ouvert à tous les horizons théoriques de la linguistique.

Alvaro ROCCHETTI, Professeur émérite, Président de l'AIPL
Université de Paris 3 – Sorbonne Nouvelle
Louis BEGIONI, Professeur, Vice-Président de l'AIPL
Université Charles-De-Gaulle – Lille 3

WHY AN ANTHROPO-LOGIC?

POURQUOI UNE ANTHROPO-LOGIQUE?

DE CE O ANTROPO-LOGICĂ?

André JACOB

Abstract

Why an Anthropo-logic?

After I had explained the theory of Guillaume as a philosopher, I felt I could attempt to pass on to my linguistic family the philosophy I am still developing - a philosophy as marginalized as the Maître's théory. On the one hand, because no other philosopher, admirer of Guillaume – Maldiney, Ricœur, Granger, Agamben – had taken it as a main « springboard ». On the other hand, because one of the reasons for my fidelity is that I found in this theory a central lesson on the human condition: the core of an Anthropo-logic published sixty years after my entrance at L'École Pratique des Hautres Études until the death of the Maître.

Résumé

Pourquoi une Anthropo-logique ?

Après avoir éclairé en philosophe la théorie de Gustave Guillaume, ne devais-je pas tenter de communiquer à ma famille linguistique la philosophie - aussi marginalisée que celle de son inspirateur - que je n'ai cessé d'élaborer. D'une part, parce qu'aucun autre admirateur philosophe (Maldiney, Ricœur, Granger, Agamben) ne l'avait prise comme principal « tremplin». D'autre part, parce que la raison de ma fidélité aura été d'y avoir trouvé un enseignement central sur la condition humaine : le foyer d'une Anthropo-logique parue soixante ans après mon entrée à L'École Pratique des Hautes Études jusqu'à la mort du Maître.

Rezumat

De ce o Anthropo-logică ?

După ce am explicat teoria lui Gustave Guillaume ca şi filozof, am simţit că pot trece la a comunica familia mea lingvistică filozofia – la fel de marginalizată ca şi cea a celui care a inspirat-o. Pe de-o parte, deoarece nici un alt filozof, admirator al lui Guillaume – Maldiney, Ricœur, Granger, Agamben – nu a luat-o ca şi principală « trambulină ». Pe de altă parte, deoarece unul dintre motivele fidelităţii mele este acela că am găsit în această teorie o lecţie centrală despre condiţia umană: nucleul unei Antropo-logii publicat la şaizeci de ani după debutul meu la L'École Pratique des Hautres Études până la moartea maestrului.

Keywords: *Anthropo-logic, operativity, « l'instant du loquor », vertere / convertere*

Mots-clés: *Anthropo-logique, opérativité, l'instant du loquor, vertere / convertere*

Cuvinte-cheie: *Antropo-logică, operativitate, l'instant du loquor, vertere / convertere*

Introduction

Après une dizaine d'interventions aux Colloques guillaumiens – de 1967 à 2012 – où je réagissais en philosophe aux neuf dernières années d'enseignement de Guillaume à la 4ème Section de l'Ecole Pratique des Hautes Etudes, j'ai souhaité ne pas terminer mes sympathiques relations avec ma famille guillaumienne sans essayer de lui résumer quelle philosophie j'ai cru pouvoir en tirer. Seul philosophe à devoir plus à cet apport qu'à n'importe quel autre, on sera peut-être surpris de son intégration à une *Anthropo-logique* : une théorisation (logique) de la condition humaine (anthropo). Car les éclairages linguistiques que j'avais été chercher appelaient à être complétés par bien des déterminations non linguistiques – où Guillaume ne se retrouvera sans doute pas.

D'autant plus que la reprise du caractère théorétique de la langue appelait une figuration indexée sur ses traits majeurs.

D'où le plan de l'exposé :

I. Les figurations et leurs traits correspondants
- A. Conicité et sphéricité
- B. Les deux versants et les oppositions qui les manifestent

II. Les verticalités de l'homme et l'horizon éthique
- A. Vicissitudes de la verticalisation
- B. De la grandeur à la hauteur

I. Les figurations et leurs traits correspondants

Partager avec la théorie guillaumienne la propension à figurer une réalité non pas statique mais processuelle n'était pas un hasard. Cela venait de l'intérêt pour le schématisme kantien, dont le lien à l'imagination et au temps excluait d'autant moins le champ du langage que W. von Humboldt s'en sera résolument emparé : un siècle avant les schèmes sublinguistiques de *Temps et verbe*.

A. Conicité et sphéricité

Dès les recherches de *Temps et langage*, entre 1957 et 1964, la structure de la langue, s'actualisant en discours, avait appelé la figure du cône (p. 285 et Schéma 24). Sans craindre l'incompatibilité avec la construction concentrique des parties de langue dans l'essai de 1952 *La langue est-elle ou n'est elle pas un système* ?

Cependant la solidarité de vecteurs – discursifs - avec la conicité de la langue elle-même - pouvant figurer également les instances de discours de Benveniste (qui avait lu pendant dix-huit ans les rapports de Guillaume sur son enseignement avant de dégager cette notion) - ne se manifestera que plus tard. Tandis que l'analogie avec le cône bergsonien de la mémoire est légitime vu le soubassement temporel du rapport au présent (corporel ou buccal) : même si l' « inoubliable » de la langue, dont parlait Guillaume était lié à un constructivisme, étranger au nominalisme du philosophe de l'intuition et de la durée.

Aussi bien, mon modèle plus mûr cône /vecteur :

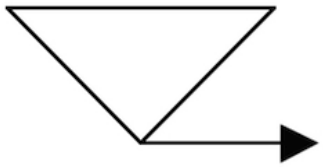

impliquant finalement la biconicité :

dans une interlocution « fondatrice de la locution » - se reconnaît prélevé sur la structure de la chronogenèse : largeur de la base du cône renversée en position d'infinitif, s'étrécissant vers l'actualisation d'un discours. La généralité de ce procès subordonnant la chronogenèse à une logogenèse - fonctionnant aussi dans le plan nominal – est mise en valeur par J.-F. Lyotard dans son importante recension de *Temps et langage* dans *L'Homme et la société* -, dont un extrait a été reproduit au dos de la deuxième édition de l'ouvrage. La puissance correspondant aux virtualités linguistiques appelait à dégager un « quadriparti », U / S (universel / singulier) et V / A (virtualités / actualisation), où le prestige de l'universel honorant l'« univers-idée », rejoint l'*energeia* humboldtienne, à la racine du second rapport.

C'est en commençant à m'éloigner des eaux linguistiques, en repensant mai 68, à la lecture de l' *Anti-Œdipe* de Deleuze et Guattari, que le contraste entre une *sphère sociale* imposant son ordre établi et un *langage* qui suscita l'explosive prise de parole de M. de Certeau – appela à généraliser l'opposition entre figurations *sphériques*, plus ou moins collectives, et *coniques*, conditions du personnel et du relationnel. Aussi bien, la langue en chacun de nous n'est pas une institution comme les autres et autorise à surmonter les ré-pressions dans l'ex-pression.

En réalité, la problématique du Centre (exemplifiée par le Komintern dans *La pensée captive,* 1953, de Czeslaw Milosz, futur Prix Nobel de Littérature) avait précédé de quelques années son vis-à-vis sphérique dans les « Propositions pour une Anthropologie fondamentale » (in *Cheminements*, 1982). Centration totalitaire à dénoncer et déconstruire par la décentration piagétienne, condition de la connaissance et de l'éthique, objet de la Communication à la Société française de philosophie en 1975 « Philosophie et excentricité », recueilli dans le volume précité.

De toute manière, entre ce qui relève d'un versant collectif ou d'un versant distributif, on notera que le complexe langue-discours, comme chez Benveniste, se prête à la figuration cône/vecteur : ouverture non bergsonienne et se distinguant de la « clôture de la langue » soulignée par Greimas en 1966 dans sa *Sémantique structurale*.

B. Les deux versants et les oppositions qui les manifestent

Dès lors, après avoir pointé trois champs – ordre établi, contestation à *hybris*, co-opérations (entre autres traits caractérisant des moments de notre expérience) - se sont imposés deux *versants* cherchant à surmonter des remous suscités par le redressement de l'homo sapiens.

Au départ, le nouveau-né est versé dans un milieu social (V 1) où la psycho-socio-genèse permettra d'accéder à un second versant – où, l'*autonomie* tendra à prévaloir sur l'*autorité*, selon la distinction faite par Piaget dans *Le Jugement moral chez l'enfant* en 1932. Il reste que s'il y a un processus de devenir-s/Sujet de l'individu-corps, l'as-sujet-tissement (en V 1) prend trop de formes pour céder la place facilement au dés-assujet-tissement. La déponence du Loquor, condition d'activités ouvertes supérieures, en sera le foyer. Car le caractère *instanciel* de l'acte de langage se distingue des cadres institutionnels qui structurent nos fonctionnements sociaux. L'accès à l'*existentiel* de la première formation (cf. « Temps opératif et temps existentiel » in *Cahiers de Praxématique*, 1986) contraste avec le caractère *pragmatique* de notre vie courante.

Quelle que soit l'incidence majeure des oppositions spatiale (clôture/ouverture), temporelle (passé-isation/ouverture d'avenir) et cinétique (tourner/inventer), l'opposition entre les moyens (V 1) et les fins (V 2) est peut-être la plus lourde de sens. S'il faut plus ou moins de moyens pour réaliser des fins, le rapport avec la technique a pu les amplifier, au point de tendre à nous dispenser

de fins. Ainsi, même au niveau modeste des premiers prix de « grandes surfaces », la société de consommation permet qu'*avoir* nous voue à une marchandisation aliénante de notre *être*.

C'est alors qu'on s'aperçoit que la *quantification* est solidaire de ce champ des moyens : non seulement au niveau de l'argent – équivalent général – mais de l'homogénéisation et de la démultiplication des produits. Là où la *qualification* est en position de fin, caractère de l'éthique et pas seulement de l'esthétique. Il faudrait alors noter le rôle qualificatif du langage dans sa vocation poïétique, par rapport à un versant de quantification, aussi opératoire soit-il – là même où l'horizon piagétien complète (en V 1) l'horizon dialogique de la mécanique signifiante guillaumienne, avec les finesses qu'elle comporte.

II. Les verticalités de l'homme et l'horizon éthique

Dès qu'on a saisi que le *vertere* et le *stare* latin pouvaient servir de fil conducteur pour mesurer la mutation de la vie humaine par rapport à une gravitation universelle, comportant d'ailleurs bien des relais sociaux, précisément à cause de ces paradoxes, la verticalité pourra bien présider à l'unification de la théorisation anthropo-logique. En complétant opportunément deux versants antithétiques : celui où l'on est versé à la naissance – et que pratiquement on ne cessera d'habiter – et celui qu'on a à gravir toujours à nouveau *symboliquement*. En n'oubliant pas que le *stans* autorisera conjointement un *in-stans* (*constans*) et un *convertere*.

A. Vicissitudes de la verticalisation

1. L'anthropogenèse dégagée par A. Leroi-Gourhan dans *Le geste et la parole* (1964-65), au moment même où j'achevais mes thèses, étaye on ne peut mieux- comme verticalisation physique – une Anthropo-logique qui a poursuivi des genèses plus ou moins liées à la symbolisation : permettant d'éviter une explication dogmatique. Car les verticalités en question visent à ne pas assigner la raison de la station debout à un appel *transcendant*, mais à des *causes internes* au *devenir*. Il y a là une consonance avec le relais *praxématique* de la théorie guillaumienne.

2. On n'oubliera pas que la libération de la main, relayée par nombre d'outils puis de machines (en V 1) et le développement du cerveau, devenu capable de penser et de dire notre expérience (en V 2) n'excluront pas d'éventuelles conséquences regrettables de notre redressement : vertiges de mentalisation et troubles qui relèveront notamment de la psychanalyse. Cela en deçà de la lucidité de la langue que Guillaume opposait à la « turbulence animale ».

3. C'est alors que l'emprise sociale, avec son assujettissement, inverse étonnamment la verticalité à la faveur d'une relation domination/soumission, qui témoigne de la saisissante dimension du théologico-politique (cf. *Dominus*, maître divin ou profane). On a cru devoir l'appeler dogmatique (V D) avant qu'une verticalité génétique (V G) ne travail à la déconstruire : à substituer à une *sub-ordination* – encore si répandue dans le monde, ne serait-ce qu'entre l'homme et la femme – la passionnante entreprise de *co-ordination* interhumaine.

4. C'est en se reprenant en main que, sur fond d'un corps expressif, évoqué par Merleau-Ponty, désir, interrogativité, dialogue, responsabilité, appuieront notre *élévation*, à la faveur d'une verticalité critique et génétique. C'est là qu'une certaine réflexivité de l'univers scellera les conicités successives d'un « univers-idée » formel et de notre ipséité (Soi). Structure d'*auto*-nomisation s'ouvrant à l'*inter*-personnel : répliquant à l'*ego*-nomie (cf. le moi haïssable de Pascal), cas-limite de l'aliénant assujettissement.

5. Cependant, la tension d'une inter-subjectivité (biconique) réussie peut n'avoir qu'un temps et se prêter à une verticalité cata-strophique. C'est l'échange, inclus dans la *sym-bolisation*, qui défaille et illustre une *chute* axiologique : dans un présent (synchronique) de notre expérience n'impliquant aucun péché originel. Après la méfiance et la dénégation, une *dia-bolisation* (correspondant à un intransitif inaccoutumé) peut traduire un mal extrême – par opposition au mal ordinaire, régression aliénante de l'altérité (en V 1). *Destructivité* qui peut se conjuguer avec

l'*enfermement* dans un versant collectif, susceptible de camps de concentration, voire d'extermination : processus d'*infernalisation* (cf. *L'homme et le mal*, 1998).

B. De la grandeur à la hauteur

1. Le négatif de la condition humaine, qu'est une telle interprétation anthropo-logique du mal tourne le dos plus ou moins brutalement à l'horizon éthique, Car la teneur éthique du *Temps du désintéressement*, qui s'était présenté comme premier sujet de thèse, s'opposait déjà au seuil de ma recherche, à l'emprise sociale ou religieuse d'une Morale s'imposant par des règles. Relevant du premier versant du schéma anthropo-logique, avec des soupçons de dogmatisme (intuition d'un Bien et d'un Mal, mise en question par Kant, insistances moralisatrices), elle tend à être plus close qu'ouverte.

2. Cependant, l'actualité du manque à l'éthique peut se manifester politiquement sous l'égide de la grandeur – ou du fanatisme. Car les possibilités démocratiques d'un versant où la dignité de chacun doit favoriser l'amour de la vie, a plus que jamais à faire face aux formations collectives, dont la soif de grandeur est branchée sur des espaces à conquérir : au prix de morts sans compter relevant de la décision de l'Etat (de la théorie de Carl Schmitt à la pratique stalinienne).

3. Une éthique anthropo-logique vise au contraire, dans un versant d'élévation et de renouvellement continués, à nous inciter à *être à la hauteur* : en en prenant assez *conscience* pour nous garder de tout abaissement. Car, corrélativement au *Verum index sui* de Spinoza, *un Altum index sui* est sans doute le schème de l'authenticité.

Conclusion

Le versant de l'inventivité et de la personnalisation doit à la théorie guillaumienne sa reprise « conique-vectorielle » - rapport décisif, sur fond de notre être-au-monde, à la tension entre universel et singulier : avec les résonances d'une nouvelle Raison pratique, du plan dialogique au plan existentiel. Car le *Fiat lux* de l'Instant du *Loquor*, non seulement spécifie l'« éclair de la pensée » stipulé par H. Poincaré dans *La valeur de la science*, mais rend possible des sujets épistémique, poïétique, philique, politique, homologues des procédures génériques de A. Badiou (*Manifeste pour la philosophie*, 1989) : mathème, poème, amour, politique.

Au moment anthropocène de l'évolution humaine, une Anthropo-logique devra faire prévaloir son souci de l'environnement : des multiples enveloppements et clôtures aux accès d'urbanisation et de technicisation qui mettent en péril notre vie sur la planète. Urgences s'ajoutant aux défaillances axiologiques de nos élans symbolisateurs.

Théorisation de la condition humaine, une *Anthropo-logique* (qui a donné lieu à une esquisse en 2011) était la voie immédiatement visée avant de faire appel à des ressources linguistiques dont la mise en place a servi à d'autres : parce que le caractère théorétique de la langue n'autorise pas seulement la *connaissance* scientifique, mais les mises en *œuvre* de l'art, la régulation éthico-politique de l'*action* et l'essor de la vie *relationnelle*.

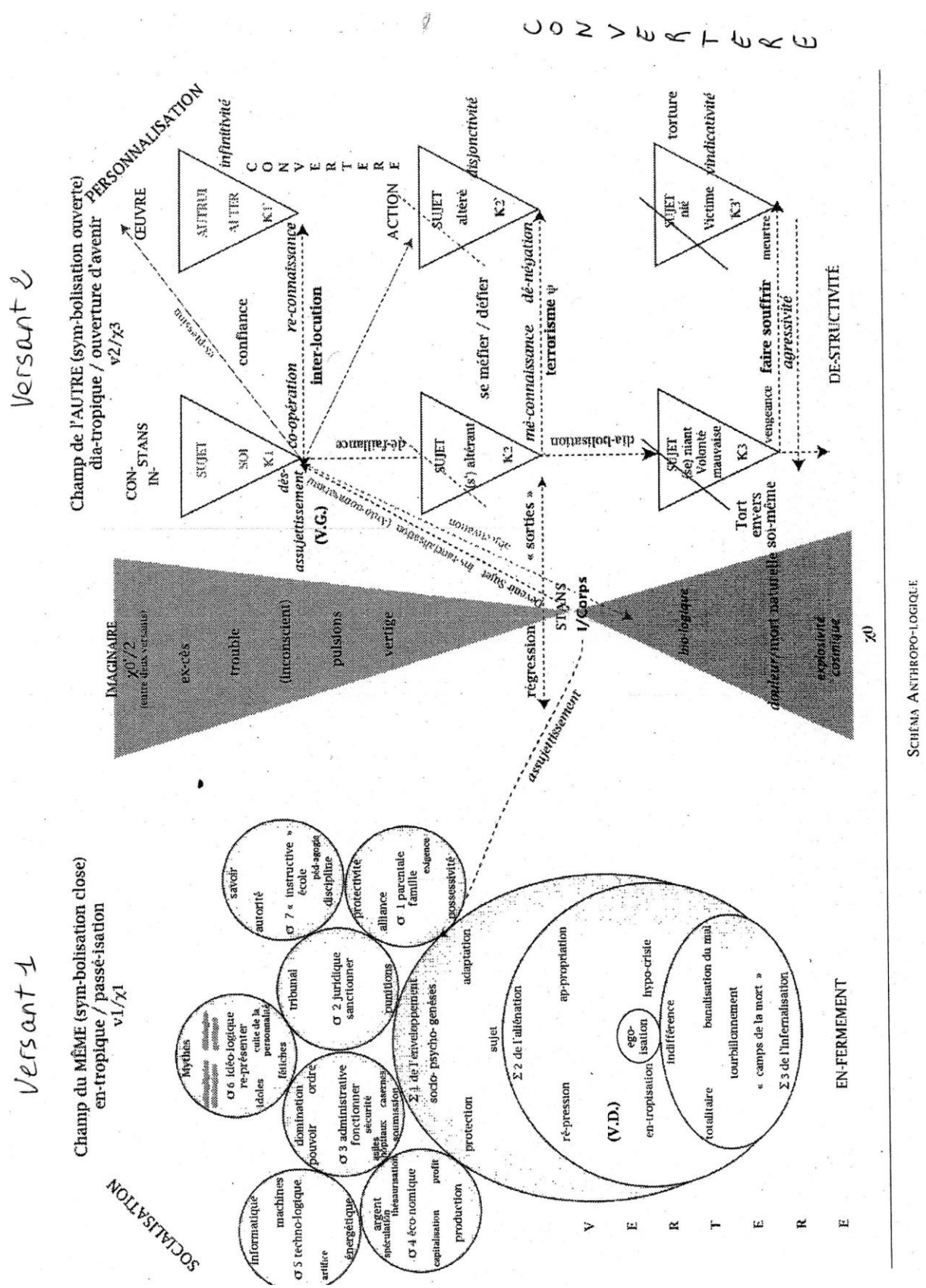
Versant 1
Versant 2
Champ du MÊME (syn-bolisation close)
en-tropique / passé-isation
v1/χ1
Champ de l'AUTRE (syn-bolisation ouverte)
dia-tropique / ouverture d'avenir
v2/χ3
PERSONNALISATION
SOCIALISATION
ŒUVRE
ACTION
CONVERTERE
IMAGINAIRE
χ0'/2
(entre deux versants)
excès
trouble
(inconscient)
pulsions
vertige
χ0
bio-logique
douleur / mort naturelle
exploitation cosmique
SUJET
SOI
K1
SUJET
AUTRE
K1'
infinitivité
CONVERTERE
confiance
co-opération
re-connaissance
inter-locution
dés-assujettissement
(V.G.)
dé-fiance
SUJET
(s') altérant
K2
se méfier / défier
mé-connaissance
dé-négation
terrorisme ψ
SUJET
altéré
K2'
disjonctivité
dia-bolisation
SUJET
(se) niant
Volonté mauvaise
K3
vengeance
faire souffrir
agressivité
Tort envers soi-même
SUJET
nié
Victime
K3'
torture
vindicativité
meurtre
DE-STRUCTIVITÉ
régression
« sorties »
STANS
1/Corps
assujettissement
Σ 1 de l'enveloppement
socio- psycho- genèses
protection
adaptation
possessivité
alliance
protectivité
σ 1 parentale
famille
exigence
σ 7 « instructive »
école
pédagogie
discipline
savoir
autorité
σ 2 juridique
sanctionner
tribunal
punitions
σ 3 administrative
fonctionner
sécurité
domination
pouvoir
ordre
σ 6 idéo-logique
re-présenter
culte de la personnalité
idoles
fétiches
Mythes
σ 4 éco-nomique
argent
spéculation
trésorisation
production
profit
capitalisation
σ 5 techno-logique
machines
énergétique
artifice
Informatique
Σ 2 de l'aliénation
ap-propriation
ré-pression
(V.D.)
ego-isation
en-tropisation
hypo-crisie
Σ 3 de l'infernalisation
banalisation du mal
tourbillonnement
« camps de la mort »
totalitaire
indifférence
sujet
EN-FERMEMENT
Schéma Anthropo-logique

Bibliographie: ouvrages d'André Jacob

Le champ linguistique

Temps et langage. Essai sur les structures du sujet parlant, A. Colin, 1967, 401 p. (2ème éd. 1992)

Les exigences théoriques de la linguistique selon G. Guillaume, Klincksieck, 1970, 272 p. (2ème éd. Chez Honoré Champion 2011)

Introduction à la philosophie du langage Gallimard (Idées N°351) 1976 (trad. Italienne et portugaise)

L'éthique anthropo-logique et son négatif

Cheminements. De la dialectique à l'éthique, Anthropos, 1982, 226 p.

« L'éthique comme anthropo-logique. Conscience, sujet, personne aujourd'hui », in *Encyclopédie philosophique universelle* vol. I *L'univers philosophique*, 1989 (p. 213-223).

L'homme et le mal, Ed. du Cerf (coll. Humanités) 1998

Aliénation et déchéance. Post Scriptum à une théorie du mal, Ellipses, 2000

L'homme entre temps et éthique, Penta l'Harmattan, 2006

De la morale à l'éthico-politique, Penta L'Harmattan, 2007, 390 p.

Ethique et condition humaine, Kimé, 2011

La théorisation anthropo-logique

Anthropologie du langage. Construction et symbolisation, Bruxelles, Mardaga,

« Du Cogito à l'Instant du loquor *» in La langue face à l'univers* (N° 143-144 de la revue *Degrés*, dir. A. Jacob), Bruxelles, 2010

Esquisse d'une Anthropo-logique, CNRS Editions 2011 (239 p.)

Repenser la condition humaine, Hommage à Gustave Guillaume et Jean Piaget, Dir. d'un Colloque à l'UNESCO, 2010, Riveneuve Editions 2012

Les conditions de l'humain. Temps, langue, éthique et mal. Autour de l'œuvre d'André Jacob sous la dir. D'Hervé Barreau, colloque de l'E.N.S. Ulm, 2011, Ed. A. Colin (coll. Recherches), 2013, 399 p.

IN THE CONTINUITY OF THE GUILLAUMIAN THEORY: THE INTEGRATION OF *THE PATHIC MODE* AND *THE GNOSTIC MODE* DEFINED BY ERWIN STRAUS IN THE SYSTEM OF TONGUE

DANS LE PROLONGEMENT DE LA PENSÉE GUILLAUMIENNE L'INSCRIPTION DANS LE SYSTÈME DE LA LANGUE DU *PATHIQUE* ET DU *GNOSIQUE* DÉFINIS PAR ERWIN STRAUS

ÎN CONTINUITATEA TEORIEI GUILLAUMIENE: INTEGRAREA ÎN SISTEMUL DE LIMBĂ A *MODULUI PATIC* ŞI A *MODULUI GNOSIC* DEFINITE DE CĂTRE ERWIN STRAUS

Catherine CHAUCHE[1]
Université de Reims
Centre Interdisciplinaire de Recherche sur les Langues et la Pensée à Reims
E-mail: catherine.chauche@sfr.fr

Abstract

In the continuity of the Guillaumian theory: the integration of ***the pathic mode*** *and* ***the gnostic mode*** *defined by Erwin Straus in the system of tongue.*

This paper argues that ***the pathic mode*** *and* ***the gnostic mode****, two key-notions coined by the German psychiatrist Erwin Straus, can be envisaged in the light of the Guillaumian theory.* ***The pathic mode*** *refers to the sheer sensing of phenomena, which is to immediate, preverbal communication, whereas* ***the gnostic mode*** *has to do with perception through the logic of thought processes and language. The grammatical reading of Malcolm Lowry's short-story,* ***Elephant and Colosseum****, will show how an animal metaphor may articulate these two modes within a writer's discourse.*

Résumé

Dans le prolongement de la pensée guillaumienne : l'inscription dans le système de la langue du ***pathique*** *et du* ***gnosique*** *définis par Erwin Straus.*

Cet article entend démontrer que ***la dimension pathique*** *et* ***la dimension gnosique****, deux notions-clés définies par le psychiatre allemand Erwin Straus, peuvent être envisagées dans la perspective de la théorie guillaumienne.* ***La dimension pathique*** *concerne le sentir pur des phénomènes, c'est-à-dire la communication préverbale immédiate, alors que* ***la dimension gnosique*** *relève de la perception des phénomènes par le biais des processus de la pensée et de la langue. La lecture grammaticale de la nouvelle de Malcolm Lowry,* ***Elephant and Colosseum****,*

[1] Maître de conférences honoraire, habilitée à diriger les recherches, a enseigné la littérature anglo-saxonne à l'Université de Reims. Actuellement, rattachée au CIRLEP (Centre Interdisciplinaire de Recherche sur les Langues et la Pensée) à Reims, elle poursuit sa recherche spécialisée dans l'analyse de textes littéraires et de tableaux, à partir d'une méthode phénoménologique associée à la théorie guillaumienne. A publié *Langue et monde,* Paris, L'Harmattan, 2004.

décrit la manière dont une métaphore animalière peut articuler ces deux modes dans le discours de l'écrivain.

Rezumat

În continuitatea teoriei Guillaumiene: integrarea ***modului patic*** *şi a* ***modului gnostic*** *definite de către Erwin Straus în sistemul de limbă.*

Această lucrare argumentează faptul că ***dimensiunea patică*** *şi* ***dimensiunea gnostică****, două noţiuni cheie definite de către psihiatrul german Erwin Straus, pot fi considerate în lumina teoriei Guillaumiene.* ***Modul patic*** *se referă simţirea clară a fenomenelor, care este de nemijlocit, comunicare preverbală, având în vedere că* ***modul gnostic*** *are de-a face cu percepţia prin logica proceselor de gândire şi vorbire. Lectura gramaticală a lui Malcolm Lowry,* ***Elephant and Colosseum****, va arăta cum o metaforă animală poate articula aceste două moduri in discursul unui scriitor.*

Keywords: *the pathic mode / the gnostic mode / sheer sensing / perceiving / patience*

Mots-clés: *dimension pathique / dimension gnosique / sentir pur / percevoir / patience*

Cuvinte-cheie: *dimensiune patică / dimensiune gnosică / sentiment pur / percepere / răbdare*

*

Dans « L'esthétique des rythmes »[2], consacré à la genèse de l'art, le philosophe français Henri Maldiney s'appuie à la fois sur la notion de *pathique* définie par Erwin Straus ainsi que sur la première chronothèse du français et la théorie de l'aspect selon Gustave Guillaume pour définir ce qu'il appelle *l'être du rythme*[3] : il place ainsi Straus et Guillaume côte à côte, mais sans esquisser clairement un lien possible entre leurs théories respectives. Notre propos sera donc d'envisager ce lien et nous le ferons à partir de la création littéraire, en présentant d'abord la notion de *pathique* associée par Straus à celle de *gnosique*, puis en montrant comment, par le biais d'une nouvelle intitulée *Elephant and Colosseum*, dans laquelle il conjugue les thèmes de l'écriture et de l'animalité, l'écrivain anglo-canadien Malcolm Lowry a mis au jour ce qui pourrait être l'un des passages grammaticaux du *pathique* au *gnosique*.

Les dimensions pathique et gnosique

Erwin Straus (1991-1975) est un psychiatre allemand dont l'œuvre majeure, *Du sens des sens* (1935), est conçue comme une étude qui vise à une refondation des principes de la psychologie. Cet ouvrage s'ouvre sur une contestation vigoureuse de la psychologie classique qui, à partir du dualisme cartésien, sépare l'âme et le corps pour reléguer le sujet dans un espace de pure abstraction et concevoir le vivant comme une mécanique entièrement déterminée par son milieu et animée par des réflexes. Selon Straus, cette réification du vivant a atteint son point d'incandescence avec la théorie des réflexes conditionnés de Pavlov et a ainsi empêché de penser le vivant comme

[2] Maldiney, Henri, *Regard Parole Espace*, p. 201.

[3] Chauche, Catherine, *Grammaire de la présence : l'apport de Gustave Guillaume à la réflexion de Henri Maldiney,* communication au colloque à Cerisy, Juillet 2014 : « Maldiney perçoit dans la forme artistique qu'il définit comme *Gestaltung,* ou forme en voie d'elle-même, un processus très proche de ce qui se déroule pour le verbe au mode quasi-nominal. En effet, comme le substantif[3] qui est en incidence interne puisqu'il se prédique lui-même, la forme s'autoforme en déployant son temps intérieur. Elle est donc, à son tour, en incidence à elle-même, procès qui se déroule dans le temps impliqué. Mais ce procès ne s'oppose pas au temps expliqué de l'univers. Au contraire, il y a coïncidence puisque nous sommes dans l'espace-temps monadique de l'œuvre dans lequel le temps d'univers n'est autre que celui de l'œuvre elle-même. Ce que Maldiney formule de manière aussi pertinente que concise : *une forme s'explique en s'impliquant elle-même*. » On aura compris que *l'être du rythme,* selon Maldiney, se déploie dans une autogenèse quasi grammaticale qui opère le passage du chaos à l'ordre de l'œuvre d'art.

« sujet du sentir » dans sa relation avec le monde. Straus cite de nombreuses observations cliniques qui viennent confirmer l'hypothèse selon laquelle l'organisme est doué d'un sens immanent au corps qui sous-tend le comportement du vivant. Ce qui revient à dire que le sujet biologique est possesseur d'un « organisme expressif » qui réagit en répondant à ce qui a du sens pour lui, qu'il s'agisse d'un animal ou d'un humain. Dans cette perspective et en prenant appui sur la phénoménologie de Husserl, Heidegger et Binswanger, Straus parvient à une description de l'expérience du sentir qui permet une compréhension intérieure des comportements dits normaux et dits pathologiques. En voici les grandes lignes :

Le sentir, c'est la manière dont le monde s'offre à moi simplement comme présent, comme là. C'est la tonalité affective selon laquelle on appréhende l'« il y a », la transcendance, alors que le monde n'est pas encore monde et que le sujet n'est pas une conscience mais un vivant en général… « Dans le sentir, le ″Je″ et le ″monde″ se déploient simultanément pour le sujet sentant ; dans le sentir, le sujet sentant s'éprouve soi-même et le monde, soi dans le monde, soi avec le monde. » [4]

Ce présent du *se sentir*, Straus l'appelle *le moment pathique* constitutif de l'espace, du temps, et du se mouvoir dans le monde. Il correspond à la « communication immédiatement présente, intuitive-sensible, encore préconceptuelle, que nous avons des phénomènes », précise Maldiney (*Regard parole espace*, 190). Ce maintenant dont relève le pathique n'est pas l'instantané qui toujours se répète à l'identique, mais le présent perpétuel, l'infinitude du monde qui palpite et sollicite tous nos sens. Il ne s'agit pas non plus d'« un retour du moi sur lui-même…. Un tel retour impliquerait, en effet, un moi séparé, faisant fonction de sujet et opposé à un objet qui serait en face. » (188, 189).

Toutefois, il ne faudrait pas en conclure que ce moment fusionnel relève de la parfaite béatitude. La rencontre avec l'Ici de l'immédiateté du monde peut autant susciter l'angoisse que l'attrait parce que l'homme y est dépouillé de repères devant la béance de l'univers. (*R.P.E.* 203). Pour expliquer cette expérience, Straus prend l'exemple du paysage qu'il oppose à la géographie dans laquelle l'ensemble de l'étant est mesuré par des coordonnées ; au contraire de l'espace géographique, le paysage est le lieu où tout homme peut se perdre totalement. Mais, le paysage est aussi le lieu où l'artiste s'ennivre des couleurs devant le Réél qui n'est en fait que la proximité des choses trop souvent recouverte par la routine du quotidien et sait déjà que, par son art, il va mettre en forme le chaos[5]. A cet instant unique, le pathique devient *patence*, c'est-à-dire lieu spatio-temporel de l'*émergence* en tant que communication avec l'ouvert du monde ou *apeiron.* On aura compris que le rapport à la géographie est de l'ordre du gnosique, de « la logique du cerveau » que Cézanne oppose à « la logique des sens ». On vient de quitter le domaine du sentir pour se rallier au *percevoir,* premier niveau de l'objectivation qui filtre les sensations éprouvées au contact pre-verbal avec les phénomènes et qui nous prépare à une saisie conceptuelle du monde à travers la langue.

Ces deux dimensions, pathique et gnosique, cohabitent en l'homme et dans le langage. Ce que résume la simple formule de Straus : « Le sentir est au connaître ce que le cri est au mot ». La lecture que nous proposons de la nouvelle de Malcolm Lowry « Elephant and Colosseum »[6] vient, semble-t-il, à point nommé pour illustrer la théorie d'Erwin Straus.

La perte des repères : lecture de la première partie de la nouvelle « Elephant and Colosseum » (p. 159-183)

Il s'agit d'un récit de 90 pages qui se déroule dans à Rome où Kennish Drumgold Cosnahan, écrivain né sur l'Ile de Man, vient de se rendre pour rencontrer le traducteur de son

[4] Gérard, Marie, « Canguilhem, Erwin Straus et la phénoménologie : la question de l'organisme vivant », p. 5.
[5] *Regard, parole, espace*, p. 206. Le Réel se définit comme « ce qu'on n'attendait pas - et qui toujours pourtant est toujours déjà là. »
[6] « Elephant and Colosseum », in *Hear Us O Lord from Heaven Thy Dwelling Place,* Oxford University Press, 1961, version 2009.

roman intitulé *Ark from Singapore (L'arche en provenance de Singapour),* devenu un best-seller aux Etats-Unis où il s'est exilé. La première partie du récit qui occupe les deux tiers du texte est consacrée à l'errance de Cosnahan, incapable de trouver l'inspiration pour un deuxième roman depuis la mort de sa mère qu'il n'a pas réussi à voir une dernière fois. Après plusieurs heures d'errance, il finit par se rendre compte qu'il s'est trompé d'adresse et aurait dû se rendre à Turin. Revenant sur ses pas, il se retrouve dans le zoo de Rome, non loin de la Villa Borghese, où il reconnaît l'héroïne de son roman, l'éléphante Rosemary, qu'il avait réconfortée lors de son transport de Singapore jusqu'à ce zoo, vingt ans auparavant. La deuxième partie du récit décrit l'instant magique de la reconnaissance mutuelle et immédiate entre Cosnahan et Rosemary, puis déploie le processus de résurrection symbolique de Cosnahan qui retrouve confiance en ses capacités d'écrivain en devenant « un membre conscient de l'espèce humaine ».

Notons d'abord que le récit inclut nécessairement et simultanément les deux dimensions pathique et gnosique : en effet, le discours littéraire, de l'ordre de la connaissance, ne peut proposer qu'une transcription de l'expérience pathique forcément antérieure - même si cette antériorité relève d'une durée opérative minimale - et éventuellement un commentaire de cette expérience dont le vécu demeure dans la latence du récit. Dans le discours littéraire, seule *l'expressivité*, ce que nous appellerons le style de l'écrivain, va permettre de rendre la *Stimmung* ou tonalité de l'expérience pathique qui relie le protagoniste à sa propre animalité et à celle de l'autre.

Comment Lowry s'y prend-t-il pour suggérer la perte des repères spatiaux et temporaux au cours de l'errance romaine de son personnage?

Dès le départ, il se concentre sur ses états d'âme qu'il aborde, en focalisation interne, à partir du seuil d'actualisation[7] du préterit de narration dont l'ascendance assure la dynamique du récit. Cette dynamique est cependant tempérée, comme neutralisée, dans la première partie, par la vocalité moyenne qu'induit le fréquent recours au mode nominal et quasi-nominal qui fait se succéder de manière mécanique des images totalement réifiantes : Cosnahan se voit comme une version du stéréotype de l'éternel écrivain assis pour l'éternité dans la ville éternelle (164), il s'identifie au spectre de Nicolas Gogol au nez resplendissant, «with a tragic beaming nose and smoking a cigar » (176). D'autres images réifiantes affluent, celle de son identité qu'il voit se dupliquer à l'infini, « some endless mirrored reduplication » (164), à mesure qu'il lit les critiques favorables sur son roman ; et enfin, c'est le défilé félinien des prêtres catholiques qui envahissent la ville de Rome :

And here were majestic priests with cobalt blue sashes and cobalt blue cottons marching down the front of their jet black robes, imperial ones in scarlet robes, imperial ones in scarlet robes tall solemn ones carrying their hats behind their backs »[8] (199).

Partant de la Roche Tarpéienne d'où l'on précipitait les condamnés à mort à l'époque antique, Cosnahan subit le bruit assourdissant de la circulation, « the titanic thunder and confusion of the traffic » (210). Tantôt il se sent hors du temps, « in a time warp » ; tantôt il se voit comme emporté dans le flot d'une existence non-maîtrisée, « life being a permanent flood » (160), qui le plonge dans le sentir douloureux d'un réel insignifiant. De plus, des réminiscences littéraires inscrivent ces sensations, engloutissantes, dans la métaphore de l'Enfer de Dante qu'il voit

[7] Ainsi que l'explique André Joly dans « Actuel, actualité, actualisation », *Modèles linguistiques*, XV, pp.55-67, la pensée de l'écrivain de fiction s'évade de l'étroitesse du seuil d'actualité qui correspond au maintenant du présent strict et le transcende en se déployant dans un présent large qui inclut le temps de la mémoire et le temps de l'imaginaire. Ce *présent de pensée* peut circuler n'importe où dans le temps , en posant un *seuil d'actualisation* à l'aide d'expressions lexicales comme « ce jour-là » par opposition à « la veille » et « le lendemain », (« on that very day », « the day before », « the day after »).

[8] « Ici, de majestueux prêtres ceinturés de bleu cobalt, des boutons bleu cobalt se succédant à l'avant de leur robe d'un noir de jais, des prêtres impériaux en robes écarlates, d'autres très grands et solennels, leur chapeau sur la nuque. », traduction de C. Francillon et G. Belmont.

transposée dans la jungle urbaine : « Nel mezzo del cammin di nostra vita / mi retrovai per una selva oscura »[9] (159).

Cette citation de *La Divine Comédie* ne doit rien au hasard car Cosnahan souffre d'incompétence linguistique, cause véritable de ses difficultés existentielles. S'il cite Dante de manière automatique, c'est parce qu'il se sent incapable d'aligner les mots d'italien qui lui permettraient de commander un verre de lait. En réalité, il ne maîtrise véritablement que l'anglais académique, pour lui une langue d'adoption, et ne parle plus le vieux gaélique, sa vraie langue maternelle, que par bribes. Dans le premier cas, c'est la doxa qui semble l'emporter et, dans le deuxième, Cosnahan s'en tient à la langue orale du petit enfant faites d'associations et d'homophonies. qui, ainsi que le rappelle Catherine Délesalle-Nancey, évoque la *lalangue* du tout petit enfant que Lacan attribue à l'inconscient. Cosnahan en est donc réduit à se présenter comme un écrivain qui pense à moitié en gaélique et pourtant écrit en anglais ; en d'autres termes, encore plongé linguistiquement dans la petite enfance, il ne se donne pas l'accès à une pratique adulte du gaélique qui lui permettrait d'accepter l'altérité d'une langue étrangère comme l'italien. La question qui se pose peut alors se formuler ainsi : après l'assaut du mode nominal sous ses formes subsstantivales, adverbiales, adjectivales et verbales les plus variées, où Malcolm Lowry va-t-il placer le chaînon manquant entre le potentiel linguistique latent de Cosnahan et son espoir de pouvoir réaliser un nouveau projet littéraire ? Et qu'est-ce que l'éléphante Rosemary a à voir là-dedans ?

La rencontre pathique : lecture de la 2ème partie de la nouvelle (p. 184-228)

La question posée nous ramène à la dimension pathique que l'humain partage avec l'animal. Ce dernier vit dans un monde où les présences sont amies ou ennemies, effrayantes ou attrayantes, et réagit grâce à sa capacité à se mouvoir. Ce type d'existence demeure restreint à l'univers du sentir et, s'il y a bien communication avec l'homme, celle-ci est *prélinguistique* et *expressive* puisque l'animal peut réagir aux intonations de la voix, au toucher, au regard etc…

Dans « Elephant and Colosseum », Lowry introduit le rapport à l'animal dans des allusions au lion mythique soigné par Androclès ou au chat de Cosnahan, puis en évoquant le souvenir d'un éléphant en daim gris que sa mère lui avait envoyé en guise de talisman. Vingt ans plus tard, il lui enverra, avec un exemplaire de son roman, un éléphant en lapis lazuli qu'elle ne recevra jamais. Ces évocations qui restent de l'ordre du souvenir ne changent en rien le sentiment qu'a Cosnahan de son échec malgré le succès commercial de son roman, d'autant que les seules appréciations négatives qu'il a reçues émanent d'un critique de son île natale. Pour qu'il puisse mener à bien son projet d'un deuxième livre meilleur que le premier, Lowry va lui ménager une rencontre pathique intense, avec l'éléphant Rosemary. Un tel événement se doit d'être authentique : il faut donc que tous les sens soient sollicités, que Rosemary apparaisse comme une créature pleine de compassion et que personne ou quoi que ce soit ne s'interpose entre eux. L'éléphante atteindra alors le statut d'initiatrice et sera« son grand amour désintéressé, généreux » (224).

Nous en venons aux retrouvailles proprement dites. Dans une première phase, Lowry retourne à la dominante du mode nominal et quasi-nominal**,** non plus pour que le lecteur soit le témoin de l'engloutissement du héros dans le paysage romain, mais pour préparer la *patence,* c'est-à-dire l'émergence positive du Réel et l'émerveillement devant ce Réel qui, selon Maldiney, surgit « tel l'avénement de tout le fond du monde… pour nous faire la surprise d'*être* et d'*être là*. » (*R. P. E.* , 207).

Cosnahan se sent porté - « propelled » (212) - par son amour des animaux sauvages, tiré - « drawn » - par une odeur d'éléphants et de roses, (214), la phrase est suspendue, après les tirets qui entourent le verbe voir, « - he saw -. », mettant ainsi un point d'arrêt à la prédominance du mode

[9]Début du Chant I : « Au milieu du chemin de notre vie, je me retrouvai dans une forêt obscure car j'avais perdu le droit chemin ». Traduction de Gérard Luciani.Folio Gallimard, p. 52.

quasi-nominale. Le seuil d'actualisation du prétérit de narration devient alors le gage de l'ouverture purement sensorielle au Réél, tandis que la phrase reste ouverte, seule manière possible d'annoncer le vide linguistique du moment pathique.

Au paragraphe suivant, Lowry ne peut décrire que l'après-coup de ce qui a eu lieu : son personnage reste sans voix, - « speechless » -, tandis qu'en même temps affleurent, au présent de l'instant, les images d'un éléphant objet ou personnage de roman, et qu'apparaît à sa vue la vraie Rosemary qui agite les oreilles et le salue dans un immense barrissement. Cosnahan se trouve alors plongé dans l'étrange paix primordiale - « the strange primal peace » -, que l'éléphant habite : cette *Stimmung* le met en présence de sa propre animalité et de la singularité de chaque être. Comme l'écrit Gilles Deleuze dans *Mille Plateaux* : « Si l'écrivain est un sorcier, c'est parce qu'écrire est un devenir, l'écrire est traversé d'étranges devenirs qui ne sont pas des devenirs écrivain, mais des devenirs-rat, des devenirs-insecte, des devenirs-loup »[10]. (293-4). Ainsi que le souligne Pascale Tollance, il ne s'agit pas d'une simple identification avec l'éléphant chargé de stéréotypes - fidélité, longévité, mémoire - mais plutôt d'une intimité pathique avec l'éléphante Rosemary qui lui fait le don de son doux sourire, de son regard tourné vers un avenir indéfinissable, et qui l'accueille de son cri inimitable. A partir de cette proximité unique avec l'animal qui a subi tant de métamorphoses au cours du récit va s'instaurer le processus du devenir-écrivain de Cosnahan. Reprenant la formulation d'André Jacob, on peut dire que sa *verticalité physique* d'homme debout - *stans* - s'ancre plus profondément dans son corps pour que sa *verticalité symbolique* de sujet possesseur de la langue prenne le relai et ouvre l'accès à la phase gnosique de l'écriture.

Dans le *voir pathique* des retrouvailles s'enclenche la phase seconde du processus de révélation - qui peut être assimilée à un *voir de compréhension* - de ce qui vient d'être ressenti par Cosnahan. Comment la grammaire du texte s'organise-t-elle autour de ce phénomène ?

De toute évidence, Lowry joue sur les signifiés d'effet du mot *elephant* en se servant de la dynamique du système de l'article anglais qui se déploie d'un extrême à l'autre du tenseur binaire :

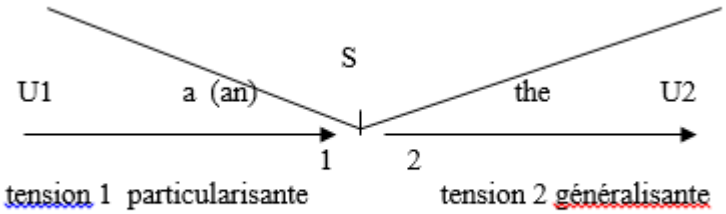

Schéma n°1 : le système de l'article en anglais

En U1, dans la partie gauche du tenseur, les emplois de l'article anti-extensif livrent les appréciations personnelles de Cosnahan sur son rapport à cet animal envisagé selon la valeur universalisante de l'article anti-extensif :

- « **an** elephant is … **an** elephant », / « And **an** elephant, as itself, within its own paradisal and thundery being as **an** elephant…. has its own elephantine virtues »[11] (216). Ici Lowry insiste sur la singularité de l'espèce éléphant.
- « it was perhaps first necessary to have loved **an** elephant… more than oneself, to have shared… the maelstrom, yet also the strange primal peace **an** elephant inhabited »[12] (216). Cet exemple

[10] Deleuze cité par Pascale Tollance dans « The Path to Translation : Ex-isting and Becoming in *Elephant and Colosseum*'s Divinely Grotesque Comedy ».

[11] « Car un éléphant est un éléphant… et un éléphant, à l'intérieur de son être paradisiaque et tempêtueux.. possède ses propres éléphantines vertus. »

commente l'expérience du ressentir partagé avec l'animal lorsque Cosnahan a risqué sa vie sur l'Océan Indien et évoque la tonalité fusionnelle de la rencontre pathique.

On se rapproche ensuite de S1 au centre du tenseur :
- Lowry explique alors que Cosnahan a eu affaire à une jeune éléphante en particulier, « **a** young lady elephant », (219 ; « there had only been **this one** elephant in Cosnahan's life »[13] (219).
- Toujours en S1, il évoque l'éléphant dans ses différentes versions passées : l'éléphant offert par sa mère, « **a** grey suede elephant » ; celui qu'il lui avait envoyé avant sa mort, « **a** lapis lazuli elephant » ; puis l'éléphant fictif considéré dans sa concrétude, « **an** elephant in a wooden cage » ; l'éléphant publicitaire qui déclenche le succès commercial « **a** young elephant on the cover of a novel » (223) ; et enfin, Rosemary retrouvée, « an elephant in a zoo ».

L'entrée dans la tension 2 généralisatrice, en S2, toujours au centre du tenseur, s'amorce avec des remarques qui restent très particularisantes mais annoncent la dynamique qui va porter Cosnahan à l'extrémité en tension U2 :
- Lorsque Cosnahan arrive au Zoo, il fait allusion à l'éléphante qui retient son attention, on est dans la fonction déictique de l'article extensif : « it was **the** elephant on the left, the one who had taken Cosnahan's attention » (218) ; c'est aussi l'éléphante rebelle qui a pincé son cornac, « **the** elephant, with innocent eye, had deliberately tweaked him »[14] (219). Puis le souvenir remontant à sa conscience, cette éléphante particulière ne peut que lui rappeler « **the** fictionalized elephant », mais cette fois-ci l'éléphante inauthentique devenue une sorte de stéréotype à laquelle il attribue une fuite rocambolesque sur le bateau puis un retour vers lui, uniquement pour assurer l'unité de l'intrigue, une unité dont il se gausse maintenant, sachant que l'unité authentique sera celle de la rencontre pathique imminente.

C'est en U2 que se situe *the elephant* à son maximum d'extension, avec les nombreux commentaires sur la relation de Cosnahan à ce que nous appellerons *l'elephant universel* dont Rosemary fut l'incarnation l'espace d'un instant pathique. En voici quelques exemples qui témoignent du lyrisme de Lowry : « **The** elephant ! He thought. If ever there was a creation that testified to the existence of Almighty God…, it was **the** elephant… »[15] (215) ; « Like the Sacred Ibis who has the habit of standing on one leg for hours at a time by the Nile…, so in its state of deep abstraction, **the** elephant »[16]. (217). Cette apothéose de l'éléphant absolu englobe la somme de tous les signifiés d'effet du mot *elephant* contenus dans le texte. A ces signifiés, il faut ajouter ceux que Cosnahan attribue à Rosemary lorsqu'il se rend compte qu'il a retrouvé l'inspiration et son pouvoir d'écrivain-magicien grâce à cette apparition bénéfique au zoo de Rome : l'éléphant devient alors « sheer wildness », la sauvagerie à l'état pur, « the primal symbiosis of all beings », la symbiose première de tous les êtres ; mais aussi, le guide spirituel, l'incarnation protectrice de la mère décédée, la muse, et finalemant se métamorphose en un autre concept, ***the** blue bird,* l'oiseau bleu, symbole d'espérance et de renouveau.

Enfin, cette extension maximum a un au-delà, avec la tension zéro **:** c'est ainsi que nous interprétons cette occurence unique à la fin de la nouvelle : « An elephant may serve man…, but what he really serves is **elephant**, his higher elephant »[17] (217). Cette citation est importante car,

[12] « Pour entendre ces choses, peut-être fallait-il avoir aimé un éléphant... plus que soi-même. Il fallait avoir partagé avec lui le maelström mais aussi l'étrange paix primordiale qu'habite un éléphant. »
[13] « Une jeune dame éléphant » / « il n'existait que cet unique éléphant-là dans la vie de Cosnahan. »
[14] « l'éléphant, en dépit de son œil inoffensif, l'avait délibérément pincé. »
[15] « L'éléphant ! Si une création témoigna jamais de l'existence de Dieu Tout-Puissant…, c'était bien celle-là ».
[16] « Comme l'Ibis Sacré qui aime se tenir sur une seule patte au bord du Nil quatre heures d'affilée…, ainsi l'éléphant demeure dans son état de pure abstraction. »
[17] « Un éléphant peut servir l'homme…, mais ce qu'en fin de compte il sert, c'est l'éléphant, l'éléphant en soi. »

avec André Joly citant Hewson dans sa *Grammaire systématique de l'anglais*, on peut parler d'universalisation discontinue comme dans « man is strong » (413). Cette saisie de la matière en continuité immanente au contenu diffluent, place « man » et « elephant » sur un même plan qualitatif comme deux êtres en devenir que ne vient cerner aucun article pour les placer dans des catégories scientifiques comme « the lion » etc…. Le côté imperfectif de l'universalisation continue - souligné par Hewson - correspond bien à la célébration finale du texte, célébration conjointe de l'animalité et de l'humanité envisagée chacune comme un tout dans son unicité et dans sa variété, « uniqueness » / « variousness », (227).

Conclusion

La nouvelle de Lowry se lit comme une fable dont le message subliminal est que le pouvoir créatif de l'artiste dépend de l'intensité de son rapport au *sentir* et à son animalité première, et, plus particulièrement, dépend de l'authenticité du moment pathique qu'il a traversé avant d'écrire et qui se renouvelle dans les phases gnosique de l'écriture. En témoignent de nombreux écrivains qui se disent incapables d'identifier le puissant ressentir qui les porte, et encore moins l'origine de ce ressentir, quand ils tiennent leur plume ou se trouvent face à l'écran de leur ordinateur.

Un simple schéma va permettre d'approcher linguistiquement le phénomène de la *patence,* ce moment d'ouverture au Réél qui anime la main et le cœur de l'écrivain, presque malgré lui :

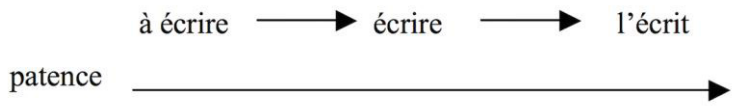

schéma n°2 : mouvement de l'acte d'écriture

Ce schéma prend modèle sur le schéma guillaumien de l'acte de langage qui, en se développant de la langue au discours, se déploie selon trois phases : le *à dire*, le *dire*, le *dit*. Ici, le puissanciel du *à dire* a fait place à l'*à écrire* ; l'effection du *dire* devient *l'écrire* du passage à l'écriture, et le *dit* de l'effet se retrouve dans *l'écrit* du texte. Chacune de ces phases garde dans sa subsidence le souffle de la patence qui précède de peu l'acte d'écriture ou dont le souvenir est pendant longtemps demeuré en réserve dans la mémoire de l'auteur et qui se répercute comme une profonde vague opérative dans le présent de l'acte d'écriture. Ainsi se réalise l'alliance éternellement mystérieuse de l'institué de la langue qui déjà relève du gnosique et de ce que, faute de mieux, nous appellerons l'inspiration, pour prendre forme dans un discours littéraire inspiré et inspirant.

Bibliographie

CHAUCHE, Catherine, « Grammaire de la présence : l'apport de Gustave Guillaume à la réflexion de Henri Maldiney », colloque *A l'épreuve d'exister avec Henri Maldiney*, du 28 Juillet au 4 Août 2014, Cerisy-la Salle.

DELEUZE, Gilles, *Mille Plateaux*, Paris, Ed. de Minuit, 1980.

GERARD, Marie, « Canguilhem, Erwin Straus et la phénoménologie : la question de l'organisme vivant », *Bulletin d'Analyse Phénoménologique* (En ligne), numéro 2 : La nature vivante (Actes n°2), Vol. 6 (2010), URL : http://popups.ulg.ac.be/1782-2041/index.php?id=374.

JACOB, André, « Du Cogito à l'Instant du Loquor », in *Degrés*, n°143, automne-hiver 2010, *La langue face à l'univers*.

JOLY, André et O'KELLY Dairine, *Grammaire systématique de l'anglais*, Paris, Nathan, 1990.

JOLY, André, « Actuel, actualité, actualisation », in *Modèles linguistiques*, vol.XV, pp.55-67, Lille, Ensam, 1994.

LOWRY, Malcolm, « Elephant and Colosseum », in *Hear Us O Lord from Heaven Thy Dwelling Place*, Oxford University Press, Canada, 2009.

MALDINEY, Henri, *Regard, parole, espace*, Paris, Ed. du Cerf, 2012.

TOLLANCE, Pascale, « The Path to Translation : Ex-isting and Becoming in *Elephant and Colosseum*'s Divinely Grotesque Comedy », à paraître.

STRAUS, Erwin, *Du sens des sens, contribution à l'étude des fondements de la psychologie*, Grenoble, Millon, 1989.

THE MORPHOLEXEME: A SOLUTION TO THE PROBLEM OF WORD DEFINITION

LE MORPHOLEXÈME: UNE SOLUTION AU PROBLÈME DE DÉFINITION DU MOT

MORFOLEXEMUL: O SOLUŢIE PENTRU PROBLEMELE DE DEFINIRE A CUVÂNTULUI

François PARENT[1]
Université Laval, chargé de cours
E-mail: francois.parent@lli.ulaval.ca

Abstract

Some specialists consider the word as a basic unit of language. Yet most linguists exclude this unit as a scientific concept. The concept of "word" is derived from common usage. It therefore causes considerable scientific analysis problems, justifying its exclusion. Its use is difficult because this unit designates heterogeneous realities. The "morpholexeme" scientific concept, based on the actual semiotic function of variable words, can solve this problem. This concept is based on two distinctions: the difference between lexical value and grammatical value of words and the difference between fundamental value and meaning in speech.

Résumé

Certains spécialistes considèrent le mot comme une unité fondamentale du langage. Pourtant, la plupart des linguistes l'excluent en tant que concept scientifique. Le concept de « mot » provient de la pensée commune. En l'occurrence, il cause des problèmes d'analyse scientifique considérables, ce qui justifie son exclusion. L'hétérogénéité des réalités linguistiques que cette unité désigne rend son exploitation scientifique difficile. Le « morpholexème », concept scientifique basé sur la fonction sémiologique effective des mots variables, peut régler ce problème. Deux distinctions fondent ce concept : celle entre valeur lexicale et valeur grammaticale des mots variables et entre valeur fondamentale et signification en discours.

Rezumat

Unii specialişti consideră cuvântul ca fiind unitatea de bază a limbajului. Totuşi majoritatea lingviştilor exclud această unitate ca şi concept ştiinţific. Conceptul de "cuvânt" derivă din folosinţa zilnică. Aşadar cauzează probleme considerabile de analiză ştiinţifică, justificând excluderea sa. Folosirea sa este dificilă deoarece această unitate desemnează realităţi eterogene. "Morfolexemul" concept ştiinţific, bazat pe funcţia semiotică actuală a cuvintelor verbale, poate rezolva această problemă. Acest concept este bazat pe două distincţii: diferenţa dintre valoarea lexicală şi valoarea gramaticală a cuvintelor şi diferenţa dintre valoarea fundamentală şi însemnătatea în discurs.

Keywords: *word, morpholexeme, syntagm, grammatical, lexical*

Mots-clés: *mot, morpholexème, syntagme, grammatical, lexical*

[1] Université Laval, chargé de cours. Courriel: **francois.parent@lli.ulaval.ca**

Cuvinte-cheie: *cuvânt, morfolexem, sintagmă, gramatical, lexical*

Introduction

Cet exposé rend compte de la recherche effectuée dans le cadre de ma thèse de doctorat, qui porte sur l'usage de la notion de « mot » en tant qu'unité significative en grammaire du français contemporain, dans les limites de la tradition grammaticale traditionnelle et de courants théoriques représentatifs de la tradition linguistique (le structuralisme, le fonctionnalisme et le générativisme). Elle porte également sur la possibilité de ramener la conception commune du mot à une définition scientifique en grammaire du français contemporain. Corollairement, elle porte sur la procédure de délimitation des unités significatives sur la base d'une telle définition. La problématique posée par la théorisation sur la base d'un concept de la pensée commune implique la présentation de la conception commune du mot par des d'exemples d'emplois représentatifs des problèmes de délimitation. Comme piste de résolution à cette problématique est proposé le concept scientifique de « morpholexème ».

1. Le mot : objet de controverse

La controverse du mot en linguistique est un lieu commun pour les linguistes. Bien que certains spécialistes le posent en tant qu'unité fondamentale du langage, la plupart des linguistes en sont venus « à bannir le mot de leur arsenal théorique ». (Pergnier 1986 : 16) Et pour cause : cette unité pose de sérieuses difficultés d'analyse, si bien qu'on préfère le plus souvent écarter sa considération. L'équivoque provient de l'intrusion d'un concept qui évoque une réalité hétérogène – ce qui est typique pour un concept de la pensée commune – dans la science, qui implique que les concepts exploités renvoient à des réalités homogènes. Cela justifie notamment le rejet du mot en tant qu'unité scientifique par les linguistes et leur recherche d'une autre unité significative fondamentale. Aucune définition scientifique ne fait consensus.

2. La conception commune du mot

Le mot peut se définir en tant que concept de la pensée commune qui renvoie à une unité linguistique mémorisée à long terme par la collectivité. Cette unité est perçue comme indécomposable et est le plus souvent marquée par une unité graphique à l'écrit. Habituellement, les grammairiens s'entendent pour définir le mot essentiellement comme l'association permanente d'une unité sémiologique à une unité sémantique emmagasinée dans la mémoire collective et employable librement en discours. Néanmoins, ils reconnaissent que cette définition ne convient pas.

Les divergences d'interprétation tiennent au nombre considérable de réalités hétérogènes applicables à la notion de mot. Le tableau ci-dessous, bien qu'approximatif et sans prétention à l'exhaustivité, donne une idée de cette hétérogénéité en la disposant sur un axe polarisé par la morphologie et la syntaxe :

Mur, table, eau, pomme	**Noyau dur de la morphologie**
Muret, emmurer, institution, pommette	
Alarme, souterrain	**Morphologie**
toujours vinaigre	
gendarmes	
surestimer	
casse-noisettes, sous-estimer, arc-en-ciel	
non-violence	
tout à fait/pomme de terre	
au fur et à mesure/ suivez-moi-jeune-homme	**Périphérie morphologique**
lequel / s'empresser/au	
bien que / ai mangé	
Il faut / Prendre la mouche, il y a, ne […] pas	**Périphérie syntaxique**
la pomme[2], le mur blanc[3]	**Syntaxe**

Le prototype du mot correspond au mot « simple », comme *mur*. Le statut de l'unité en tant que mot est fonction du degré de proximité avec le mot « simple ». L'usager autant que le spécialiste reconnaîtront sans conteste le statut de mot à des dérivés, comme *muret*, dérivé de *mur*. Plus une unité s'éloigne du prototype, plus son statut de mot diminue, au profit de celui de syntagme syntaxique[2]. Les mots « composés » avec traits d'union possèdent ainsi un statut moins établi que celui des « composés soudés », analogues au mot « simple » sur la base de l'unité graphique. Moins prototypiques encore et plus près de la limite de la syntaxe sont les « composés » marqués par plusieurs unités graphiques (*pomme de terre*, *chemin de fer*) ainsi que les locutions.

Pourtant, l'unité de sens référentiel, la possibilité de remplir une même fonction syntaxique et la mémorisation à long terme par l'usage n'appartiennent pas strictement aux signifiés codifiés par les mots. Par exemple, *pomme de terre* est, tout comme *patate*, emmagasiné à long terme par les usagers. De plus, il peut remplir la même fonction syntaxique que *patate* et il renvoie au même référent que celui-ci dans *je mange des pommes de terre*, de sorte que le sens de *pomme*, qui s'écarte de la valeur référentielle stéréotypée de « fruit du pommier », échappe à l'analyse. *Pomme de terre* peut donc s'interpréter comme un mot si on focalise l'analyse sur la sémantique (plus précisément sur la valeur référentielle), sur l'aptitude syntaxique ou sur sa mémorisation à long terme, mais comme trois mots si on focalise l'analyse sur la sémiologie et la composition grammaticale. En outre, force est d'admettre que la compositionnalité n'appartient pas strictement au syntagme syntaxique, puisque des unités senties comme des mots peuvent être compositionnelles et interprétables (*surestimer*, *casse-noisettes*, etc.). En contrepartie, l'opacité sémantique (l'impossibilité d'interpréter ses constituants) n'est pas une propriété stricte du mot, puisque les constituants des syntagmes syntaxiques peuvent aussi s'interpréter difficilement, autant dans le cas d'unités figées (*casser sa pipe*; *les carottes sont cuites*, etc.) que d'unités spontanément créées en discours, notamment les métaphores (*une eau d'émeraude*, etc.). Finalement, au-delà de la périphérie de la morphologie se situe la zone franche de la syntaxe, où se trouvent des unités analogues à *la pomme*, qui prêtent peu au classement en tant que mot.

La morphologie et la syntaxe ne forment qu'un des axes pouvant illustrer l'étendue de l'hétérogénéité de la notion de mot. Cette hétérogénéité s'étend sur au moins deux autres axes : l'un où l'éloignement par rapport au prototype du mot se fait vers les signifiés élémentaires marqués par le radical, les affixes et les désinences, l'autre où le statut de mot conféré à une unité dépend de sa classe grammaticale.

3. Les propositions de découpage

L'ambiguïté de la notion de mot provient de l'inclusion dans la science d'un concept qui évoque une réalité hétérogène, ce qui est typique pour un concept de la pensée commune. La forte régulation du domaine scientifique, qui préfère théoriser à partir de concepts qui renvoient à des réalités homogènes, explique, entre autres, que les linguistes aient rejeté le mot en tant qu'unité scientifique et qu'ils aient cherché une autre unité significative fondamentale :

> Il faut chercher l'unité concrète ailleurs que dans le mot. Du reste beaucoup de mots sont des unités complexes, où l'on distingue aisément des sous-unités (suffixes, préfixes, radicaux); des dérivés comme *désir-eux*, *malheur-eux* se divisent en parties distinctes dont chacune a un sens et un rôle évidents. Inversement, il y a des unités plus larges que les mots : les composés (*porte-plume*), les locutions (*s'il vous plaît*), les formes de flexion (*il a été*), etc. (Saussure 1975, 148)

C'est cette recherche « ailleurs que dans le mot » qui a donné lieu à la création de termes de différentes perspectives théoriques pour désigner les unités communément appelées « mots », de même que pour expliquer les niveaux de représentation linguistique. Toutes ces démarches

[2] « Syntagme syntaxique » peut se traduire par « syntagme traditionnel » ou « groupe de mots ».

scientifiques n'ont abouti à aucune proposition de définition réputée universelle et scientifiquement valide, peu importe l'approche théorique.

Là où les grammaires traditionnelles parlent de mots, les structuralistes parleront de signes ou de syntagmes, les générativistes de morphèmes ou de syntagmes, les fonctionnalistes de monèmes, de synthèmes ou de syntagmes.

	mur/et	*mur*	*muret*	*casse-noix*	*une pomme*
TRADITION GRAMMATICALE	constituant de mot	mot			syntagme
STRUCTURALISME	signe		syntagme		
GÉNÉRATIVISME	morphème		syntagme		
FONCTIONNALISME	monème		syntagme synthème		syntagme

4. L'élément sémantique et le mot

La divergence des quelques définitions scientifiques proposées et les exploitations approximatives de ces définitions dans l'analyse grammaticale posent un problème d'adéquation et de cohérence crucial. Les confusions entre les types d'unités trouvent leur source dans les intersections des découpages proposés par la tradition linguistique et la tradition grammaticale. Par exemple, le signe, le morphème et le monème servent à désigner les unités significatives minimales, traduites par le signifié du radical "*-mur-*" et par celui du suffixe "*-et*" identifiés par la tradition grammaticale. Cependant, ces mêmes termes scientifiques peuvent désigner le mot « simple » *mur*, ce qui rend impossible la discrimination entre mot et constituant de mot. Les mots « simples » sont rarement simples. C'est typiquement le cas du nom *mur*, pour lequel on reconnaît, en plus du radical, la présence d'au moins deux unités supplémentaires, soit le genre et le nombre. La tradition linguistique les reconnaît comme des unités significatives minimales. Par conséquent, *mur* ne cadre pas avec un signe, un morphème ou un monème, mais avec un syntagme. C'est d'ailleurs le cas pour la plupart des mots dits « simples[3] ».

Dans la terminologie même de la tradition linguistique, il y a confusion entre signifié élémentaire et syntagme, ce qui ajoute à la confusion entre mot et signifié élémentaire. En corollaire, le mot ne se discerne pas du syntagme syntaxique (ou « syntagme traditionnel »), puisque la tradition linguistique classe ces deux types d'unités en tant que syntagmes. Par exemple, la tradition linguistique classe les mots *muret* et *casse-noix* en tant que syntagmes au même titre que le syntagme syntaxique *une pomme*. Par conséquent, la confusion entre le mot, ses constituants et le syntagme syntaxique commise par la tradition grammaticale dans le cadre de ses analyses du mot composé demeure, comme cela se manifeste dans le cas de *casse-noix*. En effet, une unité comme *casse-noix* sera analysée comme un mot composé des mots *casse* et *noix*. Or, ramener des mots à des constituants de mots revient à confondre le mot et ses constituants (signifiés élémentaires et combinaisons de signifiés élémentaires inférieures au mot, comme dans le cas des éléments lexicaux *-mur-* et *-et* dans *muret*, abstraction faite des signifiés grammaticaux). Cette confusion se double de celle entre mot et syntagme syntaxique, puisque la description de la structure d'un mot en terme de combinaisons de mots reprend la structure du syntagme syntaxique, toujours constitué d'au moins deux mots.

[3] Hormis quelques mots invariables, comme les conjonctions (*et*, *mais*), les adverbes (*tout*, *très*, *ni*) et les prépositions (*à*, *de*), qui semblent ne comprendre qu'un seul constituant lexical, puisque aucun signifié grammatical n'est dégagé sur la base de l'observation d'une variation grammaticale. Toutefois, il apparaît très plausible que de telles unités disposent d'une morphologie grammaticale, comme le soutient d'ailleurs Ouellet (2014). Le fait de ranger de telles unités dans des classes grammaticales conforte cette hypothèse. Il serait plutôt étrange que de telles unités, souvent considérées comme « grammaticales », ne disposent que d'une structure lexicale.

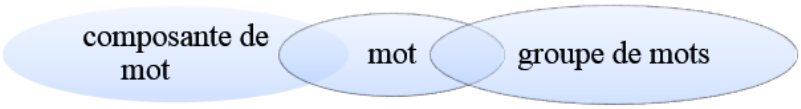

Certes, le mot apparaît comme un syntagme parce qu'il apparaît généralement comme une combinaison de signifiés élémentaires. Avoir fait ressortir ce point et avoir dégagé avec une préoccupation de systématicité des unités significatives inférieures au mot constitue pour la tradition linguistique une avancée par rapport à la tradition grammaticale, qui voyait le mot comme une unité significative minimale. En revanche, l'absence de distinction entre syntagme syntaxique et syntagme « mot » représente un recul par rapport à la tradition grammaticale, qui distinguait, même si c'est tant bien que mal, le syntagme syntaxique du mot. La tradition linguistique aurait pourtant pu opérer cette discrimination mieux que la tradition grammaticale, en cherchant à établir rigoureusement le type de solidarité qui distingue le type de syntagme auquel équivalent la plupart des mots du type de syntagme qui revient à un syntagme syntaxique.

La situation engendrée pose d'autant problème que la notion commune de mot persiste dans les analyses proposées. Dès qu'on classe les unités grammaticales en reprenant sensiblement le classement traditionnel des mots en parties du discours ou qu'on parle de flexion (déclinaison, conjugaison, etc.), de dérivation, de composition, de paradigme, de verbe, de nom, qu'on le veuille ou non, la notion de mot, officiellement bannie, persiste dans l'usage même de ceux qui la bannissent.

5. L'analyse à partir de la notion de morpholexème

Pour contourner la difficulté de théoriser à partir de la conception commune du mot, l'approche adoptée par ma thèse récupère et adapte la notion de « mot » par l'introduction d'un concept scientifique appelé « morpholexème ». Ce concept se définit à partir de la fonction sémiologique effective des mots variables. Cette approche est principalement redevable à la *sémantique conceptuelle* de Ouellet (2014) et, indirectement, à la *psychomécanique du langage* de Guillaume.

5.1 Le premier niveau d'agglomérations observables

La langue s'organise en paradigmes qui fournissent un nombre limité de signifiés fondamentaux. Ces signifiés coïncident avec les signifiés des « désinences », des « affixes » et des « radicaux », identifiés par l'analyse sémiologique traditionnelle. Ils sont élémentaires en ce qu'ils sont indécomposables. Ils ne résultent donc pas de combinaisons.

Ces unités significatives minimales se combinent de manière à former un premier niveau d'agglomérations : *pro* + *duc* + *tion*. L'aptitude combinatoire de ces types d'unités se limite dans l'ensemble à ce premier niveau d'agglomérations, qui coïncide avec la morphologie (sémantique). Les agglomérations équivalant aux mots variables révèlent une structure stable, mémorisée à long terme par la collectivité. Cette structure implique toujours au moins deux signifiés élémentaires : l'un de valeur catégorielle, l'autre de valeur discriminante. La notion de « morpholexème » répond à ce type d'association stable, qui tient lieu de syntagme morphologique maximal.

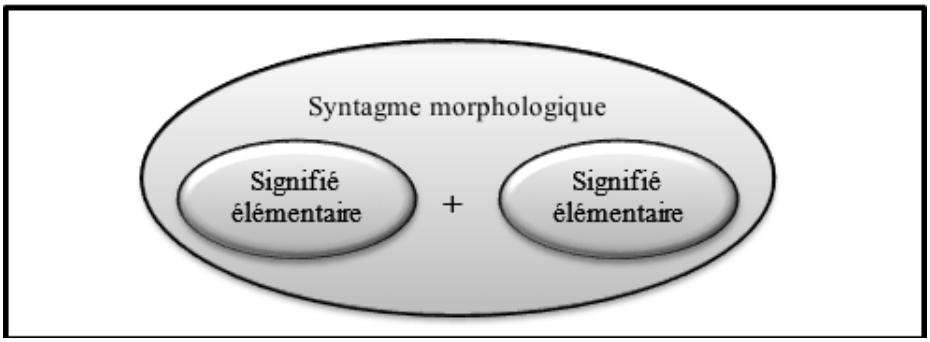

5.2 Le deuxième niveau d'agglomérations observables

À leur tour, les unités du premier niveau d'agglomérations peuvent s'agglomérer. Les agglomérations résultantes sont ordinairement éphémères et spontanées. Elles ne sont pas mémorisées à long terme par la collectivité, contrairement aux agglomérations de premier niveau. Ce second niveau d'agglomérations coïncide avec la syntaxe, qui se démarque ainsi de la morphologie.

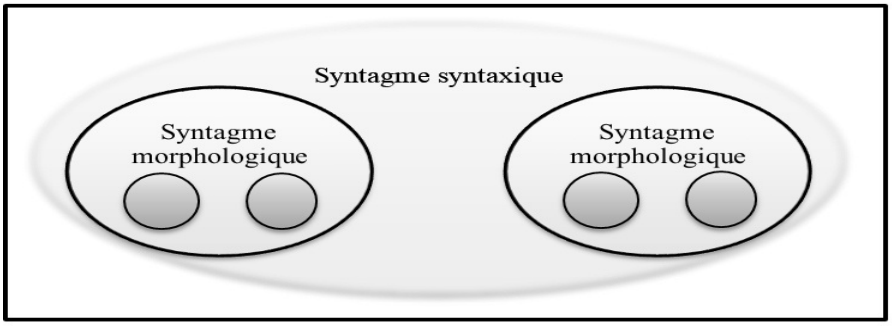

5.3 Le morpholexème

5.3.1 Définition

Les signifiés élémentaires peuvent s'associer pour former un complexe sémantique stable, dont le « morpholexème », qui se définit comme l'association d'une structure sémantique grammaticale, de valeur catégorielle, et d'une structure sémantique lexicale, de valeur spécifique. Cette définition se fonde sur le fait que le morpholexème appartient toujours à une catégorie d'unités de même nature et qu'il se distingue toujours de toutes les autres unités de sa catégorie. La valeur du morpholexème tient donc, sur le plan lexical et sur le plan grammatical, de la valeur des signifiés élémentaires qui le constituent et de la valeur des relations morphologiques qui les associent. C'est pourquoi le morpholexème équivaut avec certitude à au moins la grande majorité des mots variables, pour lesquels la tradition grammaticale reconnaît une morphologie grammaticale, (nom, verbe, pronom, déterminant et adjectif). Le morpholexème implique donc sans exception un complexe sémantique. Par exemple, le nom *chien*, d'apparence simple à cause de la sémiologie, implique un genre et un nombre non marqués, ce qui constitue une unité complexe sémantique stable emmagasinée par la mémoire collective.

5.3.2 La structure du morpholexème

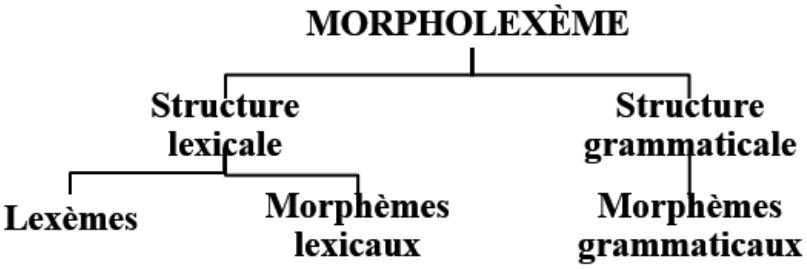

5.3.2.1 La valeur lexicale

Certains constituants du morpholexème appartiennent à un paradigme facultatif à une catégorie de morpholexème. Ce type d'unité tend vers ce qu'on conçoit comme lexical. Par exemple, chacun des signifiés lexicaux qui structurent les noms caractérisant le domaine des couleurs manifeste une valeur particulière positive et discriminante : *bleu*, *jaune*, *rouge*, etc. Ces valeurs s'excluent mutuellement. Cette exclusion mutuelle s'étend à l'ensemble des noms : *bleu*, *eau*, *table*, *chat*. Cela vaut pareillement pour toute autre catégorie de morpholexèmes. Par exemple, l'adjectif *chaud* s'oppose entre autres à *froid*, *haut* et *grand*, de même que le verbe, qui n'est pas *parle*, ni *danse, ni mange*, mais *marche*. Si ces séries de morpholexèmes appartiennent

respectivement à la classe du nom, de l'adjectif et du verbe, la valeur lexicale caractérise le membre de la catégorie choisie. Ainsi, les noms *table* et *pêche*, comme tous les autres noms, diffèrent de valeur fondamentale et représentent des réalités différentes dans l'usage, à cause de la valeur positive conférée par cette valeur lexicale, qui les discrimine.

Le lexème et le morphème lexical

Le signifié lexical d'un morpholexème peut être simple, comme celui du mot *mur*, ou complexe, dans les morpholexèmes qui correspondent aux dérivés comme *tabl/ette* ou *mur/aille* et aux mots composés comme *garde-fou*, *porte-avion* ou *casse-nois/ette*.

Le lexème

Le lexème se lie normalement à un autre signifié élémentaire; en principe, il n'apparaît pas seul en syntaxe. Il se traduit par ce qu'on désigne traditionnellement sur le plan du signe comme la racine ou le radical, hormis le fait que le terme « lexème » désigne le signifié rattaché à ce signe. Ce signifié exprime une valeur plutôt concrète comparativement aux autres types de signifiés élémentaires. Il tend à discerner une petite portion d'univers d'expérience, de sorte qu'il tend à évoquer des références précises. Un nombre illimité de lexèmes peuvent être produits pour conceptualiser l'expérience du monde; aussi les lexèmes appartiennent-ils à une série ouverte de substitutions, comme la comparaison des morpholexèmes le manifeste: *Tablette/marchette/couchette/lavette/douillette/*etc.

Le morphème lexical

Un morphème est « lexical » lorsqu'il provient d'un paradigme facultatif à la structuration d'un morpholexème. En outre, ce type de notion ajoute à la valeur lexicale et peut former divers types de morpholexèmes, comme un verbe, un nom ou un adjectif dans le cas du préfixe "*pré-"* : *prédire/prédiction/prévisible.* Sa valeur est généralement plus abstraite que celle du lexème et il fait partie d'une série limitée de radicaux sémantiques. Un morphème lexical peut servir comme seul constituant lexical à un morpholexème, comme le montrent les pronoms numéraux (*un*, *deux*, *trois*.) et les démonstratif (*ce*, *cette*, *ces*).

La combinatoire des signifiés lexicaux

Comme ont tendance à le conclure les descriptions scientifiques, les signifiés lexicaux restreignent leur combinatoire au cadre du morpholexème et ne peuvent intervenir directement en syntaxe. Cela vaut habituellement pour les morphèmes marqués par les suffixes (*noisette*), qui ne se combinent normalement pas en syntaxe avec un mot, comme peut le faire entre autres le morpholexème *petit*. Une bonne partie des morphèmes lexicaux qui correspondent à des préfixes possèdent cette même restriction combinatoire : *anormal*, *comporter*, *redire*. Cela vaut aussi pour des lexèmes et des complexes lexicaux associés de manière stable à un constituant grammatical de manière à former un morpholexème : *« pro »/« duc »/« tion »*/« féminin »/« singulier ».

5.3.2.2 La valeur grammaticale

Les morphèmes grammaticaux relèvent d'un paradigme qui manifeste différents aspects d'une même représentation (genre, nombre, etc.). Les morphèmes grammaticaux, comme les morphèmes lexicaux, diffèrent des lexèmes en ce qu'ils commutent en série fermée et manifestent une valeur plus abstraite et plus générale. Toutefois, ils se distinguent de tout signifié lexical en ce que l'emploi d'un signifié d'un paradigme grammatical est obligatoire pour la formation d'un morpholexème.

La structure grammaticale d'un morpholexème comprend au minimum un signifié grammatical et au maximum un complexe unique et typique de signifiés grammaticaux élémentaires. Par exemple, le nom possède toujours un complexe grammatical constitué d'au moins

un morphème de genre et un morphème de nombre. Ces morphèmes font donc partie de la morphologie grammaticale du nom.

Signifié élémentaire	**Lexème**	**Morphème lexical**	**Morphème grammatical**
de valeur abstraite (éloignée de l'expérience)		x	x
de valeur générale		x	x
qui provient d'un paradigme obligatoire à la constitution d'une catégorie de morpholexème			x
qui appartient à une série ouverte de substitutions	x		
dont la combinatoire est généralement limitée à la morphologie	x	x	x

5.3.3 La combinatoire des éléments de composition du morpholexème

Vu que le particulier discrimine le général, la détermination du grammatical par le lexical assure la cohésion du morpholexème.

Tout morpholexème manifeste une structure composée de signifiés lexicaux et de signifiés grammaticaux. Par exemple, on reconnaît dans le nom *tablette* un lexème marqué par *"tabl-"*, un morphème lexical (*« -ette »*), un morphème grammatical de féminin et un morphème grammatical de singulier. Toutefois, le genre et le nombre se disent non moins que les signifiés lexicaux de l'entité dont il est question, de sorte qu'il manque un constituant à cette structure, soit un support fondamental de détermination. En effet, ce morpholexème associe ces déterminations à la représentation de ce à quoi elles s'appliquent ou de ce dont elles se disent, c'est-à-dire le support prédicatif.

5.4 Le syntagme syntaxique

Le syntagme syntaxique est une unité ordinairement éphémère, qui résulte de l'association spontanée en discours d'une série de morpholexèmes et de structures lexicales autonomes[4] qui remplissent une fonction dans une phrase. Contrairement à ceux du syntagme morphologique, les constituants du syntagme syntaxique interviennent directement en syntaxe. Comme le syntagme morphologique, le syntagme syntaxique peut remplir une fonction en syntaxe et impliquer plusieurs complexes lexicaux. Par contre, seul le syntagme syntaxique peut comprendre plus d'un complexe grammatical.

Unité	**Morpholexème**	**Syntagme syntaxique**
dont les constituants peuvent normalement remplir une fonction syntaxique		x
dont les constituants sont généralement associés en permanence par la communauté linguistique	x	
qui ne comprend qu'un seul complexe grammatical	x	
qui peut comporter plusieurs complexes lexicaux	x	x
qui peut remplir une fonction syntaxique	x	x

[4] Le choix de ce terme se justifie par la prise en compte du fait que ces unités impliquent la plupart du temps une combinaison permanente de signifiés élémentaires emmagasinée dans la mémoire collective, pour laquelle il n'est pas encore possible à ce stade de reconnaître une association à une structure grammaticale. Ces unités devraient faire faire l'objet d'un examen ultérieur.

5.5 Exemple d'analyse morpholexématique : le mot simple

Dans l'ensemble du lexique, le mot est rarement composé d'un seul élément sémantique, comme le prêtent à croire les apparences de la sémiologie. Avancer que les classes de mots variables puissent être constituées d'un seul élément est insoutenable. Ainsi, l'épithète « simple qui désigne certains de ces mots paraît inappropriée. Par exemple, le nom possède toujours un genre et un nombre, et ce, même si ces constituants grammaticaux ne sont pas toujours marqués par un signe positif. C'est le cas du masculin singulier : « *-chien-* » + « genre masculin » + « nombre singulier » + « support prédicatif ». Le radical *"-chien-"* ne s'assimile donc pas techniquement au mot *chien* **:** malgré les apparences, il n'est pas le signe de la même chose que le mot *chien*, porteur d'un complexe sémantique alliant un signifié lexical à un complexe grammatical. Les notions lexicales du morpholexème s'associent toujours aux notions grammaticales pour faire du mot le signe d'un signifié qui allie particularité et généralité. Ceci démontre que le mot formé d'un seul radical ne se réduit pas à ce radical. Prétendre le contraire revient à confondre le signifié du mot avec l'un des constituants de ce mot.

5.6 Le mot composé et le syntagme syntaxique

L'analyse des lexèmes codifiés par les radicaux assimilés à des mots à cause de leur similitude sémiologique cause une double confusion dans l'analyse du « composé » : celle entre le mot, ses constituants et le syntagme syntaxique. On identifie à tort comme des mots les constituants de mots tels que *casse-noix*, parce que *-casse-* et *-noix-* représentent deux lexèmes homonymes des mots *casse* et *noix*. En l'occurrence, le mot se confond avec le syntagme syntaxique.

En fait, une unité comme *casse-noix* concorde clairement avec un morpholexème, car elle ne comporte que les signifiés grammaticaux du nom. Elle ne comporte pas ceux du verbe et du nom, qu'on retrouve par ailleurs dans le syntagme syntaxique *casse une noix* dans *Il casse une noix*. Aucun des constituants de ce morpholexème ne recèle de morphologie grammaticale en propre. Aucun ne peut conséquemment remplir de fonction syntaxique, ce que confirme l'impossibilité de conjuguer en ce cas le constituant *-casse-* : *Je [*casserais-noisette].* En outre, les constituants sont joints en permanence par la collectivité linguistique.

Conclusion

Le concept scientifique de morpholexème offre des perspectives intéressantes en matière de résolution des problèmes de description causés par l'usage du concept commun de mot pour théoriser sur le langage, particulièrement dans le cas des mots variables, qui présentent incontestablement un signifié lexical associé à un signifié grammatical par la marque de l'unité graphique.

Défini en tant qu'association stable d'une structure lexicale et d'une structure grammaticale, le concept scientifique de morpholexème rend efficacement compte des réalités que couvre la notion commune de mot variable. En corollaire, ce concept fournit une base plus solide que la conception commune « mot » pour résoudre les difficultés de délimitation des divers types d'unités significatives (constituant de mot, mot, syntagme, phrase). En tant que syntagme morphologique maximal et qu'unité syntaxique minimale, il se situe à la charnière de la morphologie et de la syntaxe : l'aptitude combinatoire des signifiés élémentaires se limite au cadre du morpholexème, tandis que la combinaison des unités syntaxiques en est exclue.

		MORPHOLOGIE			
Phrase	Groupe	**Morpholexème**	Lexème	Morphème lexical	Morphème grammatical
SYNTAXE					

La structure du morpholexème fait donc de cette unité une balise stable pour démarquer clairement la morphologie de la syntaxe. Il reste à examiner par une étude subséquente s'il est possible d'étendre l'application de la notion de morpholexème aux mots invariables, sans sémiologie positive marquant la présence de signifiés grammaticaux.

Bibliographie

GUILLAUME, Gustave. Dans « Base de données Gustave Guillaume ». 2015. page consultée le 10 septembre. http://nlip.pcu.ac.kr/gustave/.

OUELLET, Jacques. 2014. *Sémantique conceptuelle du français. Grammaire et lexicologie*. Québec : Presses de l'Université Laval.

PARENT, François. 2015. « La définition du terme « mot » en grammaire française contemporaine : une approche par la sémantique lexico-grammaticale ». Thèse de doctorat, Université Laval.

PERGNIER, Maurice. 1986. *Le mot*. Paris : Presses universitaires de France.

SAUSSURE (de), Ferdinand. 1975. *Cours de linguistique générale*. Paris : Payot.

PARTICIPLES AND INFINITIVES IN ENGLISH

PARTICIPES ET INFINITIFS EN ANGLAIS

PARTICIPII ŞI INFINITIVE ÎN LIMBA ENGLEZĂ

Jacques OUELLET[1]
Université Laval
E-mail: jacques.ouellet@lli.ulaval.ca

Abstract

Our research is focused on the analysis of the syntagmatic structure of the different kinds of concepts belonging to the different parts of speech and it aims to explain their syntactic valence. This study of the conceptual structure of these two different types of concepts describes the notions and the relations that characterize them and provide for their valency.

Résumé

Notre étude est axée sur l'analyse de la structure syntagmatique des concepts appartenant aux différentes parties du discours et elle vise à rendre compte de leur valence syntaxique. Cette analyse de la structure conceptuelle de ces deux types de concepts de l'anglais identifie les notions et les relations qui les caractérisent et leur confèrent leur valence.

Rezumat

Cercetarea noastră este îndreptată asupra analizei structurii sintagmatice a diferitelor tipuri de concepte aparţinând diferitelor părţi ale discursului scopul fiind de a explica valenţa sintactică. Acest studiu al structurii conceptuale a acestor două tipuri de concepte diferite descrie noţiunile şi relaţiile care le caracterizează şi dau curs valenţei lor.

Keywords: *designation, predicate, verb, voice, aspect*

Mots-clés: *désignation, prédicat, verbe, voix, aspect*

Cuvinte–cheie: *denumire, predicat, verb, voce, aspect*

1. Introduction

The analysis of participles and infinitives has been subjected to traditional postulates based on the description of the verb proposed by the first logician :

> « Aristotle characterizes it as a word that expresses time and predication (i.e. : it says something about a subject) »[2]

These properties pertain to concepts figuring in propositions submitted to logical analysis : verbs expressing a notion of time. But this definition has become a premise for the analysis of the verb system, conferring a *tense* on concepts not related to a subject, not used as predicates in such

[1] Professeur, Université Laval. **E-mail** : Jacques.Ouellet@lli.ulaval.ca
[2] In Hirtle 2007 : 9.

propositions, and bearing no notion of time. *Aspects* have been confused with *time*[3] and are still labeled *temps du verbe* in French or *tenses* in English. Guillaume's chronogenesis has inherited this postulate. Its proponents consider that :

« Toute forme verbale comporte donc une image-temps »[4]

which includes the forms of the *quasi nominal mood*[5] — *work, working, worked* — although they exhibit no notions of person, mood or time[6], and express no deixis of a temporal nature[7].

There has also been a tendency to consider all grammatical relations as *predicative* relations, even when they induce different kinds of meaning. As part of a sentence, each concept has a specific function contributing to its meaning, and the same applies to the constituent notions of a concept. Since concepts of the same category exhibit the same structural properties, the analysis of these relations is a fundamental requirement as is underlined by the fact that many word-signs do not mark their grammatical component[8]. It must account for their constituent notions, paradigmatic alternations and diverse functions to properly discriminate *active and passive participles* and *perfective and imperfective infinitives*.

2. Semiology

English opposes the *perfective infinitives*[9] — without any ending — to the *passive participles*[10] regularly marked by the -ED ending :

1) He could not **work** / He was all **worked** up
2) He had to **cross** his fingers / He kept his fingers **crossed**
3) I don't want to **bother** them / I don't want them to be **bothered**

or by different endings with the same passive meaning as opposed to the active meaning of the infinitives :

4) He could not **break** it / It could not be **broken**
5) He need not **do** it / It need not be **done**
6) He was to **find** it / It was to be **found**
7) He let him **know** it / He let it be **known**
8) He had him **catch** it / He had him **caught**

But *perfective infinitives* and *passive participles* sometimes have the same sign :

9) He had him **come** / He had **come** to him
10) It had to **burst** / It had **burst**
11) It would **become** easier / It would have **become** easier
12) He could **cast** a look / He could have **cast** a look
13) It would **cost** too much / It would have **cost** too much

[3] Cf. Robins 1979 : 51 ; Lyons 1995 : 322-323.
[4] « Every verbal form involves a representation of time » (Joly and O'Kelly 1990 : 107).
[5] Cf. Hirtle 1975.
[6] But aspect has been considered as *event time*.
[7] « whereas tense is a deictic category, aspect is not » (Lyons 1995 :320) .
[8] « English does not generally have a distinct sign for the grammatical significate, let alone for each of its elements » (Hirtle 1970 : 35).
[9] These forms are traditionally called *present infinitives,* although « the present infinitive does not in itself indicate time » (Schibsbye 1978 : 21).
[10] These are labeled as *past participles,* but they bear no notion of time. Coleridge refers to « *the formation of the participle passive from a noun* » about concepts such as *talented, gifted or skilled*, and « there appears to be a consensus of opinion to the effect that the link between adjectives of this sort and past participles goes deeper than a superficial coincidence on the level of the sign » (in Hirtle 1970 : 21). « No clear distinction can be drawn between the past participle form used adjectivally and adjectives formed from substantives with the suffix *–ed* » (Schibsbye 1978 : 50).

whereas *active participles*[11]and *imperfective infinitives* — marked by *-ING* — are always homonymous :

14) A **fascinating** tale / A tale **fascinating** the children
15) A **charming** flute player / A flute player **charming** snakes
16) It was so **exciting** / It was **exciting** his curiosity
17) He was quite **impressing** / He was **impressing** them

But their valency includes a different range of functions :

18) [A ***fascinating** the children tale]
19) [A ***charming** snakes flute player]
20) [It was *so **exciting** his curiosity]
21) [He was *quite **impressing** them]

3. The nominal designation

All concepts are structured on the basis of a support representing a more or less extensive set[12]. This property of the noun is called its extension[13], and its lexical import specifies what belongs to such a support. If this set has indefinite extension — representing part of a virtual series — the concept is an adjective expressing a secondary designation :

22) Deep **blue** eyes / A **blue** mood / The sky is **blue**
23) A **good** fellow / He has **good** eyes / It seems **good**

which may apply to one individual or to a more extensive set :

24) His shirt is **blue** / **Blue** cheese is rather tasty
25) Your cake is **good** / **Good** news is always welcome

If it has definite extension — representing the whole of an actual series — it is a substantive expressing a primary designation :

26) She does not like this **blue** / **Blue** is the color of melancholy
27) This is not doing much **good** / **Good** should outweigh evil
28) There is an **aspen** in front of the house / An **aspen** is a fast growing tree

And the concept includes a modal notion of number that does not figure in the adjective :

29) The warning came out of the **blue** / The Monday morning **blues**
30) Do it for your own **good** / Dry **goods** are transported by train
31) An **aspen** is a kind of poplar / **Aspens** are plentiful

Nominal concepts involve a lexical import specifying what belongs to an extensive support, and, as substantives, bear a notion of number :

---

[11] The -ING participle is classified as an adjective and the -ING infinitive as a *gerund* or a *present participle*. (Cf. Schibsbye 1978 : 57 ; Duffley 2003, 2006 :1).

[12] Cf. Ouellet 2005.

[13] Such a notion represents the inclusion of an individual (I) in a set of variable dimension (U) symbolized as a relation U/I. The paradigm opposes a regressive variation of this relation (-U/I) to evoke a part of an indefinite series, ranging from the largest part (U > I) to the minimal one (U = I), to a progressive variation to evoke the whole of a definite series, ranging from one individual (U = I) to the largest one (U > I) :

```
                    -U/I                                  +U/I
-------------------------------------------------> | ------------------------------------------------------>
(U > I)   Indefinite extension        (U = I)  (U = I)   Definite extension                  (U > I)
```

A position in the first tension represents a prospective value with respect to its final term, whereas in the second tension it has a retrospective value with respect to its initial term (Cf. Guillaume 1964 : 147-148).

Syntagmatic structure of the noun				
Support	Relation	Lexical import (L)	Modal import of number	Nature
Indefinite extension	designation	*blue / good*	Ø	Adjective noun
Definite extension	designation	*blue / good / aspen*	plural/ singular	Substantive noun

So a lexical import used as a designation is a grammatical property of a noun[14]. The adjective noun has a more restricted valency since it requires a support of definite extension, but the substantive can be used independently as subject or object of a verb.

4. The pronominal predicate

A pronoun represents a generic property of a set without specifying the nature of its members. Its lexical import determines an extrinsic property of its support. Concepts that are marked by the same sign because they have the same lexical import clearly discriminate these relations, as, for exemple, the homonyms marked by the word *certain*. The noun qualifies what belongs to its support as something whose existence is asserted :

32) The climbers face **certain** death if there is an avalanche.
33) You have to be quite **certain** of his consent
34) You have to make **certain** of getting there on time
35) I can't say for **certain** when they'll arrive

The pronoun determines the approximate quantity of a set whithout qualifying its members[15], a specification that is provided by a nominal import :

36) For **certain** *personal reasons*, I have to leave
37) **Certain** *people* might disagree with this proposition.
38) This observation is true **to a certain *extent***
39) **Certain** of his *works* have been published

Lot is also the sign of two different concepts. One is a noun, plural or singular, which characterizes a type of thing :

40) Some kids were playing in a vacant **lot**.
41) She was dissatisfied with her **lot**
42) They want to build houses on these **lots**

The other is a pronoun, plural or singular, representing the large quantity of a set without qualified members :

43) A **lot** of voters are coming to the meeting
44) He has many customers, but a **lot** aren't interested
45) **Lots** of people like Italian food
46) Have some more cake. There's **lots** left

[14] Designating a set of indefinite (-U/IL) or definite extension (+U/IL).
[15] These concepts were borrowed from Old French. The opposition is still functional in Modern French :

- *Des faits **certains / Certains** faits.*

Such an opposition is also provided by number concepts[16]. Basic decimal notions oppose two ordered series of units, the result of a relation between a discrete support (N) and an individual import (1), the support being either larger (N > 1) or equal to the import (N = 1). The regressive variation (-N/1) implies reference to its final term, each successive notion representing part of a series ; the progressive one (+N/1) implies reference to its initial term defining each successive notion as an integer. The paradigm opposes the fractional notions of the ordinal series :

-N/1
---------->|
tenth, ninth, eighth, seventh, sixth, fifth, fourth, third, half, first

to the positive notions of the cardinal series[17] :

+N/1
|<----------
one, two, three, four, five, six, seven, eight, nine, ten

As a lexical import, the fractional notions specify what belongs to a set of indefinite extension[18] to structure adjectives of ordinal value :

47) The **first** book / The **third** inning / The **fourth** proposition

or to a set of definite extension[19] to constitute substantives of ordinal value :

48) The **fourth** of July / The **tenth** of May
49) It's a **first** / He lost one **third** of his capital
50) He holds three **fifths** of the shares of the company

Cardinal notions also constitute, as designative imports[20], substantive nouns of ordinal value with plural or singular number :

51) Number **one** / Book **two** / Chapter **three** / Page **five**
52) He has the **five** of spades / He has three **tens** in his hand
53) Three **fives** are fifteen / The bulbs are planted in **threes** or **fives**

But as predicate imports[21] they determine a support of definite extension to constitute pronominal quantifiers :

54) **One** or **two** of his friends would help us
55) Only **three** of these books are worth reading
56) **Ten** people were invited but only **five** turned up

Pronouns are predicates whose lexical import determines a generic property of a set without qualifying its members :

[16] Cf. Ouellet 1990 and 2014.
[17] A similar operator gives the articles their respective value as representative notions of continuous space (U/I) (Cf. Guillaume 1964 : 143-156).
[18] A syntagmatic relation -U/I(-N/1).
[19] A syntagmatic relation +U/I(-N/1).
[20] A syntagmatic relation +U/I(+N/1).
[21] A syntagmatic relation +U(+N/1)/I .

Syntagmatic structure of the pronom				
Support	Relation	Lexical import (L)	Modal import of number	Nature
Definite extension	predication	*one / two / three /...* *certain*	Ø	Substantive pronoun
Definite extension	predication	*lots / lot*	plural / singular	Substantive pronoun

5. The participial designation : the notion of voice

A participle bears a notion of *intension*. It represents a series of punctual instances corresponding to an event[22], that is a mouvement, an operation or a state[23]. Its lexical import specifies the perspective accomplishment of an event[24] — marked by -ING — or its retrospective accomplishment[25] — marked by -ED. As a designation, an event of virtual accomplishment determines the active situation of its support whereas an actual accomplishment makes it passive. Such adjectives confer a secondary designation to a substantive :

57) A **fascinating** story / A **fascinated** child
58) An **interesting** proposition / An **interested** customer
59) *A **charming** country cottage* / Some people live **charmed** lives
60) The **crossing** point is up the river / A flag with a design of two **crossed** keys

or a complementary predicate to a verbal support :

61) The journey was **exhausting** / She returned home **exhausted**
62) This is how **charming** she is / He would be **charmed** by this tale
63) His behaviour was **surprising** / His friends were **surprised**

A number of participles have no corresponding verb forms :

64) Blank **unseeing** eyes / **Unseen** problems
65) An **unsuspecting** victim / An **unsuspected** talent
66) An **unmeaning** smile / An **unmeant** threat
67) An **unwelcoming** look / **Unwelcome** visitors
68) An **unsatisfying** relationship / **Unsatisfied** desires

This marks their independance with respect to the verbal system, as with passive participles considered as *derived from nouns* :

69) A **verandahed** bungalow / a **pig-headed** person / a **blue-eyed** boy[26]

The active voice opposes adjectives and substantives:

70) Arabic is sill a **living** language / They manage to make a **living**
71) He stalked his **unknowing** victim / He was lost in a cloud of **unknowing**

[22] « Events (in the ideal) are like mathematicaly defined points in that they have position, but (ideally) no magnitude : they occur (or take place) in time but they are not temporally extended. » (Lyons 1995 : 324).
[23] The result of a relation beween an individual support (I) and a variable import of larger or equal dimension (U), a relation I/U.
[24] As the result of a regressive variation (-I/U).
[25] As the result of a progressive variation (+I/U)
[26] In Hirtle 1970 : 22.

72) The **incoming** government / Check your **incomings**
73) A **spinning** wheel / The mechanised **spinning** of yarn

as well as the passive voice :

74) The wife of the **deceased** worker / The body of the **deceased**
75) She admired her **beloved** son / He admired the grace of his **beloved**
76) An **unknown** artist / The fear of the **unknown**
77) **Unseen** errors / A collection of **unseens**

But only substantives present alternations of number :

78) Good **working arrangements** / The **workings** of the human mind
79) Two **facing** pages / Ornamental stone **facings**
80) A **leaning** tower / Ideological **leanings**
81) He had a **winning** streak / He collected his **winnings**

82) The **deceased** soldiers / To honor the **deceased**
83) The **injured** men needed care / The **injured** were taken care of
84) The **buried** corpses / Let the **buried** rest in peace
85) They were **accused** / Two of the **accused** were guilty

Moreover active and passive participles oppose action to state as has been acknowledged :

> « the passive form may signify either condition or change : *the shop will be closed on Sunday* ('will be closed' = 'will not be open' as well as 'the closing will take place') / *he was buried here* ('was buried' = 'lay buried' as well as 'the burial took place')[27]

It is a regular alternation of usage :

86) The wall is **whitewashed** / The wall is **whitewashed** every year[28]
87) She found the glass **broken** / It had been **broken** by her son
88) He is already **gone** / He has just **gone** out
89) This house is well **built** / It was **built** two years ago

Duffley also observes that in the sequence :

90) Never step off the sidewalk in front of a **moving** car

« c'est une action en cours de réalisation qui est évoquée par l'association de *moving* à *car* », that is a dynamic property of the support, whereas in :

91) The entrance to the wine cellar is hidden behind a **moving** panel

« la combinaison de *moving* avec *panel* évoque une caractéristique permanente »[29], that is a static property of a *moveable* support. The alternation is readily observable in usage :

92) To install a **sliding** door / To ride a **sliding** skateboard
93) To use a **spinning** machine / To stop a **spinning** wheel
94) To lack **performing** grace / To observe a **performing** actor
95) To get a **racing** prize / To avoid a **racing** car

The substantives also oppose operation and static result :

96) Mr. Stronach […] was the driving force behind the **building** of the opulent edifice in Aurora. / […] Magna moved into the **building** in 1997[30]

[27] Schibsbye 1978 : 4.
[28] In Schibsbye 1978 : 52.
[29] Duffley 2003 : 97.
[30] Keenan, G., *Leaving the 'Royal Palace'*, The Globe and Mail 25-05-2015 : B1.

97) A dual core CPU is a must for 3D **rendering**

/ Cartoon-like **renderings** were on display

98) Such a **proceeding** is dangerous / The **proceedings** have been published

Participles represent an event — either dynamic or static[31] — as a specific property of a support that is active or passive according to its perspective or retrospective nature :

Syntagmatic structure of the participle						
Support	Relation	Voice Import / support :	Relation	Lexical import L	Modal import of number	Nature
Indefinite extension	designation	active : *-ing* dynam. / static	designation	*work-*	Ø	Active adjectival participle
Definite extension	designation	active : *-ing* dynam. / static	designation	*work-*	plural / singular	Active substantival participle
Indefinite extension	designation	passive : *-ed* static / dynam.	designation	*work-*	Ø	Passive adjectival participle
Definite extension	designation	passive : *-ed* static / dynam.	designation	*work-*	plural / singular	Passive substantival participle

[31] It results from the variation of an intensive relation whose import is either larger (I < U) or, at the limit, equal to its support (I = U) :

```
                    -I/U                                  +I/U
-------------------------------------------------> | ------------------------------------------------------>
(I < U)        virtual intension        (I= U)  (I = U)    actual intension        (I > U)
```

6. The verbal predicate: the notion of aspect

Infinitives exhibit a notion of aspect[32]. They represent an event of perspective (*working*) or retrospective accomplishment (*work*) as a predicate that determines an extrinsic property of an active support. Imperfective infinives are postposed to their support to express its active behaviour or state whereas the active participle precedes it to determine an inherent property :

99) A **fascinating** tale / A tale **fascinating** the children
100) A **charming** flute player / A flute player **charming** snakes
101) A **constricting** muscle / It has the effect of **constricting** the vessels
102) A **protruding** lip / There was a fin **protruding** from the water

Infinitives are used as predicates representing an incidental property[33], not as designations[34]. Imperfective and perfective are clearly contrasted when both concepts have the same function :

103) I saw him **crossing** the street / I saw him **cross** the street[35]

One involves a prospective view with respect to the end of the event, the other, a retrospective view with respect to its beginning. In both cases the active support refers to the same logical subject (*him*), the object of the verb (*saw*). But it can also refer to the subject :

104) *He* avoided **crossing** the street / *He* managed to **cross** the street

Imperfectives present a realization which is either possible or under way whereas perfectives figure a positive realization that can be virtualized by a modal verb :

105) He may be **reading** the letter / He may **read** the letter[36]
106) You should be **resting** / You should **rest**[37]
107) Father must be **coming** / Father must **come**[38]

Both admit a textual logic implying reference either to what might take place, what is under way or what has already taken place :

108) He thought of **crossing** the river / He had to **cross** the river
109) He is **crossing** the street / He helps her **cross** the street
110) **Crossing** the highway was dangerous / He managed to **cross** the highway

A variation not marked by the sign is acknowledged since they regularly express an action or a state[39]. There is a dynamic imperfective aspect :

111) I am part of a generation which is still **feeling** its way
112) It's just a matter of **finding** a good partner
113) He spoke slowly, **weighing** his words.
114) *Howard has been **looking** for you*

as opposed to a stative imperfective aspect :

---

[32] « L'aspect, dont l'appellation est moderne et la notion ancienne, n'est que la gradation du mouvement, c'est-à-dire du développement de l'action entre son début et sa fin. » (Garcia-Hernandez 2011 : 14).

[33] Nominal adjectives are also used as preposed designations or as postposed predicates (Cf. Schibsbye 1978 : 146) :

- The **opposite** window / The window **opposite**
- The **present** Cabinet Ministers / The Cabinet Ministers **present**

[34] [*A *fascinating the children story / A *charming snakes flute player*]

[35] In Duffley 1992 : 29.

[36] In Hirtle 1967 : 102.

[37] In Hirtle 1967 : 103.

[38] In Hirtle 1967 : 103.

[39] It is sometimes attributed to their lexical import (Cf. Joly and O'Kelly 1990 :141,186-187). But it is inherent to the conceptualization of a grammatical notion of intension : « La distinction entre situations statiques et dynamiques est fort importante dans l'analyse de la catégorie gramaticale de l'aspect dans de nombreuses langues » (Lyons 1980 : 118).

115) She got out of bed **feeling** not quite herself
116) He was **finding** it somewhat strange
117) Her friends are just **sitting** there and **taking** it easy
118) Recently he has been **looking** rather grim

As well, there is a dynamic perfective aspect :

119) A mouse uses its whiskers to **feel** its way around
120) *He leaned forward to **take** her hand*
121) I managed to **sit** myself down
122) You must **find** the courage to succeed.

as opposed to a static perfective aspect :

123) I most certainly do not **feel** my age
124) It did **take** an Einstein to understand relativity
125) His dark-gray suit did not **sit** well on him
126) People seem to **find** it amusing to make fun of them

7. Syntactic valency

The homonymy of the -ING forms has not prevented grammarians from discriminating participles and infinitives, but the distinction is not always very explicit. It is brought out by their respective valency. Hewson observes that the sequence :

127) **Flying** planes can be dangerous

« is ambiguous, depending on whether *flying* is interpreted as a gerund or a participle »[40]. It opposes two different sentences, one where *flying* confers a secondary designation to *planes*, allowing *They* to be substituted for the subject, and *are* for the predicate :

128) **They** can be dangerous
129) **Flying planes** *are* dangerous

the other where *planes* is the object of *Flying*, allowing *It* to be substituted for the subject, and *is* for the verbal predicate :

130) **It** can be dangerous
131) **Flying planes** *is* dangerous

Only participles are used as complementary designations :

132) They installed a **sliding** door
133) They were telling a **fascinating** tale
134) The encounter was an **exciting** one
135) This prospect was the most **promising**

and infinitives do not admit designative imports :

136) **Washing** the garment frequently may cause discoloration[41]
137) [**Frequent* **washing** the garment may cause discoloration]

but it is a natural valency of the substantive participle :

138) *Frequent* **washing** is recommendend for this garment
139) *Frequent* **washing(s)** of the garment may cause discoloration[42]

[40] Hewson 1975 : 93
[41] In Hewson 1975 : 97.
[42] In Hewson 1975 : 97.

Hewson observes that « where *washing(s)* is unambiguously nominal it may be pluralized and may not take a direct object »[43]. The adjective participles admit modal imports expressed by an adverb :

140) *A very **convincing** speach / A very **convinced** believer*
141) *A quite **impressing** author / They were quite **impressed***

or by a comparative pronoun :

142) *A more **interesting** debate / A more **interested** customer*
143) *The most **exhausting** exercise / The most **exhausted** worker*
144) *It was not as **exciting** / She was not as **excited***

but infinitive predicates are not compatible with these modal imports :

145) It was his manner of (*very) **convincing** him
146) He managed to (*very) **convince** her
147) He was (*quite) **impressing** them
148) He expected to (*quite) **impress** them

Participles used as predicates also admit such modal imports, but not infinitives incident to the same verbal support :

149) It was so **devastating** / It was (*so) **devastating** the country
150) He could be so **convincing** / He could be (*so) **convincing** them
151) The prospects are more **exciting** / They are (*more) **exciting** them
152) This is most **exhausting** / *This is (*most) **exhausting** them*

The structure of a concept determines its valency. Infinitives admit only modal imports compatible with a predicate :

153) **Washing** the garment *frequently* may cause discoloration[44]
154) They promissed not to **devastate** the forest *completely*

In French, the perfective infinitive (*aimer*) is a concept of definite extension that can be used as a subject or an object, but the imperfective (*aimant*) has a support of indefinite extension excluding this valency[45] :

155) **Rire** le détendait / [***Riant** le détendait]
156) Il voulait **sortir** / [Il voulait ***sortant**]

The opposite situation characterizes English, where the imperfective infinitive has a support of definite extension and can be used as a subject or an object :

157) **Flying** planes is dangerous / I remember **working** with you[46]
158) **Moving** around helped him stay awake[47] / He enjoys **singing** these songs

and the perfective infinitive, a support of indefinite extension which excludes this valency :

159) [***Fly** planes is dangerous] / [He enjoys ***sing** these songs]

and requires the use of a preposition :

160) *To* **err** is human ; *to* **forgive** is divine[48]
161) He likes *to* **sing** / Try *to* **be** nice to her[49]

[43] Hewson 1975 : 97.
[44] In Hewson 1975 : 97.
[45] Cf. Ouellet 2004 : 122-123.
[46] In Duffley 2003 : 86.
[47] In Duffley 2003 : 89.
[48] In Duffley 2006 : 126.
[49] In Duffley 2006 : 55.

Hewson considers that it « may only develop internal incidence by being predicated of the preposition »[50], a support that confers the adequate valency for these functions[51].

8. Syntagmatic structure of the infinitive					
Support	Relation	Aspect import/ support	Relation	Lexical import L	Infinitive
Definite extension	predication	imperfective: *-ing* dynamic / static	designation	*work-*	Substantival imperfective infinitive
Indefinite extension	predication	perfective : -Ø static / dynamic	designation	*work*	Adjectival perfective infinitive

9. Conclusion

A basic principle is that concepts belonging to the same category share the same grammatical properties. From this point of view, participles and infinitives constitute two distinct parts of speech. Since the traditional terminology maintains a certain confusion, it would seem appropriate to normalize designations reflecting a more objective assessment of the facts.

Bibliography

DUFFLEY, P., *The English Infinitive*, London and New York: Longman 1992.

DUFFLEY, P., « Les conditions de production de l'effet de sens 'imperfectif' avec la forme en *–ing* de l'anglais », in *Langages* 149 (2003) : 86-99.

DUFFLEY, P., *The English Gerund-Participle*, New York: Peter Lang 2006.

GARCIA-HERNANDEZ, B., « L'espace, le temps, le mouvement, l'aspect. Perspective sur leur organisation linguistique » in Moussy, C. (dir.), *Espace et temps en latin*, Paris, Presses de l'Université Paris-Sorbonne 2011.

GUILLAUME, G., *Langage et science du langage*, Paris, Nizet et Québec, PUL 1964.

HEWSON, J., « Derivation and Inflection in English », in Joly, A. and T. Frazer, *Studies in English Grammar*, Lille, Presses de l'Université de Lille III (1975) : 77-104.

HEWSON, J., *The Cognitive System of the French Verb*, Amsterdam and Philadelphia, John Benjamins 1997.

HIRTLE, W. H., *The Simple and Progressive Forms: An Analytical Approach*, Québec, Les Presses de l'Université Laval 1967.

HIRTLE, W. H., « -Ed Adjectives like 'verandahed' and 'blue-eyed' » in *Journal of Linguistics* 6 (1970) :19-36.

HIRTLE, W. H., *Time, Aspect and the Verb*, Quebec, Les Presses de l'Université Laval 1975.

HIRTLE, W. H., *Lessons on the English Verb*, Montreal, McGill-Queen's University Press 2007.

HIRTLE, W. H., *Language in the Mind: An Introduction to Guillaume's Theory*, Montreal, McGill-Queen's University Press 2007.

[50] Hewson 1975 : 99.

[51] The perfective is restricted to *to*, but the imperfective is used with different prepositions. The opposite is observed in French where the imperfective is restricted to *en*.

HIRTLE, W. H., *Lessons on the Noun Phrase in English*, Montreal, McGill-Queen's University Press 2009.

JOLY, A. & D. O'KELLY, *Grammaire systématique de l'anglais*, Paris, Nathan 1990.

LYONS, J., *Sémantique linguistique*, Paris, Larousse 1980.

LYONS, J., *Linguistic Semantics: An Introduction,* Cambridge: Cambridge University Press 1995.

MARTIN, R., *Temps et Aspect*, Paris, Klincksieck 1971.

OUELLET, J., « Systématique de représentation spatiale », in *Langues et linguistique*, 16 (1990) : 149-175.

OUELLET, J., Compte rendu de « Leçons de linguistique de Gustave Guillaume 1944-1945 », in *Langues et linguistique*, 18 (1992) : 233-236.

OUELLET, J., « Les fondements de la sémantique conceptuelle et l'analyse des parties du discours », in *Langues et Linguistique*, 31 (2005): 145-187.

OUELLET, J., *Sémantique conceptuelle du français*, Québec, Presses de l'Université Laval 2014.

ROBINS, R.H., *A Short History of Linguistics*, London: Longman 1979.

SCHIBSBYE, K., *A Modern English Grammar*, Oxford : Oxford University Press 1978.

ZHU, J., *Nature et fonctions des participes en français : un problème de sémantique grammaticale*, Thèse de doctorat, Université Laval, Québec 1999.

ZHU, J. & J. Ouellet, « Analyse et classement des participes en français », in *Langues et Linguistique*, 30 (2004) : 107-139.

STRANDED PREPOSITIONS IN *QU-* CLAUSES IN ACADIAN AND LAURENTIAN FRENCH (CANADA)

LES PRÉPOSITIONS ORPHELINES DANS LES PROPOSITIONS EN *QU-* EN ACADIEN ET EN LAURENTIEN (CANADA)

PREPOZIŢII FĂRĂ OBIECT ÎN PROPOZIŢIILE *QU-* ÎN FRANCEZA ACADIANĂ ŞI LAURENTINĂ (CANADA)

Pierre-Don GIANCARLI
Université de Poitiers, France
E-mail: pierre-don.giancarli@univ-poitiers.fr

Abstract

*P-stranding in **qu-** clauses in Acadian and Laurentian French (Canada). Starting on authentic extracts from oral corpora, this article aims at providing an overview of the situation of stranded prepositions in Canadian French, both in its Laurentian and Acadian varieties, taking into account Eastern and Western provinces. It puts forward arguments that furnish supporting evidence in favour of an influence from English and shows the problems raised by the hypothesis of a French origin.*

Résumé

*Les prépositions orphelines dans les propositions en **qu-** en acadien et en laurentien (Canada). À partir de corpus oraux authentiques, cet article tente de fournir un panorama de la situation des prépositions orphelines en français canadien, que ce soit dans ses variétés laurentienne ou acadienne et à travers des provinces de l'Est aussi bien que de l'Ouest. Il avance un certain nombre d'arguments tendant à y voir une influence de l'anglais et met en évidence les difficultés que poserait l'hypothèse d'une origine française.*

Rezumat

*P-stranding în propoziţiile **qu-** în franceza Acadiană şi Laurentină (Canada). Pornind de la extractele autentice din corpurile orale, acest articol are scopul de a aduce o privire de ansamblu asupra situaţiei prepoziţiilor fără obiect în franceza canadiană în ambele varietăţi Laurentină şi Acadiană, ţinând cont de provenienţele estice şi vestice. Aduce la cunoştinţă argumente care pun la dispoziţie dovezi în favoarea unei influenţe a englezei şi arată problemele survenite de la ipoteza unei origini franceze.*

Keywords: *stranded prepositions, qu- clauses, prepositional passive*

Mots-clés: *orphelinage prépositionnel, propositions en qu-, passif prépositionnel*

Cuvinte-cheie: *prepoziţii fără obiect, propoziţii qu-, pasivul prepoziţional*

À partir de corpus oraux authentiques de français canadien (dorénavant FC), nous voudrions dans un premier temps faire un état des lieux de la situation de ce qu'on appelle *prépositions orphelines* ; puis dans un second temps voir comment on peut analyser ce phénomène et, à partir de là, éventuellement se positionner sur son origine.

Les deux grandes variantes de FC sont abordées et comparées entre elles, et avec le français de France (dorénavant FF) : l'acadien et le laurentien. Les 14 corpus sont présentés en annexe 1.

1. État des lieux

Dans les FC on trouve aisément des prépositions en finale de constituant et dites alors « orphelines », comme dans : *C'est la qualité du programme que je r'garde pour* (C78). La dissociation du Groupe Prépositionnel conduit au déplacement du seul subordonnant en *qu-*, ce qui laisse la préposition seule à la fin, d'où son nom d'« échouée » ou « orpheline ».

Au sein des prépositions, il est utile de distinguer deux sous-catégories en fonction de leur fréquence, de leur densité sémantique, et de leur capacité à admettre les tmèses (cf. Spang-Hanssen 1963, Lazard 1994, Cadiot 1997, etc.), le premier critère étant inversement proportionnel aux deux autres :

- Les prépositions légères : *à*, *de*, *en*. Elles sont les plus fréquentes et les moins pourvues de sens référentiel, et elles refusent les tmèses c'est-à-dire qu'un élément lexical les sépare de leur régime, pour la raison qu'elles entretiennent avec lui un lien étroit, qui dans certaines variantes de FF standard peut aller jusqu'à la soudure voire la fusion (*duquel* et *auquel*, *dont*) :

1) **Il est mort de, selon certains, faim*.

- Les prépositions lourdes sont moins fréquentes et de densité sémantique plus nette (*avec, sans, pour, sur, sous, dans*, etc.). Elles admettent les tmèses, car elles entretiennent un lien plus lâche avec leur régime :

2) *Il est tombé pour, selon les témoins, s'être penché par-dessus la balustrade* (Cadiot 1997b).

Afin de disposer d'un pannel représentatif, nous avons pris en compte les deux types de prépositions, au travers de deux lourdes (*pour* et *avec*) et deux légères (*à* et *de*). Ce qui en termes quantitatifs donne, corpus par corpus et pour commencer par les lourdes :

acadien traditionnel	*avec*	*pour*
Pé	1	0
W	5	1
Total	**6**	**1**

acadien chiac		
R	15	14
P	6	6
Total	**21**	**20**

québécois		
E	17	0
M	1	1
S	1	0
Total	**19**	**1**

ontarien		
H78	1	0
H05	6	1

C78	5	1
C05	11	3
Total	**23**	**4**

manitobain		
PL	**0**	**1**

albertain		
PCR-B	5	0
PCR-E	12	0
PCR-F	1	1
Total PCR	18	1
DW	1	0
Total	**37**	**2**

Tableau 1 : orphelinage des prépositions lourdes en FC

Globalement, on peut dire que les prépositions lourdes se retrouvent en position orpheline partout. Pour ce qui est des prépositions légères, elles se trouvent aisément en position orpheline en acadien chiac :

acadien chiac	*à*	*de*
R	3	3
P	4	2
Total	**7**	**5**

Tableau 2 : orphelinage des prépositions légères en acadien chiac

En voici deux illustrations, respectivement dans une interrogative directe, une interrogative indirecte et une relative :

3) *Well quosse qu'on parle de ? Je sais pas quosse quosse qu'on peut parler de.* (R)

4) *Je sais pas j'ai assez beaucoup vu de / de movieS / oh / y en a pas vraiment comme / que je peux penser à.* (P)

Les légères se trouvent également en acadien traditionnel :

acadien traditionnel	*à*	*de*
Pé	0	0
W	1	3
Total	**1**	**4**

Tableau 3 : orphelinage des prépositions légères en acadien traditionnel

En voici deux illustrations, dans une relative et une relative nominale :

5) **-** *Ben le fer minéral que on trouve dans l'eau pis le fer que tu trouves dans tes légumes c'est pas le même fer.*
- C'est pas le même fer qu'on parle de à Moncton, avec les problèmes de plomb là. (W)

6) *On se marie pis des fois on a peut-être pas parlé de tout' ça qu'on voulait parler de pis euh* (W)

À en croire la littérature sur le sujet, les prépositions *à* et *de* ne se trouveraient ni en québécois (Roberge & Rosen 1999, 157, King 2013, 97) ni en ontarien (Roberge & Rosen idem). Et en effet nous n'en trouvons aucune occurrence dans nos corpus québécois et ontariens. Pour se donner les moyens de comparer, si à proportions égales on imagine le nombre d'occurrences sur une base où tous les corpus auraient une même taille moyenne de 250.000 mots (moyenne de nos corpus), on obtient l'extrapolation suivante :

laurentien	*à*	*de*
E	0	0
S	0	0
M	0	0
C78	0	0
C05	0	0
H78	0	0
H05	0	0
PL	0	0

acadien traditionnel		
Pé	0	0
W	2,11	8,47

acadien chiac		
R	6,57	6,57
P	12,65	6,32

Tableau 4 : orphelinage des prépositions légères en FC

Semble donc se dessiner une opposition entre le laurentien, qui ne connaitrait pas l'orphelinage des prépositions légères, et l'acadien, qui y a recours, et y a même recours de plus en plus puisqu'on en entend plus dans le corpus W de 1997 que dans le corpus Pé de 1971, et plus dans le corpus P de 1991 que dans le corpus R de 1976.

2. Première interprétation et premiers problèmes

Le tri que nous avons opéré au sein des prépositions entre légères et lourdes permet de comprendre le comportement du laurentien tel qu'il apparaît dans les tableaux ci-dessus :

en laurentien (comme en FF) l'orphelinage semble impossible avec les légères, et possible avec les lourdes. Pourquoi ? En raison de l'étroitesse du lien que la préposition entretient avec son complément : sachant que les légères sont celles qui réalisent la plus forte soudure avec leur régime,

on comprend pourquoi ce sont précisément celles-ci qui ne peuvent pas être orphelines dans la mesure où être orphelines signifie ne pas être immédiatement suivies de leur régime. Or les légères ne peuvent pas ne pas être suivies de leur régime. Le lien étroit entre la préposition légère et son support-droit rend difficile ou impossible l'éloignement de ce dernier de la préposition (les tmèses) ou l'absence de ce dernier après la préposition (l'orphelinage).

Inversement, les lourdes étant celles qui réalisent la soudure la moins forte avec leur régime, le contact avec leur support (au travers du pied-piping par lequel la totalité du groupe « préposition + *qu-* » migre vers la tête de la séquence de façon solidaire) ne serait pas nécessaire, ce qui ouvrirait la voie à la rupture du syntagme prépositionnel et donc à l'orphelinage. Les lourdes entretiennent un lien lâche avec leur support qui rend possible l'éloignement de ce dernier (les tmèses) ou même l'absence de ce dernier après la préposition (orphelinage).

L'acadien par contre manifeste un comportement de non-solidarité entre la préposition et son régime qui est aux antipodes de celui du FF (et que semble suivre le laurentien) et de la logique que nous venons de présenter. Pourtant, deux indices nous semblent devoir être relevés, qui remettent en cause une opposition trop tranchée entre acadien et laurentien : le passif quand il est à préposition orpheline, et les articles contractables quand ils ne sont pas contractés.

2.1. Les articles

Par un phénomène de coalescence, le FF standard incorpore certains articles avec certaines prépositions, qui se trouvent être uniquement les légères : ainsi *à + le* donne *au*, *à + les* donne *aux*, *de + le* donne *du*, *de + les* donne *des*, et *en + les* donne *ès* dans quelques expressions aujourd'hui figées (*licencié ès lettres*).

Selon P. Law (1998), il existe un lien direct entre présence d'incorporation de la préposition avec l'article et absence d'orphelinage, autrement dit il n'y a pas d'orphelinage quand une langue a des articles contractés. Ce cas est illustré par le FF standard. Inversement il existerait un lien entre absence d'incorporation et présence d'orphelinage. C'est le cas de l'anglais, et aussi de l'acadien, qui comme on l'a vu peut placer ses prépositions légères en position orpheline, et qui a recours à la non-contraction d'articles :

acadien traditionnel	*à + le*	*à + les*	*de + le*	*de + les*
Pé	0	3,33	0	0
W	2,11	6,35	0	2,11

acadien chiac				
R	4,38	4,38	0	0
P	3,16	18,98	0	0

Tableau 5 : absence de coalescence des articles en acadien, sur une base commune de 250.000 mots

7) *Y a du monde like / y a du monde qui s'habille du stuff comme le Château / j'irais pas à le Château m'habiller / j'aime like* (P)

8) *J'étais à l'hôpital là j'avais été me faire opérer de les yeux*. (W)

On peut poser l'hypothèse que les prépositions concernées (les légères) font le lien surtout à droite en FF, mais beaucoup moins en acadien, ce qui se manifeste par une absence de contraction avec l'article qui les suit et par l'orphelinage qui leur épargne de s'appuyer sur un terme à leur droite. Curieusement, le laurentien, comme l'acadien, ignore parfois l'incorporation :

	à + le	*à + les*	*de + le*	*de + les*
Total québécois	0,9	1,5	0,3	0,6
Total ontarien	2,4	2,9	2,6	2,7
Total manitobain	2,2	0	1,1	2,2
Total albertain	0	4,1	8,2	2,7

Tableau 6 : absence de coalescence des articles en laurentien, sur une base commune de 250.000 mots

9) *Je trouve qu'y sont ben payés si on les compare à / à les autres classes de la société.* (E)

10) *Des fois ils nous trouvent fous parce qu'on prend pas avantage de les choses qu'ils nous offrent… surtout les jeunes aux écoles bilingues…* (PCR-E)

La non contraction d'articles se trouve donc, outre en acadien, également (à un degré moindre) en laurentien de façon générale. Si le lien entre absence d'incorporation et présence d'orphelinage de ces mêmes prépositions a une certaine validité (à titre de condition nécessaire), on peut penser qu'en laurentien aussi le terrain est favorable à l'émergence de l'orphelinage des prépositions légères comme il y a déjà orphelinage des lourdes, ontarien et québécois inclus, malgré les positions des grammairiens sur le sujet.

Passons à notre deuxième argument avant de nous positionner sur le laurentien :

2.2. Le passif prépositionnel

Dans les langues indo-européennes l'orphelinage dans les propositions en *qu-* existe dans les langues germaniques du Nord (suédois, norvégien, islandais, etc.) et de l'Ouest (un peu en néerlandais et en frison, largement en anglais). Quant à l'orphelinage prépositionnel à la voix passive il se limite un peu au suédois, danois et norvégien, et surtout à l'anglais (Herslund 1984, Maling & Zaenen 1985, Law 2006). On pourrait en déduire qu'il existe un ordre de préséance, consistant à ce que si une langue (ou variété de langue) connaît l'orphelinage au passif, alors elle le connaît aussi dans ses subordonnées en *qu-*.

La question que nous posons maintenant est donc la suivante : l'acadien, et surtout le laurentien, possèdent-ils un passif prépositionnel à orphelinage ? Si la réponse est positive pour l'acadien, qui connaît déjà à coup sûr l'orphelinage dans ses subordonnées en *qu-*, c'est que l'orphelinage est vraiment profondément ancré dans le système acadien. Si la réponse est positive pour le laurentien, c'est que l'orphelinage doit exister aussi dans ses subordonnées en *qu-*, et que nos corpus n'ont pas été fiables, peut-être en raison d'une taille trop faible (2,8 millions de mots).

Il s'avère que la réponse est positive en acadien, et ce de deux manières : on trouve soit un passif avec ellipse de la préposition lourde ou légère (exemples 11 et 12), soit un passif avec présence de la préposition (lourde ou légère), exactement comme en anglais (exemples 13 et 14) :

11) *Ah,* [les enfants] *sont plusse durs à faire comprendre* [absence de *à*] *les affaires de même.* (R)

12) [La Déportation] *C'était pas parlé beaucoup* [absence de *de*] *non c'était pas parlé beaucoup* [absence de *de*]... (W)

13) *Je suis sûre qu'a serait intéressante à parler avec*. (W)

14) *Robert a été parlé de*. (acadien de l'Île du Prince Edouard, Roberge & Rosen 1999, 157)

Et, étonnamment, la réponse est positive aussi en laurentien, et également des deux manières, avec ellipse (exemple 15) ou avec présence de la préposition (exemple 16) :

15) *Là vous me posez une question un peu dure à répondre* [absence de *à*] (E)

16) *Y'en a des professeurs qui sont difficiles à s'accorder avec*. (C78)

Autant l'argument des articles non-contractés était une contrainte molle, puisque l'absence d'incorporation de la préposition n'était qu'une condition nécessaire mais pas suffisante à la présence d'orphelinage, autant celui du passif prépositionnel fournit une prédiction plus forte. Et en effet la conclusion vers laquelle tendent les deux prévisions est réalisée puisque, en cherchant mieux, on trouve effectivement des prépositions orphelines légères dans les subordonnées en *qu-* en laurentien. L'énoncé 17) ci-dessous en est un exemple en albertain, le 18) rapporté par Roberge est donné par Nadasdi en ontarien, Dion en rapporte l'exemple 19) en ontarien, le 20) a été entendu par moi-même dans *Les Parent* une série télévisée québécoise, les 21) et 22) sont attestés en québécois par Vinet, et les extraits 23) et 24) sont en ontarien et en québécois[1].

17) *OK. Pis c'était quoi les mau/, mauvais souvenirs de l'école. Comme que, tu veux jamais t'en souvenir de ?* (DW)

18) *Le gars qu'on parle à*. (Roberge 1998, 54)

19) *Il était à la même école que moi j'étais à*. (Dion 2003, in Poplack et al. 2012, 211)

20) *C'que vais vous expliquer aujourd'hui là, c'est pas de l'électronique de base, comme envoyer des texto ou toutes ces sottises-là, là, non, aujourd'hui j'vous parle de quelqu'chose que personne de vous trois comprend, ou connait l'existence de*.

21) *Le gars que j'ai parlé à*. (Vinet 1984, 239)

22) *Marie est une fille que j'ai confiance en*. (idem)

23) *Beaucoup de choses qu'on parle de, hein, que… disons c'est confidentiel ces choses-là*. (Poplack et al. 2012, 210)

24) *C'est pas croyable qu'est-ce qu'ils peuvent sortir, tout ce qu'on peut se servir de, tu sais ?* (idem)

Le phénomène de l'orphelinage semble donc sous-estimé, pour ne pas dire ignoré, en laurentien, car même s'il est moins fréquent qu'en acadien son existence est incontestable. La question qui se pose alors est : pourquoi est-il moins fréquent qu'en acadien et en particulier en chiac ? Sachant que le chiac est une variante de français largement anglicisée, se pourrait-il que le degré d'anglicisation ait été le facteur favorisant ? Ou s'agit-il d'une évolution à partir du français ?

[1] Occurrences rapportés par Poplack et al. mais non prises en compte par les auteures pour la raison que leur balisage par des *tu sais* et des *hein* leur confèrerait un statut anormal (Poplack et al. 2012, 210).

3. Origine et analyse

Dans le domaine de l'orphelinage, anglais et FF (FF standard pour commencer) sont diamétralement opposés : dans les propositions en *qu-* le FF a recours seulement au pied-piping, et le passif prépositionnel n'existe pas. Par contre dans ses propositions en *qu-* l'anglais a recours obligatoirement ou de préférence à l'orphelinage, et il y a recours de façon obligatoire au passif prépositionnel (cf. Giancarli 2005).

Poplack et al., dans leur étude portant seulement sur le laurentien du Québec et de l'Ontario, et en choisissant d'ignorer les exemples de prépositions orphelines légères, considèrent que l'orphelinage n'est pas dû à l'anglais mais serait une extension à partir du FF.

Rappelons tout d'abord que l'orphelinage n'affecte normalement pas les langues romanes. Or le FF fait partie des langues romanes. Ce dernier n'ayant pas de prépositions orphelines, il ne peut donc pas être pris comme source de leur extension. À moins de dire que le FF connaît les prépositions orphelines, et c'est ce que font Poplack et al.. Plus précisément l'orphelinage en FC dans les propositions en *qu-*[2] serait pour elles une extension de l'emploi que le FF standard a dans une autre configuration, celle illustrée par *son parapluie, il vient toujours avec* (idem, 217).

Cependant le FC admet des antécédents aussi bien inanimés qu'animés, sans restriction aucune :

25) *J'apporte mon frère chez un ami que i' a un frère ou une sour plus jeune fait qu'i' joue <u>avec</u> là que'que chose de même* (H05)

Par contre en FF il s'emploie seulement dans des indépendantes, et de préférence avec des objets inanimés voire non-humains. Ainsi en FF on dira *son fils, il vient toujours avec lui* plutôt que ?*son fils il vient toujours avec* (Borillo 1993) et inversement *son parapluie, il vient toujours avec* plutôt que **son parapluie, il vient toujours avec lui* (Danon-Boileau et al. 1991). De plus, même dans ses indépendantes, le FF n'a jamais usé de prépositions orphelines légères (**Ce parapluie, il vient <u>de</u>.*), ce que fait pourtant le laurentien (*Tout ce qu'on peut se servir <u>de</u>*) et à fortiori l'acadien non pris en compte par les auteures (*C'est pas le même fer qu'on parle <u>de</u> à Moncton*).

Il faudrait donc imaginer non pas une mais trois extensions à partir du FF : une extension de la référence des antécédents pour inclure les animés, une extension syntaxique pour passer des seules indépendantes aux subordonnées en *qu-*, et une extension des prépositions lourdes aux légères.

Les différences sont même peut-être encore plus radicales, car il convient de se poser la question de la nature des termes, et nous soutiendrons qu'il ne peut pas y avoir d'extension des prépositions lourdes du FF aux légères en FC parce que ces termes en finale sont des prépositions en FC et des adverbes en FF. Au moins quatre arguments sont mobilisables :

1) Le FF est dans la configuration « présence d'incorporation » et donc absence d'orphelinage. Propositions indépendantes incluses.

2) Il y a absence de passif prépositionnel en FF.

3) Le FF n'accepte pas les prépositions en finale : quand les termes ont forcément statut de prépositions (*à, de*) ils sont agrammaticaux, même dans les indépendantes : **ce parapluie, il vient de*.

4) *Après* en position finale peut en FF être remplacé par *ensuite* ou *postérieurement*, *avant* peut l'être par *antérieurement* ou *préalablement*. Or *postérieurement / ensuite / antérieurement / préalablement* ne sont pas des prépositions mais incontestablement des adverbes.

Donc en FF les termes acceptés en finale le sont grâce à leur statut d'adverbes, porteurs d'une matière notionelle substantielle. Si inversement on prend des termes qui ne sont que

[2] Les auteures n'abordent pas le passif prépositionnel.

prépositionnels ils deviennent inacceptables en finale. Par contre en FC, où l'on est dans la configuration « absence d'incorporation » et donc présence d'orphelinage, où l'on a du passif prépositionnel et où *à* et *de* sont possibles en finale de subordonnées, ce sont bien des prépositions orphelines.

Mais on pourrait se poser la question non pas avec le FF standard mais avec le français populaire (dorénavant FPop)[3], qui est peut-être un meilleur candidat à une éventuelle filiation. Car très différente est la situation du FPop, qui connaît des variantes non pas associantes comme le FF standard mais dissociantes, dont une souvent décrite comme étant à orphelinage, du genre *L'homme qu'il est venu avec*.

Cependant le problème reste entier car comme pour le FF standard on peut soutenir que ces termes en finale sont des prépositions en FC mais des adverbes en FPop, car ce dernier n'accepte pas non plus les prépositions en finale : quand les termes ont forcément statut de prépositions (*à*, *de*) ils sont agrammaticaux, dans les subordonnées comme dans les indépendantes : **L'homme que je parle de*… De plus, il y a absence de passif prépositionnel en FPop et on est toujours dans la configuration « présence d'incorporation » et donc absence d'orphelinage.

Donc quand en FPop un terme est accepté en finale il l'est avec son statut d'adverbe (*avec, pour*, etc. mais pas **de* ou **à*), et il est accepté à la fois dans les indépendantes et dans les subordonnées en *qu-*. On se rapproche certes davantage de la situation des FC pour ce qui est des environnements, mais la différence reste radicale de par la nature des termes en présence, et donc de par l'analyse. Ainsi une séquence comme *la fille que je sors avec*, selon qu'elle appartiendra à du FPop ou a du FC, n'aura pas la même analyse : en FC *avec* en finale de *La fille* [Y] *je sors avec* [X] est une préposition, qui nécessite un lien-droit avec un complément quelque part. Ce complément est récupérable de façon anaphorique grâce au contexte-gauche dans lequel il se trouve placé suite à un mouvement, puisqu'on a un pronom qui s'est déplacé de la position X à la position Y et qui est co-référent à l'antécédent *la fille*. Mais en FPop il n'y a ni mouvement ni relation anaphorique. L'énoncé peut être sémantiquement lacunaire mais il est syntaxiquement complet. *Avec* y est un adverbe, qui n'appelle aucun lien à sa droite, c'est un terme en quelque sorte intransitif (cf. Moignet 1981, Zribi-Hertz, 1984).

Si l'origine de ce phénomène en FC n'est ni le FF standard ni le FPop, quelle est-elle ? Nous pensons qu'il y a des raisons d'y voir le résultat de l'influence de l'anglais, et que son développement est d'autant plus grand que l'influence de l'anglais est plus prégnante. Les arguments suivants militent en faveur de cette hypothèse :

1) L'orphelinage n'existe normalement pas dans les langues romanes mais est bien implanté dans les langues germaniques et en particulier en anglais, sans distinction entre prépositions (Law 1998, King, 2013). L'anglais, avec lequel les variétés de FC sont en contact plus ou moins intensif. La tentation est donc grande de voir là autre chose qu'un hasard.

2) De nombreux indices de ce qui relève indubitablement de l'anglicisation viennent marquer les productions :

2a) Le subordonnant zéro, que l'anglais connaît bien et avec lequel l'orphelinage est obligatoire, se trouve en acadien Chiac, une des variantes de français les plus anglicisées, avec préposition lourde et légère. Or cette variante est aussi celle qui connaît le plus l'orphelinage.

2b) Au moins une préposition orpheline, *about*, est directement empruntée à l'anglais. Seulement dans les corpus chiacs, les plus anglicisés. Comme si l'emprunt du terme allait de pair avec l'emprunt de l'opération syntaxique :

[3] Français «non normatif» (Blanche-Benveniste 1990) défini comme le français oral «parlé dans le peuple» (Guiraud 1965, 6) de façon spontanée et en situation non formelle.

26) *C'est là aioù-ce que je veux vivre pasque j'ai deux pen pals / ok / en Italie / pi c'est deux filles pi a sont vraiment / gorgeous ok / pi / je trouve que / le / les habitudes qu'i z-ont là / ça rul[e] / c'est tout ce qu'i pensent about c'est / manger pi sexe* (P)

2c) Les articles non-contractés, qui prouvent que les prépositions légères peuvent se libérer de la contrainte de juxtaposition avec leur support et établissent les conditions d'existence de l'orphelinage, sont présents en acadien et en laurentien. Or ils n'existent pas en FF mais sont la règle en anglais, et ils existent dans les FC, qui sont en contact avec l'anglais.

2d) Fréquence croissante des articles non-contractés

On relève d'intéressantes corrélations : en acadien traditionnel les articles non-contractés sont plus fréquents dans les corpus récents qu'anciens, comme les prépositions orphelines sont plus fréquentes dans les premiers que dans les seconds. En ontarien, avec des populations du même âge dans les mêmes villes, on compte plus d'articles non-contractés dans C05 que dans C78, et plus dans H05 que dans H78. Comme parallèlement le pourcentage d'anglicisation a augmenté[4], on est tenté d'y voir un lien de cause à effet : plus le pourcentage d'anglophonie s'accroît, plus le pourcentage d'emploi d'articles non-contractés s'accroît, et on sait le lien entre la non-contraction et l'orphelinage.

2e) Dans nos corpus ontariens les locuteurs sont classés en non-restreints (quand ils parlent français à l'école et à la maison), semi-restreints (quand ils le parlent à l'école mais moins à la maison), et restreints (quand ils le parlent seulement en contextes éducatifs, l'anglais étant la langue du foyer et de la vie extra-scolaire). Or la plupart des locuteurs qui ne contractent pas les articles contractés sont des locuteurs restreints, chez lesquels l'anglais est dominant.

2f) Le passif à préposition orpheline existe en acadien et en laurentien, or il n'a jamais existé en FF ni standard ni populaire mais il existe en anglais, et aussi dans les FC en contact avec l'anglais.

2g) Des signes d'anglicisation sont parfois associés aux productions comportant des articles non-contractés (exemples 7 et 10) et à fortiori des prépositions orphelines (exemples 4 et 26).

Conclusion

Nous voyons dans le français et l'anglais des choix diamétralement opposés en termes de complémentation prépositionnelle, et dans l'orphelinage en FC une influence allogène qui positionne dans ce domaine ces variétés de français en rupture avec leur origine romane, avec entre acadien et laurentien une différence d'ordre non pas qualitatif mais quantitatif due à des degrés différents d'exposition à l'anglais. Si l'orphelinage est dû à l'anglicisation on comprend pourquoi les francophones (laurentiens) du Québec en sont moins affectés que les acadiens et en particulier chiacs.

Cependant on s'attendrait aussi à ce qu'ils le soient moins que les francophones des provinces de l'Ouest, où l'anglais est très présent (4% seulement de francophones au Manitoba, 2% en Alberta), et à ce que ces derniers soient très affectés, au moins autant que les Acadiens. Pourtant tel n'est pas le cas : un seul exemple d'orphelinage de préposition légère dans notre corpus albertain (exemple 17), aucun dans le manitobain, ce qui ne va pas dans le sens de notre hypothèse.

Nos corpus de l'Ouest sont-ils trop légers et insuffisamment représentatifs ? Des phénomènes d'immigrations sont-ils venus modifier le FC local, comme l'arrivée de francophones d'Europe à la fin du 19ème siècle et au début du 20ème au Manitoba ?

Si les différences de comportement entre acadien et laurentien ne sont pas dues à des différences au sein des systèmes linguistiques, est-ce qu'elles pourraient être dues à des différences d'attitudes des locuteurs, qui rendraient l'acadien plus vulnérable à l'anglicisation parce que ses

[4] Dans cet intervalle de 27 ans les anglophones sont passés de 15% à 20% à Hawkesbury et de 65% à 76% à Cornwall.

locuteurs seraient plus ouverts à l'anglais alors que le laurentien y serait moins perméable parce que ses locuteurs seraient davantage dans une posture de résistance à l'anglicisation ? Seraient-elles imputables à des différences de répartition géographique des francophones, concentrés dans l'Ouest mais dispersés en Acadie (dispersion contrainte et encore renforcée à leur retour du Grand Dérangement), fragmentés en îlots de peuplements venant réduire leurs possibilités de contacts entre communautés francophones et donc leur vitalité ethnolinguistique, les fragilisant d'autant plus face à l'exposition de la langue majoritaire ? L'explication pourrait bien être multifactorielle.

Bibliographie

BLANCHE-BENVENISTE, CLAIRE. 1990. *Le français parlé*, Editions du CNRS.

BORILLO, ANDRÉE. 1993. « Prépositions de lieu et anaphore ». *Langages* 110 : 27-46.

CADIOT, PIERRE. 1997a. *Les prépositions abstraites en français*, Colin.

CADIOT, PIERRE. 1997b. «De la préposition simple à la locution». *Faits de Langues* 9 : 127-134.

DANON-BOILEAU, LAURENT, MEUNIER, ANDRÉ, MOREL, MARIE-ANNICK ET TOURNADRE, NICOLAS. 1991. « Intégration discursive et intégration syntaxique ». *Langages* 104 :111-128.

GADET, FRANÇOISE. 1997. *Le français populaire.* Que-Sais-je ?, PUF.

GIANCARLI, PIERRE-DON. 2005. « Orphelinat des prépositions en Chiac du Canada (passif et propositions en *qu-*), et comparaison avec l'anglais et le français ». *Recherches en Linguistique Étrangère* XXIII, Presses Universitaires de Franche-Comté : 83-106.

GUIRAUD, PIERRE. 1986. *Le Français Populaire.* Que-Sais-je ?, PUF.

HERSLUND, MICHAEL. 1984. « Particles, Prefixes and Preposition Stranding », *Topics in Danish Syntax* 14, NYS, Akademisk Forlag, Copenhagen :34-71.

KING, RUTH. 2013. *Acadian French in Time and Space.* Durham, N.C., Duke University Press.

LAW, PAUL. 1998. « A Unified Analysis of P-stranding in Romance and Germanic », *Proceedings of NELS 28*, P. Tamanji and K. Kusumoto (eds), University of Massachusetts, GLSA : 219-234.

LAW, PAUL. 2006. « Preposition Stranding », *The Blackwell Companion to Syntax*, M. Everaert & H. van Riemsdijk, Blackwell: 631-684.

LAZARD, GILBERT. 1994. *L'actance*, PUF.

MALING, JOAN, ET ZAENEN, ANNIE. 1985. « Preposition Stranding and Oblique Case », *Cornell Working Papers in Linguistics* 7 : 149-161.

MOIGNET, GÉRARD. 1981. *Systématique de la langue française.* Klincksieck.

POPLACK, SHANA, ZENTZ, LAUREN ET DION, NATHALIE. 2012. « Phrase-final Prepositions in Quebec French », *Bilingualism: Language and Cognition* 15 (2) : 203-225.

ROBERGE, YVES. 1998. « Les prépositions orphelines dans diverses variétés de français d'Amérique du Nord », *Français d'Amérique, Variation, Créolisation, Normalisation*, CECAV, Université d'Avignon :49-60.

ROBERGE, YVES, ET ROSEN, NICOLE. 1999. « Prepositions Stranding and *que*-Deletion in Varieties of North American French », *Journal of the Atlantic Provinces Linguistic Association* 21 : 153-168.

SPANG-HANSSEN, EBBE. 1963. *Les prépositions incolores du français moderne*, Copenhague, Gads Forlag.

VINET, MARIE-THÉRÈSE. 1984. « La syntaxe du québécois et les emprunts à l'anglais », *Revue de l'Association Québécoise de Linguistique* 3 (3) : 221-242.

ZRIBI-HERTZ, ANNE. 1984. « Prépositions orphelines et pronoms nuls », *Recherches Linguistiques* 12 : 46-91.

Annexe 1

Corpus de français acadien :

1) - Corpus acadien traditionnel Péronnet (Pé), recueilli en 1971 dans le sud-est du Nouveau-Brunswick. 75.000 mots.

- Corpus acadien traditionnel Wiesmath (W), recueilli en 1996-1997 dans le sud-est du Nouveau-Brunswick. 118.000 mots.

2) - Corpus chiac Roy (R), recueilli en 1976 auprès de jeunes francophones du sud-est du Nouveau-Brunswick à Moncton. 114.000 mots.

- Corpus chiac Perrot (P), recueilli en 1991 auprès de jeunes francophones du sud-est du Nouveau-Brunswick à Moncton. 79.000 mots.

Corpus de français laurentien :

1) Corpus québécois

- Partie orale du corpus Estrie (E), recueilli en 1972-1973 dans les Cantons-de-l'Est du Québec. 532.000 mots.
- Montréal (M), recueilli en 1984. 150.000 mots.
- Saguenay (S), recueilli en 1975 au Lac St-Jean. 150.000 mots.

2) Corpus ontariens d'adolescents

- Cornwall78 (C78), recueilli en 1978 à Cornwall. 208.600 mots.
- Cornwall2005 (C05), recueilli en 2005 à Cornwall. 522.000 mots.
- Hawkesbury78 (H78), recueilli en 1978 à Hawksbury. 83.300 mots.
- Hawkesbury2005 (H05), recueilli en 2005 à Hawksbury. 628.250 mots.

3) Corpus manitobain

- Père Lavallée (PL), recueilli en 1987 à Saint-Laurent par le père Lavallée. 218.300 mots.

4) Corpus albertains

- Papen-Creore-Rochet (PCR), recueilli en 1976 à Bonnyville (B) au Centre Est, 182.200 mots ; Falher (F) au Centre Ouest, 44.600 mots ; Edmonton (E) au Centre Sud (110.250 mots). Total de 337.000 mots.
- PFC de Doug Walker (DW), recueilli en 2001 à Rivière-la-Paix. 27.000 mots.

Que soient remerciés ici nos collègues des universités d'Alberta, Calgary, York, Moncton, Orléans, Saint-Boniface, Sherbrooke, Toronto Mississauga et UQUAM, qui nous ont donné accès à leurs corpus pour ce travail.

VIEW OVER THE BINOMS: PREDICATIVE PARTS OF THE LANGUAGE/NON PREDICATIVE PARTS OF THE LANGUAGE AND NOMINAL INDEPENDENT (NI) / NOMINAL DEPENDENT (ND)

REGARD SUR LES BINÔMES: PARTIES DE LANGUE PRÉDICATIVES/PARTIES DE LANGUE NON PRÉDICATIVES ET NOMINAUX INDÉPENDANTS (NI) / NOMINAUX DÉPENDANTS (ND)

PRIVIRE ASUPRA BINOAMELOR: PĂRŢI PREDICATIVE ALE LIMBII/PĂRŢI NON PREDICATIVE ALE LIMBII ŞI NOMINAL INDEPENDENTE (NI) / NOMINAL DEPENDENTE (ND)

Christiane EWANÉ
Université de Yaoundé 1 – Cameroun

Abstract

This article, dedicated to the binoms as predicative parts of the language/ non predicative parts of the language and nominal independent/nominal dependent shows the interest of redenominating and retyping the syntactic categories, on the one hand through the extension of the property of the auto-incidence of the usually present words as voids or substantially shortened, on the other hand, through the consideration of the national contribution of all the grammatical morpheme. This reflexion, sustained by the central concepts of the language psycho-mechanics, and which remands in cause the hypothesis of non-predicative, aims to contribute to a grammatical perspective which integrates fully the liberty of the speaking subject.

Résumé

Cet article, consacré aux binômes parties de langue prédicatives / parties de langue non prédicatives et nominaux indépendants / nominaux dépendants démontre l'intérêt de renommer et de retypologiser les catégories syntaxiques, d'une part, par l'extension de la propriété de l'auto-incidence aux mots habituellement présentés comme vides ou substantiellement allégés, d'autre part, par la considération de l'apport notionnel de tous les morphèmes grammaticaux. Cette réflexion, soutenue par les concepts centraux de la psychomécanique du langage, et qui remet ainsi en cause l'hypothèse de non prédicativité, veut contribuer à une perspective grammaticale qui intègre pleinement la liberté du sujet parlant.

Rezumat

Acest articol, consacrat binoamelor părţi ale limbii predicative/părţi ale limbii non predicative şi nominal independente/nominal dependente demonstrează interesul de a redenumi şi tipiza din nou categoriile sintactice, pe de-o parte prin extensia proprietăţii auto-incidenţei cuvintelor prezente de obicei ca şi goluri sau substanţial reduse, pe de altă parte, prin consideraţia aportului naţional al tuturor morfemelor gramaticale. Această reflexie, susţinută de către

conceptele centrale de psihomecanică a limbii, şi care remite astfel în cauză ipoteza de non predicativitate, doreşte să contribuie la o perspectivă gramaticală care integrează din plin libertatea subiectului vorbitor.

Keywords: *non predicative, predicative, auto-incidence, hetero-incidence, incidence, nominal independent, nominal dependent*

Mots-clés: *non prédicativité, prédicativité, auto-incidence, hétéro-incidence, incidence, nominaux indépendants, nominaux dépendants*

Cuvinte-cheie: *non predicativ, predicativ, auto-incidenţă, etero-incidenţă, incidenţă, nominal independente, nominal dependente*

Introduction

Dans la *Systématique de la langue française* (Moignet: 1981), l'on distingue *les parties de langue prédicatives* (le substantif, l'adjectif, le verbe et l'adverbe) et *les parties de langue non prédicatives* (le pronom, l'article, la préposition, la conjonction). Pour être plus précise, l'idée de prédicativité, regardée comme intériorisée dans le cas du substantif, extériorisée dans le cas du verbe, de l'adjectif et de l'adverbe, est déclarée absente dans les autres classes de mots, caractérisés par l'absence de référence, et limités à la médiation syntaxique, ou à réguler l'extensité, celle du substantif notamment.

Les binômes mots pleins / mots vides, lexèmes / morphèmes, mots lexicaux / mots grammaticaux ou sémantèmes / morphèmes grammaticaux, sont autant d'options terminologiques affichant cette hiérarchisation, voulue tout aussi rigoureuse chez les bantouistes, qui distinguent entre les nominaux indépendants (NI), les substantifs en l'occurrence, et les nominaux dépendants (ND), (toutes les autres catégories morphologiquement affectées par l'accord). Le nominal indépendant et le nominal dépendant, traductions de *independant nominal* (Guthrie 1967 :392) ; et de *dependant nomina*l (Guthrie 1967 :13) déclarent d'ailleurs bien l'autonomie avancée au sujet du substantif bantou, et le système de rection que celui-ci institue.

L'étude des binômes parties de langue prédicatives/ parties de langue non prédicatives et nominaux indépendants/ nominaux dépendants engage deux problématiques : la question de la quantité notionnelle d'une part, celle de l'interaction induite par le déroulement paradigmatique d'autre part.

La présente réflexion se propose de s'y arrêter, en observant tour à tour : les problèmes que lesdits paradigmes posent (1) ; leur inconsistance théorique (2) ; la nécessité de soutenir l'hypothèse de la prédicativité partagée (3).

Position du problème

Pourquoi la perception des catégories syntaxiques comme prédicatives ou comme non prédicatives et comme NI ou ND poserait-t-elle problème ?

De notre point de vue, ces terminologies définissent un système de valeurs sémantiques hiérarchisées, qui cadrent mal avec la notion de système, elle-même établie sur la valeur différentielle des mots. Quelques questionnements orienteront notre préoccupation.

Existe-t-il réellement des catégories qui soient intelligibles par elles-mêmes ?

Les mots qualifiés de non prédicatifs ou de mots vides ne sont-ils pas des signes linguistiques à double face ?

Les mouvements contenus dans les mots qualifiés de non prédicatifs représentent-ils autre chose que des idées prédicatives ?

Les nominaux indépendants (les substantifs en l'occurrence) sont-ils rigoureusement aptes à l'autoréférenciation ?

Enfin, jusqu'où peut-être crédible une classification opérée sur la base du seul signifié de puissance ?

Les questionnements qui précèdent conduisent résolument à avancer l'idée de l'inconsistance de ces binômes.

1. De l'inconsistance des binômes parties de langue prédicatives/ parties de langue non prédicatives et NI/ND

La double entité du signe linguistique, défini comme associant un signifiant (*sa*) et un signifié (*sé*) est le premier fait explicateur de notre position critique. En d'autres termes, tout mot, tout signe linguistique prend la figure d'une entité prédicative. Nous nous proposons de montrer qu'une contradiction habite les binômes parties de langue prédicatives/ parties de langue non prédicatives et NI/ND

2.1– A propos de la prédicativité

La spécificité des parties de langue prédicatives, c'est leur application directe à l'expérience acquise par la pensée. Ces catégories sont dès le plan de la langue, porteuses de matière notionnelle, référence qui est absente dans le cas des parties qualifiées de non prédicatives.

Pour mieux caractériser les catégories de mots, Guillaume introduira la notion d'incidence : *elle a trait au mouvement absolument général dans le langage, selon lequel, partout et toujours, il y a apport de signification et référence de l'apport à un support*.[1]

L'incidence est en effet saisie de deux manières : du point de vue sémantique, elle évalue la charge notionnelle, disons-le autrement, la quantité notionnelle des mots. Du point de vue syntaxique, l'incidence assure la cohérence des mots, présentés dans l'ordre énonciatif avant /après ou support/apport. Dans l'un et l'autre cas, l'incidence prévoit le rattachement nécessaire d'un support à un apport, et vice-versa.

En réalité, la nature de l'incidence tient à la quantité notionnelle des mots. Aux yeux de Guillaume – et Valin (1994 : 330-337) le souligne assez longuement –, le substantif, l'adjectif, le verbe et l'adverbe véhiculent des apports de signification. On dit qu'ils sont prédicatifs. Toutefois, la particularité spécifiquement substantivale est l'auto-incidence ou incidence interne :

> *Le substantif, aussi longtemps qu'il est substantif a son incidence dans le champ même de ce qu'il signifie : autrement dit, le support qu'il se destine est quant à la nature, annoncé dès l'apport.*[2]

On se trouve en effet mentalement dans une situation où sous le rapport de la signification véhiculée, il y a impossibilité d'apercevoir un support qui soit différent de l'apport. En d'autres termes, le substantif s'auto-prédique, sa sémantèse est destinée à s'appliquer à lui-même.

Dans le cas du verbe, de l'adjectif et de l'adverbe, le support et l'apport sont différents sous le rapport de la signification dont ils sont porteurs. Ces catégories ont leur incidence en dehors de leur champ d'idéation. Le verbe, l'adjectif et l'adverbe vouent leur sémantèse à autre chose qu'à eux-mêmes. L'adjectif par exemple apporte au substantif un complément notionnel. Moignet souligne à cet effet que la notion adjectivale s'applique à la sémantèse d'un substantif. L'adjectif et le verbe se rapprochent donc du point de vue du fonctionnement. Ils postulent un support extérieur (le substantif sujet ou le pronom personnel sujet). Exemples mbo, langue bantoue A.15 :

1) bặn o laŋga
   Enfants ils lisent= les enfants (ils) lisent
2) o laŋga
   Ils lisent

[1] G. Guillaume 1974 : 137.
[2] G. Guillaume 1948-1949 :137

Ci-dessus, la progression énonciative se conçoit dans l'ordre conventionnel sujet-verbe-, qui garantit les fonctions syntaxiques. En (1), le substantif *bặn* (enfants) est le sujet visé par l'incidence du verbe *laŋga* (lisent). C'est une situation analogue que l'on a en (2), où le pronom *o* (ils), remplace le substantif *bặn* (enfants).

Soulignons au passage, l'occasion s'en présentant, que le verbe est porteur d'une double représentation : le sémantème qui correspond à l'action ou à l'état, et celui définissant le temps. C'est en effet au vu de cette dépendance fonctionnelle que l'on peut comprendre le point de vue ci-après :

> *Le verbe est une sorte d'adjectif porteur de la représentation du temps et capable de dire quelque chose d'un support défini par sa position dans la série des êtres engagés dans l'acte de langage. Il résulte de cela que le système du verbe est un après dont le système du nom est l'avant*[3]

L'adverbe est présenté comme destinant sa sémantèse à l'adjectif ou au verbe, catégories qui sont directement incidentes aux substantifs. Pour apprécier la liaison sémantique des mots et voir comment ceux-ci se résolvent en incidences différenciées, partons d'un exemple emprunté à Valin (1994 :334) :

(3) un très beau tableau

Nous voudrions montrer que l'hypothèse de la non prédicativité de certains mots n'est pas soutenable. Par conséquent, nous essayons de mettre en lumière l'importance de toutes les parties du discours.

Voici en effet comment Valin motive cette incidence indirecte, que nous jugeons enchevêtrée. *Beau*, écrit-il, est un caractérisant de *tableau* ; *très*, un caractérisant de *beau*, et *tableau* le caractérisé.

Le substantif *tableau* serait auto-incident pour des raisons évidentes. Sa sémantèse n'évoque pas autre chose que cette forme substantive qu'il désigne. L'adjectif qualificatif *beau* est hétéro-incident du premier degré, du fait que son incidence s'applique directement au signifié du substantif *tableau*.[4]

L'adverbe *très* est hétéro-incident du second degré, puisque naturellement son incidence, adressée au substantif, transite par l'adjectif ou le verbe. Il s'agit là d'une incidence indirecte, c'est-à-dire opérée sur une catégorie que la syntaxe des langues oblige parfois à assumer le rôle de médiateur entre le substantif et le verbe d'une part, et entre le substantif et l'adjectif qualificatif d'autre part.

Comme on a pu le vérifier, plusieurs sémantèmes se croisent dans le syntagme *Un très beau tableau ;* soit quatre au total, si l'on tient compte de la valeur anti-extensive apportée par l'article *un.*

Cette typologie offre un intérêt : le substantif se présente dans son régime auto-incident prêt à recevoir des compléments sémantiques que lui apportent directement le verbe et l'adjectif, mais indirectement l'adverbe. On comprend dès lors que la distribution sémantique se soit effectuée en termes de quantité sémantique ; ce que reflètent bien les notions d'auto-incidence ou d'incidence interne et d'hétéro-incidence ou incidence externe, dont les degrés (premier, deuxième, troisième ou énième) traduisent l'incidence enchevêtrée.

De la notion la prédicativité, il faut déduire deux caractéristiques intrinsèques :

- elle évalue la sémantèse des catégories syntaxiques ;
- elle précise leur fonctionnalité au sein de l'énoncé.

2.2- A propos de la non prédicativité

Pour mieux dégager la spécificité des parties de langue dites non prédicatives, nous partirons d'une observation :

[3] J. Tabi Manga 1992 : 146
[4] R. Valin 1994 : 336

Ce que tous ces êtres de langue ont en commun, c'est leur absence de référence, au moins relativement directe, à l'expérience acquise par la pensée humaine dans son appréhension de l'univers extérieur. La matière notionnelle de ces vocables est presque exclusivement demandée à une prise de conscience opérée par la pensée, des mécanismes de son propre fonctionnement[5]

Inversement à la prédicativité, la non prédicativité implique la négation de la propriété prédicative. Deux critères majeurs ont permis de ranger l'article, le pronom, la préposition et la conjonction dans cette catégorie.

Avec les pronoms et l'article, nous avons des formes qui sont régies par le principe de l'incidence tel qu'il fonctionne dans les parties de langue prédicatives, avec quelques particularités imputables à la ténuité de la matière de ces parties de la langue. On ne peut en dire autant des deux parties de langue qu'il nous reste à examiner, la préposition et la conjonction. Le propre de ces éléments de la langue est qu'ils demandent, non pas un, mais deux supports.[6]

C'est donc d'une part l'allègement notionnel et d'autre part, l'expression relationnelle qui fondent la non prédicativité.

Tantôt ces catégories sont présentées comme substantiellement allégées, tantôt elles sont considérées comme vides, ou comme outils de relation. De telles positions contribuent à définir deux images du mot, en tant que non prédicatif : l'image reflétant l'allègement notionnel ; l'image adaptée au sémantisme nul.

Et si l'on devait, pour une bonne intelligibilité considérer le fait de prédicativité satisfaisant au quantum notionnel du substantif, du verbe, de l'adjectif qualificatif et de l'adverbe, on s'autoriserait une hiérarchisation.

L'on verrait le substantif associant un support et un apport, selon l'hypothèse de l'autoprédicativité, ou plutôt de l'auto incidence.

Le verbe, l'adjectif et l'adverbe se conformeraient à l'hypothèse d'une prédicativité adressée directement ou indirectement au substantif. Le concept d'hétéro incidence dénote ainsi forcément un allègement notionnel, justifié par l'adossement nécessaire à un support.

Le dernier groupe s'accorderait à l'hypothèse de la déficience sémantique, appliquée aux articles et aux relateurs ou jonctifs, qualifiés de mots vides. Les guillaumiens disent d'ailleurs qu'ils définissent les mouvements de généralisation ou de particularisation, c'est le cas de l'article ou encore des rapports institués (l'addition, l'opposition, la rection etc.)

A peu près dans une vision identique, les concepts de NI et de ND hiérarchisent les mots bantous, avec ce défaut que le principe de l'interaction est bafoué, comme nous entendons le montrer.

2.3. Le paradoxe du binôme NI/ND

Les notions de NI et ND sont familières au bantouistes, en ce qu'elles permettent de distinguer les catégories de mots, surtout de poser le substantif comme régissant certaines catégories grammaticales, considérées comme régies.

2.3.1. À propos du NI

La notion de NI s'applique aux lexèmes bantous, eux-mêmes répartis en classes nominales. Le NI est sommairement présenté comme associant deux composantes : un préfixe autonome **PA**, et un thème radical **th,** porteur de sémantisme. [7]

Prenant le postulat de Guthrie comme base, il devient possible de délimiter dans la structure sémantique du vocable ewondo *mot* (*homme)* par exemple, le PA : *m* et le th : *ot,* soit en règle de réécriture NI ----------> PA+th

[5] G. Moignet 1981 :22
[6] G. Moignet 1981 :22
[7] M. Guthrie n1967 :392

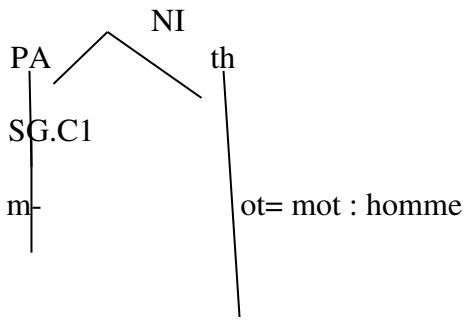

Les notions de préfixe nominal ou classificateur et de thème se révèlent pertinentes pour la définition du NI. Ces deux entités apparaissent d'ailleurs dans la répartition des lexèmes bantous en classes nominales.

2.3.2. A propos du ND

Sur le plan de la description, les **ND** se composent d'un thème et d'un préfixe dépendant, porteur de la marque d'accord. La présence du dependant préfix (préfixe dépendant) est un trait de différenciation très significatif. Celui-ci met en lumière le mécanisme d'accord en nombre du préfixe avec des termes susceptibles d'être en dépendance syntaxique.

De notre point de vue, l'accord illustre une incidence entre les deux composantes en interaction. Il est en effet difficile d'imaginer un préfixe sans thème. Le préfixe apporte au thème la détermination nombrante. L'analyse proposée par ESSONO (2000 : 263) avance l'idée d'une unité bimorphonématique, dont le premier formant est l'affixe et le second le thème. Soit en règle de réécriture : ND ---------> AFF + th. En général, la description du mot bantou prend en compte cette dualité. Le rôle de la catégorie régissante assumée par le NI se traduit en mbo par l'accord du ND en nombre. On comparera à cette fin les deux séquences ci après.

(4) awəm mjăn (cl1)= mon enfant

(5) obəm băn (cl2)= mes enfants

awəm est le ND porteur d'un préfixe singulier *(a), mjăn* est le NI régissant l'accord, *obəm* est le ND porteur d'un préfixe pluriel *o*, *băn* est le NI régissant l'accord.

La distribution qualitative étant effectuée, il est maintenant possible de procéder au découpage, à partir de deux séquences, et l'on aura :

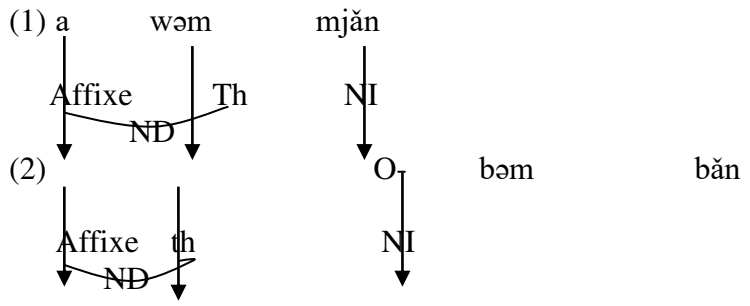

L'on observe en effet que dans les exemples qui précèdent, l'accord est imposé par les nominaux *mjăm* et *băn*. Dans le premier cas, il s'agit d'un enfant et dans le second cas par contre, plusieurs enfants sont évoqués.

L'analyse morphologique des nominaux bantous conduit à distinguer en d'autres termes, la catégorie régissante, celle des NI et la catégorie régie, celle des ND. La notion de NI trouve son application au substantif bantou, autrement dit, à tous les mots ayant la particularité d'évoquer une donnée d'expérience, une idée particulière pouvant être référée à une réalité concrète ou virtuelle, toutes les autres catégories de mots (verbes, adjectifs, adverbes, pronoms, déterminants soumis à la rection) étant des ND.

Mais si nous remontons à l'étymologie du mot *dépendant*, on verra que c'est un héritage de la notion latine *dependere* : se rattacher, dont l'antonyme est indépendant. Synthétiquement, le NI

renvoie à la compréhension d'une catégorie syntaxique comme sémantiquement et fonctionnellement suffisante. En faisant appel au principe de l'incidence qui d'ailleurs est applicable aux mots bantous, on peut arriver à une compréhension des catégories se distinguant par la matière notionnelle ; celle-ci pouvant être regardée soit comme suffisante, soit comme insuffisante ou allégée, et l'on sous-entendrait trois choses :

- que les mots considérés comme auto-incidents, en l'occurrence les substantifs (cas du français) et les NI (cas des langues bantoues), sont susceptibles de se passer de toutes les autres catégories ; autrement dit, que ce régime d'incidence leur assure une autonomie syntaxique ;
- que les catégories qualifiées d'hétéro-incidentes ou ND (cas du verbe, de l'adjectif qualificatif, et l'adverbe) ne peuvent prétendre à un emploi autonome, cette qualification les fixant définitivement dans ce rôle ;
- que les autres catégories syntaxiques régies par la vision de singularisation ou de pluralisation sont soit de faible teneur sémantique, soit de sémantèse nulle.

Une telle vision s'affaiblit forcément face à la polyfonctionnalité des mots ; elle s'affaiblit davantage face aux principes structurants que sont l'idéogenèse et la morphogenèse.

2. A PROPOS DE LA PRÉDICATIVITÉ PARTAGÉE

C'est le postulat de la prédicativité partagée qui mérite maintenant d'être défendu. Montrer les enjeux de la polyfonctionnalité des mots et des principes d'idéogenèse et de morphogenèse, est une condition nécessaire, si l'on veut pouvoir atteindre l'objectif visé.

3.1. La polyfonctionnalité des mots : une hypothèse invalidant la hiérarchisation des mots.

Rappelons que le plan de la langue montre les mots dans les fonctions conventionnelles, qui orientent leur répartition en mots pleins ou prédicatifs et en mots vides ou non prédicatifs. Si l'on se limitait aux cas de l'adjectif qualificatif et de l'adverbe, on verrait que le premier est un caractérisant du substantif et le second un modalisateur opérant à l'endroit du verbe, de l'adjectif qualificatif ou d'un autre adverbe.

Dans des termes différents, les guillaumiens disent que l'adjectif est un apport notionnel incident au substantif, et que l'adverbe est incident à l'adjectif, au verbe ou à un autre adverbe. A vrai dire, dans le plan du discours, les mots s'ouvrent à d'autres fonctions, conditionnées par les visées pragmatiques de fond et de forme. En d'autres termes, la langue, conçue comme un système de représentations, rend possible un ensemble d'appropriations momentanées.

La substantivation de l'adjectif (*un malin, un dégourdi, un stagiaire*) ; l'adjectivation des substantifs (un rabais monstre, une phrase type) sont des cas illustrant la polyfonctionnalité que MOIGNET (1981 : 44) explique mieux, en introduisant le concept de dévolution occasionnelle du régime d'incidence. Il y a d'ailleurs lieu de considérer comme tel, l'emploi absolu auquel se prête l'adverbe d'affirmation *oui* ou celui de négation *non*. Dans de tels cas, l'adverbe se signale par son autonomie. Il est porteur de notion tenant des polarités positive ou négative de la pensée, sans être nécessairement associé au verbe ou à l'adjectif. On ne contestera pas la parenté entre de telles substances notionnelles reflétant une attitude et les substantifs définissant un degré d'abstraction (la bonté, la haine, l'imagination) etc., qui ne désignent pas des données de l'expérience signalant exactement la matière.

Il devient difficile, on le voit, de déterminer le seuil qui sépare les substantifs associés aux contenus notionnels abstraits, des prépositions et des conjonctions, qualifiées de parties de langue non prédicatives, parce que leur sémantèse est abstraite ou de nature relationnelle.

La difficulté réside, soulignons-le, dans l'opposition signifiée par les binômes parties de langue prédicatives/parties de langues non prédicatives et NI/ND. On s'aperçoit d'ailleurs avec cette mise au point, que ces options terminologiques sont en contradiction avec l'existence, sous certaines catégories, notamment la préposition, de notions, fussent-elles abstraites : *forme contenante appelant un complément, la préposition n'est pas pour autant vide. Toute préposition*

est porteuse d'une sémantèse propre, parfois très abstraite et quasi indéfinissable, mais jamais nulle. Cette sémantèse est de nature relationnelle.[8]

La révolution terminologique souhaitée s'imposerait davantage, si on se situe dans une perspective génétique ou opérative, où entrerait en jeu le binôme idéogenèse/morphogenèse.

3.2. L'idéogenèse et la morphogenèse : des opérations structurantes

En remontant à la genèse du mot, du syntagme et de la phrase, on verrait s'imposer l'élaboration. Le mot, le syntagme et la phrase sont en d'autres termes des formes construites. L'activité constructive ici évoquée concerne, soulignons-le, le sens et la forme :

> *Le sens est en effet la condition fondamentale que doit remplir toute unité de tout niveau pour obtenir un statut linguistique. Nous disons bien de tout niveau : le phonème n'a de valeur que comme discriminateur de signes linguistiques, et le trait distinctif à son tour, comme discriminateur des phonèmes.*[9]

Le commentaire ci-dessus fait justice aux opérations d'idéogenèse et de morphogenèse opposant le plan notionnel au plan formel ; mais en réalité, ces opérations sont convergentes. Pour une bonne restitution des signifiés enclos sous ces termes, il nous paraît important de partir d'une observation de Guillaume :

> *Le monde réel, extérieur à l'homme est un « désordre », qui ne s'ordonne que sous le regard de l'homme : le moi ne s'ordonne que sous le regard de l'homme : le moi regardant*.[10]

Les concepts ci-dessus convoqués s'insèrent dans le processus langagier, en tant que toute forme signifiante se lie nécessairement à une donnée du monde phénoménal, préalablement saisie au sein de la pluralité infinie. Le signifiant est en ce sens le résultat d'une élaboration au cours de laquelle la raison humaine, mais aussi le système perceptif, c'est-à-dire, le champ visuel du sujet parlant interviennent. En d'autres termes, la genèse morphologique de tout signifiant ou groupe de signifiants suppose préalablement une saisie momentanée au sein de la diversité prévue par le système linguistique. Si donc un locuteur veut actualiser une composante du monde phénoménal, par exemple le mouvement, il s'ensuit un travail de choix du mot jugé convenant, mais aussi un travail de spécification dudit mouvement, qui doit respecter tous les détails de grammaticalité (le genre, le nombre, la catégorie grammaticale, et même la modalité, dans le cas des énoncés plus élaborés).

Notons que la genèse du syntagme *la course,* par exemple, passe par deux opérations convergentes :

– l'idéogenèse ou instance de discernement de la matière notionnelle délimite la visée de discours ou intention de communication, parce que justement, un acte de communication momentanée n'embrasse pas tous les éléments du monde phénoménal, ce que Guillaume qualifie à juste titre de désordre ;

– la morphogenèse ou instance d'entendement assure à la notion discernée un traitement morphologique universalisateur, en sorte que l'idée de mouvement contenue dans une base radicale comme *cour*, puisse être précisée sous les détails de grammaticalité qui en feront un verbe *courir*, un participe *courant* ou *couru,* un substantif *course* ou *coureur*.

---

[8] G. Mognet 1981 : 218

[9] E Benveniste 1966 ; p 122.

[10] M. L. Honeste 2005 :69.

On peut vérifier que dans le syntagme *la course*, l'article défini *la* joue le rôle de régulateur d'extensité de la notion. Cette analyse peut être confirmée par le fonctionnement du classificateur bantou, qui assume les fonctions sémantique et anti-extensive ou nombrante.

A titre d'illustration, un terme ewondo comme *mot* (homme ou personne) emporte dans sa texture morphologique un élément préfixal *m* et un élément thématique, *ot.*

Le préfixe de classe a une double influence : d'abord parce qu'il est co-constituant du mot, avec le thème qui lui-même est sémantiquement déficient ; ensuite, en plus de sa fonction d'élaboration morphologique, le préfixe de classe assume une fonction nombrante.

La nécessité en mbo et dans les langues bantoues à classes de recourir au préfixe et au thème est un principe qui valide leur interdépendance. Si on multipliait les exemples, on verrait que la différenciation des mots et leurs fonctions convergentes atteignent un degré de cohésion plus fort dans les syntagmes et phrases. Dans le cas de l'énonciation verbale qui met nécessairement en rapport le radical et la forme flexionnelle, on verrait que l'hypothèse de la prédicativité partagée se vérifie. Expliquer par exemple la forme *chanterai*, ce serait lui reconnaître deux sphères d'existence : la langue ou lieu mémoriel, et le discours ou lieu d'effection de la réalité énonciative.

En langue s'opèrerait, soulignons-le, la saisie matérielle du radical *chanter* , par idéogenèse, puis celle de la flexion convenante *rai* , destinée à sortir le mot de l'impasse, en le grammaticalisant comme partie du discours, précisément comme verbe conjugué, associant les indicateurs de mode, de temps, d'aspect, de personne et de nombre. Le processus de construction de la forme *chanterai* dans son entier pose donc implicitement un être support de l'action, un initiateur de tension *je,* opposable aux autres personnes notamment *tu* : d'où *chanteras*, forme qui s'élabore de la manière suivante : à la saisie de la racine *chant (er)* sous l'impulsion de la visée de discours, fait suite sa singularisation, matérialisée en discours par la forme flexionnelle *ras,* indicateur grammatical définissant la catégorie du verbe, avec les mêmes attributs que précédemment. Comme on le constate, le rapport radical verbal/forme flexionnelle trouve son correspondant dans l'unité cohérente que forment en d'autres contextes le substantif et l'actualisateur, par ailleurs régulateur d'extensité.

Le fonctionnement ci-dessus inspire des suggestions relatives aux formes flexionnelles au sujet desquelles il est habituellement dit qu'elles n'apportent aucune signification matérielle.

> *Les terminaisons – ai – as – a – du présent d'auxiliaire n'apportent avec elles aucune signification matérielle… ce qu'elles apportent c'est uniquement la valeur actualisante du présent et c'est de la combinaison de la virtualité appartenant à l'infinitif et de cette valeur actualisante des terminaisons du présent du verbe avoir que résulte la signification du futur.*[11]

Conclusion

Au terme de cette présentation consacrée aux binômes parties de langue prédicatives/ parties de langue non prédicatives et NI/ND, il paraît indispensable d'approfondir la question des articles, des flexions, des prépositions, et celle des conjonctions agissant en contexte de coalescence. Plusieurs éléments coexistent dans la morphologie du substantif de formes composée et dérivée, qui se voient attribuer l'étiquette de morphèmes ou de mots non prédicatifs, comme d'ailleurs les autres catégories de mots bantous, enfermés sous l'étiquette de nominaux dépendants. Cette étude nous a donné l'occasion de présenter les éléments flexionnels comme aidant à construire une vision du temps déduite des indications de personne, de nombre et d'aspect. Ne serait-ce que parce que ces éléments grammaticalisent, on ne saurait minimiser leur signifié, fût-il virtuel.

Par ailleurs, le fait que les substantifs réfèrent à l'univers-espace ne justifie en aucune manière leur classement dans la série des catégories prédicatives, surtout leur auto-incidence, selon une appréciation traditionnelle dont les néo-guillaumiens (Vassant, Soutet), commencent à se

[11] G. Guillaume 1974 ; 147.

défaire. C'est l'occasion de s'interroger sur la matérialité des noms abstraits citons (le bonheur, le regret, l'imagination ou la bonté), qui évoquent des signifiés aussi virtuels ou évocateurs, au même titre que les relateurs. Nous ne considérons pas le substantif comme indépendant et ne tenons pas davantage les autres nominaux comme dépendants. En vertu de l'analyse qui précède, nous soutenons l'idée d'une prédicativité partagée ou généralisée aux espèces de mots.

Références

BENVENISTE, E., 1996 *Problèmes de linguistique générale I*, Paris, Gallimard.

BONVINI, E., 1992, « la construction sérielle ; une structure cognitive ? L'exemple du Kosim (Burkina Faso) », *Linguistique Africaine* n° 8 : p. 7-53 ;

CORNILLAC, G., 1997, « Questions fondamentales relatives à l'étude d'un substantif enfrançais », *Psychomécanique du langage. Problèmes et perspectives. Actes du 7ème colloque international de psychomécanique du langage (Cordoue, 2-4 juin 1994)*, Paris, Champion, 1997, p. 35-41.

EWANE, C.F., 2011, « Remarques comparées sur l'article français et le classificateur bantou », *Annales de la Faculté des Arts, Lettres et Sciences Humaines. Hommage au professeur Martin Zachary Njeuma*, Yaoundé, LGE, p. 109-126.

EWANE, C.F., 2013, « Contribution à l'explication de la structure morphologique du substantif mbo, bantou A 15 », *Heuristique* vol ; 1, N° 2.

GUILLAUME, G., 1974, *Leçon de linguistique, 1949 – 50 A, Structure sémiologique et structure psychique de la langue française II*, vol. 4, publiées par R. Valin, Québec, Presses de l'Université Laval (PUL), et Paris, klincksieck.

HONESTE, M.L., 2005, « La théorie des schémas conceptuels intégrés : un prolongement de la théorie guillaumienne ? » *Langue Française 147,* Paris, Larousse, Armand Colin, p. 68-83.

VALIN, R., 1994, *L'envers des mots*, Paris, PUF - Klincksieck.

I. ROMANCE CULTURES – ROMANIAN CULTURE/CULTURES ROMANES – CULTURE ROUMAINE/CULTURI ROMANICE – CULTURĂ ROMÂNEASCĂ

Coordinator/Coordinateur/Coordonator:
Sophie SAFFI
Ştefan GENCĂRĂU

A COMPARATIVE APPROACH TO THE POSSESSIVE PRONOUN IN FRENCH, ITALIAN, ROMANIAN AND LATIN

APPROCHE COMPARATIVE DU POSSESSIF EN FRANÇAIS, ITALIEN, ROUMAIN ET LATIN

O ABORDARE COMPARATIVĂ A POSESIVULUI ÎN FRANCEZĂ, ITALIANĂ, ROMÂNĂ ŞI LATINĂ

Sophie SAFFI
E-mail: sophie.saffi@univ-amu.fr
Ştefan GENCĂRĂU
E-mail: stefan.gencarau@univ-amu.fr
Oana Aurelia GENCĂRĂU
E-mail: oanagen@yahoo.fr
Virginie Culoma SAUVA
E-mail: virginie.culoma@univ-amu.fr
Équipe CAER EA 854,
Aix Marseille Université

Abstract

The present article proposes a concise presentation of the possessive pronoun in French, Italian and Romanian as a starting point for a future approach to the morpho-phonological class of these pronouns. The purpose of this study in its various stages is to discuss the arbitrariness of the linguistic sign within the theoretical framework settled by language psychomechanics. We try to identify the multiple solutions generated by the evolution of these pronouns from Latin to the Romance languages mentioned above, and the subtle representational differences of the person and interlocutionary space in these systems.

Rezumat

Propunem în aceste pagini o succintă prezentare a sistemului posesivului în franceză, italiană şi română, punct de plecare pentru o viitoare abordare a clasei morfo-fonologice a pronumelor, ceea ce ne va permite să discutăm motivarea semnului lingvistic într-o perspectivă a psihomecanicii limbajului. Căutăm să surprindem multiplele soluţii evidenţiate de evoluţia acestora, dinspre latină spre limbile romanice avute în vedere, dar, mai ales, să înţelegem diferenţele subtile de reprezentare a spaţiului interlocuţionar în aceste sisteme ale limbii.

Résumé

Nous proposons dans ces pages une brève présentation du système du possessif en français, italien et roumain, point de départ d'une future approche des classes morpho-phonologiques des pronoms, qui nous permettra de discuter la motivation du signe dans une perspective psychomécanique du langage. Nous envisagerons les multiples solutions mises en évidence grâce à l'évolution de ce système des pronoms du latin aux langues romanes concernées, et nous nous attacherons à expliquer les différences subtiles de la représentation de l'espace interlocutif dans ces systèmes de langue.

Keywords: *Romanian, Latin, Italian, French, possessive, morpho-phonology, form, system*

Mots-clés : *roumain, latin, italien, français, possession, morphophonologie, forme, système*

Cuvinte-cheie: *română, latină, italiană, franceză, posesie, morfo-fonologie, formă, sistem*

0. Vom ajunge în etape succesive, după un succint parcurs diacronic referitor la expresia posesiei în latină, franceză, italiană şi română să arătăm că acest fenomen ce pare doar de natură morfo-sintactică ilustrează în fapt raporturile strânse pe care, în domeniul morfologiei, forma le întreţine cu sistemul subiacent. Vom căuta să evidenţiem consecinţele acestor constatări, întrebându-ne dacă e posibil să schiţăm un moment evolutiv în coerenţă cu ipoteza motivării semnului lingvistic pentru limbile studiate.

1. Cadrul teoretic al demersului nostru include conceptul de *tensor binar radical* propus de Gustave Guillaume şi aplicat la italiană de către Alvaro Rocchetti, (1987), reluat apoi, în mod special, pentru categoria *genului* (Saffi, 2010 : 188-189) spre a se propune ipoteza unui *tensor binar* fondat pe construcţia psihologică a locutorului, utilizând criteriile spaţiale drept criterii fundamentale. Cea din urmă întreprindere are în vedere aplicarea conceptului lui Guillaume în studiul sistemului fonologic, precum şi a celui morfologic şi a oricărui subsistem ce permite în cele din urmă producerea discursului.

Apropierea de Gustave Guillaume ne apare drept clarificatoare deoarece el consideră de o importanţă capitală distincţia dintre sincronie şi diacronie, precum considera înaintea lui Ferdinand de Saussure, spre deosebire de care însă el poziţionează sincronia în planul secund, singura realitate fiind pentru Guillaume de natură diacronică. El constată că raporturile în limbă se instituie în timp, în perspective sistematice, ele însele subiect al schimbării. Rezultă de aici că sincronia nu există decât în baza ipotezei conform căreia limba durează, în timp ce ea este înlăuntrul ei în devenire continuă (Boone, Joly, 1996 : 125). Fiecare etapă de sincronie, delimitată pentru Saussure, conţine în realitate în germene diacronia viitoare. Guillaume priveşte într-un mod particular diacronia, modificarea pe care o propune în raport cu Saussure îi permite să regândească relaţia diacronie/sincronie în termeni de interacţiune. Sincronia este văzută ca o stare rezultând din întâlnirea a două forţe ce se opun în cadrul diacroniei: o forţă *descendentă* dezorganizatoare şi o forţă *ascendentă* organizatoare. În termenii lui Guillaume:

> « La linguistique diachronique saisit les choses longitudinalement dans le temps qui les fait changer, les perturbe, les désorganise et les détruirait sans l'intervention d'une force organisatrice contraire. La linguistique synchronique les saisit par coupe transversale non pas dans leur mouvement de désorganisation, mais dans celui, opposé d'organisation, de systématisation, lequel détermine leur interdépendance en l'assujettissant aux lois les plus profondes de la pensée humaine.» (Guillaume, 1973 : 106).

Guillaume reprezintă astfel raportul dintre diacronie şi sincronie.

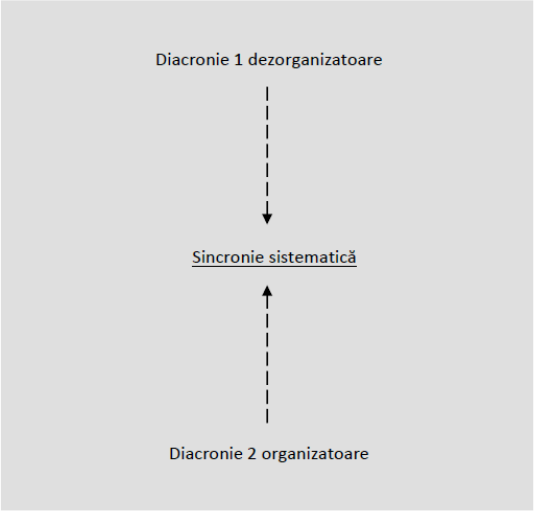

Fig. 1: Ilustrarea sincroniei sistematice

Remarcăm în această schemă că organizarea sistematică apare în sincronie şi în diacronie în punctul de întâlnire şi de echilibru a două impulsii ce se opun. Guillaume consideră că acest echilibru este în mod fundamental instabil căci

> « on ne se trouve jamais tout à fait en présence d'un système, mais toujours en présence d'une réfection virtuellement engagée du système acquis. La réfection est toutefois, dans la plupart des cas, si faiblement engagée que le système peut être fixé, instantanéisé, et décrit *comme s'il était stable* ». (Guillaume, 1973 : 106).

Sincronia pare a fi, pentru el, o construcţie fictivă, dar necesară, momentană, constituită din necesităţi analitice. În consecinţă, adevărata istorie ar fi *cea care ar cuprinde într-o privire unică schimbările concrete care afectează fiinţa sistematică ce constituie asamblajul lor după legile permanente ale gândirii umane* (Guillaume, 1973 : 111). Absenţa unei astfel de *priviri unice* este expresia eşecului analizei istorice tradiţionale.

În acord cu Guillaume, trebuie să începem aşadar printr-o succintă prezentare istorică a sistemelor posesivului, urmând, în etape şi etape, să extindem cercetarea asupra demonstrativelor şi a adverbelor de loc aferente în diferitele limbi romanice, spre a cuprinde astfel multiplele soluţii din evoluţia acestora, pornind de la latină şi spre a înţelege mai bine diferenţele subtile ce există între aceste sisteme.

2. Adjectivele posesive latine erau forme adjectivale corespunzătoare pronumelor personale. Acestea se declinau după modelul adjectivelor :

- tip *bonus, a, um*: pentru primele trei persoane, reprezentând posesorul unic,
- tip *pulcher, ra, rum* : pentru ultimele două persoane, reprezentând posesorul multiplu.

Clasa posesivelor grupează în latină subsitute pronominale ce pot înlocui fie numele posesorului, fie atât numele posesorului, cât şi pe cel al obiectului posedat. După cum arată Michèle Fruyte (1991 : 88), în latină :

> « à chaque pronom personnel est associé synchroniquement un adjectif qui indique la personne en position de détermination adnominale ».

În etimolgia formelor posesivelor se atestă un radical pronominal comun cu cel al pronumelor personale, pentru persoana întâi şi a doua, singular şi plural, un radical pronominal reflexiv pentru persoana a treia, precum şi o concurenţă cu demonstrativul pentru persoana a treia. Este interesant pentru demersul nostru faptul că posesivul latin de persoana întâi *este constituit din forma pronumelui personal de* ***locativ-dativ*** (vezi Bujor şi Chiriac: 1971: 65).

Se consideră că latina, ca şi italiana, a făcut apel la posesiv doar atunci când ideea de posesie nu era evidentă. La persoana a treia a singularului şi a pluralului, se opera o distincţie în funcţie de caracterul reflexiv sau non reflexiv al posesivului. Se întrebuinţa posesivul doar dacă era vorba de o formă reflexivă, în caz contrar se făcea apel la demonstrativele *is, ea, id*.

3. Adjectivele şi pronumele posesive în **italiană** şi în **română** au o funcţie dublă : ele indică, în cele mai multe cazuri, genul şi numărul obiectului posedat, precum şi persoana posesorului. Formele pentru adjectiv şi pronume sunt aceleaşi în italiană. Ele sunt în mod obişnuit utlizate cu articol definit cu toate că în anumite cazuri ce nu vor fi abordate aici, căci nu interesează demersul nostru actual, italiana pare să facă economie de articol.

Formele de posesiv italian, apoi român, sunt cuprinse în tabelele ce urmează :

	Masculin		Feminin	
	Singular	Plural	Singular	Plural
Posesor unic	*il mio* *il tuo* *il suo*	*i miei* *i tuoi* *i suoi*	*la mia* *la tua* *la sua*	*le mie* *le tue* *le sue*
Posesor multiplu	*il nostro* *il vostro* *il loro*	*i nostri* *i vostri* *i loro*	*la nostra* *la vostra* *la loro*	*le nostre* *le vostre* *le loro*

	Masculin		Feminin	
	Singular	Plural	Singular	Plural
Posesor unic	al meu al tău al său	ai mei ai tăi ai săi	a mea a ta a sa	ale mele ale tale ale sale
Posesor multiplu	al nostru al vostru	ai noştri ai voştri	a noastră a voastră	ale noastre ale voastre

Sistemul posesivelor italiene pare să se fi stabilizat în forma sa modernă în secolul XII.

4. Precum latina, franceza veche rămâne o limbă flexionară. Şi pronumele şi adjectivul posesiv se declină într-un caz subiect (CS) şi într-un dublu caz regim (CR): CR1 pentru funcţia Regim direct şi CR2 ce reia toate celelalte funcţii Regim (Revol, 2000 : 107). Un anumit număr de transformări apar în sisteme încă din epoca francezei vechi[1]. Să luăm în discuţie într-o primă etapă cazul în care posesorul este unic.

[1] Franceza veche este un termen științific care desemnează ansamblul de dialecte vorbite și scrise la Nord de Loara între secolele IX și XIII în condițiile existenței unei limbi comune adesea confundată cu ceea ce franceza desemnează prin *francien*, *scripta* corespunzând dialectului vorbit la Paris și în împrejurimile sale.

Masculin

Forme atone				*Forme tonice*		
	P1	P2	P3	P1	P2	P3
CSS	*Mes*	*tes*	*Ses*	*miens*	*tuens*	*suens*
CRS	*Mon*	*ton*	*Son*	*mien*	*tuen*	*suen*
CSP	*Mi*	*Ti*	*Si*	*mien*	*tuen*	*suen*
CRP	*Mes*	*tes*	*Ses*	*miens*	*tuens*	*suens*

Feminin

Forme atone				*Forme tonice*		
	P1	P2	P3	P1	P2	P3
Singular	*ma/m'*	*ta/t'*	*sa/s'*	*Moie*	*teue*	*seue*
Plural	*Mes*	*Tes*	*Ses*	*Moies*	*teues*	*seues*

Fig. 3 : posesivul singularităţii în franceza veche

După dispariția declinării, singurele forme care rămân sunt formele aferente CR.
Pentru situațiile cu posesori multipli, sunt înregistrate următoarele forme[2] :

P4	Masculin	Feminin
CSS	*nostre(s)*	*Nostre*
CRP	*Nostre*	*Nostre*
CSP	*Nostre*	*noz*(aton)/*nostres* (tonic)
CRP	*noz* (aton)/*nostres* (tonic)	*noz*(atone)/*nostres* (tonic)
P5	Flexiunea este exact aceeaşi ca şi pentru P4, singura schimbare priveşte consoana inițială (*vostre* în loc de *nostre*)	
P6	formă unică şi invariabilă *lor*	

Fig. 4: posesivul pluralității în franceza veche

După cum subliniază Geneviève Joly (2009 : 66), este interesant de semnalat că opoziția între formele atone şi formele tonice este specifică francezei. Aceasta era necunoscută latinei, limbă în care posesivul era în mod regulat accentuat pe prima silabă deoarece toate formele erau disilabice. Transformările sistemului posesivelor în vechea franceză sunt datorate cel mai frecvent influențelor analogice, mai ales celor de la P1 şi de la masculin.

Posesivul francez oferea, în limba veche, un număr considerabil de forme diferite. În Evul Mediu, sistemul posesivelor s-a simplificat. Se observă întâi dispariția declinării, apoi extensia progresivă a domeniului formelor multiple şi, în paralel, dispariția altora. Sistemul posesivelor este, în trecerea de la vechea franceză la franceza medie, apoi la limba modernă, un model de analogie şi de simplificare. Se poate oare presupune o coerență unificatoare pentru aceste schimbări ?

Pe de o parte, după cum se remarcă şi prin comparaţia celor patru limbi, sistemul s-a simplificat, din franceza veche până în franceza modernă, prin dispariția formelor de CS. Dar, pe de altă parte, sistemul a devenit complex, în secolul XVI, odată cu distincția stabilită între formele adjectivale şi formele pronominale ale posesivului. Gramaticianul Louis Meigret semnala deja diferenţa de pronunţare a lui *nos*, *vos* datorită lui *ò*, şi a lui *notres*, *votres* datorită lui *ó* (47 v°, 60 r°),

[2] Pentru franceză: CSS = cas sujet singulier, CSP = cas sujet pluriel, CRP = cas régime pluriel.

fără să remarce nuanţa de pronunţare, în timp ce alţi gramaticieni separă *nos* şi *nostres* (Brunot, 1967 : 3)

	francez ă	spaniol ă	portughez ă	italiană	napolitan ă	română
P1 Sing. masc.	*mon*	*Mi*	*meu*	*mio*	*mio*	*meu*
fem.	*ma*	*mi*	*minha*	*mia*	*mia*	*mea*
Plur. masc.	*mes*	*mis*	*meus*	*miei*	*mieie*	*mei*
fem.	*mes*	*mis*	*minhas*	*mie*	*meie*	*mele*
P2 Sing. masc.	*ton*	*Tu*	*teu*	*tuo*	*tuoio*	*tău*
fem.	*ta*	*tu*	*tua*	*tua*	*toia*	*ta*
Plur. masc.	*tes*	*tus*	*teus*	*tuoi*	*tuoie*	*tăi*
fem.	*tes*	*tus*	*tuas*	*tue*	*toie*	*tale*
P3 Sing. masc.	*son*	*Su*	*seu*	*suo*	*suoio*	*său*
fem.	*sa*	*su*	*sua*	*sua*	*soia*	*sa*
Plur. masc.	*ses*	*sus*	*seus*	*suoi*	*suoie*	*săi*
fem.	*ses*	*sus*	*suas*	*sue*	*soie*	*sale*
						lui / ei

Fig. 5: Posesivele atone în unele limbi romanice (Teissier, 2004 : 191 ; Ledgeway, 2009 : 247)

Determinantul posesiv în franceza modernă, ca şi în celelalte limbi romanice, indică faptul că obiectele sau fiinţele desemnate prin substantive au o relaţie cu o *persoană* gramaticală: cel care vorbeşte, cel căruia i se vorbeşte, cel despre care se vorbeşte (P1 ***ma*** *voiture,* P2 ***ta*** *voiture,* P3 ***sa*** *voiture*). În română, ca adjective, posesivul desemnează posesorii obiectelor, situați în discurs în raport cu persoane diferite, care trimit la spațialități diferite; la P1 (*maşina* ***mea / ma voiture***) locutorul, referent spațial principal marchează proximitatea față de obiectul posedat, la P2 (*maşina* ***ta / ta voiture***), alocutorul, referentul situat la frontiera dintre spațiul interlocuției şi cel exterior, marchează o primă punere la distanță a obiectului, conservând încă o relație privilegiată față de obiect, iar la P3 (*maşina* ***sa / sa voiture***), instanţa discursivă**,** marchează detaşarea de obiect.

5. Din punct de vedere formal, gramaticile româneşti stabilesc un acord în privința pronumelor şi adjectivelor posesive, acceptând că morfologia pronumelui reclamă un segment substitut al obiectului posedat (*al, a, ai, ale, alor*) interpretat ca articol, formant, dublant, pronume semiindependent etc, controversă asupra căreia nu ne vom opri aici, şi un segment substitut al posesorului, după cum se remarcă din tabelele de mai sus. Structural, adjectivul posesiv este, în funcție de distribuție, fie echivalent pronumelui posesiv în sensul că include ambele segmente în contexte în care un nominal referă la obiectul posedat, fie redus la segmentul aferent marcării posesorului în vecinătatea nemediată a nominalului pentru obiectul posedat. Structura posesivului românesc corespunde celei din italiană şi franceză. Din punct de vedere semantic, gramaticile româneşti, mai ales *Gramatica Academiei* (2008), distinge între *posesia tare*, *posesia slabă*, *posesia deviată* şi *posesia implicită*.

Posesia tare / *amintirea sa ~ lui* / se realizează prin forme pronominale posesive şi personale şi indică proximitatea obiectului faţă de locutor.

Posesia slabă / *mi-am pierdut sitloul* / este marcată prin anafore asociative de tip dativ posesiv, relaţia obiectului faţă de locutor este slăbită, căci recursul la atribuire creează o distanţare a relaţiei de apartenenţă a unui obiect care este indirect atribuit locutorului.

Posesia deviată / *caietu-mi* / spre o relaţie semantică de apartenenţă este realizată prin clitice pronominale postpuse unui substantiv.

Posesia implicită / *Am pierdut stiloul./*, non exprimată în discurs, se deduce din conţinutul semantic al substantivului deoarece aceasta vizează întotdeauna obiecte sau persoane marcate de o legătură intimă cu posesorul, obiecte ale cotidianului, înrudire, persoane apropiate, animale de companie etc.

6. Pentru toate situaţiile ce trimit la aceste categorii, italiana poate să se folosească de posesiv pentru a exprima gradual posesia deoarece este suficient ca persoana să apară în discurs prin intermediul verbului (persoana subiect fiind inclusă în forma verbală în italiană), a pronumelui personal, uneori a substantivului sau a unui pronume, pentru ca seria de *obiecte posedate* să dea alocutorului percepţia unei relaţii inerente cu acestea.

7. Spaţiul interlocuţiei şi spaţiul exterior sunt în mod clar delimitate în italiană şi în română. Interlocuţia este asociată unui spaţiu de proximitate a cărui frontieră este concretizată de către interlocutor, dincolo de această limită se desfăşoară spaţiul îndepărtat extra locuţionar. Această spaţializare se reflectă în discurs prin întrebuinţarea demonstrativelor, a adverbelor de loc aferente şi a posesivelor. Dintre limbile romanice, doar franceza a abandonat opoziţia demonstrativelor, deoarece, în reprezentarea sa spaţială, sistemul francez a neutralizat opoziţia între spaţiul apropiat şi spaţiul îndepărtat, conservând totodată o distincţie între spaţiul punctual şi spaţiul desfăşurat.

Sfera locutorului priveşte, după Marchello-Nizia (2004 : 81):

> « l'appartenance sociale, familiale ou politique du locuteur, une possession propre reconnue, revendiquée ou assertée ou bien encore une relation de dilection affirmée. »

În cuprinsul sferei interlocutive a cuplului dialogal, toate obiectele şi personanele se dispun în relaţie intimă cu locutorul, această sferă de proximitate este spaţiul privilegiat al raporturilor fuzionale. Sfera desfăşurată a persoanei în italiană şi în română are drept consecinţă semiologică posibilitatea de a nu marca posesia în discurs întrucât relaţiile de apartenenţă sunt evidente, deci implicite. În mod diferit, în franceză sfera persoanei este redusă la singurele limite pe care corpul le circumscrie, ceea ce implică o întrebuinţare abudentă a posesivelor în discurs : *j'ai mal au bras, à la tête* ; doar părţile corpului permit exprimarea posesiei implicite, în timp ce obiectele şi persoanele necesită un marcaj al posesiei în discurs (*j'ai perdu mon stylo, mon sac, mon chien, mon mari*). Dincolo de limitele corpului, nu există un spaţiu de proximitate distinct de spaţiul exterior. Dincolo de acest reper, spaţiul este conceput ca exterior iar obiectele şi persoanele care îl populează întreţin relaţii externe cu locutorul.

8. Anumite fenomene rețin atenția noastră, în continuare, ca urmare a consultării gramaticilor tradiționale care se arată interes față de diacronia sistemului posesivelor din diferite limbi romanice. Ne-am interesat de italiană şi de franceză, desigur, dar şi de spaniolă, portugheză, napolitană şi română. Se cuvine să notăm că posesivele evoluează direct din formele latine de posesiv, cu excepția formei pentru persoana a treia unde expresia posesiei derivă în anumite cazuri din demonstrativul *ille*. Această schimbare de categorie gramaticală nu este, după părerea noastră, lipsită de importanță şi va merita o atenție particulară în abordările noastre ulterioare. Spaniola şi portugheza îl conservă pe *suus* pentru persoana a treia plural, în timp ce franceza, italiana, napolitana şi româna utiliză o formă provenind din *ille* : it. *loro*, nap. *lloro*, ro. *lor*.

Descrierea diacronică permite o mai bună înțelegere a realității diferitelor sisteme ale posesivelor în limbile romanice avute în vedere, mai ales o înțelegere a momentelor de dezorganizare-organizare sistemică pe care le-au parcurs. Anumite fenomene par să scape logicii pe care sistemul în discuție ar reclama-o.

Vom aduce, în etape viitoare, argumente spre a susține că aceste fenomene, sunt, dimpotrivă, revelatoare pentru logica sistemului limbii în care se manifestă, fie că este vorba de sistemul posesivelor, fie de cel al demonstrativelor ce ne preocupă în egală măsură.

Bibliografie

BOONE, ANNIE, JOLY, ANDRE, 1996, *Dictionnaire terminologique de la systématique du langage*, Paris, L'Harmattan.

BRUNOT, FERDINAND, 1967, *Histoire de la langue française des origines à nos jours*, tome II, *Le XVIe siècle*, Paris, Armand Colin.

FRUYTE, MICHÈLE, « Pronoms personnels et adjectifs en latin. Les fonctions du réflechi », in *Modelès linguistiques*, Tome XIII, Fascicule 2, Presses de l'Université de Lille III, 1991, p. 85-104.

GUILLAUME, GUSTAVE, 1973, *Principes de linguistique théorique*, Paris, Klincksieck.

Gramatica limbii române, 2008, Bucureşti, Editura Academiei.

Istoria limbii române, 1965, vol I, *Limba latină*, Bucureşti, Editura Academiei.

JOLY, GENEVIEVE, 2009, *Précis d'ancien français, Morphologie et syntaxe*, Paris, Armand Colin.

LEDGEWAY, ADAM, 2009, *Grammatica diacronica del napoletano*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag.

MARCHELLO-NIZIA, CHRISTIANE, 2004, « La sémantique des démonstratifs en ancien français : une neutralisation en progrès ? » in *Langue Française*, 141: 69-84.

MEIGRET, LOUIS, *Le tretté de la grammère françoise* (1550), consultabilă în http://gallica.bnf.fr/services/engine/search/sru?operation=searchRetrieve&version=1.2&query=%28gallica%20adj%20%22Louis%20Meigret%22%29%20and%20dc.type%20all%20%22monographie%22&suggest=0

REVOL, THIERRY, 2000, *Introduction à l'ancien français*, Paris, Armand Colin.

ROCCHETTI, ALVARO, 1987, *Chroniques italiennes*, n°11-12, Sorbonne Nouvelle Paris 3.

SAFFI, SOPHIE, 2010, *La personne et son espace en italien*, Limoges, Lambert-Lucas.

TEISSIER, PAUL, 2004, *Comprendre les langues romanes*, Paris, Chandeigne.

SIGNIFICANT AND SOCIOLINGUISTIC BORDERS: THE CASES OF THE *VERLAN* AND THE *VESRE*

SEMNIFICANT ŞI FRONTIERE SOCIOLINGVISTICE: CAZURILE *VERLAN-ULUI* ŞI A *VESRE-ULUI*

Michaël GRÉGOIRE
Laboratoire de Recherche sur le Langage (EA 999) et
Centre Aixois d'Etudes Romanes (EA 854)
Université Blaise Pascal de Clermont-Ferrand
E-mail: michael.gregoire@univ-bpclermont.fr

Abstract

*The **verlan** ("back slang" of France) and the **vesre** (Peru, Argentina, Uruguay) constitute at the same time a significant formal manipulation and a linguistic encoding by syllabic inversion. It represents de facto, in every area, the construction of a voluntary sociolinguistic border based on precise parameters and factors. And the analysis of the signifier, in particular its submorphemics constituents, can be interesting in these two cases to reveal secondary functions such as a better adequacy between meaning and form, to which the respectives standard languages (French and Spanish) cannot aspire.*

Rezumat

***Verlan-ul** (Franţa) şi **vesre** (Peru, Argentina, Uruguay) sunt în acelaşi timp o manipulare formală şi un criptaj lingvistic prin inversiune silabică. Aceasta reprezintă de fapt, în fiecare arie, crearea unei frontiere sociolingvistice voluntare având la bază parametri şi factori precis stabiliţi. Analiza semnificantului, în mod special a constituenţilor săi submorfologici, poate să se dovedească interesantă în aceste două cazuri, pentru a decela funcţiile secundare, precum şi pentru o mai bună adecvare între sens şi formă, spre care respectivele limbi standard (franceza şi spaniola) nu pot aspira.*

Keywords: *French back slang, vesre, sociolinguistics borders, signifier, submorphemic*

Cuvinte-cheie: *Verlan, vesre, frontiere sociolingvistice, semnficant, submorfologie*

0. Introduction

Le verlan (France) et le *vesre* (Pérou, Argentine, Uruguay) constituent un travestissement linguistique par inversion formelle et instaurent, de fait, une sorte de frontière sociolinguistique par « cryptage ». La question sera de savoir ici ce qui découle précisément de ce mécanisme inversif et ce qu'il autorise par rapport aux langues française et espagnole, qui ne le sollicitent pas. Nous tenterons de démontrer comment certains vocables en *vesre* et en verlan sont opportunément structurés en vue d'un affranchissement des institutions et de l'arbitraire du signe.

Mais, dans le cadre de notre analyse, il ne pourra être question de morphèmes, qui se trouvent eux-mêmes malmenés. Les deux argots autorisent en effet des manipulations sémiologiques qui font fi du découpage morphématique originel. On détecte, par exemple, en verlan *keum* (fr. *mec*) ou *meuf* (fr. *femme*) ; ou en *vesre mionca* (esp. *camion*) ou *gotan* (esp. *tango*). Nous partirons donc de l'observation de l'amont du morphème, là où le sens n'existe qu'à l'état

d'embryon. Ce niveau *submorphologique* présente l'intérêt de faire partie non pas du linguistique mais du *prélinguistique*, c'est-à-dire du *conceptuel*. Nous nous appuierons alors sur ce que nous nommons la « théorie de la saillance » (cf. Grégoire, 2010, 2012a, b, c), qui postule que les sujets parlants peuvent, par économie opératoire, ne solliciter qu'un seul fragment du signifiant pour transmettre l'information sémantique en discours. Ce fragment devient *saillant* dès lors que son invariance est attestée en synchronie par analogie morpho-sémantique avec d'autres signifiants de la masse lexicale.

1. Descriptions du processus sémiogénétique et de la matérialité du verlan et du *vesre*

Ce ne sera pas l'objet ici d'analyser en détail les règles de formation du verlan ou du *vesre*. Nous renvoyons à d'autres travaux assez complets qui traitent de cela[1]. Toutefois, certains aspects mécaniques et formels propres aux deux sociolectes permettent d'établir linguistiquement l'existence d'une frontière sociologique.

1.1 Le *verlan*[2]

Le verlan apparaît comme le reflet d'une révolte culturelle et langagière face à des codes institués auxquels les « verlanophones » ne s'identifient pas. C'est ce qu'expliquent Messili et Ben Aziza (2006, np) :

> [u]ne pratique linguistique est révélatrice d'une pratique sociale. Les jeunes des cités s'identifient à leurs mots, à leurs expressions. Dans un territoire où vit une population qui a le sentiment d'être exclue, la façon dont on parle doit afficher une culture d'opposition de principe, une émancipation sur le registre de la rébellion aux codes. [...] L'expérience de l'exclusion affecte le jeune qui sent qu'il appartient à un groupe social stigmatisé et parallèlement affecte la légitimité de ou des Institutions. *La langue des cités dénote donc une « fracture linguistique » née de la fracture sociale*. (Nous soulignons)

De plus, selon Méla, « [le verlan] cherche à dissimuler ce que la langue à l'endroit exprime clairement mais il cherche aussi à donner libre expression à ce dont l'autre langue n'ose parler ».[3] Or c'est bien là l'établissement d'une frontière sociolinguistique : une émancipation potentielle des contraintes institutionnelles et linguistiques du système français dont il émerge. Le verlan contribue donc à l'accroissement de la richesse lexicale par l'octroi de formes à des idées non transmises par les signifiants non inversés.[4]

Petitpas (1996, 165-180) précise du reste que le verlan n'est pas un code nouveau : il fut attesté au XVIème, puis au XIXème et enfin à partir de la moitié du XXème siècle. Or, d'après Monneret (2004, 132), il se serait conservé du fait de sa *simplicité* de sa *transparence* vis-à-vis du mot-source :

> L'intérêt de ce code, qui repose sur le seul processus d'inversion, réside surtout, nous semble-t-il, dans *la simplicité de son application et dans l'assez grande transparence des formes qu'il produit*. Il n'est pas douteux qu'un codage plus complexe et plus opaque, masquant radicalement les formes-sources, n'aurait sans doute pas eu le succès que connaît le verlan depuis plus de vingt ans […]. (Nous soulignons)

---

[1] Voir notamment Tahereh Khameneh Bagheri, « Etude sur la formation du verlan dans la langue française », Pazhuhesh-e Zabanha-ye Khareji, n° 53, Special Issue, French, 2009, p. 5-21 ; Henri Boyer, « Nouveau français, parler jeune ou langue des cités ? », *Langue française,* n°114, 1997, p. 6-15 ou encore Vivienne Méla (1991, 1997) pour le verlan, et, pour le *vesre*, Espíndola, 2002 ; Oscar Conde (2004), *Diccionario etimológico del lunfardo*, Buenos Aires, Taurus.

[2] Nous porterons notre attention essentiellement sur les modifications formelles, et plus précisément menant à l'inversion, laissant de côté les emprunts à l'arabe ou à la langue gitane.

[3] Méla (1991, 73-74).

[4] Guiraud (1966, *passim*) considère même la verlanisation comme un *processus sémiogénétique*.

Pour autant, des différences phonétiques sont bien patentes et des tendances propres décelables en *verlan*. Monneret (2004, 135) y a en effet constaté « une altération du système vocalique » par rapport au français standard :

> Au plan articulatoire, ce contraste se présente, semble-t-il, comme une tendance à privilégier les articulations intermédiaires, aussi bien sur l'axe antérieures / postérieures que sur l'axe ouvertes / fermées. Hormis cette caractéristique, le fait le plus saillant est la surreprésentation de la voyelle [Ø] (et à un moindre degré de [œ]) dans le lexique argotique verlanisé par rapport au français standard. Ce phénomène s'explique essentiellement par la resyllabation requise lors de la verlanisation des mots qui présentent une syllabe finale fermée, ceci afin d'obtenir un dissyllabe apte à l'inversion.

L'auteur donne alors les exemples d'« argotisation » des vocables suivants :

- *Juif* [ʒɥif] > *[ʒɥifØ] (resyllabation) > *[fØʒɥi] (inversion) > *[fØʒ] (apocope) > [fœʒ] (ouverture)
- *Femme* [fam] > *[famØ] (resyllabation) > *[mØfa] (inversion) > *[mØf] (apocope) > [mœf] (ouverture)[5].

C'est donc un processus complexe mais qui, dans la plupart des cas, donne lieu à des formes reconnaissables par rapport aux signifiants dont elles procèdent. Ainsi, l'on obtient pour les autres cas ci-dessous :

Déchiré (CVCCVCV) > *chir(e)dé* (CCVCCV)

Défoncé (CVCVCV) > *fonc(e)dé* (CVCCCV)

Dégoûté (CVCVVCV) > *goutdé* (CVVCCV)[6]

Comme le constate l'auteur, les gabarits syllabiques sont altérés notamment en vue du rapprochement de deux voire de trois consonnes par syncope alors que le *Robert* démontre statistiquement la pauvreté de ce schéma dans la langue normée[7]. Or ce déséquilibre syllabique serait dû à « la recherche d'une différenciation *à fonction contre-identitaire* exercée sur les structures saillantes du français standard »[8]. Tout cela étaie l'hypothèse d'une iconicité entre opposition socio-identitaire et inversion morphologique. Ces répercussions participent en effet, semble-t-il, de ce phénomène global qui fait qu'à une linéarisation donnée, première, s'oppose une linéarisation inversée, seconde.

1.2 De l'inversion en *vesre* (« *revés* à l'envers »)

Pour ce qui est du *vesre*, on retrouve également le principe d'inversion syllabique, non pas en Espagne mais au *Conosur*.[9] Le *vesre* est en effet essentiellement pratiqué en Argentine en Uruguay ou au Pérou, et est souvent issu du *lunfardo*[10]. Mais si l'on y retrouve des mécanismes inversifs proches du verlan, les caractéristiques sont plus simples. Il n'est pas, par exemple, de

[5] D'après Monneret (2004, 135).

[6] Cf. Monneret (2004, 143-145). Légende : C → consonne ; V → voyelle. Voir le tableau que l'auteur a établi (Monneret, 2004, 140) d'après le dictionnaire de Goudailler (1997).

[7] Cf. Monneret (2004, 143-145). Voir *Le Robert* (2002).

[8] Monneret (2004, 140). Nous soulignons.

[9] Quelques rares cas sont toutefois signalés dans la Péninsule Ibérique par Rodríguez González (2006, 19), mais dans des contextes bien précis : « [d]ans la langue des jeunes, il existe des créations clairement humoristiques, comme *bronca* (*cabrón*, « enfoiré »), *monja* (*jamón*, « jambon »), *grone* (*negro*, « Noir, Black »), très différentes quant à leur motivation des autres utilisées dans le milieu des marginaux, comme celui de la drogue, où c'est manifestement le cryptage, l'occultation du signifié, qui est l'objectif prioritaire [voir *mogra* mis pour *gramo* (« gramme »)] ». Nous traduisons. On distingue avec ces quelques cas le début d'instauration d'une opposition sociolinguistique. Cependant, ces inversions ludiques ou à des fins utilitaires ne font aucunement système, d'une part et, d'autre part, sont très marginales et n'ont pas grand-chose à voir avec le *vesre* du *Conosur*. Elles déterminent seulement la connaissance du phénomène souvent acquise par le biais des nouveaux moyens de communication tels que l'Internet.

[10] Il s'agit d'un argot parlé surtout à Buenos Aires, auquel la langue standard emprunte parfois des mots, que l'on retrouve aussi dans le tango, par exemple.

modification du système vocalique. Cela se doit notamment à la plus grande simplicité du système phonétique de l'espagnol (péninsulaire ou latino-américain), et notamment des réalisations vocaliques.

Par ailleurs, en croisant les données des dictionnaires de Espíndola (*Dicc. lunf.*, 2002) et de Chuchuy (*Dicc. arg.*, 2000), nous avons constaté que le résultat inversé en *vesre* était encore plus transparent qu'en verlan. On y relève par exemple *negro* > *grone* (« Noir ») ; *tango* > *gotan*, où l'on constate une inversion simple, ou bien lunf. *corpiño* > *ñocorpi* (« soutien-gorge ») et *muchacho* > *chochamu* (« jeune homme »), où la première et la dernière syllabes permutent. On distingue aussi des apocopes à visée rectificatrice pour assurer de donner lieu à une forme canonique : *doctor* > *tordoc* > *tordo* (« docteur »). Ce mécanisme est inexistant en verlan à notre connaissance, ce qui pourrait constituer le premier signe d'une frontière moins claire entre *vesre* et espagnol du *Conosur* qu'entre verlan et français. Nous n'avons en effet détecté aucun mot de *vesre* qui dérogeait à la régle des « formes canoniques », malgré quelques écarts. On note également plusieurs voyelles fermées atones en position finale (*tegob**i*** « moustache », *nam**i*** « fille », *tap**u*** « pute »), ce qui existe en espagnol, même si cela demeure rare (hormis les emprunts et dérivés). Ces aspects n'en représentent pas moins un paramétrage spécifique du *vesre* par rapport à la langue standard.

Il ne s'agit cependant pas toujours de simples changements de positions des syllabes. Une manifestation plus complexe est en effet visible dans *calzoncillo* > *solsillonca* (« caleçon ») où c'est toute une redistribution phonématique qui s'opère, ce dont résulte une anagrammation complète :

Calzoncillo [kalsonsíjo] > *zolcillonca* [solsijónka] (anagrammation) > *solsillonca* [solsijónka] (accomodation graphique autorisée par l'absence de phonème interdental /θ/ en espagnol latino-américain).

On observe enfin que la syllabe accentuée peut rester la même mais, à l'échelle du mot, une modification s'instaure. De nombreux termes passent en effet du statut d'oxytons à paroxytons ou de paroxytons à oxytons par inversion [*e.g.* ***co**ncha* > *chac**ó**n* (« chatte ») ; *cami**ó**n* > *mi**o**nca* (« camion ») ; *chab**ó**n* > *b**o**ncha* (« mec ») ; etc.], ce qui montre la priorité donnée au processus d'inversion au détriment du rapport du segmental au supra-segmental.

Nous notons donc au moins quatre types généraux d'anagrammation. Soit, dans un ordre croissant d'opacité par rapport au mot-source et indépendamment des ajouts ou modifications phoné(ma)tiques :

1- L'inversion simple, manifestée par une permutation syllabique [*puta* > *tapu*, lunf. *mina* > *nami*] ;

2- Le déplacement syllabique final → initial [lunf. *ñocorpi* > *corpiño* ; lunf. *pelado* > *dolape* (« mec ») ; *bigote* > *tegobi*] ;

3- L'anagrammation partielle : « lecture de droite à gauche » [*muchacho* > *chochamu*, ou plus approximatif *sangüiche* > *chegusan* (« sandwich »)] ;

4- L'anagrammation totale (*calzoncillo* > *solsillonca*).

Ce (très) bref compte-rendu sur les argots inversifs de France et du *Conosur* nous démontre, tout d'abord, qu'une forme inversée peut être iconique d'une opposition socio-identitaire, comme c'est le cas en verlan, mais surtout que l'inversion en surface cache plusieurs caractéristiques (phonèmes vocaliques, gabarits syllabiques) et mécanismes propres (resyllabation). En ce qui concerne le *vesre*, le cryptage est aussi opérant même si le taux de transparence est souvent plus élevé dans le rapport aux mots-sources, du fait d'une plus grande simplicité de l'opération d'inversion et du système phonologique / phonétique espagnol.

2. Effacement *vs*. renforcement des frontières sociolinguistiques par les procédés formels en *verlan*

Nous avons pu constater que les frontières sociolinguistiques peuvent être renforcées ou effacées en fonction des actualisations et des lexicalisations. Le verlan nous en donne une bonne illustration.

2.1 De la triade *Blacks, Blancs, Beurs*

Soit le célèbre hymne *Blacks, Blancs, Beurs* représentant la France moderne et multi-ethnique.[11] Le premier élément est un emprunt à l'anglais, le deuxième fait partie du français standard tandis que le troisième est issu du procédé d'inversion formelle (*Arabe* > *Beur*). Ces mots ont donc été empruntés ou créés au moyen de mécanismes qu'offrait le système lexical français, soit, respectivement, l'*emprunt*, un *mécanisme zéro* et la *verlanisation*[12]. Le signifiant a été déterminant car les procédés mis en place ont été au service de l'incorporation sociolinguistique par le prisme d'une analogie formelle pour que le message linguistique soit transmis et mémorisé par le plus grand nombre. Cela correspond au principe saussurien bien connu de la *motivation relative*, mais à un niveau submorphologique. En l'occurrence, ces vocables ont été sélectionnés du fait du [b] à l'initiale, pour créer une parenté morpho-sémantique. La langue n'offrait alors pas de plus haut degré de paronymie que ce *phone-graphème* dans cette position.[13] On dira donc, dans le cadre de notre théorie, que {B} est l'élément saillant qui autorise cette triade en tant que fédérateur de ces termes. Sur le plan conceptuel, c'est-à-dire du pré-signifié – car nous ne sommes pas là au niveau du morphème mais du *sous-morphème*[14] – on pourra envisager que cette saillance {B} est rattachée, dans ce cas, à l'idée de « France multi-ethnique » :

1- *Français, **B**lancs, Gaulois, Métropolitain, Céfran, Céanf*
2- ***B**eur, Arabe, Reubeu, basané, Maure, Maghrébin*
3- ***B**lack, Renoi, Noir, Nègre, Africain, Keubla*

} ***B**lacks, **B**lancs, **B**eurs*

Figure 1. Sélection motivée des signifiants pour la constitution de la triade *Blacks, Blancs, Beurs*[15]

Nous pouvons déduire trivialement de tout cela que trois conditions au moins sont indispensables au regroupement des mots autour d'un même fragment de signifiant :

1- Une communauté sémiologique actualisable même minime ;

2- L'existence d'une forme (de première ou de seconde articulation) adéquate ;

3- L'existence du mécanisme sémiologique et / ou sémantique permettant une dénomination à partir du signifiant contenant cette forme.

Or, au vu de ce que le système formel est un système fini en une synchronie donnée et que les mécanismes sont également en nombre limité, le choix s'est nécessairement porté sur le signifiant le plus convenant. La verlanisation pourrait donc représenter à elle seule un mécanisme d'actualisation notionnelle, de motivation et non pas seulement d'inversion argotique.

[11] Voir notamment le site http://www.blackblancbeur.fr/ sur le hip hop, un style de danse métissé et nommé également « **B3** ». Il s'avère difficile de dater quelque emploi que ce soit mais l'association date de 1984. Nous pouvons envisager que la nécessité d'une telle triade s'est imposée à partir du troisième quart du XXème siècle.

[12] Nous pensons que, du fait qu'il entre dans un nouveau (sous-)système (jeu, slogan ou autres), le résultat *Blancs* suppose, outre la pluralisation, un mécanisme d'intégration, fût-il un mécanisme zéro. Il pourrait même s'agir du mécanisme le plus économique et que le système aurait le plus de chance de choisir par défaut.

[13] Les contraintes seraient toutefois nettement accrues si le nombre d'origines à dénommer se multipliait. Le système lexical français serait inapte à regrouper sous un trait unique toute la diversité française. L'objectif saturerait en effet les possibilités mécaniques et formelles.

[14] Pour un approfondissement, voir notamment Grégoire (2012a, 155-157).

[15] Pour les exemples de mots argotiques, cf. Goudailler (s.v.) Les recoupements et déductions nous appartiennent. Nous avons volontairement mêlé argot et registre courant car, pour la création de la triade, les frontières entre les deux registres ont précisément été franchies.

Enfin, nous avons vu plus haut que deux critères essentiels de la fréquence du recours au verlan étaient la *simplicité* d'application – reliée fondamentalement à une économie opératoire – et la *transparence*. Cette dernière notion implique une reconnaissance et une corrélation plus facilement opérables entre les vocables sources et cibles. Cela a pu contribuer à la démocratisation de *Beur* comme désignant « Arabe », et à son inclusion dans cette triade pour donner lieu *in fine* à un effacement partiel des frontières sociolinguistiques entre les trois communautés.

2.2 De la dyade *Renoi / Re(u)beu*

2.2.1 Sélection par rejet sociolinguistique

Pour approfondir la question au-delà du constat de l'« analogie unificatrice », nous pouvons analyser maintenant la dyade *Renoi / Re(u)beu*, qui ne comprend précisément ni le terme *Blanc* ni aucun de ses équivalents (voir *supra*, figure 1). Nous avons évoqué dès le début que les jeunes des cités transcrivent souvent leur mal-être par le langage en ce qu'ils ne se sentent que peu ou mal intégrés dans la société française. Les deux mots qui nous intéressent sont en effet, cette fois, intégralement issus de l'argot verlanisé, soit *Noir > Renoi* et *Arabe > Beur > Re(u)beu*[16]. Voici, par exemple, un emploi intéressant tant sur le plan du fond que de la forme :

(1) […] les **renois** et les **rebeux** cherchent des **renoises** et des **beurettes**.[17]

La particularité est que le segment initial commun (et *saillant*) n'est plus la bilabiale [b] mais le groupe [rə]. De fait, seuls se retrouvent unis Noirs et Arabes. Or, pour cette mise en système des deux termes, la nécessité a été instaurée en amont de procéder à une nouvelle inversion de *Beur* trop démocratisé, ou, pour le dire autrement, passé de l'autre côté de la frontière sociolinguistique. Le mécanisme et la forme résultative *re(u)beu* sont donc ici tous deux propres au verlan.

L'utilité n'était alors plus manifeste de se servir d'un emprunt à l'anglais *Black* puisque la verlanisation du mot français *Noir* en *Renoi* non seulement suffisait mais entrait en parfaite cohérence avec la forme « reverlanisée » *re(u)beu*. Notons du reste que l'analogie n'était pas inexistante entre les vocables sources *Beu**r*** et *Noi**r*** mais qu'elle a été accrue en s'étendant à une syllabe complète grâce à l'inversion. Cette augmentation de la zone analogique s'avère donc de fait iconique d'un accroissement de marginalisation.

Ainsi, une fois de plus, le signifiant a orienté le choix des formes et des mécanismes eux-mêmes. Le résultat *renoi / re(u)beu* apparaît comme le rendu linguistique d'une marginalisation volontaire de deux communautés solidaires, transcrit à la fois par une homologie formelle et par une dysanalogie avec tous les termes renvoyant à l'ethnie majoritaire. Ces sélections se résument comme suit :

1- Ø
2- *Beur, Arabe, **Re(u)**beu, basané, Maure, Maghrébin* } ***Re**noi, **Re(u)**beu*
3- *Black, **Re**noi, Noir, Nègre, Africain, Keubla*

Figure 2. Sélection motivée des signifiants pour la constitution de la dyade *renoi, re(u)beu*[18]

[16] Pour l'évolution proposée, cf. Monneret (2004, 147). Pour le terme *Renoi*, voir. *Le dictionnaire de la zone* (s.v.) : **Renoi** nom masculin. Personne de race noire : « On m'avait prédit que tout serait dur dans ma vie, | que je ne n'avais pas le choix, il était trop tard, j'étais né renoi » Sléo / J'ouvre le bal (*Ensemble pour une nouvelle aventure* - 1993). Syn. *kebla*.

[17] Pseudonyme SALIF, « Ghetto Youth », couplet 2, v.31, paroles consultables à l'adresse Internet http://www.parolesmania.com/paroles_salif_54749/paroles_ghetto_youth_952494.html, consultées le 15 juin 2011.

[18] Les majuscules sont de nous ainsi que la mise en caractères gras. Nous avons ajouté le mot *Renoi*.

Tout cela nous amène à déduire provisoirement trois facteurs impliqués dans la modulation du taux de renforcement ou d'effacement d'une frontière sociolinguistique :

1- Le choix du signifiant à l'intérieur de paradigmes existants ;

2- La variation de la zone du signifiant sollicitée pour l'actualisation (altérité saillancielle). Ainsi, de *Beur* n'a pas été exploitée la même caractéristique en fonction de la portée à donner au message (***B**eur* vis-à-vis de ***B**lack* et de ***B**lanc* vs. *Beu**r*** vis-à-vis de *Noi**r*** ;

3- Le renforcement de l'altérité saillancielle consécutive de l'inversion (*Beu**r***°> ***Re(u)**beu* et *Noi**r*** > ***Re**noi*) : accroissement de la zone actualisée et placement en position initiale, position qui ouvre potentiellement à structuration dans les langues indo-européennes.

Mais si des exploitations différentes des mêmes signifiants sont possibles de part et d'autre et la frontière, certains paradigmes entiers peuvent même faire l'objet d'appropriations opportunes par le français standard. Tel est le cas de celui des membres de la famille, par exemple.

2.3 Quelques noms référant aux membres de la famille : des lexicalisations ciblées

Méla souligne l'autonomie de certains mots issus du verlan par rapport au vocable-source à forme non inversée, une autonomie détectable dans l'usage :

> certains termes sont employés de façon si systématique, sans jamais alterner avec le mot français, qu'on a l'impression qu'ils ont acquis une existence, sinon une signification, propre. [Par exemple,] les garçons emploient systématiquement le terme *meuf* pour désigner les filles même lorsque leur production n'est pas particulièrement argotique. *Les membres de la famille également sont toujours reum, reup, reuf et reus* […][19]

Si l'on porte son attention sur les membres de la famille, on observe qu'en français standard, *frère* et *sœur* sont deux hétéronymes et que *père* et *mère* s'opposent par permutation phonétique (variation sur l'axe de la bilabialité occlusif >< nasal) en position initiale[20]. Ces deux types de contraintes distinctes, notamment, font que ces quatre termes ne reflètent pas leur proximité sémantique sur le plan morphologique. Or l'adoption de ces quatre formes au verlan permet de faire face à ces contraintes et de placer en cohérence sens et formes : ***reu**m*, ***reu**p*, ***reu**f* (< *reufre*) et ***reu**s*. On pourrait donc rattacher l'élément commun {RŒ} au concept de « membres de la famille proche ». Le mécanisme de l'inversion a en effet été utilisé ici pour lier ces termes par un double rapport analogique (sous-morphème saillant [rœ]) et dysanalogique (commutation en position finale) donnant lieu au schéma « [rœ] x consonne alternante ». Ce rapport phono-commutatif[21] en position finale correspond d'ailleurs aux règles de l'agencement morphématique de discrimination générique / numérique : ***beau(x) / belle(s)**, poltr**on(s) / poltronne(s)**, petit**Ø(s) / petite(s)**.*

En outre, la transparence morphologique a été rétablie : les verlanophones ont exploité la seule analogie perceptible dans la forme phonique des mots qui était le son final [r] – les *e* de *pèr**e***, *mèr**e***, *frèr**e*** étant muets et l'aspect graphique non pertinent ici. Les règles d'évolution du verlan (cf. *juif* > [fœʒ]) ont fait le reste, notamment pour l'exploitation du son [œ]. Cela a permis en l'occurrence d'accroître iconiquement l'analogie phonique entre les quatre mots, de la même manière que pour la dyade précédemment analysée. Nous formulons donc l'hypothèse que cet emprunt au verlan par le français standard a pu être impulsé par la correspondance optimale entre sens et forme que présentait les membres de ce paradigme. Cela correspond en effet à un (af)franchissement (soit à un effacement maximal) de la limite entre français et verlan et, du même

[19] Méla (1997 : 29). Nous soulignons.

[20] L'opposition est du reste renforcée dans les formes dupliquées infantiles *papa* et *maman*, du fait de la mise en focus de la variable différentielle par répétition.

[21] Le rapport phono-commutatif représente une analogie basée sur un trait phonétique ou sur un son entre deux ou plus de lexèmes. On retrouve le même phénomène à une échelle graphique que nous nommerons *rapport grapho-commutatif*. Cf. Grégoire (2012a, 7).

coup, à une appropriation ponctuelle par la langue normée de ce résultat formel accommodant mieux signifiants et signifiés.

3. Quelques exemples issus du *vesre* argentin *: jovie, jovato* et dérivés[22]

3.1 Créations de *jovie* et de *jovato* (« vieux ») et analogie avec *joven* (« jeune »)

Soit le court répertoire suivant :

Jovateira: Variante de *jovato*. (*Dicc. lunf.*)
Jovatelli : Personne vieille ou d'âge avancé. (*Dicc. arg.*)
Jovato : Vieux, en général. // A propos d'une personne, homme ou femme d'âge avancé. // On l'utilise également en application à des animaux ou à des choses. Issu de *jovie*, vesre de *viejo*, avec la terminaison *–ato*, que contient aussi l'antonyme *novato*. (*Dicc. lunf.*)
Jovatón : Augmentatif de *jovato*. (*Dicc. lunf.*)
Jóvena : Femme jeune. (*Dicc. arg.*)
Jovie: Forme inversée de *viejo*. (*Dicc. lunf.*)
Jovies : Parents (*Dicc. arg.*)
Jovino : Personne vieille ou d'âge avancé. (*Dicc. arg.*)

Tout d'abord, l'inversion *viejo* > ***jov**ie* permet d'assumer en *vesre* une analogie avec l'énantiosème[23] ***jov**en.* L'élément submorphologique saillant {XOB}, linéarisé *jov-* et commun aux deux adjectifs, apparaît en effet ici apte à engendrer deux réalisations sémantiques opposées en discours : « la jeunesse » ou « la vieillesse », avec toute la subjectivité que recouvrent ces notions. Cette analogie est d'autant plus opérante que les deux segments sont identiques.

Il est toutefois possible de constater la perte (ou la non-sollicitation) due à l'inversion d'une énantiosémie iconique d'une inversion morphologique constatable en espagnol standard : ***viejo* / *jov**en*. C'est ce que nous nommons l'*énantiomorphie*[24]. Mais si cette relation manifeste un degré très élevé d'iconicité, elle reste très rare. Le résultat inversé *jovie* pourrait en revanche correspondre, en quelque façon, au retour à une « analogie simple » plus commune et faisant donc l'objet d'une meilleure reconnaissance systémique tant sur le plan formel que mécanique.

Enfin, les paronymes-énantiosèmes ***jóv**ena* et ***jov**ino* confirment à la fois la pertinence et la dynamique d'une micro-structure constituée par l'élément submorphologique {XOB} indiscriminant les deux sens mentionnés. Cela corrobore qu'en ces circonstances précises c'est sur ce segment que repose la transmission de l'information sémantique, quelle que soit son orientation.[25]

Quant à *jovato*, il dénote une idée marquée péjorativement tandis que *jovie* s'avère plus neutre et plus spécifiquement usité pour référer de façon affective à une personne âgée ou aux parents (*los jovies*) :

(2) Este **jovato** vendido…. (à propos du joueur de football italo-argentin M. G. Camoranesi qui a intégré l'équipe de River à l'âge de 35 ans).[26]

---

[22] Pour trouver le lemme *jovato*, voir le site http://www.easybuenosairescity.com/lunfardo.htm, s.v. *jovato*. Soulignons par ailleurs que, pour tous les répertoires suivants, les traductions seront de nous.

[23] L'énantiosémie est définissable comme un fait qui inclut des différences de points de vue et des oppositions sémantiques impliqués par un seul et même invariant donné. C'est d'autant plus vrai pour le niveau submorphologique, où le signifié n'est pas encore spécifié, ce qui autorise à penser qu'une même unité puisse renvoyer à deux sens opposés dans la réalisation du signe en discours. Voir Grégoire (2012c).

[24] Plus généralement, les énantiomorphes sont « formé[s] de parties identiques disposées dans un ordre inverse par rapport à un point, un axe ou un plan de symétrie » (*Robert*, s.v.) Cf. également les cas de ***rinc**ón* (« coin rentrant ») et ***esquin**a* (« coin sortant ») dans Grégoire (2012c, 149-150).

[25] Cela octroie par ailleurs au segment *jov-* un statut proche de celui du morphème car il s'oppose au (pseudo-)suffixe *–ato* qui, lui, est potentiellement porteur de sens.

[26] Anonyme, « Camoranesi en el horizonte de River », http://www.taringa.net/posts/deportes/8968047/Camoranesi-en-el-horizonte-de-River.html, article et *post* datant de février 2011 : « Ce vieux vendu… » (Nous traduisons).

(3) Los **jovies** que formaron en la Guardia Nacional / añoran el ayer, / no hacen más que llorar. (*sic*)[27]

Cette création nouvelle dérivée de *jov(ie)* a sollicité le « pseudo-morphème suffixal »[28] de l'espagnol *–ato*, à connotation potentiellement péjorative. On remarque cette aptitude référentielle de la forme *–ato* dans les vocables suivants, qu'ils la contiennent comme suffixe ou comme fragment non autonome : **Avivato** : Canaille, profiteur (*Dicc. lunf.*)
Barato, es un : Ordinaire. (*Portaltango*)
Candidato : Candide (*Dicc. lunf.*)
Checato / chicato : Myope, bigleux (*Dicc. lunf.*)
Chivato : Mouchard, balance.
Escashato : Malade ou ruiné. (*Dicc. lunf.*)
Gato : Personne malheureuse. (*Dicc. lunf.*)
Pato, a : Pauvre, sans argent. (*Dicc. lunf.*)
Avec ce nouveau dérivé *jovato*, on obtient d'ailleurs la constitution d'un autre paradigme : *jovato, jovatón, jovatelli, jovateira*, lié sémantiquement à l'âge vu sous l'angle de la péjoration, ce qui permet même d'y inclure *novato*.

3.2 Les énantiosèmes *jovato* et *novato*

Novato a le sens de « novice, débutant » en espagnol et peut, comme en français, revêtir une connotation clairement péjorative :
(4) [...] este hombre ambicioso, trabajador y despiadado terminó por emborracharse con su éxito y cometió imprudencias propias de un **novato**.[29]

Jovato et *novato* entrent dans un rapport phono-commutatif [x] / [n] iconique d'une modulation énantiosémique. Cette variation porte précisément sur le sous-morphème *jov-* regroupant *joven*, *jovie, jóvena* et *jovino,* etc. et exclut donc *novato* de la structure en {XOB}. *Jovato*, lui, lui est associable par un autre biais. La saillance sollicitée par *jovato*, par ses dérivés et par *novato* pourrait en effet être {OBAT}.[30]

Or il est possible d'établir un début de paramétrage conceptuel propre aux structures en {XOB} et en {OBAT}, car *jovie*, *joven*, *jóvena* et *jovino* couvrent un champ conceptuel autour de « l'âge » sans connotation tandis que *novato* et *jovato* renvoient à la même idée teintée d'une connotation péjorative et d'une subjectivité accrue (d'où les emplois (2) et (4) dans les sens de « dépassé » pour *jovato* ou d'« inexpérimenté » pour *novato*).[31] On peut donc être enclin à penser que l'invariant saillant {OBAT}, dont sont dénués les membres de la structure en {XOB}, est ce qui permet à *jovato*, à ses dérivés ainsi qu'à *novato* de renvoyer à l'idée de « péjoration ».

3.3 Déductions : la constitution d'une *chaîne sémiotique*[32]

Il est désormais possible de dresser la chaîne sémiotique suivante :

---

[27] Manuel Romero, « Tiempos nuevos », *Radio UOL*, http://www.radio.uol.com.br/#/letras-e-musicas/manuel-romero/tiempos-nuevos/1714883 : « Les anciens que l'on a formés dans la Garde Nationale / regrettent le passé / et ne font que pleurer. » (Nous traduisons).
[28] A propos de la notion de *pseudo-morphème*, voir Guierre (1979, 452).
[29] PRENSA, « speaker », *El Universal*, 08/01/1997, Electronic Publishing Group, Caracas (Venezuela), 1997 : « […] Le succès de cet homme ambitieux, travailleur et sans pitié a fini par lui monter à la tête, et il a commis des imprudences caractéristiques d'un débutant. » (Nous traduisons).
[30] La variabilité du *-o* s'explique par le fait qu'il s'agit d'un morphème flexionnel exprimant le genre (*o*/*a*). Il ne peut donc être constitutif de l'invariant, ce que confirme les certains dérivés de *jovato* : *jovat**eira*** ou *jovat**elli***.
[31] Pour d'autres exemples, cf. *CREA,* s.v.
[32] Ce que nous nommons *chaîne sémiotique* est une suite de vocables dont chaque membre (nommés *maillons*) entretient un rapport paronymique et proportionnellement sémantique avec les membres antérieur et ultérieur. Cf. Grégoire (2012a, 6).

Joven → *viejo* (rapport énantiomorphique) → *jovie* (inversion) → ***jovato*** (pseudo-suffixation) → *novato* (rapport phono-commutatif)

Le *vesre* a ainsi « rempli une case vide » par la création analogique de *jovato* qui se trouve à la croisée de *joven* et de *novato* grâce au procédé de la (pseudo-)suffixation. Il s'agit en quelque façon d'une manifestation en surface du processus de paronymisation du langage, car le lien sémantique entre *joven* et *novato* est évident, même s'il n'est pas systématique.

Tout cela démontre que le *vesre* autorise à désigner une idée « non conventionnelle », à laquelle l'espagnol ne peut référer. Les propos de Méla selon lesquels le verlan cherche « à donner libre expression à ce dont l'autre langue n'ose parler » sont donc extensibles au *vesre* dans des proportions qu'il faut encore mesurer.

Conclusions : des inversions morphologiques comme traces d'une frontière inter-systémique invisible

On relèvera pour conclure que :

1- Ces inversions apparaissent comme des procédés qui génèrent des groupes phonématiques inexistants dans la langue standard : *e.g. dégouté* > *gou**td**é* ;

2- Le verlan et le *vesre* s'affranchissent des langues française et espagnole en usant d'une liberté qui leur est propre et, surtout en *verlan*, qui concourt à fonder une sorte d'opacité par-delà la transparence du mot-cible : *e.g. Arabe* > *Beur* > *Re(u)beu*. La réduction de l'écart sociolinguistique n'est visible que lorsque la démocratisation du vocable concourt à sa lexicalisation. Le cryptage n'est alors plus opérant comme dans le cas de *Beur*. On a retrouvé par suite l'instauration d'une nouvelle frontière avec *Re(u)beu* et, en aval, d'une nouvelle structuration micro-paradigmatique *Re(u)beu* / *Renoi* convenant mieux à ceux qui souhaitaient se distinguer des (autres) francophones. La « théorie de la saillance » nous a alors permis d'établir quelques facteurs de discrimination socio-identitaire par le langage, notamment au moyen de l'actualisation de fragments formels distincts pour un même signifiant donné.

3- Enfin, en *vesre* comme en verlan, ces inversions permettent de placer en corrélation des termes bien précis, parfois en visant à mieux rapprocher formes et sens, objectif que les langues standard, plus limitées pour les cas analysés, ne peuvent atteindre en soi.

Les propriétés sous-systématiques respectives du verlan et *vesre* montrent donc que la frontière existe en premier lieu sur le plan des mécanismes usités pour parvenir à telle ou telle forme, ce qui en aval instaure une distanciation par rapport à la langue normée. Les argots inversifs intègrent donc une mécanique potentiellement très iconique. Et *toutes ces caractéristiques permettent de donner une vision spéculaire, déformée, de la langue « à l'endroit »*. En somme, le verlan et le *vesre* sont des sociolectes qui s'autorisent pleinement à aller à l'encontre de l'arbitraire du signe par le biais d'une réanalyse du matériau signifiant, notamment de ses éléments submorphologiques. Et cela passe par la tentative d'outrepasser le deuxième principe saussurien de la *linéarité*. Nul besoin donc de changer de pays pour déceler des frontières invisibles mais érigées au fil du temps et concrétisées en langue par les signifiants eux-mêmes, par le visible donc.

Bibliographie

Travaux (ouvrages, articles, dictionnaires)

CHUCHUY Claudio (coord.). Diccionario del español de Argentina. Madrid : Gredos, 2000. (*Dicc. arg.*)

ESPÍNDOLA Athos. Diccionario del lunfardo. Buenos Aires : Planeta, 2002. (*Dicc. lunf.*)

GOUDAILLER Jean-Pierre. Comment tu tchatches ! Dictionnaire du français contemporain des cités. Paris : Maisonneuve et Larose, 1997.

GRÉGOIRE Michaël. Exploration du signifiant lexical [Structures, mécanismes, manipulations, potentialités]. Thèse de doctorat, dir. Marie-France DELPORT, Université de Paris-

Sorbonne, 29 novembre 2010, 745 p. http://tel.archives-ouvertes.fr/docs/00/65/61/89/PDF/ThA_se_CNU.pdf.

— Le lexique par le signifiant. Méthode en application à l'espagnol. Sarrebruck : Presses Académiques Francophones, 2012. (2012a)

— « La polyréférentialité des vocables espagnols *ganga* et *cuco (/a)* ». In : L'ambiguïté dans le discours et dans les arts. Toulouse : Presses Universitaires du Mirail, 2012, p. 357-368. (2012b)

— « Quelle linguistique du signifiant pour le lexique ? Le cas particulier de l'énantiosémie ». In : LUQUET Gilles (dir.). Morphosyntaxe et sémantique de l'espagnol. Paris : Presses de la Sorbonne-Nouvelle, 2012, p. 139-153. (2012c)

— « La motivation submorphologique de quelques slogans et noms de marques espagnols ». In : Revue de linguistique en ligne de la Sorbonne. n°1. Paris : Paris-Sorbonne / Site CoVariUs, à paraître en 2013.

GUIERRE Lionel. Essai sur l'accentuation en anglais contemporain. Paris : Presses de l'Université Paris VII, 1979.

GUIRAUD Pierre. L'argot. Paris : PUF, 1966.

____ Structures étymologiques du lexique français. Paris : Payot, 1986.

MÉLA Vivienne. « Verlan, langage du miroir ». Langages. N°101. Paris : Larousse, 1991, p. 73-94.

____ « Verlan 2000 ». Langue française. N°114, Paris : Larousse, 1997, p. 16-34.

MESSILI Zouhour et BEN AZIZA Hmaid. « Langage et exclusion. La langue des cités en France ». Cahiers de la Méditerranée [En ligne], n°69, 2004, mis en ligne le 10 mai 2006 et consulté le 20 septembre 2011. URL : <http://cdlm.revues.org/index729.htm>.

MONNERET Philippe. Essai de linguistique analogique. Dijon : A.B.E.L.L., 2004.

PETITPAS Thierry, « Présentation d'un procédé formel de création lexicale argotique : le codage ». In : CORBLIN, Pierre (dir.). Les argots : noyau ou marges de la langue ? Bulag : Université de Franche-Comté, 1996, p. 165-180.

REAL ACADEMIA ESPAÑOLA. Diccionario de la lengua española. 22ème édition. Madrid : Edición de la RAE, 2001.

REY Alain et REY-DEBOVE Josette (dirs.). Le Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française. Paris : Le Robert, 2002.

SAUSSURE Ferdinand (de). Cours de Linguistique Générale. Paris : Payot, 1996.

Ressources Internet (sites, dictionnaires et moteurs de recherche)

Glossaire de mots de lunfardo issu du site de la ville de Buenos Aires : <http://www.easybuenosairescity.com/lunfardo.htm>.

Site <http://www.blackblancbeur.fr/>.

Site <www.elportaldeltango.com.ar/>. (*Portaltango*).

COBRA LE CYNIQUE. Le Dictionnaire de la Zone. Paris : Larousse, 2000-2013. Consultable en ligne à l'adresse <http://www.dictionnairedelazone.fr>.

Moteurs de recherches *Google* : <www.google.fr> et <www.google.es>.

REAL ACADEMIA ESPAÑOLA : Banco de datos (*CREA*) [en línea]. Corpus de referencia del español actual. http://www.rae.es.

THE TOPOLINO ALMANAC AND *PICSOU*: MICKEY MOUSE BETWEEN ITALY AND FRANCE FROM THE SIXTIES TO THE EIGHTIES

ALMANACCO TOPOLINO E *PICSOU*: MICKEY MOUSE FRA L'ITALIA E LA FRANCIA A CAVALLO DEGLI ANNI SESSANTA E OTTANTA

ALMANAHUL *TOPOLINO* ŞI *PICSOU*: MICKEY MOUSE ÎNTRE ITALIA ŞI FRANŢA DIN ANII ŞAIZECI PÂNĂ ÎN ANII OPTZECI

Antonino VELEZ
Università degli Studi di Palermo
E-mail: antonino.velez@unipa.it

Abstract

Since the second half of the twentieth century, Italy has developed a significant tradition of creators of Mickey Mouse stories. These stories have spread across Europe in translation. The case of the ***Almanacco Topolino*** *stories - translated into French and published in the* ***Picsou Magazine*** *- is emblematic and demonstrates through the different linguistic approach of the two magazines two ways to reach and influence the world of teenagers in Italy and in France.*

Abstract

L'Italia dalla seconda metà del Novecento ha sviluppato una grande tradizione di creatori di storie di Topolino che sono state diffuse tramite le traduzioni in tutta Europa. Il caso delle storie ***dell'Almanacco Topolino*** *tradotte in Francia nel* ***Periodico Picsou*** *è emblematico e dimostra, tramite il diverso approccio linguistico delle due riviste, due modi diversi di rivolgersi e influenzare il mondo dei ragazzi da parte dell'Italia e della Francia.*

Rezumat

Din a doua jumătate a secolului al XX-lea, Italia a dezvoltat o tradiţie semnificativă a creatorilor de poveşti Mickey Mouse. Aceste poveşti s-au răspândit în toată Europa în traducere. Cazul poveştilor ***Almanahul Topolino*** *- tradus în franceză şi publicat în* ***Revista Picsou*** *- este emblematic şi demonstrează în diferite abordări lingvistice a celor două reviste, două moduri de a ajunge şi a influenţa lumea adolescenţilor în Italia şi în Franţa.*

Keywords: *the Topolino Almanac, Picsou, translation, Mickey Mouse*

Parole-chiave : *Almanacco Topolino, Picsou, translation, Mickey Mouse*

Cuvinte-cheie: *Almanahul Topolino, Picsou, traducere, Mickey Mouse*

1.I fumetti Disney e le origini del *made in Italy*

Topolino approda in Italia e in Francia nello stesso anno: il 1930. In Italia il 30 marzo sul numero 13 del settimanale torinese *L'Illustrazione del Popolo*[1], supplemento de *La Gazzetta del Popolo*, a cura del direttore del settimanale Lorenzo Gigli (Boschi; Gori; Sani, 1990; Tosti, 2011). In Francia l'esordio fu nel giornale *Le Petit Parisien* grazie a Paul Winkler (Velez, 2016). Nel 1932 esce, in Italia, il primo numero di un giornalino di otto pagine, con tiratura settimanale, dedicato al personaggio, intitolato *Topolino* per i tipi della Casa Editrice Nerbini e, in seguito, a opera della Mondadori, a cui verranno ceduti i diritti nel 1935. La Mondadori, dal 1935 al 1988[2], dominerà il panorama librario disneyano in Italia lasciando pochi spazi ad altri editori (Beccatini, 2012).

La necessità di creare le storie in italiano, nata già sotto il regime fascista, più per la scarsità del materiale originale americano che per la censura[3](Velez, 2016), si fece urgente finita la guerra. Nel 1937 nascono i Disney Italiani grazie all'iniziativa di Federico Pedrocchi (Boschi; Gori; Sani, 1990). Nel 1949 il giornale viene trasformato in un libretto di formato ridotto, a cadenza mensile, con pagine parzialmente a colori, riscuotendo enorme successo. Guido Martina (sceneggiatore) e Angelo Bioletto (disegnatore) realizzano nel 1949 "L'Inferno di Topolino", la prima di una lunga serie di parodie di opere letterarie. Non è che l'inizio della fiorente scuola di autori italiani, disegnatori e sceneggiatori di *Topolino*, che si rivelerà a partire dalla seconda metà del Novecento. Nel passaggio dai creatori americani agli autori italiani, molte delle caratteristiche del lavoro dei primi, furono ereditate dai secondi, adattandole alle peculiarità culturali del nostro paese in un processo di domesticazione (Berman, 1991) che sarà fecondo. Lo dimostrano i continui riferimenti a tipiche situazioni italiane, temi di attualità, luoghi e personaggi della scena pubblica nostrana. Fra i primi disegnatori italiani di fumetti disneyani figurano Luciano Bottaro, Giovan Battista Carpi e Romano Scarpa. Quest'ultimo, considerato il miglior autore Disney italiano, è il disegnatore e lo sceneggiatore di fumetti Disney italiani più stampato negli Stati Uniti; sotto la sua ala protettrice si sono formati alcuni illustri autori, da Rodolfo Cimino, che ne ha inchiostrato alcune delle migliori storie, prima di affermarsi come sceneggiatore, a disegnatori del calibro di Giorgio Cavazzano, per anni suo fedele coloratore, senza dimenticare Maurizio Amendola, Alessandro Del Conte e il suo ultimo inchiostratore Lucio Michieli.

Dalla fine della seconda guerra mondiale a oggi, in Italia, le vicende editoriali delle pubblicazioni riguardanti il topo più famoso del mondo e i suoi sodali sono legate a doppio filo con i mutamenti dello Stivale. Il passaggio di *Topolino* da tabloid ad albo a fumetti contenente solo storie Disney, pare, fu per volontà di Walt Disney, il quale in prima persona chiese a Giorgio Mondadori di trasformare il giornale in un albo riservato alle storie di paternità disneyana (Boschi; Gori; Sani, 1990).

Gli autori italiani, tramite i personaggi provenienti da un altro continente, hanno svolto un'azione educativa, ma anche alfabetizzante e ludica; tutto ciò riuscendo ad apportare novità nel linguaggio fumettistico perché ogni testo è solo l'evidenza e la memoria della sua storia generativa (Greimas, 1983). Il 2 ottobre 2013 usciva in edicola il primo numero di *Topolino* edizioni Panini, l'azienda modenese celebre per le figurine dei protagonisti dello sport nazionale[4].

---

[1] La prima storia a fumetti stampata in questo settimanale si intitolava: "Topolino emulo di Lindbergh: avventure aviatorie".

[2] http://www.papersera.net/articoli/botti.

[3] *Topolino* fu uno dei rari fumetti a non essere censurato, durante il Ventennio, perché i figli di Mussolini ne erano avidi lettori.

[4] http://www.ilsole24ore.com/art/notizie/2013-09-27/topolino-nuovo-editore-panini- 105834.shtml?uuid=AbwajwcI, (consultato il 2/09/2015).

2. *Almanacco Topolino* e *Picsou*[5]: la filiazione

L'*Almanacco Topolino* iniziò ad essere pubblicato nel 1957 come continuazione degli *Albi d'Oro* dalla casa editrice Mondadori, un periodico mensile che proponeva anche storie Disney. Alcuni anni dopo, nel 1970, fu adottata una nuova numerazione a partire dal numero 157 contando i numeri usciti dal gennaio 1957 che divenne, così, il primo numero ufficiale della serie.

L'impaginazione dell'*Almanacco Topolino*, così come quella di *Picsou*, che si consolida negli anni, è conforme a *Topolino*: due lunghe storie di circa trenta pagine, all'inizio e alla fine, più altre, brevi, intervallate da alcune rubriche, varietà e giochi (come recita il sommario di ogni numero) e, nel fumetto italiano, alcune pagine di pubblicità, una quindicina per albo, cioè, su 132 pagine, circa il 12 per cento dello spazio totale. La pubblicità dell'*Almanacco* è rivolta quasi sempre a un pubblico di lettori pre-adolescenti: perlopiù giocattoli con qualche incursione nel mondo degli adulti[6]. Le *réclame* francesi rimangono discrete, partono dai primi anni Ottanta, e sono esclusivamente orientate su giochi e prodotti per ragazzi. Il formato dei due periodici è uguale 18x25, maggiore rispetto al *Topolino* italiano; i disegni sono, quindi, più grandi e attraenti. I due fumetti hanno, inoltre, in comune l'alternanza di due pagine a colori con due in bianco e nero. Nel 1985, cessate le pubblicazioni dell'*Almanacco Topolino*, la rivista assume un formato ridotto e cambia nome in *Mega Almanacco* (più tardi: *Mega 2000* e *Mega 3000*) che ne richiama la grafia di copertina, ma con impostazioni e formato diversi[7].

La fine degli anni Sessanta e gli inizi dei Settanta in Italia vengono percepiti oggi come un periodo confuso e inquietante colmo di grandi tensioni sociali e politiche (inutile qui ricordare avvenimenti noti quali, ad esempio, i tristi e famosi *anni di piombo*). La lingua italiana, soprattutto nei fumetti, non può non risentirne e cogliere i mutamenti in atto sia nel parlare quotidiano che nella scrittura (Abruzzese, 2008). In un momento di apertura dei costumi e di lotta contro la morale perbenista nascono in Italia tutta una serie di giornaletti di terz'ordine dove le parolacce e la lingua oscena la fanno da padrona[8]. A fronte di un rivolgimento generale, che non risparmia la lingua tanto scritta quanto parlata, il modo di esprimersi dei Disney italiani sembra non risentire affatto del mondo esterno e il suo linguaggio appare cristallizzato in un italiano distante dal parlato quotidiano (Saffi, 2008). Il periodico ritiene da sempre avere una missione: educare i bambini e i ragazzi alle buone maniere, indirizzarli verso un codice standard, a tratti forbito.

Negli anni Settanta del Novecento l'Università di *Paris I* incarica Francis Lacassin di tenere un corso di "Storia e estetica dei fumetti". Lo studioso nelle sue lezioni rivela un nuovo mezzo di espressione (vecchio di oltre settant'anni!) fino ad allora misconosciuto (Lacassin, 1982). È il clima che prelude alla nascita in Francia di *Picsou Magazine*, mensile a imitazione dell'omologo italiano: l'*Almanacco Topolino*. Il 79% della produzione mondiale dei fumetti Disney proviene, all'epoca, dall'Italia (Velez, 2016). *Picsou magazine* è in edicola tutti i primi mercoledì di ogni mese e riprende, fin dall'inizio, le storie dei grandi creatori italiani pubblicate nell'*Almanacco Topolino* con un numero di pagine che oscilla fra le centotrenta e le centoquaranta. *Picsou Magazine*, edito da Disney Hachette Presse (filiale comune di Hachette Filipacchi Médias e di Walt Disney Company), porta il nome del personaggio Balthazar Picsou, Zio Paperone, inventato dal disegnatore Carl Barks. Il primo numero del periodico francese è del 1972; e, in una prima fase[9], divulga le storie della scuola Disney italiana: Romano Scarpa, Giovan Battista Carpi, Giorgio Cavazzano, Marco Rota, Luciano Bottaro e altri. In seguito, negli anni Ottanta, *Picsou magazine* si concentrerà sulle storie dei

[5] Il nostro corpus di riferimento: *Almanacco Topolino* dal nr.68 del 1962 al nr. 324 del dicembre 1983; *Picsou* dal nr.41 del luglio 1975 al nr. 185 del luglio 1987.

[6] Una pubblicità su come "aumentare di statura e muscolatura" che si ripete in diversi albi! (citiamo a mo' d'esempio: Almanacco Topolino, 1973, nr.198, giugno, p.88) e un trapano (dicembre dello stesso anno, nr. 204, p.61).

[7] L'*Almanacco Topolino* è stato ripreso nel corso dell'aprile 1999 come trimestrale. La sua attività si è conclusa con il numero 13 del marzo 2002.

[8] A puro titolo di cronaca citiamo i fumetti *Lando* e *Tromba*.

[9] La rivista possedeva un supplemento di 196 pagine, *Super Géant Picsou*, che diventerà autonomo a partire dal 1983.

personaggi di Paperopoli (Donaldville in francese). I personaggi di Topolinia appariranno, invece, ne le *Journal de Mickey*. All'interno di ogni *Picsou magazine* sono presenti dei gadget.

3. *Almanacco Topolino* e *Picsou:* lessico e nuvolette[10]

L'*Almanacco Topolino* pubblica, in maggioranza, sceneggiature e disegni di produzione italiana. Il suo linguaggio affonda le radici nella nostra lingua. Un codice eclettico, che lungi dal presentarsi come un modo d'esprimersi semplice, sciatto, infarcito di forestierismi e luoghi comuni, costituisce un modello di italiano della comunicazione quotidiana, marcato dal punto di vista dell'espressività, ricco e innovativo dal punto di vista lessicale (idiomatismi e giochi di parole) e conservativo quanto alla morfosintassi (Pietrini, 2008). Un elemento importante è l'impiego di termini provenienti dai linguaggi settoriali: dalla televisione al giornalismo, passando per il linguaggio politico, giudiziario e il gergo sportivo senza trascurare il lessico scientifico e i forestierismi, in particolare anglicismi. La lingua è caratterizzata da un'esplosione pirotecnica di neologismi[11], soprattutto nell'onomastica (Verda, 1990), che incarnano, con un versante caricaturale, il motto latino *nomen omen*; il calvo è il signor *Pelatini*, la miliardaria *Milly Kontinbank,* il delinquente si chiama *Mac-he-Furfantt* (Jacqmain, 1974). I neologismi servono a stimolare il lettore e fanno parte di un disegno: il fumetto non viene considerato come semplice svago per fanciulli ma diviene una modalità ludica di apprendimento (Bosco Tierno, 2015; Caon, 2005; Caon; Rutka, 2004; Rogers 1969). Una caratteristica della lingua italiana è la capacità di creare una vasta gamma di vezzeggiativi e spregiativi. Il lettore viene stupito con accostamenti inaspettati; vezzeggiativi di oggetti privi di connotazione affettiva come *dollarucci, depositucci*o, *accidentaccio!* La profusione di alterati e derivati è una delle strategie più riuscite e produttive del lessico disneyano. I suffissi alterativi, di cui la lingua italiana è, rispetto alle altre lingue romanze, più ricca, non soltanto permette di modificare il significato denotativo della base, ma permette di attribuire a quest'ultima una varietà di significati connotativi. Il sistematico ricorso all'alterazione (diminuitivi dal valore peggiorativo) conferisce anche all'oggetto più banale una particolare sfumatura semantica: i dispregiativi infatti offrono un'alternativa al turpiloquio, consentendo di evitare parolacce ed ingiurie volgari, che vengono sostituite con un "turpiloquio edulcorato" (Pietrini, 2008:129). Minore è invece il numero dei neologismi derivati per prefissazione; perlopiù prefissi intensivi, in grado di dare alla base un valore superlativo con un intento ludico ed espressionistico. Nell'*Almanacco* vi è un uso continuo del suffisso *–astro* che si applica anche alle basi indicanti specie animali per creare dispregiativi scherzosi quali: *topastro, gattastro, paperastro*. Essi vengono utilizzati anche in funzione di turpiloquio, il cui valore pragmatico consiste nell'evidenziare un rapporto negativo esistente fra i partner dell'interazione linguistica (Pietrini, 2009). L'italiano cede il posto all'inglese solo nelle interiezioni, nelle onomatopee e negli ideofoni, come *gulp* che indica lo spavento, *puff* l'ansimare, *mumble* il pensare intenso (Kaindl, 1999, Mioni, 1990). Nel fumetto disneyano, abitato da interiezioni, non sempre è facile segnare un confine netto fra ideofoni e interiezioni. Essi, in gran parte, vengono trattati come iponimi di una grande categoria, ovvero le onomatopee, considerate iperonimo. Se prescindiamo dalla rappresentazione dei rumori, didascalie e dialoghi sono scritti in italiano. La versione francese mantiene le distanze dagli anglicismi e preferisce invece tradurre la maggior parte dei termini nella lingua d'arrivo, a differenza dell'italiano che sembra accoglierli volentieri.

Un aspetto che distingue l*'Almanacco* da *Picsou* è il riferimento a termini appartenenti alla lingua aulica, alla lingua latina, dotta, lirica, specie nelle storie parodistiche. Fra le tante, due parole

[10] Si allude qui a una rubrica, "Lessico e nuvole", curata da Stefano Bartezzaghi su *Repubblica* dedicata ai giochi di parole.

[11] http://www.treccani.it/magazine/lingua_italiana/speciali/fumetti/Pietrini.html Daniela Pietrini, *Paperus in fabula… tesori di lessico ludico*, (consultato il 20/07/15).

di origine dotta dall'etimo greco, *tapino* e *eureka*, si sono imposte all'attenzione dei giovani lettori italiani; altri vocaboli obsoleti, sono stati riscoperti e riportati all'uso quotidiano.

L'interpunzione metaforica è un elemento che accomuna il periodico italiano e quello transalpino; vi è un uso, anzi un abuso, nell'enfatizzare i dialoghi, con punti interrogativi ed esclamativi. La particolarità macroscopica è l'assenza di punti fermi, sostituiti con altri segni interpuntivi: il punto esclamativo e l'interrogativo. Di solito i primi designano incomprensione e i secondi stupore. Il genere del fumetto offre un esempio di tale originalità interpuntiva in quanto l'uso della punteggiatura sembra riferirsi a vere e proprie convenzioni fumettistiche piuttosto che alle consuete norme linguistiche (Fresnaut-Deruelle, 1972). Sembra, insomma, che nel fumetto prevalga un'accentuazione enfatica in cui tutto non è semplicemente affermato, ma è sottolineato in maniera espressiva. Spesso accade anche di trovare insieme il punto esclamativo e il punto interrogativo. Minoritari sono il punto e virgola e i due punti, vista la tendenza alla brevità che caratterizza il linguaggio disneyano, in cui i periodi constano, di solito, di una, o al massimo due proposizioni. Nella lingua dell'*Almanacco* accanto al registro brillante e informale si trova quello aulico ed enfatico delle parodie. L'uso del *voi* in italiano invece del pronome allocutivo reverenziale *lei* potrebbe far pensare ad un'influenza dall'americano, visto che fino agli anni Cinquanta i fumetti venivano tradotti dall'inglese. Le cause potrebbero anche riferirsi all'epoca fascista che lo impose vietando l'uso del *lei* ritenuto, in modo errato, di origine straniera (Alinei, 2003). I ricorrenti riferimenti, nelle locuzioni, a parti del corpo dei paperi, come *non sto più nelle piume*, *salvo per una piuma*, *chiudi il becco*, col rischio di venire *spennati,* sembrano creare un vero e proprio *paperoletto*, un socioletto dei paperi, e un *topoletto* nel caso dei topi (Pietrini, 2008:223). La locuzione *in carne ed ossa* diventa *in ossa e piume.* Persino ideofoni, interiezioni e onomatopee riproducono lo starnazzare dei paperi, come *uack!*, *straquack* (Valero-Garcés, 2008).

Tra le figure della ripetizione domina, nel corpus italiano, la reduplicazione, consistente nel raddoppiare un'espressione all'inizio, al centro o alla fine di un segmento testuale, come ad esempio *soldi!, soldi!, soldi!* La ripetizione è un fenomeno tipico del parlato e caratteristica dell'oralità (Deleuze, 1968; Nencioni, 1976; Calabrese, 1987). Il linguaggio dell'Almanacco, nella dimensione diatopica, si configura nel suo insieme come un italiano neostandard, distante, tanto dal dialetto, quanto dall'italiano regionale (Saffi, 2014; Pietrini, 2008: 295). La lingua dei personaggi disneyani si rivela scarsamente marcata non solo dal punto di vista diatopico, ma anche da quello diastratico. Se i protagonisti dei fumetti appartengono a strati sociali differenziati, la loro lingua è invece piuttosto omogenea. L'influsso di variabili sociolinguistiche quali il livello di istruzione, l'età, il livello di formalità, non influenzano molto il tipo di lingua. Tutti i personaggi: ignoranti, criminali, istruiti, topi e paperi maschi, paperette e topoline, parlano più o meno allo stesso modo, senza che i modelli culturali e comportamentali di riferimento ne condizionino la lingua e rare sono le battute in italiano popolare (per i criminali, come Gambadilegno e i Bassotti) o i malapropismi (Pietrini, 2008). Per ciò che riguarda i tratti morfologici l'*Almanacco* pur propendendo per il conservatorismo con rare puntate verso la modernità, partecipa al processo di rinnovamento dell'italiano.

4. Paperi e *papere*

Dall'analisi linguistica dei fumetti Disney osservati si può apprezzare lo sforzo terminologico degli autori italiani e non in secondo ordine, quello dei traduttori francesi, i quali hanno saputo conformarsi all'orizzonte d'attesa dei loro lettori. Dalla ricerca empirica emerge che la lingua dei fumetti Disney tutt'altro che scialba e stereotipata è caratterizzata piuttosto da molti neologismi e giochi di parole e da una mescidanza, a tratti, di elementi standard e ricercati. Termini aulici, letterari, arcaici, inseriti in contesti della comunicazione informale, si caricano di una forte connotazione espressiva creando dei corto circuiti ludici (Barbieri, 1991; Bonomo, 2005).

Dal punto di vista diastratico la versione originale sembra mantenere un registro più formale, più raffinato, è possibile perciò concludere che nell'*Almanacco* vi è una maggiore ricercatezza terminologica. Ad esempio, troviamo *ora antelucana* nella versione italiana e *heure de la nuit* nella

traduzione francese. *Piovuta dagli spazi siderali* diventa *tombée du ciel; muoversi a velocità missilistica* è reso con *courir à la vitesse du son*. I titoli (Celotti, 2008) stessi delle storie variano il registro da una lingua all'altra e appaiono più familiari e accattivanti in francese verso i più piccini, non disdegnando nemmeno le allitterazioni come nell'ultimo degli esempi qui di seguito proposti: "Paperino e il cavallo di Troia" (*Almanacco Topolino* 68, 1962), "Le coup du cheval de Troie" (*Picsou Magazine* 70, 1977); "Topolino e l'alta gastronomia" (*Almanacco Topolino* 326, 1984), "Drôle de cuisine pour Mickey" (*Picsou Magazine* 149, 1984); "Paperino e la guerra chimica" (Almanacco Topolino 249, 1977), "Le coup du chapeau chipé" (*Picsou Magazine* 71, 1978). Per converso, gli acronimi presenti nei fumetti italiani sono dotati di valore semantico e ricordano la moda del ventennio fascista[12]: *S.B.A.F.O.* (*società buongustai famelici e onnivori*), a differenza della corrispondente traduzione francese, *S.G.A.O.,* possiede una correlazione semantica tra la sigla e il suo significato. *C.A.R.P.A. (comitato agitatore rudi pescatori ass*), che in italiano si associa semanticamente a "pescatori", parola contenuta nell'acronimo, viene tradotto con la sigla *L.D.P.G.* che in francese non ha un significato. Altri giochi di parole dell'italiano vengono omessi in francese. L'antanaclasi e il *calembour* lessicale polisemico dell'espressione idiomatica *prendere per la gola* ("afferrare una persona per il collo" e "conquistare le corde del gusto con la buona cucina") in francese si perde e viene reso con due frasi diverse:

- Brigitta: Finora non ti avevo mai **preso per la gola,** paperonuccio! Ma…
- Zio Paperone: Ottima idea! Anch'io ti voglio **prendere per la gola!**[13]

- Brigitte: Je ne t'avais jamais **pris par la gourmandise** mais…
- Picsou : Ah oui ? Moi, Je te **prendrai par la gorge** ![14]

Nella traduzione francese vi è un ricorso a colloquialismi e si riscontra un maggior colorito linguistico; nella versione italiana si preferisce adottare invece, un registro standard o più formale (ad esempio *costei* tradotto con *ça*). Il francese punta, inoltre, sui giochi di parole omofonici o paronimici alla ricerca di compensazioni per le perdite rispetto alla lingua italiana, come nel caso emblematico della traduzione del titolo "Zio Paperone e la pesca musicale" (*Almanacco*, 114,1966) che viene reso con "Picsou et la pêche au son" (*Picsou*, 41, luglio 1975) dove i cugini d'oltralpe giocano con la paronomasia *in absentia* fra *thon* e *son*. Nella versione francese l'effetto comico delle battute nasce proprio dalla mescolanza di elementi standard ed espressioni appartenenti al linguaggio familiare: un contrasto ricercato di varietà che ammicca continuamente al lettore e raggiunge un'espressività esasperata eliminando ogni neutralità della comunicazione. La giustapposizione in uno stesso enunciato di elementi provenienti da registri diversi suscita il riso del target di lettori cui si rivolge il fumetto (Ippolito, 2010).

I risultati ottenuti confermano i presupposti teorici e le ipotesi formulate nel corso del nostro articolo. È indubbio che la distinzione fra la dimensione del linguaggio formale e del linguaggio informale è più marcata nei fumetti francesi rispetto agli italiani che mantengono uno standard linguistico molto vicino alla lingua formale scritta. I Disney in Italia, fin dal loro esordio, rappresentano un atto deliberato e strategico di inserirsi nel repertorio culturale dei giovani (Bosco Tierno, 2015; Toury, 2005) attraverso un processo di lettura che, secondo i canoni dell'estetica della ricezione (Iser, 1987) conferisce concretezza all'immaginario individuale e influenza il modo del lettore, in questo caso i ragazzi, di rapportarsi con se stesso per non identificarsi solo con ciò che si è ma anche con ciò che si potrebbe essere o divenire. L'orizzonte traduttivo (Berman, 1991) dei traduttori francesi si orienta verso una domesticazione (Berman, 1991; Venuti, 1995; Zanettin, 2008) e un adattamento culturale (Celotti, 2008) che arriva perfino a mutare la valuta di Paperopoli da dollari in franchi. Si assiste a una variazione maggiore di registro che prevede un uso massiccio della parlata familiare e argotica come abbiamo messo in luce fin dalla traduzione dei titoli delle storie. La

[12] Il più famoso dei quali era il sillabico RO.BER.TO (l'asse Roma, Berlino e Tokio).
[13] "Zio Paperone e l'amore a seconda vista", *Almanacco Topolino*, 302, 1982.
[14] « Brigitte se déchaîne… », *Picsou Magazine*, 125, 1982.

traduzione etnocentrica dei traduttori francesi è del resto pratica comune nel passaggio di un fumetto da una lingua all'altra come si può osservare in altri casi come ad esempio *Asterix* (Velez, 2009). I transalpini non si pongono come obiettivo di migliorare la cultura linguistica dei giovani lettori ma tendono a conformarsi il più possibile al loro linguaggio quotidiano.

Bibliografia

ABRUZZESE, A., (2008), *Il secolo del fumetto:lo spettacolo a strisce nella società italiana, 1908-2008*, Latina, Tunué.

ALINEI, M., (2003), "Stranezze della lingua italiana: lo sdoppiamento dei pronomi soggetto, il voi postfascista", in Marcato, G. (a cura di) *Italiano. Strana lingua? Atti del convegno Sappada/Plodn* (Belluno) 3-7 luglio 2002, Padova, Unipress.

BARBIERI, D., (1991), *I linguaggi del fumetto*, Milano, Bompiani.

BECATTINI, A., (2012), *Disney in Italia – I libri illustrati 1932 – 1975*, Bari, Mencaroni Editore.

BERMAN, A., (1991), *La Traduction et la lettre ou l'Auberge du lointain*, Paris, Seuil.

BONOMO, D., (2005), *Will Eisner: il fumetto come arte sequenziale*, Latina, Tunué.

BOSCHI, L.; GORI, L.; SANI, A., (1990), *I Disney italiani dal 1930 al 1990. La storia dei fumetti di Topolino e Paperino realizzati in Italia*, Bologna, Granata Press.

BOSCO TIERNO, C. (2015) "Translation, Pseudotranslation and Adaptation of Disney Comics in Italian Language and Culture", in Mälzer, N., *Comics – Übersetzungen und Adaptionen* , Berlin, Frank & Timme pp. 269-280.

CALABRESE, O., (1979), *L'età neobarocca*, Bari, Laterza.

CAON F.; RUTKA S., (2004), *La lingua in gioco*, Perugia, Guerra.

CAON F., (2005), *Un approccio umanistico affettivo all'insegnamento dell'italiano a non nativi*, Venezia, Cafoscarina.

CELOTTI, N., (2000), "Méditer sur la traduction des bandes dessinnées: une perspective de sémiologie parallèle", *Rivista Internazionale di Tecnica della Traduzione/International Journal of Translation*, n. 5, pp.41-61.

CELOTTI, N., (2008), "The Translator of Comics as a Semiotic Investigator", in Zanettin, F (ed.), *Comics in Translation*, Manchester, St Jerome, pp.33-49.

DELEUZE, G., (1968), *Différence et répétition*, Paris, PUF.

FRESNAUT-DERUELLE, P., (1972), *La bande dessinée*, Paris, Hachette.

GREIMAS, A. J. (1983), *Du sens II. Essais sémiotiques*, Paris, Seuil.

IPPOLITO, M. (2010) "Translating humour in comics for children: a Donald Duck comic strip and its Italian translations", in Valero-Garcés, C., *Dimensions of humor. Explorations in linguistics, literature, cultural studies and translation*. Valencia: Publicacions Universitat de Valencia, pp. 407-418.

ISER ,W., (1987), *L'atto della lettura. Una teoria della risposta estetica*, trad. di Granafei, R, e Dini, C., Bologna, Il Mulino (ed. orig. *Der Akt des Lesens. Theorie ästhetischer Wirkung*, 1976)

JACQMAIN, M., «Topolino maestro di stile? », in AA. VV., *Italiano d'oggi. Lingua non letteraria e lingue speciali*, Trieste, Lint, 1974.

KAINDL, K., (1999), "Thump, Whizz, Poom: A frame work for the study of Comics under Translation, Target", *International Journal of Translation Studies*, Amsterdam, John Benjamins.

LACASSIN, F. (1982, I ed. 1971), *Pour un neuvième art- la bande dessinée*, Slatkine, Paris-Genève.

MIONI, A., (1990) "Fece Splash e, glu glu, affondò. L'ideofono come parte del discorso", in Berreda, Molinelli & Valentini, *Parallela 4. Morfologia. Atti del V° incontro Italo-Austriaco della Società di Linguistica Italiana a Bergamo 2-4 ottobre 1989*, Tübingen, Narr.

MORGANA, S., (2003), "La lingua del fumetto", in I. Bonomi, A. Masini, S. Morgana (eds) *La lingua italiana e i mass media*, Roma, Carocci.

NENCIONI, G.,(1976), "Parlato-parlato, parlato-scritto, parlato-recitato", *Strumenti critici*, n. 10.

PIETRINI, D., (2008), *Parola di papero. Storia e tecniche della lingua dei fumetti Disney*, Firenze, Cesati.

PIETRINI, D., (2009), "Da "figliastro" a "mammastra": riflessioni sull'uso ludico del suffisso alterativo – astro nell'italiano informale contemporaneo", *Studi Linguistici Italiani*, vol. 35, n.1.

ROGERS, C. R., (1969), *Freedom to Learn*, Columbus, Ohio, Charles Merril.

SAFFI, S., (2008) "Chants et cris d'animaux: corpus d'onomatopées et de verbes français et italiens", *Arches de Noé [2], Revue d'études italiennes*, Centre Aixois d'Études Romanes, Université de Provence, n.12, pp. 173-190.

SAFFI, S., (2014) "De l'intérêt d'une étude contrastive des bandes dessinées Topolino et Le journal de Mickey", *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Philologia*, Université de Cluj (Roumanie), LIX, n.3, pp. 7-23.

TOSTI, A., (2011), *Topolino e il fumetto Disney italiano. Storia, fasti, declino e nuove prospettive*, Latina, Tunué.

TOURY, G., (2005), "Enhancing cultural changes by means of fictitious translations", in Eva Hung (ed.), Translation and cultural change: studies in history, norms and image-projection, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins, pp. 3-18.

VALERO-GARCÉS, C., (2008), "Onomatopoeia and Unarticulated Language in the Translation and Production of Comic Books", in Zanettin, F. (ed.), *Comics in Translation*, Manchester, St. Jerome Publishing, pp. 237-250.

VELEZ, A., (2016), *Giochi di parole: dalla poesia ai fumetti passando per il giallo. Saggi su Desnos, San-Antonio, Asterix*, Palermo, Herbita Editrice.

VELEZ, A. (2017), "Da Plop a Yiuk Yiuk : onomatopee, ideofoni e interiezioni ne Le Journal De Mickey, Picsou e Topolino dagli anni Trenta agli anni Settanta", *In Verbis*, Roma, Carocci.

VENUTI, L., (2008), *The Translator's Invisibility*, Oxon: Routledge, (I ed 1995).

VERDA, S., (1990), *La parola a Topolino. La lingua e lo stile del fumetto disneyano!* , Firenze, Italiano & oltre, La Nuova Editrice.

ZANETTIN, F., (2008) "The Translation of Comics as localization", in Federico Zanettin (ed.), *Comics in Translation*, Manchester, St Jerome.

Sitografia

http: //www.coa.inducks.org (consultato il 04/04/2015).

http://www.girodivite.it/antenati/xx1sec/fumetto1.htm (consultato il 19/06/2015).

http://www.papersera.net/articoli/botti (consultato il 13/06/2015).

http://www.treccani.it/magazine/lingua_italiana/speciali/fumetti/Pietrini.html

Daniela Pietrini, *Paperus in fabula… tesori di lessico ludico* (consultato il 20/07/2015).

THE ROMANIAN LITERATURE IN FRANCE. THE LITERARY EVOLUTION OF THE FRENCH WRITERS OF ROMANIAN ORIGIN: DUMITRU TSEPENEAG AND VIRGIL TĂNASE

LA LITTÉRATURE ROUMAINE EN FRANCE. L'ÉVOLUTION LITTÉRAIRE À L'ÉPREUVE DE L'EXIL DES DEUX ÉCRIVAINS FRANÇAIS D'ORIGINE ROUMAINE: DUMITRU TSEPENEAG ET VIRGIL TĂNASE

LITERATURA ROMÂNĂ ÎN FRANŢA. EVOLUŢIA LITERARĂ A SCRIITORILOR FRANCEZI DE ORIGINE ROMÂNĂ: DUMITRU TSEPENEAG ŞI VIRGIL TĂNASE

Eudochia VOLONTIR-SEVCIUC
Docteur en linguistique -Université Paris IV, France
E-mail: eudochia.sevciuc@yahoo.fr

Abstract

The purpose of this article is to present the case of the presence and role of the Romanian writers of French expression in order to headlight the way in which the French literature accepted them, respectively with which they assumed their life in an adopted language. We will make references to some of the creations of these writers: Dumitru Tsepeneag and Virgil Tanase, the creations of these Romanian writers of French expression bring a new dimension to the French literature, an original literature with the new cultural context and with the tradition of their parental country.

Résumé

Le but de cet article est de présenter pour une discussion appliquée le cas de la présence et du rôle des écrivains roumains d'expression française pour souligner la manière naturelle par laquelle la littérature française les a acceptés, respectivement par laquelle ils se sont assumés la vie dans une autre langue d'adoption. On va faire des références aux œuvres des deux d'entre eux : Dumitru Tsepeneag et Virgil Tanase. Les œuvres de ces auteurs venues d'ailleurs apportent à la littérature française une nouvelle dimension, une littérature originale par rapport au nouveau contexte culturel et par rapport à la tradition de leur pays d'origine.

Rezumat

Scopul acestui articol este prezentarea cazului prezenţei si rolului scriitorilor români de expresie franceză pentru a sublinia felul prin care literatura franceză i-a acceptat,respectiv cu care aceştia si-au asumat viata intr-o limbă de adoptie. Vom face trimiteri la operele unora dintre aceştia : Dumitru Tsepeneag si Virgil Tanase, Operele acestor scriitori români de expresie franceză aduc literaturii franceze o nouă dimensiune,o literatură originală in raport cu noul context cultural si cu tradiţia ţării lor de origine.

Keywords: *exile, francophone, Roumanism, Dumitru Tsepeneag, Virgil Tănase, French writers of Romanian origin*

Mots-clés: *l'exil, la francophonie, la roumanité, Dumitru Tsepeneag, Virgil Tănase, des écrivains français d'origine roumaine*

Cuvinte-cheie: *exil, francofonie, românism, Dumitru Tsepeneag, Virgil Tănase, scriitori francezi de origine română*

Introduction

Beaucoup d'écrivains d'origine roumaine qui ont vécu à l'étranger ont écrit leurs œuvres dans la langue des pays qui les ont adoptés. La plupart de ces écrivains ont vécu en France. Insoucieux des canons, genres, métissages, recettes de succès, les écrivains roumains de langue française ont quelque chose à dire, à se dire, à l'enquête sur l'autre. Leur littérature permet d'envisager l'étude des expressions identaires par rapport aux interactions sociales, spaciales et linguistiques.

Dans cet article nous avons choisi de présenter les écrivains roumains de langue française, en particulier Dumitru Tsepeneag (1) et Virgil Tănase (2) pour offrir une image dialectique de l'activité (parfois d'expression française également) et de faire connaître les recherches qui sont consacrées à ces auteurs.

Dans l'examen que les expressions identitaires recouvrent chez Dumitru Tsepeneag et Virgil Tănase nous nous appuyons sur leurs œuvres publiées en français: *La Belle Roumaine*, de Dumitru Tsepeneag et *Zoïa* de Virgil Tănase.

Identités. Avant leur départ pour des horizons plus accueillants, ces écrivains se sont heurtés tous à l'absence de liberté d'expression, muselée par la censure du régime communiste. De ces circonstances, il résulte non seulement l'interdit au bonheur et à la liberté d'expression, mais aussi le souhait de pouvoir surmonter l'identité en rupture et de jouir d'une identité en liberté, de la reconstruire. On y décèle également des repères méta-identitaires qu'illustrent le besoin d'utopie politique, sociale et urbaine (qu'engendre la dystopie au quotidien), les préjugés (d'urbanité, citoyenneté, ethnicité), et la tentation obsessionnelle de l'exil.

L'identité urbaine, ethnique, sociale et religieuse, privée ou publique et l'identitarisme surgissent dans les romans *La Belle Roumaine*, de Tsepeneag et *Zoïa* de Tănase, des romans parus dans les années 2000, qui témoignent d'un passé récent. Deux écrivains, une métahistoire, bien qu'il y ait deux personnages en quête d'identité. Chez Tsepeneag, c'est l'évasion d'une jeune femme («*La Belle Roumaine*, c'est moi !», déclare l'écrivain lors d'un lancement du livre) provenant des milieux intellectuels bourgeois, défavorisés à l'époque communiste; alors que chez Tănase, dans *Zoïa,* c'est l'échappée d'une jeune femme provenant d'une famille d'apparatchiks. Des personnages-habitants, *Ana ou Hannah* et *Zoïa,* représentent des catégories sociales (y compris les écrivains) qui font transition vers l'Occident, et engendrent de nouveaux prototypes humains, tantôt intégrés, tantôt enclavés, tantôt marginalisés. Bien avant l'ouverture des frontières, la mondialisation technique et la globalisation économique et financière, dans la Roumanie pré-décembriste, une forme particulière de globalisation se développait, touchant d'un coup l'environnement architectural (architecture globale) et le côté humain, la globalisation des identités, et annonçait l'évanescence de l'identité individuelle dans le métissage de grandes métropoles d'aujourd'hui. *Ana/Hannah* et *Zoïa* refusent l'asservissement à l'inhumanité sauvage, elles veulent dire que ce qu'elles aimaient sans nuire à personne, ce n'est qu'une des libertés fondamentales. Le récit centré sur les deux quêteuses de liberté – protagonistes emblématiques – est en relation avec leur parcours géographique et social, est lié à l'interdiction de voyager à l'étranger, mais aussi à un irrépressible besoin d'utopie qu'incarne Paris, ville riche d'histoire présentée comme un mirage urbain, lieu de haute protection et garantie de toute forme de liberté. Possédant une identité stigmatisée, ces chercheuses (archétypales) de liberté dépassent les tournants de leur vie en

attribuant des préjugés (dé-, valorisants) aux autres Roumains, aux autres citoyens européens, aux Parisiens (non pas les Français, «des êtres libres», «sans aucune pesanteur sociale»).
On observe que la difficulté d'affirmer son identité aussi bien dans un groupe dévalué (sujet à la discrimination, comme celui des intellectuels, auquel appartient Ana) que dans un groupe qui conjoncturellement jouit d'un pouvoir social et politique (celui des apparatchiks réputés pour leurs préjugés intellectualistes et rationalistes, d'où sort *Zoïa*), est le dénominateur commun des deux romans, pièces d'une mosaïque: la métahistoire d'un quotidien étouffant avant 1990. Les protagonistes qui ne parviennent pas à assumer ni exprimer leur identité, cèdent à la même tentation obsessionnelle: l'exil. Vivre ailleurs, fuir le présent et le passé, s'adapter et se reconstruire une identité. À l'expérience identitaire vécue dans l'espace urbain, s'ajoute l'expérience du double langage (employé aussi bien à l'intérieur de l'espace unique qu'en dehors de chez soi et de cet espace matriciel d'origine) et du bilinguisme consécutivement acquis.

Exploitant la dimension spatiale des rapports sociaux et interhumains que les personnages-habitants déploient dans l'espace urbain, nous remarquons que les romans *La Belle Roumaine* et *Zoia* renvoient à une triple image des villes et des citadins roumains d'avant 1947, de l'époque communiste et de transition post décembriste et de la représentation qu'en ont les Occidentaux. Dans ce contexte, Tsepeneag et Tănase examinent l'évolution de l'identité individuelle et urbaine en Roumanie. On dirait que ce qui la fracture (=les causes de fracture de cette identité) est l'évolution urbaine horizontale qui a mené, en Roumanie, au nivellement et à la dépersonnalisation de l'individu, entre autres; alors que l'urbanisme vertical garantirait une identité protégée et dans l'anonymat (en France, aux ÉtatsUnis, etc.*). La Belle Roumaine* – dont l'intertextualité rappelle *la Blouse roumaine de Matisse* – de Dumitru Tsepeneag (2005; éd.fr. 2006) et *Zoïa* de Virgil Tănase (2003) constituent un point de départ captivant; ils relatent des histoires de quête et de fuite de soi, de fluctuation d'identité,même si les écrivains, Tsepeneag et Tănase, illustrent des genres romanesques différents. Le premier est plus ludique, intertextuel, expérimental et métafictionnel; le second, plus profond, nostalgique de l'écriture de grands romanciers russes. Deux écrivains, deux romans, deux manières de présenter le *patchwork* identitaire des exilés qui débouchent sur la même conclusion: ils sont exilés en eux-mêmes.

Ces deux romans *(La Belle Roumaine et Zoïa*) sont riches d'une réflexion implicite sur l'actualité surchargée de pseudo-urbanité et sur les relations pseudo-civilisationnelles. Quant à l'urbanisme – pré – ou post décembriste, le premier était perçu comme analogue à un monde disciplinaire, le second comme synonyme d'une liberté mal comprise, irrespectueuse de la liberté des autres. Même si ces romans couvrent une période restreinte, les écrivains y notent des changements au niveau des mentalités – une capitale européenne mi-urbaine mi-rurale –, le contraste des époques traversées (socialiste, communiste, postcommuniste), les envols de l'économie aux retombées pernicieuses.

Ces écrivains stigmatisant toute forme de globalisation (européenne, américaine ou autre); les personnages qu'ils portraiturent pour illustrer ce phénomène sont susceptibles de leur ressembler, ce qui confirmerait l'existence d'un prototype si ce n'était pas contraire à leur intention. Aux étapes du parcours linguistiques, qu'on pourrait désigner ainsi:

- avant et après le monolinguisme de l'Autre et la nécessité/ amour de la bi-langue, Une voix, deux (plusieurs) langues, le chaos/ la cacophonie, chorale identitaire;
- alliance identitaire linguistique, artistique, esthétique, commerciale;
- écrivain d'expression française, donc «traducteur» de soi-même et perte d'accent; il convient d'ajouter les étapes qui jalonnent le parcours esthétique:
- hybridation esthétique et intergenres; transformations structurelles, roman-, théâtre-palimpseste; littérature inter-textuelle; théâtre poétique hybride (absurde, grotesque, anti-théâtre,); néoavant-garde roumaine, nouveau roman, fragmentaire, autofiction (Tsepeneag, Tănase). Ce sont des métamorphoses qui garantissent le passage d'une écriture engagée à une écriture faite d'ombres, d'une écriture centrée sur l'inconfort matériel à une écriture «centrée sur le ciel», sur les rapports de l'être humain à la vie, à l'amour, à la mort, à la solitude. Ces auteurs sont des malins; ils nous

avertissent, chacun à sa manière, qu'un pastiche peut en cacher un autre et ils misent tous sur la contre-signature du lecteur, comme le souhaite Tspeneag: «L'idéal serait bien sûr que le lecteur comprenne tout seul de quoi il s'agit, qu'il veuille bien mettre ses méninges à contribution, faire l'effort nécessaire à cet effet*» (Au Pays de Maramures)*

La lecture contribue à recomposer une identité brisée. Par des détours et retours, les écrivains montrent que la fragilité de l'identité vient du fait qu'elle n'est pas immuable, qu'elle se modifie selon les circonstances et, surtout, qu'elle est ouverte, en mouvement. De constatation, de conflit, de compensation, de dédommagement (Banu), cette identité avec les traits relevés par Tsepeneag et Tănase projette la promotion du moi et la condition de ses possibilités d'être, ses métamorphoses et ses fluctuations dues aux mutations sociales. Ana pourrait donner l'impression qu'elle est chez elle partout. Néanmoins, elle n'y parvient pas. Dans ces ailleurs berlinois, parisiens, elle cherche vainement son chez soi (voire une maison…). Ce n'est qu'une fausse impression, comme les rôles qu'elle joue. Elle restera en dehors de chez soi. Et, si son insécurité ne la rend pas souffrante, celle-ci la rend certainement errante et perdante, lui émiettant l'identité par ce mouvement, déplacement perpétuel et gratuit qui n'arrive à aucune fin, par le jeu de rôles qu'elle fait.

Métahistoire. Histoires de fuite, de quête de soi, le premier raconte l'évasion d'une jeune femme issue des milieux intellectuels et défavorisés, le second, l'échappée d'une jeune femme provenant d'une famille d'apparatchiks. Deux romans, une morale: «Les départs n'ont rien à voir avec l'espace. Leur sens est plus vertical qu'horizontal, et la vraie descente est vers soi, dans le silence» (Kokis 306). Les départs des deux protagonistes, à l'instar de tous les départs, sont affaire d'espaces intime, privé et public à la fois qui se conjuguent pour assurer et affirmer l'identité du citadin en la défendant par et dans l'anonymat, au nom d'une «sociabilité urbaine [saisie] dans sa dimension symbolique» (Lamizet 2002, 181). Faute de sécurité et de sûreté, ils sont mal à leur aise, chez eux comme en dehors, et cela malgré le fait que les Roumains soient réputés pour leur capacité d'adaptation: «des caméléons, toujours prêts à changer d'avis et de morale pour [s'] adapter mieux au milieu naturel qui [les] protège»(Tanase 607). Après décembre 1989, les écrivains devinrent les censeurs virulents du gouvernement, de la décadence. Parce que la vie dans les villes roumaines pré-décembristes est comparable à la (sur)vie dans une prison, car «toutes les portes sont murées» (*Zoïa* 702), la nécessité de subsister autorise tout acte, quel qu'en soit le prix (29, 48, 52). Ces deux romans semblent, par ailleurs, être un plaidoyer pour une «écriture contre-identitaire». Parus dans les années 2000, ces romans font de la métahistoire. Des préjugés des immigrants contre Paris. Les Roumains sont convaincus que Paris est la plus belle ville au monde, la ville de l'amour, des bohèmes qui se vendent pour vivre dans le luxe (Tsepeneag, 34, 9697); nombreux sont ceux qui partagent la conviction (préjugé emprunté aux autres Européens) que les Français sont incapables d'apprendre des langues étrangères (Tsepeneag, 66); alors que les Français sont discrets et polis, au moins c'est l'image qu'ils donnent d'eux. Sofia, la mère d'Ana, l'envisageait comme un lieu de haute protection: «c'est à moi [= Ana] qu'elle en voulait […] elle répétait qu'elle aurait dû rester à Paris […] Comme si on ne meurt pas de cancer à Paris !» (Tsepeneag, 58-59). Chez ces personnages-habitants, on observe que la conception de l'espace urbain est étroitement attachée à la structure intime de l'espace humain individuel de chacun.

Au fil des biographies, Tsepeneag et Tănase redéfinissent une identité sociale, dans un monde urbain fait non seulement d'institutions et de lieux de vie, mais fait aussi de personnes (Grafmeyer 18-19). Il est donc nécessaire que nous délimitions *a priori* le sous-ensemble auquel les personnages habitants de *La Belle Roumaine* et *Zoïa* appartiennent. Plusieurs critères se conjuguent: le critère d'ordre démographique – la décohabitation des jeunes femmes, *Zoïa* et *Ana,* dans des logements indépendants, leur modèle familial imprégné par la structure des ménages d'où elles proviennent – et le critère de la position socioprofessionnelle (*Zoïa* provenant d'une famille d'apparatchiks, tandis que *Ana*, d'une famille d'intellectuels boyards instruits à Paris), de l'autonomie financière précaire. Le temps de leur jeunesse, un temps de transition, fut fortement influencé par le contexte historique, par le milieu d'origine et le sexe. Le fait d'être femme est

présenté tantôt comme un atout, tantôt comme un désavantage. Il est essentiel pour dessiner leur mentalité, leur identité, de noter que *Ana et Zoïa* ne le ressentent pas comme une maladie, même si parfois le fait d'être femme joue en leur défaveur, comme une disqualification (lorsqu'elles sont prises pour des prostituées). Le processus de re-cohabitation intervient épisodiquement dans le cas de Zoïa et de sa mère.

Chez Tsepeneag et chez Tănase, l'existence est plus centrée sur l'environnement humain du quartier (people-centred) que sur la maison (house-centred, cf. Grafmeyer 80), comme cela se fait chez Rinaldis (1998, 2008). Le réseau de sociabilité est centré chez ces personnages sur le noyau familial, d'une part, et sur les copains, amis, collègues d'autre part.

Relations. En dépit de leur appartenance sociale différente, les deux protagonistes présentent des caractéristiques communes, ce qui prouve que les conditions de vie nivèlent les identités, un façonnage qui supprime tout trait distinctif afin que tous les individus souhaitent une même et unique chose: s'évader. Nous soulignons de nouveau l'affirmation de Kokis, les fuites ne sont pas forcément affaire d'espace. Les personnages-habitants étudiés n'ont pas de riches relations de voisinage, au contraire, il semblerait qu'ils eussent plutôt tendance à ignorer leurs voisins. La réponse est au cœur de la recherche. Chez Tsepeneag, ils s'ignorent; chez Tănase, ils se côtoient. Cette étude des réseaux fait délibérément la sélection des personnes en fonction des liens qui les unissent,une analyse donc plus intensive qu'extensive. Il existe plus ou moins d'interconnaissance généralisée dans les milieux relativement réduits des apparatchiks, d'un côté, et des familles, de l'autre, dont les membres sont unis par des liens divers de parenté, d'amitié, de solidarité politique, d'affinité d'âme, etc.

Tsepeneag et Tănase observent les interactions qui se nouent autour des enjeux économiques et sociaux, dont l'espace urbain fait l'objet: relations et conflits de voisinage (immeubles partagés par des ouvriers et les représentants de ce qu'on appelait nomenclature). Surnommé «le petit Paris» ou le «Paris oriental», Bucarest devint après 1947 une ville des petites campagnes, des territoires de ségrégation. Cette ville fondée comme toute l'identité nationale au XIXème siècle — le plus important siècle de l'histoire roumaine — sur la culture paysanne, le folklore et l'histoire nationale, se vit déstructurée dans l'anonymat prolétarien où l'individu n'était qu'une des pièces substituables d'un mécanisme. Même si la lutte ouvrière mena à la construction d'une identité collective, l'individu ne fut pas réconcilié avec lui-même.

Tentation ou obsession de l'exil. Révolue, selon d'aucuns, toujours actuelle, selon d'autres, elle existe certainement. Au moins comme lieu commun. Ou comme dénominateur commun de tous ceux qui ont envie de vivre. L'interrogation sur les limites de l'(in)acceptable s'enracine dans l'imaginaire collectif. Un dilemme déchira la population: opter pour [sur] vivre à l'intérieur du pays ou partir vivre ailleurs. Ou: fuir le pays, ce qui signifiait couper tous les ponts avec ceux qui restaient (famille, amis, etc.), condamnés aux représailles ou transformés en informateurs des agences de sécurité; et, par conséquent, cela équivalait à la destruction de toute chance de retour. Oscillant entre les deux pôles de la ville, peur et pauvreté, *Ana* et *Zoïa* apprennent à jamais à mentir par omission. D'où leur schizophrénie. À cela contribua l'interdiction de voyager à l'étranger que les dirigeants communistes avaient imposée aux Roumains. L'un des principaux facteurs de désagrégation sociale et individuelle, celle-ci engendra le désir de fuir. D'autres interdictions s'y ajoutèrent: premièrement, de ne pas entretenir de correspondance avec un proche parent vivant à l'étranger ou avec des étrangers; secondairement, de ne pas pouvoir décider de son lieu de résidence.

Les immigrants roumains issus d'une même aire culturelle ou géographique emportaient la hiérarchie d'urbanité nationale à l'étranger et la confrontaient aux structures de la culture d'accueil, souvent sans franchir le seuil d'acclimatation, encore que Tănase notât le naturel des Roumains à s'accommoder à tout milieu. Cette crise profonde vécue par *Ana et Zoïa* était reliée à deux phénomènes: «celui de la déconstruction relativiste des représentations du monde dominantes au

XXème siècle, et celui de la globalisation mondiale des enjeux économiques et politiques» (Deramaix). Dans un contexte où la lutte des classes dirigeait le socialisme, permettait aux leaders du Parti de s'affirmer, imposait des mesures d'adaptation, les Roumains essayèrent de se protéger contre certaines de ces mesures ressenties comme des atteintes à leur vie privée; c'est pourquoi, ils se regroupèrent dans leurs propres familles et s'entraidèrent pour survivre. Voilà les conditions dans lesquelles apparut le schisme qui séparerait les individus et le Parti, les gouvernés et les gouvernants, et qui marquera les mentalités pour longtemps. Tsepeneag et Tănase montrent: ce ne sont pas que les conditions de logement qui ont déterminé les personnages-habitants à choisir l'exil; ce sont notamment des formes différentes de peur qui en sont la cause. Résultant de l'aliénation et de l'altération de sécurité personnelle, instaurée depuis des décennies, la peur rend difficiles les prises de position. La perte d'identité individuelle engendre une entité collective qui développe une autre relation avec le contexte sociopolitique. Même l'exile géographique s'y inscrit, la Roumanie étant un pays qu'on quittait pour partir à la recherche d'une vie obscurément meilleure. Acte souvent manqué, à cause de l'indétermination qui poussait les quêteurs à revenir à la case départ.

Les écrivains présentés dans cette étude non jamais pensé ni essayé nous semble-t-il, de transformer ce qu'on nomme aujourd'hui leur francophonie, dans une arme de promotion de leur roumanité. Parmi les axes communs identifiés dans leur itinéraire social et artistique, on peut citer: l'exil, la francophonie et la roumanité, mais ceux-ci représentent surtout des filiations accidentelles (et visant les formes) et ne renvoient que subsidiairement et rarement au contenu. Des lieux communs des exégèses, retenons: *la récusation de toute idéologie* (soit-elle religieuse, socialiste, communiste ou littéraire), comprise comme «forme d'esclavage moral» (Dan C. Mihăilescu, 1996), *le plaisir du ludisme* (verbal, jeux de mots et calembours, des réseaux intertextuels subtilement tissés, la cacophonie linguistique et le délire verbal) et *le côté onirique* (*le rêve* dans ses multiples acceptions: dadaïste, surréaliste, oniriste (-iques)).

Dissonants au début, plusieurs aspects fondamentaux unissent les trois écrivains. Ce n'est pas la nécessité d'apprendre à vivre et à aimer, c'est la revendication du droit à la vie, à l'amour, à l'identité, c'est la requête de se forger une destinée et, notamment, le refus du silence, de l'attitude de vaincus. C'est également la résistance à la mécanique de broyer les consciences. Si l'on n'est pas né révolté, on le devient assez vite; révolté contre tout – parfois, surtout contre soi-même –, contre tout ce qui empêche l'être de vivre. On est, donc, révolté depuis toujours, dans une crise (pluriaspectuelle, qu'on a évité délibérément de qualifier) qui emprunte des aspects différents, selon l'intensité des événements vécus, des sentiments éprouvés, des émotions qui déchirent, gênent ou rendent heureux et qui, tous, poussent vers des comportements compulsifs. Revenant à la démultiplication des identités, on a su observer qu'à l'instar de nombreux écrivains ayant perdu assez vite une identité homogène au profit d'une identité plus nuancée où ils ont décidé d'être eux-mêmes (sans *idem*), Tsepeneag et Tănase n'ont jamais tempéré leurs actes, comportements et conduites même s'ils étaient embarrassants (surtout avant de quitter la Roumanie). Ils n'ont jamais accepté de devenir et d'être égaux à eux-mêmes (sans *ipse)* dans toutes les circonstances – privées, littéraires, mondaines. Ils ont tenu bon face au nivellement identitaire du communisme, quittant le lit de Procuste socialiste. Bien que cela leur ait coûté beaucoup de peines, ils ont prouvé que la vie est une rature indéfinie (pour paraphraser l'opinion de Valéry sur la pensée et l'écriture), une épreuve sisyphienne qui embrasse la raison lucide et engouffre la résolution de l'absurde par suicide. Ici, l'absurde, c'est le communisme, le suicide, c'est l'exil (= mort ou renoncement à l'un des possibles soi).

Notes

(1) Dumitru Tsepeneag (né le 14 février 1937, à Bucarest) est actuellement non seulement un auteur d'expression française, mais il est également l'un des représentants importants de la littérature de la diaspora roumaine, traduit en français, anglais, allemand, slovène, tchèque, etc., et un grand traducteur. Fondateur avec Leonid Dimov de l'onirisme roumain (1964), courant littéraire qui s'opposait au «réalisme socialiste», Tsepeneag a une activité artistique prolifique: Exerciţii (Exercices, 1966), Frig (Froid, 1967), Aşteptare (Attente, 1971). Après avoir été déchu de la citoyenneté roumaine (1975), il s'établit en France (il obtient la nationalité française en 1984) où il fonde et dirige Les Cahiers de l'Est (1975-1980); ensuite les Nouveaux Cahiers de l'Est (1991-1992) et la revue Seine et Danube (2003-2006). Il commence à écrire en français dès 1980. Il se fait connaître par des romans qui remettent en question la condition humaine, le rapport de Soi à l'Autre, de l'identité et de la différence, dans des clivages tels permanence – faillibilité (changement), centre–périphérie. Son prodigieux travail d'écrivain et de théoricien (Les Noces nécessaires, Arpièges, Roman de gare, Le Mot sablier, Pigeon vole (sous le pseudonyme Ed Pastenague), Hôtel Europa, Pont des Arts, Au Pays de Maramures, Un român la Paris, Reîntoarcerea fiului la sînul mamei rătăcite [Retour du fils au sein de la mère prodigue], Momentul oniric [Le Moment onirique], Călătorie neizbutită [Voyage raté], Războiul literaturii nu s-a încheiat [La Guerre de la littérature n'est pas achevée], Destin cu Popeşti [Destins aux Popesco], Prin gaura cheii [Par le trou de la serrure], s'accompagne d'une intense activité de traduction, dont les débuts remontent à 1960. Il a traduit en roumain des œuvres écrites par Albert Béguin, Michel Deguy, André Malraux, Gérard de Nerval, Robert Pinget, Alain Robbe-Grillet, Maurice Blanchot, Alexandre Kojève, Jacques Derrida, etc. et en français des poètes roumains Marta Petreu, Virgil Mazilescu, Ion Mureşan, etc. Né à Galatzi (Roumanie) en 1945, licencié ès lettres et diplômé de l'Institut de Théâtre et de Film de Bucarest et de L'École de Haute Études de Paris; docteur en sémiologie sous la direction de Roland Barthes, reporter et rédacteur à Actuel (19811988), rédacteur chroniqueur à Medias (1984-1889), L'Économie (1983), Vendredi (1989-1993), chroniqueur au poste de radio Free Europe (1977-1989) et chargé de mission au département «Dramatiques» de France Culture de 1990 à 1993, directeur du Centre culturel roumain de Paris depuis 1993 à 2005, Virgil Tănase, fait partie, dans les années soixante, du groupe onirique qui s'oppose au réalisme socialiste. Il se retrouve, du fait de son opposition au régime en place, en exil à Paris. On peut le considérer comme l'un des écrivains roumains les plus remarquables. Officier des arts et des lettres et lauréat du Prix de littérature de l'Académie roumaine, il a publié une dizaine de romans rédigés en roumain/en français. Metteur en scène de grand talent qui écrit pour le théâtre (Le Paradis à l'amiable, À Noël après la révolution, Salve Regina, Rencontre, Les deuils récurrents), il a adapté pour la scène des textes de Louise Labé, Balzac, Flaubert, de Saint-Exupéry, Tchekhov, Tolstoï, Tennessee Williams, Tsepeneag, Voiculescu et bien d'autres encore. Depuis 2000, il est professeur à l'Institut International de l'Image et du Son (Paris). Tănase a effectué de nombreuses traductions (cf. Maison de l'Amérique latine, Paris, France).

(2) Né à Galatzi (Roumanie) en 1945, licencié ès lettres et diplômé de l'Institut de Théâtre et de Film de Bucarest et de L'École de Haute Études de Paris; docteur en sémiologie sous la direction de Roland Barthes, reporter et rédacteur à Actuel (19811988), rédacteur chroniqueur à Medias (1984-1889), L'Économie (1983), Vendredi (1989-1993), chroniqueur au poste de radio Free Europe (1977-1989) et chargé de mission au département «Dramatiques» de France Culture de 1990 à 1993, directeur du Centre culturel roumain de Paris depuis 1993 à 2005, Virgil Tănase, fait partie, dans les années soixante, du groupe onirique qui s'oppose au réalisme socialiste. Il se retrouve, du fait de son opposition au régime en place, en exil à Paris. On peut le considérer comme l'un des écrivains roumains les plus remarquables. Officier des arts et des lettres et lauréat du Prix de littérature de l'Académie roumaine, il a publié une dizaine de romans rédigés en roumain/en français. Metteur en scène de grand talent qui écrit pour le théâtre (Le Paradis à l'amiable, À Noël après la révolution, Salve Regina, Rencontre, Les deuils récurrents), il a adapté pour la scène des

textes de Louise Labé, Balzac, Flaubert, de Saint-Exupéry, Tchekhov, Tolstoï, Tennessee Williams, Tsepeneag, Voiculescu et bien d'autres encore. Depuis 2000, il est professeur à l'Institut International de l'Image et du Son (Paris). Tănase a effectué de nombreuses traductions (cf. Maison de l'Amérique latine, Paris, France).

Bibliographie

ASTIC, GUS, «Le Dit du Bâtard dans The Moor's Last Sight (1995) de Salman Rushdie». In: Du mot à l'identité. Annales littéraires de l'Université de Franche-Comté. Colloque des 26 et 27 avril 1996 du groupe de recherche ALSO, 1998, p. 121-159.

DUMITRU TSEPENEAG**,** Razboiul literaturii nu s-a încheiat [La guerre de la littérature n'est pas encore finie], Bucarest, éditions Allfa, 2000, 31, 41.

BARNA, NICOLAE, Tepeneag. Introducere Într-o lume de hârtie [Tsepeneag. Introduction dans un monde en papier], Bucureti, Editura Albatros, 1998.

BARNA, NICOLAE, «Réconcilier Breton et Valéry. L'Onirisme «esthétique» des années 60-70», in Seine et Danube. Dossier Le groupe onirique, Paris, Editions Paris-Méditerranée, 2005,p11-19.

DERRIDA, JACQUES, Le Monolinguisme de l'autre ou la prothèse d'origine, Paris, Éditions Gaulée, 1996.

LUNGU-BADEA, GEORGIANA, «L'Architecture processuelle d'une oeuvre: théorisations, pratiques, interférences dans l'oeuvre de Dumitru Tsepeneag», in Georgiana

LUNGU BADEA ET MARGARETA GYURCSIK (coord.), Dumitru Tsepeneag, Les Métamorphoses d'un créateur: écrivain, théoricien, traducteur, Timioara, Editura Universitàii de Vest, 2006, p.57-74.

LUNGU-BADEA, GEORGIANA, «Un minimaliste acharné: Dumitru Tsepeneag», Dialogues francophones, n°12/2006, p. 199-209, traduit du roumain («Un minimalist înrăit: Dumitru Tepeneag», Orizont, nr. 10 (1465), Serie noua, XVI, 20 oct. 2004, p. 4-5) par Andreea Gheorghiu, Timioara, Editura Universitatii de Vest

LUNGU-BADEA, GEORGIANA, «La traduction (im)propre du nom propre littéraire», in Transiationes (3) 2011, p. 65-79. Mallarmé, Stéphane, Œuvres complètes, Éditeur G. Jean-Aubry et Henri Mondor, Paris, Éditions Gallimard, Coll. «Bibliothèque de la Pléiade», 1945.

MARAGNES, DANIEL, «Exils de la langue», in Derades archives, n°2, 2e semestre 1998, membres.lycos. fr/derades/exils de la langue. Html, consulté le 15 octobre 2008.

MAUZI, ROBERT, L'Idée du bonheur dans la littérature et la culture françaises au XVIIIème siècle, Genève-Paris, Siatikine Reprints, [1960] 1979. Meschonnic, Henri, La rime et la vie, Lagrasse, Verdier, 1989.

LEXICAL REMARKS: ISTRO-ROMANIAN TERMS OF LATIN ORIGIN IN ANIMAL DENOMINATION (II)

NOTE LEXICALE: TERMENI ISTROROMÂNI DE ORIGINE LATINĂ ÎN DENOMINAREA LUMII ANIMALE (II)

Gabriel BĂRDĂŞAN
Universitatea de Vest din Timişoara
E-mail: gabriel.bardasan@e-uvt.ro

Abstract

The present study investigates the Istro-Romanian terms of Latin origin in the lexical-semantic area of animals (the underclass of wild animals). An overview of these terms recording in the literature dented to Istro-Romanian lexis reveals their highly vulnerable and outdated character in the general vocabulary of this variety. The scarce and limited evidence of some of these words is justified by the peripheral nature of this lexical-semantic class and by the powerful competition with Croatian borrowings which tend to replace them.

Rezumat

Studiul nostru îşi propune să investigheze termenii istroromâni de origine latină din câmpul lexico-semantic al regnului animal. Verificarea atestării acestor termeni în lucrările dedicate lexicului istroromân scoate în evidenţă caracterul extrem de vulnerabil şi perimat al acestora în ansamblul vocabularului istroromân. Atestările sărace şi izolate ale unora dintre cuvinte se justifică prin caracterul periferic al acestei clase lexico-semantice şi prin concurenţa puternică venită din partea împrumuturilor croate cu care sunt înlocuite.

Keywords: *lexical-semantic field, dialectal lexis, Istro-Romanian, animal world*

Cuvinte-cheie: *câmp lexico-semantic, lexic dialectal, istroromână, regnul animal*

Studiul pe care îl propunem reprezintă o continuare a unui demers cercetare care urmăreşte inventarierea şi analiza unor termeni istroromâni de origine latină din câmpul lexico-semantic al lumii animale (în acest sens, vezi Gabriel Bărdăşan, *Note lexicale: termeni istroromâni de origine latină în denominarea lumii animale. I. Animale domestice*, in „Analele Universităţii din Timişoara. Seria ştiinţe filologice", LIV, 2016, p. 15-26). Descrierea elementelor lexicale aparţinând acestei arii semantice vine să reflecte situaţia fondului lingvistic originar al acestui dialect, aflat într-o continuă sărăcire şi într-un inevitabil regres. Această stare de fapt este justificată de actualul context lingvistic şi extralingvistic în care evoluează acest idiom, sub presiunea inevitabilă a unui mediu lingvistic ce provoacă schimbări continue şi a unei conştiinţe lingvistice extrem de fragile a vorbitorilor din comuniatea lingvistică istroromână.

Delimitarea generalistă a elementelor aparţinând acestei clase lexico-semantice în cele două subclase - animale domestice, respectiv alte animale decât cele domestice - ne-a permis constatarea faptului că gradul de conservare şi de perimare a unor forme lexicale vechi este dependent de tendinţele de evoluţie socială şi material-pragmatică a populaţiei vorbitoare de istroromână, de schimbările extralingvistice produse în trecut şi în prezent în acest spaţiu geografic, dar şi de

direcţia de evoluţie a mentalităţii unui grup de vorbitori extrem de atent la aspectele care stimulează o existenţă mai uşoară sau cel puţin mai confortabilă.

Dacă în cazul termenilor istroromâni de origine latină ce denumesc animale din preajma omului constatăm o evidentă tendinţă de perimare şi eliminare a acestora din vocabularul activ al dialectului din cauza schimbării în timp a tipului de îndeletniciri, în cazul termenilor ce numesc celelalte animale tendinţa de sărăcire şi de eliminare este şi mai puternică, având în vedere faptul că această subclasă cuprinde lexeme rar utilizate în comunicarea curentă. Într-un atare context, vorbitorilor le este mai confortabilă actualizare unor croatisme, decât utilizarea formelor primare de denominare, care au intrat într-o zonă periferică a vocabularului şi, de multe ori, chiar au fost uitate din cauza lipsei de actualizare în comunicarea curentă sau din cauza unei utilizări ocazionale.

Din perspectivă lingvistică, cea mai concludentă formă de reflectare a stării acestei clase de termeni în vocabularul istroromânei o reprezintă atestările existente în lucrările mai vechi sau de dată mai recentă ale unor cercetători români şi străini care au urmărit tendinţele de evoluţie din lexicul dialectului istroromân. Atestările pe care le consemnăm pentru termenii integraţi subclasei animalelor (altele decâte cele domestice) pot fi grupate în două categorii: una reuneşte atestările curente pentru care trimitem spre lucrarea noastră sintetică referitoare la stratul etimologic latin moştenit din lexicul dialectului istroromân (vezi DISE - Gabriel Bărdăşan, *Stratul latin din lexicul dialectului istroromân*, în Vasile Frăţilă (coord.), Gabriel Bărdăşan, *Dialectul istroromân. Straturi etimologice*, Partea I, Timişoara, Editura Universităţii de Vest, 2010, p. 73-346), iar cealaltă categorie reuneşte surse lexicografice mai vechi nevalorificate de noi [Leca Morariu, *De-ale cirebirilor*, I *Texte din Susńeviţa*, (extras din „Codrul Cosminului", VI, 1929, Buletinul Institutului de Istorie şi Limbă de la Universitatea din Cernăuţi), Cernăuţi, Institutul de Arte Grafice şi Editura „Glasul Bucovinei", 1929; Leca Morariu, *De-ale cirebirilor*, II *Texte din Bârdo, Sucodru şi Grobnic*, (extras din „Codrul Cosminului", VII, 1930, Buletinul Institutului de Istorie şi Limbă de la Universitatea din Cernăuţi), Cernăuţi, Institutul de Arte Grafice şi Editura „Glasul Bucovinei", 1932; Leca Morariu, *Lu fraţi noştri. Libru lu rumeri din Istrie. Cartea românilor din Istria. Il libro degli rumeni Istriani*, Suceava, Editura Revistei „Făt-Frumos", 1928 etc.; Radu Flora, *Micul atlas lingvistic al graiurilor istroromâne (MALGI)*, Ediţie îngrijită de Bogdan Marinescu, Bucureşti, EAR, 2003] sau lucrări publicate în ultimii ani în ţară [vezi Petru Neiescu, *Dicţionarul dialectului istroromân*, Vol. I A-C, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2011, Vol. II Č-K, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2015] şi străinătate [vezi Goran Filipi, *Istrorumunjske etimologije*, Knjiga 3, Pula, Koper, 2008, Knjiga 4, Pula, Koper, 2009].

Notăm în continuare, într-o ordonare alfabetică, termenii integraţi în subclasa lexico-semantică a animalelor (altele decât cele nedomestice:

albíre̦ s.f. „albină" [vezi DISE 85]; **albíra** [Maiorescu 92: ~, pl. *albire*, conservat numai în (J); vezi DISE 85]; **al'bíre** [Filipi IV 645: ~, *-a, al'bír, -le* (J); vezi şi DISE 85]. **Et.:** lat. ***albīna** [DISE 85].

corb s.m. „corb" [Maiorescu 101: ~, pl. *corbi*; Grt. 905: *korbu, -bi, -burle*, Wgd. I 244: *korb, -bi*, Asc. 74: *corbi* (*apud* Byhan 247[1]); Morariu, *De-ale cirebirilor* I 15: (...) *din coda lu* corbu (...) (S); vezi şi DISE 134; DDI I 278]. **Et.:** lat. **cŏrbus, -um** [DISE 134; DDI I 278]. **Der.**: **corbíč** s.m. „corb mic" [Morariu, *De-ale cirebirilor* I 17: *Ţa votę vire* corbiciu (...) (S)]; < ir. *corb* + suf. *-ič*; **corbíţę** s.f. de la „corb" [Popovici I 146: ~ „femeiuşca corbului"; ALRM s.n. II, h. 503 corb (femeiuşcă): *corbiţă* (J)]; < ir. *corb* + suf. *-iţę*.

[1] Consemnăm abrevierile folosite de A. Byhan pentru sursele citate: Arch. = A. Ive, *L'antico dialetto di Veglia. Archivio glottologico italiano*, t. 9, 1886, p. 115-186; Asc. = G. J. Ascoli, *Studj critici*, P. I, Gorizia, 1861; Grt. = Th. Gartner; Iren. = F. Ireneo della Croce, *Historia antica e moderna, sacra, e profana della città di Trieste*, Ventia, 1698; Iv. = A. Ive; N. II = St. Nanu; Sl. El. = Fr. Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, 1862; Wgd. I = G. Weigand, *Nouvelles recherches sur le Roumain de l'Istrie*, Romania, t. XXII, p. 240-256, 1892; Wgd. II = G. Weigand, *Istrisches*. 1Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache, S. 122-155, 1894 (apud Byhan 175-178).

cuc s.m. „cuc” [Maiorescu 102; Popovici II 102: *~, -u*, pl. *-č, -i*, forme însoţite de contextul *cucaviţa fåče cucu*, glosat prin germ. „Kuckuck singen”; vezi şi DISE 138; DDI I 315]. **Et.:** lat. **cuc(c)us, -um** [DISE 138; DDI I 315].

furnígę s.f. „furnică” [Grt. 919 (*apud* Byhan 220): *~, -ge*; Filipi IV 626: *furnigε, -a, furniz, -ile* (S) şi *furnigε, -a, -e, -ele*; vezi şi DISE 174, DDI II 191]; **furníga** [Filipi IV 626: *furniγa, -a, furniž, -ile* (J); *furniga, -a, -e, -ele*; vezi DISE 174, DDI II 191]; **furmígę** [vezi DISE 174, DDI II 191]; **furmíga** [vezi DISE 174]; **fruníge** [vezi DISE 174]; **fruníga** [Asc. 76 (*apud* Byhan 220); vezi şi DISE 174, DDI II 191]; **fruníga** [Maiorescu 106: ~, pl. *frunige*, alături de o altă variantă fonetică (vezi *infra*); DDI II 191]; **frunícă** [Maiorescu 106; DDI II 191]; **fărnígę** [Filipi IV 626: *fərnigε, -a, fərniž, -ile* şi *fərnigε, -a, -e, -ele* (N); vezi DISE 174, DDI II 191]; **frníga** [vezi DISE 174]. **Et.:** lat. **formīca, -am** [vezi DISE 174]. **Der.**: **furniγår** s.m. „furnicar, muşuroi” [Kovačec, *Descrierea* 164; Anghel-Şerban 175: *furnigår*; Filipi IV 626: *furnigår, -u, -e, -rle* (J); DDI II 191], *furnigår, -u, -ø, -i* (B, M)]; **furnigål** [Filipi IV 626: *furnigål, -u, -ø, -i* (S, N); DDI II 191]; < ir. *furnígę, furníga* + suf. *-år*.

l'épur s.m. „iepure” [Asc. 55: *ljepuru*, Iv. 5: *ljépuri*, Grt. 875: *lyépuru, -ri*; Wgd. II 9, 6: *l'epuru* (*apud* Byhan 270); Maiorescu 110: *liepur* (*l* muiat), art. *liepurlu*, pl. *liepuri*, autorul precizând că „se spune şi *liepure*, dar foarte rar”); Morariu, *Lu fraţi noştri* 27: *Iuvę męre* l'epuru *căn sorele zeĭidę?* (S), 37: *E doi mejęia lovi* l'epuri (…) (S), 92: *ce mislę* l'epuru *căn anu finę?* (B), 108: *Cătro męje* l'epuru *cănd ur ån tręce?* (J); Morariu, *De-ale cirebirilor* I 29: (…) *trecut-a* l'epuru *pre cåle* (…) (S); Sârbu-Frăţilă 223, unde este înregistrat următorul context ilustrativ: *Â ştii če-i l'epuru?*; Filipi III 405: *l'epur, -u, -ø, -i*; vezi şi DISE 199-200]. **Et.:** lat. **lĕpus, -ŏrem** [vezi DISE 200]. **Der.**: **l'epuríč** s.m. „iepuraş” [Kovačec, *Rječnik* 109: *l'epuríć, -u* (S), alături de o altă variantă fonetică (vezi *infra*); Filipi III 406: *~, -u* (J); DISE 200]; **l'epuríţ** [Kovačec, *Rječnik* 109: *~, -u* (S); Filipi III 406: *~, -u* (S); DISE 200]; < ir. *l'épur* + suf. *-íč/-íţ*; **l'epuríţę** s.f. „iepuroaică” [Popovici II 122: *~, -a*, pl. *-e, -ele*, în punctele de anchetă (5, 6); Popovici I 60: *l'epuriţa, -ele* art.; Bartoli, *Liste* (*apud* Puşcariu SI III 115): *~, mikę l'epuriţę* (S); Kovačec, *Rječnik* 109: *~, -a* (S, B); Filipi III 406: *~, -a*, (S, B); DISE 200]; **l'epuríţa** [Bartoli, *Liste* (*apud* Puşcariu SI III 115): *~, mica l'epuriţa* (J); Kovačec, *Rječnik* 109: ~ (J); Filipi III 406: ~ (J); DISE 200]; < ir. *l'épur* + suf. *-iţę/-iţa*.

l'erm s.m. „vierme” [Asc. 73: *ljermu*; Wgd. I 244: *lĭerm*; Grt. 925: *lyermu, -mi, -murle* (*apud* Byhan 270); vezi şi Filipi IV 647; DISE 200]; **˜érm(e)** [Maiorescu 108: *ierm* şi *ierme*, pl. *iermi*, alături de altă variantă fonetică – vezi *infra*); vezi şi DISE 200]; **gl'erm** [vezi Filipi IV 647; DISE 200]; **ǵerm(e)** [Maiorescu 106: *ghierm, ghierme*, 108 s.v. *ierm*: *gherm* şi *gherme*, pl. *ghermi*]; **hl'erm** [vezi DISE 200]; **gl'årme** [vezi DISE 200]. **Et.:** lat. **vĕrmĭs, -em** [DISE 200].

líndirę s.f. „lindină” [Grt. 924 (*apud* Byhan 265): *~, -re*; Filipi IV 601: *lindirε, -a, -e, -rle* (S, N); vezi şi DISE 201]; **líndira** [Filipi IV 601: *~, -a, lindir, -rle* (J), în celelalte localităţi: *~, -a, -e, -rle*; vezi DISE 201]. **Et.:** lat. **lĕndĭnem** [DISE 201-202].

lup s.m. „lup” [Iv. 10, 12: *lupu*; Asc. 55, 64, Grt. 871, Wgd. I 249: *lupu, -pi*; Sl. El.: *lupi*; Wgd. I 244: *~, -pĭ* (*apud* Byhan 269); Maiorescu 111: ~, pl. *lupi*; Morariu, *Lu fraţi noştri* 26: Lupu *peru promenit-a, ma chiuda n-åv.* (S), 48: *Verit-a la un låc nopta* lupu *şi lişiţa.* (S), 126: *Pac ăl'-au* lupu *zis* […] (J), 157: *trei* lup (J); MALGI, h 72 lup, pl. (şi art.): *(ân) lup, lúpu; (do˜) lúpure, lúpurle* (J); *(un) lup, lúpu; (č.) lup, lúpurle* (S); *(ur) lup, lúpu; (č.) lup, lúpi* (N); *(ur) lup, lúpu; (m.m.) lúpure, lúpurle* (Sc); *(ur) lup, lúpu; (č.) lúpi* (BC); *(ur) lúpu; (m.m.) lup, lúpure* (L); Kovačec, *Rječnik* 108, autorul notând şi câteva contexte ilustrativ: *˜å gan™ lu lúpu* (sud) = cr. „ona govori vuku” şi *˜é s-av odužít lúpulu˜* (J) = cr. „on se odužio vuku”; Sârbu-Frăţilă 225: ~ şi pl., termen ilustrat prin contextul *Lupu n-åre lov.* = „Lupul n-are perioadă de vânat.”; Filipi III 408: *~, -u, -ø,* -i (J, S, N) şi *~, -u, -ure, -urle* (J); vezi şi DISE 205]. **Et.:** lat. **lŭpus, -um** [DISE 205]. **Der.**: **lúpę** s.f. „lupoaică” [Filipi III 408: *lúpε, -a, -e, -ele* (S, N), în alte locuri *lúpa, -a, -e, -ele*]; **lúpă** [Maiorescu 132: *lúpă*, *lupe*; Popovici II 121: *lupб, -a, -e*]; < ir. *lup* + *-ă*; **lúpiţę** s.f. „lupoaică” [Popovici II 121: *~, -a*; Kovačec, *Rječnik* 108: *lupíţę, -a* (S, N); Bartoli, *Liste* (*apud* Puşcariu SI III 120): ~ (S); Filipi III 408: *lupicε, -a, -e, -ele* (S); vezi şi DISE 205]; **lúpiţa** [Popovici I 54: ~, în punctele de anchetă (1-7); Bartoli, *Liste* (*apud* Puşcariu SI III 120): ~ (Sc, N); Filipi III 408: *lupica, -a, -e, -ele* (Sc); vezi

şi DISE 205]; < ir. *lup* + suf. *-iţę/-iţa*; **lupóńę** s.f. „lupoaică” [Popovici II 121: ~, *-a*, pl. *-e*, în punctul de anchetă (8); Popovici I 54, 108: (art.) *lupońa*, în (8); vezi şi Puşcariu SI II 209; vezi şi DISE 205]; **lupóńe** [Kovačec, *Descrierea* 165: ~, autorul precizând că e folosit mai rar, mai ales în zicale, (de exemplu: *n-åv samo lúpu ma av şi lupóńa* = „nu e vinovat numai lupul, ci şi lupoaica”), în vorbirea obişnuită spunându-se *lupíţa*; Kovačec, *Rječnik* 108: ~, *-a* (J), glosat prin cr. „vučica”; vezi şi Filipi, IE III 408]; < ir. *lup* + suf. *-ońę/-ońe* (< lat. *-onea*).

mérlę s.f. „mierlă” [N. II (*apud* Byhan 274); Popovici II 124: ~, *-a*, pl. *-e*; vezi şi DISE 217]. **Et.:** lat. **mĕrŭla, -am** [DISE 217].

múskę s.f. „muscă” [N. II (*apud* Byhan 284): *muskę, -ke*; Filipi IV 592: *múskε, -a, -e, -ele* (J); vezi şi DISE 226]; **múşkę** [Grt. 916 (*apud* Byhan 284): *muškę, -ke*; N. II (*apud* Byhan 284): *muškę, -ke*; Wgd. III 219 (*apud* Byhan 284): pl. *muštile*]; vezi şi DISE 226]; **músca** [Morariu, *Lu fraţi noştri* 150: *Se raş barem avę sto lire, raş io în sămăń ĭi; ali aşa mores acasa* muştele *paşte şi maciăcu de coda traje!* (J); Filipi IV 592: *muska, -a, muš}, muš}ele* (D), în celelalte localităţi: *muska, -a, -e, -ele*; vezi şi DISE 226]; **múşca** [vezi DISE 226]. **Et.:** lat. **mŭsca, -am** [DISE 226].

pedúcl'u s.m. „păduche” [Wgd.-Hs. I 250, II 7, 1; Grt. 923 (*apud* Byhan 304): *pedúklyu, -yi*; Filipi 601: *pedukl'u, pedukl'u, pedukl'i, pedukl'i*, în toate punctele de anchetă; vezi şi DISE 244]; **pedúcl'e** [vezi DISE 244]; **pedúcl'** [vezi DISE 244]; **pedúcăl'** [vezi DISE 244]; **pedúk˜u** [Maiorescu 116: *pĕduchiu*, pl. *pĕduchi*]. **Et.:** lat. **pēdŭc[ŭ]lus, -um** [DISE 244]. **Der.**: **peducl'ăr** s.m. „păduchios” [Puşcariu SI II 208: ~ (J), cu valoare peiorativă şi cu sensul germ. „Lausbub”; ALR II MN [6810] păduchios: *~, peducl'åru ali pac uşivăţ* (J); Kovačec, *Rječnik* 144: ~, *-u* (J), glosat prin cr. „ušljivac”; Filipi 602: *pedukl'ăr, -u, -ø, -i* (J); DISE 244]; < ir. *pedúcl'u* + suf. *-ăr*.

peşt s.m. „peşte” [Iv. 6: *peŝt*, Wgd.-Hs. III 218: în (S) e necunoscut (*apud* Byhan 305); vezi şi DISE 247]; **péştiu** [Maiorescu 116: ~, pl. *peşti*, în Schitazza]; **péstu** [Iv. 6 (*apud* Byhan 305). **Et.:** lat. **pĭscis, -em** [DISE 247].

púreč s.m. „purice” [vezi DISE 258]; **púreču** [Maiorescu 119: *pureciu*, alături de alte două variante fonetice (vezi *infra*); vezi DISE 258]; **púreče** [vezi DISE 258]; **púreţ(u)** [Grt. 921 (*apud* Byhan 323): *puretsu, -tsi, -tsurle*; vezi DISE 258]; **púrăţu, púrec** [Maiorescu 119]; **púric** [Maiorescu 119; Iv. 6 (*apud* Byhan 323): *púrićі*. **Et.:** lat. **pūlex, -ĭcem** [DISE 620].

şårpe s. „şarpe” [N. II (*apud* Byhan 346): *šÂárpele, šerpi* în (J); MALGI, h. 70 şarpe, pl. (şi art.): *(ân) šårpe, šårpele; (do˜) šerp, š™rpi§* (J); Filipi III 420: *~, -ele, -i, -ile* (J); vezi şi DISE 290]; **şárpe** [Iv. 15 (*apud* Byhan 346): *šarpe*; Maiorescu 121: ~, pl. *şerpi*; vezi şi DISE 290]; **şarpé** [vezi DISE 290]; **sårpe** [vezi DISE 290]; **şérp(u)** [Wgd.-Hs.: *šerpu, -p*, Wgd. II 1, 5, 9: *šerp-i* (*apud* Byhan 346); MALGI, h. 70 şarpe, pl. (şi art.): *(un) šerp, šérpu; (č.) šérpur, šérpurle* (S); *(ur) šerp, šérpu; (č.) šérpure, šérpurle* (N); *(ur) šerp; (m.m.) šérpur, šérpurle* (Sc); vezi şi DISE 290]; **serp** [vezi DISE 290]; **şărp** [vezi DISE 290]; **γuårpe** [vezi DISE 290]; **sérpe(le)** [Asc. 77 (*apud* Byhan 346): *sêrpele*]; **şórpe(le)** [vezi DISE 290]; **şårpel** [vezi DISE 290]. **Et.:** lat. **serpens** (DISE 290).

şóreč(u) s.m. „şoarece” [Wgd.-Hs. (apud Byhan 345): *ŝóretŝ-u*; N. II (apud Byhan 345): *šóritšele, -tši*, în (J); Maiorescu 123; Morariu, *Lu fraţi noştri* 164: *ş*òreciu *şi ştacoru* (J); Morariu, *De-ale cirebirilor* I 15: *Na-ţ cesta per din muståfa lu* şòreciu (…) (S); Filipi III 412: *šóreč, -u, -ø, -i* (J); vezi şi DISE 292]; **şórec** [Maiorescu 123: ~, pl. *şoreci*; Sârbu-Frăţilă 284, unde este notat în contextul *Cân nu-i måčca, şoreči jocu ân låsa.* = „Când nu-i pisica, şoarecii joacă prin casă.”]; **şórič(u)** [Morariu, *Lu fraţi noştri* 77: (…) *că şi când* şoriciu *męre ăn mişńac* (…) (B), 118: *Atuncea c-av ie napregnit (ali: pus su vozicĭ)* şoreciu *şi ştacoru scupa* (…) (J), 118: *E ie che ş-av cumparat macĭca şi* şorecĭ *şi ştacor*. (J)]; **şóric** [vezi DISE 292]; **şóreče** [Maiorescu 123: ~, formă utilizată mai rar; vezi şi DISE 292]; **şóreţu** [vezi DISE 292]; **sóreč(u)** [Filipi III 413: *sóreč, -u, -ø, -i* (S); vezi DISE 292]; **sóreţ(u)** [Grt. 866 (apud Byhan 345): *sóretsu, -tsi, -tsurle*; Morariu, *De-ale cirebirilor* I 16: *Ontrat verit-a căta* soreţ (…) (S); Filipi III 413: *sorec, -u, -ø, -i* (S); vezi şi DISE 292]. **Et.:** lat. **sōrex, -ĭcem** [DISE 292].

urs s.m. „urs” [N. II: *ursulu˜ tširišnę* (apud Byhan 376); Maiorescu 127: ~, dar împrumutul slav *medved* în (B); MALGI, h. 71 urs, pl. (şi art.): *(ân) urs, úrsu; (do˜) urš, úršiş* (J); Filipi III 407: *urs, -u, urš* şi *-ø, -i* (J); vezi şi DISE 306]. **Et.:** lat. **ŭrsus, -um** [vezi DISE 306-307]. **Der.**: **ursa** s.f.

„ursoaică” [Filipi 407: ~, *-a, -e, -ele* (J)]; < ir. *urs* + *-a*; **ursóńa** s.f. „ursoaică” [Popovici II 162-163: ~, în punctul de anchetă (8); Popovici I 54: ~ (8), 60, 108: ~; vezi şi Puşcariu SI II 209; vezi DISE 307]; **ursóńe** [Kovačec, *Rječnik* 208: ~, *-a* (J); vezi DISE 307]; < ir. *urs* + suf. *-óńa/-óńe* (< lat. *-onea*); **ursíţa** s.f. „ursoaică” [Bartoli, *Liste* (*apud* Puşcariu, SI III 139): *ursiţa* (J); vezi DISE 307]; < ir. *urs* + suf. *-íţa*.

víperę s.f. „viperă” [N. II, apud Byhan 381: ~, în (J)]. **Et.:** lat. **vīpĕra** [DISE 315].

vúlpe s.f. „vulpe” [Byhan 386: ~, *-pi* (atestat numai în Schitazza de Maiorescu 129: ~, pl. *vulpi*, autorul precizând: „la ceilalţi *lişiţă*, chiar în (J)”; vezi şi DISE 319]. **Et.:** lat. **vŭlpēs, -em** [DISE 319]. **Der.**: **vulpóńa** s.f. „vulpe” [Popovici I 60; vezi şi DISE 319]; < ir. *vúlpe* + suf. *-ońa/-ońę* (< lat. *-onea*); cf. *ursóńę, lupóńę.*

Consideraţii finale

Termenii inventariaţi în această subclasă a lumii animale se încadrează în următoarele categorii şi se caracterizează printr-o reprezentativitate extrem de redusă la nivelul acestui câmp onomasiologic: a) animale de pădure şi de câmpie: *l'épur* „iepure”; *lup* „lup”; *urs* „urs”; *vúlpe* „vulpe”; b) animale (altele decât cele domestice) care trăiesc în preajma omului: *şóreč(u)*, „şoarece”; c) păsări de pădure şi de câmpie: *corb* „corb”; *cuc* „cuc”; *merlę* „mierlă”; d) peşti; reptile şi batracieni: *peşt* „peşte”; *şårpe, şerp* „şarpe”; *víperę* „viperă”; e) insecte, viermi etc.: *albírę/albíra* „albină”; *furnígę, furníga* „furnică”; *l'erm*, *gl'erm* „vierme”; *líndirę* „lindină”; *múskę*, *músca* „muscă”; *pedúcl'u* „păduche”; *púreč*, *púrec* „purice”.

Conform atestărilor existente, au arie generală de utilizare termenii istroromâni: *l'épur*; *lup*, *şóreč(u)*, *corb*, *şårpe*, *furnígę/furníga, l'erm/gl'erm, múskę/músca*, *pedúcl'u*, *púreč/púrec*, iar circulaţia izolată sau chiar eliminarea din uz este specifică următoarelor cuvinte: *urs*, notat în (J), dar concurat de împrumutul *medvíd*; *vúlpe*, care este concurat de *lísiţ÷/lisiţa*; *cuc*; *merlę*; *peşt*, utilizat în paralel cu împrumutul *ribę*; *víperę* (cu o atestare izolată); *albírę/albíra*, în (J), pe când în localităţile sudice în care se vorbeşte istroromâna cuvântul moştenit este înlocuit cu un împrumut croat: *čéliţa*; *líndirę*.

Potenţialul derivativ este redus în cazul termenilor de origine latină din această clasă şi relevă lipsa de vitalitate a formelor în interiorul dialectului: *corbíč* < ir. *corb* + suf. *-ič*; *corbíţę* < ir. *corb* + suf. *-iţę*; *furniγår* s.m. „furnicar, muşuroi” < ir. *furnígę, furníga* + suf. *-år*; *l'epuríč/l'epuríţ* < ir. *l'épur* + suf. *-íč/-íţ*; *lúpę* < ir. *lup* + *-ă*; *lúpiţę/lúpiţa* < ir. *lup* + suf. *-iţę/-iţa*; *lupóńę/lupóńe* < ir. *lup* + suf. *-ońę/-ońe* (< lat. *-onea*); *peducl'år* s.m. „păduchios” < *pedúcl'u* + suf. *-år*; *ursa* s.f. „ursoaică” < ir. *urs* + *-a*; *ursóńa/ursóńe* < ir. *urs* + suf. *-óńa/-óńe* (< lat. *-onea*); *ursíţa* < ir. *urs* + suf. *-íţa*; *ursa* s.f. „ursoaică” < ir. *urs* + *-a*; *ursóńa* < ir. *urs* + suf. *óńa, -óńe* (< lat. *-onea*); *ursíţa* < ir. *urs* cu suf. *-íţa*.

Absenţa potenţialului derivativ, folosirea izolată, concurenţa cu împrumuturile de origine croată şi caracterul periferic al termenilor din clasa lexico-semantică ce denumeşte regnul animal relevă instabilitatea elementelor lexicale de origine latină, excepţie făcând de la această tendinţă de evoluţie câteva unităţi lexicale care se regăsesc în ambele variante ale istroromânei (graiul de nord şi graiul de sud), prin care se conservă stratul etimologic primar, moştenit din latină încă din perioada de unitate a dialectelor româneşti.

ABREVIERI

Art. = articulat; B = Bârdo; C = Costârcean; cr. = croat(ă); der. = derivat; D = Dolinšćina; et.= etimologie; f. = feminin; h. = hartă; ir. = istroromân(ă); J = Jeiăn; L = Letai; lat. = latină; latinesc; M = Miheli; m. = masculin; MN = Material Necartografiat; N = Noselo; pl. = plural; S = Suşnieviţa; Sc = Sucodru; subst./s. = substantiv; suf. = sufix.

SIGLE ŞI ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

ALR II = *Atlasul lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Partea a II-a (ALR II), vol. I: A. *Corpul omenesc, boale (şi termeni înrudiţi)*.

B. *Familia, naşterea, copilăria, nunta, moartea, viaţa religioasă, sărbători*. C. *Casa, acareturile, curtea, focul, mobilierul, vase, scule*, de Emil Petrovici, Sibiu, Muzeul Limbii Române, Leipzig, Otto Harrassowitz, 1940.

ALRM s.n. II = *Micul atlas lingvistic român. Serie nouă*, vol II: A. *Plante.* B. *Câinele, pisica.* C. *Animale sălbatice.* D. *Păsări sălbatice.* E. *Vânătoare.* F. *Târâtoare, amfibii.* G. *Pescuit.* H. *Insecte.* I. *Timpul.* J. *Configuraţia terenului.* K. *Ape, umiditate, navigaţie.* L. *Comunicaţii.* M. *Naţiuni, categorii sociale, administraţie.* N. *Şcoala.* O. *Armata.* P. *Conflicte, justiţie.* R. *Bani, comerţ.* S. *Măsuri, greutăţi.* T. *Obiecte de uz casnic*, [Bucureşti], EA, 1967.

Anghel-Şerban = Ioana Anghel, Felicia Şerban, *Formarea cuvintelor în limba română în secolele IX-XV. Derivarea cu sufixe*, in CL, XXIV, 1979, nr. 2, p. 171-178.

Bartoli, *Liste* = Listele lui Bartoli (*apud* Puşcariu SI III, p. 97-141).

Byhan = Arthur Byhan, *Istrorumänisches Glossar*, în „Sechster Jahresbericht des Instituts f±r rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig", herausgegeben von dem Leiter des Instituts Prof. Dr. Gustav Weigand, Leipzig, 1899, p. 175-396.

DDI I, II = Petru Neiescu, *Dicţionarul dialectului istroromân*, Vol. I A-C, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2011, Vol. II Č-K, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2015.

DISE = Vasile Frăţilă (coord.), Gabriel Bărdăşan, *Dialectul istroromân. Straturi etimologice*, Partea I, Timişoara, Editura Universităţii de Vest, 2010.

Filipi III-IV = Goran Filipi, *Istrorumunjske etimologije*, Knjiga 3, Pula, Koper, 2008, Knjiga 4, Pula, Koper, 2009.

Kovačec, *Descrierea* = August Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, Bucureşti, Editura Academiei, 1971.

Kovačec, *Rječnik* = August Kovačec, *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)*, Pula, 1998.

Maiorescu = Ioan Maiorescu, *Itinerar în Istria şi Vocabular istriano-român*, ediţia a II-a publicată de Titu Maiorescu, Bucureşti, Editura Librăriei Socec, 1900.

MALGI = Radu Flora, *Micul atlas lingvistic al graiurilor istroromâne (MALGI)*, Ediţie îngrijită de Bogdan Marinescu, Bucureşti, EAR, 2003.

Morariu, *De-ale cirebirilor* I = Leca Morariu, *De-ale cirebirilor*, I *Texte din Susńeviţa*, (extras din „Codrul Cosminului", VI, 1929, Buletinul Institutului de Istorie şi Limbă de la Universitatea din Cernăuţi), Cernăuţi, Institutul de Arte Grafice şi Editura „Glasul Bucovinei", 1929.

Morariu, *Lu fraţi noştri* = Leca Morariu, *Lu fraţi noştri. Libru lu rumeri din Istrie. Cartea românilor din Istria. Il libro degli rumeni Istriani*, Suceava, Editura Revistei „Făt-Frumos", 1928.

Popovici I-II = Iosif Popovici, *Dialectele române (Rumaenische Dialekte)*, IX *Dialectele române din Istria*, I (*Referinţele sociale şi gramatica*), Halle a. d. S., Editura Autorului, 1914; II (*Texte şi glosar*), Halle a. d. Saale, Editura Autorului, 1909.

Puşcariu SI I-III = Sextil Puşcariu, *Studii istroromâne*, în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici şi A. Byhan, I. *Texte*, în „Analele Academiei Române". Seria a II-a: Memoriile Secţiunii Literare, XXVIII (1905-1906), Bucureşti, 1906, p. 117-182; II. *Introducere – Gramatică – Caracterizarea dialectului istroromân*, Bucureşti, 1926; III. *Bibliografie critică – Listele lui Bartoli – Texte inedite – Note – Glosare*, Bucureşti, Cultura Naţională, 1929.

Sârbu-Frăţilă = Richard Sârbu, Vasile Frăţilă, *Dialectul istroromân. Texte şi glosar*, Timişoara, Editura Amarcord, 1998.

THE PORTUGUESE DIARY OF MIRCEA ELIADE

LE JOURNAL PORTUGAIS DE MIRCEA ELIADE

JURNALUL PORTUGHEZ AL LUI MIRCEA ELIADE

Viviana MILIVOIEVICI
Academia Română – Filiala Timişoara,
Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu”
E-mail: viviana.poclid@yahoo.com

Abstract

The journalistic of some dedicated writers has always aroused the interest of the readers, because it discloses interesting aspects, from both the personal and professional life.
During his existence, Mircea Eliade may be regarded from three different perspectives: man of science, writer and memorialist. The Portuguese Journal is composed, also, from three significant parts: professional journal, personal and politic journal.
Among the lines of the Portuguese Journal, the personal drama plaits with the historical drama of the interwar Romania, like this Portugal becoming a place of observation of his life until the present.

Résumé

Les journaux d'écrivains consacrés ont toujours suscité l'intérêt des lecteurs, parce qu'ils révèlent des aspects intéressants, tant dans la vie personnelle et professionnelle.
Au cours de son existence, Mircea Eliade peut être vu sous trois angles différents: scientifique, écrivain et mémorialiste. Le journal portugais se compose également de trois parties importantes: revues professionnelles, revues personnelles et journal politique.
Dans le journal portugais, le drame personnel entrelace avec le drame historique de la Roumanie entre les Deux Guerres Mondiales et le Portugal est devenu un lieu d'observation de sa vie jusqu'à présent.

Rezumat

Diaristica unor scriitori consacraţi a suscitat mereu interesul publicului cititor, tocmai pentru că dezvăluie aspecte interesante, atât din viaţa personală, cât şi din cea profesională.
În decursul existenţei sale, Mircea Eliade poate fi văzut din trei perspective diferite: om de ştiinţă, scriitor şi memorialist. Jurnalul portughez este constituit, de asemenea, din trei părţi semnificative: jurnal profesional, jurnal personal şi jurnal politic.
În rândurile Jurnalului portughez, drama personală se împleteşte cu drama istorică a României interbelice, Portugalia devenind astfel un loc de observaţie a vieţii sale de până atunci.

Keywords: *diary, professional, intimate, political, exile*

Mots-clés: *journal, professionnel, intime, politique, exil*

Cuvinte-cheie: *jurnal, profesional, intim, politic, exil*

1. Introducere

Diaristica unor scriitori consacraţi a suscitat mereu interesul publicului cititor, tocmai pentru că dezvăluie aspecte interesante, atât din viaţa personală, dar şi profesională.

În decursul existenţei sale, Mircea Eliade poate fi văzut din trei perspective diferite: om de ştiinţă, scriitor şi memorialist. *Jurnalul portughez* este constituit, de asemenea, din trei părţi semnificative: jurnal profesional, jurnal personal şi jurnal politic (ALEXANDRESCU, 2006).

În continuarea studiului nostru vom evidenţia aspecte ce ţin de această triplă perspectivă a notaţiilor intime ale omului de ştiinţă, aflat pe meleaguri străine.

2. Jurnalul – calea salvatoare în exil

Tripla perspectivă de abordare

2.1. Jurnalul profesional

Prima parte a jurnalului pune accentul pe experienţa din planul profesional a lui Mircea Eliade ca ataşat cultural pe lângă Ambasada din Lisabona. Astfel, în acest tip de jurnal el găseşte o cale salvatoare, acesta fiind un „«instrument de apărare împotriva neantului care mă ameninţă din toate părţile», un mod de a salva «timpul pierdut» şi un mod de a «se reculege». [...] Se poate interpreta *Jurnalul portughez*, desigur, ca un scenariu *laic* al Patimilor, al morţii şi al învierii, sau ca o naraţiune conflictuală cu un soi de happy-end: plecarea în Franţa. [...] Eliade nu trece de criză în sensul că o uită, o îngroapă, o abandonează «anilor morţii» portughezi, ci în sensul că învaţă să trăiască cu ea, să-şi internalizeze doliul, nu pentru că l-a terminat, ci pentru că, din decenţă, nu-l mai afişează. În felul său, Eliade nu a uitat niciodată nici pe Nina, nici România îngenuncheată de comunism. A rămas doar să scrie despre ele, în eternitate. [...] *Jurnalul portughez* este, într-adevăr, «adevărata operă» a lui Eliade în Portugalia. El scrie, într-un fel ca şi Proust, capodopera lui din această perioadă ca pe o expresie a disperării de a nu putea s-o scrie. Spaima eşecului, şi inversul ei, criza de egolatrie semnalau tocmai această naştere prin moarte, ruperea fizică a operei din carnea lui, un chin al naşterii pe care Eliade îl trăieşte ca anticipare a viitoarei sale teorii despre solidaritatea dintre viaţă şi moarte." (Alexandrescu: ELIADE, 2006, 26-27)

Perioada portugheză reprezintă un şir de trepte iniţiatice pe care scriitorul este dator să le parcurgă, una câte una, pentru a putea deveni un „homo universalis". Pe acele meleaguri străine Mircea Eliade a avut de îndeplinit o misiune importantă. A făcut cunoscută întreaga cultură şi literatură românească în Portugalia. A desfăşurat o bogată activitate culturală care, în cele din urmă, s-a materializat în studiile şi articolele publicate în presa portugheză.

Studiul istoric *Românii, latinii Orientului* pune accentul pe misiunea de veacuri a poporului român, aceea de a-şi apăra creştinătatea. Prin acest studiu Mircea Eliade realizează o succintă trecere în revistă a evenimentelor prin care a trecut neamul nostru, de la originea şi formarea sa, până la împlinirea spirituală. Analizează caracteristicile limbii şi ale civilizaţiei româneşti, subliniind continuitatea etnică a costumului popular tradiţional: „Ţăranii români se îmbracă astăzi exact ca dacii de pe Columna lui Traian. În nicio parte a Europei populaţia rurală nu a păstrat costumul de acum două mii de ani ca în Dacia." (ELIADE, 2006, 236) Un „miracol" care îi reţine atenţia este bogăţia limbii române. Vorbeşte apoi despre figurile unor mari domnitori români. Ştefan cel Mare, Mircea cel Bătrân, Mihai Viteazu au marcat, de-a lungul timpului, momentele esenţiale din istoria românilor. Nu uită să amintească de cele două mari mituri ale spiritualităţii româneşti: *Legenda Meşterului Manole* şi balada *Mioriţa*. „În orice cultură, există un mit central, care o revelă şi care se găseşte în toate marile sale creaţii. Viaţa spirituală a românilor este dominată de două mituri ce exprimă, cu o spontaneitate perfectă, viziunea lor spirituală asupra Universului şi evaluarea pe care ei o conferă existenţei." (*ibidem*, 268) *Legenda Meşterului Manole* nu este o creaţie exclusivă a poporului român, ci „se găseşte în toate ţările din sud-estul european. Legenda este, în rezumat, formula mistică şi epică a unuia dintre ritualurile cele mai răspândite din lume: aşa-numitele «ritualuri ale construcţiei». [...] Ceea ce ne interesează este faptul că românii au ales această temă mitică şi i-au dat o exprimare artistică şi morală fără egal. Şi au ales-o pentru că

sufletul românesc se recunoaşte în mitul sacrificiului suprem, care face să dureze o operă construită de mâna omului, fie o catedrală, o ţară sau o colibă." (*ibidem*, 269)

Mircea Eliade îşi manifestă încrederea în destinul şi spiritualitatea poporului român şi suferă când află despre tragedia prin care trece România, în cel de-al Doilea Război Mondial.

Autorul studiului face referiri şi la personalităţile culturii româneşti, amintind de Miron Costin, Dimitrie Cantemir, Mihai Eminescu, Bogdan Petriceicu Hasdeu, Alexandru Odobescu, Lucian Blaga, Nicolae Iorga, Ion Creangă, Mihail Sadoveanu, Liviu Rebreanu, Tudor Arghezi, Panait Istrati: „Ceea ce nu trebuie uitat niciodată este izvorul permanent de inspiraţie al tuturor acestor creatori: tezaurul lingvistic şi artistic popular. Pentru că toţi s-au nutrit din spiritualitatea poporului român, din creştinismul lui, din filozofia vieţii, din atitudinea lui în faţa existenţei, unii conştient, alţii fără să o ştie. Dar şi aşa, continuitatea organică dintre tradiţie şi operele lor a fost evidentă." (*ibidem*, 279)

Câtorva dintre personalităţile enumerate mai sus, Mircea Eliade le consacră articole publicate în presa culturală din Lisabona: „Acção", „A Voz", „Vida mundial ilustrada".

O importanţă deosebită îi acordă Mircea Eliade lui Mihai Eminescu. Articolul publicat în revista „Acção", numărul 72, din 3 septembrie 1942, este dedicat celor doi poeţi: Luis de Camões şi Mihai Eminescu. Încă din debutul acestui articol, Mircea Eliade îşi precizează clar intenţiile: „Vreau să încep prin a fixa scopul acestui articol, care nu e o lucrare de istorie literară comparată, şi în care nu-mi propun să caut eventualele influenţe camõesiene care s-ar putea afla în opera marelui scriitor român Mihai Eminescu. Apropiind numele celor doi poeţi mai mari ai latinităţii, mă gândesc mai întâi de toate la contribuţia pozitivă pe care fiecare din ei a adus-o îmbogăţirii «geniului latin»." (ELIADE, 1987, 23)

Paralela realizată de Mircea Eliade între cei doi poeţi subliniază rolul acestora la îmbogăţirea geniului latin. Aminteşte de legătura evidentă între aceşti doi creatori afirmaţi în epoci şi pe meridiane diferite. Aduce în discuţie coordonatele fundamentale ale spiritualităţii latine, având asupra celor doi o privire istorică şi sintetizatoare. Misiunea geniului latin, spune Mircea Eliade, a fost întotdeauna acea „voinţă de a transforma în cultură experienţele cele mai diverse, contradicţiile cele mai neaşteptate, peisajele cele mai exotice. Comparată cu alte structuri spirituale europene – germanică, anglo-saxonă, slavă, – latinitatea se manifestă drept cea mai bogată şi cea mai complexă, posedând o inepuizabilă capacitate de a se reînnoi, de a se autodepăşi şi de a renaşte din propria-i cenuşă. Camões şi Eminescu sunt două ilustrări măreţe ale acestei forţe creatoare." (ELIADE, 2006, 294)

În prefaţa volumului *Camões şi Eminescu*, José Augusto Seabra, el însuşi un poet contemporan al Portugaliei, se referea la paralela pe care o făcea Mircea Eliade, ţinând să precizeze că relaţia „între poetul naţional al Portugaliei şi cel al României" (Seabra: ELIADE, 2000, 8) este una „de ordin civilizaţional, trans-diacronic" (Idem), ce se întemeiază pe „matricea latină comună" pe care amândoi poeţii, şi Camões şi Eminescu, au ştiut „să o recreeze" şi să o „înnoiască în condiţiile respective, diferenţiate în spaţiu şi timp, dar convergente în orizontul lor cultural" (Idem). Acelaşi José Augusto Seabra vorbeşte despre „amploarea lecturii" propusă în universalitatea celor doi poeţi, în opera cărora „converg tradiţia şi modernitatea" (*ibidem*, 10), ea fiind aşezată „spiritualmente în evidenţă, dincolo de originalitatea lor portugheză sau română" (Idem).

Ceea ce-i particularizează, dar şi ceea ce-i uneşte pe cei doi poeţi, ne spune Mircea Eliade, pornind de la observaţia asupra specificităţii geniului latin, în conceptualitatea căruia cei doi se regăsesc ilustraţi. Aceste două culturi, română şi portugheză, la fel ca toate celelalte aparţinând gintei latine, şi-au asumat pe un fond etnic local, „instrumentele gândirii şi ale creaţiei spirituale", venite de la Roma, adică „limba, credinţa, cultura, demnitatea omenească" (ELIADE, 1987, 26). Atrage atenţia că, datorită elementelor autohtone pe care coloniile romane le-au asimilat şi le-au latinizat, „în Iberia, în Galia, în Dacia, geniul latin se caracterizează printr-o extraordinară capacitate de schimbare de caractere şi de viaţă în valorile lor spirituale" (Idem). Mircea Eliade vede aici o asemănare între misiunea istorică a Romei şi a geniului latin, în „asimilarea lumii şi transformarea ei în valori spirituale de circulaţie universală" (Idem). Sub acest impuls, „Roma

transforma pe barbari în cetăţeni romani, transformă cultura locală în cultură ecumenică; geniul latin schimbă in cultură «peisagiile» cele mai variate, dă semnificaţie spirituală experienţelor celor mai obscure, celor mai aride, celor mai insipide" (Idem). De exemplu, „oceanul cu toate misterele lui", care înainte de Camões fusese „obiect" oarecare, „devine în contemporaneitatea acestuia un motiv de revelaţie estetică" (CUBLEŞAN, 2002, 108), „izvor de emoţii artistice": „…gloriosul Atlantic şi mările orientale sunt o descoperire estetică a lui Camões. Prin geniul său, graţie operei sale, peisajul marin e încorporat în universul estetic" (ELIADE, 1987, 27). În acest sens trebuie văzută contribuţia lui Camões la spiritualitatea universului estetic contemporan şi, în mod direct, a vieţii spirituale a veacului său, „transformarea unui nivel cosmic în obiect de contemplaţie artistică" (Idem). A contribuit semnificativ „la modificarea universului mintal al omului Renaşterii", căci, pentru portughezi, accentuează Mircea Eliade, el a fost „cel dintâi «modern»", dacă e să se aibă în vedere creaţia sa „exotică". Luis de Camões modifică formula gintei latine redusă doar la înţelegerea unor atribute de eleganţă, echilibru şi claritate. Este un fenomen care se regăseşte, într-un alt moment istoric, şi „în celălalt capăt al latinităţii europene", în România, la Mihai Eminescu. El „...a încorporat o vastă şi sălbatică «terra incognita» şi a formulat în valori spirituale experienţa considerată până la dânsul ca eliptică de semnificaţie. Camões a îmbogăţit lumea cu peisaje maritime, cu flori excentrice, cu frumuseţi exotice. Eminescu a îmbogăţit aceeaşi lume cu o noutate geografică, Dacia, şi cu noi mituri" (*ibidem*, 29). Prin Mihai Eminescu, civilizaţia europeană a încorporat „geniul creator al poporului român", valorificând „un nou peisaj şi noi experienţe spirituale". Acest fapt a fost posibil datorită personalităţii poetului. El a adus în patrimoniul omenirii „o dulce resemnare faţă de devenirea universală, o melancolică dorinţă de reintegrare în Cosmos, de a reface unitatea primordială (când individul era încă încorporat în Tot) un sentiment de singurătate metafizică şi în mod special inefabilul dor românesc, sunt atâtea sporiri ale repertoriului spiritual latin" (*ibidem*, 31). Mai departe, „pesimismul lui Eminescu – notează Mircea Eliade – îşi are originea într-o viziune tragică a existenţei, dar această viziune e sobră, demnă, virilă şi se recunoaşte într-însa resemnarea calmă a dacilor şi dispreţul lor pentru moarte şi pentru suferinţele fizice" (Idem).

Sunt argumentele pe care Mircea Eliade le aduce, prin exemplul operei lor, celor doi poeţi naţionali, portughez şi român, în nuanţarea geniului latin, dincolo de „schema rigidă" a claritătii şi echilibrului. „Sunt de ajuns aceste două exemple – conchide savantul – pentru a ne convinge că «geniul latin», departe de a se repeta la nesfârşit în creaţii stereotipice, sau cel puţin făcând parte din aceeaşi familie spirituală, posedă dimpotrivă, o prodigioasă capacitate de reînnoire, transformând fără încetare, materiile brute în valori spirituale, absorbind fără odihnă «noi geografii» şi noi universuri spirituale" (Idem). Aşa, spre exemplu, poezia *Luceafărul* poate fi considerată ca „una din cele mai frumoase poeme din literatura universală, şi metafizica ei, amplitudinea cosmică în care se desfăşoară drama lui Hyperion, frumuseţea ciudată, s-ar putea spune, liturgică a versurilor sale, sunt tot atâtea adaosuri la universul material al latinităţii. Această «geografie barbară», care era Dacia pentru cei dintâi Români, a creat o experienţă personală a vieţii, un Weltanschaung specific, o caracteristică în faţa Cosmosului şi a lui Dumnezeu" (*ibidem*, 30-31).

După părerea tânărului Mircea Eliade, studiile comparate sunt benefice pentru integrarea în circuitul valorilor universale a reprezentanţilor importanţi ai culturilor naţionale.

În octombrie 1942, Mircea Eliade mai publică un articol dedicat poetului, în presa din Lisabona. În *Eminescu – poetul rasei române* pune accentul pe latura politică a orientărilor acestuia, orientări aflate în deplină concordanţă cu propriile sale convingeri. Astfel, în opinia lui Mircea Eliade, „influenţa exercitată de Eminescu a fost enormă; a fost nu doar creatorul limbii literare moderne şi al mişcării *eminesciene* care a schimbat orientarea poeziei româneşti, ci a devenit şi doctrinarul prin excelenţă al naţionalismului român. Acest poet pesimist era în acelaşi timp un mare patriot; acest apostol pătimaş al cunoaşterii universale credea cu tărie în destinul rasei sale şi în misiunea istorică a *romanităţii* orientale. S-a vorbit mult despre pesimismul lui Mihai Eminescu. «Pesimismul» său are însă o formă atât de personală, încât suntem obligaţi să renunţăm la a-i aplica orice calificativ generalizator." (ELIADE, 2006, 306-307). Atunci când semnalează sentimentul

tragic al gândirii poetului se referă la concepţia tragică asupra existenţei, afirmând că „nu e vorba de un pesimism facil, ci de o energică şi gravă disperare. [...] Eminescu se revoltă contra invaziei elementelor etnice străine, contra idealurilor sociale şi politice importate din străinătate şi care ameninţă să schimbe structura spirituală a poporului român. Acest filozof nutrit de cultura universală, acest pesimist care visa la odihna eternă era, atunci când se gândea la poporul său, un naţionalist fanatic. Preţuia mai presus de toate integritatea rasială şi spirituală a poporului român. Ura amestecul în rasial, moral ori politic şi respecta doar tipicul etnic român, care se asemăna cu strămoşii daco-latini: tipicul carpatic, exemplarul masculin frumos, onest, sincer şi fidel. Imitatorii, fanfaronii, frivolii, cosmopoliţii au fost întotdeauna victimele favorite ale articolelor politice ale lui Mihai Eminescu." (*ibidem*, 309, 311)

După părerea lui Mircea Eliade, Mihai Eminescu, prin studiile şi articolele sale politice, a avut un rol important în înfăptuirea naţionalismului românesc modern.

Oriunde s-ar fi aflat, în ţară sau în străinătate, Mircea Eliade a fost fascinat de opera eminesciană. Dovadă rămân multitudinea şi diversitatea articolelor referitoare la contribuţia importantă a lui Mihai Eminescu la dezvoltarea culturii naţionale, publicate şi înainte şi după plecarea definitivă a lui Mircea Eliade din România. Reîntoarcerea continuă şi relectura frecventă – „măcar o dată pe an" – a poeziilor lui Mihai Eminescu i-au dat întotdeauna putere să meargă mai departe, l-au făcut să-şi regăsească forţele creatoare. Chiar şi atunci când se afla în Portugalia, ţară unde se petrecea drama sa interioară, a reuşit să treacă peste toate aceste greutăţi graţie eforturilor sale necontenite de a-l readuce pe poet în conştiinţa contemporanilor săi. În acest sens, la Freiburg, în Germania, scrie în *Prefaţa* la volumul de poezii al lui Mihai Eminescu: „Rareori un neam întreg s-a regăsit într-un poet cu atâta spontaneitate şi atâta fervoare cu care neamul românesc s-a regăsit în opera lui Mihai Eminescu. [...] Pentru noi, Eminescu nu e numai cel mai mare poet al nostru şi cel mai strălucit geniu pe care l-au zămislit pământul, apele şi cerul românesc. El este, într-un anumit fel, întruparea acestui cer şi a acestui pământ, cu toate frumuseţile, durerile şi nădejdile crescute din ele. Noi, cei de aici, rupţi de pământ şi de neam, regăsim în el tot ce-am lăsat în urmă, de la văzduhul munţilor noştri şi de la melancolia mărilor noastre, până la cerul nopţii româneşti şi teiul înflorit al copilăriei noastre. Recitindu-l pe Eminescu, ne reîntoarcem, ca într-un dulce somn, la noi acasă. Întreg Universul nostru îl avem în aceste câteva zeci de pagini, pe care o mână harnică le-a tipărit şi le împarte astăzi în cele patru colţuri ale lumii, peste tot unde ne-a împrăştiat pribegia. Păstraţi-le bine, este tot ce ne-a rămas neîntinat din apele, din cerul şi din pământul nostru românesc." (ELIADE, 1992, 55-56)

După spusele exegetului Mircea Handoca, „Eminescu se identifică în conştiinţa lui Mircea Eliade cu esenţa spiritualităţii româneşti, e *alfa* şi *omega*. Atunci când în octombrie 1981, în interviul pe care i l-am luat, l-am întrebat ce vers dintr-o poezie românească îi vine mai întâi în minte, a citat înainte de toate, din Eminescu: «Evident: Părea că printre nouri s-a fi deschis o poartă...»" (Handoca: ELIADE, 1987, XVI-XVII)

2.2. Jurnalul intim

A doua latură a jurnalului o constituie trăirea lăuntrică, intimă, concretizată în perspectiva jurnalului personal. Aici Mircea Eliade face referiri la o perioadă frământată a vieţii sale de până atunci, o perioadă marcată de contradicţii intense. Avem senzaţia, citindu-i rândurile, că Mircea Eliade face o mărturisire de credinţă, se dezvăluie total, simţindu-se apoi eliberat de frământările care-i apăsau necontenit conştiinţa.

Fiind departe de ţara lui dragă şi suferind din această pricină, Mircea Eliade trece prin momente de cumpănă în viaţa sa: tragedia istorică şi politică a României, spaima de comunism, aflarea veştii morţii profesorului şi mentorului său, Nae Ionescu. Toate acestea au fost dublate de intensa dramă personală cauzată de lunga boală şi de moartea soţiei sale, Nina Mareş, la 20 noiembrie 1944. O dată cu „plecarea Ninei" o parte din sufletul lui e pustiit, trece prin turbulente crize de melancolie. Mircea Eliade nu vorbeşte niciodată de moartea Ninei ca fiind un fapt ireversibil. E prezentă mereu speranţa că la un anumit moment dat, în viaţa de dincolo, ei doi se vor

reîntâlni, tocmai de aceea utilizează sintagma „plecarea Ninei”. Totuşi, într-un final, îşi redobândeşte puterile pentru a merge mai departe, fiind conştient de geniul său creator şi de rolul pe care îl are de îndeplinit în această viaţă: acela de a fi un om de cultură.

Dar să ne reamintim începutul relaţiei sale de dragoste cu Nina. Totul începe într-o noapte de Crăciun a anului 1932. După o prietenie lungă, totul s-a transformat pe neaşteptate în dragoste, în „iubirea stranie pentru Nina”, după cum avea să mărturisească însuşi autorul, la 2 mai 1942. În acea perioadă Eliade avea o relaţie cu actriţa Sorana Ţopa dar, dat fiind faptul că o iubea pe Nina, a decis să se despartă de aceasta. Astfel, ia hotărârea să se mute împreună cu Nina, spre disperarea Soranei, dar mai ales a părinţilor săi, are nu au vrut cu nici un chip să accepte o astfel de relaţie, mai ales că Nina mai avea un copil, pe Giza, din prima sa căsătorie. În paginile *Memoriilor*, Eliade mărturiseşte cu durere în suflet: „Nu le venea să creadă (părinţilor – n.n.) şi printre lacrimi şi tânguiri s-au silit să mă convingă că fac o nebunie. [...] Le era peste putinţă să înţeleagă hotărârea mea. Şi nici măcar nu încercam s-o justific. Ce le-aş fi putut spune? Că o iubeam pe Nina nu era de ajuns. [...] Le puteam spune că totul a pornit într-o seară de Crăciun, când mi-am dat seama că degetele Ninei erau nespus de subţiri? [...] Nu le puteam spune asta. Şi atunci, repetam extenuat, la capătul puterilor, că m-am hotărât să mă mut într-un apartament cu Nina.” (ELIADE, 1991, 290-291)

După cum reiese din aceste rânduri, relaţia cu Nina era interzisă, dar lui Mircea Eliade refuza cu obstinaţie sfaturile venite din partea părinţilor săi, el fiind preocupat numai de fericirea pe care i-o putea aduce Ninei: „voiam să-i împlinesc destinul printr-o *restitutio in integrum*: tot ce avusese şi pierduse într-un mod absurd trebuia să fie restituit prin mine.” (*ibidem*, 291)

În ianuarie 1934 survine căsătoria celor doi şi se mută într-un apartament în bulevardul Dinicu Golescu din Bucureşti.

În cele din urmă, părinţii au acceptat-o pe Nina, nevrând să-l piardă pe Mircea Eliade, dar „era prea târziu”. De ce? Pentru că cei doi plecaseră din ţară. Prima dată, în 1940, au poposit în Anglia, la Londra, Eliade fiind numit ataşat cultural la Legaţia Română. După un an se aflau în Portugalia, la Lisabona, aici fiind consilier cultural.

Acum începe drama personală a lui Eliade şi a Ninei. Toate trăirile sale interioare, toate decepţiile, toate crizele sale de neurastenie sunt notate în paginile unui „carneţel negru” care va deveni ulterior *Jurnalul portughez*.

Cu certitudine putem afirma că Mircea Eliade a iubit-o pe Nina, deşi au existat şi momente de rătăcire descumpănitoare, urmate apoi de regrete şi de crize de melancolie în plină luciditate: „Dacă o iubesc totuşi atât de mult pe Nina este pentru că am trăit împreună inima tinereţii mele...” (16 mai 1942). „O pot înşela pe Nina, dar după două săptămâni simt că nu pot trăi fără ea. Crizele neurastenice pe care le aveam lângă ea se transformă în crize de melancolie când ea pleacă.” (28 mai 1942).

Nina reprezintă *istoria*. Pentru gândirea şi existenţa lui Mircea Eliade *istoria* şi *timpul* au o valoare metafizică existenţială, dublate de sentimentul unei disperări. La 15 mai 1943, notează: „omul înainte de istorie, *nu există*. Iar când începe să aibă o istorie, e sortit desperării.” Asfel, Nina reprezintă trecutul şi prezentul, reprezintă însăşi dragostea, „o experienţă cu sens metafizic”. Dar cu Nina, timpul nu a mai avut răbdare...

Drama intimă a lui Mircea Eliade survine şi se declanşează în momentul în care află de existenţa bolii de cancer a soţiei sale. Multă vreme aceasta şi-a ascuns suferinţa de teamă să nu-i distragă atenţia de la procesul creaţiei spirituale şi pentru a nu-l speria. Cu toate acestea, Mircea Eliade se învinovăţeşte, spunându-şi că suferinţele Ninei se trag din egoismul lui: acela de a nu vrea un copil. Când Nina rămăsese însărcinată, el a încercat din răsputeri să o determine pe aceasta să renunţe la copil, iar de atunci nu a mai putut procrea.

În aceste momente de cumpănă Mircea Eliade se simte deznădăjduit: „mă deprimă incapacitatea omului de a-şi ajuta tovarăşul în dureri. Este vechea mea obsesie – a însingurării prin suferinţă.” (23 iulie 1944).

Crizele lui Mircea Eliade se accentuează din ce în ce mai mult, regretul că nu poate face nimic pentru a alina durerile cumplite ale soţiei sale, îl copleşesc. Încearcă să rememoreze clipele de

fericire şi dragoste din trecutul comun. Îşi regăseşte liniştea sufletească apelând la lectura Bibliei, pe care o va citi mult timp după „plecarea Ninei". Cu toate aceste deznădejdi şi suferinţe care i-au măcinat sufletul, Mircea Eliade reuşeşte, prin eforturi de voinţă, să treacă peste aceste momente de cotitură din viaţa sa, reluându-şi activitatea intelectuală şi încercând să-şi redobândească echilibrul sufletesc şi mental.

Apogeul dramei lăuntrice a lui Mircea Eliade se produce în ziua fatidică, 20 noiembrie 1944, ora 12.30: „Nina s-a despărţit de noi. [...] Multă vreme nu-mi venea să cred. În prima zi, nu realizam că a plecat pentru totdeauna. O singură consolare: că nu mai suferă." (Cascais, 20 decembrie 1944). Mircea Eliade vede în moartea soţiei sale un fel de traseu iniţiatic, un labirint întortocheat, pe care e dator să-l străbată, întărindu-şi astfel forţele: „Nina n-a plecat de lângă mine de voia ei, ci Dumnezeu mi-a luat-o pentru a mă face să gândesc în chip creator, adică pentru a-mi facilita mântuirea. Plecarea Ninei va avea pentru viaţa care mi-a mai rămas un sens soteriologic." (decembrie, 1944).

Mircea Eliade luptă contra deznădejdii încercând să regăsească finitul cu o forţă pe care numai Dumnezeu i-o poate da. El vede în acest *Jurnal* o cale salvatoare, numai faptul că îşi notează impresiile şi trăirile aici îl consolează: „sunt ceasuri când nu mai pot suporta despărţirea de Nina. Nu ştiu ce să fac atunci. Nimic nu mă poate consola. Nu mă pot ruga. Apoi, deodată îmi revin în fire. Sunt, dacă nu împăcat, cel puţin resemnat. Finitul existenţei mele mai are un sens. Sunt sigur că ieşirile acestea din criză le datoresc unui ajutor de sus." (11 ianuarie 1945).

În pierderea Ninei, Mircea Eliade vede o catastrofă, mai mare chiar decât cea a României, mărturisind că „tot ce voi scrie de acum înainte se va lega într-un fel sau altul de Nina şi de plecarea ei... Pentru mine, momentul istoric se reduce la 20 noiembrie 1944." (25 ianuarie 1945).

Singura sa consolare e dată de faptul că el crede că se vor reîntâlni în viaţa de apoi, că se vor iubi la fel de mult ca în viaţa pământească.

După spusele lui Mircea Eliade, asemenea gândirii kierkegaardiene, tragedia vieţii sale s-a produs nu la 20 noiembrie 1944, ci la 25 decembrie 1932, „când prietenia pe care o aveam până atunci pentru Nina s-a transformat în dragoste, şi aceasta a dus mai departe la căsătoria noastră, cu toate fericirile acesteia, cu toate melancoliile mele. Ireversibil a fost 25 decembrie 1932. Uneori, voiam să fiu liber; şi, chiar dacă aş fi izbutit să fiu, simplul fapt că am iubit-o pe Nina modifica totul. Intervenise destinul, apoi intervenise istoria." (7 februarie 1945).

Mircea Eliade a găsit tăria şi forţele necesare pentru a putea merge mai departe, pentru a-şi putea îndeplini misiunea. Răstimpul petrecut în Portugalia i-a marcat existenţa, „aici rămâne Nina, a opta parte din viaţa mea, şi foarte multă suferinţă." (5 septembrie 1945). A avut puterea şi voinţa de a depăşi treptele de iniţiere impuse de destin pentru a putea păşi într-un alt univers al cunoaşterii.

2.3. Jurnalul politic

În fine, cea de-a treia perspectivă propusă e cea a jurnalului politic. Aici sunt cuprinse ideile lui Mircea Eliade cu privire la situaţia politică existentă în România acelor ani tulburi. Sorin Alexandrescu numeşte această parte a jurnalului „«Apocalipsa după Eliade!» Sfârşitul lumii se împleteşte cu sfârşitul lui personal, dar conform unui scenariu izvorât din preocupările lui din acea vreme. [...] Apocalipsa ar fi atunci «neantul», moartea *fără* sens, a României ca şi a lui, strivirea lor, simultană..." (ALEXANDRESCU, 2006, 164-165)

În notaţiile sale din jurnal, Mircea Eliade face referiri la diverse nume ale scenei politice româneşti interbelice, manifestându-şi, de câte ori are ocazia, nemulţumirea cu privire la soluţiile adoptate.

Sorin Alexandrescu aduce în discuţie poziţia de „marginalitate a lui Eliade faţă de toate grupurile şi tendinţele politice ale vremii", care „explică sentimentul lui de blocaj total, de iremediabilă şi iminentă catastrofă. (...) Exact poziţia sa de observator marginal, neangajat, dar apropiat de jocurile celorlalţi, îl face pe Eliade să înţeleagă, dimpotrivă, ceea ce ei încă nu înţelegeau: inutilitatea jocului, imposibilitatea opririi catastrofei, apocalipsa. În fond, Eliade avea

dreptate, o dreptate aproape silogistică: nimic nu putea opri tăvălugul sovietic decât rezistenţa germană; aceasta se adeverea însă incapabilă; ca urmare, (...) România era pierdută." (*ibidem*, 193)

Concluzie

În studiul de faţă, am încercat să evidenţiem faptul că în rândurile *Jurnalului portughez*, drama personală se împleteşte cu drama istorică a României interbelice. Portugalia devine astfel un „punct de ruptură, o şarnieră sau un punct de articulaţie a întregii vieţi şi creaţii eliadeşti, cu alte cuvinte locul cel mai bun de observaţie al acestora în întregul lor." (*ibidem*, 8). Notaţiile intime ale lui Mircea Eliade sunt o mărturie şi un reper în conturarea unei epoci care a marcat destinul neamului românesc.

Bibliografie

ALEXANDRESCU, Sorin, *Mircea Eliade, dinspre Portugalia*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2006.

CUBLEŞAN, Constantin, *Eminescu în universalitate*, Alba Iulia, Editura Universităţii „1 Decembrie 1918", Seria „Didactica", 2002.

ELIADE, Mircea, *Camões şi Eminescu*, eseu de Mircea Eliade, însoţit de texte ale celor doi poeţi, prefaţă de José Augusto Seabra, Bucureşti, Editura Libra, 2000.

ELIADE, Mircea*, Despre Eminescu şi Hasdeu*, ediţie îngrijită şi prefaţă de Mircea Handoca, Iaşi, Editura Junimea, 1987.

ELIADE, Mircea, *Împotriva deznădejdii. Publicistica exilului*, ediţie îngrijită de Mircea Handoca, cu o prefaţă de Monica Spiridon, Bucureşti, Editura Humanitas, 1992.

ELIADE, Mircea, *Jurnalul portughez şi alte scrieri*, prefaţă şi îngrijire de ediţie de Sorin Alexandrescu, studii introductive, note şi traduceri de Sorin Alexandrescu, Florin Ţurcanu, Mihai Zamfir, traduceri din portugheză şi glosar de nume de Mihai Zamfir, Bucureşti, Editura Humanitas, 2006.

ELIADE, Mircea, *Memorii*, volumul I, (1907-1960), ediţie şi cuvânt înainte de Mircea Handoca, Bucureşti, Editura Humanitas, 1991.

ELIADE, Mircea, *„Latina gintă e regină". Camões şi Eminescu*, „Vremea", an XVI (1943), mai 9, nr. 697, p. 8, 10.

MYTHIC AND CRITIC THINKING IN EMINESCU'S POETRY

GÂNDIRE MITICĂ ŞI GÂNDIRE CRITICĂ ÎN POEZIA LUI EMINESCU

Iulian BOLDEA
Universitatea „Petru Maior" din Târgu Mureş
Institutul de cercetări Socio-Umane „Gh. Şincai" al Academiei Române
E-mail: iulian.boldea@gmail.com

Abstract

The author discusses about Mihai Eminescu's poetry, and about the dimension of time, who accepts new coordinates through poetry, dream and Eros. The physical time is transfigured through poetry, love and dream, palliatives which render the time of succession and necessity into a time free of alienating constraints, unbound to the ephemeral and to the lapse. Thinking through myths and critical thinking are the two important dimension of Mihai Eminescu's poetry.

Rezumat

Autorul interpretează opera lui Mihai Eminescu şi dimensiunea timpului, care acceptă noi coordonate, prin poezie, vis şi eros. Timpul fizic este transfigurat prin poezie, iubire şi vis, paleative care transformă timpul succesiunii şi al necesităţii într-un timp eliberat de constrângeri alienante, eliberat de efemer şi curgere. Se poate afirma, astfel, că gândirea mitică şi gândirea critică sunt două dimensiuni importante ale poeziei lui Eminescu.

Keywords: *thinking through myths, critical thinking, time, poetry, dream*

Cuvinte-cheie: *gândire mitică, gândire critică, timp, poezie, vis*

Introducere

Opera lui Mihai Eminescu se situează, prin amploare şi semnificaţie estetică, în rândul acelor creaţii perene, a căror dimensiune şi relevanţă provin din necesitatea ancorării spiritualităţii româneşti în teritoriile mitului, dar şi din imperativul recuperării filonului naţional, imaginea poetului dezvoltându-se prin „ponderea pe care o are canonul didactic şcolar în construirea imaginii de sine a comunităţii româneşti"[1]. Creaţia poetică eminesciană de început conturează, în multe pagini ale ei, un spaţio-timp sacru, dotat cu valenţe mitice: universul poetic eminescian dezvoltă în începuturi un model cosmologic platonician, implicit în poemele sociale şi istorice, dar tematizat explicit în viziunile poetice din *Ondine*. Motivele dominante ale acestei etape: gândirea divină (şi, consubstanţială ei, gândirea umană), cântecul, dansul (cu variantele zbor sau plutire), lumina ca substanţă a lumii etc. vor reapare, cu funcţii modificate, în întreaga creaţie eminesciană, care-şi asumă astfel, integrându-l şi depăşindu-l, „universul motivic caracteristic viziunii platoniciene a lumilor"[2]. Desigur, amplitudinea imaginii eminesciene nu rezidă din relevanţa particularităţilor etnice pe care opera sa le-ar încorpora, aşa cum observa Petru Creţia: „Eminescu *nu este*

[1] Iulian Costache, *Eminescu. Negocierea unei imagini*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 2008, p. 50
[2] Ioana Em. Petrescu, *Eminescu - modele cosmologice şi viziune poetică*, Editura Minerva, Bucureşti, 1978, p. 17

reprezentativ pentru etnie în nici una dintre trăsăturile lui şi ale ei. Ne recunoaştem în el pentru că este mare şi pentru că este *atipic într-un fel compensator*"[3].

Sacru şi profan în poezia eminesciană

Spaţiul sacru este acela în care se revelează numinosul, e locul epifaniilor, un spaţiu al rupturii şi izolării de lumea reală, profană. Loc al rupturii de geografia perceptibilă şi măsurabilă, fizică, spaţiul sacru nu e mai puţin loc de comunicare, cale de acces spre absolut, o punte spre divin. „Erupţia sacrului, scrie, de altfel, Mircea Eliade, proiectează un punct fix în mijlocul fluidităţii amorfe a spaţiului profan, un «Centru» în «Haos» şi efectuează o ruptură de nivel, deschide comunicarea între nivelele cosmice (Pământ şi Cer) şi face posibilă trecerea, de ordin ontologic, de la un mod de a fi la altul. Această ruptură în eterogenitatea spaţiului profan creează «Centrul» prin intermediul căruia se poate comunica cu transcendentul"[4]. Există, în opera eminesciană, numeroase spaţii sacre, spaţii de plenitudine mitică, având o configuraţie de „axe ale lumii", dotate cu atribute mitice. Un astfel de spaţiu prinde contur în *Memento mori*, în paginile ce redau imaginea unei Dacii arhetipale, mitice.

Topografia mitică a Daciei e figurată ca geografie ideală, în care armonia elementelor, vraja peisajelor şi mirajul cântecului, a unei melodii ce cuprinde toate lucrurile, unificându-le într-un întreg cosmotic, se împletesc: „Lângă râuri argintoase, care mişcă-n mii de valuri/ A lor glasuri înmiite, printre codri, printre dealuri,/ Printre bolţi săpate-n munte, lunecând întunecos,/ Acolo-s dumbrăvi de aur cu poiene constelate,/ Codri de argint ce mişcă a lor ramuri luminate/ Şi păduri de-aramă roşă răsunând armonios".

Totul participă la ritmul universal al lumii, totul respiră o viaţă cosmică, plenară. Nu un principiu oprimant şi intolerabil al individuaţiei funcţionează aici, ci o dionisiacă împărtăşire a tuturor fiinţelor din Viaţa totală, deplină a cosmosului, o frenetică îmbrăţişare a tuturor lucrurilor, în care inndividualul rupe zăgazurile contururilor proprii, regăsindu-se cu fervoare extatică în Tot. Toposul Daciei e, de altfel, unul mioritic, contururile fiecărui lucru primesc acum reflexe onirice, mirajul visului mitic aruncă asupra obiectelor şi fiinţelor palori şi străluciri magice, iar succesiunea deal/ vale, repetată, dă sugestia unei infinite, ciclice reluări, reiterări a spaţiului şi timpului: „Munţi se nalţă, văi coboară, râuri limpezesc sub soare,/ Purtând pe-albia lor albă insule fermecătoare,/ Ce par straturi uriaşe cu copacii înfloriţi -/ Acolo Dochia are un palat din stânce sure,/ A lui stâlpi-s munţi de piatră, a lui streşin-o pădure/ A cărei copaci se mişcă între nouri adânciţi".

Chiar timpul este, aici, unul sacru, un timp al recuperării genezei lumii, al reiterării naşterii lumii, al izvorârii: „Aeru-i văratic, moale, stele izvorâsc pe ceruri,/ Florile-izvorăsc pe plaiuri a lor viaţă de misteruri". Lumea pare, în acest fel, să se întrupeze din cântec, din pură vrajă melodică, din mirajul sunetelor reverberate blând în aerul serii: „Pe-umărul Dochiei mândre cântă pasărea măiastră", „Sara sună glas de bucium şi cerboaice albe-n turme...". De asemenea, apele au virtuţi melodice: „prin pădurile de basme trece fluviul cântării", după cum atmosfera este acum de somnolenţă, mişcările se fluidizează iar lucrurile îşi pierd consistenţa, se estompează în nuanţe imprecise, zgomotele au aspectul unui murmur, al unei incantaţii ce ţine lumea în fiinţă, în echilibru. În centrul acestei topografii mitice aflăm muntele Kogaion, sediu al zeilor Daciei, axis mundi al acestui spaţiu sacru, loc de comunicare între planul terestru şi planul divin: „Dar cât ţine răsăritul se-nalţ-un munte mare -/ El de două ori mai nalt e decât depărtarea-n soare -/ Stâncă urcată pe stâncă, pas cu pas în infinit/ Pare-a se urca iar fruntea-i, cufundată-n înălţime,/ Abia marginile-arată în albastra-ntunecime:/ Munte jumătate-n lume - jumătate-n infinit".

Trebuie remarcat, de asemenea, procedeul predilect (aproape omniprezent!) prin care se realizează efectul acesta de apropiere a timpului, de încetinire a lui, de imperceptibilă curgere şi evanescenţă: descrierea. Prin descriere, evenimentele şi obiectele nu sunt surprinse în mişcare, ci radiografiate (căci radiografia presupune oprire, imobilizare) în detaliile lor cele mai intime. Descrierea are ca rezultat, aşadar, „o oprire a timpului discursului, discurs care nu mai înaintează

[3] Petru Creţia, *Testamentul unui eminescolog*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1998, p. 236
[4] Mircea Eliade, *Sacrul şi profanul*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2013, p. 63

strict evenimenţial, fiind silit, mai degrabă, să întârzie asupra obiectelor, să le studieze alcătuirea, să le dea ocol şi abia mai apoi să treacă (aidoma unui obiectiv fotografic ce-şi schimbă poziţia) la alte obiecte”[5]. Şi în episodul dacic din *Memento mori* descrierea are o pondere apreciabilă, ea confirmând prezenţa aici a unui timp paradigmatic, paradisiac, fapt întărit şi de frecvenţa timpului prezent, un prezent etern, însă, anistoric. În acest decor somptuos, de o luxurianţă vegetală fabuloasă, în care toate foşnetele, murmurele şi cântecele con-sună pentru a articula o unică melodie, timpul stă sub zodia prezentului, a unui prezent lipsit de semnificaţie istorică, circumscris sferei eternului: „Printre luncile de roze şi de flori mândre dumbrave/ Zbor gândaci ca pietre scumpe, zboară fluturi ca şi nave,/ Zidite din nălucire, din color şi din miros,/ Curcubău sunt a lor aripi şi oglindă diamantină,/ Ce reflectă-n ele lumea înflorită din grădină,/ A lor murmur împle lumea de-un cutremur voluptos”.

E un univers aproape senzual animat de panteism şi panerotism, unde lucrurile şi fiinţele sunt atrase în mod irezistibil unele de către celelalte, ca sub presiunea unei subtile forţe centripete, se caută, se întâlnesc într-o universală mişcare de sim-patie. Un alt poem ce pune în scenă un decor mitic, un spaţiu şi un timp învestite cu accente sacrale este Povestea magului călător în stele, „basm filosofic structurat epic pe schema arhetipală a parcurgerii unui traseu iniţiatic”[6]. Timpul în care se desfăşoară poemul este el însuşi un timp de basm, un timp fabulos, mitic, anistoric în care consubstanţialitatea terestru/ ceresc, relativ/ absolut nu intrase încă în disoluţie, iar gândirea nu-şi mărturisise încă divorţul ei tragic faţă de lume. E un timp, acesta, benefic, ce nu degradează armonioasa alcătuire a lumii, un timp havuz (întrebuinţăm termenul blagian, acordându-i desigur o mare încărcătură ontologică), crescător, spornic: „În vremi de mult trecute, când stelele din ceriuri/ Erau copile albe cu părul blond şi des/ Şi coborând pe rază ţara lor de misteruri/ În marea cea albastră se cufundau ades;/ Când basmele iubitei erau înc-adevăruri,/ Când vântul era pază de vis şi de eres,/ Era pe lumea asta o mândră-mpărăţie/ Ce-avea popoare mândre, mândre cetăţi o mie”. Fiul de împărat, un Hamlet autohton marcat de o tragică luciditate, contemplativ dar nu mai puţin cuprins de adierea morţii („Cu buclele lui negre, ce mândre strălucite!/ Cu faţa lui cea trasă, ce dureros de pal!”) porneşte spre muntele Pion (axă a acestui spaţiu mitic), urmând un traseu iniţiatic ce-l pregăteşte pentru întâlnirea cu bătrânul mag. Depăşind o furtună (probă iniţiatică), furtună ce poate fi echivalată unei „coborâri în infern”(descensus ad inferos) fiul de împărat ajunge la magul „de zile veşnic” care locuieşte, parcă, deasupra timpului şi spaţiului, pe vârful muntelui Pion („Deasupra de lume, deasupra de nori”). Magul este asemeni unui „paznic al legilor divine care guvernează armonia cosmică” (Ioana Em. Petrescu), regizând mişcările aştrilor, ţinând în fiinţă, susţinând prin gândirea lui magică armonia şi echilibrul lumii: „El cartea îşi deschide, la ceriuri priveşte/ Şi zodii descurcă în lungul lor mers./ E-o carte ce nimeni în veci n-o citeşte/ Cu semnele strâmbe întoarse-arăbeşte:/ Sunt legile-n semne în ăst univers”.

Prinţul află în cele din urmă că el face parte din stirpea rară a celor „fără stea”, al celor al căror destin a scăpat calculelor divine şi, ca atare, nu se subordonează bunului plac divin, îşi sunt auto-suficienţi. Aceste fiinţe alese, ce-şi duc existenţa sub semnul excepţiei, purced dintr-o eroare, existenţa lor nu era prevăzută, destinul lor era dictat de legile unui hazard necruţător: „Dar în acest cer mare ce-n mii de lumi luceşte/ Tu nu ai nici un înger, tu nu ai nici o stea,/ Când cartea lumii mare Dumnezeu o citeşte/ Se-mpiedică la cifra vieţii-ţi făr' să vrea.../ În planu-eternităţii viaţa-ţi greşeală este,/ De zilele-ţi nu este legat-o lume-a ta”. Fiul de împărat, cel fără altă patrie decât el însuşi, suficient sieşi, are atribute demiurgice, e, aşadar, şi el eliberat de tirania determinărilor spaţio-temporale, de constrângerile cauzalităţii. Un spaţiu-timp mitic prin excelenţă, un topos eminescian predilect este natura, în mai toate componentele ei, în flagrantă opoziţie cu spaţiile umanizate (oraşul, cetatea). Cele mai decise valenţe sacrale le deţine pădurea, loc unde viaţa este eternă, unde anotimpurile se succed ciclic, într-o imperceptibilă trecere şi devenire. Timpul e unul ciclic, cu întoarceri şi reveniri, cu geneze şi extincţii iterate la infinit. Pădurea apare la Eminescu în

[5] Iulian Boldea, *Timp şi temporalitate în opera lui Eminescu*, Editura Ardealul, Târgu-Mureş, 2000, p. 7

[6] Ioana Em. Petrescu, op.cit., p.44

numeroase variante. Pădurea fabuloasă ca dimensiuni, luxuriantă, colcăind de vietăţi, de o abundenţă şi o vitalitate frenetice, supradimensionată de ochiul poetului, indistinctă şi haotică (un haos ce precede geneza), o pădure ca aceea din Dacă treci râul Selenei: „Într-un codru măreţ, unde arbor legat e de arbor/ De liane se spânzură-n aer snopi de flori,/ Unde prin vechii copaci îşi fac albinele stupii sălbateci(...)". Spaţiul este, de asemenea, paradisiac, mirific: „Dacă prin codri pătrunzi dai de-o vale frumoasă şi verde,/ Pe-al cărei deal se întinde o mândră grădină".

Alteori pădurea e percepută nu printr-o viziune a colosalului şi fabulosului, ci prin prisma armoniei şi muzicalităţii, fiind figurată ca un spaţiu şi un timp etern, abstras din contingrntul spaţio-timpului profan, sustras vicisitudinilor istoriei, ca în Revedere: „Ce mi-i vremea când de veacuri/ Stele-mi scânteie pe lacuri,/ Că de-i vremea rea sau bună,/ Vântu-mi bate, frunza-mi sună". Evident, în *Revedere* pădurea ca spaţiu-timp sacru apare în opoziţie cu spaţiul şi timpul uman, degradat, perisabil, fără relief mitic. Opoziţia mult mai pregnantă între aceste două spaţio-timpuri: sacru/ profan, cosmic/ uman, o putem afla în *Codru şi salon*. Codrul şi salonul pot fi privite chiar ca cronotopii esenţiali ai poeziei eminesciene. De o parte codrul, ce implică eternitatea, sacralitatea, gândirea mitică, în armonie cu legile cosmice, de cealaltă parte salonul ce exprimă perisabilitatea umanului, gândirea lucidă, dezabuzată, convenţia, fardul sofismelor ce traduc în scepticism limba sacrală a naturii. Codrul este şi spaţiul protector, în care se integrează cuplul în erotica eminesciană, un loc privilegiat ce ocroteşte, potenţează farmecul cvasi-muzical al iubirii, în timp ce salonul (în numeroasele sale variante), ca determinant al vieţii sociale, ca un construct al istoriei şi umanului, nu mai favorizează o comuniune sinceră între îndrăgostiţi, destrămând fascinaţia erotică, ce nu poate rezista la analiza gândirii conceptuale - preeminentă aici - şi la presiunea convenţiilor ce guvernează această lume.

O altă configuraţie a timpului mitic este, după cum arată Ioana Em. Petrescu, aceea pe care se fixează statul natural, cu rădăcini cosmice, stat ce nu contravine mersului firii, dimpotrivă, e în armonie cu legile naturii, se află într-o comuniune de substanţă cu aceasta. În *Bogdan-Dragoş* şi *Mira* sunt figurate două vârste ale omenirii, ireconciliabile, situate antinomic una faţă de alta: vârsta mitică şi cea istorică. Vârsta mitică, organică are atribute sacre, e consubstanţială naturii, în timp ce vârsta istoriei este una a crizei, a rupturii de natură, stă sub semnul maleficului, fiind valorizată aşadar negativ de poet. Vârsta mitică este „timpul de aur" al lui Dragul, în *Bogdan-Dragoş* sau „timpul cel plin de fală şi putere" al lui Ştefan în Mira. În aceste două creaţii postume putem imagina o schemă mitică circulară: mit/ istorie/ mit, căci conflictul între cele două lumi - aceea a timpului mitic şi cea a timpului istoric - este soluţionat prin reinstaurarea mitului în istorie. În acest sens, vârsta istorică, cu valenţe malefice, instituită de cuplul Bogdan-Sas (în *Bogdan-Dragoş*), respectiv Ştefăniţă (în *Mira*) provoacă o ruptură în armonia începutului, în timpul mitic, e înlocuită din nou cu o vârstă mitică prin acţiunea lui Bogdan-Dragoş, într-un caz, respectiv a lui Petru Rareş. Această schemă ciclică, de aspect triadic, e înlocuită, în creaţia de mai târziu, printr-o schemă univocă mit/ istorie, în care termenii ecuaţiei nu mai pot fi soluţionaţi, rămânând irevocabil antinomici, constant ireconciliabili. În *Cezara* se regăseşte, de altfel, metafora ce defineşte statul organic: aceea a prisăcarului şi a statului albinelor, în care dominante sunt armonia şi echilibrul, geometria şi absenţa gândirii critice: „Ce ordine, măiestrie, armonie în lucrare. De-ar avea cărţi, jurnale, universităţi, ai vedea pe literaţi făcând combinaţii geniale asupra acestei ordine şi-ai gândi că-i făptura inteligenţei, pe când vezi că nu inteligenţa, ci ceva mai adânc arangiază totul cu o simţire sigură, fără greş".

Dacă timpul mitic, sacru este situat în trecut, într-un trecut mitic sau într-unul fabulos-istoric (al statului natural, în care gândirea sceptică, critică nu a intervenit instaurând starea de criză, de schismă om/ natură), prezentul e perceput de poet ca un timp devalorizat, degradat, fără semnificaţii pozitive în ordine ontologică. Prezentul înseamnă negarea trecutului, iregularitate şi ruptură. În acest timp al crizei, diferenţele constituie regula, clipele îşi conservă unicitatea şi alteritatea. Această discontinuitate irevocabilă, această ruptură între prezent/ trecut/ viitor caracterizează epoca modernă, vârsta critică, de „solstiţiu" în care se află acum omenirea, o vârstă eminamente profană, din care orice coordonată a sacrului s-a retras, vârsta scepticismului şi dezabuzării critice - în plan

gnoseologic - şi a precarităţii existenţiale - în plan ontologic. Linear, finit, personal (adică deposedat de accente trans-umane, sesizat doar în funcţie de trăirile individuale, de tribulaţiile ontice ale individului), acest timp e caracterizat de schimbarea necontenită. Durata ei amorfă, haotică nu mai conferă confort şi echilibru fiinţei care nu mai află în curgerea temporală indefinită, heraclitică, puncte de reper, de sprijin. Individul nu se mai regăseşte pe sine, se înstrăinează de propriul eu, rupând, în acelaşi timp, legăturile cu ceilalţi. Timpul nemaifiind armonic, circular, devenind, cu alte cuvinte, expresia individualului, e alcătuit dintr-o sumă indefinită de timpuri particulare, individuale, echivoce şi necomplementare, ce sunt într-o relaţie de flagrantă noncoincidenţă unele cu altele. De aici rezultă lipsa de comunicare reală explicată şi prin apartenenţa la timpuri diferite, disparate, nu numai prin vocaţia ontologică, distinctă a indivizilor.

Timpul modern se precipită, nu mai are răbdare. Departe de a mai poseda ţinuta eleată ce-l exprimă în cadrul vârstei mitice, acum este diferenţă, pluralitate, eterogenitate, istorie, succesiune implacabilă spre un viitor nedefinit. Începutul succesiunii e începutul scindării temporale în ieri, astăzi, mâine, iar căderea lui Adam poate fi figurată şi ca o izgonire din timpul paradisiac, arhetipal (în care schimbările erau anulate iar timpul valida doar o stare de beatitudine existenţială a fiinţei) şi cădere în timpul istoric, marcat de demonia discontinuităţii, lipsit de confort ontic. O altă dihotomie ne este furnizată de această ruptură între prezent şi trecut, de această degradare a timpului arhetipal, prozaizat şi transferat într-o manieră temporală lipsită de orice transcendenţă: aceea ce opune raţiunea revelaţiei. Timpul mitic, vârsta aurorală a lumii presupune prezenţa sacrului, epifania divinului, care nu poate fi perceput prin instrumentele gândirii raţionale (axate pe logică şi raţionament, pe reflex pozitivist), ci poate fi mai degrabă sesizată ca revelaţie, printr-o totală şi frenetică empatie cu prezenţa sacră. În timpul de solstiţiu al istoriei, sacrul se degradează, gândirea magică este înlocuită prin gândirea conceptuală, care nu se mai implică în dinamica existenţei, în curgerea lumii, nu mai participă la frenetica desfăşurare a evenimentelor, ci tinde, mai curând, să dea sens uman unui univers care avea deja un sens al lui, cosmic, integrator.

Participarea la acest timp de criză şi disoluţie trezeşte în eul liric un sentiment de derivă, de alienare şi inconfort. Intruziunea ironiei romantice în gândire (ironia era, pentru Schlegel, voluptate a contradicţiei, conştiinţa, chiar, a acestei contradicţii ce se află în noi toţi), cultivarea paradoxului, vocaţia interogaţiei sunt tot atâtea expresii ale acestui eu poetic neliniştit, ce-şi proiectează angoasele şi incertitudinile în afara sa, relativizând articulaţiile lumii, punându-i la îndoială alcătuirea. Omul sesizează acum universul ca pe o scriitură, ca pe un ansamblu de semne a căror coerenţă generală îi scapă; percepe semnele cu remarcabilă acuitate, la justa lor semnificaţie, dar nu le poate atribui un sens general care să le ordoneze într-un sistem, să le pună în lumină armonia, în ordinea sintaxei elementelor. Percepând individualul, gândirea critică nu poate asimila sensul generic pe care acesta îl poartă încrustat în sine.

Gândire mitică şi gândire critică

Gândirea mitică, aceea care descifra fascinaţia universului în chiar termenii acestei fascinaţii, nefalsificând-o, avea ca instrument principal, ca mijloc de cunoaştere a lumii analogia cu finalităţi empatice, care traduce lipsa de diferenţă calitativă între elementele cosmosului, armonia şi coerenţa Universului văzute în ansamblul acestuia. Eminescu asimilează, cum am văzut, spaţiul mitic al naturii unei mişcări analogice între toate fiinţele: nu există acum distincţii între ritmul universal şi cel uman, acestea sunt, dimpotrivă, de aceeaşi esenţă, complementare. Omul consună cu universul în aceeaşi măsură, poate, în care acesta din urmă îl integrează în armonia sa. O idee similară emite Sergiu Al-George: „Orice ritm este asimilat (la Eminescu, n.n.) trecerii de la unitatea absolutului la multiplicitatea relativului şi invers (valurile, bătăile, somnul şi veghea sunt solidare şi de aceeaşi esenţă cu expansiunea lumilor în momentul cosmogonic şi cu resorbţia lor la sfârşitul ciclului cosmic”[7]. Prin ritmurile analoge ce-i marchează fizionomia, lumea are o structură muzicală, ea e o sumă cosmotică de efluvii muzicale, pure şi eliberate de orice contradicţie sau disonanţă.

[7] Sergiu Al-George, *Arhaic şi universal*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1981, p. 279

Gândirea critică nu mai acţionează însă în virtutea principiului analogiei, ea a pierdut sensul armonic al lumii, elaborând concepte, simulacre de realitate, adică, sub impulsul morbului ironiei. Esenţializând datele realităţii, ea trădează substanţialitatea ei; rămân, din această realitate, simple constructe abstracte ale intelectului, produse ale logicii umane, ce-şi impun geometria raţionalizantă în alcătuirea lumii, traducând-o astfel, pe aceasta din urmă, în termeni pur umani, trădând-o, cu alte cuvinte. De altfel, ironia nu mai este atentă la asemănările şi concordanţele dintre lucruri, miza ei fiind, dimpotrivă, disparatul, deosebirile, contradicţiile dintre ele. Eminescu are, încă în *Epigonii*, evidenţa acestei conştiinţe ironice, critice, care caracterizează vârsta prezentului, o vârstă încărcată cu valenţe malefice, dezagregante. În *Epigonii* opoziţia este clară, fără echivoc: gândirea mitică, aceea a „zilelor de-aur a scripturilor române" care se opune gândirii critice, infestate de virusul ironiei. Exponenţii gândirii critice nu mai comunică direct cu realul, nu mai con-sună cu ritmurile armonioase ale cosmicului, şi-au pierdut facultatea empatică, de participare la frenezia vitală: „Iară noi? Noi, epigonii... Simţiri reci, harfe zdrobite,/ Mici de zile, mari de patimi, inimi bătrâne, urâte,/ Măşti râzânde puse bine pe-un caracter inimic;/ Dumnezeul nostru: umbră, patria noastră: o frază,/ În noi totul e spoială, totu-i lustru fără bază;/ Voi credeaţi în scrisul vostru, noi nu credem în nimic!".

Epigonii nu se mai identifică cu propriul lor vizionarism, nu mai comunică, ci se comunică, reducând Totalitatea la schema subiectivă a propriului eu: „Noi reducem tot la pravul azi în noi, mâni în ruină...". Ei sunt simpli simulanţi ce şi-au pierdut harul empatic, păstrând doar abilitatea mânuirii cuvintelor, derivate infime, derizorii ale Logosului primordial. Ei sunt, în fine, demiurgi de mâna a doua, replici clovneşti ale gândirii divine, cópii degradate ale sacrului: „Noi? Privirea scrutătoare ce nimica nu visează,/ Ce tablourile minte, ce simţirea simulează,/ Privim reci la lumea asta - vă numim vizionari./ O convenţie e totul; ce-i azi drept mâne-i minciună;/ Aţi luptat luptă deşartă, aţi vânat ţintă nebună/ Aţi visat zile de-aur pe-astă lume de amar". Vizionarismului cu care eul liric îşi figura lumea la început (nu scrie oare la un moment dat Eminescu: „lumea mi se presinta armonioasă cum i se presintă oricărui ochi vizionar, netrezit încă, oricărei subiectivităţi fericite în grădina înflorită a închipuirii sale"?), i se substituie gândirea trează, speculativă, lucid - raţională ce nu încetează să interogheze realitatea, să pună la îndoială adevărurile prestabilite, normele imuabile: „E plan, precugetare,/ În şirul orb al vremei şi-al lucrurilor lumei?/ Sau oarba întâmplare fără-nţeles şi ţintă/ E călăuza vremei? Putut-a ca să fie/ Şi altfel de cum este tot ceea ce esistă/ Sau e un trebui rece şi neînlăturat?/ Şi dacă trebui toate să fie-aşa cum sunt,/ Ce legi urmează vremea?..." (Mureşanu, varianta din 1871).

Moartea Daciei în *Memento mori*, declinul vârstei eroice a „întemeietorilor de ţară, dătători de legi şi datini" sunt percepute de poet ca degradare a timpului mitic şi instaurare a timpului profan, cronologic, marcat de vacuitate şi precaritate existenţială, al istoriei. Înstrăinarea de istorie, alienarea de realităţile organice ale patriei e compensată printr-o strategie a măştilor. Nemaiavând acces la esenţialitate, nemaifiind în posesia unui sentiment sincer, al unei trăiri profunde, aceşti „înstrăinaţi" (deopotrivă de patrie, de lume, dar şi de propria lor esenţă), asumă realitatea în mişcările ei aparente, mimează sentimentul, îl falsifică şi se falsifică. Ei sunt asemeni unor marionete, ale căror mişcări dezarticulate, mecanice reprezintă doar pastişe ale gesturilor adevărate, indivizi ale căror trăiri sunt manevrate dinafară, viaţa lor, în fine, fiind dictată din exterioritate, de interese străine de adevărurile fiinţei inautentice, care se expune astfel în deplina ei materialitate, lipsită de sens: „De-aşa vremi se-nvredniciră cronicarii şi rapsozii/ Veacul nostru ni-l umplură saltimbancii şi irozii (...)/ Au prezentul nu ni-i mare? N-o să-mi dea ce o să cer?/ N-o să aflu într-ai noştri vreun falnic juvaer?/ Au la Sybaris nu suntem lângă capiştea spoielii?/ Nu se nasc glorii pe stradă şi la uşa cafenelii,/ N-avem oameni ce se luptă cu retoricele suliţi/ În aplauzele grele a canaliei de uliţi,/ Panglicari în ale ţării, care joacă ca pe funii,/ Măşti cu toate de renume din comedia minciunii?/ Au de patrie, virtute nu vorbeşte liberalul/ De ai crede că viaţa-i e curată ca cristalul?/ Nici visezi că înainte-ţi stă un stâlp de cafenele,/ Ce îşi râde de-aste vorbe îngânându-le pe ele"(*Scrisoarea III*). Totul e devalorizat aici, prezentul nu e decât deriziune şi mimare a trecutului, minciuna se substituie adevărului, suliţele adevărate, acelea care au slujit idealul libertăţii

naţionale se degradează în suliţi retorice, sentimentul naţional se transformă îm sofisme fără acoperire semantică reală, exprimând doar dorinţa de parvenire, impulsul arivist derivat din primatul individului asupra imperativelor sociale generale. Tonul de invectivă, de critică acerbă trădează opţiunea poetului pentru vârsta mitică, pentru timpul trecut eroic şi repudierea hotărâtă a prezentului degradat, a inautenticităţii politice, a înstrăinării „păturii superpuse" de neam şi de ţară.

Acestui timp prezent, încărcat cu sens negativ, linear şi finit, ireversibil şi golit de sens mitic, îi corespunde în gândirea poetului o inevitabilă şi amară incertitudine, un fatal scepticism. Încrederea în armonia lumii o dată pierdută, poetului nu-i mai rămâne decât forţa interogaţiei, energia dubitativă, relativizând lucrurile, punându-le în ecuaţii insolubile, de nerezolvat: „Sunt neînţelese literele vremii/ Oricât ai adânci sensul lor şters?/ Suntem plecaţi sub semnul anatemii/ De-a nu afla nimic în vecinic mers?/ Suntem numai spre-a da viaţă problemei/ S-o dezlegăm nu-i chip în univers?/ Şi orice loc şi orice timp, oriunde,/ Aceleaşi veşnice întrebări ascunde?"(O-nţelepciune, ai aripi de ceară)

Obligat să-şi „pună problema" universului şi a locului său în el, poetul se vede silit să o lase deschisă, nesoluţionată, în suspensie. Interogaţia rămâne, suverană, în absenţa răspunsului. Ea se substituie răspunsului, devenind astfel unicul răspuns. Tema timpului reprezintă, cum am văzut, un laitmotiv al creaţiei eminesciene, care aduce cu sine sentimentul trecerii, al ireversibilităţii temporale; tema timpului cunoaşte ipostaze multiple, de la timpul subiectiv, al trecerii şi efemerităţii fiinţei, până la timpul obiectiv, aşezat sub semnul eternităţii, perceput de fiinţa superioară, atrasă de absolut, timp reversibil, ce se dilată sau se comprimă sub impactul cu forţa imaginativă a memoriei lirice. O altă formă temporală e timpul cosmic, universal, perceput doar de divinitate. *Scrisoarea I, Glossă, Cu mâne zilele-ţi adaogi* sunt poezii ce transcriu meditaţii profunde asupra existenţei şi a timpului. În *Glossă*, de exemplu, motivul prezentului etern opune trecutul şi viitorul prezentului, considerat ca singura ipostază reală a timpului. Poetul îndeamnă însă la cugetare, la o atitudine reflexivă în faţa eternei repetiţii temporale. Meditaţia eminesciană asupra existenţei ilustrează dialectica răului în planul devenirii universului. Tema cosmosului e figurată şi ea din multiple perspective: infinitul, geneza şi extincţia universului, luna, stelele, luceafăul, zborul intergalactic, haosul, muzica sferelor etc.

Tema istoriei şi a societăţii sunt adesea asociate cu teme sau motive precum: "viaţa ca vis" (*Memento mori*), "fortuna labilis" (*Împărat şi proletar*), ideea de patrie (*Mureşanu*). Mitul istoriei e alimentat de sentimentul patriotic, de respectul şi admiraţia faţă de modelele trecutului, care sunt ierarhizate de poet în procesul diacronic, al devenirii istorice. E prezentată mai întâi vârsta Daciei mitice, dinaintea istoriei, văzută ca un timp paradiziac, apoi vârsta eroică a statului natural (*Scrisoarea III*) şi vârsta prezentului, ca timp de criză, al înstrăinării de istorie. În *Împărat şi proletar* discursul proletarului proclamă necesitatea distrugerii ordinii existente în societate, o societate în care valorile autentice au dispărut sau s-au degradat. Acest patos destructiv are însă şi un substrat pozitiv, creator, pentru că el instituie idealul unei umanităţi ideale, morale, marcată de adevăr şi exigenţă, care echivalează cu întoarcerea la vârsta de aur, la timpul paradisiac al statului natural. Meditaţia Cezarului se referă, în schimb, la "mecanismul demonic al istoriei, guvernată de principiul răului" (Ioana Em. Petrescu). Cezarului i se dezvăluie astfel sensul profund al istoriei, în care "eterna alergare" generează sentimentul zădărniciei oricărui efort uman. *Memento mori* (1872), intitulat iniţial *Panorama deşertăciunilor* e un vast poem sociogonic în care Eminescu explică, prin mijloace poetice, naşterea societăţii şi evoluţia diverselor forme sociale. Poetul realizează mai întâi opoziţia dintre "lumea cea aevea" şi "lumea închipuirii", adică între gândirea empirică, ce sesizează doar aparenţele lucrurilor şi gândirea bazată pe fantezie, eliberată de orice constrângere. *Memento mori* reflectă efortul gândirii de a modela natura după tipare proprii. Civilizaţia primitivă, cea babiloniană, egipteană, greacă sunt urmate de civilizaţia dacică, ce întruchipează vârsta gândirii mitice şi care se sustrage legilor devenirii, ale determinismului istoric. Aici, timpul are dimensiuni cosmice, iar spaţiul este unul paradisiac, cu valenţe mitice. Triumful Romei în istorie simbolizează victoria raţiunii, a gândirii critice asupra vârstei mitice.

Scrisoarea III (1881) are o structură bipolară, pentru că se bazează pe antiteza între epoca eroică a "întemeietorilor de ţară" şi epoca prezentului, marcată de un fals patriotism, de impostură şi ipocrizie politică. Astfel, imaginii epopeice a unui trecut ideal îi corespunde o imagine satirică, polemică a prezentului. Tema iubirii e indisolubil legată de tema naturii. Există un sentiment eminescian al naturii ce presupune interiorizarea peisajului şi estetizarea lui prin intermediul folosirii simbolurilor. Toate elementele şi fenomenele îndeplinesc anumite funcţii poetice precise, realizându-se astfel un adevărat mit al naturii. Există, în acest fel, mai multe tipuri de spaţii: spaţiul începutului de lume (în imagini cosmogonice), spaţiul celest, astral, element al genezei; natura ca peisaj metafizic (*Mai am un singur dor*). Poezia de tinereţe conturează, mai ales în idile, un spaţiu paradisiac, vitalist şi ocrotitor. În Dorinţă, chemarea în spaţiul naturii favorizează împlinirea unui ritual al iubirii, în care între gesturile protagoniştilor şi ritmurile naturii e o corespondenţă armonică. Şi în poezia *Şi dacă* poetul sugerează ideea corespondenţei între sentiment şi fenomenele naturii, sugestia analogiei profunde între afecte şi datele realităţii. De altfel, Eminescu era stăpânit, cum observă G. Călinescu, „de obsesia eternităţii", care va fi rezolvată prin „palingenezie, metempsihoză, evaziune din timp şi spaţiu, identitatea în absolut"[8].

Concluzii

Destinul geniului în lume e figurat prin relaţia polemică dintre geniu şi societate (*Scrisoarea I, Luceafărul, Glosă, Povestea magului călător în stele*). Natura geniului este demonică şi titanică, geniul având totuşi anumite limite rezervate de către Demiurg. Temă fundamental romantică, tema geniului are conotaţii filosofice foarte marcate, bazându-se pe opoziţia dintre omul de geniu şi omul comun. Eminescu e poetul care a realizat o prefacere de substanţă şi de esenţă a verbului poetic românesc, influenţând în chip decisiv lirica secolului XX, fapt pe care îl prevedea, în Eminescu şi poeziile lui, Maiorescu. Dacă parametrii gândirii mitice au rolul de a transcrie realitatea în cheie fascinatorie şi simbolică, gândirea critică demontează iluzoriul şi tentaţia romantică a proiecţiei metafizice, rezumând lumea la reperele sale materiale, mecanice, sub impulsul expresiei ironice, dizolvante şi relativizante.

Bibliografie

AL-GEORGE, SERGIU, *Arhaic şi universal*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1981, p. 279;

BOLDEA, IULIAN, *Timp şi temporalitate în opera lui Eminescu*, Editura Ardealul, Târgu-Mureş, 2000

CALINESCU, G., *Viaţa lui Mihai Eminescu*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1999;

COSTACHE, IULIAN, *Eminescu. Negocierea unei imagini*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 2008;

CRETIA, PETRU, *Testamentul unui eminescolog*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1998

ELIADE, MIRCEA, *Sacrul şi profanul*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2013

PETRESCU, IOANA EM., *Eminescu-modele cosmologice şi viziune poetică*, Editura Minerva, Bucureşti, 1978.

[8] G. Călinescu, *Viaţa lui Mihai Eminescu*, *Editura* Academiei Române, Bucureşti, 1999, p.153

MIRCEA NEDELCIU AND THE FABULATORY "DIVERSION"

MIRCEA NEDELCIU ET « LA DIVERSION » FABULATRICE

MIRCEA NEDELCIU ŞI „DIVERSIUNEA" FABULATORIE

Şerban AXINTE
Institutul de Filologie română „A. Philippide",
Academia Română, Filiala Iaşi
E-mail: serban.axinte@gmail.com

Abstract

Mircea Nedelciu's conception about the novel can be replaced with a cavalcade of articles, which are not particularly dedicated to the novel itself, same as the preface of the novel Fabulatory Treatment (1986). Mircea Nedelciu theoreticizes the two main types of lecture: the deadness lecture (recreative) and the question lecture, same as the concept of dialogism, completely necessary for the author's conception of novel understanding. Also, the writer tales into discussion a theory, according to, the reader is the main character of the novel.

From the texts we examined we can find out that Mircea Nedelciu has a very limpid conception about the relationship between the character and the reader and also that the theoretician offers to this last one the role of the narration's generator, practicing the question lecture, which is capable to awake, to determine the epic's extension.

Résumé

La conception de Mircea Nedelciu sur le roman compris dans une série des articles qui ne sont pas nécessairement consacrés au roman, mais aussi la préface de roman Traitement fabulateur (1986). Mircea Nedelciu théorise les deux principaux types de lecture: la lecture de la torpeur (loisirs) et les questions de lecture et le concept de dialogisme, absolument nécessaires à la compréhension nouvelle conception de l'auteur. En outre, l'auteur propose une théorie selon laquelle le lecteur est le personnage principal de l'opéra romanesque. A partir des textes on constate que Mircea Nedelciu a une conception la plus clair sur la relation entre le caractère et le lecteur et théoricien donne à ce dernier un rôle en tant que générateur de récit en pratiquant la question de lecture, capable de causer de déterminer l'extension épique.

Rezumat

Concepţia lui Mircea Nedelciu despre roman poate fi restituită dintr-o serie de articole, care nu sunt dedicate neapărat romanului, precum şi din prefaţa romanului Tratament fabulatoriu (1986). Mircea Nedelciu teoretizează cele două tipuri principale de lectură: lectura torpoare (recreativă) şi lectura întrebare, precum şi conceptul de dialogism, absolut necesar pentru înţelegerea concepţiei despre roman a autorului. De asemenea, scriitorul propune o teorie, conform căreia, cititorul este personajul principal al operei romaneşti.

Din textele examinate s-a putut constata că Mircea Nedelciu are o concepţie cât se poate de clară referitoare la relaţia dintre personaj şi cititor şi că teoreticianul îi conferă acestuia din urmă un rol de generator al naraţiunii prin practicarea lecturii întrebare, capabilă să provoace, să determine extensia epicului.

Keywords: *novel, reading, dialogism, the reader, the character*

Mots-clés: *roman, lecture, dialogisme, caractère, lecteur*

Cuvinte-cheie: *roman, lectură, dialogism, personaj, cititor*

Romanul, o libertate controlată

În anul 1983, când răspundea la celebra anchetă *Romanul românesc de azi*[1], găzduită de „Caiete critice", pe atunci, supliment al revistei „Viaţa românească", Mircea Nedelciu avea deja trei cărţi publicate, dar toate de proza scurtă: *Aventuri într-o curte interioară* (1979), *Efectul de ecou controlat* (1981) şi *Amendament la instinctul proprietăţii* (1983) tratează în intervenţia sa, în primă instanţă, criteriul dimensiunii unui text de proză, criteriu pe care, de altfel, nici nu-l consideră esenţial. Tot ceea ce contează ar fi *adecvarea* dimensiunii textului la tema abordată, la sintaxă, la ton, accent, intenţie literară, context social-istoric. Cu alte cuvinte un scriitor trebuie să fie atent la toate convenţiile în vigoare. Să le cunoască bine pentru că ele sunt mereu „la putere ". Să le cunoască pentru a şti cum să le încalce mai radical, dar şi mai eficient pentru propriul său proiect literar. Să fie coerent şi disciplinat în dizidenţa sa. De altfel, Nedelciu chiar spune că admiraţia sa se îndreaptă spre scriitorii care reuşesc să creeze o sinteză a respectivelor norme, pentru ca, ulterior să poată experimenta în deplină cunoştinţă de cauză. Sigur, abaterile de la normă sunt, după cum se ştie, viitoarele norme. Din acest motiv, cred că abia următoarea constatare a prozatorului îmi pare că prezintă mai mult interes. Ea poate fi pusă în legătură cu ideea *libertăţii controlate* – idee pe care nu o văd perimându-se vreodată: „linia apelor dintre limitări şi libertăţi în proză mai este traversată şi de unele experimentări parţiale cum ar fi: personajul din subterană (un personaj misterios vorbeşte tot timpul în subsolul paginii semnalându-şi intervenţiile cu iniţialele n.a.; tot mai adesea el urcă în pagină unde uneori semnează, alteori nu; […]. Astfel el reuşeşte o formă specială de *mise en abyme* [...] sau noua alianţă dintre inventivi şi productivi. Un acelaşi autor este mai întâi experimentator şi apoi foloseşte rezultatele experimentului în producţia de text, deci foloseşte mai multe norme omologate de el însuşi decât norme generale, limitele şi libertăţile prozei sunt tot timpul atinse de un asemenea demers" (NEDELCIU, 1983, 47)

Dialogul, lumea într-un punct fix

Concepţia lui Mircea Nedelciu despre roman poate fi restituită dintr-o serie de articole, care nu sunt dedicate neapărat romanului. Cele mai edificatoare texte pe care prozatorul-teoretician le-a publicat în presa literară sunt: *Dialogul în proza scurtă. Transcriere şi construcţie*, *Dialogul în proza scurtă (III). Autenticitate, autor, personaj*, *Epicizarea prin dialog*, *Un nou personaj principal* şi *Noi structuri şi limbajul receptării*. Autorul defineşte romanul pornind de la unele particularităţi ale acestuia, cum ar fi *problematica autenticităţii*, *statutul autorului*, *identitatea personajului* şi *mecanismul lecturii*. Mai exact, autorul nu teoretizează explicit genul romanesc în ansamblul său, ci problematizează în jurul unor astfel de concepte, care ulterior se organizează în sistem. La fel ca şi Gheorghe Crăciun, prietenul şi colegul său de generaţie, Nedelciu scrie un tip de proză care-şi conţine teoria. Gândirea despre roman funcţionează ca un principiu de generare şi de extindere a câmpului epic. De altfel, Carmen Muşat a sesizat acest fapt: „În paginile acestui scriitor, prozatorul şi teoreticianul îşi dau mâna pentru o «acţiune textuală» novatoare, cu consecinţe imediate în modul de a scrie şi de a vorbi despre naraţiune" (MUŞAT, 2008, 302)

În primul text amintit[2], Nedelciu imaginează o situaţie de comunicare, un dialog din care nu se disting decât replicile, fără alte determinări de natură narativă. Acestei transcrieri de grad 0 îi este ulterior ataşată şi o transcriere vizuală, pentru o mai bună înţelegere a respectivelor replici. Transcrierea capătă consistenţă gradual. I se ataşează şi un „transcriptor cu personalitate şi cu minime intenţii semnificative". Se obţine astfel un text mult mai comprehensibil şi mai bogat

[1] *Romanul românesc de azi*, „Caiete critice", nr. 1-2, 1983.
[2] Mircea Nedelciu, *Dialogul în proza scurtă. Transcriere și construcție* în „Echinox", nr. 8-9-10, 1980.

semantic. După această demonstraţie, Mircea Nedelciu adaugă faptul că: nici una dintre transcrieri nu elimină total dubiile, iar dacă s-ar introduce coduri noi (radiofonice sau filmice), nu s-ar obţine o precizare mai mare, ci mai multă ambiguitate: „Rezultă că înşiruirea cu intenţii semnificative a unor astfel de transcrieri necesită, pentru unitate, amputări şi transformări ale transcrierilor. Se poate ajunge, astfel, la transcrieri nerealiste, ceea ce nu ar anula automat realismul atitudinii faţă de lume a transcriptorului, ba chiar l-ar potenţa". Teoreticianul face, aşadar, o departajare între *realismul metodei de transcriere a realului* şi *realismul atitudinii faţă de real*. I se pare că poziţia cea mai avantajoasă a scriitorului faţă de această opoziţie este următoarea: „el să considere că în dialog, este, de fapt, întreaga lume aflată la un moment dat în percepţia şi conştiinţa unui punct fix. Astfel el s-ar împotrivi unei alte opoziţii: din simplu motiv că dialogurile sunt reproduse liniar în literatură, cele din natură trebuie percepute liniar şi redactate ca atare" (NEDELCIU, 1980)

Într-un articol publicat doi ani mai târziu[3], Mircea Nedelciu se ocupă de relaţia dintre *autenticitate*, *autor* şi *personaj*. În primă instanţă, porneşte de la definiţia general acceptată a autenticităţii, anume, *relaţia de proprietate între o persoană reală şi o propoziţie emisă*. În roman, în literatura cu personaje în general, problematica autenticităţii ridică probleme greu de soluţionat. Nedelciu crede că autenticitatea oricărei propoziţii poate fi afirmată sau negată „numai după confruntări succesive cu identitatea emitentului, cu incoerenţa sau coerenţa şirului de propoziţii emise, cu tehnicile «literare» folosite de emitent [...], cu poziţia interlocutorilor unul faţă de celălalt". Scriitorul abuzează de unele metafore teoretice pe care le extrage din domeniul juridic, adăugând că: „dialogurile din natură ne apar ca schimburi continue de titluri de proprietate ale propoziţiilor vehiculate" (NEDELCIU, 1982). Prozatorul vorbeşte despre existenţa unui *câmp de confruntări* utile aproximării conceptului de autenticitate. Deoarece determinările „literare" (citare, subliniere, ironie şi alte procedee retorice precum gestul, privirea, intonaţia, cezura, ezitarea, lapsusul) aduc modificări acestui câmp, problematica autenticităţii, crede Nedelciu, este strâns legată de identitatea personală a celui care transcrie sau scrie, fără însă a-l omite total pe interlocutor. În acest fel ia fiinţă *personajul literar* (s.m.), care nu este în viziunea teoreticianului decât un „contribuabil", în vreme ce scriitorul manipulează „titlurile de proprietate şi perceperea impozitului". Terminologia adoptată suferă uneori de o uşoară inadecvare. Pentru a-şi limpezi propriul discurs teoretic, Nedelciu lansează tot felul de raţionamente şi propune concepte ajutătoare, dar se adânceşte şi mai mult în desişul terminologic. Cu toate acestea intuiţiile sale teoretice nu trebuie minimalizate. Deducem de aici că romanul îşi află/ regăseşte/ reînnoieşte natura printr-un proces de renegociere a autenticităţii.

Cititorul, personajul principal al romanului

Între roman şi poetica lecturii este, fireşte, o legătură insurmontabilă. Până la evidenţierea acestei legături, Nedelciu identifică două tipuri principale de lectură: *lectura întrebare* şi *lectura torpoare*. Între acestea două există în mod firesc o infinitate de nuanţe. Autorul observă că sunt multe romane care provoacă în cititor o întrebare, dar care îi oferă ulterior şi răspunsul. Altele sugerează doar răspunsul, invitându-l pe cititor să îl caute. Dar, nuanţează Nedelciu, întrebarea nu este a cititorului, ci „îi este propusă ca o ghicitoare". Lectura *torpoare* numeşte lectura recreativă, în vreme ce cealaltă presupune aspecte mult mai complexe. În cazul ei, demersul intelectual devine generator de text. Cititorul avansează în text datorită întrebărilor proprii: „Orice lectură devine autentică, lectura torpoare este mărturia unei existenţe torpoare şi, respectiv, lectura întrebare a unei existenţe întrebare. Fiecare cititor va fi angajat în text conform existenţei sale şi nu prin provocare sau prin identificare cu gestionarii de autenticitate ai autorului. În acest sens dialogul se *renaturalizează* (s.m.) după ce a trecut prin transcrieri reductive, reconstituiri, inventări şi construiri cu intenţii semnificative. Trebuie notat că toate aceste procedee «vechi» nu sunt refuzate, ci *folosite în continuare într-un alt sistem semnificativ* (s.m.)" (NEDELCIU, 1982).

[3] Mircea Nedelciu, *Dialogul în proza scurtă (III). Autenticitate, autor, personaj* în „Echinox", nr. 5-6-7, 1982.

Prozatorul – teoretician îşi completează şi nuanţează în articolul *Un nou personaj principal*[4] concepţia despre protagonistul romanesc, observat din perspectiva „noilor" (pentru acea vreme) determinări teoretice şi scripturale originare din spaţiul cultural apusean. El consideră că prozatorul generaţiei `80 „a făcut din cititor personajul principal al operei sale". De asemenea, observă că trăsăturile distinctive ale prozei acelor ani au legătură cu *dialogismul* literaturii, cu o relaţie ce se stabileşte (în momentul lecturii) între o conştiinţă şi o altă conştiinţă şi nu cu o relaţie „de la manipulator la manipulat". Numeroasele procedee novatoare sau revitalizate au drept cauză, crede Nedelciu, *adresabilitatea textului*, plierea lui pe cititorul – personaj principal şi, nu în ultimul rând, convingerea autorului că nu se adresează unei mase omogene, ci uneia „mozaicate şi discronice". În această amplă şi elastică operaţiune de „*dedublare a cititorului* sunt convocate forţe auctoriale importante – parodicul, intertextualitatea, ludicul, metalimbajul, autoreferenţialitatea. Aproape nimic din ce a pus la îndemâna scriitorului istoria literaturii ca şi teoria ei nu este de neglijat, fapt ce dă prozei [...] un aspect caleidoscopic, un aspect ce nu trebuie însă să mascheze unitatea ei teleologică". Referitor la toate acestea, Mircea Cărtărescu afirmă: „cuvântul de ordine în proza lui Mircea Nedelciu este *randomizarea*. Cubul Rubyk este pus în mâinile cititorului nu cu toate feţele monocolore, ci, dimpotrivă, răsucit la întâmplare – o întâmplare artistică organizată –, aşa încât refacerea ordinii prozastice, adică o mare parte din travaliul presupus de actul creator, îi va reveni *cititorului*. […]. Cititorul devine, în această perspectivă, un adevărat personaj al textului" (CĂRTĂRESCU, 2010, 415)

În acelaşi an, într-o insolită „convorbire «duplex»": Alexandru Muşina –Mircea Nedelciu, acesta din urmă reia ideea *dedublării cititorului*, îmbogăţind-o cu unele nuanţe: „Toţi autorii au sarcina de a-şi crea publicul. Într-un fel, o componentă iniţială a oricărei creaţii este şi imaginea aproximativă asupra publicului real dintr-o societate dată la un moment dat. Dacă în formarea acestei imagini autorul a fost foarte exigent, semnele efortului său de a «remodela» cititorul vor fi mai vizibile, mai ales în atitudinea lui faţă de convenţiile literare anterioare. Dar remodelarea cititorului înseamnă întrucâtva şi remodelarea omului, *antropogenie* (s.m.)"[5] (NEDELCIU, 1987).

Concepţia despre roman a lui Mircea Nedelciu poate fi dedusă şi din mult discutata prefaţă a romanului *Tratament fabulatoriu* (1986). Nu voi insista asupra contextului în care aceasta a fost scrisă. Voi aminti doar că prin acest mijloc de natură paratextuală, autorul îşi face cunoscută poziţia sa referitoare la cele două tipuri de *textualism* – primul, cel originar, de sorginte franceză, al doilea, cel autohton, care prezintă doar asemănări de suprafaţă cu cel dintâi. Această distincţie se dovedeşte utilă pentru înţelegerea diferenţelor de substanţă dintre *textualismul* francez şi cel românesc: „Literatura concepută ca textualitate opusă lumii face parte din acest nivel al reacţiilor primare în confruntarea (când societatea nu a reuşit integrarea) dintre societatea şi literatură. Aceasta este deci originea textualismului *aşa cum s-a manifestat el în literatura franceză în deceniile şapte-opt*. În literatura română […] au apărut autori care au fost numiţi, *impropriu* textualişti, numai pentru că utilizează unele procedee tehnice asemănătoare cu acelea puse în lucru de textualismul propriu-zis"[6] (NEDELCIU, 2017, 59). Romancierul-teoretician propune conceptul de *activitate textuantă* „*prin care se poate interveni constructiv în lume"* ceea ce înseamnă că respectivii autori nu propun o „textualizare opusă lumii". Intervenţia constructivă în lume prin text ţine atât de „analiza tradiţiei", cât şi de unele experimente complexe, care acomodează procedeele moderne cu cele tradiţionale: „literatura ca «intervenţie constructivă» şi literatura ca «textualitate opusă lumii» sunt două aspecte ale aceluiaşi moment de dezvoltare a literaturii moderne şi se deosebesc prin «luarea de poziţie» pentru că au a reflecta poziţii diferite ale societăţii faţă de artă"[7].

[4] Mircea Nedelciu, *Un nou personaj principal* în „România literară", nr. 14, 1987.
[5] Mircea Nedelciu – Alexandru Muşina. O convorbire „duplex" în „Echinox", nr. 3-4, 1987.
[6] Mircea Nedelciu, *Opere IV*. Tratament *fabulatoriu*, ediţie îngrijită şi prefaţă de Ion Bogdan Lefter, Piteşti, Editura Paralela 45, 2016, p. 59.
[7] *Ibidem*, p. 61.

Teoria romanului, romanul secund

La fel ca şi în cazul *Prefeţei* extinse a *Tratamentului fabulatoriu* — acolo unde aplică diverse strategii de amânare a abordării textului romanesc propriu-zis, scriitorul întârzie formularea unei concepţii clare referitoare la arta romanului. De altfel, pare să-şi dea singur seama de asta şi afirmă cu vădită autoironie că: „Aceasta este însă prefaţa romanului *Tratament fabulatoriu*. Spaţiul obişnuit al unei prefeţe a fost deja depăşit şi încă n-am ajuns să ne ocupăm de specificul literaturii între celelalte arte, n-am atins chestiunea specificului romanului între celelalte genuri literare, n-am expus poziţia noastră în privinţa şanselor diferitelor metode de critică literară de a se apropia de operă în sensul cerut de o estetică a acţiunii şi implicării şi, iată, din tot ce am spus (scris) până aici, nimic nu pare să aibă legătură directă cu romanul nostru! Ce-i de făcut? Dacă cititorul nostru crede că implicarea lui încă nu a intervenit pe parcursul lecturii prezentei prefeţe, atunci, cu siguranţă, nu e nimic de făcut”[8] (NEDELCIU, 2014. 73).

S-a putut constata deja din articolele examinate că Mircea Nedelciu are o concepţie cât se poate de clară referitoare la relaţia dintre *personaj* şi *cititor* şi că teoreticianul îi conferă acestuia din urmă un rol de *generator* al naraţiunii prin practicarea *lecturii întrebare*, capabilă să provoace, să determine extensia epicului. Devine limpede că pentru Mircea Nedelciu romanul, ca gen literar, reprezintă înainte de toate fluidizarea relaţiei *autor – cititor – câmp epic*, toate acestei trei elemente validându-se unele în raport cu celelalte pentru a reomologa împreună ideea de roman, orientând-o către un alt sistem de semnificaţie.

Despre elasticitatea formelor romaneşti (înţelegând prin aceasta chiar desfiinţarea graniţelor taxonomice) se exprimase anterior în cadrul unei anchete dedicate prozei scurte: „regulile de separare a textelor în roman, pe de o parte, şi proză scurtă, pe de altă parte, sunt convenţionale, neesenţiale, introduse din necesităţi metodologice. Respectarea lor este o concesie şi, deci, un roman «foarte roman» este un eşec” (MUŞAT, 2008, 319). În viziunea scriitorului, proza literară ar fi un limbaj complex ce coagulează/ acomodează fragmente din limbaje cât mai diverse. Aceasta este una din trăsăturile postmodernismului literar, dar autorul *Zmeurei de câmpie* se distinge de mulţi alţi scriitori ai generaţiei `80 prin faptul că acţiunea sa textuală implică şi ideea de *diversiune*; nu orice fel de diversiune, ci una *fabulatorie*. Imaginaţia, pusă în concordanţă cu felul în care Nedelciu teoretizează romanul, e şi un mijloc de amânare şi de abatere de la aşa-zisa desfăşurare narativă. Câmpul epic include şi teoria romanului. Teoria romanului e *romanul secundar*, concept apropiat (nu se suprapun cu exactitate) ceea ce înţelege Carmen Muşat prin *roman latent*: „pulverizarea genurilor şi speciilor, împrăştierea epicului şi risipirea «momentelor subiectului» (în ambele accepţiuni ale termenului, de desfăşurare epică şi de subiectivitate) într-o ordine aleatorie duc la constituirea unei structuri noi, *romanul latent* (s.m), a cărei existenţă cere, ca o condiţie *sine qua non*, colaborarea cititorului” (MUŞAT, 2008, 319).

În legătură cu relaţia dintre *tratament* şi *fabulatoriu*, Ion Bogdan Lefter aminteşte că avem de-a face cu „deturnarea” consacratei sintagme din domeniu medical, care înseamnă, după cum toata lumea ştie, posibilitatea pacienţilor de a se vindeca „din mers”, adică la domiciliu. Deşi oarecum analogă, altfel stau lucrurile în privinţa *tratamentului fabulatoriu*. Un tratament „prin ficţiune, prin imaginaţiei, prin supunerea «pacienţilor» – care nu mai sunt «bolnavii», înlocuiţi de «cititori», de noi toţi! – unei cure literare. În sine amuzant prin expresivitatea sa ludică, titlul se va încărca suplimentar de semnificaţie pe măsură ce romanul îşi va dezvălui dimensiunea «utopică», elaborând o lume «alternativă» la cea reală. Altfel spus, ni se va oferi în compensaţie o «fabulaţie» cu care ne putem «trata»[9] (LEFTER, 2014, 18).

„Diversiunea fabulatorie”

Deşi Ion Bogdan Lefter are dreptate, s-ar impune totuşi următoarea nuanţă. *Fabulatoriu* nu ţine doar de imaginaţie şi nici doar de instituirea unei lumi – alternativă la cea reală. Fabulaţia

[8] *Ibidem*, p. 73.
[9] Ion Bogdan Lefter, *Prefață* la Mircea Nedelciu, *op.cit*, p. 18.

implică diversificarea posibilităţilor de a fi ale realităţii. Realitatea include şi potenţialităţile ei. Conceptul de *realitate extinsă* este mult mai potrivit, în cazul lui Mircea Nedelciu, decât acela de *realitate alternativă*, care desemnează o *disjuncţie*. Aşadar, *şi-şi*, nu *sau-sau*. Sigur că afirmaţiile criticului citat mai sus pornesc de la situaţia conjuncturală a scrierii prefeţei romanului *Tratament fabulatoriu*, care l-a făcut pe romancierul-teoretician să recurgă la acea „soluţie parşivă", la acea *diversiune* menită să abată atenţia cenzurii comuniste de la subtilităţile de natură subversivă existe im romanul ca atare. Dar, prin decontextualizare, şi făcând apel la concepţiile lui Mircea Nedelciu despre roman şi despre proză în general, înţelegem că *diversiunea fabulatorie* reprezintă mult mai mult decât o simplă modalitate de a adormi vigilenţa cenzurii. *Prefaţa* face corp comun cu romanul, mai ales că în textul romanesc (adică cel cu personaje şi evenimente) există numeroase pasaje de poetică implicită, care comunică cu unele idei din prefaţa amintită. *Diversiunea fabulatorie* nu înseamnă doar *abatere* de la un anumit punct, ci şi posibilităţile imaginaţiei de a aduce în dialog mai multe realităţi, mai multe lumi, aparent autonome, dar care nu îşi găsesc împlinirea decât prin concentrarea lor într-un punct fix. S-a putut vedea mai sus cum anume înţelege Nedelciu relaţia dintre *dialog* şi *punctul fix*, adică posibilitatea întregii lumi de a se putea afla la un moment dar în percepţia şi conştiinţa unui punct fix. *Câmpul epic* e generat de această percepţie multiplă. Aşadar, realităţi şi lumi distincte subordonate unei percepţii singulare, care le validează pe toate ca reale, puncţionare, deci nu alternative la ceva.

Înţelegerea în această manieră a *diversiunii fabulatorii*, care include şi relaţia fluidă dintre *autor*, *cititor* şi *câmp epic* (aşa după cum s-a putut vedea şi mai sus) se dovedeşte fundamentală pentru împlinirea acelui nou sistem de semnificaţie, care validează şi împlineşte concepţia lui Mircea Nedelciu despre roman.

Bibliografie

CĂRTĂRESCU, *Mircea*, *Postmodernismul românesc*, ed. a II-a, Bucureşti, Humanitas, 2010.

CRĂCIUN, Gheorghe (coord.), *Competiţia continua. Generaţia `80 în texte teoretice*, Piteşti, Paralela 45, 1999.

DINIŢOIU, Adina**,** *Proza lui Mircea Nedelciu. Puterile literaturii în faţa politicului şi a morţii*, Bucureşti, Tracus Arte, 2011.

IONESCU, Al. Th, *Mircea Nedelciu. Monografie, antologie comentată, receptare critică*, Braşov, Aula, 2001.

MANOLESCU, Nicolae, *Literatura română postbelică. Lista lui Manolescu. Proza. Teatrul*, Braşov, Aula, 2001.

MUŞAT, Carmen, *Strategiile subversiunii. Incursiuni în proza postmodernă*, ed. a II-a, Bucureşti, Cartea Românească, 2008.

NEDELCIU, Mircea, *Opere IV. Tratament fabulatoriu*, Piteşti, Paralela 45, 2016.

THE RELEVANCE OF THE IRONIC LITERARY SPEECH

LA RELEVANCE DU DISCOURS IRONIQUE LITTÉRAIRE

RELEVANŢA DISCURSULUI IRONIC LITERAR

Liliana Poliana BANU
Liceul Teologic Adventist, Craiova
E-mail: poliana_liliana@yahoo.com

Abstract

According to the theory about irony stated by Grice (1975), using an ironic attitude, during the literary speech, is based on broking some conversational rules. Therefore, the message, as well as the form through which is transmitted, may disturb the interlocutors.
Rachel Giora (1995), through her theory about irony, proposes a solution to solve this conversational conflict, by using some affirmative sentences, that will not denigrate the receiver (Leech 1983), but which will deliver the message correctly.
Under this circumstances, it arises the incertitude that the given information is relevant (the theory of Dan Sperber & Deidre Wilson, 2004), that is correctly perceived and that its initial purpose is achieved.

Résumé

Selon la téorie sur l'ironie formuleé par Grice (1975), l'utilisation d'une attitude ironique, au niveau du discours littéraire, est fondée sur la violation de quelques maximes (règles) conversationnelles. Par consequent, le message, comme la manière par laquelle celui-ci est transmis, peuvent incommoder les interlocuteurs.
Rachel Giora, par sa téorie sur l'ironie (1995), propose une solution pour résoudre ce conflit conversational, par l'utilisation de quelques énonces affirmatives (la negation indirecte) sans que le récepteur soit dénigré (Leech 1983), mais qui transmette correctement le message.
Dans ces conditions, apparaît l'incertitude que l'information transmise soit relévante (la téorie de Dan Sperber & Deidre Wilson, 2004), qu'elle soit bien réceptée et qu'elle atteint son but initial.

Rezumat

Conform teoriei despre ironie formulată de Grice (1975), utilizarea unei atitudini ironice, la nivelui discursului literar, se bazează pe încălcarea unor maxime (reguli) conversaţionale. Prin urmare, mesajul, dar şi modalitatea prin care acesta se transmite, pot incomoda interlocutorii.
Rachel Giora, prin intermediul teoriei sale despre ironie (1995), propune o soluţie pentru rezolvarea acestui conflict convesaţional, prin folosirea unor enunţuri afirmative, care să nu denigreze receptorul (Leech 1983), dar care să transmită corect mesajul.
În aceste condiţii, apare incertitudinea că informaţia transmisă este relevantă (teoria lui Dan Sperber & Deidre Wilson, 2004), că este receptată corespunzător şi că îşi atinge scopul iniţial.

Keywords: *irony, indirect negation, relevance, conversational rules*

Mots-clés: *l'ironie, la negation indirecte, la relevance, les maximes conversationnelles*

Cuvinte-cheie: *ironie, negaţie indirectă, relevanţă, maxime conversaţionale*

Introducere

Premisa oricărui act de limbaj este reprezentată de participarea cooperantă a interlocutorilor prin recunoaşterea unui scop comun şi prin acceptare mutuală, în vederea producerii unui final previzibil şi echitabil. Persoanele care emit o comunicare construiesc o strategie particulară a actului de vorbire prin abilitatea de a selecta formele lingvistice specifice culturii, vârstei, abilităţilor sociale, intelectuale şi emoţionale proprii partenerilor de discuţie. Această selecţie presupune efort reciproc şi determină schimbare, adaptare la nivelul limbajului. De cele mai multe ori însă colocutorii nu spun exact ceea ce vor să transmită, dar se aşteaptă ca ceilalţi să-şi imagineze intenţia care a cauzat acest fel de comunicare. Această trăsătură a actelor de limbaj este specifică ironiei. Semnificaţia nonliterală a unui enunţ poate fi descoperită apelând la factorii contextuali care au stârnit comunicarea. Beda Allemann susţine că „ceea ce este ironic într-un text nu reiese decât în funcţie de context" (Allemann, 1978, 309). Însă, contextul nu este singurul determinant al decodificării mesajelor greu accesibile. Acelaşi enunţ, în acelaşi context, poate avea mai multe interpretări. Mesajul nu ajunge în mod corect la fiecare dintre partenerii de conversaţie. Nuanţele diferite ale enunţului demonstrează intenţiile duplicitare ale vorbitorului. Pe lângă analiza contextului comunicării, receptorii trebuie să dispună de cunoaşterea şi utilizarea corectă a vocabularului limbii respective: „Limbajul permite să se exprime orice şi *este într-o oarecare măsură transparent* în privinţa mesajelor pe care le vehiculează frazele. El îşi este de ajuns sieşi, iar interpretarea unei fraze constă în decodarea acesteia, adică în *întrebuinţarea codului* constituit de limba în care se exprimă fraza, în scopul reconstituirii mesajului" (Reboul, Moeschler, 2001, 14).

Paul Grice şi Principiul Cooperativ

Cuvintele folosite în transmiterea unui mesaj trebuie să descopere intenţia primară a locutorului, deoarece auditoriul sesizează prima dată sensul literal al comunicării, nefiind atent şi la eventuale sensuri secundare. Emiţătorul este dator să selecteze cu atenţie cuvinte din vocabularul de bază, folosindu-le cu sensul lor propriu, pentru a permite receptorului accesul la semnificaţia naturală a mesajului. Conform teoriei despre analiza discursului formulată de Paul Grice (1975), orice proces de comunicare trebuie să se deruleze potrivit unor maxime conversaţionale[1]. În susţinerea acestui punct de vedere, Grice afirmă: "Make your conversational contributions such as required, at the stage at which it occurs, by the accepted purpose or direction of the talk exchange in which you are engaged. One might label this the COOPERATIVE PRINCIPLE"[2] (Grice, 1991, 26).

În contextul în care unul dintre vorbitori nu acordă atenţia cuvenită acestui principiu prin încălcarea voită sau nevoită a uneia dintre maximele conversaţionale, actul comunicării nu îşi atinge scopul stabilit. Receptorul se află în situţia de a nu percepe adevărata semnificaţie a mesajului, fie pentru că este ascunsă, încifrată, iar acesta nu este iniţiat în a o desluşi, fie pentru că nu concepe să existe şi parteneri de dialog care să nu respecte normele unei conversaţii civilizate, eficiente: "Listeners assume that speakers will be truthful and informative"[3] (Kreuz, Glucksberg, 1989, 375). Diferenţa dintre semnificaţia mesajului avută în vedere de către vorbitor şi semnificaţia pe care o atribuie receptorul informaţiei primite se constituie în enunţuri aparent deconectate, independente şi iraţionale[4]. Decodarea mesajului ascuns presupune conştientizarea folosirii implicaturilor şi capacitatea receptorului de a produce inferenţe[5]. Pentru a descoperi semnificaţia nedesluşită a comunicării „receptorul trebuie să raporteze continuu semnalele pe care le primeşte, atât la cod, cât

[1] Paul Grice, în *Logic and Conversation* (1975, 26-27), propune patru maxime care nu ar trebui încălcate de interlocutori: maxima cantităţii, maxima calităţii, maxima de relaţie şi maxima de manieră. Maxima cantităţii se referă la transmiterea unei informaţii satisfăcătoare pentru atingerea scopului propus. Maxima calităţii îndeamnă vorbitorii să evite prezentarea informaţiilor false şi a celor pentru care nu există dovezi sigure. Maxima de relaţie solicită relevanţă în comunicare, iar maxima de manieră propune înlăturarea obscurităţii şi ambiguităţii expresiilor.

[2] „Adaptează-ţi contribuţiile conversaţionale cum ar fi necesar, în stadiul în care apar, la scopul sau direcţia schimbului verbal în care eşti angajat. Acest principiu ar putea fi numit PRINCIPIUL COOPERĂRII." (t.n.)

[3] „Ascultătorii presupun că vorbitorii vor fi veridici şi informativi." (t.n.)

[4] Grice foloseşte termenul *implicatură* pentru definirea contrastului dintre ceea ce se spune şi ceea ce se înţelege.

[5] *Inferenţa* este un proces logic prin care se ajunge la concluzii, pornind de la premise. (Reboul, Moeschler, 2001, 54).

şi la context" (Eco, 2008, 101). A accede în mod direct la intenţia propusă de emiţător este compatibil cu folosirea unui canal de comunicare corespunzător nivelului de înţelegere al receptorului:

Nena: „Da' ce-s alea, scumpo!? şi se repezi entuziastă către desenele de jos. […] Să nu-mi spui că tu ai făcut chestiile astea!
Laura: Dar cine să le facă, mă rog?" (Lungu, 2013, 29).

Mesajul Nenei este ambiguu. Ascunde, în egală măsură, consideraţie şi dispreţ faţă de lucrările prietenei sale. Dualitatea intenţionată a informaţiei enunţate confirmă încălcarea maximei de calitate şi crearea unei situaţii ironice. Pentru că Laura nu recunoaşte intenţia Nenei, continuă să se justifice:

Laura: „Ba chiar eu le-am făcut, şi nici nu-s mare brânză, sunt doar nişte desene pentru copii…
Nena: Zău, fato, eşti de-a dreptul inconştientă… Cum spui asta? Eu nici cu mâna nu pot face aşa ceva, darămite cu piciorul. […] Sunt nişte capodopere, fato, ascultă la mine!" (ibidem, 29-30).

Observăm că pentru a exprima un mesaj relevant, Nena încalcă şi maxima de calitate prin informaţii suplimentare, exagerări, care puteau fi evitate dacă ar fi optat pentru un mesaj transparent, direct.

Exagerările continuă de ambele părţi:

Laura: „Eşti drăguţă, Nena, dar nu-s decât nişte desene pentru copii…
Nena: Las', nu mă-nvăţa tu pe mine… Îs geniale, fato! […]
Laura: Zici că-s expresive?
Nena: Expresive? Vorbeşti prostii! Zici că-s adevărate, fato" (ibidem, 30).

Laura se exprimă, de asemenea, neclar: fie cunoaşte că desenele au, într-adevăr, o adevărată valoare, fie vrea să pară modestă. Reiterarea mesajului încurajator al Nenei o determină pe Laura să-şi acorde mai multă apreciere.

Grice aduce în discuţie folosirea atitudinii ironice în diverse situaţii de comunicare, considerând aceasta drept o încălcare a maximelor conversaţionale, în special prin nerespectarea maximei calităţii care presupune sinceritate şi transparenţă. Astfel, în interpretarea ironiei trebuie să se ţină seama atât de latura lingvistică a informaţiei, cât şi de efectele pe care mesajul transmis le poate genera la nivel emoţional: "…irony is intimately connected with the expression of a feeling, attitude or evaluation. I cannot say something ironically unless what I say is intended to reflect a ostile or derogatory judgment or a feeling such as indignation or contempt"[6] (Grice, 1991, 54).

Pe de o parte, observăm că maximele conversaţionale nu pot fi relevante în construirea unui discurs ironic, întrucât permit o exprimare directă, sinceră, fără ambiguităţi, ceea ce nu este caracteristic ironiei. Pe de altă parte însă ajungem la concluzia că, dacă utilizarea ironiei implică nerespectarea unor norme fundamentale de comunicare, mesajul transmis poate fi relevant doar în măsura în care auditoriul recunoaşte nuanţa ironică a acestuia. Cu toate acestea, Gazdar este convins că Principiul Cooperativ este "reasonable for us to follow"[7] (Gazdar, 1979, 54), pentru a menţine conversaţia în limite normale.

[6] „… ironia este intim legată de exprimarea unui sentiment, a unei atitudini sau evaluări. Nu pot spune ceva în mod ironic fără ca enunţul meu să reflecte o atitudine ostilă sau o judecată peiorativă sau un sentiment precum indignarea sau mulţumirea." (t.n.)
[7] „rezonabil pentru noi de urmat" (t.n.)

Vom continua să vedem dacă există o formă de dialog care să poată fi întrebuinţată fără să incomodeze interlocutorii şi în ce măsură este aceasta relevantă.

Rachel Giora şi Principiul Negaţiei indirecte

Pentru Rachel Giora ironia este „o formă de negaţie care nu foloseşte mărci explicite ale negaţiei" (Giora, 1995, 239), ci enunţuri afirmative pentru a critica sau a denigra receptorul mesajului. Emiţătorul recurge la o asemenea atitudine pentru că îşi propune să menţină în condiţii bune relaţia pe care o are cu receptorul. Winner afirma că: "an attack becomes *less negative* if phrased in a form of irony and praise becomes less positive if phrased in the form of irony"[8] (Winner, 1988, 156): „Nenea Aurelian are doi dinţi de fier. Dacă îi vezi, nu-ti mai arde de foială. Ar fi bun de domnul educator. Cred că toţi copiii ar sta ca împăiaţi" (Lungu, 2013, 17). Mesajul fetiţei se constituie atât în aprecieri (care devin mai evidente), cât şi în critici (care devin mai estompate) faţă de bătrânul Aurelian. Este un domn apreciat şi totuşi nedorit, chiar dacă s-ar descurca bine în sistemul educaţional.

Conform teoriei propuse de Giora, scopul ironiei, ca formă de negaţie indirectă, nu este de a nega existenţa unor fapte sau atitudini care atrag critică, ci de a le evidenţia prin mijloace aluzive: "Flouting the graded informativeness requirement (rather than the truthfulness requirement), the ironist negates without using an overt negation marker. More often than not, an affirmative expression or utterance is used to implicate that a specific state of affairs is different or far from the desirable state of affairs made explicit by the very same expression"[9] (Giora, 2011, 161). Emiţătorul poate să apeleze la modul direct pentru a-şi exprima gândurile, dar, în acest fel, mesajul nu va avea semnificaţiile variate dorite: "Though irony is more difficult to understand than nonironic language, speakers apply this mode for certain communicative goals that are unattainable by direct negation"[10] (Giora, 1995, 239). Astfel, enunţul indirect negativ reprezintă, efectiv, semnificaţia nonliterală a comunicării. În primă fază, receptorul ia în calcul doar intenţia care decurge din contextul specific, iar dacă sensul literal al comunicării nu este relevant, pentru înţelegerea informaţiei, receptorul trebuie să apeleze la limbajul nonliteral, care însă necesită procese speciale pentru a fi desluşit. De multe ori, atitudinea sau tonul adecvat fac diferenţa în interpretarea ironiei:

„Nu voia să ajungă în altă localitate. Sau voia, dar nu foarte tare. Cu altă ocazie. […] Totul era foarte frumos. Nimic nu era frumos. […] Îl dureau tâmplele. Durerea de sfârşit de săptămână.

Nimic anormal, totul e sub control. Vânzările merg bine. Care vânzări? Tresări. […] În fond, bine că mergeau vânzările. Care vânzări? În rate, cum care?" (Lungu, 2013, 60-61).

Gândurile bărbatului, concretizate în enunţuri pozitive şi negative, menţin ambiguitatea informaţiei şi impun procese de analiză din partea receptorului pentru descoperirea intenţiei adevărate. O afirmaţie care nu este însoţită de un ton ironic nu merită atenţia celor preocupaţi de înţelegerea ironiei, pe când aceeaşi afirmaţie acompaniată de un ton ironic sau neadecvată realităţii, reprezintă un caz de ironie. Winner afirma: "In ironic statements the relation between what is said and meant is a relation of opposition between a positive and a negative tone"[11] (Winner, 1988, 9).

Ce se întâmplă când receptorul sesizează dezacordul dintre sensul literal şi cel intenţional al frazei? Cum poate să influenţeze această descoperire relaţia dintre interlocutori? Emiţătorul intenţionează să prezerve relaţia, dar folosirea acestei forme indirecte de negaţie este, de fapt,

[8] „un atac devine mai puţin negativ dacă este exprimat într-o formă ironică, iar lauda devine mai puţin pozitivă dacă este exprimată într-o formă ironică." (t.n.)

[9] „Încălcând cerinţele informative gradate (în special cerinţa despre adevăr), ironistul neagă fără să folosească un marcator clar de negaţie. Cel mai adesea, o expresie afirmativă sau o exprimare este folosită să sugereze că starea specifică a lucrurilor este diferită sau departe de starea de lucruri dorită explicitată de aceeaşi expresie." (t.n.)

[10] „Deşi ironia este mai greu de înţeles decât limbajul nonironic, vorbitorii folosesc acest mod [de a conversa] cu anumite scopuri ce nu pot fi realizate prin negaţia directă." (t.n.)

[11] „În enunţurile ironice relaţia dintre ce se spune şi ce se intenţionează este o relaţie de opoziţie dintre un ton pozitiv şi unul negativ." (t.n.)

nesocotirea maximei calităţii şi a maximei de relaţie, prin lipsa de relevanţă şi sinceritate în comunicare. Deşi emiţătorul are intenţii bune, ar putea încălca chiar Principiul Cooperativ propus de Grice, întrucât receptorul se poate simţi ofensat fie de conţinutul din spatele mesajului, fie de modul indirect prin care acesta i s-a comunicat. Astfel, şi maxima de manieră poate fi nerespectată, iar conversaţia devine lipsită de informaţii satisfăcătoare pentru revelarea scopului propus. Ce ar trebui să conteze mai mult: protejarea relaţiei dintre interlocutori sau îndeplinirea obiectivului vizat? Ideal ar fi ca ambele motivaţii să aibă aceeaşi însemnătate.

Este important pentru vorbitor să evidenţieze aspectele pe care le doreşte, nu să le nege, şi de aceea foloseşte o metodă indirectă, blândă. Întrebarea este dacă această atitudine ironică indirectă este relevantă pentru concretizarea deznodământului premeditat, rezonabil. Răspunsul ar fi afirmativ atunci când receptorul sesizează atitudinea ironică şi reflectează la semnificaţia ex-sibilinică a comunicării. În caz contrar, această formă de limbaj nu evidenţiază înţelesul criptic al mesajului: „Mama şi tata lucrează amândoi. Eu *trebuie* să fiu fericită pentru asta" (Lungu, 2013, 15). Acel *trebuie* indică, de fapt, lipsa fericirii şi necesitatea de a se strădui să fie.

În cazul în care există mai mulţi receptori, mesajul poate fi înţeles diferit de către aceştia datorită relaţiei pe care fiecare dintre ei o are cu emiţătorul sau datorită condiţiilor în care mesajul a fost transmis. Constatăm că utilizarea ironiei în maniera negaţiei indirecte nu este complet relevantă cu privire la descifrarea sensului nonnatural al conţinutului comunicării.

Dan Sperber & Deidre Wilson şi Principiul Relevanţei

Sperber şi Wilson (1986) consideră că Principiul Cooperativ propus de Grice invocă norme lingvistice care nu ar fi necesare într-o situaţie de comunicare. Cei doi teoreticieni sunt de acord că nu ar trebui stabilite reguli fixe de conversaţie şi că singura implicare a interlocutorilor în procesul comunicării trebuie să fie, pe de o parte, selectarea de către emiţător a unui stimul relevant care să-i descopere adevăratele intenţii, iar, pe de altă parte, atenţia receptorului pentru a constata punerea în valoare a stimulului în vederea înţelegerii mesajului:

Ofiţerul: „Serios, bă moldovene? Cred că ai luat premiul întâi la şcoală, zi drept!
Mitu: Serios, să trăiţi! N-am luat premiul întâi la şcoală, să trăiţi!" (Lungu, 2012, 29).

Intuind nivelul de pregătire intelectuală al vizitatorului său, ofiţerul construieşte un enunţ ironic indirect pentru a evidenţia un adevăr pe care, ulterior, nea Mitu îl confirmă.

Enunţurile emise constituie factorul care declanşează procesele logice responsabile cu tălmăcirea mesajului transmis, deoarece provoacă intelectul la duel cu sine însuşi. Cei mai relevanţi stimuli vor atrage atenţia receptorului, iar procesarea acestora într-un mediu cunoscut va spori abilitatea de recunoaştere a intenţiei mesajului. Dacă ascultătorul a întâlnit aceiaşi stimuli în împrejurări asemănătoare, îi va putea transpune în concluzii într-un mod facil. Atari reacţii comune sunt dobândite în urma experienţei de a le interpreta în prealabil în contexte similare:

Vecinul: „Da' aia, Mitule, cu viţica, cum e?
Mitu: Care, bre?
Vecinul: Aia cu care te înţelegeai mai bine decât cu soră-ta şi care s-a învârtit în jurul priponului până a săpat un şanţ de nu se mai vedea din el.
Mitu: Aia v-am mai spus-o şi ieri, n-o mai ţin minte" (ibidem, 23).

Interpretarea discursului propune următoarele concluzii: nea Mitu afirmă că nu mai ştie povestea fie pentru că nu vrea să o repovestească, fie pentru că nu şi-o reaminteşte, fiind una inventată; relaţia cu sora sa nu era tocmai armonioasă; nici cu viţica *nu se înţelegea* prea bine.

Principiul relevanţei formulat de Sperber şi Wilson declară că interpretarea aleasă la un moment dat de receptor va fi influenţată de relevanţa semnalelor exterioare manifestate de emiţător, precum şi de condiţiile în care s-a desfăşurat conversaţia. Dacă receptorul trebuie să aleagă personal

interpretarea în funcţie de criteriile amintite anterior, înseamnă că există mai multe variante de interpretare. Prin urmare, intenţia emiţătorului nu este descoperită direct, fără ambiguităţi, ci are nevoie de procese inferenţiale care emit concluzii variate. Aşadar, comunicarea nu este tocmai relevantă, pentru că nu îşi arată direct şi imediat scopul final: „Trăgea cu urechea la ce vorbesc oamenii, dar cuvintele îi intrau în creier ca nişte baloane de săpun într-un ventilator" (Lungu, 2013, 61). Este evident că personajul nu dispune de abilitatea de a detecta mesajul transmis.

În cazul discursului ironic, relevanţa ascunde un mod de exprimare liber, fără reguli, ceea ce o descalifică în ceea ce priveşte sinceritatea şi transparenţa limbajului. Ironia implică "an expression of tacitly dissociative attitudes"[12] (Sperber, Wilson, 2004, 272). Cu alte cuvinte, ironia şi relevanţa sunt greu compatibile. Relevanţa este suficientă pentru a ghida ascultătorul spre înţelesul celor spuse de vorbitor atunci când enunţul nu are implicaţii ironice. Receptorul pune laolaltă informaţia şi contextul pentru a obţine un înţeles real al mesajului:

„Încă de la primele simptome, doamna Socoliuc şi-a aranjat părul, s-a îmbrăcat într-un capot de duminică după-amiază şi şi-a amenajat patul în care urma să bolească în camera cea bună, apelând la o lenjerie albă şi curată, bine apretată şi călcată, mirosind a levănţică. […] Abia după ce s-a instalat cu tot dichisul a permis palorii să vină în obraji şi picioarelor să tremure. A cerut ca masa să-i fie servită la pat, pe o tavă ce nu fusese scoasă din dulapul din hol de ani de zile" (Lungu, 2012, 87).

Toate aceste detalii par ciudate locuitorilor satului şi reprezintă stimuli care îi ajută în interpretarea situaţiei expuse. Concluzia acestora este că doamna Vera suferă mai degrabă de „o boală la cerebel decât la alte mădulare" (ibidem, 88). Prezentarea amănuntelor sunt relevante pentru a susţine, de fapt, o boală închipuită.

În favoarea teoriei despre relevanţă în comunicare, cei doi pragmaticieni contestă faptul că discursul ironic ar fi construit pe baza dualităţii semantice (literal vs figurat), argumentând că în interpretarea unui enunţ ironic se procedează la fel ca şi în interpretarea unui enunţ nonironic. În acest sens, Carmen Curco afirmă: "What Sperber and Wilson say is that figurative language is not a deviation from standard norms of language and that no special principles of interpretation are required to understand it. They claim that, as with other instances of utterance interpretation, a hearer who processes an ironic utterance is trying to select amongst the set of all possible interpretation of an utterance the one that was intended by the speaker, exactly as he does in processing all kinds of discourse, whether ironically or not"[13] (Curco, 2000, 265). Ceea ce pare surprinzător este faptul că Sperber şi Wilson propun două direcţii ale Pricipiului Relevanţei: *Principiul Cognitiv al Relevanţei*, care se concretizează în intenţia vorbitorului de *a informa* auditoriul cu privire la un fapt şi *Principiul Comunicativ al Relevanţei*, care se materializează în intenţia de *a comunica* un gând, o dorinţă. Putem sesiza sinonimia parţială a termenilor evidenţiaţi în funcţie de ceea ce intenţionează să transmită mesajul: *informarea* se referă la ceea ce este vizibil, concret (fapte, atitudini), pe când *comunicarea* se raportează la ceea ce este ascuns (gânduri, idei). Este evident că un enunţ literal, direct este relevant prin simpla raportare la formă şi conţinut. Eforturi de procesare impun doar enunţurile figurate, ambigue, ironice.

Geoffrey Leech şi Principiul Politeţii

După cum observam anterior, pentru a evidenţia fapte şi atitudini dezagreabile, discursul ironic este preferat de emiţător pentru că nu deranjează receptorul, cel puţin în primă fază, prin

[12] „o expresie a unei atitudini disociative tacite" (t.n.)

[13] „Ceea ce Sperber şi Wilson spun este că limbajul figurat nu reprezintă o deviere de la normele uzuale ale limbajului şi că nu sunt necesare principii speciale de interpretare pentru a înţelege acest tip de limbaj. Ei susţin că, la fel cum procedează în cazul interpretării oricărui enunţ, receptorul care procesează enunţul ironic încearcă să identifice în cadrul unui set de posibile interpretări ale enunţului pe cea avută în vedere de locutor, exact aşa cum procedează în procesarea tuturor tipurilor de discurs, fie ironic, fie nonironic." (t.n.)

expunerea acestuia la o critică directă. Rachel Giora consideră că ironia este, din acest punct de vedere, o strategie a politeţii: "According to Dews & Winner (1995), Dews, Kaplan & Winner (1995), Giora (1995), Winner (1988), irony is a politeness strategy (see also Barbe 1995, Brown & Levinson 1987, Jorgensen 1996, Leech, 1983). It is a mitigated form of criticism relative to an alternative literal expression which could project the same attitude"[14] (Giora, 1988, 9).

Goeffrey Leech a propus Principiul Politeţii sub forma unor maxime: Tact, Generozitate, Aprobare, Modestie, Acord, Simpatie (Leech, 1983, 135), pe care le-a revizuit ulterior, reducându-le la următoarele afirmaţii:

"(a) A maxim is a constraint influencing speakers' communicative behavior.
(b) The constraint is aimed at achieving a particular goal.
(c) The goal can be achieved to a greater or lesser degree, being associated with a scale of value that extends from a neutral or negative pole to a positive pole.
(d) Maxims can conflict or compete with one another in context"[15] (Leech, 2014, 90).

Principiul enunţat de Leech constrânge interlocutorii să adopte un comportament comunicaţional care evită ofensa directă, dezacordurile şi care menţine echilibrul relaţiei prin respect reciproc: "If you must cause offence, at least do so in a way which doesn't overtly conflict with the PP[16], but allows the hearer to arrive at the offensive point of your remark indirectly, by way of implicature"[17] (Leech, 1983, 82).

Pentru a-i demonstra eficienţa, Leech (2014, 4-8) propune opt caracteristici ale acestui principiu:

1. Nu este obligatoriu să fii politicos. Poţi alege să fii politicos fără interes sau nepoliticos fără motiv: „Se simţea sătul până-n gât să zâmbească şi să vorbească frumos. Să fie politicos. Să nu aibă voie să se enerveze. Asta făcea toată ziua" (Lungu, 2013, 60).

2. Politeţea are grade diferite de manifestare.

3. Normativitatea este cheia politeţii. De regulă, cel nepoliticos nu respectă normele societăţii.

4. Cât de politicoşi putem fi depinde de situaţia în care ne găsim.

5. Există asimetrii reciproce. Politeţea lui E[18] poate determina politeţea sau impoliteţea lui R[19]. Este valabil şi viceversa.

6. Politeţea se manifestă în comportamente repetate. Emiţătorul reiterează o cerere, o enunţă de mai multe ori, determinând receptorul să o accepte.

7. Prin intermediul unei atitudini binevoitoare are loc tranzacţia valorilor de la E la R şi în sens contrar (felicitări, mulţumiri, scuze, complimente, cereri). Receptorul este constrâns să ofere un răspuns în aceeaşi manieră.

8. Se păstrează echilibrul valorilor între E şi R. Cei doi sunt contaminaţi reciproc cu o atitudine binevoitoare.

Caracteristicile amintite mai sus sunt în dezacord cu atitudinea ironică. Leech aşază ironia în opoziţie cu politeţea. Astfel, principiul politeţii face ca mesajul să fie relevant. Personajele preferă să renunţe la politeţe, pentru un moment, ca să răzbune atitudini neplăcute din trecut.

---

[14] „Conform lui Dews şi Winner (1995), Dews, Kaplan şi Winner (1995), Giora (1995), Winner (1988), ironia este o strategie a politeţii (vezi, de asemenea, Barbe 1995, Brown şi Levinson 1987, Jorgensen 1996, Leech 1983)." (t.n.)

[15] „(a) Maxima este o constrângere care influenţează comportamentul comunicativ al vorbitorilor.
(b) Constrângerea are ca obiectiv realizarea unui scop particular.
(c) Scopul poate fi realizat la un grad mai mare sau mai mic, fiind asociat cu o scară de valori care se extinde de la neutru către polul negativ sau pozitiv.
(d) Maximele pot intra în conflict sau pot concura una cu cealaltă în context." (t.n.)

[16] PP = Politeness Principle

[17] „Dacă trebuie să produci ofensă, măcar fă acest lucru într-un mod care nu intră în conflict direct cu PP, dar permite ascultătorului să ajungă la punctul ofensiv al remarcii indirecte, prin implicatură." (t.n.)

[18] E = Emiţător

[19] R = Receptor

Milica: „«Ei, dom' Petrică, mata dai sfaturi, mata care nici nu ştii cum se fac copiii!», făcând aluzie la burlăcia lui suspectă, sau «Da, dom' Petrică, da' dacă mie îmi trebuie un lacăt la gură, matale ţi-ar trebui vreo zece»" (Lungu, 2007, 20).

Alege şi domnul Petrică să fie nepoliticos, construind un enunţ ironic, ca urmare a atitudinii ironice din partea vecinei sale. Impoliteţea Milicăi a determinat impoliteţea domnului Petrică: „Ei, Milico, tot gogoşi de la castel vrei să ne vinzi? Lasă-ne cu asta, avem lucruri mai importante de vorbit, ia uite ce a păţit Fănică Geambaşu cu fata!" (ibidem, 21). Valorile s-au transferat de la unul la celălalt pentru a răspunde în aceeaşi manieră partenerului de conversaţie.

Concluzii

Principiul Cooperativ formulat de Paul Grice reprezintă norme lingvistice de bază în comunicarea interpersonală. Respectarea maximelor conversaţionale contribuie la realizarea unui dialog pertinent. Împrejurările care expun nerespectarea acestor reguli se constituie în situaţii ironice prin ambiguitate intenţionată, răspunsuri scurte şi insuficiente, jigniri indirecte, afirmaţii modeste şi criptice, tonuri şi priviri nepotrivite. Renunţarea la maxime demonstrează incapacitatea de cooperare directă, facilitatea de a formula enunţuri ironice şi irelevanţa mesajului acestora.

Rachel Giora, prin teoria sa despre ironie ca negaţie indirectă, este de părere că orice atitudine, faptă sau împrejurare nepotrivită trebuie criticată, însă nu într-o manieră ordinară. Pentru interlocutori este important ca relaţia pe care o au să fie protejată de condamnări răutăcioase. Astfel, vor folosi enunţuri afirmative, dar cu semnificaţie negativă, pentru a nu se discredita reciproc. Nu putem vorbi de relevanţă în astfel de situaţii, decât atunci când receptorul se raportează în acelaşi timp la cod, context, semnificaţie literală pentru a descifra intenţia ascunsă a emiţătorului.

Conform teoriei lui Sperber şi Wilson, relevanţa discursului ironic literar se observă prin concentrarea atenţiei pe stimulii care îl provoacă şi pe procesarea acestora în condiţii similare din trecut.

Interpretarea factorilor care produc discursuri ironice se bazează pe analiza stimulilor înregistraţi de receptor şi este cu atât mai rapidă şi mai reală, cu cât se cunosc toate elementele situaţiei de comunicare.

Principiul Politeţii formulat de Goeffrey Leech se opune ironiei, pe de o parte, întrucât foloseşte enunţuri directe, relevante, clare, fără denigrări; dar, pe de altă parte, confirmă că încălcarea sa atrage după sine enunţarea ironică, de asemenea irelevantă. Respectarea trăsăturilor acestui principiu se concretizează în prezervarea relaţiilor interpersonale. Ironia este considerată o formă de politeţe datorită formelor sale indirecte de manifestare care nu permit defăimarea locutorului, dar este socotită şi ca atitudine lipsită de politeţe din cauza imposibilităţii celor neiniţiaţi de a descifra sensurile criptate. Principiile amintite mai sus se influenţează reciproc şi se află într-o continuă interacţiune şi transformare.

Romanele lui Dan Lungu sunt scrise în registru ironic, dar şi comic, având ca sursă de inspiraţie perioada comunistă. Nostalgia personajelor faţă de regimul trecut constituie izvorul inepuizabil de informaţii privitoare la întâmplări trăite, surprinse şi rememorate cu maximă intensitate de fiecare dintre aceştia.

Corpus de opere:

LUNGU, Dan, *Raiul găinilor*, Ediţia a II-a, Iaşi, Editura Polirom, 2012.
LUNGU, Dan*, Sînt o babă comunistă*, Ediţia I, Iaşi, Editura Polirom, 2007.
LUNGU, Dan, *Băieţi de gaşcă*, Iaşi, Editura Polirom, 2013.

Bibliografie

ALLEMANN, Beda, «De l'ironie en tant que principe littéraire» în *Poétique*, nr. 36/noiembrie, 1978, p. 309-390.
CURCO, Carmen, "Irony, echo and metarepresentation", în *Lingua*, nr. 110, 2000, p. 257-280.
ECO, Umberto, *Apocaliptici şi integraţi. Comunicaţii de masă şi teorii ale culturii de masă*, traducere de Ştefania Mincu, Editura Polirom, Iaşi, 2008.
GAZDAR, Gerald, *Pragmatics: Implicature, Presupposition and Logical Form*, Academic Press, New York, 1979.
GIORA, Rachel, "Irony", în Verschueren, J., Östman, J.-O., Blommaert, J., Bulcaen, C. (eds.) *Handbook of Pragmatics*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publ. Co, 1988.
GIORA, Rachel, "On Irony and Negation" în *Cognitive Linguistics 7*, 1995, p. 239-264.
GIORA, Rachel, "Irony" în *Pragmatics in Practice*, ed. by Östman, J., Verschueren, J., John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, Netherlands, 2011.
GRICE, Paul, "Logic and Conversation", în *Communications*, nr. 30, 1975, p. 57-72.
GRICE, Paul, *Studies in the way of words,* Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1991.
KREUZ, Roger, J., GLUCKSBERG, Sam, "How to Be Sarcastic: The Echoic Reminder Theory of Verbal Irony", în *Journal of Experimental Psychology: General*, vol. 118, nr. 4, 1989.
LEECH, Geoffrey, *Principles of Pragmatics,* Londra: Longman, 1983.
LEECH, Geoffrey, *The Pragmatics of Politeness*, Oxford: University Press, 2014.
REBOUL Anne, MOESCHLER Jacques, *Pragmatica azi. O nouă ştiinţă a comunicării*, traducere de Liana Pop, Cluj, Editura Echinox, 2001.
SPERBER, Dan & WILSON, Deidre, *Relevance: Communication and Cognition*, Oxford: Blackwell, 1986a.
WILSON, Deirdre & SPERBER, Dan, "Relevance Theory" în Horn, L.R. & Ward, G. (eds.): *The Handbook of Pragmatics*, Oxford: Blackwell, 2004, p. 607-632.
WINNER, E. *The point of words: Children's understanding of metaphor and irony*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1988.

MS. FOUND IN A BOTTLE AND *BATTLESHIP "TOD"*: A COMPARATIVE PERSPECTIVE OF THE SYMBOL OF WATER

MANUSCRIT TROUVÉ DANS UNE BOUTEILLE ET *LE CUIRASSÉ «TOD»*: UNE PERSPECTIVE COMPARATIVE SUR LE SYMBOLE DE L'EAU

MANUSCRIS GĂSIT ÎNTR-O STICLĂ ŞI *CUIRASATUL „TOD"*: O PERSPECTIVĂ COMPARATIVĂ ASUPRA SIMBOLULUI ACVATIC

Adina BANDICI
Universitatea din Oradea
E-mail: abandici@gmail.com

Abstract

The aim of this paper is to compare, based on critical sources (i.a. Gaston Bachelard's and Mircea Eliade's perspective on the symbol of water), the short stories 'MS. Found in a Bottle' (1833) by 19th century American writer Edgar Allan Poe, whose work is included in the subgenre Dark Romanticism, and "Battleship Tod" (1954) by 20th century Italian writer Dino Buzzati, whose writings are associated with magical realism.

Résumé

L'objectif de cet article est de comparer, sur la base de sources critiques (i.a. la perspective sur le symbole de l'eau de Gaston Bachelard et Mircea Eliade), les nouvelles «Manuscrit trouvé dans une bouteille» (1833) de l'écrivain américain du XIXe siècle Edgar Allan Poe, dont l'œuvre est incluse dans le sous-genre romantisme noir, et «Le cuirassé Tod» (1954) de l'écrivain italien du XXe siècle Dino Buzzati, dont les écrits sont associés avec le réalisme magique.

Rezumat

Scopul acestei lucrări este de a compara, bazându-mă pe surse critice (i.a. perspectiva asupra simbolului acvatic a lui Gaston Bachelard şi Mircea Eliade), povestirile „Manuscris găsit într-o sticlă" (1833), a scriitorului american din secolul al XIX-lea Edgar Allan Poe, a cărui operă este inclusă în subgenul romantism întunecat, şi „Cuirasatul Tod" (1954) a scriitorului italian din secolul al XX-lea Dino Buzzati, ale cărui scrieri sunt asociate cu realismul magic.

Keywords: *short story, the fantastic, symbol, water, Charon.*

Mots-clés: *nouvelle, le fantastique, symbole, eau, Charon.*

Cuvinte-cheie: *povestire, fantasticul, simbol, apă, Caron.*

Introducere

În demersul meu de a ilustra particularităţile simbolismului acvatic la Edgar Allan Poe şi Dino Buzzati, am optat pentru o abordare hermeneutică şi o analiză comparativă a două opere esenţiale de proză scurtă aparţinând celor doi scriitori amintiţi, *Manuscris găsit într-o sticlă* (titlu original *MS. Found in a Bottle*, 1833) şi *Cuirasatul „Tod"* (titlu original *La corazzata „Tod"*, 1954). Deşi aparţin unor spaţii culturale şi epoci literare diferite, ceea ce motivează comparaţia între povestirile celor doi scriitori, un reprezentant al romantismului american din secolul al XIX-lea[1] şi un autor italian din secolul al XX-lea, a cărui operă este asociată cu realismul magic[2] (DUSI, 2008: 295), este pasiunea şi fascinaţia lor pentru genul fantastic şi, în particular, pentru elementele esenţiale care îl caracterizează: supranaturalul, straniul, iraţionalul şi grotescul.

Potrivit lui Tzvetan Todorov, ezitarea cititorului este prima condiţie a fantasticului. Naratorul reprezentat sau dramatizat este potrivit pentru genul fantastic, deoarece facilitează identificarea necesară a cititorului cu personajele. Discursul acestui tip de narator are un statut ambiguu, pe care mulţi autori l-au explorat, subliniind unul sau altul din aspectele sale: dacă aparţine naratorului, discursul se află în afara testului adevărului, dacă aparţine personajului, trebuie să treacă acest test. (TODOROV, 1973: 31, 86)

Viorica Patea subliniază contribuţia esenţială[3] a lui Edgar Allan Poe la evoluţia povestirii ca specie epică, constatând că, deşi are o genealogie literară veche, povestirea s-a conturat ca formă modernă abia în secolul al XIX-lea. Graţie lui Edgar Allan Poe, care a articulat convenţiile povestirii într-un cadru conceptual mai larg, aceasta a devenit cel mai identificabil gen literar autohton al Americii. (PATEA, 2012: 16) Potrivit unui cadru propus de M.H. Abrams, teoria lui Edgar Allan Poe se încadrează în rubrica orientării expresive, care presupune că povestirea exprimă efectul pe care îl urmăreşte autorul şi îl reproduce în cititor. (ABRAMS, 1953: 3-29) Eric van Achter susţine că poziţia sterilă şi chiar statică care rezistă în teoria povestirii în epoca postmodernă este moştenirea directă a poziţiei critice particulare care a fost iniţial introdusă şi elaborată de Edgar Allan Poe. Accentul pus de scriitorul american pe calităţile intrinseci ale textului scris este axat pe o unitate de efect, care este produsă de experienţa transmisă de text cititorului. (ACHTER, 2012: 77-80)

La fel ca Edgar Allan Poe, cu a cărui operă era foarte familiarizat[4] (ARDENI, 2016: 46) şi pe care, alături de un alt scriitor romantic emblematic, germanul E.T.A. Hoffmann, îl considera un maestru al fantasticului şi grotescului, Dino Buzzati a fost un artist fascinat de latura obscură şi ocultă a lucrurilor (GIANNETTO, 2007: 335). Valentina Polcini dedică un studiu amplu relaţiei

[1] Datorită particularităţii sale de a pune accentul pe supranatural, straniu, iraţional şi grotesc, opera lui Edgar Allan Poe este inclusă în subgenul "dark romanticism" (romantism întunecat). v. Gary Richard Thompson, "Introduction: Romanticism and the Gothic Tradition", în Gary Richard Thompson (ed.), *Gothic Imagination: Essays in Dark Romanticism*, Pullman, WA, Washington State University Press, 1974, pp. 109-127 şi Robin Peel, *Apart from Modernism: Edith Wharton, Politics, and Fiction before World War I*, Madison, Teaneck, Fairleigh Dickinson University Press, 2005, p. 136.

[2] Termenul "realism magic" a fost utilizat pentru prima dată de criticul de artă german Franz Roh în 1925 pentru a denumi stilul folosit în pictură de reprezentanţii mişcării artistice Noul obiectivism. În literatură, termenul realism magic a fost introdus în 1955. v. Franz Roh, *Nach-Expressionismus. Magischer Realismus. Probleme der neuesten europäischen Malerei*, Leipzig, Klinkhardt & Biermann, 1925 şi Stephen Slemon, „Magic realism as post-colonial discourse", în *Canadian Literature*, 116, Spring 1988, pp. 9-24. Într-o abordare sociologică a realismului magic, Serge Govaert face o distincţie între reprezentanţii realismului magic din America Latină şi omologii lor europeni nepolitici. Potrivit lui Govaert, idealismul europenilor (printre care se numără Dino Buzzati şi Mircea Eliade) duce la respingerea perspectivei istoriciste în favoarea unui paradis european conservator. v. Serge Govaert, apud Wendy B. Faris, *Ordinary Enchantments: Magical Realism and the Remystification of Narrative*, Nashville, Vanderbilt University Press, 2004, pp. 149-150.

[3] Frederick S. Frank şi Tony Magistrale îl numesc pe Edgar Allan Poe „maestrul povestirii". v. Frederick S. Frank, Tony Magistrale (ed.), *The Poe Encyclopedia*, Westport, London, Greenwood Press, 1997, p. 1.

[4] v. Costanza Melani, *Effeto Poe: influssi dello scrittore americano sulla letteratura italiana*, Florenţa, Firenze University Press, 2006.

dintre opera beletristică a lui Dino Buzzati şi cultura anglo-americană, axându-se pe modul în care scriitorul italian refoloseşte texte vizuale, surse şi toposuri narative.[5]

Compoziţia povestirilor *Manuscris găsit într-o sticlă* şi *Cuirasatul „Tod”*: asemănări şi deosebiri

Pentru a defini arhetipul, simbolul şi mitul, Gilbert Durand porneşte de la termenul generic de „schemă”, care reprezintă „o generalizare dinamică şi afectivă a imaginii, ea constituie factivitatea şi non-substantivitatea generală a imaginarului. [...] Aceste scheme alcătuiesc scheletul dinamic, canavaua funcţională a imaginaţiei.” (DURAND, 2000: 52) De aici rezultă că arhetipurile „constituie substantificările schemelor”, „imagini primordiale”, „punctul de joncţiune între imaginar şi procesele raţionale”, iar „ceea ce diferenţiază arhetipul de simplul simbol e în genere tocmai lipsa lui de ambivalenţă, universalitatea lui constantă şi adecvarea lui la schemă”. (DURAND, 2000: 52-53) Gilbert Durand defineşte mitul ca „un sistem dinamic de simboluri, de arhetipuri şi de scheme, sistem dinamic care, sub impulsul unei scheme, tinde să se realizeze ca povestire. Mitul e deja o schiţă de raţionalizare întrucât utilizează firul unei expuneri în care simbolurile se transformă în cuvinte şi arhetipurile în idei. Mitul explicitează o schemă sau un grup de scheme. Aşa cum arhetipul favoriza ideea şi simbolul zămislea denumirea, putem spune că mitul favorizează doctrina religioasă, sistemul filozofic sau, cum bine a remarcat Bréhier, povestirea istorică şi legendară.” (DURAND, 2000: 54) Corin Braga clasifică arhetipurile în funcţie de natura lor: metafizică (ontologică), psihologică (antropologică) şi culturală. (BRAGA, 1999: 5-6) Northrop Frye observă că: „Imagistica apocaliptică este adecvată modului mitic, iar cea demonică modului ironic în faza sa târzie, de revenire la mit.” (FRYE, 1972: 188)

În timp ce, în povestirea lui Edgar Allan Poe, *Manuscris găsit într-o sticlă*, relatarea se face la persoana I, de către un narator nenumit, îndepărtat de ţară şi de familie, care prezintă într-un mod subiectiv o experienţă personală, în *Cuirasatul „Tod”*, Dino Buzzati foloseşte persoana a III-a, relatând astfel prin prisma lui Hugo Regulus, care este, la rândul său, prezentat şi ghidat de o voce narativă. Ambele povestiri încep prin informarea cititorului despre presupusa veridicitate a întâmplărilor expuse. Timpul şi spaţiul par a fi mai bine definite la Buzzati decât la Poe. În cele două povestiri sunt schiţate imagini apocaliptice.

În *Manuscris găsit într-o sticlă*, naratorul relatează cum a pornit la drum din portul Batavia, cu o „nelinişte nervoasă”, îndreptându-se spre Arhipelagul Sondela. Vremea începe să se schimbe treptat, ceea ce are efecte şi asupra naturii: apar nori ciudaţi, luna devine roşiatică, marea începe să se agite, vântul este năprasnic, se produce o furtună, care provoacă naufragiul corabiei. Potrivit *Dicţionarului de simboluri* al lui Chevalier şi Gheerbrant, furtuna, „temă romantică prin excelenţă, simbolizează aspiraţiile omului către o viaţă mai puţin banală, o viaţă chinuită, agitată, dar arzătoare şi pătimaşă.” (CHEVALIER, GHEERBRANT, Vol. II, 1993: 80) De la zăpuşeala iniţială se ajunge la un frig năprasnic. Soarele este „înghiţit de mare” şi rămâne „noaptea veşnică”. Singurii supravieţuitori, naratorul şi un bătrân suedez, observă că înaintează mult spre sud. Marea devine neagră. Apare o „corabie gigantică”, de zece ori mai grea decât una obişnuită: „pătrunsă de duhurile vremurilor de altădată”, cu oamenii din echipaj „ca nişte umbre ale veacurilor apuse”. (POE, 1963: 31-42)

În *Cuirasatul „Tod”*, monstrul pare a fi, la început, nava de război, construită de germani în timpul celui de-al II-lea război mondial, care urma să fie arma lor secretă împotriva duşmanilor, dar care, din cauza încheierii bruşte a conflagraţiei, nu a reuşit să-şi îndeplinească scopul. Cei care au văzut cuirasatul l-au descris fie ca „un şarpe de mare de proporţiile unui munte”, fie ca „o mică insulă vulcanică”. Regulus, din dezvăluirile lui Untermeyer, care i-a arătat chiar şi o fotografie neclară a vasului înainte să moară, descrie detaliat „nava legendară”: „dislocarea...de 120000 de tone” (depăşind dimensiunile închipuite de Edgar Allan Poe, corabia-fantomă având aproximativ

[5] v. Valentina Polcini, *Dino Buzzati and Anglo-American Culture: The Re-use of Visual and Narrative Texts in his Fantastic Fiction*, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2014.

4000 de tone), înarmată după cele mai moderne standarde, „lungime, circa 280 de metri", „supremă capodoperă a rasei germane", „leviatanul". (BUZZATI, 2002: 373-402) „Monstrul mărilor" porneşte spre necunoscut, ajungând în apele oceanice din sudul Argentinei. Singurătatea şi traiul incredibil de greu îi determină pe mulţi din echipaj să dea „semne frecvente de nervozitate". (BUZZATI, 2002: 373-402) Pasagerii încep să aibă miraje. S-ar putea ca tocmai această „rupere de realitate" să îi determine, în final, pe cei din şalupă să vadă vase infernale.

Cuirasatul poartă numele *Tod* („moarte" în limba germană), ceea ce îi prefaţează sfârşitul tragic. În Ţara de Foc se întinde „cel mai inospitalier şi sălbatic peisaj". A doua zi după debarcarea celor care nu mai doreau să continue călătoria spre un ţel incert, au loc scene cutremurătoare, desprinse parcă dintr-o luptă „supremă". Acum apar adevăratele vase diabolice, prezentate tot hiperbolizat, la fel ca şi în cazul povestirii lui Edgar Allan Poe, dar cu dimensiuni mult mai mari: „umbre înfricoşătoare", „formele neobişnuite", „de un negru foarte intens", „giganticul cuirasat *Tod* parcă era o bărcuţă de copil", „înalte de sute de metri", „milioane de tone", „ivite parcă din infern", „cortegiu nesfârşit", „fiecare avea alt pofil", „coamă funebră", „aer extrem de vechi", „funebre fortăreţe", „ultim duşman", „vasele tenebrelor", „arhitecturile lor sinistre", „vase ale misterioasei flote", „pădure monstruoasă", „artilerie supraomenească". Atacând aceste „năluci", cuirasatul *Tod* se îndreptă spre „propria lui pierzanie", deşi la început pare a ţine piept şi „războinicilor din infern" (BUZZATI, 2002: 373-402).

Analizând aspectul tenebros al apei, Gilbert Durand aminteşte că Gaston Bachelard „a demonstrat pe deplin că *mare tenebrum* şi-a avut în persoana lui Edgar Poe poetul deznădăjduit", iar „apa care curge este o amară invitaţie la călătoria fără de întoarcere [...] Apa care curge figurează irevocabilul." (DURAND, 2000: 91-92) *Manuscris găsit într-o sticlă* prezintă călătoria spre o ţintă, care pare a fi drumul eroului spre moarte. Apare motivul rătăcirii pe mare sub ameninţarea morţii. Misterul morţii este resimţit ca neliniştitor, reprezentat prin forme înfricoşătoare. Potrivit *Dicţionarului de simboluri* al lui Chevalier şi Gheerbrant, simbolic, moartea „înseamnă nu atât teama de topirea în neant, cât împotrivirea, împinsă până la extrem, faţă de schimbare şi de o formă de existenţă necunoscută." (CHEVALIER, GHEERBRANT, Vol. II, 1993: 315) Asistăm la renaşterea eroului, căci moartea are şi putere regenerativă. În studiul *Apa şi visele*, Gaston Bachelard se întreabă retoric dacă moartea nu a fost cumva primul navigator. Sicriul, reprezentat în mitologia celţilor prin *Todtenbaum*, copacul morţii, este văzut ca dublul vegetal al omului, care este abandonat valurilor. Astfel, sicriul „nu ar fi ultima barcă, ci prima barcă. Moartea nu ar mai fi ultima călătorie, ci prima călătorie", iar „eroul mării este un erou al morţii". (BACHELARD, 1995: 84-85) Utilitatea de a naviga este dată de interese himerice, fabuloase. Moartea pe valuri este considerată moartea totală, fără recurs. Doar plecarea hotărâtă, curajoasă, urmând firul apei, curentul marelui fluviu al morţilor, este o aventură.

Într-o povestire din 1966, *Monstrul Colombre* (titlu original *Il colombre*), Dino Buzzati abordează legenda biblică a leviatanului, un monstru marin uriaş, stăpân al oceanului, având ca sursă de inspiraţie şi romanul reprezentantului Renaşterii americane[6] Herman Melville despre faimoasa balenă albă, pentru care căpitanul Ahab nutreşte o obsesie fatală, *Moby Dick* (1851). Balena uriaşă sugerează misterele leviatanului biblic. (JEFFREY, 1992: 449) Prima menţiune a leviatanului în mitologia iudeo-creştină apare în Vechiul Testament, în Cartea lui Iov (41:1-34), unde este descris amănunţit ca o reptilă asemănătoare unui crocodil, şarpe de mare sau dragon invincibil, de dimensiuni colosale, cu înfăţişare fioroasă. (IOV, 2000: 552). Leviatanul este amintit şi în Cartea lui Isaia (27:1) alături de balaur şi şerpi (ISAIA, 2000: 701), precum şi în Psalmul 74:13-14 al lui Asaf şi Psalmul 104:26 (PSALMII, 2000: 596, 614). În mitologia creştină, leviatanul

[6] Termenul "Renaştere americană", identificat parţial cu romantismul american, a fost folosit pentru prima dată de F.O. Matthiessen în 1941 în cartea *American Renaissance: Art and Expression in the Age of Emerson and Whitman*, New York, Oxford University Press, 1941. În cazul lui Herman Melville se poate vorbi despre o influenţă directă a lui Edgar Allan Poe. Romanul *Moby Dick* prezintă similitudini cu povestirea *Manuscris găsit într-o sticlă* şi romanul *Aventurile lui Arthur Gordon Pym* (titlu original *The Narrative of Arthur Gordon Pym of Nantucket*, 1838) ale lui Edgar Allan Poe.

este asociat cu imaginea răului. Şi scriitorul austriac de origine evreiască Joseph Roth tratează parabola monstrului marin biblic în povestirea *Leviatanul* (titlu original *Der Leviathan*, 1938)[7].

În povestirea lui Dino Buzzati, monstrul colombre are aspectul unui rechin: „Este un peşte de care marinarii se tem mai mult decât de orice, pe oricare mare a lumii. E un rechin înspăimântător şi misterios, mai viclean decât omul. Din motive pe care poate că n-o să le ştie nimeni, niciodată, el îşi alege victima şi, după ce şi-a ales-o, o urmăreşte ani şi ani de zile, o viaţă întreagă, până când reuşeşte s-o sfâşie. Şi ciudăţenia e asta: nimeni nu poate să-1 zărească în afara victimei însăşi şi a celor de acelaşi sânge cu ea. [...] numele de colombre e sinonim cu acela de distrugere. [...] Colombre este un peşte de mari dimensiuni, înspăimântător la vedere şi extrem de rar. După mările în care se găseşte şi popoarele care locuiesc pe malurile lor, mai este numit şi kolomber, kahloubrha, kalonga, kalu-balu, chalung-gra." (BUZZATI, 2000: 5-10)[8] Cuprins de atracţia abisului încă din copilărie, când a fost împiedicat de tatăl său să urmărească „monstrul marin", protagonistul Stefano, ajuns la bătrâneţe, îşi înfruntă temerile şi, „dispărând în larg pe marea liniştită, învăluit în umbrele nopţii", decide îi dea piept făpturii fantastice colombre, atacând-o cu un harpon. Monstrul se dovedeşte însă a fi un mesager al „regelui mării", care l-a însărcinat să îi încredinţeze lui Stefano „faimoasa Perlă a Mării", despre care se spune că „dă, celui care o stăpâneşte, bogăţie, putere, dragoste şi linişte sufletească." (BUZZATI, 2000: 9) Pentru bătrânul Stefano este însă prea târziu. El şi-a ales destinul tragic prin înfruntarea monstrului imaginar, care, se pare că îi dorea doar binele. Ceea ce rămâne, după două luni de la confruntarea cu bestia, este doar scheletul alb al marinarului, care „ţinea strâns o mică piatră rotundă". (BUZZATI, 2000: 10) Valentina Polcini consideră că monstrul marin colombre, pe care îl include în categoria monştrilor buni, este una dintre cele mai uluitoare creaturi create de Dino Buzzati. *Monstrul Colombre* reprezintă un exemplu paradigmatic al combinaţiei între nostalgie şi optimism care este tipică pentru opera lui Dino Buzzati, iar una din temele povestirii este incompatibilitatea omului cu viaţa. (POLCINI, 2014: 107, 117)

În studiul său de arhetipologie, Gilbert Durand ilustrează arhetipul Balaurului, al monstrului apelor mortuare, care „există, psihologic vorbind, vehiculat parcă de schemele şi arhetipurile fiarei, nopţii şi apei combinate. [...] Imaginaţia pare a construi arhetipul Balaurului sau al Sfinxului din terori fragmentare, din dezgusturi, spaime, repulsii instinctive ca şi experimentate, pentru ca în cele din urmă să-l înalţe înfricoşător, mai real decât râul însuşi, izvor imaginar al tuturor formelor de teroare a tenebrelor şi a apelor." (DURAND, 2000: 93)

Potrivit lui Northrop Frye, care clasifică operele literare din punct de vedere al „capacităţii de acţiune a eroului", există următoarele moduri ficţionale principale: mitul (modul superior, situat de obicei în afara categoriilor literare comune), romanţul (modul romantic), modul mimetic superior, modul mimetic inferior şi modul ironic. (FRYE, 1972: 38-39) Northrop Frye constată că „imagistica modului mimetic inferior conţine <<elementul distructiv>> al lui Conrad, marea, pe care pluteşte de obicei un leviathan umanizat sau un *bateau ivre*, de orice mărime de la Titanicul lui Hardy până la barca fragilă, care devine la Shelley [...] o imagine favorită. Cu *Moby Dick* ne întoarcem la o formă de leviathan mai tradiţională." (FRYE, 1972: 193)

În *Cuirasatul „Tod"*, Hugo Regulus este impulsionat de dorinţa de cunoaştere, care îl determină să investigheze cazul „Eventualităţii 9000" şi, după cum se poate observa pe parcursul povestirii, el este decis să elucideze misterul, deşi acesta sporeşte, pentru a se putea simţi împăcat. Dino Buzzati ilustrează teoria conspiraţiei, dusă până la extreme în timpul regimului nazist al lui Adolf Hitler. Se remarcă încercarea de a ţine totul secret. Nimic nu este accesibil; din contră, totul este codificat.

[7] v. Adina Bandici, „Darstellungen der Heimat(losigkeit) im Exil in Joseph Roths *Die Legende vom heiligen Trinker und andere Erzählungen*", în *Studii de Ştiinţă şi Cultură*, Arad, „Vasile Goldiş" University Press, vol. XI, nr. 3, septembrie 2015, pp. 183-188.

[8] Potrivit unei legende franceze, „coulobre" era o creatură fantastică asemănătoare unui dragon, care trăia ascunsă în Fântâna din Vaucluse, locul de unde izvorăşte râul Sorgue. v. Henri Dontenville, *La Mythologie française*, Paris, Payot, 1948.

Atât personajul lui Edgar Allan Poe, cât şi Regulus îşi expun în scris impresiile şi gândurile despre evenimentele stranii trăite sau auzite, investigate. În primul caz, naratorul mărturiseşte că a redactat manuscrisul, un fel de jurnal de bord, pe care, în clipa cea din urmă îl va pune într-o sticlă şi îl va arunca în mare, cu ustensilele luate, pe furiş, din „cabina căpitanului" vasului misterios. Cartea lui Regulus are trei părţi. În prima, acesta povesteşte cum a aflat de misterioasa poveste şi descrie fazele cercetării: primele lui vagi bănuieli, apoi investigaţiile, mărturiile, întâlnirea cu supravieţuitorul care a scos la lumină „grozava taină". Partea a doua prezintă evenimentele petrecute la bordul navei „din ziua când a pornit pe mare în prima ei misiune, până în dimineaţa tragediei, petrecută acolo, la capătul oceanului." (BUZZATI, 2002: 374-375) În partea a treia, Regulus răspunde, anticipat, la îndoielile, obiecţiile, criticile publicului, apoi citează documentele şi încearcă să ofere o interpretare a ultimului act al dramei, care rămâne „învăluită într-o aură supraomenească". Se pune problema dacă nu cumva „puterile întunericului.. au ieşit din abisurile australe ca să răspundă în chip demn provocării" lansate de oameni prin construirea unei astfel de „nebunii". Regulus se întreabă retoric: „Oare din ascunzişurile oculte ale pământului ieşiseră amiralii apocalipsului...pentru a-l umili pe om?" (BUZZATI, 2002: 400) Într-un studiu dedicat simţului locului în operele lui Dino Buzzati şi Elsei Morante, Felix Siddell constată că, la Dino Buzzati, întunericul, chiar şi în largul mării, este asociat cu îngrădirea, iar orice aventură în lumea subacvatică este caracterizată de anxietate şi disforie. (SIDDELL, 2006: 10-11)

În ceea ce priveşte tipul de tensiune şi raportul dintre real şi supranatural, la Edgar Allan Poe, ca reprezentant al romantismului american, se remarcă trecerea gradată de la planul real la cel fantastic. Treptat, realitatea este strivită de supranatural. La Dino Buzzati, în schimb, scriitor modern, chiar postmodern, care îmbină elemente realiste şi fantastice, se observă apariţia straniului în finalul povestirii. Totuşi, pe parcurs, apar elemente care alimentează suspansul, ducând spre un deznodământ fantastic. Robert T. Tally vorbeşte despre „naraţiunea ireversibilă" reprezentată de *Manuscris găsit într-o sticlă* şi constată că, ireversibil, această povestire îl împinge pe cititor spre necunoscut fără a permite întoarcerea la normalitate sau la familiar. Fără elementul întoarcerii, excentricul, exoticul sau necunoscutul trebuie să rămână astfel. Ireversibilitatea acestei naraţiuni este opusă întoarcerii din alte naraţiuni, acestea din urmă având posibilitatea de a re-prezenta materialul exotic devenit familiar prin operaţiunile formei narative în sine. Întoarcerea naratorului asigură cel puţin posibilitatea cunoaşterii. Însă, în naraţiunea ireversibilă a lui Poe, necunoscutul rămâne obsedant şi chinuitor incognoscibil. (TALLY, 2014: 63)

Spre o destinaţie (ne)definită: simbolul acvatic la Edgar Allan Poe şi Dino Buzzati

Se observă că destinaţia finală a călătorii narate în *Manuscris găsit într-o sticlă* şi *Cuirasatul „Tod"* este zona Antarcticii, sudul extrem al Terrei, în imensitatea oceanului planetar, adâncurile reprezentând o metaforă a subconştientului. Ian N. Higginson observă că majoritatea povestirilor despre Antarctica se încadrează în genul literaturii de groază, în care această zonă a Terrei este descrisă ca un spaţiu misterios şi imaginar, populat de creaturi ciudate şi fenomene extraordinare localizate într-o geografie fantastică, iar *Manuscris găsit într-o sticlă* valorifică regiunea Antarcticii ca *terra incognita*, ca teritoriu necunoscut şi neexplorat, un loc ideal pentru desfăşurarea unor evenimente stranii şi uimitoare (HIGGINSON, 2007: 386-387). În *Dicţionar de simboluri*, Chevalier şi Gheerbrant constată că apele sunt substratul din care se nasc coşmaruri: „Din străfundurile ei ţâşneau însă monştri: imagini ale subconştientului, care este la rândul său străbătut de curenţi ce pot fi dătători de viaţă sau de moarte". (CHEVALIER, GHEERBRANT, Vol. II, 1993: 269)

Potrivit lui Gilbert Durand, „*locuinţa pe apă*, barca, corabia sau arca" este „mai luxuriantă în imaginaţie" decât locuinţa terestră şi reprezintă unul „dintre cele mai bogate simboluri ale imaginaţiei, simbol care, prin bogăţia lui, se înrudeşte cu arhetipul". (DURAND, 2000: 242) Acelaşi cercetător şi antropolog francez remarcă polivalenţa bărcii prin structura sa. Barca cu formă lunară este primul mijloc de transport în mitologie care putea să poarte sufletele celor morţi, dar şi să salveze viaţa şi făpturile ameninţaţe de cataclism. Caracterul dramatic al ambarcaţiunii constă în

faptul că asupra bucuriei de a naviga planează întotdeauna teama de scufundare. (DURAND, 2000: 242-243)

Pentru visările infinite, toate sufletele, indiferent de genul de funeralii, trebuie să urce în barca lui Caron. Gaston Bachelard constată că visele naturale şi tradiţiile învăţate pot fi îmbinate într-un complex cultural, complexul lui Caron. Legenda corăbiei morţilor este o temă fundamentală, care îşi menţine consistenţa, deoarece are o unitate onirică. În străvechile legende bretone apar corăbii-năluci, corăbii-infernuri, precum Olandezul zburător. (BACHELARD, 1995: 89-90) Corăbiile naufragiate pot chiar reveni, ca şi cum ar face un corp comun cu sufletele. Aceste corăbii au crescut, creştere petrecută de obicei în visele legate de apă, elementul care hrăneşte tot ce impregnează. La fel remarcă şi naratorul din povestirea lui Edgar Allan Poe, care citează spusele unui „bătrân lup-de-mare olandez": <<există o mare în care trupul corăbiei creşte şi se dezvoltă întocmai ca trupul plin de viaţă al unui marinar>>. (POE, 1963: 39) Aceasta este marea apei onirice şi funerare, „un hău de ape fără spume". Potrivit *Dicţionarului de simboluri* al lui Chevalier şi Gheerbrant, corabia fantomă „simbolizează visele nobile prin inspiraţie, dar irealizabile, vise legate de idealul imposibil. Simbolismul corabiei [...] face parte din sensul matricei feminine, purtătoare de viaţă." (CHEVALIER, GHEERBRANT, Vol. I, 1993: 364) Gilbert Durand remarcă faptul că, printr-o „incidenţă funebră orice barcă e întrucâtva un <<vas-fantomă>>, e atrasă de ineluctabilele valori înspăimântătoare ale morţii." (DURAND, 2000: 243) Una dintre cele mai importante adaptări literare ale legendei corăbiei-fantomă Olandezul zburător este poemul poetului romantic englez Samuel Taylor Coleridge, *The Rime of the Ancient Mariner* (1798), care conţine elemente supranaturale şi în care acţiunea se petrece tot în zona Antarcticii.

La Edgar Allan Poe, echipajul corabiei pare a fi format din spirite, care nici măcar nu îl observă pe „intrus": „purtau cu toţii povara unor adânci bătrâneţi; [...] ochii le străluceau de lacrimile vârstei, iar pletele sure se răsfirau îngrozitor în furtună...". Primul marinar de pe strania corabie e descris detaliat: „mers nesigur şi sfios", „nespus de bătrân şi de prăpădit", „întreaga sa făptură tremura sub povara anilor", „glas scăzut", „cuvinte dintr-un grai ce nu l-am putut înţelege", „hărţi de navigaţie din vremuri străvechi", „purtarea ursuză a unui moşneag...îmbinată cu măreţia solemnă a unui zeu." Şi căpitanul uriaşei corăbii este înfăţişat în aceeaşi manieră: „expresia atât de straniu întipărită pe chipul său", „icoană...răscolitoare a unei bătrâneţi înaintate şi fără întoarcere", „fruntea lui poartă pecetea a mii şi mii de ani", „grai necunoscut". (POE, 1963: 31-42)

Christine Kenyon-Jones remarcă faptul că epoca romantică se caracterizează printr-un interes sporit pentru vise şi visare. Capacitatea viselor de a oferi un drum spre inconştient şi asocierea lor cu straniul se regăsesc în mare parte din opera lui Edgar Allan Poe. (KENYON-JONES, 2004: 292-293) Povestirea lui Edgar Allan Poe, *Manuscris găsit într-o sticlă*, pare născută dintr-un vis adânc: „...mi se ivesc pe neaşteptate în minte icoane şi lucruri foarte bine cunoscute. Şi întotdeauna cu asemenea nedeslușite umbre ale memoriei se împletesc amintiri ciudate din cronici vechi, străine, ale veacurilor de mult apuse". (POE, 1963: 38) Scriitorul american foloseşte foarte des epitete de tipul: neobişnuit, înspăimântător, întunecat, negru, uimit, trist, înfiorător, groaznic, ciudat, bătrân, vechi, străvechi, străin, necunoscut, învechit, care sugerează starea de spirit a naratorului, dar şi misterul care învăluie evenimentele şi vechimea corăbiei.

Deşi înţelepciunea populară îi sfătuieşte pe navigatori să nu urce pe o corabie misterioasă, aceştia vor fi întotdeauna atraşi de ineditul, de straniul unei astfel de ambarcaţiuni, care păstrează ceva din corabia morţilor. Analizând simbolismul acvatic, Mircea Eliade subliniază, în subcapitolul *Apa Vieţii* că „în apă rezidă viaţa, vigoarea şi eternitatea" şi că această apă „nu e accesibilă oricui şi nici oricum. Ea este păzită de monştri. Se află în teritorii greu de pătruns". (ELIADE, 2005: 207) În subcapitolul *Animale şi embleme acvatice*, Mircea Eliade prezintă, mai ales, balaurii şi şerpii ca embleme ale apei, care „ascunşi în adâncurile Oceanului, sunt pătrunşi de forţa sacră a abisului [...] Cultul şerpilor şi al geniilor-şerpi...păstrează...această legătură magico-religioasă cu apele." (ELIADE, 2005: 219-222) În *Manuscris găsit într-o sticlă*, Edgar Allan Poe face referire la „somnul balaurului din adâncuri" şi la „demonii adâncurilor". Negând practic afirmaţiile lui Mircea Eliade, Dino Buzzati, prin intermediul lui Regulus, refuză să creadă în existenţa unui şarpe de mare:

„asemenea monştri n-au existat niciodată". Însă, atât corabia-fantomă din povestirea scriitorului american, cât şi corăbiile infernale descrise de Dino Buzzati au aspectul unor monştri marini.

Natura oceanică este sălbatică, nemulţumită, perfidă, înspumată, fecundantă, masculină. La Edgar Allan Poe oceanul apare personificat şi hiperbolizat: „vâltoarea oceanului uriaş şi plin de spume care ne târa în abis", „marea învolburată", „zbuciumul mării", „oceanul fără fund", „rânjetele suprafirescului ocean", „cumplit infern al apelor". (POE, 1963: 31-42) Apele învolburate sunt semnul răului, al dezordinii. Apele amare ale oceanului reprezintă amărăciunea inimii.

Atât *Manuscris găsit într-o stică*, cât şi *Cuirasatul „Tod"* au un final care oferă cititorului posibilitatea de a-şi contura o perspectivă proprie asupra evenimentelor relatate. Personajul lui Edgar Allan Poe prezintă ultimele sale impresii, înainte ca oceanul să înghită corabia-fantomă: „Cercurile se micşoarează cu iuţeală, ne repezim nebuneşte în gheara vârtejului şi, printre urletele oceanului şi tunetele furtunii, corabia – o! doamne! – se cutremură şi se cufundă." (POE, 1963: 42) În timpul lui Edgar Allan Poe, oceanul era spaţiul misterios, care, în vremea noastră, este reprezentat de o mare parte a cosmosului, unde posibilităţile par a fi nesfârşite. Cuirasatul „Tod" pare a fi cuprins de „un pisc vertical de apă, cu pereţii netezi şi de dimensiuni indescriptibile. Ca un monstru se ridică în văzduh depăşind înălţimea norilor." (BUZZATI, 2002: 402) Apoi totul dispare. Dino Buzzati lansează ipoteza că cele întâmplate puteau fi născocite de cei care au părăsit, într-o şalupă, cuirasatul cu o zi înainte de sfârşitul său tragic: „Nu mai era nimic pe nesfârşirea uniformă a apelor, [...] Oceanul pustiu şi atât..." (BUZZATI, 2002: 402), cerul roşiatic.

Figura bătrânului barcagiu al Infernului, Caron, care trece sufletele de pe un mal pe altul al râului Styx, marchează tot ce este greoi şi lent în moarte. Gaston Bachelard subliniază faptul că bărcile încărcate cu suflete, mai ales cu suflete vinovate, sunt întotdeauna pe punctul de a se scufunda. În cazul personajului lui Edgar Allan Poe se observă că „înecatul se teme de naufragiu! Moartea este o călătorie care nu se termină niciodată, o perspectivă infinit deschisă către primejdii." (BACHELARD, 1995: 91) Dorinţa de a pătrunde tainele tărâmurilor înspăimântătoare, depăşeşte deznădejdea şi îl pregăteşte pentru întâlnirea cu „cea mai hâdă înfăţişare a morţii". El este conştient că drumul spre „o descoperire uluitoare", spre un „mister de nepătruns", aduce cu sine „nimicirea". Edgar Allan Poe prefigurează descoperirea ulterioară a Polului Sud. Echipajul fantasmatic prezintă semne de speranţă în faţa perspectivei distrugerii. Cum un barcagiu al fericirii nu există, barca lui Caron se duce mereu în Infern şi va străbate epocile de suferinţă.

Gaston Bachelard observă că apa care melancolizează domină opera lui Edgar Allan Poe. Această melancolie este o nefericire dizolvată: „Fiecare element îşi are propria disoluţie. [...] Apa dizolvă mai complet. Ea ne ajută să murim total." (BACHELARD, 1995: 105) În subcapitolul *Simbolismul potopului*, Mircea Eliade subliniază ideea că potopul duce la resorbirea omenirii în apă şi instaurarea unei noi epoci, „o epocă este suprimată catastrofal şi începe o nouă epocă stăpânită de <<oameni noi>>", iar viaţa „apare ca un lucru fragil, care trebuie periodic reabsorbit, pentru că acesta e destinul tuturor formelor, de a se dizolva, spre a putea reapare." (ELIADE, 2005: 223)

Concluzii

În povestirile analizate în această lucrare, apar elemente fantastice care întreţin suspansul vizat de autorii acestora. Atât personajul principal din povestirea lui Edgar Allan Poe, cât şi cel din scrierea lui Dino Buzzati par a fi stăpâniţi de complexul lui Caron, gândindu-se la moarte ca la o călătorie fără întoarcere spre necunoscut.

Bibliografie

ABRAMS, M.H., *The Mirror and the Lamp: Romantic Theory and the Critical Tradition*, Oxford, Oxford University Press, 1953.

ACHTER, Erik van, „Revising Theory: Poe's Legacy in Short Story Criticism", în PATEA, Viorica (ed.), *Short Story Theories: A Twenty-First-Century Perspective*, Amsterdam, New York, Rodopi, 2012, pp. 75-88.

ARDENI, Viola, „Italian Woods Between Environmentalism and Children's Literature in Dino Buzzati's *Il segreto del Bosco Vecchio*", în VERDICCHIO, Pasquale (ed.), *Ecocritical Approaches to Italian Culture and Literature: The Denatured Wild*, Lanham, Lexington Books, 2016, pp. 43-58.

BACHELARD, Gaston, „Complexul lui Caron. Complexul Ofeliei", în *Apa şi visele*, Bucureşti, Editura Univers, 1995, pp. 82-106.

BANDICI, Adina, „Darstellungen der Heimat(losigkeit) im Exil in Joseph Roths *Die Legende vom heiligen Trinker und andere Erzählungen*", în *Studii de Ştiinţă şi Cultură*, Arad, „Vasile Goldiş" University Press, vol. XI, nr. 3, septembrie 2015, pp. 183-188.

BRADA, Corin, *10 studii de arhetipologie*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1999.

BUZZATI, Dino, *Monstrul Colombre şi alte cincizeci de povestiri*, traducere de Florin şi Mara Chiriţescu, Bucureşti, Editura Univers, 2000.

BUZZATI, Dino, *Cuirasatul „Tod"*, în *Deşertul tătarilor. Povestiri*, Iaşi, Bucureşti, Editura Polirom, 2002, pp. 373-402.

CHEVALIER, Jean, GHEERBRANT, Alain, *Dicţionar de simboluri*, Vol. I-II, A-O, Bucureşti, Editura Artemis, 1993.

DONTENVILLE, Henri, *La Mythologie française*, Paris, Payot, 1948.

DURAND, Gilbert, *Structurile arhetipologice ale imaginarului. Introducere în arhetipologia generală*, traducere de Marcel Aderca, postfaţă de Cornel Mihai Ionescu, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2000.

DUSI, Nicola, „Beyond the Figurative: *The Dessert of the Tatars* between Literature and Film", în PAU, Daniela de, TORELLO, Georgina (ed.), *Watching Pages, Reading Pictures: Cinema and Modern Literature in Italy*, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2008, pp. 294-311.

ELIADE, Mircea, „Apele şi simbolismul acvatic", în *Tratat de istorie a religiilor*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2005, pp. 202-228.

FRANK, Frederick, S., MAGISTRALE, Tony (ed.), *The Poe Encyclopedia*, Westport, London, Greenwood Press, 1997.

FRYE, Northrop, *Anatomia criticii*, în româneşte de Domnica Sterian şi Mihai Spăriosu, prefaţă de Vera Călin, Bucureşti, Editura Univers, 1972.

GIANNETTO, Nella, „Dino Buzzati (1906-1972)", în MARRONE, Gaetana (ed.), *Encyclopedia of Italian Literary Studies: A-J*, vol. 1, New York, London, Routledge, 2007, pp. 335-338.

GOVAERT, Serge, apud FARIS, Wendy, B., *Ordinary Enchantments: Magical Realism and the Remystification of Narrative*, Nashville, Vanderbilt University Press, 2004, pp. 149-150.

JEFFREY, David., L, *A Dictionary of Biblical Tradition in English Literature*, Grand Rapids, Wm. B. Eerdmans Publishing, 1992.

HIGGINSON, Ian, N., „Fiction and Poetry", în RIFFENBURGH, Beau (ed.), *Encyclopedia of the Antarctic*, vol. 1 A-K, New York, Routledge, Taylor & Francis, 2007, pp. 386-388.

KENYON-JONES, Christine, „Dreams and Dreaming", în MURRAY, Christopher, John (ed.), *Encyclopedia of the Romantic Era, 1760-1850*, New York, Taylor & Francis, 2004, pp. 292-295.

MATTHIESSEN, Francis, Otto, *American Renaissance: Art and Expression in the Age of Emerson and Whitman*, New York, Oxford University Press, 1941.

MELANI, Costanza, *Effeto Poe: influssi dello scrittore americano sulla letteratura italiana*, Florenţa, Firenze University Press, 2006.

PATEA, Viorica, „The Short Story: An Overview of the History and Evolution of the Genre", în idem (ed.), *Short Story Theories: A Twenty-First-Century Perspective*, Amsterdam, New York, Rodopi, 2012, pp. 1-24.

PEEL, Robin, *Apart from Modernism: Edith Wharton, Politics, and Fiction before World War I*, Madison, Teaneck, Fairleigh Dickinson University Press, 2005.

POE, Edgar, Allan, *Manuscris găsit într-o sticlă*, în *Scrieri alese*, Vol. I, Bucureşti, Editura pentru Literatură Universală, 1963, pp. 31-42.

POLCINI, Valentina, *Dino Buzzati and Anglo-American Culture: The Re-use of Visual and Narrative Texts in his Fantastic Fiction*, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2014.

ROH, Franz, *Nach-Expressionismus. Magischer Realismus. Probleme der neuesten europäischen Malerei*, Leipzig, Klinkhardt & Biermann, 1925.

SIDDELL, Felix, *Death or Deception: Sense of Place in Buzzati and Morante*, Leicester, Troubador Publishing, 2006.

SLEMON, Stephen, „Magic realism as post-colonial discourse", în *Canadian Literature*, 116, Spring 1988, pp. 9-24.

THOMPSON, Gary, Richard, "Introduction: Romanticism and the Gothic Tradition", în idem (ed.), *Gothic Imagination: Essays in Dark Romanticism*, Pullman, WA, Washington State University Press, 1974, pp. 109-127.

TALLY, Robert, T., *Poe and the Subversion of American Literature: Satire, Fantasy, Critique*, New York, Bloomsbury, 2014.

TODOROV, Tzvetan, *The Fantastic: A Structural Approach to a Literary Genre*, translated from the French by Richard Howard, with a Foreword by Robert Scholes, Ithaca, New York, Cornell University Press, 1975.

*** *Iov, Isaia*, *Psalmii*, în *Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului şi Noului Testament cu trimiteri*, Bucureşti, Societatea Biblică, 2000, pp. 521—639, 682-736.

II. GERMAN CULTURE AND LANGUAGE – ROMANIAN CULTURE/CULTURE ET LANGUE ALLEMANDE – CULTURE ROUMAINE/CULTURĂ ŞI LIMBĂ GERMANĂ – CULTURĂ ROMÂNEASCĂ

Coordinator/Coordinateur/Coordonator:
Rodica BIRIŞ

DEVELOPING SPEAKING SKILLS IN GERMAN CLASSES THROUGH THE BOOMERANG-MODEL

DAS BOOMERANG-MODELL ZUR FÖRDERUNG DER SPRECHFETIGKEIT IM DAF-UNTERRICHT

DEZVOLTAREA ABILITĂŢILOR VERBALE PRIN MODELUL BOOMERANG

Denisa IGNA
Universitatea Oradea
E-mail: den_igna@yahoo.com

Abstract

Speaking skills have won during the time more and more importance in German language classes. In this article we will try to proof the significance of these skills and we will look back in the history of the didactics to analyze teaching methods used in different periods of time and to emphasize the tendencies, which brought the speaking skills into a central place of the teaching activities. It will also be presented a teaching model which facilitates the speaking skills, the Boomerang-Model, with very good results in practice.

Zusammenfassung

Die Sprechfertigkeit gewann im Laufe der Zeit immer mehr Gewicht im DaF-Unterricht. In diesem Artikel wird auf die Wichtigkeit der Sprechfertigkeit hingewiesen und ein Blick in die Geschichte der Fremdsprachendidaktik geworfen, um verschiedene Methoden, die sich während der Zeit bewährt haben, unter die Lupe zu nehmen und die Tendenzen hervorzuheben, die der Sprechfertigkeit im Unterricht eine zentrale Rolle verliehen haben. Ein Unterrichtsmodell zur Förderung der Sprechfertigkeit wird ebenfalls präsentiert, das Boomerang-Modell, das in der Praxis zu guten Ergebnissen geführt hat.

Rezumat

Abilităţile verbale au câştigat tot mai mult teren în orele de predare a limbii germane. În acest articol vom arăta importanţa acestor abilităţi şi vom arunca o privire în istoria didacticii pentru a analiza diverse metode ce s-au remarcat de-a lungul timpului şi pentru a urmări tendinţele care au acordat abilităţilor verbale un loc central în procesul de învăţare. Se prezintă de asemenea un model de predare, modelul Boomerang, cu foarte bune rezultate în practică.

Keywords: *communication, speaking skills, teaching method, Boomerang-Model, German classes*

Schlüsselwörter: *Kommunikation, Sprechfertigkeit, Unterrichtsmethode, Boomerang-Modell, DaF*

Cuvinte-cheie: *comunicare, abilităţi verbale, metode de predare, modelul Boomerang, ore de limba germană*

Eine kurze etymologische Analyse des Wortes „Kommunikation“ ergibt die lateinische Herkunft. Im Lateinischen bedeutet Kommunikation (communicare) „mitteilen, gemeinsam haben, vereinigen“. Die Kommunikation ist eine soziale Handlung, die wir Menschen mithilfe der Sprache anwenden.

Für die Kommunikation in einer Fremdsprache werden verschiedene sprachliche Kenntnisse und Fertigkeiten vorausgesetzt, aber auch Wissen über die Landeskunde der Zielsprache. Unter dem Begriff Fertigkeiten werden „kommunikative Aktivitäten und Strategien verstanden, über die Lernende verfügen müssen und die sie einsetzen, um ihre Ressourcen zu mobilisieren.“ 1. (BARKOWSKI/KRUMM, 2010, p. 83)

Die kommunikativen Fertigkeiten sind in der Fremdsprachendidaktik traditionell in Hörverstehen, Sprechen, Leseverstehen und Schreiben eingeteilt. Selbstverständlich können diese Fertigkeiten nicht getrennt werden, denn „zwischen den vier Fertigkeiten gibt es enge Zusammenhänge“. 2. (PORTMANN, 1991, p. 96). Die bloße Sprechfertigkeit soll unter anderem durch Hörverstehen und durch landeskundliche Kompetenzen ergänzt werden.

Die Aufgabe des Fremdsprachenunterrichts ist es, den Lernenden so viel Kommunikationsanlässe wie möglich zu bieten, damit sie sich leichter gewisse Sprachstrukturen und Sprachmittel merken und in die Lage versetzt werden, ihr Sprachkönnen in realen Situationen einzusetzen. Wegen der Globalisierung gewinnt die Kenntnis von Fremdsprachen immer mehr an Bedeutung. Die Menschen verreisen oft, wollen Kontakte mit fremden Menschen knüpfen, andere Kulturen verstehen und kennenlernen. Sie haben die Chance, sich in einem fremden Arbeitsmarkt zu integrieren, Erfahrungen auszutauschen und zu sammeln. Dafür sollen sie grundsätzlich in der Lage sein, mündlich zu kommunizieren.

Ein Problem des Fremdsprachenunterrichts heutzutage ist, dass die Lehrer zu wenige Sprechanlässe im Unterricht schaffen und deshalb die Sprechfertigkeit vernachlässigt wird. Die Lehrer sollten danach streben, den Schwerpunkt auf die Sprechfertigkeit in der Lerngruppe zu legen. In der Geschichte der Fremdsprachendidaktik haben sich mehrere Methoden mit unterschiedlicher Gewichtung der Sprechfertigkeit entwickelt.

Zur Förderung der Sprechfertigkeit in der Entwicklung der Unterrichtsmethoden

Eine Unterrichtsmethode ist ein didaktisch-methodischer Begriff, der in der Fremdsprachendidaktik immer noch umstritten ist und unterschiedliche Auslegungen findet. Desselmann und Hellmich unterscheiden in ihrem Buch – *Didaktik des Fremdsprachenunterrichts* zwischen zwei Bedeutungen: Methoden „im engen Sinn“ und Methoden „im weiten Sinn“. Im Laufe der Zeit haben sich einige Methoden bewährt: die Grammatik-Übersetzungsmethode, die direkte Methode, die audio-linguale Methode, die audio-visuelle Methode, die kommunikative Methodik, usw. Sie nennen diese Tendenzen Unterrichtsmethoden „im weiten Sinn“. Die Unterrichtsmethoden „im engen Sinn“ sind „Komplexe von Lehr- und Lernverfahren, die das Wechselverhältnis zwischen Lehrenden und Lernenden widerspiegeln“. 3. (DESSELMANN/ HELLMICH, 1986, p.38). Die Unterrichtsmethoden „im engen Sinn“ entsprechen teilweise dem Begriff Unterrichtstechniken bei anderen Didaktikern. Eine Unterrichtsmethode im engeren Sinn ist daher der Weg, der eingeschlagen werden muss, damit ein bestimmtes Lernziel erreicht wird.

Wird auf die Unterrichtsmethoden im weiten Sinn fokussiert, erscheint im Laufe der Zeit eine Neigung zur Förderung der Sprechfertigkeit. Sie werden chronologisch, mit Fokus auf den mündlichen Gebrauch der Sprache, präsentiert:

- Die GÜM hat als Vorbild den Unterricht von alten Sprachen und beruht auf der Analyse von Strukturen und auf dem Erwerb eines Regelsystems, welches das logische Denken fördert und dem Lernenden ermöglicht, mehr mit schriftlichen Texten umzugehen. Die Sprechfertigkeit der Lernenden wird zu wenig berücksichtigt.
- Die direkte Methode entwickelt sich als Kritik an der GÜM. Es wird versucht, ein gewisses Sprachbewusstsein zu schaffen, die Grammatikregeln spielen keine Rolle mehr, die Lernenden entwickeln eine muttersprachliche Kompetenz. Der einsprachige Unterricht wird

empfohlen, was manchmal das Verstehen einschränkt. Die Lernenden leiten eine gewisse Sprechfertigkeit durch Imitieren ab, sind aber nicht in der Lage, mündliche Fehler zu verstehen und zu beheben, was die Qualität der Sprache beeinträchtigt. Diese Methode ist darum eher für jüngere Lernende geeignet.

- Die audio-linguale und die audio-visuelle Methode setzen den Akzent auf alle vier Fertigkeiten und auf viel Sprechen. Die Lernenden bilden sich anhand von Mustersätzen. Ziel dieser Methoden ist die Entwicklung der Sprechfertigkeit durch Nachahmung und Auswendiglernen von Musterbeispielen. Es wird verschiedenen stereotypischen Strukturen gefolgt und es lässt dem Lernenden keinen Raum für Kreativität. Die Lernenden finden es dennoch schwer, in echten Situationen zu kommunizieren.
- Die vermittelnde Methode stellt wieder die GÜM in den Vordergrund, sodass die Lernenden die Sprache logisch erwerben, fördert aber gleichzeitig auch den mündlichen Sprachgebrauch. Grammatik hat wieder ihre Rolle im Unterricht eingenommen und wird induktiv geworben. Die Übungen zur Automatisierung der Regeln sind aber nicht genügend handlungsorientiert, was dem Lernenden die Freiheit nimmt, sich frei zu äußern.
- Die kommunikative Methode ist heutzutage sehr geschätzt und fungiert nach dem Prinzip der Lernerorientierung. Die Lernenden befinden sich im Zentrum des Unterrichtsprozesses. Die kommunikativen Anlässe entsprechen alltäglichen Situationen; sprachliche Mittel werden ständig wiederholt, indem der Schwierigkeitsgrad schrittweise zunimmt. Grammatik wird auch angeboten, aber ohne Fokus auf Regeln.
- Der interkulturelle Ansatz kommt mit einer wichtigen Ergänzung zu der kommunikativen Methode, indem sich die Lernenden auch mit der fremden Kultur der Zielsprache bekannt machen.

Wir haben die traditionellen Methoden aufgezählt und kurz beschrieben, um den Tendenzen zur Förderung der Sprechfertigkeit beim Erwerb einer Fremdsprache in der Geschichte der Fremdsprachendidaktik zu folgen. Jede Methode hat sicherlich ihre Vor- und Nachteile und lenkt den Fremdsprachenerwerb in eine bestimmte Richtung. Es wird aber eine steigende Tendenz in der Entwicklung der Sprechfertigkeit im Laufe der Zeit bemerkt.

Das Boomerang-Modell zur Förderung der Sprechfertigkeit

Wir haben bereits verschiedene Methoden analysiert und festgestellt, dass die Sprechfertigkeit in der Geschichte der Fremdsprachendidaktik aus unterschiedlichen Blickwinkeln betrachtet wurde. Sie nahm jedoch im modernen Unterricht einen hohen Stellenwert ein. Wie kann aber konkret im Unterricht die Sprechfertigkeit gefördert werden? Das wollen wir anhand eines Beispiels aus der Praxis veranschaulichen.

Nach welcher Struktur soll der Unterricht geplant werden, um die angestrebten Lernziele zu erreichen? Jeder Unterricht wird von dem Lehrer nach einem bestimmten Modell gestaltet. „Die Phasen einer Unterrichtsstunde oder einer sich über mehrere Stunden erstreckenden Unterrichtssequenz sind so etwas wie die Kapitel eines Buches. Sie strukturieren den Ablauf, erleichtern die Übersicht, bringen Abwechslung und Tempo in den Unterricht, bieten Halte- und Ruhepunkte und damit Gelegenheit zu besserer Orientierung und neuer Aufmerksamkeit. Eine genaue Planung einzelner Phasen erleichtert es dem Lehrer, für methodische Vielfalt im Unterricht zu sorgen und den thematischen roten Faden der Stunde nicht aus den Augen zu verlieren“. 4. (www.guterunterricht.de). Welche Einflüsse ein bestimmtes Modell auf die Sprechfertigkeiten der Lernenden hat, werden wir später beweisen.

Hilbert Meyer spricht von drei Abschnitten oder Phasen des Unterrichts, an denen sich die Lehrer orientieren sollen:

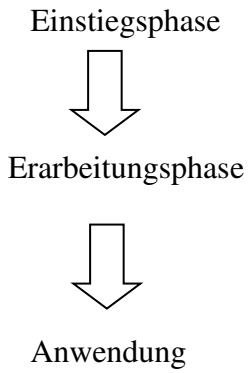

Diese Darstellung folgt dementsprechend einer linearen Ordnung im Unterricht, in der der neue Stoff eingeführt, erarbeitet und dann angewendet wird. Das Ziel jeder Lektion soll die Anwendung der Sprache sein und das geschieht gemäß einer linearen Planung erst am Ende des Unterrichts.

Wir möchten uns anschließend auf ein Modell beziehen, in dem die Abschnitte des Unterrichts keiner linearen Planung des Unterrichts folgen, sondern das die Unterrichtsphasen nach dem Prinzip des Bumerangs gliedert. Wir sind auf dieses Modell auf der Lernplattform des Goethe-Instituts gestoßen und finden es beachtenswert.

Was ist ein Bumerang? Laut **Duden**-Wörterbuch ist der Bumerang „ein gekrümmtes Wurfholz, das bei einem genauen Wurf zum Werfer zurückkehrt“. 5. (www.duden.de). Die Lektion wird eingeführt, dann haben die Lernenden gleich die Gelegenheit, ein bestimmtes Phänomen anzuwenden, danach wird das gewisse Phänomen erarbeitet. Anschließend wird viel reflektiert und die Sprache wieder angewendet. Das Boomerang-Modell kann demzufolge durch das Schema illustriert werden:

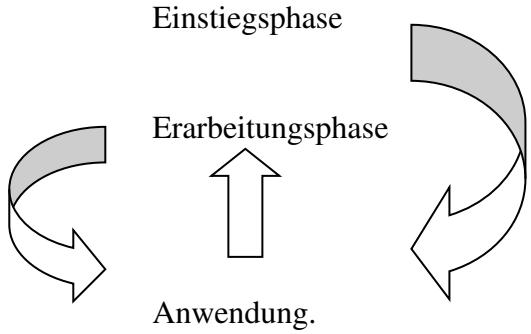

Die Einstiegsphase hat wie beim linearen Modell die Rolle, die Schüler zu motivieren, ihr Interesse zu wecken. Daran schließt sich direkt die Anwendungsphase an, indem der Lehrer eine Aktivität darstellt, um die Sprechfertigkeit zu fördern. Die Schüler wenden die Sprache an, das kann durch ein Klassenspiel, Rollenspiel, einen Dialog, usw. geschehen. Den Schülern können gewisse Sprachmittel – je nach Niveau der Gruppe – angeboten werden. Danach wird zur Erarbeitungsphase zurückgekehrt, wenn sie die Ergebnisse präsentieren und anhand dieser die Sprache näher analysieren. Der Lehrer unterstützt die Schüler und beseitigt alle aufgetauchten Probleme, erklärt die neuen Phänomene, wonach sich die Schüler erneut auf ihre Aufgaben fokussieren.

Es ist eindeutig, dass im Unterricht kein einwandfreies Modell gefunden werden kann, das für alle Lernenden, alle Sprachniveaus, alle Lernziele wie angegossen passt. Wir möchten hiermit zeigen, wie ein bestimmtes Unterrichtsmodell den Sprachgebrauch der Schüler steigern kann.

Unterrichtsmuster

Im Nachfolgenden präsentieren wir ein Unterrichtsmuster nach diesem Phasenmodell. Es wurde in die Praxis umgesetzt und anhand der folgenden Indikatoren dokumentiert:

- Direkte Beobachtung des Lernprozesses durch den Lehrer (wie sich die Lernenden verhalten, welche Auswirkung das Boomerang-Modell auf sie hatte, ob sie aktiver an mündlichen Aktivitäten teilnehmen, ob sie motiviert sind)
- Datensammlung durch Feldnotizen und durch Fragebögen, ausgefüllt von den Lernenden am Ende des Unterrichtsverfahrens.

Der Unterricht wurde in einer Gruppe von Lernenden auf dem Niveau B1 getestet.

Das Thema lautete: Telefongespräche über Stellenangebote führen.

Als Lernmaterial wurde das Lehrbuch Em Neu Hauptkurs ausgewählt, Lektion 6, Sprechen 1, Seite 88.

Die Teillernziele waren: über Berufe, Zukunftspläne sprechen, Telefongespräche führen, analysieren und präsentieren.

Der Einstieg erfolgt durch ein Spiel, in dem die Schüler auf das neue Thema vorbereitet werden. Einige Kursteilnehmer werden gebeten, einen Zettel zu ziehen, auf dem ein Beruf geschrieben steht. Die anderen sollen so viele Fragen stellen, bis sie herausfinden, welcher Beruf gemeint ist. Der Kursteilnehmer mit dem Zettel darf die Fragen nur mit *Ja/Nein* beantworten. So haben die Lernenden ihr Vorwissen aktiviert und sind bereit, über das neue Thema Auskünfte einzuholen. Die Lernenden werden dazu aufgefordert, zu zweit ein Telefongespräch vorzubereiten, indem sie eine Stellenanzeige aus dem Lehrbuch auswählen. Während sich einer für eine gewisse Stelle interessiert, ist der andere der Mitarbeiter der Firma. Sprachmittel werden im Buch präsentiert. Nach dem Dialog wird zu der Erarbeitungsphase zurückgekehrt und die Kursteilnehmer präsentieren der Reihe nach ihre Dialoge. In der Zwischenzeit machen sich die anderen Notizen mit bestimmten ihnen auffallenden Ausdrücken, Beobachtungen, Ratschlägen zu den vorgespielten Dialogen, sodass im Plenum darüber diskutiert und reflektiert wird.

Die Ergebnisse dieser Recherche waren, dass die Kursteilnehmer gern an allen Aufgaben arbeiten, sehr motiviert und sprachlich sehr aktiv sind. Sie machen sich viele Notizen, wenn sie am eigentlichen Telefongespräch arbeiten, können aber während des freien Sprechens auf ihre Notizen nicht verzichten. Die meisten hatten Schwierigkeiten bei den Grußformeln und einige haben zu wenige Aspekte in ihren Gesprächen behandelt.

Alle Kursteilnehmer haben im Fragebogen zugegeben, dass sie mehr Sprechanlässe als gewöhnlich hatten, sie alle finden diese Vorgehensweise sehr interessant, für 90 % sind die Aufgaben schwierig.

Daraus können dementsprechend die nachfolgenden Schlussfolgerungen gezogen werden:

- Die Lernenden sind an solche Aufgaben nicht gewöhnt, finden sie aber sehr interessant und motivierend
- Die Lernenden müssen an ihrer Sprechfertigkeit noch viel arbeiten
- Das Boomerang-Modell fördert das Nachdenken, Reflektieren der Lernenden
- Durch das Boomerang-Modell kann der Lehrer mehrere Sprechanlässe schaffen

Die Aktivitäten wurden also von den Lernenden positiv beurteilt, weil durch das Boomerang- Modell dem Sprechen ein großer Teil des Unterrichts gewidmet wurde. Die Lernenden schätzen die Aufgaben sehr, die den mündlichen Sprachgebrauch fördern, denn sie sind sich der Tatsache bewusst, dass solche Aktivitäten sie auf reale Alltagssituationen vorbereiten. Schlussendlich weckt die Förderung der Sprechfertigkeit auch die Motivation und das Engagement der Lernenden.

Bibliografie

BARKOWSKI Hans/ KRUMM Hans, *Fachlexikon Deutsch als Fremdsprache,* A. Francke Verlag Tübingen und Basel, 2010

DESELLMANN, Günther/ HELLMICH, Harald, *Didaktik des Fremdsprachenunterrichts,* Enzyklopädie Verlag, Leipzig, 1986

MEYER, Hilbert/ WERNER Jank, *Didaktische Modelle: Buch mit didaktischer Landkarte* , Cornelsen Scriptor, Berlin 1991

PORTMANN, Paul, *Schreiben und Lernen: Grundlagen der fremdsprachlichen Schreibdidaktik*, Max Niemeyer Verlag, Thübingen, 1991

STARK, Magdalena, *Einführung in die Methodik des Unterrichts Deutsch als Fremdsprache,* Verlag der Universität Oradea, 2000

STORCH, Günther, *Deutsch als Fremdsprache - eine Didaktik,* München 1999

www.duden.de
www.goethe.de
www.guterunterricht.de

"IF YOU DON'T HAVE AN ELDER, BUY HIM!" CONSIDERATIONS BASED ON THE DIALOGUE BETWEEN TWO WISEMEN FROM THE DIASPORA OF THE ROMANIAN WRITING

"WENN MAN KEINE SENIOREN HAT, SOLL MAN SIE KAUFEN!" MEINUNGEN ZU DEM EPISOLAREN DIALOG ZWISCHEN ZWEI GELEHRTEN AUS DER DIASPORA DER RUMÄNISCHEN SCHRIFT

TEUER IST DER RAT WEISER MÄNNER. ÜBERLEGUNGEN AM RANDE DES BRIEFVERKEHRS ZWEIER BETAGTER DEUTSCHSPRACHIGER SCHRIFTSTELLER AUS DER RUMÄNISCHEN DIASPORA

„DACĂ N-AI UN BĂTRÂN, SĂ ÎL CUMPERI!" CONSIDERAŢII PE MARGINEA DIALOGULUI EPISTOLAR ÎNTRE DOI ÎNŢELEPŢI DIN DIASPORA SCRISULUI ROMÂNESC

Alexandru CIZEK
Emeritus der Westfälischen
Wilhelms-Universität Münster, Germania

Abstract

In the following we will discuss some aspects of the correspondence between Hans Bergel, a Romanian-Saxon, and Manfred Winkler, born into a Jewish family from Bucovina. Carried on between 1994 and 2010, this epistolary exchange reveals two prominent figures of our literary culture from the Diaspora. Born in the 1920s' both endured, albeit in different ways, both the devastations of the Second World War and the brutal installation of the Communist regime. As such, they debuted during the unfavourable conditions of the 50', which hindered them from fully maturing artistically prior to their emigration. Bergel took the path of Germany, while Winkler chose to settle down in Israel. In the volume of their selected correspondence we encounter a fascinating exchange of ideas that tackle literary, political and philosophical themes regarding both their common past and their life in the Diaspora as well the period following 1989, when they re-established direct contacts with Romania. The letters reveal the strong attachment of these two wise man to their native country, where their works have been gradually recovered over the last few decades, with the two now enjoying full recognition.

Zusammenfassung

Das sind einige Überlegungen über den Briefwechsel zweier renommierten Vertreter der deutschsprachigen Literatengeneration der zwanziger Jahre des vergangenen Jahrhunderts aus Rumänien. Das waren der Sachse Hans Bergel und der Bukoviner Manfred Winkler. Beide erlebten

im jungen Alter zuerst die Jahre des zweiten Weltkriegs, dann die Einrichtung des kommunistischen Regimes im Lande und wurden dadurch schwer geprüft, allerdings auf unterschiedliche Weise. In den fünfziger Jahren fand auch ihr jeweiliges literarisches Debüt statt, wobei sie sich uneingeschränkt erst in der Emigration hauptsächlich als vielseitige Wortkünstler verwirklichen konnten: Bergel in Deutschland und Winkler in Israel. Wie der von 1994 bis 2010 durchgeführte Briefwechsel genau so wie ihr literarisches Oeuvre uns unterrichtet, fühlten sich beide weiterhin organisch an ihrer alten Heimat verbunden, sie blieben ja karpatensüchtig, wie sich so rührend Winkler ausdrückte. Ihre 2012 veröffentlichte selektive Korrespondenz offenbart sie als kluge, unschätzbare Kenner und Beurteilende der politischen Verhätnisse und der literarischen Szene Rumänien in ihrer mehrsprachigen Vielfalt, woran sie sich auch aktiv beteiligt haben. Dies gilt für die von beiden erlebten Zeiten im Lande undgleichermassen für die spätere sich bis in die Gegenwart erstreckende Zeit in der Emigration. Nach 1989 fanden beide, vornehmlich Bergel, viel Anerkennung in Rumänien.

Rezumat

Prezentăm câteva considerente privind corespondenţa purtată în germană, între 1994 şi 2010, de către doi reprezentanţi de frunte ai culturii noastre literare din diasporă aparţinând generaţiei anilor '20 ai secolului trecut: sasul Hans Bergel şi bucovineanul Manfred Winkler, decedat în 2014. Amândoi au avut parte, în mod diferit, mai întâi de urgiile celui de al doilea război mondial, apoi de brutala instaurare a regimului comunist. Debutul lor literar a avut loc în condiţiile neprielnice ale anilor '50, ei realizându-se în mod plenar în cursul emigraţiei : Bergel în Germania, Winkler în Israel. În corespondenţa selectiv publicată întâlnim un fascinant schimb de idei pe teme literare, politice, filosofice privind atât trecutul lor comun cât şi perioada emigraţiei şi a reluării legăturilor directe cu România, după 1989. Scrisorile ne revelează puternicul ataşament al celor doi înţelepţi faţă de ţara lor de baştină unde s-au bucurat în ultimele decenii de o deplină recunoaştere.

Keywords: *German literature in Romania, epistolography*

Schlüsselwörter: *Deutsche Literatur aus Rumänien; Briefschreibung*

Cuvinte-cheie: *literatura germană din România, epistolografie*

Dank der umsichtigen Herausgebertätigkeit der Literaturwissenschaftlerin Renate Windisch-Middendorf (Berlin) konnte der Briefwechsel zweier großer Vertreter der deutschen Literatur, Hans Bergel und Manfred Winkler, aus den Jahren 1996 bis 2008 in Auswahl, mit einem Nachwort und ausführlichen Anmerkungen der Herausgeberin versehen, im Jahr 2012 erscheinen. Beide Autoren sind nach Herkunft, intellektueller Ausbildung und vielseitigem künstlerischen Schaffen tief in Rumänien, in Siebenbürgen, bzw. in der Bukowina, verwurzelt.[1]

Der Lyriker und Bildhauer Manfred Winkler, geb. 1922 in Putila/ Putyla, Bezirk Radautz/ Rădăuţi (Putyla damals zu Rumänien gehörig, heute Ukraine), emigrierte 1959 nach Israel, wo er 2014, fast 92jährig, verstarb. Hans Bergel, siebenbürgisch-sächsischer Herkunft aus Rosenau/ Rîşnov, der 1968 nach Deutschland auswanderte, ist ein wahrer *uomo universale*: Romancier, Erzähler, Lyriker, Musiker, politischer Journalist, in der Jugend Mitglied der rumänischen Sport-Nationalmannschaft, heute 91jährig. Der Buchenländer Winkler, aus einer Familie deutsch-jüdischer Juristen, wuchs in der Zwischenkriegszeit – ähnlich wie seine Bukowiner *confratres* Paul Celan, Immanuel Weißglas, Moses Rosenkranz oder Rose Ausländer – in einer spezifisch deutsch-österreichisch-jüdisch geprägten Kulturlandschaft auf, deren Zentrum Cernowitz (ukr. Černivci/

1 WINKLER-BERGEL (2012); vgl. Rez. FASSEL (2012), 3-6.

rum. Cernăuţi) war. In seiner Jugend noch von der kommunistischen Ideologie angezogen, wandte er sich nach den stalinistischen Prozessen gegen Ende der 30er Jahre von ihr ab. Während des sog. „Russenjahrs“ (Juni 1940 - Juli 1941) wurde er endgültig von dieser Ideologie geheilt, nachdem seine Eltern und sein Bruder zusammen mit etwa zehntausend ‚bourgeoisen‘ Juden nach Sibirien verschleppt wurden. Er selbst entkam nur durch Zufall der Deportation (Brief Nr. 31, S. 94-5). Nach dem Krieg gelang es Winkler im Zuge der „Repatriierung“ von der inzwischen „Ukrainischen Sozialistischen Sowjetrepublik“ ins sozialistische Rumänien, nach Temeschwar (Timişoara), überzuwechseln. Dort gab er sein literarisches Debüt als deutschsprachiger Autor mit Kinderbüchern – unter Bedingungen, mit denen das kommunistische Regime die Minderheiten zur „literarischen Tätigkeit mit *mesaj*“ [der Botschaft des sozialistischen Realismus] ermutigte. Mit der Auswanderung nach Israel begann seine dritte Existenz. Er lernt Hebräisch, wird zu einem der bedeutendsten Lyriker der hebräischen Literatur, setzt aber mit derselben Leichtigkeit das Schreiben in deutscher Sprache fort und übersetzt von der einen in die andere Sprache, die er im gleichen Maße liebte. Er zeichnet sich durch beeindruckende Vielsprachigkeit aus, fertigt im Laufe der Jahre nicht nur deutsch-hebräische und deutsch-jiddische Übersetzungen an, sondern übersetzt auch aus dem Rumänischen (Gedichte von Maria Banuş) und aus dem Russischen.[2]

Ganz anders sah die Existenz von Hans Bergel bis zu dem Zeitpunkt aus, als sich beide im Jahre 1994 wiedertrafen, zunächst brieflich.[3] Bergel kommt aus einer sächsischen Familie, Trägerin Jahrhunderte langer Traditionen. Nach einer glücklichen Kindheit wird er aus dem deutschen Lyzeum in Hermannstadt/ Sibiu zu Beginn der 40er Jahre wegen seines Protestes gegen die Nazifizierung des Schulwesens durch die sächsische Verwaltung ausgeschlossen.1944-45 beteiligt er sich als Kuriergänger am bewaffneten antikommunistischen Widerstand; ein Jahr später erfolgt seine erste Verhaftung wegen eines Fluchtversuchs aus Rumänien, um der Einberufung in die rumänische Armee zu entgehen. 1948/49 bleibt er – als offizieller Leistungssportler – für einige Zeit von den Nachstellungen der *Securitate* verschont; ein Musikstudium am Konservatorium in Klausenburg/ Cluj, danach an der Universität Bukarest in den Fächern Kunstgeschichte und Philosophie, bleiben unabgeschlossen. 1954 wird er erneut verhaftet: er hatte offene Kritik am neuen Unterrichtssystem geübt. Trotzdem kann er den Hochleistungssport wieder aufnehmen und 1957 mit der Novelle *Fürst und Lautenschläger* auch sein preisgekröntes literarisches Debüt geben, gefolgt von zwei weiteren Arbeiten. 1959 wird er erneut verhaftet und in einem Gruppenprozess gegen fünf rumäniendeutsche Schriftsteller (*procesul lotului scriitorilor germani*) aufgrund des Inhalts seines ersten Buches in einem Geheimprozess verurteilt. Die Anklage auf „Staatsfeindlichkeit und Subversion“ bewegte sich in einem juristischen System von Scheinlegalität und totalitärer Willkür, ebenso wie jene, die die Angeklagten der Gruppe Noica-Pillat („membrii lotului Noica-Pillat“) erfuhren (Nr. 2, S. 14). Bergel wurde bis zu seiner Amnestierung 1964 fünf Jahre lang in 18 Gefängnissen des Regimes gequält. Erneut vom Universitäts-Studium ausgeschlossen, trat er eine Stelle als Violoncellist am Operntheater in Kronstadt/ Braşov an. 1968 erfolgte seine politische Rehabilitierung. Kurz danach konnte er in die Bundesrepublik auswandern, wo er bis 1989 als Publizist vehement gegen das Regime in Rumänien auftrat und für die Rechte der sächsisch-deutschen Minderheit kämpfte.

Die Wege der beiden vom Schicksal auf unterschiedliche Weise geprüften Autoren kreuzten sich zum ersten Mal 1956 auf einem Kongress deutschsprachiger Schriftsteller, wobei der eine, drei Jahre später, den Weg in die Emigration nahm, der andere den in die Gefängnisse. Verstreut in entlegene Winkel der Welt – wie es für viele rumänische Schriftsteller zum Leben im Exil gehörte – fanden sich die beiden erst 1994, als über Siebzigjährige, wieder. Sie erneuerten eine enge und

2 „Ich übersetze aus dem Deutschen ins Hebräische und umgekehrt, dazu in die beiden Sprachen aus dem Russischen, Jiddischen, Rumänischen. (…) Meine Liebe zur deutschen Sprache und Literatur litt nicht durch den Wechsel zum Hebräischen, ich glaube eher, dass sie bereichert wurde. Es ist eine Liebe ähnlich der zu zwei Frauen, man weiß nicht genau, welche stärker ist (….).“ (vgl. Nr. 1, S. 12)

3 Vgl. Einzelheiten seiner Biographie in: WINDISCH-MIDDENDORF (2012).

einfühlsame Freundschaft, die bis zum Tode Winklers geprägt war von fruchtbarer Zusammenarbeit und Ideenverwandtschaft. Der regelmäßige Briefwechsel aus mehr als eineinhalb Jahrzehnten dokumentiert auch eine bewegende menschliche Beziehung zweier Freunde. Vom Temperament her erscheinen die beiden als recht gegensätzlich: Winkler, als langsamer und ausgewogener Buchenländer, wägt jedes seiner Worte ab, während Bergels wahre Natur als Querdenker und leidenschaftlicher Kämpfer dynamisch und expansiv erscheint. Die Bildung beider ist beeindruckend, was ebenso für ihr Deutsch gilt, in dem sie schreiben, wie auch für ihr diskret hochdeutsch gewürztes Sprechen. Die von der Herausgeberin getroffene Auswahl des umfangreichen Briefmaterials eröffnet den Blick auf weit gefächerte heterogene Themen. Neben dem Austausch von persönlichen Familiennachrichten, wie sie in jeder Korrespondenz erscheinen, werden Bewertungen und Meinungen zu unterschiedlichen literarischen und philosophischen Themen ausgetauscht, politische Fragen zu Vergangenheit und Gegenwart in Deutschland, Rumänien und Israel, Erinnerungen an gemeinsame Bekannte, gegenseitige Befragungen und Bewertungen zu in Arbeit befindlichen Texten, Urteile über neu erschienene literarische und philosophische Werke. Bedeutende literatur-, bzw. kulturwissenschaftliche Texte wurden von der Herausgeberin in den Band mit aufgenommen. Aufschlussreich für Manfred Winklers eigene poetische Schreibweise – in Abgrenzung zu der hermetischen Poesie Paul Celans – ist sein Essay *Die dichterische Wandlung Paul Celans* (Nr. 20, S. 61-70), die er auf einem Dichtertreffen in Tel Aviv vorgestellt hatte; weiter ist Bergels ausführliche Darstellung *Kronstädter Autoren des 20. Jahrhunderts* (vgl. S. 136-139) zu nennen und sein Reisejournal mit Eindrücken aus Israel „Ich werde dies Land um vieles nachdenklicher verlassen ..." (Nr. 40, S. 112-120). Bemerkenswert ist Bergels kabbalistisch inspiriertes Gedicht *Anrufung* (*Chemare*; Nr. 80, S. 199-201), dem Winkler hohe Anerkennung zollte. Er setzt es – ich möchte sagen zu Recht – neben Celans Gedicht *Psalm*. Es ist nicht verwunderlich, dass in der Korrespondenz der beiden Freunde immer wieder das Thema der *Heimkehr* unter verschiedenen Blickwinkeln auftaucht. Winkler bezeichnet den Ablauf ihres Dialoges mit den Worten: „Jede Heimkehr ist auch eine Umkehr (*adică o ‚revenire', dar şi o ‚conversiune'*), ein Versuch des Findens und Wiederfindens auf anderer Ebene ..." *(... explicată ca fiind, încercarea de a (te) găsi (*finden*) şi a(te) regăsi (*wiederfinden*) pe un alt nivel).*[4] Es scheint mir erforderlich, den beiden in diesem Kontext benutzten Begriffen einen medialen Sinn zu geben: *Umkehr* würde den vollzogenen Wechsel des Haus-/Heimat-Findens (*obiectul găsirii - « casa »*, *« patria »,* auf deutsch „Heimat") bezeichnen, aber auch den des Selbsterlebens, des inneren Erlebens einer solchen Situation. Dem Vorgang des Heimkehrens liegt eine dramatische Zweideutigkeit zugrunde: *Heimkehr* kann eine nur durch Umstände bedingte sein oder sich sogar als unmöglich erweisen. Grundsätzlich konnte eine Rückkehr (« întoarcere ») innerhalb der politischen Konstellation des gebeutelten vergangenen Jahrhunderts die Entlassung aus dem Gefängnis sein, die Befreiung aus Auschwitz, aus dem Gulag, aber auch die Rückkehr (« înapoierea ») in die Heimat des Exilierten. Sie konnte sich im Allgemeinen nur physisch vollziehen, in glücklichen Fällen jedoch als eine soziale und geistig-seelische. Der Zurückgekehrte wollte eine Vergangenheit finden, die nur abgeschlossen und auf eine bestimmte Weise persönlich, also subjektiv sein konnte. Im Verlauf der Jahre des Exils hatte er eine *Umkehr* (*conversiune*) unter dem Einfluss des Mediums vollzogen, in dem er bis dahin lebte – sei es erzwungen, sei es frei gewählt. Die Gegenwart des Mediums, in das er jetzt *rück-eintritt* (*« re-intră »*), dürfte ihm in zweifacher Hinsicht fremd sein, indem es sich einerseits von dem unterscheidet, was er kannte, andererseits, da er selbst nicht mehr derselbe von einst ist. Einen literarisch wertvollen Hinweis zum Verständnis einer solchen *Rückkehr*, die keine *Heimkehr* mehr sein konnte, bietet uns der Roman *Ignorance* von Milan Kundera, geschrieben 1999, selbst ein erfolgloser *Heimkehrer*, der sein eigenes Leben künstlerisch sublimierte.

Wir wollen nun nachvollziehen, auf welche Weise sich die Verhältnisse unter dem Druck der dramatischen politischen Ereignisse in der ersten Hälfte des letzten Jahrhunderts in Rumänien

4 Nr. 15, S. 49; rumän. Übersetzung Cizek.

entwickelt haben, in erster Linie für jene vor Bergel und Winkler geborene Generation zwischen Ende des 19. - Anfang des 20. Jahrhunderts. Nach Meinung von Tudor Vianu, ihrem wichtigsten Repräsentanten, handelte es sich um Menschen „am Scheideweg“.[5] Es war der Scheideweg ihrer Jugend in der Zwischenkriegszeit, nach dem Blutbad des I. Weltkriegs, an dem einige von ihnen teilgenommen hatten. Es sei hier nur erinnert an die Rumänen George Călinescu, Lucian Blaga, Mihai Sadoveanu, Emil Cioran, Constantin Noica und Mircea Eliade sowie – unter den Vertretern anderer Nationalitäten – an Tristan Tzara, Rose Ausländer, Oskar Walter Cisek, Alfred Margul-Sperber oder Franyó Zoltán.

Die Zwischenkriegsjahre waren für sie, wenn wir von den nach dem Zweiten Weltkrieg in den Westen Ausgewanderten absehen, die besonders vitalen, kreativen Jahre eines freien Verkehrs und der ‚fließenden Grenzen‘ in intellektueller und künstlerischer Hinsicht, Jahre, in denen sie geradezu osmotisch mit ihren westlichen *confratres* arbeiteten und kommunizierten. Hier liegt vielleicht die Erklärung, warum sich viele von ihnen in ihrem politischen Glauben an ein vom Totalitarismus verachtetes Europa täuschen lassen konnten; die Konsequenzen kennen wir heute. Der Fall des Eisernen Vorhangs hat ihrer aller Leben total verändert. Er war ein in beide Richtungen durchgängiger Vorhang, aber nur für die „Weggenossen“ (*tovarăşii de drum*) des Regimes – für alle anderen war er eine Einbahnstraße zum Ausgang, zur Flucht aus Rumänien. Sie sahen sich für eine unbestimmte Zeit der Möglichkeit einer *Rückkehr*, geschweige denn einer *Heimkehr*, beraubt. Jene, die das Land nicht verlassen hatten, gingen in eine gehetzte „innere Emigration“, wie Blaga, oder zahlten für ihre politische Vergangenheit einen hohen Preis, zwischen einigen Gefängnisjahren wie Noica und Pillat, bis zu Dutzenden Gefängnisjahren wie Radu Gyr oder Nichifor Crainic. Andere, gesteuert von einem gesunden Selbsterhaltungstrieb, optierten für eine Bekehrung (*convertire*) zur neuen politischen Religion. Dies bedeutete, im günstigsten Fall, eine Auto-Zensur, im schlechtesten, die schiere intellektuelle Prostitution. Es fällt mir schwer, die Betroffenen aufzuzählen, es sind ihrer zu viele.

Zu diesem Thema führt Winkler gewichtige Urteile an, die ihren Platz im Rahmen recht unterschiedlicher Profile von vier rumäniendeutschen Schriftstellern verdienen, deren Schicksal für das einer ganzen Generation steht: auf der einen Seite der Bukowiner Jude Alfred Margul-Sperber und der Bukarester O. W. Cisek mit siebenbürgisch-sächsischen, schwäbischen und mitteleuropäischen Wurzeln; auf der anderen Seite die Sachsen Erwin Wittstock und Heinrich Zillich: „Gemeinsam haben die vier fast Gleichaltrigen, dass sie mit dem Datum 1945 in eine Lebensetappe eintraten (Zillich in Deutschland, die anderen in Rumänien), in der ihnen die politische Lage keine Entfaltungsmöglichkeiten mehr bot. Sie waren 40 bis 45 Jahre alt, als sie aufhören mussten, so zu schreiben und zu veröffentlichen, wie es ihr Können erlaubt hätte, vor 1945 hatten sie sich in der Literatur einen Namen gemacht.“ (Nr. 84, S. 207) Paraphrasiert man kurz, was in Winklers Brief folgt, so ergibt sich, dass die beiden Ersteren, ehemalige Antifaschisten, weiterhin schreiben konnten, allerdings nur im real-sozialistischen Geiste, in ständiger Furcht vor der *Securitate* im Kopf, wobei der Zweite *déjà* einige Jahre kommunistisches Lager auf dem Buckel hatte: „Bestürzt wohnte ich dann um 1956, 1957 Gesprächen zwischen ihm und seinem Freund Oscar Walter Cisek bei, in denen sich beide in Margul-Sperbers Wohnung ihre Angst vor Spitzeln und dem Zugriff der Geheimpolizei Securitate flüsternd mitteilten.“[6]

Weitaus stärker wurde aber die Generation von Bergel und Winkler heimgesucht, um nur an einige der in der Diaspora Lebenden („diasporici“) mit unterschiedlichen politischen und Schicksalen zu erinnern: die älteren Philosophen und Dichter Mircea Eliade, Emil Cioran, Eugen Ionescu, Vintilă Horia, Virgil Gheorghiu, dann die jüngeren Paul Celan, Alfred Gong, Hans Bergel, Immanuel Weißglas, Gregor von Rezzori, Oskar Pastior, Andrei Scrima, Petru Dumitriu oder Alexandru Mirodan. Sie befanden sich noch auf der Schulbank oder zu Beginn eines Universitäts-Studiums, als sie sich zu stellen hatten, die einen den Katastrophen des Faschismus und des

5 „*oamenii unei răscruci*“; vgl. *Viaţa Românească*, 8, 1956.
6 Nr. 69, S. 177; Anfang der 50er Jahre hatte Cisek mehrere Jahre im Gefängnis verbracht.

Krieges, die anderen der Flucht, Deportation oder dem Gefängnis des neuen Regimes, wobei alle – außer Weißglas – die Flucht oder den legalen Weggang aus dem Lande wählten, einige schon in frühen 40er Jahren, die anderen später.

Glücklicher waren diejenigen unter ihnen, die sich im günstigen Moment für eine mehr oder weniger lange Zeit in die „Neue Gesellschaft" (*noua orânduire*) eingeschrieben hatten und wie Petru Dumitriu oder Alexandru Mirodan *par excellence* von dieser gar verwöhnt wurden.[7] Nach kurzer Zwischenzeit 1945-1947 waren die zu Hause Gebliebenen, die in ihrem vollen literarischen oder publizistischen Debüt standen, mit der ideologischen Gleichschaltung bis zum Moment ihrer Expatriierung konfrontiert. Die Expatriierung wurde unterschiedlich erlebt, die Rumänen in der Diaspora blieben in der Regel ihrem Land gefühlsmäßig verbunden; intellektuell haben sie sich politisch noch gegen das Regime engagiert. Nach dem Schicksalsjahr der „Zerstückelung" (*sfărâmare*)[8] des Vorhangs 1989, als eine Rückkehr praktisch möglich wurde, fielen ihre Reaktionen umso unterschiedlicher aus. In dieser Hinsicht sind die Briefe der beiden Weisen aussagekräftig. Winkler versichert, dass er in Israel seine wahre Heimat gefunden habe, bekennt aber nostalgisch: „(...) irgendwie, denke ich, sind wir alle karpatensüchtig." (Nr. 63, S. 164) Man könnte ihn einen geistigen und intellektuellen *Heimkehrer* nennen, da er weiterhin im Deutsch seiner Bukowiner Heimat geschrieben hat, der er verbunden blieb. Ebenso blieb für ihn Rumänien ein ständiger Bezugspunkt. Es scheint für viele jüdische Autoren aus der Bukowina eine bemerkenswerte Tatsache zu sein, sowohl für Winkler, als auch für Paul Celan, Alfred Margul-Sperber, Alfred Gong, Alfred Kittner oder Rose Ausländer, dass ihnen das Deutsche, nicht aber das Jiddische, bereits vor ihrer Schulzeit wie auch vor ihrer literarischen Ausbildung, zur Muttersprache geworden war.

Ein anderer *Heimkehrer* ist Bergel, „omul fără patrie"[9], der versichert, dass er sich weder menschlich, noch intellektuell mit dem Leben in Deutschland identifizieren konnte und konsequent entwurzelt blieb aus einem Siebenbürgen, das er unaufhörlich in seinen Romanen beschwor, eine multi-ethnische Heimat, aus der er beispielsweise die Gruppe der *Roma* keinesfalls ausschloss.[10] Die Enttäuschung des ausgewanderten Bergel bezog sich in erster Linie auf die Politik, insofern als ihm seine polemische Haltung gegenüber dem Kommunismus, speziell dem Ceauşescu National-Kommunismus, in zahlreichen Vorträgen und journalistischen Kommentaren vor 1989 das Stigma eines „politischen Störenfrieds" (*zurbagiu politic*) der deutschen *mass-media* eingetragen hatte. Diese waren in den 70er Jahren von einer Links-Intellektualität beherrscht, die sich in der Tabuisierung dieses Themas gefiel, im Zögern einer Verdammung des Typus des sowjetischen Totalitarismus, ein Zögern, das bis zu einer Zensur der direkten Belege von Überlebenden der roten

---

7 Ich sehe in letzterem einen Antipoden zu Bergel. Als großes erzählerisches Talent in der erwähnten Interimszeit, „ein Junge aus guter Familie" langjähriger Lebensgefährte der feinen Dame Henriette Yvonne Stahl, hatte er sich schnell neu orientiert (‚Umkehr') und konvertierte zum Barden der Verbrechen des Regimes; seine Novelle *Vânătoare de lupi* („Wolfsjagd"), obligate Schullektüre in den 50er Jahren neben dem Gedicht *Lăzar de la Rusca* des späteren Dissidenten Dan Deşliu, lobten die Vernichtung der Partisanen in den Cerna-Bergen, während der Roman des ersteren, *Drum fără pulbere* („Weg ohne Staub"), den Bau des Schwarzmeer-Kanals verherrlichte, der Tausende politischer Gefangener das Leben kostete. In der Emigration streute sich Petru Dumitriu für diesen Roman dann Asche auf sein Haupt. Seine *Cronică de familie*, à la Balzac, lag ganz auf der Linie, wenn sie die furchtbaren öffentlichen und versteckten Laster einer Elite „geißelte", die zum selben Zeitpunkt in den kommunistischen Vernichtungslagern saß. In seiner dritten, *‚honorigen' Umkehr*, als er zum Feind des Regimes wurde, dem er entflohen war, baut sich Dumitriu in der Person des Sebastian Popescu aus seinem Roman *Incognito* ein geträumtes *alter Ego* auf als unerbittlicher, aber perfekt verstellter Gegner des Kommunismus. Wir sind aber weit entfernt von der Figur des Soldaten Schwejk und der Moral eines Hašek ...

8 Ich habe diesen Begriff nicht zufällig gewählt, da ich ihn als Anspielung auf den triumphalen Titel des Stücks *Citadela sfărâmată* verwende (*citadela „burghezo-moşierimii"/* „das bourgeoise-Gutsherren-Bollwerk"), das Horia Lovinescu, der „konvertierte" Cousin der Monica Lovinescu, in den finstersten Jahren geschrieben hatte.

9 *Der Mann ohne Vaterland*, so der Titel der in Note 3 erwähnten Monographie.

10 Die literarische Umsetzung einer derartigen Einstellung belegt die Übersetzung des Gedichtes *Blestem de ţigancă* („Zigeunerinnenfluch") von Luminiţa Mihai-Cioabă, die von Winkler enthusiastisch geschätzt wurde (Nr. 71, S. 181).

Lager ging.[11] Diese Situation erlebten wir alle, die in den 60er/70er Jahren in den Westen emigriert waren, mit viel Bitterkeit. Es betraf insbesondere das durch die vulgär-marxistische Indoktrination vergiftete universitäre Medium auf dem Niveau des Schdanowismus, der den Osteuropäern in den 50er Jahren durch die Sowjets aufgezwungen worden war. Ich will nicht von dem sinistren *engouement* für Mao-Tse-Tung sprechen. Auch Winkler blieb in Israel von ähnlichen Erfahrung nicht verschont, als er sich im Streit um das Palästina-Problem politisch als zwischen zwei Stühle gesetzt sah (Nr. 28, S. 88).[12]

In diesem Sinne fehlt in der Positionierung Winklers keineswegs die Übereinstimmung mit Bergel über die grundlegenden Ähnlichkeiten beider totalitärer Systeme (Nr. 12, S. 44-45). Ersterer formuliert lapidar und überzeugend einige spezifische Symmetrien auf der Grundlage des gemeinsamen Postulats von der „Mißachtung der menschlichen Individualität“: „Der Kommunist sagt: Du als einzelner bist nichts, das sozialistische Kollektiv ist alles. Der Nationalsozialist sagt: Du als Einzelner bist nichts. Die völkische Gemeinschaft ist alles. Der Kommunist: Wenn Du gegen das Kollektiv verstößt, begehst Du die ideologische Ursünde, dann verstoßen und zerstören wir Dich. Der Nationalsozialist: Wenn Du gegen die Volksgemeinschaft verstößt, begehst Du die ideologische Ursünde, dann verstoßen und zerstören wir Dich. Beide taten konsequent und mit Unbarmherzigkeit, was sie in ihrer Theorie angesprochen hatten: Beide mordeten viel-millionenfach von dieser Basisidee aus, die Kommunisten den nicht ins „Kollektiv“ passenden Klassenfeind, die Nationalsozialisten den nicht in die „Volksgemeinschaft“ passenden Juden, slawischen „Untermenschen“, Behinderten“ (S. 44).[13] Eine derartige, quasi einstimmig in Osteuropa akzeptierte Positionierung mag auch heute noch einen beachtlichen Teil der westlichen *Intelligentia* zu verwirren, vor allem jene mit der Nostalgie der kommunistischen Utopie unheilbar Gealterten.

Damit verbunden ist unmittelbar das überraschende Phänomen der Verantwortung oder des „Verrats der Intellektuellen“ (*al trădării cărturarilor*)[14] unter Auswirkung dessen, was Winkler, zusammen mit anderen Autoren, als „politische Theologien“ des vielfarbigen Zwischenkriegs- und Nachkriegs-Totalitarismus bezeichnet. Die beiden weisen alten Herren unterhalten sich wiederholt darüber unter Hinweis auf die politischen Hintergründe der Radikalisierung der europäischen Jugend in der ersten Hälfte des vergangenen Jahrhunderts (Nr. 23, S. 78). Hier liegt, laut ihrem Briefverkehr, der Ausgangspunkt zur Beurteilung der Ambivalenz von Radu Gyr; dazu Winkler wörtlich (Nr. 9, S. 35ff.): „Radu Gyr (…), die brillante theoretische Intelligenz und poetische Begabung, ist mir natürlich kein Unbekannter. Seine militante Haltung in der faschistischen „Eisernen Garde“ kann und will ich aber nicht vergessen“. Dieses Urteil überträgt Winkler auch auf Ezra Pound und Gottfried Benn aus demselben Lager, ohne darauf zu verzichten, nachdrücklich auf die Ähnlichkeit der Verantwortung hinzuweisen, genauer gesagt, auf die Schuld des auf das stalinistische System eingeschworenen Künstlers, in erster Linie Gorki. Seine eigene jugendliche Verirrung, der er schnell entkam, erklärt Winkler so zur *Umkehr*, als Beleg eines

11 Bezeichnend für einen solchen Fall sind die Erinnerungen der Albertina Hönig. Die Lehrerin aus Mühlbach/ Sebeş, des Pakts mit Deutschland angeklagt, wurde 1945 nach Sibirien verschleppt und dort 15 Jahre lang festgehalten, bis sie sich dann in Deutschland einbürgerte. Die Veröffentlichung ihrer Erinnerungen lehnten Verlage wiederholt ab, bis sie dann in einem unbekannten Verlag erschienen, allerdings konnten sie dann in Rumänien aufgelegt werden. (vgl. Bibliographie)

12 Nr. 9, S. 35-37.

13 [im rumän. Original partielle Paraphrase des dt. Originals, da sich laut Cizek bestimmte Begriffe wie „völkische Gemeinschaft“ aus dem Nazi-Vokabular nicht *mot-à-mot* ins Rumänische übersetzen ließen].

14 Der Begriff ist dem Titel des berühmten Buches des Philosophen Julien BENDA, *La trahison des clercs* entlehnt, der 1927 eine umfassende, in sich diskutable Analyse liefert über die psycho-sozialen und kulturellen Wurzeln der totalitären Einbindung der Zunft der Intellektuellen (*les clercs*) im Westen, in der 1. Hälfte des letzten Jahrhunderts. Das Vorwort des Autors zur Neuauflage von 1959 enthält ein politisches *aggiornamento* im Kontext der Gravitation der europäischen Intellektualität, sei es im Orbiter des Nazismus, sei es des Stalinismus; vgl. die rumän. Fassung *Trădarea cărturarilor* von 1993 oder den Essay von LIICEANU (2007), 57-65; Liiceanu übernimmt und entwickelt die Idee von Benda als Pamphlet.

Orientierungswertes des Intellekts: „Vielleicht ist es eine Frage des Alters, der Reife, auch der Lebensumstände, **ob**, **wie** und **wann** [Cizek markiert] die Erkenntnis kommt, dass man sich in der falschen Richtung bewegt" (Nr. 9, S. 36). Zu einer solchen *Erkenntnis*, glaubt er, konnte ein Manes Sperber und Arthur Köstler gelangen, sie habe aber Jorge Semprún, Romain Rolland oder Louis-Ferdinand Céline gefehlt (Nr. 12, S. 43).

Bemerkenswert erscheint mir auch das Urteil zum politischen Verhalten unserer großen Emigranten Cioran und Eliade, ehemalige Mitglieder der „Eisernen Garde", das – soweit wir wissen – vor einigen Jahren zum Gegenstand einer leidenschaftlich geführten Kontroverse wurde, ausgelöst durch eine Monographie der französischen Politologin Laignel-Lavastine[15]. Winkler erinnert Bergel in einem Brief (Nr. 23, S. 78ff.) sowohl an das vom gealterten Cioran erklärte *mea culpa*, wie auch an das Verstummen von Eliade: „Du [*scil.* Bergel] schreibst, dass Dich Eliades große *Geschichte der religiösen Ideen* sehr beeindruckt hat und Du ‚einigermaßen sprachlos' bist, dass ein Mensch ‚mit diesem Gedankenhöhenflug' auf der ‚primitiven Ebene des Politischen so in die falsche Richtung'" geht (Nr. 23, S. 78).

Über die Eigenheiten der rumänischsprachigen Autoren Rumäniens, die sich ideologisch eingebunden hatten, liefert die ausgewählte Korrespondenz keine Hinweise auf die rumänophonen Autoren, nur zu den deutschsprachigen der vorangegangenen Generation, wie oben gezeigt. Bergel und Winkler bedauern mit Blick auf Cisek und Margul-Sperber wiederholt ihr besonderes Verständnis für den auf beide ausgeübten Druck, die Vergeudung von Talenten, die sich nur in der vorangehenden Epoche hervortun konnten, denen aber das Verdienst zukam, dass diese für Beide hochgeschätzte Meister und Mentoren geworden waren (Nr. 8, S. 33; Nr. 16, S. 50; Nr. 69, S. 175-177; Nr. 84, S. 207-208, usw.). In einem solchen Kontext wird mehrfach auf einige bemerkenswerte Essay-Bände Bergels angespielt, in denen er eine Fülle von Autoren-Porträts der vorangegangenen Epoche nachzeichnet und Konstellationen der 50er Jahre in Bukarest beschwört, als in der *Capşa* (Literaten-Café) und an anderen Orten – trotz des düsteren politischen Klimas – ein fruchtbarer Austausch zwischen Literaten höchst unterschiedlicher Kultur und Bildung möglich war: zwischen frankophonen Bukarestern (mit wenigen Ausnahmen) und deutschsprachigen Bukowinern, aber auch mit Russophonen, mit Sachsen und Schwaben, mit Ungarn aus Siebenbürgen.[16] Auch fehlte in diesem Kontext keinesfalls eine aufrichtige Wertschätzung des Beitrags der Literaten rumänischer Abstammung (vgl. Nr. 8, S. 33; Nr. 69, S. 174-177). Beeindruckend ist auch die Vergegenwärtigung von Celans Abschiedsszene vor seiner Flucht nach Wien, 1947, als ihn Margul-Sperber, im Kreis der nach Bukarest geflohenen Bukowiner Literaten beschwor, definitiv auf seinen Familiennamen Anczel zu verzichten und nur unter dem Pseudonym Celan zu publizieren (Nr. 69, S. 175).

Auf den Seiten der Briefauswahl findet man nur einen kleinen Teil von Bergels Thesaurus: seines in zahllosen Essays,Vorträgen, Radiosendungen und Zeitschriftenartikeln in Deutschland, Österreich und Rumänien, vor allem nach 1989, angeführten Wissens und seiner Reflexionen (Nr. 8, S. 31-34; Nr. 53, S. 146-147; Nr. 67, S. 170-171). In diesem Briefwechsel nimmt die Diskussion über Bergels epische Schöpfung, über seine Vergangenheit in Rumänien einen bevorzugten Platz ein, so auch die 1957 veröffentlichte und prämierte Novelle *Fürst und Lautenschläger* (*Prinţ şi bard*), die sich für ihn – wie bereits erwähnt – als fatal erwies, da sie der *Securitate* als Hauptanklagepunkt in dem frevelhaften Prozess von 1959 diente (Nr. 2, S. 14). Der Roman *Tanz in Ketten* (*Dans în lanţuri*), einzigartig in der deutschen Literatur Rumäniens, 1968 geschrieben, erschienen erst 1977, gibt erschütternde Einblicke in das Gefängnisleben unter Einbeziehung zahlreicher persönlicher Elemente. Seine Übersetzung durch den Bukarester Germanisten George Guţu bringt Bergel zu der überraschenden Feststellung: „Ich las meinen Roman in jener Sprache wieder, in deren geographischem wie spirituellem Raum ein Großteil seiner Handlung spielt, aus dem ein Großteil seiner Gestalten stammt, und begegnete Situationen, Lebensstimmungen und

15 Vgl. LAIGNEL-LAVASTINE (2002); meiner Kenntnis nach nicht ins Rumänische übersetzte Monographie.
16 Vgl. Bergels *Essays* 1985; 1988; 1994; 1995b; 1999.

Mentalitäten, die sich erst im Übersetzungstext ganz erschließen.“ Dieser Ansicht folgt auch Winkler (Nr. 6, S. 29-30, bzw. Nr. 8, S. 32); er zieht den Schluss: „Wir sind die Kinder unseres Milieus“. Dies bringt mich dazu zu glauben, dass Bergel beim Schreiben auf Deutsch jedoch unter dem Eindruck der im rumänischen Sprachmedium erlebten furchtbaren Augenblicke tatsächlich Rumänisch dachte, was seine perfekte Zweisprachigkeit beweist. Belegt wird dies auch durch die Übersetzungen schwieriger poetischer Texte, so der Gedichte von Bacovia oder von Ana Blandiana, vor allem aber durch die Übersetzung des Gedichtes *Blestem de ţigancă* („Zigeunerinnenfluch“) von Luminiţa Mihai Ciobă, das Winkler als „unübersetzbar“ betrachtete.[17] Ebenso interessant ist der Meinungstausch der Briefpartner zur Entstehung der beiden Schlüsselromane Bergels, die während ihres Briefwechsels erschienen und von denen einer bereits ins Rumänische übersetzt wurde: *Wenn die Adler kommen* (1996)[18] und *Die Wiederkehr der Wölfe* (2006) – eine Phase fortschreitender Gestaltung, in der Bergel Winkler wiederholt nach dessen Meinung fragt, dann eine Phase des Publizierens unter dem Eindruck der Literaturkritik in Deutschland, über die Bergel enttäuscht ist, schließlich die Genugtuung über die hervorragende Aufnahme der Übersetzung in Rumänien.[19] Diese beiden Romane entfalten in ihrer chronologischen Abfolge die mannigfaltige, multi-ethnische Welt des heimischen Siebenbürgen, eingebunden in die tragische Entwicklung während „des Jahrhunderts der Raubtiere“ (Nr. 3, S. 19) – unter Einbeziehung der beiden Weltkriege innerhalb des gesamteuropäischen Geschehens – die in die Durchsetzung des Nationalsozialismus in der deutschen Gemeinschaft mündete, bis hin zu ihrer politischen Auflösung.

Eine ausführliche Behandlung findet auch das Motiv der „Heimkehr des Odysseus“ in Bergels Denken und Schaffen im Vergleich mit der entsprechenden Verdichtung in der Lyrik von Lucian Blaga und Radu Gyr und ihren bekannten gleichnamigen Gedichten. Bergel hat beide Texte ins Deutsche übersetzt und sich an der enthusiastischen Bewertung Winklers erfreut.[20] Unter demselben Titel hat er auch einen Sammelband mit mehreren ins Rumänische übersetzten Essays zusammengestellt (Nr. 15, S. 48, Nr. 22, S. 74).[21] Dieser Briefwechsel bietet bemerkenswerte Anzeichen für eine doppelte Übereinstimmung Bergels mit den beiden rumänischen Dichtern „ eine existentielle und eine artistische“ (Nr. 10, S. 38-39; Nr. 19, S. 58; Nr. 71, S. 181 etc.): Radu Gyr, « Orfeul închisorilor » („Der Orpheus der Eingeschlossenen“), war ihm ein Leidensgenosse; Gyr hat ihm im Gefängnis das Gedicht « Întoarcerea lui Ulise » („die Rückkehr des Odysseus“) beigebracht und ihn nach 34 Jahren persönlich wieder getroffen (Nr. 9, S. 35). Blaga dagegen, der wohl durch einen Zufall dem Lager in Sighet entkam, litt bis zu seinem Tode an seiner quälenden inneren Emigration. Der *Odysseus* jener drei Leidensgenossen ist ein *Rückkehrer*, kein *Heimkehrer*, er kommt nur physisch nach Ithaka zurück: rundum geschultert und fremd, denn sein „Zuhause“, seine *Heimat*, befindet sich neben den Gebeinen jener, die bereits unter den Mauern Trojas liegen – eine Allegorie des rumänischen Gulag.[22] Zu diesen allegorischen Nachschriften der Gestalt des Odysseus gehört auch jene von Winkler 1965 in Israel auf Hebräisch in Anlehnung an Lucian Blagas *Odysseus*-Gedicht geschaffene Figur (Nr. 19, S. 58-59).

Von dem Odysseus der traditionellen europäischen Dichtung sind wir damit weit entfernt: jener homerische kehrt nach 20 Jahren nach Ithaka zurück und nimmt – verjüngt durch Minervas

17 Winkler zeigte sich begeistert von Bergels Bacovia-Übersetzung: „Deine Bacovia-Übersetzungen sind m. E. nicht nur gut, sie sind wunderbar!“ (Nr. 21, S. 71-2); zu *Blestem de ţigancă* äußert er sich noch enthusiastischer: „Was Du im Deutschen daraus machtest, ist kaum überbietbar.“ (Nr. 71, S. 181)

18 Vgl. *Wenn die Adler kommen*, München, 1996-1999 bzw. *Când vin vulturii* (1998); *Die Wiederkehr der Wölfe* (2006). [Übersetzung 2016]

19 Vgl. Nr. 26, S. 85-86; Nr. 29, S. 89-91; Nr. 74, S. 188; Nr. 79, S. 196-198; Nr. 85, S. 208-209; Nr. 89, S. 214- 215; Nr. 90, S. 218; Nr. 93, S. 223; Nr. 96, S. 233.

20 Vgl. Nr. 19, S. 58: „...Meisterschaft Deiner Übersetzung.“

21 Vgl. BERGEL 1995a.

22 Ein vergleichbar unglücklicher Odysseus findet sich in der Figur des *Nicola Marulis*, Protagonist des Romans *Europolis* von Jean Bart, wo Nicola nach 40 Jahren *Rückkehrer* in Sulina ist.

Zauber – die Gestalt des *Alastor,* eines rachedürstigen Dämons, an. Dagegen ist Dantes *Odysseus* ein *Kultur-Heros* und nimmt – besessen von einem unstillbaren Wissensdurst – von Neuem den Weg über das Meer auf; er trachtet danach, die Welt-Grenzen zu übersteigen, scheitert damit aber am Läuterungsberg/ *Purgatorio*. Der Odysseus aus Monteverdis Libretto (*Ritorno di Ulisse in patria*) bleibt dem homerischen Modell treu, wogegen sich jener von Joyce (im Roman *Ulysses*) beträchtlich vom homerischen Stoff entfernt.

Bei der feierlichen Anerkennung des Titels „Ehrenbürger von Kronstadt" – nahe seinem Geburtsort Rosenau – bei der der Bürgermeister im Gemeindehaus „die Rückkehr des verlorenen Sohnes in die Heimat" (*întoarcerea fiului risipitor în patrie*) begrüßte, fiel Bergels Blick auf das gegenüber liegende Militärgericht, wo er 1959 zu schweren Gefängnis-Jahren verurteilt worden war (Nr. 29, S. 90). Diese Ehrung mag er als späte, bescheidene Entschädigung für die unter dem kommunistischen Regime erlittene Gesetzlosigkeit empfunden haben. Ob ihm in diesem Augenblick die Anfangszeilen des Gedichtes von Radu Gyr in Erinnerung kamen, *în fruntea mesei stau cu mirt pe tâmple, dar dorm de mult sub zidurile Troii* („am Kopf des Tisches sitze ich mit Myrte auf der Schläfe, schlafe aber schon lange unter Trojas Mauern")? Bedeutete ihm vielleicht die Verleihung des Titels eines *dr. h.c.* durch den Rektor der Universität in Bukarest – deren Student er war, bevor er dann seine längste Gefängnishaft antrat – dieselbe Genugtuung?

Schlussfolgerung: Soweit einige Überlegungen zum gewichtigen Briefwechsel zwischen Hans Bergel und Manfred Winkler, die eine enge Freundschaft und Geistesverwandtschaft verband. Beide dürfen als meisterliche Dichter in der Diaspora bezeichnet werden; sie sind zugleich unschätzbare Zeugen einer untergegangenen Welt, mit klaren Urteil zur Gegenwart des Landes, in dem sie geboren wurden, in dem sie ihre frühe, von den grausigen Erschütterungen der Zeitgeschichte traumatisierte Jugend erlebten. Eben dort gaben sie ihr prekäres literarisches Debüt, wobei ihnen gerade die Auswanderung („expatrierea") die Möglichkeit zu einer damals in der Heimat noch ungeahnten künstlerischen Vollendung schuf. Sie blieben seelisch mit dem Land verbunden, der eine wie der andere – laut Winklers bewegendem Zeugnis – *karpatensüchtig*.

Was mich persönlich betrifft, gehöre ich zu der dritten Diaspora-Generation des letzten Jahrhunderts. Heute selbst alt geworden, sehe ich in den beiden weisen Dichtern menschliche und künstlerische Vorbilder. Ich wünsche mir sehr, dass das Publikum „im Lande" (*din ţară*) unmittelbar Kenntnis von ihrer Korrespondenz erhält und – wie ich – ihre außergewöhnliche Bedeutung würdigt.

Bibliographie

BERGEL, Hans (1986), *Der Tod des Hirten oder Die frühen Lehrmeister*, Essay, Innsbruck (Wort und Welt).

Ders. (1988), *Literaturgeschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Ein Überblick*, Innsbruck (Wort und Welt).

Ders. (1994), *Zuwendung und Beruhigung. Anmerkungen eines Unbequemen. Zweiunddreissig Essays und ein Gespräch*, Innsbruck (Wort und Welt).

Ders. (1995a), *Întoarcerea lui Ulise* (*Die Heimkehr des Odysseus.* Acht Essays von Hans Bergel). Aus dem Deutschen: Mariana V. LĂZĂRESCU, Braşov/Kronstadt.

Ders. (1995b), *Erkundungen und Erkennungen. Notizen eines Neugierigen*. *Fünfundzwanzig Essays.* Mit einem Vorwort von Stefan Sienerth, München Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks München, Bd. 40).

Ders. (1996-1999), *Wenn die Adler kommen*, Roman, München (Langen Müller).

Ders. (1998), *Când vin vulturii.* Traducere de George Guţu, Bucureşti (Editura Fundaţiei Culturale Române).

Ders. (1999), *Gesichter einer Landschaft. Südosteuropäische Portraits aus der Literatur, Kunst, Politik und Sport*, Innsbruck (Wort und Welt).

Ders. (2006), *Die Wiederkehr der Wölfe,* Roman, München (Langen Müller).

FASSEL, Horst (2012), „Manfred Winkler und Hans Bergel: Wir setzen das Gespräch fort“, in: *Philologica Jassyensia* VIII, nr. 1 (15), 3-6.

HÖNIG, Albertine (1995), *Der weite Weg oder das Buch von Workuta*, Bucureşti (Editura ADZ).

LAIGNEL-LAVASTINE, Alexandra (2002), *Cioran, Eliade et Ionesco. L'oubli du fascisme*, Paris (PUF).

LIICEANU, Gabriel (2007), *Despre ură*, Bucureşti/Bukarest (Humanitas).

WINDISCH-MIDDENDORF, Renate (2012), *Der Mann ohne Vaterland. Hans Bergel - Leben und Werk*, Berlin (Frank & Timme).

WINKLER, Manfred - BERGEL, Hans (2012), *Wir setzen das Gespräch fort. Briefwechsel eines Juden aus der Bukowina mit einem Deutschen aus Siebenbürgen*, herausgegeben, mit einem Nachwort von Renate Windisch-Middendorf, Berlin (Frank & Timme).

(Übersetzung Rudolf Windisch)

Notă: *Textul a fost publicat în limba română în revista „Studii de Ştiinţă şi Cultură”, Vol. XII, 2016, Numărul 4, p. 85-94.)*

VOCABULARY PARTICULARITIES OF THE SCHOLARS FROM THE GERMAN HIGH SCHOOL FROM ARAD

BESONDERHEITEN IM WORTSCHATZ DER SCHÜLER DES DEUTSCHEN GYMNASIUMS IN ARAD

PARTICULARITĂŢI ALE VOCABULARULUI ELEVILOR LICEULUI GERMAN DIN ARAD

Rodica Teodora BIRIŞ
Universitatea de Vest „Vasile Goldiş”, Arad
Facultatea de Ştiinţe Socio-Umane, Educatie Fizică şi Sport
E-mail: birisrodica@yahoo.com

Abstract

In the current paper we present the results of a linguistic inquiry conducted at the German High school from Arad, a high school having courses taught in German as modern language and German as mother tongue. The scholars of the grades 5-12 were given each an enquiry of 18 questions. These questions refer to their origin and the origins of the languages they speak. The scholars were proposed to relate to episodes of their daily life. It wasn't difficult to notice, that in the colloquial German language often and very easily some Romanian words interposed, because they were more at hand. We collected and edited 412 enquiries, reaching to interesting conclusions that we will present in this article.

Zusammenfassung

Wir haben eine Umfrage in dem deutschen Arader Gymnasium gemacht, ein Gymnasium mit Klassen in denen Deutsch als Fremdsprache, sowie Klassen in denen Deutsch als Muttersprache unterrichtet wird. Wir haben hier in sechzehn Klassen von der fünften bis in der zwölften Klasse Fragebögen mit je achtzehn Fragen ausgeteilt. Diese Fragen beziehen sich auf die Herkunft der Schüler und auf die Sprachen, die sie am meisten sprechen. Wir haben den Schülern vorgeschlagen, dass sie Erlebnisse aus ihrem Schulleben erzählen. Es ist leicht zu bemerken, dass sie in ihrer deutschen Umgangssprache, oft Wörter aus der rumänischen Sprache verwenden, weil für sie diese Wörter in greifbarer Nähe sind. Wir haben 412 ausgefüllte Fragebögen zurückgesammelt. Diese haben wir dann verarbeitet und sind zu interessanten Schlussfolgerungen gekommen, die wir in unserem Vortrag bekannt machen wollen.

Rezumat

În lucrarea de faţă vom prezenta rezultatele unei anchete lingvistice efectuate la Liceul German din Arad, liceu cu clase cu predare în limba germană ca limbă modernă şi limba germană ca limbă maternă. Am împărţit elevilor claselor 5-12 chestionare cu câte 18 întrebări. Aceste întrebări se referă la originea elevilor şi la limbile pe care aceştia le vorbesc. Li s-a propus elevilor să povestească întâmplări din viaţa lor cotidiană. Nu a fost greu de observat că, în limbajul colocvial german s-au strecurat adesea şi cu multă uşurinţă cuvinte din limba română, deoarece acestea le erau mai la îndemână. Am adunat şi prelucrat 412 chestionare, ajungând la concluzii interesante, pe care le vom prezenta în acest articol.

Keywords: *language, vocabulary, school, German, Romanian, questions*

Schlüsselwörter: *Sprache, Wortschatz, Schule, deutsch, rumänisch, Fragen*

Cuvinte-cheie: *limbă, vocabular, şcoală, german, român, întrebări*

1. Einleitung

Durch die große Auswanderung der deutschen Bevölkerung aus Rumänien gleich nach der Wende hat sich das sprachliche Umfeld nicht nur an dem Gymnasium „Adam Müller Guttenbrunn", sondern an allen anderen deutschsprachigen Schulen Rumäniens verändert, so dass die Zweisprachigkeit in einem muttersprachlichen Umfeld bei den Schülern viel seltener anzutreffen ist.

Bis 1989 wurden die deutschsprachigen Schulen Rumäniens fast hauptsächlich von Kindern besucht, die zu Hause deutsch sprachen. Heute stammt die große Mehrzahl der Schüler aus rumänischsprachigen Familien.

Der Schule kommt, trotz der ausgeprägt heterogenen deutschen Sprachlandschaft des Banats und der Stadt Arad, eine bedeutende normative Rolle zu. Es sind meistens die Schulgermanisten, welche Interferenzerscheinungen zugunsten eines manchmal leicht veralteten, dafür aber grammatisch einwandfreien Deutsch bekämpfen. Sprachlich einwandfreie Äußerungen haben in dieser Inselsprache einen ganz besonderen, spezifischen sozialen Stellenwert, den man am besten aus der als solche akzeptierten und hoch angesehenen regulativen Rolle der Deutschlehrer ersehen kann. Die Sprachpflege ist ein Hauptanliegen des Deutschunterrichts. Die zwei bis drei Gastlehrer aus der Bundesrepublik Deutschland, die jährlich an der Schule unterrichten, haben die Entwicklung des Schuldeutschen in den Jahren nach 1990 wesentlich beeinflusst.

2. Vorgangsweise

Wir haben eine Umfrage in dem deutschen Arader Gymnasium „Adam Müller Guttenbrunn" gemacht. Dieses Gymnasium hat sowohl Klassen in denen Deutsch als Fremdsprache, sowie Klassen in denen Deutsch als Muttersprache unterrichtet wird. Wir haben hier in sechzehn Klassen von der fünften bis in der zwölften Klasse Fragebögen mit je achtzehn Fragen ausgeteilt. Diese Fragen beziehen sich auf die Herkunft der Schüler und auf die Sprachen, die sie am meisten sprechen. Wir haben den Schülern vorgeschlagen, dass sie Erlebnisse aus ihrem Schulleben erzählen. Wir haben festgestellt, dass sie in ihrer deutschen Umgangssprache, oft Wörter aus der rumänischen Sprache verwenden.

2.1. Fragebogen

Die Fragebögen enthalten 18 Fragen, die die Schüler beantworten sollten.

1. Name:
2. Alter:
3. Geschlecht:
4. Geburtsort:
5. Heimatort der Mutter:
6. Heimatort des Vaters:
7. Muttersprache der Mutter:
8. Muttersprache des Vaters:
9. Was für Sprache wird in der Familie gesprochen?
10. Deutsch außerhalb der Schule. Wann? Wo?
11. Sprechen sie gemischt? Wann? Zu welchen Themen?
12. Wie nennst du deine Lehrer?
13. Was macht der Lehrer während einer Unterrichtsstunde?

14. Was machst du während einer Unterrichtsstunde?
15. Was geschieht in der Schule am Ende des Semesters?
16. Was macht ihr im letzten Monat der zwölften Klasse?
17. Übersetze aus der rumänischen Sprache: „Am nouă la mate“.
18. Was passiert wenn du aus der Schule fehlst?
Erzähle folgende Situation ins Deutsche: Du hast Pause und du unterhälst dich mit drei Kollegen über eure Schule, Lehrer, Stunden, Tests ... .

2.2. Ausarbeitung der Fragebögen

Wir haben 412 ausgefüllte Fragebögen zurückgesammelt.
Aus den Fragen 5 und 6 haben wir herausgefunden, dass die meisten Eltern 75% in den Dörfern aus dem Kreis Arad geboren wurden.
Die siebente Frage welche die Muttersprache der Mutter sei, hat folgendes herausgegeben: rumänisch 92%, ungarisch 5%, deutsch 3%.
Nach der Befragung der achten Frage haben wir „gesehen“, dass die Muttersprache des Vaters in 91,1% rumänisch, 5,3% ungarisch, 3% deutsch und 0,6% andere Sprachen als Muttersprache haben.
In den meisten Familien wird rumänisch 92%, gesprochen, aber in anderen auch ungarisch 5% und deutsch 3% gesprochen, aber viele von ihnen sprechen auch gemischt.
10. Deutsch wird mit den Touristen auf der Straße, im deutschen Staatstheater, im deutschen Schülerklub, im deutschen Sprachzentrum „Friedrich Schiller“ gesprochen.
11. Die Schüler sprechen meistens zum Thema „Schule“ 70% und zum Thema „Freizeit“ 70% gemischt.
12-18 Infolge der Erarbeitung der Fragebögen haben wir bei den Schülern der deutschen Schule grammatische und lexikalische Interferenzen entdeckt, für die wir hier Beispiele anbringen.

3. Die Interferenzen

Die Schwierigkeit in der Analyse der Interferenzerscheinungen besteht in ihrer unterschiedlichen Verteilung bei den Sprechern; deshalb haben wir unsere Untersuchung auf spezifische Gruppendiskurse eingeschränkt.

Auch die Lehrersprache selbst, die sogenannte „Kanzleisprache", bleibt, trotz oben genannter verstärkter normativ-regulativer Bemühungen ihrer Vertreter, der binnendeutschen sprachlichen Norm zu genügen auch nicht von dem Einfluss der Interferenz gefreit. Über die Sprache der Lehrer werden dann manche Interferenzen genauso verbreitet, wie andere bekämpft werden. Das führt bei den binnendeutschen Betrachtern zu einer in sich geschachtelten gleichzeitigen Interferenzverbreitung.

3.1. Die grammatischen Interferenzen

Die grammatischen Interferenzen sind in den hier angeführten Beispielen auf die unterschiedlichen Verbstrukturen im Deutschen und Rumänischen zurückzuführen; so ist es üblich zu sagen *„ich habe verspätet“* anstelle von `ich habe mich verspätet`. Der Reflexivschwund in der Schülersprache beruht auf den rumänischen Ausdruck: ‚am întârziat`, der nichtreflexiv ist. Ähnlich verhält sich das Verb *„warten“,* das meistens ohne Präposition verwendet wird:
„ich warte dich“ anstelle von `ich warte auf dich`, nach der rumänischen Konstruktion: te aştept, welche keine Präposition verlangt.
Im Falle des Verbs „kennzeichnen“ pflegt man eine dem Rumänischen entnommene Reflexivkonstruktion zu verwenden; es heißt dann, daß ein Sachverhalt *„sich durch etwas kennzeichnet“* (vgl. rumänisch: se caracterizează prin ceva*),* eine Fügung, die von der binnendeutschen üblichen Wendung im Passiv: „ist gekennzeichnet“, abweicht.

3.2. Die lexikalischen Interferenzen

Die lexikalischen Interferenzen sind Einzelerscheinungen, die im Sprachgebrauch kontextbedingt auftauchen und wieder verschwinden können.

Die häufigsten Abweichungen von der binnendeutschen Norm sind wohl im lexikalischen Bereich anzutreffen und sie entstehen meistens durch wörtliche Übersetzungen. Da diese die auffälligsten Erscheinungen sind, werden sie auch öfter korrigiert, als sonstige Abweichungen von der als vorbildhaft geltenden binnendeutschen Norm. So heißt es zum Beispiel sehr oft in den Stunden:

es schreibt im Buch, anstelle von: `es steht im Buch`, weil die rumänische Form dafür das Verb schreiben (rum.: *a* scrie*)* für stehen (rum.: *a* sta*)* verwendet: scrie în carte ist.

es heißt nach demselben Muster:

eine Kontrollarbeit (Klausur) geben anstelle von: `eine Kontrollarbeit schreiben`, weil das rumänische Muster geben (a da) anstelle von schreiben (a scrie) verwendet: `a da o lucrare de control`. Die Analyse dieser Erscheinung ist schon bei WOLF *(1972, S.3)* anzutreffen, der auch folgende Ausdrücke findet:

eine Prüfung geben anstelle von: `eine Prüfung ablegen`, beziehungsweise auf

eine Prüfung nehmen anstelle von: `eine Prüfung bestehen` hinweist. Anschließend heißt es dann:

Haben Sie die Kontrollarbeiten gebracht?, was vom Rumänischen: `aţi adus lucrările de control?` (a aduce = bringen) stammt und eigentlich: zurückgebracht, mitgebracht, ja kontextuell auch verbessert heißen sollte.

Unlautere Vorgangsweisen während der Klausuren interferieren in ihrer Bezeichnung ebenfalls mit dem Rumänischen; was im Amtsdeutschen so euphemistisch: `Täuschen während einer Klausur heißt`, wird hier wohl auch als: `abschreiben` bezeichnet, eine Vokabel, die der binnendeutschen Schülersprache noch halbwegs entspricht, aber sehr oft hört man dafür auch:

kopieren, was nichts mit der Vervielfältigung an einem Kopiergerät zu tun hat, sondern lediglich den obgenannten Vorgang des Täuschens während einer Klausur bezeichnet. Als Modell dafür dient das Rumänische: `a copia`, welches ebenfalls denselben Sachverhalt bezeichnet. Der Terminus dient auch als Bezeichnung eines anderen schulischen Vergehens:

er hat kopiert was soviel heißt wie: `er hat abgeschrieben` und ebenfalls auf die gleichbedeutende rumänische Entlehnung zurückzuführen ist. Bei Sorin Gădeanu (1988) werden auch andere Beispiele aus der Schulsprache gebraucht:

der Zeichnensaal

das Rechnenheft, aber auch

der Vorzugist für: `der Vorzugsschüler`.

Wenn Schüler aufgrund mündlicher oder schriftlicher Leistungen benotet werden, dann erhalten sie eine Note

bei Mathe, Deutsch oder Physik und nicht in diesen Unterrichtsfächern, nach dem rumänischen Modell: nouă la matematică, d.h.:

neun bei Mathe

und nicht: `neun in Mathe`, wie es im Binnendeutschen heißen sollte. Auch wird der Äußerung kein Artikel vorangestellt: es heißt nicht: eine Neun, sondern eben bloß: `neun bei Mathe`, ebenfalls der rumänischen Vorlage entsprechend, die keinen vorangestellten Artikel in dieser Wendung kennt.

Die Bezeichnung `Unterrichtsfach` ist ebenfalls unüblich. Es heißt meistens dafür:

der Gegenstand

Der Gegenstand ist die Lehnübersetzung des rumänischen: `obiect`, bzw. `obiect de ,învăţământ`, was soviel wie: Gegenstand bzw. Unterrichtsfach oder Unterrichtsgegenstand heißt.
Eine unentschuldigt versäumte Stunde heißt gleich
eine Unentschuldigte,
(cf. rum.: o nemotivată). Im Sprachgebrauch der binnendeutschen Gastlehrer kommt dafür gelegentlich die Form:
die Abwesenheit vor.
Verpönte Schülersünden sind versäumte Stunden, welche:
die Absenzen heißen und dem Rumänischen `absenţe` entsprechen.
Es heißt auch oft, wenn ein Lehrer in die Klasse eilt:
ihr habt jetzt Kontrollarbeit, was soviel heißt, wie
entweder:
ich lasse jetzt eine Kontrollarbeit schreiben (Lehrer), oder:
ich schreibe jetzt eine Kontrollarbeit (Schüler).
In vielen anderen Fällen ist aber der Druck des Rumänischen auf den Sprachgebrauch im Banatdeutschen viel größer, wie zum Beispiel in der schulischen Alltagssprache der Lehrer: rumänische Alltagsbegriffe wirken so penetrant, dass selbst die sprachpuristisch veranlagten Deutschlehrer gewisse Lehnübersetzungen als selbstverständlich empfinden und sie vorbehaltlos gebrauchen: `eine Lehrerkonferenz` heißt zum Beispiel:
das Konsilium - ist die lautlich angepasste Form des Rumänischen: `consiliu`. Allerdings könnte diese Form auch aus dem Österreichischen stammen. Das Lehrerzimmer ist:
die Kanzlei (keine Schreibstube, sondern die Nachbildung des rumänischen: `cancelarie`.
der Katalog - genannt aus dem rum.: `catalog`, das binnendeutsche Klassenbuch. Ein Klassenbuch entspricht in seiner Form und Funktion nur bedingt dem: `Katalog`, der ein alphabetisches Register aller Schüler einer Klasse enthält, wie auch eine vollständige Auflistung aller versäumten Stunden und aller Noten, die der Schüler während eines Schuljahres verbucht.
das Bac/ Bak(kalaureat) - für Bakkalaureat bedeutet im Binnendeutschen das Abitur, kommt aus dem rum: `bacalaureat`. Dabei ist allerdings zu bemerken, dass seit 1990, insbesondere durch die sprachliche Einwirkung der binnendeutschen Gastlehrer sich auch die Parallelform `Abitur` durchzusetzen begann. Bis 1990 war der Begriff in der Arader Schulsprache ein Fremdkörper, er bezeichnete einen Sachverhalt, der bloß in Deutschland bestand; Äußerungen wie
`hier gibt es das Bakkalaureat, und dort drüben haben sie das Abitur`, als verbaler Ausdruck eines mental festgehaltenen wesentlichen Unterschieds (das hier und jenes dort), werden nun wie folgt formuliert:
unser Abitur ist das Bakkalaureat
Der sprachliche Einfluss der Gastlehrer hat zur einer besonderen Art von Binnendiglossie (KLOSS, 1976, S. 316) in der Lehrersprache geführt; das vorsichtige und rücksichtsvoll-differenzierte Sprachverhalten der Gastlehrer läßt neue, ab 1990 importierte Begriffe neben den alten Lehnübersetzungen bestehen, wie das vorhin erwähnte Paar Bakkalaureat-Abitur. Das spiegelt sich verstärkt in dem Gebrauch der schulischen Verwaltungssprache wieder, in der auch andere Parallelformen gleichzeitig verlaufen man spricht von:
das Programm aus dem rum. programă mit einheimischen Lehrern, und schaltet auf: `Curriculum` um, wenn man sich an einen binnendeutschen Gastlehrer wendet. Dafür ist eine ähnliche romanische Entlehnung:
das Schulprogramm – ist auch im Luxemburgischen belegt.
Weitere gebräuchliche Alternanzen:
Die Klassen 1-4 heißen im Rumänischen: `şcoala primară`, die Klassen 5-8: `gimnaziu` und die Klassen 9-12: `liceu`. Die Bezeichnung:

die Primärschule ist dem Rumänischen nachgebildet und erscheint vereinzelt, doch sie wurde als von Einzelsprechern übernommen. Lehnübersetzung von der binnendeutschen Bezeichnung: `die Grundschule`,
die parallel mit dem leicht veralteten österreichischen: `die Volksschule`
kursiert, das aus der Zwischenkriegszeit als historisch tradierte Bezeichnung erhalten geblieben ist. Bis 1990 waren die Bezeichnungen:
das Gymnasium - für die Klassen 5-8, bzw.:
das Lyzeum - für die Klassen 9-12 selbstverständlich gebrauchte Vokabeln, die aber nach der Grenzöffnung und nach dem engeren Kontakt zum Binnendeutschen ab 1990 ins Wanken geraten sind. Das Binnendeutsche kennt nämlich eine andere Aufteilung der Jahrgänge als diese aus Rumänien: es gilt die Gliederung in Grundschule (Klassen l-4) und Gymnasium (Klassen 5-13); darüber hinaus kennt man im Binnendeutschen die Aufteilung in Unterstufe und Oberstufe der Gymnasialklassen, die im rumänischen System nicht bekannt ist.
Die ursprünglich als Lehnübersetzung aus dem Rumänischen übernommene Pflichtform der Anrede für Lehrer und Lehrerinnen:
der-die Prof - für Professor
die Kontro - für Kontrollarbeit
die Seme - für Semesterarbeit, d.h. eine umfangreicher Semesterklausur.
das Bankett - für die Abschlussfeier der Abiturienten geprägt, wie auch die Sammelbezeichnung:
das Gaudeamus - für mehrere Festakte, die am letzten Schultag der Abgangsklassen stattfinden: `feierliche Verabschiebung`, Übergabe des Schulschlüssels an die nächste Generation, und das traditionelle Anstimmen von Liedern, darunter auch das Studentenlied Gaudeamus, welches, wohl im Schulbereich eigentlich noch nicht ganz berechtigt, namentlich auf den gesamten Festakt übertragen wird.
Das rumänische Schulwesen kennt eine Einrichtung
dirigenţie genannt vom rum: `a dirija` - leiten, welche darin besteht, dass jeweils einem Lehrer die organisatorische Verantwortung für das Wohlergehen einer Klasse übertragen wird. Dieser Lehrer bestimmt die Noten in Betragen für jeden einzelnen Schüler, er verfolgt die regelmäßige Teilnahme an den Lehrveranstaltungen, usw., und trägt die Bezeichnung:
die Sektion - die Abteilung

Die Herausbildung dieser Diglossieerscheinungen ist der sprachlichen Toleranz der Gastlehrer im Umgang mit den eingebürgerten Lehnübersetzungen zu verdanken, was wiederum zu der hohen Akzeptanz der binnendeutschen Formen bei den banatdeutschen Lehrern führt. Die von REIN in Ungarn festgestellte:

> „... allgemeine Dialekt-Intoleranz der „DIN A4-Deutschlehrer" (etwa des Goethe-Instituts mit ihrer in Finnland, in den USA oder Japan sicher angebrachten „norddeutschen Einheitslautung"), die an den in unserem Betrachtungsgebiet [Südosteuropa] natürlich häufigen südwestdeutschen Dialektinterferenzen im Hochdeutsch dieses Raumes Anstoß nehmen ...“ (REIN, 1996, S. 22)

ist bei den bundesdeutschen Gastlehrern, nicht anzutreffen, so daß an den deutschsprachigen Schulen des Banats die süddeutsch-österreichische Varietät des Deutschen sich weiter entwickeln kann.

Eine Tendenz zum einseitigen Umschalten auf binnendeutsche Formen hat sich bei den banatdeutschen Lehrern noch nicht gezeigt, und dieser diglossische Zustand scheint auch keinen Einfluss auf die andauernde Jagd auf die als unzulässig empfundenen Lehnübersetzungen aus dem Rumänischen in der Schülersprache zu nehmen:

> „... ein Hauptziel jedes Sprachunterrichts ist die Förderung des normgerechten Gebrauchs der Sprache und das Bewußtmachen von Interferenzen zum Zweck ihrer Vermeidung ...“ (KOTTLER, 1986, S. 254).

4. Schlussfolgerung Ausarbeitung der Ergebnisse

Wie wir aus den Untersuchungen festgestellt haben, kann man kaum einheitliche Entwicklungstendenzen im Arader Schuldeutsch feststellen. Es findet zur Zeit eher eine Differenzierung und Auffächerung des Sprachgebrauchs im Schuldiskurs statt. Die Gesprächsführung verläuft meistens ad-hoc partnergesteuert, und nicht normativ und von Anfang an festgelegt. Trotzdem kann man nicht behaupten, dass dadurch ein sprachlich diffuser Zustand entstehen würde, ganz im Gegenteil, der Sprecher wird dadurch aktiver und mobiler, und die erhöhte Bereitschaft, auf den Diskurs des anderen einzugehen, führt letztendlich zu einer erstrebenswerten und erwünschten Läuterung des Sprachbewusstseins - und das ist der sichere Weg zurück aus der gehobenen Fremdsprachlichkeit in die ideale, Steinersche Zweisprachigkeit.

Die ausgeprägte regelnde Funktion der Deutschlehrer legt die Ansprüche des „richtigen Sprachgebrauchs" fest. Die Rolle der binnendeutschen Gastlehrer in der schulsprachlichen Entwicklung besteht im Beibringen des bewussten Umgangs mit dem Binnendeutschen, d.h. in der Erweiterung des Diskurshorizontes und in seiner Äuffächerung.

Bibliographie

BIRIŞ, Rodica Teodora (2010), *Der rumänisch-deutsche Sprachkontakt. Die deutsche Umgangssprache der Stadt Arad* (Raporturile lingvistice româno-germane. Limbajul colocvial german din oraşul Arad). Ed. Gutenberg, Arad, 2010 ISBN 978-973-1869-79-7

KOTTLER, Peter (1981): *Sprachinterferenzen*, Kriterion Verlag, Bukarest.

GĂDEANU, Sorin (1988): *Sprache auf der Suche. Theorie und Forschung,* Bd. 574, Sprachwissenschaften Bd. 8, S. Roderer Verlag, Regensburg.

REIN, Kurt (1996): *Neuere Entwicklungstendenzen der deutschen Sprache in Rumänien.* In: ‚Standardsprache und Dialekte in mehrsprachigen Gebieten Europas', Tübingen, Max Niemeyer Verlag.

WOLF, Johann (1987): *Banater Deutsche Mundartkunde*, Bukarest, Kriterion Verlag.

DIE AUSWANDERUNG DER DEUTSCHEN LITERATUR AUS RUMÄNIEN – HEIMKEHR IN DIE FREMDE?

THE EMIGRATION OF THE GERMAN LITERATURE FROM ROMANIA – THE RETURN BACK HOME ABROAD?

EIMIGRAREA LITERATURII GERMANE DIN ROMÂNIA – ÎNTOARCEREA ACASĂ ÎN STRĂINĂTATE?

Renate WINDISCH
Universität Rostock

Abstract

The essay offers a new vision about the traditions, themes and tendencies of the German literature in and from Romania (Ardeal, Banat, Bucharest) starting with the years 50's of the 20th century until the present. We focus on the papers of the four writers: Wolf v. Aichelburg, Andreas Birkner, Georg Scherg and Hans Bergel, of the five victims of the process of the writers from Braşov from the year 1959, writers, who are less known in the western literature from the years 60's until the years 90's, than their younger colleagues, born after the Second World War.

Zusammenfassung

Der Essay soll einen knappen Überblick geben über Traditionen, Themen und Tendenzen deutschsprachiger Literatur in und aus Rumänien (Siebenbürgen, Banat, Bukarest) seit den 50er Jahren des 20. Jahrhunderts bis zur Gegenwart. Dabei liegt ein Schwerpunkt auf den Werken von Wolf v. Aichelburg, Andreas Birkner, Georg Scherg und Hans Bergel, vier der fünf Opfer des Schriftstellerprozesses in Kronstadt/Braşov, 1959, die im westlichen Literaturbetrieb der 60er bis 90er Jahre weniger bekannt wurden, als ihre jüngeren nach dem II. Weltkrieg geborenen Schriftstellerkollegen/innen.

Rezumat

Eseul ne oferă o viziune asupra tradiţiilor, temelor şi tendinţelor literaturii germane în şi din România (Ardeal, Banat, Bucureşti) începând cu anii 50 ai sec. al XX-lea până în prezent. Ne axăm pe lucrările celor patru scriitori: Wolf v. Aichelburg, Andreas Birkner, Georg Scherg şi Hans Bergel, din cele cinci victime ale procesului scriitorilor de la Braşov din anul 1959, scriitori, care sunt mai puţin cunoscuţi în literatura vestică din anii şaizeci până în anii nouăzeci, decât mai tinerii lor colegi, născuţi după cel de-al Doilea Război Mondial.

Keywords: *literatura germană în şi din România, generaţia veche a născuţilor între cele două Războaie Mondiale vs. de generaţia tânără, procesul scriitorilor de la Braşov/oraşul Stalin, 1959*

Schlüsselwörter: *deutschsprachige Literatur in/aus Rumänien Ältere Generation der zwischen I. - II. Weltkrieg Geborenen vs. Jüngere Generation Schriftstellerprozess in Kronstadt/Stalinstadt, 1959 Urteil: literarische Verarbeitung Rezeption*

Cuvinte-cheie: *literatura germană în şi din România, generaţia veche a născuţilor între cele două Războaie Mondiale vs. de generaţia tânără, procesul scriitorilor de la Braşov/oraşul Stalin, 1959*

Die deutsche Literatur in Rumänien kann auf eine reiche Tradition in den zwischen dem 12. und 19. Jahrhundert besiedelten Kernregionen der Siebenbürger Sachsen und Banater Schwaben zurückblicken. Besonders im 19. und 20. Jahrhundert entfaltete sich in den multi-ethnischen Zentren innerhalb des Karpatenbogens (Kronstadt/Braşov, Hermannstadt/Sibiu, Klausenburg/Cluj-Napoca, im donauschwäbischen Banat (Temeschwar/Timişoara) und in Bukarest eine lebendige Kulturszene der deutschsprachigen Minderheit inmitten verschiedener Volksgruppen und zwischen den wechselnden Staatsnationen der Ungarn und Rumänen. Die Jahrhundertkatastrophen des Ersten und Zweiten Weltkriegs hatten politisch-gesellschaftliche Erschütterungen zur Folge, die, beginnend mit den Endsechziger-Siebziger Jahren des vorigen Jahrhunderts bis zum Ende des Kommunismus in Rumänien 1989, zum Exodus der Deutschen aus Rumänien in die Bundesrepublik Deutschland und damit auch zur weitgehenden Auflösung ihres traditionsreichen Literaturbetriebs führten.

Zu den ersten deutschen Aussiedlern aus der nach 1949 gegründeten Rumänischen Volksrepublik (RVR), die sich bereits in den sechziger Jahren auf den „Heimweg“ ins sprachliche Mutterland machten, zählten Künstler, Dichter, Pfarrer, Wissenschaftler, Intellektuelle, fast alle Opfer der stalinistischen Politik und Justiz der ersten beiden Nachkriegsjahrzehnte. Unter ihnen waren die Schriftsteller Andreas Birkner (1911-1988), Wolf von Aichelburg (1912-1994), Hans Bergel (*1925) und Harald Siegmund (1930-2012). Georg Scherg (1917-2002) wanderte erst 1990, nach dem Zusammenbruch des Ceauşescu-Regimes, nach Deutschland aus. In den 1950er Jahren bereits bekannte, sogar durch staatliche Preisrichter anerkannte Vertreter der nach dem Krieg wieder aufblühenden Kulturszene der rumäniendeutschen Minderheit, waren die fünf Autoren im Jahre 1959 von einem Militärgericht in Kronstadt (damals Stalinstadt) verurteilt worden. Ihr Vergehen: „Entfaltung konterrevolutionärer Tätigkeiten und Untergrabung des volksdemokratischen Regimes durch faschistische Ideologie mittels Werken nationalistischen und mystischen Charakters mit apolitischen Inhalten und doppelsinniger Aussage.“ Ihre Strafe: neben dem Verlust der bürgerlichen Rechte, des Vermögens, Schreib- und Publikationsverbot, die Verurteilung „als Feinde des Regimes“ zu insgesamt 95 Jahren Kerker und Lagerhaft, von denen sie – bis zu ihrer offiziellen Rehabilitierung 1968 „wegen lügnerischer Zeugenaussage“ – im Einzelnen zwischen drei und sechs Jahren verbüßten.

Andreas Birkner, Schriftsteller und protestantischer Pfarrer, wird eine humoristische Erzählung mit authentischem Hintergrund *Die Sau mit den sieben Ferkeln* zum Verhängnis – laut Anklage eine Herabwürdigung der ‚glorreichen‘ Sowjetunion und verschlüsselte Kritik am Sozialismus und ihren Satelliten. Als „cap de lot“, Kopf einer angeblichen Verschwörergruppe, trifft Birkner die Höchststrafe von 25 Jahren Haft und Zwangsarbeit.

20 Jahre nach dem Schriftsteller-Prozess reflektiert Birkners literarisches *Alter ego*, Pfarrer Schenker, aus ironischer Distanz: „Ich kann nicht mehr schreiben. Ich muss es wohl aber einst in Siebenbürgen gekonnt haben, sonst hätte mich der Kriegsrichter nicht ins Gefängnis stecken lassen als einen der gefährlichsten Pyrotechniker, dessen Metaphern, aus den geringsten Partikeln der Grammatik und der allerplattesten Syntax zu Brandsätzen gebastelt, einen Staat in die Luft jagen.“ (*Heinrich, der Wagen bricht*, Roman, 1978) Drei Jahre saß Birkner in Haft, darunter in der sog. Pfaffenzelle der berüchtigten Strafanstalt im nordsiebenbürgischen Gherla, zusammen mit mehr als einhundert gefangenen Priestern, darunter deutsche und ungarische Pfarrer, überwiegend Unierte und Rumänisch-Orthodoxe. Sie boten Birkner „eine einzige Porträtgalerie“ der Typen- und Nationalitätenvielfalt, die ihren Niederschlag in den siebziger Jahren in zahlreichen Erzählungen und fünf großen Romanen fand. Literarische Spuren in seinem bekanntesten siebenbürgischen Roman *Die Tatarenpredigt* (1973) gehen zurück auf seine Begegnung in der Zelle mit einem Popen namens Cârje, der ihn als „größter Geschichtenerzähler und geniales Fabuliertalent“ faszinierte und inspirierte. Birkner begleitet ein halbes Jahrhundert siebenbürgisch-sächsischer Geschichte in „babylonischen Geschichten“, denen der Tenor versöhnlichen Humors zugrunde liegt. Seine motivisch verflochtenen Romane thematisieren die Kernproblematik, die eine Nachkriegsgeneration

von Siebenbürger Sachsen, Banater Schwaben und Deutschen aus Bukarest, ihre Eltern und Kinder, bewegte und geben die Antwort auf deren Existenzfrage: *bleiben oder gehen?*

Der erste Satz der *Tatarenpredigt* fasst die letzten Jahrzehnte der in achthundert Jahren Überlebenskampf fest gefügten ethnischen Gemeinschaft zusammen: „Die Nacht nahm kein Ende" – dichterische Prophezeiung und Schlussurteil zum unaufhaltsamen Auflösungsprozess der deutschen Minderheit in Rumänien. Ein halbes Jahrhundert später nimmt Richard Wagner (*1952), seit 1987 angesehener Schriftsteller und vielseitiger Publizist in Berlin, seinen donauschwäbischen Herkunftsraum aus der Retrospektive in den Blick: Die letzten Sätze seines Banater Familienepos „Habseligkeiten" (2004) schlagen den Bogen zu Birkners Eingangssatz der *Tatarenpredigt*: „Sie sind tot. Alle sind tot. Sie liegen in ihren Gräbern auf dem Dorffriedhof" – ein Abgesang auf die Banater und Siebenbürgische Geschichte und Literatur. „Dass die Deutschen aus ihrer Geschichte hinaus geprügelt wurden, ist unwiderlegbare Tatsache", sagt Birkner in einem Interview 1992, „alle meine Bücher handeln von nichts anderem." So findet der Protagonist des Romans *Das Meerauge* (1976), Humitia, nach seiner Rückkehr von einem Arbeitslager aus der Bărăgan-Steppe in sein Heimatdorf nur noch Verfall und Ruin: „Die Welt versank (…), die Wunden brannten, man musste schreien." – „Die historische Kulturlandschaft Siebenbürgen kann nur noch in der Erinnerung existieren," sagt Andreas Birkner 1992. Gleichzeitig stellt er – als betagter Dichter auf sein Werk zurückblickend – , sein Schaffen in eine größere Dimension: „Ich hoffe auch auf die Eloquenz der Bücher. Denn man schreibt, weil man hofft, zu überleben." Birkners frühe Novelle *Die Straße neben dem Strom* und sein erster Roman *Wind in der Tenne* – sprachlich-thematisch noch orientiert an den Altmeistern siebenbürgischer Literatur der Zwischenkriegszeit wie Adolf Meschendörfer, Heinrich Zillich und Erwin Wittstock – erschienen 1941 und 1944 in Deutschland, ein Faktum, das ihm im Schriftsteller-Prozess den Vorwurf einhandelte, „ein leidenschaftlicher Ideologe des Faschismus" zu sein. In der Bundesrepublik und in der Schweiz erschienen weitere Prosawerke Birkners (*Der lange Segen und andere Geschichten*, Basel 1975; *Der Teufel in der Kirche*, Wien-München-Zürich 1980; *Spiele mit Nausikaa*, Roman, ebd. 1981).

Georg Scherg verließ Rumänien erst mit 73 Jahren. Er bleibt mit den Worten seines Schicksalsgenossen Harald Siegmund „der produktivste deutsch schreibende Romancier aus Rumänien". Der größte Teil seines mehr als 20 Bände umfassenden Werkes, darunter auch Dramen und Gedichte, erschien zwischen 1957 und 1988, ein Jahr vor dem Sturz des Ceauşescu-Regimes, in deutschsprachigen Abteilungen rumänischer Verlage. Drei seiner Romane wurden auch in der DDR, dem ‚sozialistischen deutschen Bruderland', aufgelegt: 1957 – vor Schergs Verhaftung im Schriftsteller-Prozess zu 20 Jahren Haft und Lager – der Zeit- und Themen-konforme große siebenbürgische Geschichtsroman *Da keiner Herr und keiner Knecht* unter dem Titel *Sturm über den Karpaten* (1957) und die Romane *Spiegelkammer* (1973) und *Paraskiv Paraskiv* (1976), die ihr Erscheinen einer kulturpolitischen Tauwetter-Phase in Osteuropa verdankten. Letztere, wie der Großteil des Schergschen Romanwerkes, hintergründige Parabeln, labyrinthisch verschlüsselte Chroniken, sind literarische Dokumente geistiger Überlebensarbeit während Schergs dreijähriger Haftzeit. Im Kopf vorformuliert, schrieb er nach Freilassung und Aufhebung des Schreibverbots in schneller Folge weitere Romane, die hohe Ansprüche an die Dechiffrierkunst des Lesers stellen: *Der Mantel des Darius* (1968), *Das Zünglein an der Waage* (1968), *Penelope ist anderer Meinung* (1971), *Baß und Binsen* (1976), *Der Sandkasten* (1981), *Die Erzählungen des Peter Merthes* (Bd. 3), *Die Schuldbürger* (1987). Scherg hebt – intellektuelle Komplizenschaft des Lesers voraussetzend – die eigenen Schreibstrategien textueller Verfremdung durch „ironisch-komplizierte Satzführung" hervor, die „kein Lektor, kein Zensor, keine Kritik verstanden hat." Der – bis zum Jahr 1990 – weitgehend auf deutsche Leser in Rumänien beschränkten kritischen Rezeption seiner als kryptisch geltenden Romane begegnet Scherg mit der Erfahrung „dass man alles sagen kann und konnte – es kommt nur darauf an, *wie* man es sagt." Er weist auf eine Romangestalt der *Spiegelkammer*: „Ist der ‚stille Mieter', die Goldamsel, Herr Pirol, nicht ein ‚Singvogel', also ein Spitzel? Freilich muss man im Bilde sein, und das waren viele Leser nicht, weil sie teils nicht zu lesen verstanden, teils durch ein ‚gnädiges' Schicksal bewahrt wurden." In Deutschland legte

Scherg erst 1997 sein Opus magnum vor, *Goa Mgoo oder die Erfindung der Unsterblichkeit* (Münster), eine satirische Abrechnung mit Mechanismen totalitärer Machtausübung, eine gigantische Groteske, die nicht nur auf die Gigantomanie in Ceauşescus Rumänien gemünzt ist. Schergs reifstes künstlerisches Vermächtnis ist der von ihm bibliophil gestaltete Gedichtzyklus *Piranda* (1999), ebenso wie der überwiegende Teil seiner in Rumänien veröffentlichten Prosa- und Gedichtbände, auch in rumänischer Übersetzung. Die Titel gebende Gestalt eines Zigeunermädchens steht nach den Worten Harald Siegmunds (1992) für „die Unbehaustheit des Lebens, das Herumgeworfenwerden in der Welt – Symbol für Flüchtlingselend und enorme Völkerwanderungen, die unserem Planeten in den nächsten Jahren bevorstehen." Wolf von Aichelburg, der letzte – aus Istrien gebürtige – Altösterreicher der deutschen Literatur in Rumänien, war als Dichter, Komponist und Maler ein künstlerisches Multitalent – vergleichbar Georg Scherg und Hans Bergel, die nach der Haftentlassung ihre Existenz als Orchestermusiker, Geiger, bzw. Cellist, finanzierten. Als Schriftsteller bewegte sich Aichelburg bereits in frühen Nachkriegsjahren im literarischen Spielraum zwischen einer kunstvoll schlichten lyrischen Bild- und Sentenzdichtung, ironisch-satirischer Prosa, oft in Fabelform und dramatischer Dichtung. Aichelburg war bekennender Kosmopolit, für den allein „die große zeitgenössische europäische Lyrik" prägend war. Seine historische Zeiten und geografische Räume übergreifenden Texte lassen sich nicht verorten. Sie weisen auf einen ‚Innenraum des Gefühls' hinter den sinnlich erfassbaren Dingen. Im Gespräch bezeichnet er sich als „Einsiedler"; seine Schaffenszeit in Rumänien begreift er „eher als Exilantenepoche als umgekehrt." Im Unterschied zu Andreas Birkner, Hans Bergel und dem überragenden Erzähler Oskar Walter Cisek (1897-1966, Bukarest), der exotisch-rumänisches Milieu aus der Perspektive des Fremden gestaltet (*Der Strom ohne Ende*, München, Langen Müller, 1937, Neuauflage Frankfurt/M., Suhrkamp 1953), lehnte Aichelburg eine „Literatur des geistig-kulturellen Austauschs mit den mitlebenden Nationalitäten" ab. Größte Bedeutung maß er dagegen der Dichtung der – mit dem Ende des II.Weltkriegs untergegangenen – Kulturlandschaft der Bukowina zu, insbesondere seit seiner Begegnung mit Alfred Margul-Sperber (1898-1967). Er stand in Verbindung mit den in und um Czernowitz, später in Bukarest lebenden deutsch-jüdischen Lyrikern Alfred Kittner (1906-1991), Immanuel Weißglas (1920-1979) und dem deutsch-hebräischen Dichter Manfred Winkler, der 2014, fast 92jährig, in Jerusalem verstarb. Mit neun Bänden Gedichten, Erzählungen, Dramen und weiteren zwölf Bänden Nachdichtungen und Übersetzungen aus dem Rumänischen zählte Aichelburg zwischen 1969 und 1979 zu den bekanntesten und beliebtesten deutschen Autoren in Rumänien. Herta Müller schrieb einst ihre Staatsarbeit an der Universität Temeschwar über ihn. Seit 1980 lebte Wolf von Aichelburg in der Bundesrepublik; er veröffentlichte in österreichischen und deutschen Verlagen drei Gedichtbände und einen Sammelband *Der leise Strom* (Hildesheim-Zürich-New York, 1993). Die (auf vier Bände geplante) Gesamtausgabe seiner Werke umfasst nur zwei Bände: I. *Tuskische Gärten*, II. *Der Brand des Tempels*, *Dramen* (München 1994).

Hans Bergel, heute 91jährig, ist der letzte noch lebende Autor aus der Gruppe der 1959 verurteilten Schriftsteller. Seit 1968 in Deutschland ansässig, hat er ein mehr als fünfzig Bände umfassendes publizistisches und dichterisches Werk vorgelegt, das aus einem schier unerschöpflichen Themenreservoir zu Geschichte und Kunst, Musik und Literatur Siebenbürgens schöpft. Als Zwanzigjähriger, 1946, verfasste Bergel eine politische Streitschrift in Novellenform, *Fürst und Lautenschläger. Eine Erzählung aus dem Siebenbürgen des 17. Jahrhunderts,* die 1957 in einem Literaturwettbewerb preisgekrönt wurde und zwei Jahre zum später Anlass seiner Verurteilung im Kronstädter Schriftstellerprozess wurde. Der brisante Text – Freiheit der Kunst gegen Staatswillkür – war zuvor auch als Fortsetzungsroman in der deutschsprachigen Bukarester Tageszeitung *Neuer Weg* gedruckt worden. Eginald Schlattner, Hauptzeuge der Anklage im Kronstädter Schriftstellerprozess, nutzte das Jugendbuch des acht Jahre älteren Hans Bergel, mit dem er in freundschaftlichen Beziehungen gestanden hatte, zu einem perfiden Dienst: er lieferte der *securitate* nachträglich den Schlüssel zur Deutung des Textes als einer staatsfeindlichen Parabel, die „den tyrannischen Fürsten als das gegenwärtige Regime und den Lautenschläger als den

unterdrückten Schriftsteller“ darstelle – ein Vorwurf, der Bergel sechs Jahre seines Lebens kosten sollte.

Aus Anlass seines 90. Geburtstages hat der Berliner Verlag Frank & Timme Hans Bergel 2015 mit der Neuauflage dreier Romane geehrt: *Der Tanz in Ketten* (Innsbruck 1977) und den als Trilogie angelegten großen Altersromanen *Wenn die Adler kommen* (München 1996) und *Die Wiederkehr der Wölfe* (München 2006), deren dritter Band, *Finale,* vor der Vollendung steht. *Der Tanz in Ketten* thematisiert erstmals in deutscher Sprache Haft und Folter unter dem stalinistischen Gheorghiu-Dej-Regime der 50er und 60er Jahre in Rumänien, dem Tausende politische Gefangene zum Opfer fielen. Das Buch ist ein unerhörtes Zeugnis menschenverachtenden Staatsterrors im rumänischen GULAG, gegen den sich ein unbändiger Überlebenswille aufbäumt, sein Titel Symbol des Freiheitswillens und der Leidensfähigkeit des rumänischen Volkes. In vielfach variierten Romangestalten verkörpert Bergel den „Grenzgänger“ zwischen Geschichte und Politik, Sprachen und Kulturen, Verbrechen und Menschlichkeit. Lebenslange Inspiration und Kernfrage ist die Suche nach den Wurzeln seiner Herkunft und die Erfahrung des Heimatverlustes. Sinnlich anschauliche narrative Fabulierkunst breitet die bunte Nationalitätenvielfalt Südosteuropas als exotisches Faszinosum aus. Weit hinausgehend über tradierte realistische Schreibmuster von Regional- oder Heimat-Literatur, entführt Bergel den Leser in eine Welt mythischer Landschaften und Sagen umwobener, archaischer Lebensformen des Balkans, in denen sich tiefe Religiosität und Magie verbinden. Gleichzeitig gelingt es ihm, die politische Geschichte dieses Raumes „zwischen Zeiten und Grenzen“ in Geschichten zu erzählen. Die Chronik des 20. und des beginnenden 21. Jahrhunderts weitet sich zu einem polyhistorischen Romanwerk und Teil einer autobiografisch fokussierten Epochenanalyse aus, in der der west- wie südosteuropäische Leser die eigene Geschichte in wechselseitiger Spiegelung wiedererkennt. Hans Bergels dichterisches und journalistisches Werk und sein publizistischer Kampf um die Durchsetzung der Menschenrechte für die deutsche Minderheit in Rumänien wurden in Deutschland mit zahlreichen Preisen gewürdigt.Es ist kein Zufall, dass Hans Bergels Spätwerk nach 1989 auch in Rumänien ausgezeichnet wurde. Die drei zuletzt in Berlin neu herausgegebenen Romane wurden zuvor auch ins Rumänische und ins Ungarische übersetzt.

Die Folgen des Kronstädter Schriftsteller-Prozesses von 1959 wirken im persönlichen Umgang und im literarischen Werk zweier noch lebender Opfer und Beteiligter bis heute nach. Eginald Schlattner, geb. 1933, spätberufener Pfarrer und literarischer Spätdebütant, hat die siebenbürgische Heimat nicht verlassen. Zwischen 1998 und 2005 schaffte er auf Anhieb mit drei Romanen den Sprung auf die deutschen Bestsellerlisten: *Der geköpfte Hahn, Rote Handschuhe* und *Das Klavier im Nebel.* Die übereinstimmend positive Rezeption der etablierten Literaturkritik und die negative Reaktion der überlebenden fünf Verurteilten führten zu Polemiken, die immer noch polarisieren. Hans Bergel macht ein halbes Jahrhundert nach dem Prozess den finalen Akt der Urteilsverkündung zum Thema einer suggestiven Erzählung, die in eine apokalyptische Dimension mündet: *Der Major und die Mitternachtsglocke* (in: *Die Wildgans, Geschichten aus Siebenbürgen,* München 2011).

Für die älteren Autoren erfüllte sich mit dem Wechsel vom repressiven sozialistischen Überwachungsstaat in die Bundesrepublik die Hoffnung auf staatsbürgerliche und künstlerische Freiheit – dennoch bedeutete die Heimkehr ins sprachliche Mutterland der Vorfahren für die meisten einen weiteren herben Einschnitt in ihre Existenz als Schriftsteller. Abgekoppelt von den gemeinschaftsstiftenden kulturellen Traditionen der Deutschen in Rumänien, die stets eine beachtliche Gruppe ihrer Leserschaft stellte, gelang es nicht allen ausgewanderten Autoren, hier Fuß zu fassen. Dies gilt in besonderem Maß für die älteren Autoren, deren Ankunft in Westdeutschland in die Zeit eines ideologiekritischen Bewusstseinswandels fiel: aus vereinzelten Protesten der studentischen Nachkriegsgeneration hatte sich in den 60er Jahren eine teils militante Protestbewegung entwickelt, die sich gegen die politisch intendierte Verhinderung einer Auseinandersetzung mit der nationalsozialistischen Politik des Dritten Reiches, insbesondere mit dem Holocaust, richtete. Eine neulinke Avantgarde orientierte sich an der Ideologie eines

„Sozialismus mit menschlichem Antlitz“. In den sozialistischen Satellitenstaaten Moskaus wie der ČSSR oder der RVR wurden Hoffnungen auf eine Aufsplitterung der Blockbildungen des Kalten Krieges – entsprechend den wechselnden Perioden des politischen Tauwetters – beflügelt oder gedämpft. Erst die Ostpolitik der sozialliberalen Koalition führte mit dem Ende der 60er Jahre zum Abbau west-östlicher Feindbilder. Im westdeutschen Kulturleben hingegen, speziell in Teilen des Literaturbetriebs, wurden Opfer stalinistischer Justiz im Zeichen der Annäherung an die Länder hinter dem „Eisernen Vorhang“ gern dem Lager der „Reaktionäre“ zugeordnet. In Rumänien hatte sich seit 1968 eine Lockerung der Kulturdoktrin abgezeichnet, die sich westlichen Schreibtendenzen nicht länger verschloss. In der Folge entwickelte sich dort eine rasante Textproduktion, vor allem in der experimentellen Lyrik und Prosa. Franz Hodjak (*1944), der von 1970 bis zu seinem Weggang von Siebenbürgen in das wiedervereinigte Deutschland, 1992, als Lektor des Klausenburger Dacia-Verlags jüngere Autoren fördern konnte, so Werner Söllner, den Lyriker und Übersetzer von Mircea Dinescu (der Symbolfigur der Rumänischen Revolution), war mit mehr als 20 Gedicht- und Prosabänden selbst einer der bekanntesten wegweisenden Autoren neuer lyrischer Ausdrucksformen. Er setzt die Erfahrung rumäniendeutscher Insel-Existenz nach der *Ankunft im Konjunktiv* (Frankfurt 1997) in Deutschland mit einem *Koffer voll Sand* (ebd. 2003) in literarische Bravourstücke um, die sich zu absurd-drastischen Narrenwelten entwickeln. Vergleichbare Techniken hintergründiger bis grotesk-surrealer Verfremdung und sarkastischer Entlarvung greift Johann Lippet (*1951), in Erzählungen auf, z.B. *Der Totengräber* (1982); Titel seiner Romane wie *Migrant auf Lebzeit (2008) oder Das Leben einer Akte, Chronologie einer Bespitzelung durch die Securitate* (2009) verweisen auf seine Kernthematik. Bis Mitte der 1970er Jahre erprobten junge Autoren, die meisten von ihnen aus dem Umkreis der sog. Banater Aktionsgruppe, wie Richard Wagner, Herta Müller, Horst Samson (*Heimat – gerettete Zunge,* 2013), Horst Bossert (verunglückt 1985), Gerhart Ortinau, Anton Sterbling, Ernest Wichner, Helmut Frauendorfer William Totok oder Hellmut Seiler – geboren zwischen 1951 und 1956 – neue Muster der Darstellung von Wirklichkeit: literarische Brecht-Nachfolge entstand auf dem Weg über die DDR-Exporte „antifaschistischer deutscher Klassiker“; Begegnungen mit der Wiener Schule und Konkreter Poesie führten zu dichterischen Offenbarungen. Die Demontage traditioneller Muster des Schreibens und der Welterklärung rief die staatliche Zensur erneut auf den Plan. Das spektakuläre Ende der Banater Aktionsgruppe – die Verhaftung von sechs ihrer Mitglieder – beschleunigte den Weg der Aussiedlung der meisten jungen banatschwäbischen Autoren in die Bundesrepublik, darunter auch der Lyrikerin und bildenden Künstlerin Ilse Hehn (*1943). Hier konnte das mediale Interesse an den deutschen Schriftstellern, die aus einem Jahrzehnte lang hermetisch vom Westen abgeriegelten Balkanland kamen, auf unterschiedliche Weise Starthilfe leisten und mit zur Durchsetzung auf dem deutschen Buchmarkt beitragen. Einen spektakulären Höhepunkt erreichte die ‚ausgewanderte‘ rumäniendeutsche Literatur mit der Verleihung des Literatur-Nobelpreises an Herta Müller im Jahre 2009. Fast zwei Jahrzehnte früher war Oskar Pastior (1927 Hermannstadt - 2006 Berlin) in die damals noch geteilte deutsche Hauptstadt übergewechselt, um als Redakteur der deutschen Inlandsendung des staatlichen Rundfunks in Bukarest – laut eigener Bekundung – „nicht zum Staatsdiener zu werden.“ Seine experimentelle Lyrik bewegt sich grammatisch und semantisch gleichzeitig im Bereich des Konjunktivischen und des Existentiellen; sein „skrupulöses Verhältnis“ zur Sprache ist verwandt mit der „Familie der Wörtlichnehmer“; „Verweigerung und Verschlüsselung“ sind Konstanten in einem Werk, das sich der realistischen Einordnung oder Dekodierung entziehen möchte. Vergleichbar den Strategien sprachlicher Verschleierung zugunsten artistischer Metaphorik bis hin zum Spöttisch-Clownhaften bei Georg Scherg, schöpft Pastiors Worterfindungs-Akrobatik auch aus biografischem Reservoir. „Uns älteren steckten die Rußlandjahre, der Kanal, die untergründigen Prozesslawinen, die offenkundigen und die schleichenden Überwachungsmechanismen durch Staat, Partei, *Securitate*, Kaderbüros – das war ja alles ein Gemisch – noch in den Knochen“, erklärte Pastior 1996 in einem Interview. Dass die Zusammenarbeit Oskar Pastiors mit Herta Müller, die in ihren preisgekrönten Roman *Atemwende* (München 2009) einging, zu Lebzeiten Pastiors nicht durch seine verdeckte IM-

Tätigkeit für die Securitate irritiert worden ist, darf als Glücksfall für die (rumänien-)deutsche Literaturgeschichte bezeichnet werden, die den Weg in die Weltliteratur gefunden hat.

Frieder Schuller, Lyriker, Drehbuchautor und Filmemacher (*1942) greift mit einem Theaterstück die Thematik der Informanten-Tätigkeit Oskar Pastiors (unter dem Decknamen „Otto Stein“) auf: *Ossis Stein oder Der werfe das erste Buch* (Hermannstadt 2012). Pastiors Überleben der Russland-Deportation (zur Zwangsarbeit in den Donbass) folgten Jahrzehnte ethisch-moralisch zu rechtfertigenden Überlebens, zunächst im kommunistischen Rumänien, dann im freien Westen. Pastior entlässt seine vieldeutigen „Sprachgebilde“ in inhaltliche und metaphorische Grenzbereiche der Polyvalenz; eindeutig äußerte er sich dagegen zu der „ganzen Sache mit der perfiden ‚Kausalität‘ und was daran hängt (persönlich unschuldig – aber mit unleugbaren Gründen zur Rechenschaft und zu ihrer Akzeptanz gezogen worden zu sein – und dann, als Überlebender, die Austauschbarkeit von Schuld und Sühne, das Umkippen von Folgen in Begründungen, von Logik in Willkür usw.).“

Paul Schuster (1933-2004) war es während einer kurzen kulturpolitischen Tauwetterperiode der Endsechziger/ beginnenden Siebziger Jahre in Bukarest noch gelungen, öffentlich ästhetische Positionen zur Revidierung des „sozialistischen Realismus“ in Rumänien zu vermitteln. Mit dem legendären siebenbürgisch-sächsischen Schelmenroman *Fünf Liter Zuika* (Bukarest 1961) wurde er zu einem literarischen Hoffnungsträger der rumäniendeutschen Minderheit. Schuster verließ Rumänien 1972 in Richtung Westberlin, ohne mit der Neuauflage seines Romanwerks (Aachen, Rimbaud-Verlag, 2003-2007) und weiteren Erzählungen an seine früheren Erfolge anknüpfen zu können. Dieter Schlesak (*1934) dagegen, der drei Jahre vor Schuster in die Bundesrepublik, bzw. nach Italien auswanderte, gelang ein glänzender Neustart im Westen. Er legt ein umfangreiches, thematisch weit gespanntes dichterisches und essayistisches Werk vor, das literarische Gattungen sprengt. Mit Hans Bergel gehört er zu den ersten Autoren siebenbürgischer Herkunft, die sich mit der verhängnisvollen Rolle ihrer Landsleute während der Zeit des Nationalsozialismus auseinandersetzen: *Capesius, der Auschwitzapotheker* (Bonn, Dietz-Verlag, 2006; übers. in elf Sprachen). Auch der Banater Franz Heinz (*1929) wanderte – 1976 – in die Bundesrepublik aus; hier wirkt er, wie zuvor in Bukarest, als Journalist und Herausgeber älterer rumäniendeutscher Schriftsteller und Künstler. Seine Erzählungen reflektieren vornehmlich die eigene Existenz als ein in der Heimat Deutschland Angekommener – ein Thema, das Ingmar Brantsch (1940-2013) in souveräner (Selbst-)Ironie und bewusster Distanz zu larmoyantem Dissidentenduktus umkreist. Balthasar Waitz (*1950) gehört – wie der Erzähler siebenbürgischer Dorfgeschichten Hans Liebhardt (*1934) – zu den wenigen deutschen Autoren, die Rumänien nicht verlassen haben. Dem Umfeld der Banater Aktionsgruppe zugehörig, pflegt er außer regionalen Erzähltraditionen auch die Verbindung zur Dissidenten-Literatur der ehemaligen DDR (*Ein Alibi für Papa Kunze,* Klausenburg, 1981). Literarische und wissenschaftliche Sisyphusarbeit leistet der Schriftsteller und Kulturwissenschaftler Joachim Wittstock (*1939). Als letzter Spross einer siebenbürgischen Schriftstellerfamilie und Sohn des bedeutenden Erzählers der Zwischenkriegs- und Nachkriegszeit, Erwin Wittstock (1899-1962, dessen Romanfragment *Das jüngste Gericht in Altbirk*, posthum hg. 1971, siebenbürgisch-sächsische Endzeitstimmung schon vorwegnimmt) setzt er die Familientradition seit Beginn der 70er Jahre mit Gedichten und parabelhafter Prosa fort. Umfangreiche Prosa-Schilderungen in zyklischer Form entstehen zwischen1985 und 2003: *Ascheregen. Parallele Lebensbilder und ein Vergleich* und *Bestätigt und besiegelt. Roman in vier Jahreszeiten*. 2009 legt Joachim Wittstock eine „romanhafte Chronik“ der Jahre um 1960 vor – ein minutiöser, topografisch exakter, philosophisch hintergründiger Beobachter seiner Heimat, der aus distanzierter Nähe gesellschaftliche Konstellationen, politische Abläufe, regionale Veränderungen in Miniaturbildern aufzeichnet und in die Landschaften Rumäniens einbettet. Sein über 20 Lyrik- und Prosabände umfassendes Werk, das zum größten Teil in Rumänien, auf Deutsch, erscheint, dokumentiert den Versuch „den lähmenden Effekt der Rückgang-Statistik zu vermeiden.“

Die deutsche Literatur in und aus Rumänien hat sich im Verlauf der letzten fünf Jahrzehnte einen festen Platz im deutschen Literaturbetrieb erobert. Hatte die publizistische Resonanz auf

ihrem Weg „von den Rändern zur Mitte“ zunächst zögerlich eingesetzt, so ist die „fünfte deutsche Literatur“ längst auch Bestandteil literaturwissenschaftlicher Forschung geworden. Erstmals ist ein – hierzulande so gut wie unbekannter – Zeitabschnitt der Geschichte der deutschen Literatur in Rumänien (und zu einem Teil auch seine Fortsetzung auf bundesdeutschem Boden) literarisch dargestellt worden. Dieter Roth (*1936), als Journalist und Verlagslektor in Bukarest zwischen 1956 und 1978 professioneller Geburtshelfer der rumäniendeutschen Literatur, zuletzt Feuilletonchef in Heidelberg, hat im Jahr 2013 einen satirischen Roman vorgelegt: *Der müde Lord* (Heidelberg, Rhein-Neckar-Zeitung). Roth ist vermutlich der Letzte seiner Generation, der ein Stück rumäniendeutscher Kulturgeschichte biografisch-authentisch und zugleich fiktional aufarbeitet. Auf jeden Fall ist er der Erste, der Tabus bricht, was nicht nur in der polarisierten „ausgewanderten Literatenszene“ der Deutschen aus Rumänien für Furore gesorgt hat. Dem Protagonisten Christian Rosenow alias Demetrius Rothenburg dient die Maske eines „müden Lords“ als Tarnung. Er ist in Wirklichkeit hellwach, begabt mit messerscharfer Beobachtungsgabe, spitzer Zunge und bitterböser Feder, ein distanziert-betroffener Skeptiker, der zum grimmigen Satyr wird. Dabei geht es ihm gleichermaßen um Sezierung und Decouvrierung kulturpolitischer und gesellschaftlicher Machtstrukturen im kommunistischen Staatssystem der Nachkriegszeit wie um Abrechnung mit einigen seiner willfährigen und ambitionierten Diener. Harsche Kritik zielt neben anderen namentlich verschlüsselten SchriftstellerInnen auf „Detlef Klestak“, „Oskar Melchior“, „Egilbert Ferkelius“ und „Lieschen Müller“.

Aufhorchen lässt der – bisher in der versprengten rumäniendeutschen Literaten-Diaspora unbekannte – authentisch-spontane Sprachduktus der jungen, 1974 in Kronstadt geborenen Autorin Ursula Ackrill. Mit ihrem ersten Roman *Zeiden, im Januar* (Wagenbach, Berlin 2015) – gelang ihr auf Anhieb die Platzierung auf der *Shortlist* zum letztjährigen Preis der Leipziger Buchmesse. Der literarische Diskurs der in England lebenden Debütantin zwischen der nähesprachlich-lokalen siebenbürgisch-sächsischen Umgangssprache und dem ironisch pointierten Knalleffekt eines zündenden Einfalls oder sprachlichen Witzes weist sie als kongeniale Adaptin des *dry mock* aus. Das Lesevergnügen des Binnendeutschen an dem erfrischend intelligenten, witzigen Zungenschlag der Autorin wird aber vermutlich bei einem großen Teil der Leser getrübt durch mangelnde Kenntnis der historischen Hintergründe des Romangeschehens, die die Autorin voraussetzt. Die ausgewanderten Rumäniendeutschen dürften sich an den Ort Zeiden/Codlea, nahe Kronstadt, gut erinnern, ebenso an die bedrückende politische Auseinandersetzung während der faschistischen Allianz des Antonescu-Regimes mit Hitlerdeutschland über die Wahrung der in Jahrhunderten erkämpften politisch-kulturellen Eigenständigkeit der deutschen Minderheit im Karpatenraum, die ihr siebenbürgischer Landsmann,Volksgruppenführer Andreas Schmidt, auf die neue, vom „Reich“ hereinströmende Ideologie einschwören sollte – mit all ihren sich spätestens im April 1945 abzeichnenden Folgen: der Auflösung einer Volksgruppe von beispielloser sozialpolitischer und kultureller Tradition.

III. SLAVIC LANGUAGE AND CULTURE – ROMANIAN LANGUAGE AND LITERATURE/LANGUE ET LITTÉRATURE SLAVE – LANGUE ET CULTURE ROUMAINE/LIMBĂ ŞI CULTURĂ SLAVĂ – LIMBĂ ŞI LITERATURĂ ROMÂNEASCĂ

Coordinator/Coordinateur/Coordonator:
Virginia POPOVIĆ

FOUR UNPUBLISHED MANUSCRIPTS ABOUT ALIBUNAR (SERBIAN BANAT)

PATRU MANUSCRISE INEDITE DESPRE ALIBUNAR (BANATUL SÂRBESC)

Mircea MĂRAN
Şcoala de Studii Înalte pentru Educatori „Mihajlo Palov", Vârşeţ
E-mail: mirceam@live.com

Abstract

This paper presents four original monographs studies, unpublished until now, which is described one of the most important village with Romanian population in Serbian Banat – Alibunar. Let's just mention that in this locality during the period when Banat was already divided between the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and Romania, in Alibunar was founded Romanian Party of the Kingdom of S.C.S. (1923), The Romanian Association of Choirs and Fanfares from Yugoslav Banat (1931), The Romanian Association of Orthodox Clergy the Orthodox Clergy (1931), Cultural Union of Romanians in Vojvodina (1945), etc. The authors of the manuscripts are four intellectuals and researchers from this village: Aurel Trifu, Octavian Trifu, Milan Francuski and Zăria Andrei.

Rezumat

În lucrare sunt prezentate patru studii monografice inedite, nepublicate până acum, în care este descrisă una dintre cele mai importante localităţi cu populaţie românească din banatul sârbesc - Alibunarul. Să amintim doar faptul că în această localitate, în perioada în care Banatul a fost deja împărţit între Regatul Sârbilor, Croaţilor şi Slovanilor şi România, la Alibunar a luat naştere Partidul Român din Regatul S.C.S. (1923), Asociaţia Corurilor şi Fanfarelor Române din Banatul Iugoslav (1931), Asociaţia Clerului Ortodox Român din Banatul Iugoslav (1931), Uniunea Culturală a Românilor din Voivodina (1945) ş.a. Autorii celor patru manuscrise sunt intelectuali şi cercetători originari din această localitate: Aurel Trifu, Octavian Trifu, Milan Francuski şi Zăria Andrei.

Keywords: *monographs, Alibunar, Serbian Banat, manuscripts*

Cuvinte-cheie: *monografii, Alibunar, Banatul sârbesc, manuscrise*

În decursul existenţei sale multiseculare, datorită poziţiei sale geo-strategice favorabile, Alibunarul (în Banatul sârbesc) s-a găsit deseori în centrul evenimentelor furtunoase care au marcat pagini importante ale istoriei bănăţene. Această localitate reprezintă una dintre puţinele aşezări ale Banatului sârbesc care se poate mândri cu un număr mare de lucrări monografice publicate, în care sunt prezentate diferite aspecte ale trecutului şi prezentului său. Încă în îndepărtatul an 1888, cunoscutul istoric vârşeţean Felix Milleker a publicat în limba maghiară prima scurtă monografie a Alibunarului, intitulată Alibunár története, care câţiva ani mai târziu (1890) a fost editată şi în limba germană, sub titlul Geschichte Alibunar's. La sfârşitul secolului al XIX-lea (1896), folosindu-se de date din monografiile lui Milleker, dar şi de alte surse inedite, învăţătorul alibunărean Teodor Petrişor a publicat la Caransebeş şi prima monografie a Alibunarului în limba română (Monografia comunei Alibunariu), reeditată în anul 2005 de Arhivele Istorice din Panciova într-o ediţie bilingvă

(în limba română şi sârbă). Această lucrare a fost mai întâi publicată sub formă de foileton în Foaia dicezană din Caransebeş. Seria de studii monografice despre această interesantă localitate bănăţeană a continuat, după o pauză de un secol, în anul 1998 prin publicarea a încă unui volum, intitulat Monografia Alibunarului, alcătuită de un colectiv de şapte autori. Urmează, în continuare, câteva lucrări care tratează doar unele aspecte ale dezvoltării acestei localităţi. Este vorba despre lucrarea lui Slobodan Rakić Alibunar u aprilskom ratu 1941. (Alibunarul în Războiul din aprilie 1941) (2003), apoi volumul lui Srđan Božović Nemački zločin u Alibunaru 1941. (Crimele germane la Alibunar în 1941) (2004), după care urmează o scurtă monografie a bisericii ortodoxe române din Alibunar, intitulată Biserica Adormirea Născătoarei de Dumnezeu din Alibunar, a autorului Adrian Negru (1996), cât şi volumele publicistului local Mircea Samoilă (1942-2008), un mare îndrăgostit în glia străbună, intitulate Tragedia Alibunarului (2004) şi Alibunarul cultural 1996-2006 (2006). Postum, i-a fost publicată şi monografia Şcoala din Alibunar.

Au rămas, însă, nepublicate încă patru lucrări monografice despre Alibunar, trei în limba sârbă şi una în limba română, a căror autori sunt Aurel Trifu, Octavian Trifu, Milan D. Francuski şi Zăria Andrei. Aceste studii au fost alcătuite independent unul de altul, însă fiecare în felul său reprezintă o nouă şi importantă contribuţie la completarea lucrărilor anterioare şi a imaginii uneia dintere cele mai importante localităţi rurale din Banatului sârbesc.

Aurel Trifu (1914-1993), născut la Alibunar, reprezintă una dintre cele mai importante personalităţi ale românilor din Voivodina în primele decenii postbelice, fiind unul dintre cei mai activi reprezentanţi ai minorităţii române în instituţiile Iugoslaviei socialiste (POPI 1998: 109, 111-113). Absolvent al şcolii normale, timp de câţiva ani a lucrat ca pedagog la Internatul din Vârşeţ şi ca învăţător, pentru ca în anul 1947 să devină redactor responsabil al săptămânalului *Libertatea* din Vârşeţ, iar în 1953 şi director al casei de presă şi editură cu acelaşi nume (FLORA 1971: 33). A fost şi membru al redacţiei revistei *Lumina*, unul dintre întemeietorii *Societăţii de Limba Română din Voivodina*, iar un timp şi preşedinte al *Festivalului de Muzică şi Folclor a Românilor din Voivodina*. În mai multe mandate a fost deputat în adunarea federală şi provincială, deţinând şi numeroase alte funcţii la nivel provincial, republican şi federal. În publicistică a intrat încă în anul 1936, când a devenit redactor adjunct al săptămânalului *Foaia poporului român* din Vârşeţ. După război scrie reportaje, note de drum, foiletoane, recenzii. Începând cu anul 1947 publică în revista *Lumina* din Vârşeţ poezii, proză scurtă şi critică literară. Primul (şi unicul) volum de poezie, intitulat „Confesiuni", i-a fost publicat în anul 1985. A publicat şi mai multe studii din istoria culturală a românilor din Banatul sârbesc, printre care: *Încercarea de emancipare a românilor din Vârşeţ şi împrejurime de la începutul sec. XX – alegerile dietale din anul 1906*[1]; *Publicaţii periodice cu preocupări sociale şi culturale pe teritoriul actualului Banat iugoslav din secolul al XIX-lea şi până astăzi*[2], *Romulus Roman – un vizionar şi deschizători de orizonturi*[3] ş.a.

Lucrarea lui Aurel Trifu pe care o prezentăm cu această ocazie, nepublicată până acum, reprezintă încă una din contribuţiile originale la monografia Alibunarului. Titlul acestui studiu monografic este *Neki momenti o razvoju naseljenog mesta – Alibunar za period 1944–1978. godine* (*Unele momente despre dezvoltarea localităţii Alibunar în perioada anilor 1944-1978*), scris în limba sârbă, cuprinzând perioada de la sfârşitul Celui de-al Doilea Război Mondial şi până în anul în care autorul şi-a finalizat lucrarea sa – 1978. Textul este dactilografiat, dar încă nepublicat, aducând date şi informaţii inedite despre populaţia, administraţia, economia, învăţământul şi cultura Alibunarului în perioada amintită. Studiul se deosebeşte de celălalte contribuţii la istoria Alibunarului, care vor fi amintite în continuare, prin faptul că în general este limitat la prezentarea datelor statistice şi cronologice referitoare la subiectele amintite mai sus, fără ca autorul să realizeze o analiză mai aprofundată a fenomenelor abordate. De fapt, aceasta se poate deduce din însăşi titlul lucrării, de unde putem scoate concluzia că autorul nici nu a avut intenţia de a realiza o lucrare de acest gen. Oricum, textul lui Trifu vine să completeze o perioadă (şi unele fenomene) mai puţin

[1] În: *Contribuţii la istoria culturală a românilor din Voivodina*, IV, Vîrşeţ, 1977, pp. 39-48
[2] În: *Contribuţii*..., III, Zrenianin, 1976, pp. 34-55
[3] În: *Analele Societăţii de Limba Română*, 3-4, Zrenianin, 1972-73, pp. 611-630

cercetate din istoria Alibunarului, având în vedere că studiile monografice mai noi – cele publicate în ultimul deceniu al secolului al XX-lea şi în primul deceniu al secolului XXI – au fost preocupate în special de problemele culturale, confesionale, şcolare sau sportive, mai puţin de cele sociale, economice sau administrative ale acestei localităţi improtante prin faptul că este sediul unei comune alcătuite din zece localităţi şi că este unul din principalele centre ale românilor din Banatul sârbesc. Din toate aceste motive, în special din cauza datelor precise pe care le furnizează (cu toate că nu aminteşte sursa), apreciem acest studiu realizat de Aurel Trifu ca o contribuţie foarte importantă la istoria Alibunarului şi a românilor din Banatul sârbesc.

Octavian Trifu (1922-1978), fratele lui Aurel Trifu, s-a născut la Alibunar. La începutul carierei a funcţionat ca învăţător şi profesor, iar apoi şi ca inspector şcolar. Mai târziu a fost ani în şir angajat la Arhivele Istorice din Panciova, ceea ce i-a facilitat accesul la susele documentare pe care le-a folosit la elaborarea studiilor sale despre trecutul Banatului, pe care le-a publicat în săptămânalul *Libertatea*, în *Analele Societăţii de Limba Română*, în *Informatorul* Arhivelor Istorice din Panciova şi în alte publicaţii de specialitate[4].

Studiu monografic despre Alibunar reprezintă una din operele sale timpurii, de o incontestabilă valoare ştiinţifică, pe care îl prezentăm cu această ocazie. Lucrarea, intitulată simplu: *Alibunar*, a fost elaborată în anul 1955 şi scrisă în limba sârbă, spre deosebire de marojitatea altor studii semnate de acest autor, scrise în limba română. Până în momentul de faţă, această micromonografie nu a fost publicată, în ciuda faptului că a fost într-un oarecare fel pregătită pentru tipar, fiind dactilografiată şi cuprinzând toate elementele necesare unui studiu ştiinţific bine conceput şi bazat pe surse arhivistice inedite şi pe o bibliografie relevantă. Lucrarea este astfel concepută încât autorul a avut grijă să cuprindă toate elementele necesare unei prezentări complete a tuturor aspectelor importante ale vieţii social-economice, politice, culturale şi sportive, a mişcării demografice, a caracteristicilor etnografice şi a vieţii cotidiene a locuitorilor.

Monografia începe cu prezentarea poziţiei geografice a localităţii, urmând apoi descrierea trecutului istoric al Alibunarului, deosebit de bogat, cât şi explicarea provenienţei numelui său, de origine turcească. Unica scăpare mai „bătătoare la ochi“ în această parte a monografiei lui Octavian Trifu, o reprezintă faptul că, asemănător lui Milleker (Mileker 2004: 14-14), pune începutul localităţii actuale în perioada stăpânirii turceşti a Banatului ceea ce, din aspectul istoriografiei de azi, nu mai are întemeiere, pentru că azi se ştie că localitatea a existat şi în Evul Mediu sub numele de Maxond şi că abia la începutul stăpânirii turceşti asupra Banatului i-a fost dată denumirea actuală. Datele care se referă la secolul al XVIII-lea, în schimb, sunt deosebit de precise, iar o deosebită valoare o are intervenţia sa în ceea ce priveşte analiza tipului localităţii şi a arhitecturii caselor, fapt mai rar întâlnit în alte monografii ale satelor din Banatul sârbesc. Unul din capitole se referă la situaţia demografică, care, pe de altă parte, este foarte prezentă în monografismul de la noi, dar fără care într-adevăr nu s-ar putea face o prezentare obiectivă şi completă a oricărei localităţi. Datele statistice referitoare la populaţie dau studiului lui Octavian Trifu greutatea une lucrări ştiinţifice bine puse la punct, care, dealtfel, lipseşte în numeroase alte monografii referitoare la localităţile Banatului sârbesc. În special atrag atenţia statisticile în care este prezentată structura populaţiei după profesie, dar şi problemele demografice. În acest sens, Trifu prezintă consecinţele negative ale căsătoriilor timpurii, atât de prezente printre românii din Banatul sârbesc într-o perioadă începând cu primul deceniu al secolului al XX-lea şi până în a doua jumătate a acestui secol, fapt amintit şi de numeroşi alţi cercetători şi oameni de cultură din Banatul sârbesc, printre care scriitorul Mihai Avramescu, în romanul său *Tinereţe frântă*, dr. Gheorghe Baloş, în monografia sa *Căsătoriile timpurii*, dar şi Andrei Zăria, încă unul dintre autorii monografiilor Alibunarului pe care le prezentăm în acest studiu. Ca şi ceilalţi autori amintiţi, şi Octavian Trifu insistă asupra consecinţelor negative pe care le-a avut acest obicei printre românii din Alibunar şi din întregul Banat sârbesc. Printre acestea, se subliniază scăderea deosebit de accentuată a natalităţii,

[4] În special este demnă de amintit lucrarea sa „Cartea funduară a comunei Alibunar din anul 1786”, publicată în *Contribuţii la istoria culturală a românilor din Voivodina*, IV, Vîrşeţ, 1977, pp. 185-191

problemele în ceea ce priveşte starea sanitară a populaţiei, latura morală a fenomenului. Rezultatele cerecetărilor sale din acest domeniu, desfăşurate în mai multe localităţi din Banatul sârbesc (Alibunar, Petrovasâla, Uzdin, Nicolinţ etc.), le-a prezentat şi la conferinţa intelectualităţii române din 1951, la care a atras atenţia asupra scăderii alarmante a numărului locuitorilor români, argumentând prin cifre problema amintită. Anume, Trifu relatează că în perioada anilor 1926-1936 au fost în localităţile amintite încheiate cca. 400 de căsătorii timpurii (între minori), din care până în anul 1951 s-au născut doar 308 copii. Conferinţa a fost organizată de Uniunea Societăţilor Cultural-Instructive din Voivodina – Secţia pentru Români, chiar cu scopul analizei acestui fenomen şi a dezbaterii modalităţilor depăşirii acestei situaţii în satul bănăţean (MĂRAN 2008: 241).

În sfârşit, în ultima parte a studiului său monografic sunt prezentate două aspecte: starea sanitară a populaţiei Alibunarului în anii alcătuirii textului, de unde reiese că cea mai mare problemă o încă reprezenta boala care din timpuri străvechi a fost cauza decesului unui număr foarte mare de locuitori – TBC-ul, şi, în sfârşit, situaţia culturală şi sportivă în localitate.

În concluzie, considerăm că dintre cele patru manuscrise – monografii nepublicate ale Alibunarului, studiul lui Octavian Trifu este cel mai complet şi cel mai valoros din aspect ştiinţific, atât din punctul de vedere al metodologiei, cât şi al surselor documentare folosite pentru elaborarea textului.

Lui Milan Francuski nu am reuşit să-i alcătuim o biografie corespunzătoare, din lipsă de date. Ştim că a fost câţiva ani profesor la şcoala generală din Alibunar, o perioadă şi la Vârşeţ, iar manuscrisul pe care l-a alcătuit, intitulat *Alibunar u XIX i XX veku* (*Alibunarul în secolele XIX-XX)* îl pune în rândul autorilor care şi-au dat contribuţia la completarea datelor referitoare la trecutul localităţii. Valoarea acestui manuscris constă în primul rând în faptul că Francuski a sistematizat într-o singură lucrare tot ceea ce a fost scris până atunci despre Alibunar, prezentând, pentru prima dată, istoria acestei localităţi (secolele XIX-XX) în limba sârbă. Monografiile anterioare ale Alibunarului, după cum am văzut, au fost scrise în română, germană sau maghiară. În ciuda faptului că nu aduce prea multe date noi (în afară de referirile sale la perioada interbelică despre partidele politice şi asociaţiile existente în sat, cât şi unele momente inedite din viaţa economică şi şcolară a Alibunarului), lucrarea lui Francuski îşi are valoarea ei, în special ca o prezentare, într-un stil narativ deosebit de plăcut, a istoriei acestei localităţi, fără pretenţii ştiinţifice, dar cu scopul de a-l apropia pe cititor cât mai mult de subiect.

Zăria Andrei (1886-1967) a fost ani în şir primar al comunei Alibunar, sub diferite regimuri: cel iugoslav interbelic, cel de ocupaţie din timpul războiului mondial şi cel comunist postbelic. Cu toate că fără pregătire şcolară corespunzătoare, absolvent al şcolii primare din loc, agricultor după profesie, încă din tinereţe a început să colecteze material pentru elaborarea unei monografii a satului natal. În ciuda faptului că îi lipseşte greutatea unei lucrări ştiinţifice, această interesantă lucrare, intitulată „Din trecutul Alibunarului – Contribuţie pentru o monografie", alcătuită în limba română, oferă informaţii valoroase despre dezvoltarea Alibunarului de-a lungul existenţei sale multiseculare. La alcătuirea acestei monografii, Zăria Andrei s-a folosit în special de surse orale, adunate de la consătenii mai în vârstă, iar din lucrările publicate – de monografiile lui Milleker şi de cea a lui Teodor Petrişor (*Monografia comunei Alibunariu*, Caransebeş, 1896). Munca sa a durat mai bine de jumătate de secol (de la sfârşitul secolului al XIX-lea până în 1955), colaborând în special cu învăţătorul şi inspectorul şcolar Octavian Trifu, care şi el era preocupat de cercetările istorice, inclusiv de istoria Alibunarului. Manuscrisul său dactilografiat, care până acum nu a fost publicat, are 45 de pagini. Dacă nu luăm în considerare greşelile gramaticale şi stilul greoi de exprimare, cât şi faptul că nu s-a folosit de izvoare scrise, lipsindu-i şi metodologia ştiinţifică la elaborarea lucrării sale, considerăm că aceasta totuşi reprezintă o valoroasă contribuţie la cunoaşterea trecutului localităţilor bănăţene. Ca argument, repetăm faptul că acest autor s-a găsit decenii în şir în fruntea comunei, deci a fost martorul ocular al celor mai importante evenimente şi desigur că nimeni nu cunoştea mai bine decât dânsul realitatea social-economică, politică şi culturală a Alibunarului în perioada contemporană lui.

De aceea, ne-am hotărât ca la sfârşitul acestui studiu să reproducem un fragment chiar din monografia lui Zăria Andrei, luând în considerare în special valoarea ei ca mărturie autentică a timpurilor apuse şi planificând ca, într-un viitor cât mai apropiat, să publicăm într-un volum toate cele patru manuscrise din istoria Alibunarului.

Bibliografie:

MARAN, Mirča (2008). *Kulturne prilike kod Rumuna u Banatu 1945-1952*. Vršac: Viša Škola Strukturnih. Studija za Obrazovanje Vaspitača.
МИЛЕКЕР, Феликс (2004). *Историја банатских насеља*. Вршац: Градски музеј Вршац.
POPI, Gligor (1998). *Românii din Banatul sârbesc. vol*. II. Panciova: Libertatea.
FLORA, Radu (1971). *Literatura română din Voivodina*. Panciova: Libertatea.
**Contribuţii la istoria culturală a românilor din Voivodina*, IV, Vîrşeţ, 1977, pp. 39-48
**Contribuţii la istoria culturală a românilor din Voivodina*, III, Zrenianin, 1976, pp. 34-55
**Analele Societăţii de Limba Română*, 3-4, Zrenianin, 1972-73, pp. 611-630

Anexă

Andrei Zăria
Din trecutul Alibunarului
-Contribuţie pentru o monografie-
(fragment)

-Ocupaţia locuitorilor-

Locuitorii comunei Alibunar sunt aproape toţi agricultori, producând în mare parte grâu, cucuruz, orz, ovăs şi altele, atât pentru trebuinţele lor casnice cât şi pentru vânzare. La lucrarea pământului întrebuinţează mai ales cai şi puţini boi.

Până la anul 1940 s-au folosit numai de pluguri de lemn pe care se întovărăşau mai multe familii la un loc petru că la folosirea lor trebuiau 6 până la 8 capete de vită. De la anul 1940 încoace s-au făcut cu mâna din partea covacilor din loc primele pluguri de fier dar şi acestea erau grele de lucru aproape ca şi cele de lemn, căci erau înalte la plaz cam de 40 până la 50 cm, iară scândura plugului era lungă de 70-80 cm, aşa că şi cu acest plug şi dacă era de fier, totuşi trebuiau folosite 4 până la 6 capete de vită. Din aceeaşi cauză şi acum întâlnim întovărăşiri în folosirea lui. De la anul 1885 până la 1900 acestea au fost îm mare parte înlocuite cu pluguri de fier fabricate pe care le puteau trage numai câte doi cai sau boi. Tot aşa şi în ceea ce priveşte întrebuinţarea grapelor. Ele la început au fost făcute din spini, goglini şi porâmbi pe care le trăgeau pe locul arat pentru a-l netezi. Ele se mai ţin cam pe la anul 1885 când au început a fi înlocuite cu grape de lemn cu dinţi în jos, şi pentru netezirea locului arat întroducându-se cu dinţii în sus. De la anul 1885 încoace încep să se folosească şi grape de fier fabricate cu dinţi, iar pentru netezire încep să se folosească grapele de lanţ. Primele pluguri de fier mai uşoare sa-u fabricat la Reşiţa şi Viena iar ceva mai târziu şi la Budapesta, Timişoara, Segedin. Aceasta însă de le anul 1900 încoace. Tot la fel şi în ceea ce priveşte întrebuinţarea celorlalte unelte uşoare avem situaţia că până la anul 1840 s-a săpat pământul cu sape de lemn făcute din lemn de frapsin sau gorun pe care le ascuteau lucrând (cu cuţitul sau cu barda) căci se toceau repede.

După aceasta an încep să se facă şi sapă de fier, din partea covacilor, însă erau de asemenea destul de grele de folosit. La fel ca şi în cazul celorlalte unelte pe la anul 1885 apar şi primele sape uşoare fabricate în aceleaşi fabrici susamintite.

Semănatul cucuruzului şi al celorlalte plante până la anul 1890-1895 se făcea numai cu mâna, iar abia după acest an întâlnim primele maşini de semănat fabricate. Aceastea erau însă în număr mic până la 1910 când au început să se înmulţească, aşa că partea cea mai mare de agricultori în acest răstimp tot cu mâna au semănat. De la anul 1910 ele se înmulţesc şi din cauză

că şi ţăranii mai puţin înstăriţi se asociază mai mulţi la un loc în cumpărarea lor. Ele se foloseau şi la semănatul grâului şi la cucuruz.

Cositul grâului şi a celorlalte păioase se făcea până la anul 1840 numai din seceră iar de aci încolo până la anul 1870 se foloseau coase făcute de covaci, care erau destul de grele însă totuşi mai spornice decât unelte fabricate. Întâlnim coasa ca prima uneltă fabricată. Mai târziu însă pe la anii 1910 până la 1912 apar în sat şi primele maşini de cosit, în posesiunea familiilor mai înstărite din sat. Tractoarele în schimb apar abia de la anul 1930, primul fiind adus în sat de către proprietarul Schneider. În decurs de 10 ani de la apariţia maşinelor de cosit ele se înmulţesc repede aşa că în anul 1940 erau în total 21. În decursul războiului numărul lor crescuse la 32 maşini.

Trăieratul păioaselor se făcea până la anul 1840-1850 cu ajutorul unor bâte făcute anume care la capătul ce-l ţineau în mână era rotund şi lung, cam de 1, 45 cm dar care era legat o parte de lemn, lată cam de 10 cm şi lungă de 25 până la 30 cm, cu care loveau în spicul păioaselor. Vânturatul boabelor îl făceau cu ajutorul vântului natural, fie în poartă fie în stradă, unde el se simţea mai tare. Aceasta se făcea până cel târziu la anul 1880. Trăieratul cu aceste bâte se făcea cam până la anul 1880, când a început să se trăiere cu ajutorul cailor. Ele erau imobile şi nu alegeau boabele. La câţiva ani însă apar aceleaşi maşini mânate de cai, însă mobile cu roţi care se puteau uşor muta din loc în loc. Din cele imobile erau în total 12, iar din cele cu roţi 7 în sat. De la anul 1911 apar primele maşini de trăierat care erau mânate de căzane cu aburi, la început 2 iar după 2 ani alte 2. Şi acestea nu se puteau muta din loc în loc singure, ci numai trase de vite. La cumpărarea primei maşini de trăierat cu cai s-au întovărăşit 7 familii din sat (Bauer, Bojin, Gean, Berlovan, Olariu şi alţii...) care o întrebuinţau numai pentru trebuinţele lor şi a famiilor lor înrudite. La cumpărarea celei de-a doua maşini s-au întovărăşit familiile Trifu, Gean, Berlovan şi alţii. În anul 1914 apar primele maşini cu aburi care mergeau singure, aduse fiind de către mecanicul Bogdanfi şi Garay. După primul război mondial apar încă 3-4 maşini cu aburi care se mişcau singure.

În anul acesta în sat avem în total 17 maşini de cosit, 7 tractoare care se întrebuinţează şi la cosit şi la arat şi la trăierat, şi 4 maşini de trăierat cu aburi.

Pentru păstrarea grâului se întrebuinţează aproape în mod absolut numai podurile caselor. În schimb însă cucuruzul se adună şi păstrează în ambare.

Nutreţul vitelor este din belşug, dar în anii secetoşi sunt nevoiţi a folosi şi paiele trăierate şi chiar şi pleava. Păşune este destulă, cam 2800 lanţe, însă din cauză că este rău administrată nu foloseşte în măsura care ar putea.

La fel aici putem constata că cu toate că avem atât vaci cât şi oi în număr destul de mare, totuşi lăptăritul ca ramură nu este prea dezvoltat. Prelucrarea în casă a laptelui nu se face, ci în partea cea mai mare se vânde staţiunii de descumpărare sau se întrebuinţează direct în alimentaţie. Laptele de la oi în parte foarte mică se prelucră în brânză însă şi aceasta este de calitate slabă. Legume în schimb se cultivă multe, dintre care parte cea mai mare înainte cu 50 ani nu au fost deloc cultivate în sat, mai ales pătrunjelul, păşcănatul, ţelerul. În trecut se cultivau mai ales cartoful, varza, părădaiza şi piparca, pe când celălalte încep să se cultive abia mai târziu.

Cu toate că ele se cultivă în aşa mare măsură, totuşi nu este dezvoltată conservarea lor, ci partea mai mare se vânde sau se consumă proaspăt. Din această cauză în anii roditori se întâmplă ca o parte din aceste produse chiar să se lapede. Conservarea lor nu se face în mare parte din cauza nepriceperii gospodinelor.

Cultivarea viţei de vie este cunoscută din cele mai vechi timpuri, mai ales pe coastele dealului, însă acestea au fost nimicite aproape în total de filoxeră care a bântuit între anii 1890-1900. În timpul acela au fost aproximativ 270 de lanţe de vie, fără cele din Omoc, unde erau cam vreo 30 lanţe. În timpul din urmă s-au ridicat din nou viţă americană altoită şi otela hibridă, vii noi care au o suprafaţă de 130 lanţe. Cultivarea ei însă nu e în tot timpul anului sigură atât din cauza grindinilor care sunt destul de dese cât şi din cauza neîngrijirilor, astfel că nu aduc întotdeauna rodul aşteptat.

Vrednic este aici de amintit faptul că în trecut ocupaţia locitorilor era condiţionată şi de organizarea de stat a fostei Austro-Ungarii. Astfel, în Alibunar care era în regiunea de graniţă până la anul 1865[5] pământurile folosite erau împărţite în sesiuni de câte 34 lanţe, care sesiuni erau folosite de câte o familie mai mare. Sesiunile erau însă formate din câte 4 parcele a câte 6 lanţe în diferite parcele ale hotarului de pământ arabil iar 10 lanţe erau folosite ca fâneţe, în mare parte la Livezile mari. Prelucrarea acestor sesiuni era uşurată din cauza că familiile fiind mari (copiii ba nici nepoţii nu se despărţeau) dispuneau de braţe suficiente de muncă. Mai târziu însă când s-a decretat desfacerea comunităţii familiare, cam pe la anul 1884, prin desmembrarea familiilor şi parţelarea pământurilor s-a ajuns la lipsă de braţe de muncă cât şi la lipsa de animale şi unelte. Din această cauză şi felul de trai al sătenilor a scăzut simţitor. Începând de la anul 1890 oamenii au început de a desţeleni locurile de fineţe ca de exemplu la Omoc, la Al nou (Novo polje), de la vale (Donja njiva) Livezile mici (Male livade) şi pe Livezile mari (Velike livade) unde era terenul mai mare. Prin aceste desţeleniri s-a ajuns ca suprafaţa de pământ arabil să crească cu mai mult de 3000 jugere. La această măsură s-a ajuns şi din cauză că prin micşorarea atât a familiilor cât şi prin parcelarea pământurior nu a mai fost nevoie de atâtea suprafeţe de fâneţe căci şi numărul marvelor a scăzut simţitor.

***

Al treilea rol, precum am zis mai înainte, l-au jucat Alibunarul în primul război Mondial. Austro-Ungaria după ce a fost omorât principele moştenitor de tron Franţ Ferdinand şi soţia lui la Sarajevo, zic după aceasta au declarat război Serbiei, în anul 1914 luna iulie. Cu această ocazie la Alibunar au fost îngrămădite multe trupe pentru ca să atace Serbia, adică Belgradul peste Panciova, astfel au fost aduse la Alibunar: regimentul 29 de infanterie din Becikerek, regimentul 43 de infanterie din Biserica Albă, regimentul 61 din Timişoara, regimetul 96 de infanterie din Croaţia, şi 2 escadroane de Husari. După câteva zile s-a schimbat planul cu totul, aşa că toate aceste regimente de infanterie au fost trimise pe frontul rusesc, iar la Alibunar au fost îngrămădite alte trupe, precum regimentul 47 de Honvezi, împreună cu cele 2 escadroane de Husari. Atacul s-a efectuat în toamna aceluiaşi an, dar fără succes, a fost bombardat Belgradul, bătut cu tunurile şi s-a încercat a trece Dunărea pe luntre, dar toate încercările au fost zadarnice, căci cum se apropia vreo luntre de ţărmul sârbesc, îndată au şi fost înecate, căci sârbii se luptau voiniceşte. La un moment dat, ei au început a bate cu turnurile ţărmul dincoace a Dunării, şi au încercat a trece şi Dunărea la sud-vest de Panciova, ceea ce le-a reuşit. Într-o noapte au şi trecut pe partea celălaltă şi trupele amintite mai sus adică austro-ungare prinzând de veste de trecerea sârbilor, au luat-o la fugă şi nu s-au oprit până la Alibunar, şi această surprindere era din cauza că grănicerii din partea aceasta au fugit cu vreo zi mai înainte, pe un drum lăturalnic adică peste hotare iar la Alibunar, şi făcându-se anchetă s-a constatat că aceşti grăniceri au fost laşi împreună cu comandantul lor, care s-au sinucis, trăgându-şi în cap un foc de revolver. Trupa sârbească şi-a trecut Dunărea, nu a fost mai mare decât 40 oameni, trecuţi în 2 luntre, care cum au ajuns pe ţărmul de dincoace, au făcut 100 de focuri pe ţărm, aşa că din depărtare ţi se părea că este un corp întreg de armată şi nu numai 40 de oameni. Se înţelege că era noapte când au făcut ei aceste focuri. După aceea, cei 40 de oameni trecuţi de pă ţărmul sârbesc s-au retras pe tărâmul lor, şi armata care a fost fugită la Alibunar, au venit din nou la graniţă, şi aşa s-au hârţuit până la începutul anului 1915, când a venit în ajutor armata germană cu vreo 4-5 regimente de infanterie, apoi de geniu şi 4 escadroane de cavaleri cu 4 tunuri de mare calibru. În anul 1918 armatele austro–ungare şi germane au fost învinse, alungate şi urmărite de trupele franceze şi sârbeşti, tot peste Alibunar s-au retras la fugă ducând cu ei cirezi de vite cornute, turme de oi, porci, cai şi altele, cu un cuvânt tot ce a fost jefuit şi furat. Au trecut peste Alibunar, retregându-se în disordine, aşa că din armata austro-ungară au trecut vreo 2-3 regimente. Care nu regimente întregi ci câte a zecea parte din ele căci o parte mare fiind urmăriţi au fost făcuţi prizioneri, iar altă parte la tot pasul dacă aveau prilejul se rupeau de la regimetele ori companiile lor, şi se duceau pe câmp care

[5] Graniţa Militară Bănăţeană s-a desfiinţat în anul 1872 (M. M.)

unde vedea cu ochii. Tot aşa şi armatele germane se retregeau în dizordine, dar nu se duceau ori depărtau aşa ca armatele austro-ungare, care se vedeau la largul lor, fiindcă se simţeau aproape de casă. În acest război, Alibunarului i s-a luat aşa după cum urmează 320 trăsuri cu 650 de cai, frâne, hamuri, chilimuri de acoperit caii, zece trăsuri uşoare şi multe altele. La unii dintre oameni li s-a plătit ceva, dar la alţii nimic, se mai aminteşte că acestea toate s-au luat numai de la români şi sârbi, iar de la nemţi şi unguri nu s-au luat nimic din toate sus amintite, aşa că s-a făcut mare deosebire între om şi om, adecă cum se zice s-au făcut discriminaţie. (...)

KINSHIP TERMINOLOGY IN THE LANGUAGES RUTHENIAN, SERBIAN AND SLOVAK*

TERMINOLOGIA DE RUDENIE ÎN LIMBILE RUTEANĂ, SÂRBĂ ŞI SLOVACĂ

Mihajlo FEJSA
University of Novi Sad,
Faculty of Philosophy,
Department of Ruthenian Studies
E-mail: fejsam@gmail.com

Abstract

The aim of this paper is to present kinship terminology in the Ruthenian language and compare it with the kinship terminology in Serbian and Slovak. Some 270 years ago, groups of Ruthenians began migrating south from their homeland in the Carpathian Mountains mostly from Zemplen and Saros counties (in present Slovakia) to the Bačka region (in present Serbia). Since the Ruthenian language has been in contact both with the Slovak and Serbian languages for a long time we expect to find certain influence of these languages on the Ruthenian kinship terminology.

Rezumat

Scopul acestei lucrări este prezentarea terminologiei de rudenie în limba ruteană precum şi compararea ei cu terminologia de rudenie în limba sârbă şi slovacă. Acum 270 de ani, grupurile de ruteni au început migraţia spre sud din judeţele Zemplen şi Saros (în prezent Slovacia) spre munţii Carpaţi şi regiunea Bačka (Serbia). Având în vedere faptul că limba ruteană a fost în contact atât cu limba slovacă cât şi cu limba sârbă o perioadă lungă de timp, aşteptăm să găsim o anumită influenţă a acestor limbi asupra terminologiei rutene de rudenie.

Keywords: *kinship terminology, Ruthenian, Serbian, Slovak, languages in contact*

Cuvinte-cheie: *terminologie de rudenie, limba ruteană, limba sârbă, limba slovacă, limbi în contact*

1. Introduction

Before the ancestors of the Vojvodina Ruthenians / Rusyns, in total number of around 2.000 were allowed to settle under the contract with the state authorities to Kerestur (1751) and Kucura (1763), villages in the central Bačka region, in the middle of the 18th century, they had lived within the borders of Hungarian Kingdom (ХОРЊАК, 2006: 25). As the Ruthenian population increased in time, in pursuit of jobs and better life, many of them migrated beginning from the end of the 19th century from Ruski Krstur and Kucura to Kula, Vrbas, Novi Sad and Đurđevo in Bačka, Šid and Sremska Mitrovica in Srem. The contacts of the Ruthenians and the Serbs increased in time too (ФЕЈСА 2010: 7).

The research of kinship relations in the Ruthenian language is almost unique since the terminology of kinship relations was dealt only in the *Serbian-Ruthenian Dictionary* (РАМАЧ 1995-1997; the 1st volume published in 1995, the 2nd volume published in 1997) and the *Ruthenian-Serbian Dictionary* (РАМАЧ 2010). The Ruthenian kinship relations terms from these two capital

lexicographical works were included in the questionnaire and offered to schoolchildren of the eighth grade in Ruski Krstur and Kucura in 2014. The schoolchildren were asked weather they heard certain terms and weather they used them. They were also asked to define the meanings of the terms (ФЕЙСА 2014: 95). The research showed that the Serbian kinship relations system is more complex and that it exerts great influence on the Ruthenian kinship relations system.

The aim of this paper is to compare the Ruthenian, Slovak and Serbian terminology of kinship relations since the Ruthenians have lived with the Slovaks and the Serbs for a long time. The terms for the Slovak language are used from Tatiana Lalikova (1989), Ana Makišova (2004) and Ana Makišova and Zuzana Tirova (2015). The terms for the Serbian language are used from Gordana Vuković (1980), Ana Marjanović and Svenka Savić (1982) and Marta Bjeletić (1994). List of terms for the Serbian language includes sixty-five terms (SAVIĆ 2014).

2. The Terms For Family Members Older Than Parents

Ruthenian term	Slovak term	Serbian term
	prastarí rodičia	
prađido	prastarý otec	praded, pradeda
prababa	prastará matka, prastará mať	prababa
	starí rodičia, fam. starkí	
đido, fam. stari ocec	starý otec, fam. starý oco, starý ocko, hovor. starký	ded
baba, fam. stara mac	stará mať, stará matka, hovor. stará mama, hovor. starká	baba

Table 1

As the Table 1 shows the terms for father`s / mother`s father and father`s / mother`s mother are similar in Ruthenian and Serbian (Ruth. *đido* and *baba*, Serb. *deda* and *baba*); in Slovak the terms are formed by adding adjectives *stary* and *stara* (meaning "old") before *otec* and *mat`*. The parallel constructions were used in Ruthenian in the past – *stari ocec* and *stara mac*. These constructions originate from the time when the Ruthenians and Slovaks lived together in the Carpathian area, before the settlement in Bačka in the middle of the 18th century.

As it can be seen in Table 1 the Slovak language has several other terms for grandfather and grandmother but they are familiar (*starý oco*, *starý ocko*; *stará mama*) and spoken (*starký*, *starká*) ones. In the Ruthenian language diminutives *đidko* and *đidočok*, or *babka* and *babočka* are frequently used, although their use is primarily related to children's speech. Their equivalents in the Serbian language are *deka*, *dedica*, sometimes *čiča*, or *baka* and *bakica*.

In the Ruthenian, Serbian and Slovak languages the names for grandparents` parents are formed by adding prefix *-pra*. Hence those persons remote than a grandparent are *prađido* and *prababa* in Ruthenian, *pradeda* and *prababa* in Serbian, and *prastari otec* and *prastara matka*, together with *pradedo* and *prababka* (MAKIŠOVA 2015: 36), in Slovak. The terms for great-grandfather and great-grandmother are formed by adding another prefix *pra-* (for ex. *praprađido* and *praprababa* in Ruthenian). It is interesting that the Serbian speakers for centuries, mainly through oral tradition, have kept the archaic names for the ancestors from the 4th to the 16th degree of kinship: (4) *čukundeda* and *čukunbaba*; (5) *navrdeda* and *navrbaba*; (6) *kurđel* and *kurđela*; (7) *askurđel* and *askurđela*; (8) *kurđun* and *kurđuna*; (9) *kurlebalo* and *kurlebala*; (10) *sukurdol* and *sukurdola*; (11) *sudepač* and *sudepača*; (12) *parđupan* and *parđupana*; (13) *ožmikura* and *ožmikurka*; (14) *kurajber* and *kurajbera*; (15) *sajkatava* and *sajkatavka*; (16) *beli orao* and *bela orlica*. This is not the case in Ruthenian and Slovak. The Ruthenians rarely use the terms *čukunđido* and *čukunbaba*, whereas *askurđel* is used only in a couple of swearing expressions by older generations (for ex. *askurđela / bogara ci išče*; Рамач 1995: 17) without a clear idea to which degree of kinship the speakers refer.

3. The Terms For Family Relations In The Narrow Sense

Ruthenian term	Slovak term	Serbian term
rodiči, roditelje	rodičia	roditelji
ocec, beš. tato, apo, dem. tatko	otec, fam. otecko, oco, ocko, ocino, ocinko, ocík	otac
mac, beš. mama, dem. mamka, zast. matka	matka, mať, mater, hovor.mama fam. mamka, mamička, mamulienka	majka, mati, mater
dzeci	deti	deca
sin, dem. sinočok	syn, fam. synček, synáčik	sin
dzivka, fam. dzivče, zast. cera	dcéra, fam. dcérka, dcéruška, dcérenka	kći
braca i šestri	súrodenci	braća i sestre
brat, fam. bracik	brat, fam. braček, bratko	brat
šestra, fam. šestrička	sestra, fam. sestrička	sestra
unučata unuče	vnúčatá vnúčence	unučad unuče
unuk	vnuk, fam. vnúčik	unuk
unuka	vnučka	unuka
njevlasni ocec	nevlastný otec, otčim	očuh
njevlastna mac, mačoha	nevlastná mať, nevlastná matka, macocha	maćeha
njevlasni sin	nevlastný syn	posinak, pastorak
njevlasna dzivka	nevlastná dcéra	poćerka, pastorka

Table 2

As the Table 2 shows the term for male child to parents – son (Ruth. *sin*, Slov. *syn*, Serb. *sin*) and the term for male child born by the same parents – brother (Ruth. *brat*, Slov. *brat*, Serb. *brat*) are the same in the three investigated languages. The terms for son`s / daughter`s son – grandson (Ruth. *unuk*, Slov. *vnuk*, Serb. *unuk*) and the terms for female child born by the same parents – sister (Ruth. *šestra*, Slov. *sestra*, Serb. *sestra*) are very similar.

In addition to the dominant term for male child to parents there are many familiar and diminutive forms such as *sinočok* and *sinok* and archaism *fijam*, which is of Hungarian origin (ANDRIĆ 2014: 13; РАМАЧ 2010: 797). The noun *hlapec* (meaning "boy") and diminutive *hlapčik* can also be used for this purpose (Ruth. *Voni maju dvoh hlapcoh*; meaning *They have two sons*). A diminutive form takes over the function of the term *sin* in the Serbian language too. Hence, in addition to the noun *sin* in this function we find the term *dečak* (Serb. *Oni imaju dva dečaka*) and the nouns *sinak*, *mališan* and *klinac*.

There are a number of variants for female child to parents as well. Female descendant in Serbian is called *кћи*, *кћер*, *кћерка* or *ћерка* but in the same function we can find the noun *девојчица* (Serb. *Има једну девојчицу*; meaning *He has a daughter*). In Ruthenian the situation is more complicated for several reasons. First, because the term *cera* from Ruthenian folk songs, which corresponds to Serbian term *ćerka* and Slovakian term *dcera* (МАКИШОВА 2004: 159), joined the lexicon of archaisms. The term *cera* is probably shortened from Slovak *dcera*. It was recorded in the late 19th century in the ethnographic collections of Volodimir Hnaćuk (Рамач 1983: 191). Second, the most frequent term *dzivka* alternates with the term *dzivče* (Ruth. *Ma jedno dzivče;*

meaning *She has a daughter*). Third, in the Ruthenian language the lexeme *dzivka* means not only a daughter (Serb. *ćerka*), but also a girl (Serb. *cura*, *devojka*) and a loved person, i.e. girlfriend (Serb. *dragana*, *voljena osoba*). Thus in Ruthenian three correspondent relationships can be established – 1. *dzivka* : *daughter*; 2. *dzivka* : *girl*, and 3. *dzivka* : *girlfriend*. There are several terms for parents used instead of the common ones in all three languages. For example, most members of the Ruthenian national community in addition to the term *ocec* use alternative, familiar term *tato*, and diminutives *tatko* and *tatočko*. As far as mother is concerned the term *mac* is often replaced by familiar term *mama*, and diminutives *mamka* and *mamočka*. Young people use the terms *čale* and *keva* (ФЕЈСА 2012: 180-181), what represents direct Serbian influence. There also exist two old terms for parents – *apo* and *matka* (РАМАЧ 2010: 38, 379). The first term is borrowed from Hungarian (ANDRIĆ 2014: 11) and the second one is shared with Slovak. The Slovak language has more familiar terms for parents than the other two languages – *otecko, oco, ocko, ocino, ocinko, ocík; mamka, mamička, mamulienka*. Hypocoristics for male parent in Serbian are mostly *tatica*, *taja*, *tajo* and *tale*, and for female parent – *mamica*, *majčica* and *nana.*

The same happens with the terms for children, that is for brother and sister. The terms *brat* and *šestra* are used by each member of the Ruthenian national community. Young people, however, use a number of other lexemes. For example, instead of the term *brat* they mainly use diminutive *bracik*, then *bratija*, *brašo*, *burazer*, *tebra*, shortened forms of *bracik* and *burazer* – *braco* and *buraz*, as well as innovative terms *brader*, *bro* and *bruda* (the first two are anglicisms, a the third is probably germanism). Instead of the term *sister* young people use diminutives *šestrička*, *seka*, *seja* and anglicism *sister* (ФЕЈСА 2012: 183). The Serbian influence is evident.

It has been already mentioned that the terms for naming the children of our children in Ruthenian, Slovak and Serbian are similar, and there is also a term in these three languages which does not include the gender determination and may be used for grandson and granddaughter at the same time – Ruth. *unuče*, *unučatko*; Serb. *unuče*; Slov. *vnučence*.

In the investigated languages the next, third degree of kinship is formed by adding prefix *pra-*; in Ruthenian and Serbian for a boy the term is *praunuk* and for a girl *praunuka*, in Slovak for a boy *pravnuk* and for a girl *pravnuka* (MAKIŠOVA 2015: 35). For marking the fourth degree of kinship the prefix *pra-* is doubled (for ex. *prapraunuk*); in Ruthenian and Serbian prefix *čukun-* is used as well (for ex. *čukununuk*).

Generally speaking, the greatest similarity is observed in the terms referring to the family in the narrow sense. A previous study on the terms that mark family relations showed that the most frequent lexemes in the Ruthenian language are *ocec*, *mac*, *đido*, *sin*, *dzivka*, *brother* and *sister* (ФЕЙСА 2014: 96). This can be stated for Serbian and Slovak as well.

4. The Terms For Family Relations In Broader Sense

Ruthenian term	Slovak term	Serbian term
bači, fam. striko	strýk, strýc,strýko,fam. strýčko,	stric
andja	stryná, fam. strynka	strina
bači, fam. ujko	ujec, ujček, fam. ujo, ujko	ujak
andja, fam. teta	ujčiná, fam. ujčinka, teta, fam. tetka, tetuška	ujna
švekor	svokor	svekar
švekra	svokra	svekrva
ženov ocec	tesť	tast, punac
ženova mac	testiná	tašta, punica
mužov brat	zastar. dever, švagor	dever
mužova šestra	zastar. zolvica,zolva,	zaova

	švagriná	
šovgor	švagor	šurak, šogor
nina	švagriná	svastika
muž ocovej/macerovej šestri	svák, sváko	tetak
bratnjak	synovec, fam. synovček	bratanac, bratić, sinovac, nećak
šestrinjica	neter	bratanica, sinovica, nećaka
bratnjak	synovec	sestrić, nećak
šestrinjica	neter	sestričina, nećaka
bratnjak	bratanec, bratranec	ujaković, ujčević
bratnjak	bratanec, bratranec	bratanac, stričević
bratnjak	bratanec, bratranec	tetić, tetkić
šestrinjica	sesternica	sestra od ujaka
šestrinjica	sesternica	bratučeda, stričićna
šestrinjica	sesternica	tetićna, tetična
žec	zaťˇ, fam. zaťko	zet
njevesta	nevesta	snaha
svat	svat	prijatelj
svaha	svatka	prija
[kresni] kum	krstný otec, hovor. krstný	krsni kum
[kresna] kuma	krstná matka, krstná maťˇ, hovor. krstná mama, krstná	kuma
kumče	krstný syn	kumče
kumče	krstná dcéra	kumče

Table 3

As far as the terms for family relations in broader sense are concerned the Serbian terminology is the most complex one. The Ruthenian terminology is the simpliest one. For ex. the Ruthenian term *bači* covers the terms *stric*, *ujak* and *tečo* in Serbian, and *strýk* and *ujec* in Slovak. In the Serbian language we must take into account whether the family relationship is established through the female or the male line, not only in relations that occurred by blood, but also in relations that occurred by matrimonial bond. Therefore, when we use the terminology of kinship relations we must have in mind if a person is father's or mother's brother, respectively *stric* or *ujak*. The term for the wife of his father's brother is *strina*, and the term for the wife of his mother's brother is *ujna*. *Strina* and *ujna* in Serbian, and *stryná* and *ujčiná* in Slovak, are in Ruthenian covered by the same term *anđa*. In the *Ruthenian-Serbian dictionary* in the entry *anđa* there are eight meanings: 1. brother's wife (Serb. *snaha*, *snaja*, *deverka*); 2. wife's brother's wife (Serb. *šurakinja*, *šogorica*); 3. father's brother's wife (*strina*); 4. mother's brother's wife (*ujna*); 5. husband's brother's wife (*jetrva*); 6. husband's married sister (*zaova*); 7. wife's married sister (*svastika*); 8. older woman (*tetka*, *majka*) (РАМАЧ 2010: 36). This example clearly illustrates how simplified the terminology for family relations in Ruthenian is.

Simplification of the Ruthenian kinship relations system in comparison to the Serbian one is particularly noticeable at the level at which sister`s and brother's children are named; brother's son is *bratanac*, *bratić*, *sinovac*, *nećak*, brother's daughter is *bratanica*, *sinovica*, *nećaka*, sister's son is *sestrić*, *nećak* and sister's daughter is *sestričina*, *nećaka*. Sister`s and brother`s male children in the Ruthenian language are called *bratnjaci*, and sister`s and brother`s female children are called *šestrinjici / šestranjici*. The Slovak terminology for these relations is somewhere in the middle between Serbian and Ruthenian, but closer to Serbian since there exist *sinovec*, *neter*, *bratanec* and *sesternica*. Although the terms *bratnjak* and *šestrinjica / šestranjica* take a stable place in the kinship terminology system of the Ruthenian language a study of the language of youth, however,

pointed to the use of lexemes *brat* and *šestra* in the same meaning which is influenced by Serbian (ФЕЙСА 2014: 104).

The case of the term *teta* is interesting because we can not talk only about the immediate impact of Serbian, but also about indirect, stimulative impact due to the fact that the lexeme *teta*, meaning mother's brother's wife also exists in the Carpathian area. It exists in the Slovak language too (МАКИШОВА 2004: 158). The terms *bači* and *teta* appear in the language of youth as synonyms for traditional Ruthenian terms *šovgor* (wife`s brother) and *nina* (wife`s sister). The term *šovgor* has its equivalents in Slovak (*švagor*) and Serbian (*šogor*), but the term *nina* exists only in Ruthenian.

The terms *dever*, *šure*, *zaova* and *šurnjaja* are not a part of the Ruthenian traditional terminology system for labeling kinship relations but they may be heard by the Ruthenian language speakers, especially by those from the mixed, Serbian-Ruthenian marriages (Фейса 2014: 105). Considering that all Ruthenians are bilingual Serbian influence will increase and we can assume that the use of these terms will increase in time as well.

Generally speaking, as far as the Ruthenian system of kinship terminology is concerned, at the beginning of the 21st century the speakers of the Ruthenian language are faced with a choice between two sets of terms – on the one hand, the traditional set, in which the lexemes *bači* and *anđa* are result of coexistence with the Hungarians in the Hungary kingdom, or in the former Austro-Hungarian Empire and, on the other hand, a set of recent origin, whose gradual entry began after the immigration of the Ruthenians to Bačka in the middle of the 18th century, living with the Serbs. Some elements of the Serbian system of kinship terminology, especially among young people, began to modify the traditional set. This especially applies to terms *stric*, *strina*, *ujak*, *ujna* and *teta*.

Whereas the term *bači* is very frequent in Ruthenian, covering several kinship terms in Serbian and Slovak, it is important to add that the term exists in Slovak but it is used to address only the unknown or less known people who are not in any family relationship.

Among the terms for family relations in broader sense that are created through marital connections the greatest correspondence is observed in the terms for son-in-law – Ruth. *žec*, Slov. *zať*, Serb. *zet*; for husband`s / wife`s father – Ruth. *švekor*, Slov. *svokor*, Serb. *svekar*; for husband`s / wife`s mother – Ruth. *švekra*, Slov. *svokra*, Serb. *svekrva*; for brother-in-law (wife`s brother) – Ruth. *šovgor*, Slov. *švagor*, Serb. *šogor* (besides *šurak*). Slovak and Ruthenian share the terms *svat* and *njevesta*, and Ruthenian and Serbian share the terms *kum* and *kumče*.

Conclusions

In the paper the Ruthenian kinship relations terms have been compared with the Serbian and the Slovak ones. The Serbian kinship relations system is the most complex one. For instance, the Ruthenian term *bači* covers the meanings of Serbian *ujak*, *stric* and *tečo*, and the Ruthenian term *anđa* covers the meanings of *ujna*, *strina* and *tetka*. The situation is similar in Slovak since the term *bači* covers the meanings of *strýk* and *ujec*. Simplification of the Ruthenian kinship relations system in relation to the Serbian kinship relations system is particularly evident at the level at which relations for sister`s and brother's children are expressed; Ruthenian *bratnjak*, respectively *šestrinjica / šestranjica* occur as equivalent terms to Serbian *bratanac*, *bratić*, *sinovac*, *nećak* and *sestrić*, respectively *bratanica*, *sinovica*, *nećaka* and *sestričina*.

Ruthenian lexeme *dzivka* stands out because it covers three meanings that is three lexemes of the Serbian and Slovak languages – daughter, girl and girlfriend (for ex. Serb. 1. *ćerka / kći*; 2. *devojčica / cura*; 3. *devojka / dragana*).

The highest degree of similarity between the kinship terms in Ruthenian, Serbian and Slovak is noticed in the terms conveying names of male and female persons of family relations in the narrow sense, for ex. Ruth. *ocec* : Serb. *otac* : Slov. *otec*; Ruth. *mac* : Serb. *majka* : Slov. *matka*; Ruth. *brat* : Serb. *brat* : Slov. *brat*; Ruth. *šestra* : Serb. *sestra* : Slov. *sestra*; Ruth. *sin* : Serb. *sin* : Slov. *syn*; Ruth. *unuk* : Serb. *unuk* : Slov. *vnuk*; Ruth. *unuka* : Serb. *unuka* : Slov. *vnučka*.

Most of the Ruthenian kinship relations terms are of Slavic origin but there are several hungarisms (*bači*, *anđa*, *apo*, *fijam*) and a germanism (*šovgor*). The obsolete lexeme *cera* is etymologically connected to Slovak lexeme *dcera*. Since Ruthenian and Serbian coexist in Serbia / Vojvodina, and Serbian presents the majority language, it is most likely that in the future the influence of the Serbian language concerning the terminology of kinship relations in the Ruthenian language will increase. In the language of young Ruthenians *ujo*, *teta*, *dever*, *šure* and others can already be heard.

References

ANDRIĆ, Edita (2014), "Sličnosti i razlike u terminologiji krvnog srodstva u mađarskom i srpskom jeziku", u: M. Dudok (ur.) *Diskursi manjinskih jezika, književnosti i kultura u jugoistočnoj i srednjoj Evropi II*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 9-17.

БЈЕЛЕТИЋ, Марта (1994), "Терминологија крвног сродства у српскохрватском језику", *Јужнословенски филолог, I*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 199-207.

VUKOVIĆ, Gordana (1980), "Nazivi za obeležavanje srodnika", *Kontrastivna jezička istraživanja*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 253-265.

Хорњак Михајло (2006). "Бачко-сремски Русини", у: Фејса, Михайло (ред.), *Русини/Руснаци/Ruthenians (1745-2005) I*, Нови Сад: Филозофски факултет - Одсек за русинистику, ИК Прометеј, КПД ДОК - Куцура, 23-73.

LALIKOVÁ, Tatiana (1989), "O staršej slovenskej príbuzenskej terminológii", *Slovenská reč, 54*, 2, 88-96.

МАКИШОВА, Ана (2004), "Називи за обележавање родбинских односа у словачком и српском језику", *Славистика, 8*, 155-163.

MAKIŠOVA, Anna i Tyrova Zuzana (2015). "Vyznam a používanie terminov na označovanie pribuzenskych vztahov v slovenčine u žiakov osmeho ročnika zakladnej školy vo Vojvodine", u: Andrić Edit (red.) *Iz riznice multijezičke Vojvodine: Jezik-kultura-društvo: sistem rodbinskih odnosa u jezicima nacionalnih zajednica u Vojvodini*, Novi Sad: Pedagoški zavod Vojvodine, Filozofski fakultet, 7-32.

MARJANOVIĆ, Ana i Savić, Svenka (1982), "Usvajanje i razumevanje termina za označavanje rodbinskih odnosa kod školske dece", *Prilozi proučavanju jezika, 18*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 27-32.

РАМАЧ, Юлиян (1983), *Руска лексика*, Нови Сад: Универзитет у Новим Садзе, Филозофски факултет, Институт за педаґоґию, Катедра за руски язик и литературу.

РАМАЧ, Юлиян, Фейса, Михайло и Медєши, Гелена (1995), *Српско-русински речник / Сербско-руски словнїк*, I, Беоґрад – Нови Сад: Завод за учебнїки и наставни средства – Универзитет у Новом Садзе, Филозофски факултет, Катедра за руски язик и литературу – Дружтво за руски язик и литературу.

РАМАЧ, Юлиян, Фейса, Михайло и Медєши, Гелена (1997), *Српско-русински речник / Сербско-руски словнїк*, II, Беоґрад – Нови Сад: Завод за учебнїки и наставни средства – Универзитет у Новом Садзе, Филозофски факултет, Катедра за руски язик и литературу – Дружтво за руски язик и литературу.

РАМАЧ, Юлиян (2002), *Ґраматика руского язика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

РАМАЧ, Юлиян, Тимко-Дїтко, Оксана, Медєши, Гелена и Фейса, Михайло (2010), *Руско-сербски словнїк / Русинско-српски речник*, Нови Сад: Универзитет у Новом Садзе, Филозофски факултет, Катедра за руски язик и литературу и Завод за културу войводянских Руснацох.

SAVIĆ, Svenka i Radović, Danijela (2014), "Upotreba i značenje termina za označavanje rodbinskih odnosa učenika VIII razreda osnovne škole: srpski jezik", u: S. Savić i D.

Radović (red.) *Iz riznice multijezičke Vojvodine: Jezik-kultura-društvo: sistem rodbinskih odnosa u jezicima nacionalnih zajednica u Vojvodini*, Novi Sad: Pedagoški zavod Vojvodine, Filozofski fakultet, 13-45.

ФЕЈСА, Михајло (2010), *Нова Србија и њена русинска мањина / Нова Сербия и єй руска меншина / The New Serbia And Its Ruthenian Minority*, Нови Сад: ИК Прометеј, КПД ДОК.

ФЕЈСА, Михајло (2012), „Ословљавање у русинском језику: ословљавање у двојезичној основној школи у Куцури / Ословйованє у руским язику: ословйованє у двоязичней основней школи у Коцуре“, u: *Zbornik Pedagoškog zavoda Vojvodine, 8: Iz riznice multijezičke Vojvodine*, Novi Sad: Pedagoški zavod, 168-187.

ФЕЙСА, Михайло (2014), "Употреба и значенє терминох за родзински одношеня школярох VIII класох основней школи у Войводини: руски язик", u: Svenka Savić i Danijela Radović (red.) *Iz riznice multijezičke Vojvodine: Jezik-kultura-društvo: sistem rodbinskih odnosa u jezicima nacionalnih zajednica u Vojvodini*, Novi Sad: Pedagoški zavod Vojvodine, Filozofski fakultet, 93-128.

*The paper is a product of projects No187002 and No 187017, funded by the Ministry of Science of the Republic of Serbia.

SOME LINGUISTIC PARTICULARITIES OF TRANSYLVANIAN SPEECH IN SOME ROMANIAN VILLAGES FROM THE SERBIAN BANAT

UNELE PARTICULARITĂŢI LINGVISTICE ALE GRAIULUI ARDELENESC VORBIT ÎN UNELE SATE ROMÂNEŞTI DIN BANATUL SÂRBESC

Romanţa IOVANOVICI
Institutul pentru Editarea Manualelor din Novi Sad, Serbia
E-mail: romancajovanovic@yahoo.com

Virginia POPOVIĆ[1]
Universitatea din Novi Sad, Facultatea de Filosofie,
E-mail: popovic.virdjinija@ff.uns.ac.rs

Abstract

This paper trying to demonstrate some linguistic features that appear on Transylvanian origin population in two Romanian villages in Serbian Banat, Vojvodina (Satu Nou and Sân Mihai). We chose these villages because those are not purely Transylvanian (as are other villages in the Serbian Banat), the population from this part of Serbia has the origin from Romanian Banat and Oltenia, where we discovered specific features of Transylvanian speech, preserved until nowadays, against influences from other dialects and strong influence of Serbian language. This paper will discover some identical lexemes in both places, but also different from lexemes of neighboring localities, populated only by Romanian from Banat region; some lexemes with different origin that coexist in two local dialects and lexical elements found on Serbian population of Transylvanian origin. Our intention is to explore some peculiarities of less studied Transylvanian speech from Sebian Banat region, representing an initiation into future researches on the peculiarities of speech of endangered population in Serbian Banat.

Rezumat

În lucrarea de faţă vom încerca să demonstrăm unele caracteristici lingvistice care apar în două sate din Banatul sârbesc, Voivodina (Satu Nou şi Sân Mihai), la populaţia de provenienţă ardelenească. Am ales aceste sate datorită faptului că ele nu sunt pur ardeleneşti (precum sunt alte sate din Banatul sârbesc) ci populaţia de aici este cea de provenienţă bănăţeană şi olteană, unde am descoperit particularităţi ale graiului ardelenesc păstrate până în zilele de azi, în contra influenţelor din alte graiuri şi a influenţei mari a limbii sârbe. La fel, în lucrare vom descoperi unele lexeme identice în ambele localităţi şi diferite de lexemele din localităţile învecinate, populate numai cu români bănăţeni; unele lexeme de origine diferită care coexistă în cele două graiuri locale precum şi elemente lexicale sârbeşti găsite la populaţia de provenienţă ardelenească. Intenţia noastră era să cercetăm unele particularităţi ale graiului ardelenesc foarte puţin cercetate în Banatul sârbesc, ceea ce reprezintă o iniţiere în cercetările viitoare pe teren asupra particularităţilor de grai a populaţiei pe cale de dispariţie în Banatul Sârbesc.

[1] Lucrarea este realizată în cadrul proiectului *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*, nr. proiect 178002, finanţat de Ministerul Educaţiei şi Ştiinţei al Republicii Serbia.

Keywords: *Transylvanian speech, Serbian Banat, vocabulary, Satu Nou, Sân Mihai*

Cuvinte-cheie: *graiul ardelenesc, Banatul sârbesc, lexic, Satu Nou, Sân Mihai*

Introducere

Prima atestare documentară a localităţilor cu populaţie ardelenească în Banatul sârbesc datează încă din 1331, de ex. Satul Torac care a fost amintit în listele de dijme şi zeciuieli papale. În urma războiului austro-turc dintre anii 1713-1718 şi mai apoi a Păcii de la Passarovitz (1718), Toracul, împreună cu celelalte aşezări bănăţene, devine proprietate a Casei Imperiale Austriece. La patru decenii după aceea începe colonizarea Banatului cu elemente „germano-catolice", iar conform Ordinului Curţii de la Viena, din 14 iulie 1765, semnat de Maria Tereza, „toate satele româneşti aflate în calea coloniştilor germani trebuiau mutate în alte părţi" (Roşu 1997:26). Este vorba de Patentul de colonizare al împărătesei Maria Tereza din 25 februarie 1763, prin care ordona mutarea populaţiei româneşti în partea de sud a Torontalului, pentru a face loc coloniştilor şvabi. Astfel românii din Săcălaz (de lângă Timişoara) şi din Serdin (de peste Mureş, Crişana), căruia coloniştii germani i-au schimbat numele în Schöndorf, adică „Sat Frumos" (astăzi Frumuşeni), şi-au părăsit vetrele străbune şi au plecat spre malul Timişelului, Bega de astăzi, ajungând undeva pe teritoriul Banatului sârbesc de nord din cadrul Voivodinei de azi.

Românii au fost colonizaţi pe teritoriul Banatului Sârbesc (în P. A. Voivodina - Republica Serbia), în cea mai mare parte în secolul al XVIII-lea şi în primele decenii ale secolului al XIX-lea din părţile de răsărit ale Banatului, însă în mai multe localităţi au venit şi locuitori din alte părţi ale spaţiului etnic românesc. Această populaţie nou-venită s-a stabilit în localităţile care au existat încă din perioada stăpânirii turceşti, chiar şi din Evul Mediu, pe când doar în câteva cazuri au fost înfiinţate localităţi noi. În dependenţă de originea locuitorilor, localităţile româneşti le putem împărţi în câteva grupuri. Primul grup îl formează localităţile din jurul Vârşeţului, „de la codru", în care trăieşte populaţie bănăţeană autohtonă, despre care există indicii că ar fi şi cele mai vechi localităţi româneşti din partea noastră a Banatului. Este vorba despre satele Sredişteа Mică, Marcovăţ, Coştei, Voivodinţ, Sălciţa, Iablanca şi Mesici, cărora le trebuie adăugate şi localităţile de câmpie din jurul Vârşeţului, şi anume Jamul Mic, Vlaicovăţ şi Rătişor, cât şi Grebenaţul de la marginea Dunelor Deliblăţii. Grupul al doilea îl formează localităţile din câmpia Banatului, aşa-numitele „sate de pustă", în care la fel trăiesc români bănăţeni: Alibunar, Seleuş, Bariţe (Sân-Ianăş), Nicolinţ, Vladimirovaţ (Petrovasâla), Uzdin, Ecica, Sutiesca (Sărcia) şi Toracu Mare, cât şi localităţile din partea extremă sudică a Banatului – Doloave, Maramorac şi Deliblata.

Ardelenii s-au stabilit în localităţile din grupul al treilea, şi anume la Iancov Most (Iancaid), Clec, Ovcea, Glogoni, Iabuca, iar parţial şi la Satu Nou, Ecica, Seleuş, Alibunar şi Locve (Sân-Mihai). Românii din Oltenia s-au aşezat la Straja, Satu Nou şi Sân-Mihai, pe când locuitorii Toracului Mic au venit din Crişana. Într-un număr mai mic, în timpurile trecute, românii trăiau şi în alte localităţi din Banat, însă aceştia cu timpul s-au asimilat cu populaţia sârbă majoritară (Rusko Selo, Dobriţa şi altele). În sfârşit, această populaţie a fost şi este prezentă şi în oraşele bănăţene, şi anume în Biserica Albă, Cuvin, Vârşeţ şi Panciova, iar într-un număr mai mic şi în Becicherecul Mare (Zrenianin) şi Kikinda.

Cele mai mari localităţi populate cu români au fost înfiinţate pe teritoriul Graniţei Militare. Unele dintre acestea au existat şi în perioada stăpânirii turceşti (Alibunar, Seleuş, Nicolinţ, Sân-Mihai etc.), astfel că populaţia nou-venită i-a întâlnit aici pe băştinaşi, pe când altele au fost înfiinţate abia prin colonizare (Satu Nou, Petrovasâla etc). Unele dintre aceste sate erau populate în exclusivitate cu români, pe când în altele aceştia trăiau împreună cu sârbii sau cu germanii, câteodată şi cu maghiarii. Cele mai numeroase localităţi româneşti se găseau în împrejurimile Vârşeţului, însă după numărul locuitorilor acestea nu se puteau compara cu localităţile din Graniţă. În ele trăia populaţia românească autohtonă, însă şi aici au avut loc colonizări. În afară de câteva excepţii (Vlaicovăţ, Mărghita, parţial Marcovăţ şi Iablanca), este vorba despre sate româneşti

compacte din punct de vedere etnic, dar cu o poziţie materială mai nefavorabilă decât cea prezentă în localităţile din Graniţă. Românii s-au stabilit şi în câteva localităţi din Banatul Central, în împrejurimile Becicherecului Mare (Toracu Mare, Toracu Mic, Iancaid, Ecica, Sărcia, Clec). În oraşe, elementul românesc era prezent din timpuri străvechi, însă din punct de vedere numeric şi material era mai slab decât cel german, sârbesc sau cel maghiar.

Ardelenii din Banatul Sârbesc

Românii originari din alte părţi ale Transilvaniei sunt numiţi ardeleni, iar în limba sârbă *erdeljci*. Majoritatea sunt de origine din Crişana şi regiunea Mureşului însă nu se cunoaşte cu exactitate din ce localităţi au emigrat, pe parcursul secolului al XVIII-lea. Ardelenii, sau ca o subdiviziune a acestora şi crişanii, se deosebesc de bănăţeni prin grai, port şi obiceiuri. Unii s-au contopit cu bănăţenii în localităţile unde s-au amestecat cu aceştea, iar localităţi care păstrează caracterul etnografic ardelean sunt cele mai aproape de Tisa, unde s-au aşezat la graniţa militară Austro-Ungară, cum ar fi Iancaid (Jankov Most), Ecica, Clec, Glogoni, Iabuca sau Ovcea de lângă Belgrad (unde românii au venit după răscoala lui Horia, Cloşca şi Crişan). Ardeleni la origine sunt şi românii din Toracul Mic.

Populaţie de origine ardelenească există şi în alte sate din Banatul sârbesc, unde trăiesc împreună cu populaţia venită din Oltenia, despre care nu există foarte multe cercetări lingvistice. Acestea sunt localităţile localităţi situate în Banatul de Sud – Satu Nou şi Sân Mihai. În ceea ce priveşte cercetarea dialectologică, studii de specialitate despre populaţia ardelenească sunt destul de rare şi că nu există un dicţionar al graiurilor româneşti vorbite în această zonă. Pe lângă munca de pionierat a lui Picot, Miklosich şi Weigand, puţinele studii publicate despre graiurile româneşti din Banatul sârbesc sunt legate de numele lingvistului şi dialectologului Radu Flora, care semnează două studii importante: *Dijalektološki profil rumunskih banatskih govora sa vršačkog područja (Profilul dialectologic al graiurilor româneşti bănăţene din zona Vârşeţului)*, publicată în 1962, şi *Rumunski banatski govori u svetlu lingvističke geografije* (*Graiurile româneşti bănăţene în lumina geografiei lingvistice)*, apărută în 1971. Cercetările dialectologice ale lui Flora s-au desfăşurat între 1951 şi 1957, cu scopul de a culege material pentru ALBI (*Atlasul Lingvistic al graiurilor româneşti din Banatul iugoslav),* rămas şi în ziua de astăzi în manuscris.

Localitatea Satu Nou este situată pe şoseaua internaţională Panciova – Timişoara, la 15 km de Panciova şi potrivit ultimelor date statistice, în localitate trăiesc peste 8.000 de locuitori, dintre care 65% sunt sârbi şi aproape 30% sunt români. În localitatea trăiesc români bănăţeni, olteni şi ardeleni. Când este vorba despre graiul vorbit de locuitorii din Satu Nou, semnalăm particularităţi care îi diferenţiază de restul populaţiei româneşti. Unul dintre cele mai relevante particularităţi în acest sens este prezenţa diftongului *ĭa* (*ea*) în poziţie *e* (Flora 1952) dar şi această tendinţă are linie descendentă, tinerele generaţii folosind în paralel şi diftongul *ie*, în loc de *ia*. Locuitorii sunt cunoscuţi sub denumirea de *boboci***.** Cuvântul provine de la cuvântul *boboc* – pui de gâscă, aşa cum denumesc ei aceste animale şi probabil că mai întâi denumirea le-a fost dată de bănăţeni, care nu au în vocabularul lor cuvântul *boboc*. Astăzi denumirea populaţiei din Satu Nou este generalizată, şi ei înşişi zicându-şi *boboci*. Cu acest termen sunt desemnaţi şi în mijloacele mass-media în limba română, atât în cele tipărite cât şi în cele electronice.

În sat există şcoală în care se frecventează cursurile şi în limba română la clasele I – VIII. Bobocii participă în mod activ la viaţa culturală a românilor din Voivodina, fiind buni păstrători ai tradiţiilor şi datinilor strămoşeşti. În cadrul Căminului cultural se desfăşoară o activitate remarcabilă în slujba păstrării valorilor culturale şi artistice ale etniei române din Satu Nou, la care se adaugă şi activitatea altor asociaţii din localitate.

Din istoria localităţii semnalăm câteva momente importante pentru cercetarea noastră, pe care le vom expune succint.

Potrivit datelor oferite de documentele istorice, localitatea Satu Nou apare pe teritoriul pe care se găseşte astăzi prima dată pe o hartă din anul 1776. A fost înfiinţată prin unirea populaţiei din localitatea situată mai spre sud de Satu Nou actual – numită Valea Mare şi localitatea Zeldoş,

aşezată spre localitatea Crepaja, mai la nord de vatra actuală a satului. Populaţia strămutată din Valea Mare este după toate probabilităţile populaţie de origine oltenească, iar cea din Zeldoş bănăţeană şi ardelenească. Despre această structură a populaţiei româneşti din sat există şi o tradiţie orală. Astfel, şi astăzi în sat există împărţirea locuitorilor de origine română în *ţărăni* şi *ghilăzăni*, ca urmare a faptului că provin din două localităţi diferite. Astfel, *ţărănii* sunt locuitorii din partea de est a satului, iar cei din partea vestică sunt *ghilăzăni*. Ţărănii sunt de origine din Oltenia. În această parte a Banatului denumirea de *ţăran* nu înseamnă agricultor, căci pentru această îndeletnicire se foloseşte termenul de origine germană *paorie* (< Bauer), ci locuitor descendent din Ţara Românescă, din care a făcut parte şi Oltenia. Bineînţeles că odată cu venirea lor în noua regiune, ei au adus şi propriile particularităţile de limbă. În Satu Nou grupul oltenesc era mai numeros, fapt care a dus la impunerea anumitor forme olteneşti şi restului românilor, cu toate că şi bănăţenii, dar şi ardelenii şi-au păstrat unele particularităţi. Astfel de exemplu, în localitate pentru noţiunea de *pulpă de pui* coexistă doi termeni; *ţâmp*, cuvânt de provenienţă maghiară dealtfel semnalată în graiurile bănăţene şi de tip ardelenesc, şi *cotoi*, cuvânt oltenesc.

Pe parcursul dezvoltării localităţii cele trei grupuri s-au asimilat treptat preluând unii de la alţii particularităţi de grai, obiceiurile, datinile şi portul. Populaţia românească din localitate este într-o decadeţă demografică eclatantă, amintim doar că în anul 1918 circa 80% au fost români, astăzi sunt în jur de 30%, iar numărul scade în continuare, cu repercursiuni negative şi asupra limbii române vorbite în localitate.

Cea de-a doua localitate din Banatul de Sud este Sân-Mihai. Este situată la 15 km de Alibunar, pe şoseaua Alibunar – Plandişte. Este o localitate frumos aranjată, cu o viaţă culturală şi socială bogată. Are şcoală cu limbă de predare română la clasele I – VIII înfiinţată în anul 1765, cămin cultural, societate cultural-artistică şi alte asociaţii. Un număr mare de români au părăsit localitatea şi s-au stabilit în străinătate, cel mai mult în America, fapt care a dus la o decădere demografică. Locuitori vorbesc o limbă românească întrepătrunsă atât de elemente bănăţene dar şi cu particularităţi ardeleneşti şi olteneşti.

Localitatea este foarte veche, primele elemente despre o aşezare umană pe vatra veche a localităţii, pe locul numit Grindul boilor, au fost atestate din vremuri foarte vechi, fapt confirmat şi de săpăturile arheologice care au scos la lumină printre altele şi monede pe care era încrustată stema Romei. Primul document scris aminteşte despre existenţa unei localităţi în anul 1332, care apare ulterior cu denumiri asemănătoare celei româneşti de astăzi în diferite documente şi registre, deşi în ele nu este înregistrată originea populaţiei. Prima dată mai certă privind venirea populaţiei româneşti pe vatra localităţii Sân-Mihai este legată de anul 1740, după alungarea turcilor din această parte a Banatului. În acel an se aminteşte venirea a 40 de familii olteneşti, prin migrare secundară din părţile de nord ale Banatului şi stabilirea lor în Sân-Mihaiul de astăzi. Urmează extinderea localităţii prin venirea populaţiei româneşti în câteva valuri migratoare. Satul este înregistrat cu această denumire şi pe harta lui Griselini din anul 1776, după ce în perioada anilor 1761–1768 în localitate vine un număr mare de familii din Oltenia, Ardeal şi Banat ca urmare a încadrării localităţii în Graniţa militară bănăţeană. Astfel structura populaţiei româneşti din Sân-Mihai se prezintă asemănătoare cu cea din Satu Nou. Spre deosebire de Satu Nou, în localitate trăieşte populaţie preponderent românească.

Evoluţia vieţii sociale şi culturale a celor trei grupuri de populaţie se desfăşoară pe acelaşi făgaş ca şi în Satu Nou. Şi aici, ca şi în Satu Nou, bănăţenii fiind mai puţini la număr nu reuşesc să-şi impună întru totul particularităţile de grai şi port, astfel că de-a lungul generaţiilor persistă particularităţile olteneşti, dar şi ardeleneşti. Cât priveşte tradiţiile populare, ele sunt general româneşti şi nu s-a făcut o stratificare a lor în această localitate.

Potrivit datelor recensământului din 2002, localitatea are 2824 de locuitori, dintre care 1819 români.

La Sân-Mihai se desfăşoară o bogată viaţă culturală, în localitate fiind organizate diferite manifestări culturale ale românilor din această zonă a Banatului. Şi Sân-Mihaiul are o monografie a

satului în care a fost redată dezvoltarea socială, economică şi culturală a satului de la înfiinţare, până la data tipării ei.

Note lexicale din graiurile vorbite în cele două localităţi (Satu Nou, Sân Mihai)

Este un lucru bine cunoscut şi general acceptat, semnalt pentru prima dată de distinsul dialectolog bănăţean, Radu Flora, că în Banatul sârbesc se vorbesc trei tipuri de graiuri: bănăţean, ardelenesc şi oltenesc. În cele ce urmează vom reliefa câteva din elementele lexicale care apar în graiuriele locale amintite.

Lexeme identice în ambele localităţi şi diferite de lexemele din localităţile învecinate, populate numai cu români bănăţeni

Există un număr oarecare de elemente lexicale olteneşti păstrate în toate cele trei graiuri, elemente moştenite din ţara de baştină a oltenilor. Dintre acestea amintim:

limba literară	Satu Nou, Sân Mihai	forma bănăţeană
farfurie	***taier***	***cineri***

Aceste două cuvinte reprezintă în fond două variante fonetice ale aceluiaşi cuvânt de origine maghiară - *tányér*. Forma bănăţeană prezintă o modificare fonetică frecventă apărută în urma asimilaţiei vocalice **a - i** sub influenţa consoanei palatalizate din silaba următoare, care a dus la apariţia formei **tinier*, cu vocala **i** în faţa lui **t**, ceea ce a creat condiţii pentru acţionarea unei legi fonetice specifice graiurilor bănăţene, adică palatalizarea dentalelor, ridicată la nivel de africatizare. Din acest proces a rezultat transformarea dentalei **t** în africata prepalatală **ã**, care după modul de formare şi locul de articulare se apropie de vocala prepalatală **ã** din limba sârbă.

limba literară	la Satu Nou, Sân Mihai	forma bănăţeană
găsi	***găsî***	***afla***

Cuvântul *afla* este de origine latină (*afflare*) şi reprezintă un cuvânt din fondul vechi lexical. Spre deosebire de acesta, *a găsî* îşi are etimonul în cuvântul slav *gasiti* şi în limba literară apare în varianta fonetică *a găsi* (v. DEX, p. 366).

limba literară	la Satu Nou, Sân Mihai	forma bănăţeană
gunoi	***gunoi***	***bucl'uc***

Cuvântul *gunoi* este un împrumut din vechea bulgară. Pe de altă parte, cuvântul bănăţean provine de asemenea din limba slavă *bokljuk*, care are drept etimon un cuvânt turcesc. Interesant de menţionat faptul că cercetătorul Dorin Gămulescu înregistrează acest cuvânt pe întreg teritoriul Banatului, admiţând doar originea turcească a acestui lexem. (Gămulescu 1974: 94).

Această constataţie ne îndreptăţeşte să acceptăm că lexemul turcesc a intrat în vocabularul limbii române pe două căi. Este corectă stabilirea limbii turceşti ca origine a acestui cuvânt., dar menţionăm că în limba română cuvântul are două semnificaţii: în limba literară *bucluc* înseamnă *necaz* , iar în graiuri – *gunoi*, ceea ce dovedeşte existenţa a două căi diferite prin care cuvântul a fost împrumutat. În graiurile aparţinând subdialectului muntean acest cuvânt a intrat direct din turcă, iar de acolo şi în varianta literară, iar în subdialectul bănăţean, prin filieră sârbă, ceea ce a dus la deplasarea semantică a acestuia. Pentru a dovedi constatarea noastă apelăm la următoarea modificare fonetică: prezenţa consoanei laterale nepalatalizate ***l*** din forma literară se opune variantei fonetice cu consoană palatalizată *lj* din forma dialectală, ceea ce demonstrează fonetismul sârbesc prin a cărui filieră cuvântul a pătruns în vocabularul graiurilor cercetate de noi.

forma literară	la Satu Nou, Sân Mihai	forma bănăţeană
lipie	***lipie***	***tălăniţă***

Lexemul *lipie* este încă un exemplu elocvent de diferenţiere a vorbitorilor din localităţile amintite. În cercetările sale Radu Flora aminteşte de acest cuvânt înregistrat la Satu Nou, cu precizarea că în sat se aude şi cuvântul bănăţean *tălăniţă* (Flora 1971: 252).

forma literară	la Satu Nou, Sân Mihai	forma bănăţeană
mireasă	***miriasă***	***govie, cinără***

Referitor la aceste două perechi de lexeme constatăm că în graiurile ardeleşti circulă lexemele înregistrate pe o arie foarte largă a limbii române - cuvântul *mireasă* apare pe întreg teritoriul Transilvaniei (NALR Transilvania, Material necartografiat, p. 340). , el fiind înregistrat şi în limba română literar.

Spre deosebire de cuvântul *mireasă*, cuvânt *cinără* din Banat este în esenţă un calc după modelul limbii sîrbe unde cuvântul *mlada* are seminifcaţie şi de mireasă (Ibidem).

forma literară	la Satu Nou, Sân Mihai	forma bănăţeană
orez	***oriez***	***pilau***

Cuvântul bănăţean provine de la cuvântul sârbesc *pilav* care este în fond de origine turcă, iar graiurile cercetate prezintă preferinţă pentru lexemul *orez*, curent şi în limba literară.

forma literară	la Satu Nou, Sân Mihai	forma bănăţeană
păr	***păr***	***k'ică***

Este interesantă forma bănăţeană în care s-a produs deplasarea semantică a cuvântului de origine slavă *chică*, care în graiurile bănăţene şi-a generalizat semnificaţia la *păr*, nu numai la un anumit mod de adunare a părului într-o coadă împletită. Cuvântul păr este de origine latină (< lat. *pillum*).

forma literară	la Satu Nou, Sân Mihai	forma bănăţeană
zahăr	***zar***	***mierie***

Cuvântul *zar* a luat naştere prin constrângere din forma *zahăr*, după ce aspiranta **h** a dispărut. De altfel, asemenea forme de constrângere în urma căderii consoanei velare aspirate **h** avem în cuvintele *par*, de la *pahar*, fenomen cunoscut şi în limba sârbă - *sahat* > *sat*.

Lexeme de origine diferită care coexistă în cele două graiuri locale

Pe lângă cuvintele amintite mai sus există un anumit număr de lexeme care coexistă în aceeaşi localitate, unul dintre ele fiind înregistrat şi în localităţile unde trăieşte populaţie de origine bănăţeană.

forma literară	forma dialectală
dop	***d^{u}op, astupuş, śep***

Cuvântul *astupuş* a derivat de la cuvântul *a astupa* (< lat. *astuppare*, DEX, p. 58) cu sufixul **-uş** de origine maghiară, în timp ce forma *śep* este evident un împrumut din limba sârbă.

forma literară	la Satu Nou, Sân Mihai	forma bănăţeană
fântână	***bunari***	***fîntînă***

Această pereche de lexeme este interesantă din aspectul originii cuvintelor care stau în opoziţie. În multe dintre graiurile bănăţene se aude acest cuvânt împrumutat din limba sârbă, în esenţă el fiind un turcism. Bănăţenii l-au adaptat sistemului fonetic astfel că semnalăm prezenţa terminaţiei **-ar^{i}** cu consoana alveolară vibrantă palatalizată **r^{i}**. Sufixul cu acest **r** palatalizat apare frecvent în cuvinte bănăţene **morar^{i}, rotar^{i}** etc.

forma literară	la Satu Nou, Sân Mihai	forma bănăţeană
sticlă	***sticlă***	***uiagă, oiagă***

Aceeaşi situaţie este semnalată şi în cazul aceastei perechi de lexeme. *Sticlă* este cuvânt curent în limba standard, cu menţionarea că în graiurile ardeleneşti acesta este un cuvânt semantic polivalent*: sticlă* înseamnă *material, geam* şi *butelie.* Prin noţiunea de *oiagă*, de origine maghiară, bănăţenii subînţeleg materialul ca atare. Pentru semnificaţia *geam* se foloseşte lexemul *ochece* (pl. *ocheţ),* iar pentru *butelie*, cuvântul de origine germană *flaşă*. Aceeaşi variaţie semantică semnalează şi graiul din Sân Mihai.

forma literară	la Satu Nou, Sân Mihai	forma bănăţeană
pulpă de pui	***cotoi***	***ţâmp***

Opoziţia *ţâmp - cotoi* este una dintre cele mai caracteristice perechi de lexeme. Cuvântul *cotoi* apare curent numai în graiul din Satu Nou. Conform „Noului Atlas lingvistic român pe regiuni”, Oltenia apara pe o arie oltenească întinsă, fiind puţin cunoscut în alte părţi ale ariei dialectale dacoromâne. În esenţă este un cuvânt format pe teritoriul Olteniei ca derivat de la *cot* prin adăugarea sufixului augmentatival **-oi.**

Având în vedere că graiurile ardeleneşti nu au o individualitate bine definită în sistemul dialectologic al limbii române, nu au fost create condiţii lingvistice, ca acest cuvânt să fie extins şi în ariile limitrofe zonei în care circulă. La populaţia bănăţeană şi ardelenească circulă cuvântul *ţâmp* de origine maghiară (*zomp*).

forma literară	la Satu Nou, Sân Mihai	forma bănăţeană
usturoi	***usturoi***	***ai***

Cuvântul bănăţean *ai* este de origine latină (*allium*). Este vorba despre un element lexical arhaic, moştenit din latină şi păstrat cu fidelitate în subdialectul bănăţean. Preferinţa graiurilor olteneşti pentru cuvântul *usturoi*, muntenism format pe teritoriul limbii române ca substantiv postverbal căruia i-a fost adăugat acelaşi sufix **-oi,** foarte productiv în limba română, dar de data aceasta eliberat de conotaţia augmentativală a făcut ca acest cuvânt să fie prezent şi în vocabularul oltenilor din Banat.

Unii lingvişti consideră preferinţa pentru cuvântul *usturoi* drept consecinţă a evitării omofoniei dintre substantivul *ai* şi forma de indicativ prezent a verbului auxiliar *a avea* la pers. II singular, ceea ce a dus la impunerea unui alt lexem. Sextil Puşcariu (PUŞCARIU, 1940: 282) explică formarea cuvântului *usturoi* ca urmare a reducerii construcţiei sintagmatice *ai usturoi*, adică *ai care ustură*.

forma literară	la Satu Nou, Sân Mihai	forma bănăţeană
varză acră	***varză acră***	***cur^{i}ek’***

Cur^{i}ek' îşi are originea în cuvântul latin *coliculus* şi, potrivit spuselor lui Ion Gheţie, se înregistrează pe o arie largă, care cuprinde Banatul, Transilvania şi Moldova, în timp ce restul teritoriului dacoromân reprezintă aria de răspândire a cuvântului *varză*, de asemenea de origine latină, având etimonul *viridia*.

Este de presupus faptul că într-o fază mai veche a evoluţiei limbii române cuvântul *cur^{i}ek'* a fost mult mai răspândit, iar ulterior s-a infiltrat cuvântul *varză*, un derivat de la *viridia (verde*), mai întâi în graiurile munteneşti şi de acolo în limba literară.

Spre deosebire de lexemele anterioare, semnalăm existenţa sintagmei varză acră în graiurile din Satu Nou şi Sân Mihai.

forma literară	la Satu Nou, Sân Mihai	forma bănăţeană
clătite	***clăcice***	***scovierdz***
cratiţă	***crăstuolă***	***ciganie***

Potrivit datelor furnizate de atlasele lingvistice, lexeme de mai sus, semnalate la Satu Nou şi Sân Mihai se înscriu de asemenea pe linia elementelor nebăneţene.

Elemente lexicale din limba sârbă la populaţia de origine ardelenească

În cele ce urmează vom reliefa câteva din particularităţile lingvistice specifice vorbitorilor români din cele două localităţi din Banatul sârbesc cercetate de noi. Ne vom reţine atenţia asupra infiltrării elementelor lexicale care au pătruns recent din limba sârbă în lexicul graiurilor cercetate, care au fost adaptate la sistemul fonetic al graiurilor româneşti din localităţile populate cu ardeleni şi nu numai. Aceste împrumuturi au cuprins întreaga arie a graiurilor româneşti din Banatul sârbesc, indiferent de originea populaţiie româneşti.

Problema raporturilor lingvistice dintre limbile sârbă şi română, îndeosebi la nivel dialectal, a rămas de atunci şi până în prezent un domeniu puţin cercetat. În această lucrare am încercat să scoatem în evidenţă doar un aspect al acestei probleme, de data aceasta din aspectul foneticii, deşi ea merită să fie abordată în adevărata ei amploare. Problema se referă deopotrivă şi la vorbitorii de origine bănăţeană, şi ardelenească de pe teritoriul Banatului sârbesc.

Populaţia românească din Banatul sârbesc, indiferent de origine este recunoscută prin păstrarea unui număr mare de elemente arhaice, moştenite din fazele vechi ale evoluţiei limbii române, fapt care îi conferă individualitate şi o diferenţiază oarecum de vorbitorii de pe teritoriul României.

Odată cu evenimentele istorice care s-au derulat cu mare violenţă la începutul secolului al XX-lea şi care s-au soldat cu amputarea teritorială a Banatului, o parte din românii bănăţeni nu au devenit după anul 1918 parte integrantă a României, ci cetăţenii unui nou stat - Regatului Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor, ulterior al Iugoslaviei şi mai recent – cetăţeni ai Serbiei. Aceste împrejurări istorice au dus la izolarea teritorială a românilor bănăţeni de ceilalţi români în toate sfere de activitate culturală, inclusiv pe plan lingvistic (FLORA 1967: 281-290). Românii din Banatul sârbesc au continuat să-şi cultive limba într-un mod diferit de cel din celelalte zone lingvistice româneşti. Limba română pe care românii bănăţeni au utilizat-o în comunicarea cotidiană a devenit un sistem lingvistic izolat, „închis" limitându-se la varianta dialectală, în timp ce varianta literară este utilizată în şcoală, presă, mijloacele mass-media şi la diferite manifestări culturale organizate de românii din Banatul sârbesc. Datorită acestor împrejurări socio-istorice, graiurile româneşti vorbite în Banatul sârbesc au continuat să existe ca graiuri conservatoare, în care au fost păstrate forme arhaice, dar în care nu au pătruns inovaţiile lingvistice de care s-au bucurat graiurile de acelaşi tip din Banatul românesc, atât pe plan fonetic şi morfosintactic; cât şi lexical. Fiind cel mai mobil compartiment al limbii, în lexic s-a făcut simţită lipsa unor cuvinte indispensabile în comunicare în noile împrejurări socio-istorice şi lingvistice (JOVANOVIĆ 2010: 35-42). Datorită cauzelor extralingvistice amintite, lexicul graiurilor bănăţene a urmat altă cale evolutivă, completându-şi structura prin preluarea unui număr mare de lexemele din limba sârbă, sursa

principală de îmbogăţire a lexicului vorbitorilor de limbă română din Banatul sârbesc, proces care se desfăşoară fără întrerupere până în prezent.

În cele ce urmează vom încerca să facem o analiză a modului de adaptare fonetică a cuvintelor împrumutate recent din limba sârbă, care s-au infiltrat în vocabularul românilor din Banatul sârbesc în comunicarea cotidiană, ca elemente lexicale neologice, apărute odată cu punerea pe piaţă a noilor relizări din domeniul tehnicii şi electronicii.

Menţionăm faptul că în elaborarea acestei problematici nu am ţinut cont de adevărata origine a cuvintelor, ci doar de faptul că în graiurile româneşti atât bănăţene cât şi ardeleneşti ele au intrat prin filiera limbii sârbe care a servit ca sursa principală de împrumut.

O serie de cuvinte din domeniul tehnicii şi tehnologiei moderne care au apărut paralel cu obiectele pe care le denumesc, au fost preluate ca atare din limba sârbă. Ne referim în primul rând la noile realizări din domeniul tehnicii agricole şi mecanicii, pe care le-am înregistrat în cele două localităţi cercetate: *dizaliţă (<dizalica – macara), odvijać (<odvijač – şurubelniţă), antifiz (<antifriz – antigel), bârzină (<brzina – viteză), buşiliţă (<bušilica – bor-maşină), pârscaliţă (<prskalica – stropitoare), taniraci (<tanjirač – grapă cu discuri), clipuri (<klipovi – pistoane), sfeciţă (<svećica – bujie), hladniac (<hladnjak), cucă (<kuka – cârlig),* obiecte de uz casnic: *cupatilă (<kupatilo – baie), plociţă (<pločice – plăci de gresie), greialiţă (<grejalica – calorifer), uticaci (<utikač – priză), zamârzivaci (<zamrzivač – congelator), mr(i)eją (<mreža – plasă), tepic (<tepih – covor),* din domeniul construcţiilor: *struie (<struja – curent), siialiţă (<sijalica – bec), ususivaci (<ususivač – aspirator),* produselor alimentare: *ştapici (<štapici – stixuri) napolitanke (napolitane), jvacacie (žvakaća (guma) – gumă de mestecat)*; îmbrăcăminte: *vetrovcă (<vetrovka – vindiac), capuliace (<kapuljaca – glugă),* viaţa culturală şi sportivă: *dom (cămin), rucomet (<rukomet – handbal), coşarcă (<košarka – baschet)*, administrativă: *sud (<sud – tribunal),* militară: *desetari (desetar – caporal), pucovnic (pukovnik – colonel), vejbă (vežba – exerciţiu)* şi în ultima perioadă din terminologia informaţională şi calculatoare *miş (<miš – mouse), ştampaci (<štampač – imprimantă), snimui (<snimati – a salva)*, ca urmare a convieţuirii românilor cu sârbii în noul stat comun, din 1918 şi până în prezent.

Concluzii

Pe lângă această terminologie folosită în vorbirea de toate zilele există şi lexeme care aparţin lexemelor înregistrate în dicţionarele explicative ale limbii române drept termeni regionali, populari sau dialectali; cuvinte împrumutate din graiul sârbesc de contact şi adaptate, parţial sau total, sistemului fonetic al limbii române. Sârbismele se înregistrează în lexic numai în măsura în care prezintă indicii clare privind încadrarea morfologică în sistemul limbii române şi numai în cazul în care au suferit modificări fonetice relevante pentru modul în care se produc adaptările fonetice la sistemul sau subsistemele graiurilor din Banat. Există cazuri când semnificaţia cuvântului se poate înţelege doar în baza contextului, persoanele mai tinere nu cunosc sensul multora dintre cuvintele folosite de cei mai în vârstă.

Bibliografie

FLORA, Radu (1953). *Un ostrov ardelenesc în Banat. Despre obârşia lui pretins medieval, şcoală şi aspectul actual lingvistic.* „Lumina”, nr. 6-7.

FLORA, Radu (1971). *Rumunski banatski govori u svetlu lingvističke geografije,* Belgrad.

FLORA, Radu (1967). *Despre inconsistenţa graiurilor periferice şi izolate. Chestiuni de metodologie şi lingvistică generală*. SCL, XVIII., nr. 3.

IOVANOVICI, Romanţa (2006). *Graiurile olteneşti din Banatul de sud.* Panciova: Editura Libertatea.

POPI, Gligor (2001). *Parohia şi biserica din Toracu-Mic,* Novi Sad: Editura Fundaţiei.

ROŞU. C.& P.P.Filip (1976). *Begheiţi (Torac) – pagini din trecut şi de azi.* Begheiţi,

Editura Com. Locală Begheiţi.
SORESCU, Marinković, A. (2006). *Introducere: de la teren la text,* în *Caiete de teren, Teren I – Metodologia cercetării de teren,* Novi Sad, Editura Fundaţiei, Panciova, Editura Libertatea.
GĂMULESCU, Dorin (1974). *Elemente de origine sîrbocroată ale vocabularului dacoromân*. Bucureşti: Editura Academiei R.S.R şi Pancevo: Editura Libertarea.
NALR Banat, Editura Academiei R.S.R, Bucureşti, 1980 + Date despre localităţi şi informatori
NALR Transilvania, Editura Academiei R.S.R, Bucureşti R.S.R, Bucureşti, 1992 + Date despre localităţi şi informatori.
FLORA, Radu (1967). *Despre inconsistenţa graiurilor periferice şi izolate. Chestiuni de metodologie şi lingvistică generală*, în SCL, XVIII, 1967, nr. 3, p. 281-290.
JOVANOVIĆ, Kristina (2010). *Lexical variation in romanian dialect of Vojvodina, Serbia in comparison to the standard language: a sociolinguistic study*, în *Buletin ştiinţific*, Fascicula Filologie, seria A, vol. XIX, Baia Mare.
FRĂŢILĂ, Vasile (1987). *Probleme de dialectologie română*, Timişoara.
PETROVICI, Emil (1970). *Studii de dialectologie şi toponimie*. Bucureşti: Editura Academiei.
PUŞCARIU, Sextil (1940). *Limba română.* Vol. I. Bucureşti: Fudaţia Regală pentru Literatură şi Artă.

IV. TRANSLATIONS – TRANSLATION STUDIES/TRADUCTIONS – ÉTUDES DES TRADUCTIONS/TRADUCERI – TRADUCTOLOGIE

Coordinator/Coordinateur/Coordonator:
Mirel ANGHEL

TERMS USED TO REFER TO MEDICAL PRACTITIONERS: AN ANALYSIS OF TERMINOLOGY AT THE BORDER BETWEEN MEDICINE AND STATISTICS

TERMES QUI SE RÉFÈRENT À DES PRACTICIENS MÉDICAUX: UNE ANALYSE DE LA TERMINOLOGIE À LE CARREFOUR ENTRE LA MÉDICINE ET LA STATISTIQUE

TERMENI REFERITORI LA MEDICI: O ANALIZĂ A TERMINOLOGIEI LA GRANIŢA DINTRE MEDICINĂ ŞI STATISTICĂ

Roxana Elena DONCU
Universitatea de Medicină şi Farmacie „Carol Davila”, din Bucureşti
E-mail: roxanadoncu@gmail.com
Cristina Veronica ANDREESCU
Universitatea de Medicină şi Farmacie „Carol Davila”, din Bucureşti
Liliana Florina ANDRONACHE
Universitatea de Medicină şi Farmacie „Carol Davila”, din Bucureşti
Roxana Corina SFETEA
Universitatea de Medicină şi Farmacie „Carol Davila”, din Bucureşti

Abstract

The current paper aims at analyzing the principles that led to the creation of terms referring to medical practitioners and delineating the domains in which they appear. It also gives a brief overview of the terminology used with reference to medical practitioners in international and European statistical classifications.

Résumé

L’article analyse les principes qui ont mené à la création des termes qui se réfèrent à des praticiens médicaux et délimite les domaines dans lesquels apparaissent ceux-ci. En même temps, il donne un bref aperçu de la terminologie utilisée par rapport aux médecins dans les classifications statistiques internationales et européennes.

Rezumat

Lucrarea de faţă încearcă să analizeze principiile care au dus la crearea unor termeni referitori la medici şi să delimiteze domeniile în care aceştia apar. De asemenea, face o scurtă trecere în revistă a terminologiei folosite în documentele statistice europene şi internaţionale cu privire la clasificarea medicilor.

Keywords: *medical practitioners, terms, terminology*

Mots-clés: *praticiens médicaux, termes, terminologie*

Cuvinte-cheie: *medici, termeni, terminologie*

Introduction

Practitioners of medicine and of the healing arts have been referred to in different ways throughout history. Healer, shaman, medicine man, medic, doctor, physician, all these names have been used to refer to a medical practitioner, and the politics of naming changed according to the ontological and social status of medical practice. While 'shaman' and 'medicine man' are related to a magic-supernatural conception of medicine, 'doctor' and 'physician' pertain to the more modern, rational notion of medicine as a scientific practice. More recently, 'doctor' and 'physician' have been replaced by newly coined terminological units such as 'medical practitioner', 'health professional', 'health practitioner' and 'healthcare provider'. The current paper aims at analyzing the principles that led to the creation of terms related to medical practitioners and delineating the domains in which they appear.

Term and terminology

According to Besse et all., a term is "a lexical unit of one or more than one word which represents a concept inside a domain" (1997, 152), while terminology is "the vocabulary of a subject field" (BESSE et all., 1997, 154). The distinction between word and term is made at the level of *langue/parole*: while words can exist in both the system and the realization of language, terms are a functional class of lexical items, which makes them exist only at the level of *parole.* Any term can be (and is) a word, but not any word can be a term.

The first theory of terminology was put forward by Eugen Wüster and his followers (commonly referred to as the Vienna school of terminology), whose primary objective was the standardization of technical language[1]. The main principle of the Vienna school was that the object of terminology was not the term itself, but the concept to which it referred (the onomasiological perspective), and thus it favoured an objectivist approach, in which concepts were clearly defined, and scientific terms were characterized by exactitude, precision, the lack of synonymy and polysemy. The theory of the Vienna school was later contradicted by the research of some linguists (Cabré and Temmerman among others) who pointed out the importance of the communicative or the socio-cognitive aspects of terminology. However, its importance resided not so much in the elaboration of a research methodology for terminology, but in formulating the main principle that lies at the basis of all production of new terminology: standardization. Specialized languages work by excluding ambiguity and promoting coherence, exactitude and precision. The basic function of terms, according to Kageura, is "to express more sharply delineated meanings identified as necessary within a particular domain by the complexity and number of concepts that have to be clearly distinguished." (KAGEURA, 2002, 14)

The case of 'medical practitioner'

In the context of modernization and bureaucratization, there is a growing tendency towards the social, cultural and economic standardization of objects and products, often followed by a standardization of terms. As Wüster, the founder of the Vienna school and the father of terminology remarked, the standardization of terminology "has the purpose to unify concepts and systems of concepts, to define concepts, to reduce homonymy, to eliminate synonymy, and to create if necessary new terms in line with terminological principles." (qtd. in TEMMERMAN, 2000, 11).

One of the first terms to replace 'doctor' and 'physician' in the domain of legal and administrative discourse was 'medical practitioner'. Why did the need to do so occur? Because the noun phrase 'medical practitioners' refers more specifically to the concept of a medical doctor. 'Doctor' is a polysemantic word, referring simultaneously to "a person skilled or specializing in healing arts; *especially* one (as a physician, dentist, or veterinarian) who holds an advanced degree and is licensed to practice" (an MD - from Latin *medicinae doctor*, in English Doctor of Medicine)

[1]It is interesting to note that Wüster was not a linguist, but an engineer and a businessman working in the field of standardization. He developed his theory of terminology after he created the first French and English dictionary of standardized terms. His work was sponsored by the UN and UNESCO.

and to "a person who has earned one of the highest academic degrees (as a PhD) conferred by a university" (a Ph.D. – from Latin *philosophiae doctor*, in English Doctor of Philosophy)[2]. Secondly, 'physician' is used to designate both a doctor in the general sense of MD, and, in a more restricted sense, the practitioner of a medical, that is, non-surgical specialty. In contrast, 'medical practitioner' refers inclusively to practitioners of both medical and surgical specialties, and is thus preferred in legal, business and administrative domains where reference to doctors should be specific and precise.

However, although the use of 'medical practitioner' seems to respond to Wüster's terminological requirements of univocity and precision, the history of its use disproves his theory of synchronicity and calls for a diachronic perspective in the analysis of terminology. The emergence of 'medical practitioner' as a specialized term of reference in legal, business and administrative literature cannot be separated from a process of specialization of meaning, which took place over decades. The first recorded uses of 'medical practitioner' were around the end of the 19th century in *Roger Kyffin's Ward* (1874) by W.H.G. Kingston and *The Adventures of the Chevalier De La Salle and His Companions, in Their Explorations of the Prairies, Forests, Lakes, and Rivers, of the New World, and Their Interviews with the Savage Tribes, Two Hundred Years Ago* (1875) by John S.C. Abbott[3]. From adventure literature this designation passes, in a few decades, into early histories of medical practice, such as *Primitive Psycho-Therapy and Quackery* (1910) by Robert Means Lawrence[4]. Acquiring the formal characteristic of a term used in expert talk, 'medical practitioner' turns into a terminological unit (unifying a concept and a domain) frequently employed in legal, business and administrative documents and texts. Therefore, it becomes obvious that the term 'medical practitioner' has undergone a process of specialization, passing from ordinary language into the terminological field.

Occurences of 'medical practitioner' in the legal/administrative domain:

- The nature of medical practice, whether conducted in the private or public sectors, whether provided by a general practitioner practising alone in a rural area, or by **medical practitioners** working as members of an institutional healthcare team, will almost always include access to patient and client information. (FORRESTER, 2011, 65)
- … the proper employment of nurses, midwives and other persons trained to perform specialized functions relevant or supplementary to medicine is entirely acceptable provided the **medical practitioner** concerned exercises effective personal supervision over any persons so employed…
- A **medical practitioner** may be summoned to attend the court for various reasons (SAU-YAN WONG, 2010, 195)
- All registered medical practitioners (excludes practitioners with non-practising registration) are required to participate regularly in continuing professional development (CPD) that is relevant to their scope of practice. This involves maintaining, developing, updating and enhancing their knowledge, skills and performance to ensure they deliver appropriate and safe care.[5]

'Health professional' and other related terms in the domain of statistics

The emergence and use of terms like 'health worker', 'health professional', 'healthcare professional', 'health practitioner', 'healthcare provider' 'associate health professional', 'allied health professional' is inseparable from the activity of standardization undertaken by a number of international and European organizations, which invested a lot of effort into developing terms for the classification of categorical data referring to medical practitioners. Thus, the International Labour Organization elaborated and adopted the International Standard Classification of

[2]www.merriam-webster.com, accessed 30 jan. 2017
[3]www.finedictionary.com, accessed 30 jan. 2017
[4] Ibid.
[5]www.medicalboard.gov.au, accessed 30 jan. 2017

Occupations (ISCO, 2008 revision), "a system for classifying and aggregating occupational information obtained by means of population censuses and other statistical surveys, as well as from administrative records."[6]According to the World Health Organization, this "classification uses a hierarchical structure of occupational titles and codes, essentially reflecting the distinction of subgroups of the health workforce according to assumed differences in skill level and skill specialization required to fulfill the tasks and duties of jobs." and provides "the basis for many national occupational classifications."[7]

The hierarchical structure of classification is reflected in the terminology employed. 'Health worker' is a general term referring to anybody, with any level of skills or qualification, who works in health care. Its co-hyponyms are 'health professionals' and 'associate health professionals', with the main difference between the two categories situated at the level of skills: the knowledge and skills of the first are the result of study at a higher education institution, while in the case of health associate professionals formal education is often, but not always a requirement for employment. In its turn 'health professional' appears as a super-ordinate term, its co-hyponyms including 'medical doctors', 'nursing and midwifery professionals', 'traditional and complementary medicine professionals', 'paramedical professionals', 'veterinarians' and 'other health professionals'.

Medical doctors or medical practitioners are divided into generalist medical practitioners and specialist medical practitioners. The definitions of generalist and specialist medical practitioners are both intensional and extensional, listing the differences between them and enumerating the extension of both concepts, as it can be seen from the tables below[8]:

Table 1 – Generalist medical practitioners

Occupation group	ISCO code	Definition	Examples of occupations classified here
Generalist medical practitioners *	**2211**	**Generalist medical doctors** (including family and primary care doctors) diagnose, treat and prevent illness, disease, injury, and other physical and mental impairments and maintain general health in humans through application of the principles and procedures of modern medicine. They plan, supervise and evaluate the implementation of care and treatment plans by other health care providers. They do not limit their practice to certain disease categories or methods of treatment, and may assume responsibility for the provision of continuing and comprehensive medical care to individuals, families and communities.	Medical doctor (general), Medical officer (general),Physician (general), General practitioner, Family medical practitioner, Primary health care physician, District medical doctor, Resident medical officer specializing in general practice

[6]www.ghdonline.org, accessed 1 febr. 2017
[7]Ibid.
[8]Ibid.

Table 2 – Specialist medical practitioners

Occupation group	ISCO code	Definition	Examples of occupations classified here
Specialist medical practitioners *	**2212**	**Specialist medical doctors** diagnose, treat and prevent illness, disease, injury and other physical and mental impairments using specialized testing, diagnostic, medical, surgical, physical and psychiatric techniques, through application of the principles and procedures of modern medicine. They plan, supervise and evaluate the implementation of care and treatment plans by other health care providers. They specialize in certain disease categories, types of patient or methods of treatment, and may conduct medical education and research activities in their chosen areas of specialization.	Specialist physician (internal medicine), Surgeon, Anaesthetist, Cardiologist, Emergency medicine specialist, Ophthalmologist, Gynaecologist, Obstetrician, Paediatrician, Pathologist, Preventive medicine specialist, Psychiatrist, Radiologist, Resident medical officer in specialist training

The use of 'generalist' in the first category has a double purpose: on the one hand, by the use of the suffix *–ist*, it mirrors the 'specialist' in the second category and creates the conditions for a clear co-hyponymy between the two terms; on the other hand, it helps to differentiate between 'generalist practitioners' and 'general practitioners', a sub-category of the first. However, a trace of ambiguity remains. The difficulty of establishing a clear-cut difference between generalist practitioners (who include both graduates of general medicine, residents specializing in general practice and general practitioners) on the one hand and general practitioners on the other hand, is partly due to the concept of general practitioner itself, a term that can designate a family physician/family doctor in most, but not all European healthcare systems[9]. This ambiguity has led for example to the translation of 'generalist medical practitioners' from ISCO 08 into 'Medici de medicină de familie/medicină generală' in COR (Clasificarea Ocupaţiilor din România).

Eurostat, the statistical office of the European Union, uses a somewhat different terminology from WHO ('health care staff' instead of 'health workers') although the principles of classification remain the same, as the basis for this classification remains ISCO 08. The definitions given for generalist and specialist medical practitioners also remain both intensional and extensional, as each category lists the characteristics of its objects and specifies which objects are included and excluded from the respective category. Furthermore, Eurostat lists the subcategories of generalist and specialist medical practitioners, each with its own definition, the objects included and the objects excluded. For instance, the term 'psychiatrist' is defined by its characteristics (the semantic meanings), its extension (specialists in psychiatry, neuropsychiatry, etc.) and by the exclusion of psychologists (who are not MDs, but have a degree in psychology).

What is interesting to note in the terminology used by these classifications is that terms are elaborated not only in accordance with a principle of concept systematization and ordering, but that

[9]In the UK, general practitioners provide general medical services to patients, but they are not employees of the NHS (National Health System – the medical social security), like most family doctors from other systems. They can also work in community hospitals, not only in physicians' offices.

the linguistic form of these terms is standardized and systematized. The most frequent form is that of a compound term with a nucleus and a determiner. On the model of 'x professional' we have 'health professional', 'nursing and midwifery professional', 'traditional and complementary medicine professional', 'paramedical professional'; on the model of 'x practitioner' there is 'medical practitioner', 'generalist medical practitioner' and 'specialist medical practitioner'; on the model of 'health y' or 'healthcare y' we have 'health worker', 'health professional', 'healthcare staff', 'healthcare provider'. Kageura explains that because "the functional requirement of terminology is to gain the precision necessary for expressing restricted meaning", terminology tends towards internal systematization "not only in its function of creating stable relations between lexical item and meaning, but also in linguistic form" (KAGEURA, 2002, 15).

Terminology as middle ground between natural and artificial languages

In *The Dynamics of Terminology*, Kageura argues, against the General Theory of Terminology elaborated by the Vienna school, that terminology works on two contradictory principles, systematization and flexibility, and thus it constitutes a kind of middle ground between the dynamic nature of natural languages and the systematicity of artificial nomenclatures. (KAGEURA, 2002, 19) This seems to account both for the artificially created terms (such as 'health professional' and for the spontaneously generated terminology (words that acquire the functional characteristics of terms and pass from ordinary language into terminology). It also accounts for synonymy, especially at the level of the use of terminology. If written discourse is characterized by rigidity, favouring the univocity of terms, in actual use synonymy is the rule. When two scientific domains intersect, such as the domain of statistic terminology and that of medical terminology, the likelihood of synonymy increases. This becomes visible in the terms used to refer to medical and surgical specialties and specialists, where two or more synonymous terms co-exist, some coined to fit the requirements of standardization and classification, other coined and used by the practitioners themselves. A specialist in internal medicine will appear as a 'specialist physician (internal medicine)' in ISCO 08, an 'internal medicine doctor'/'internal medicine physician' in formal discourse or simply an 'internist' in informal medical talk. The artificiality of deliberate construction is best seen in the first term, while the last possesses the flexibility and ease of usage belonging to natural languages. Below we give a list of equivalents for different specialists:

1. emergency medical specialist – emergency medicine doctor- emergency medicine physician - emergency care physician;
2. intensive medicine specialist – intensive medicine doctor – intensive medicine physician – intensivist;
3. forensic medicine specialist - legal medicine specialist – forensic medical examiner – forensic pathologist – forensic doctor;
4. preventive medicine specialist – preventive medicine physician – preventive medicine doctor;
5. public health specialist – public health physician – public health doctor;
6. occupational medicine specialists – occupational medicine physician – occupational medicine doctor;
7. eye care physician –eye doctor - ophtalmologist – oculist;
8. anesthesiologist – anesthetist (variants anaesthesiologist – anaesthetist);
9. neurological surgeon – neurosurgeon – brain surgeon;
10. chiropodist – podiatrist – podiatric physician – foot and ankle surgeon;
11. orthopedic surgeon – orthopedist;
12. trauma surgeon – traumatologist;
13. proctologist – colorectal surgeon;
14. dermatologist – skin doctor.

We can notice that there are many methods of terminology formation. One way favoured by classification is the nucleus plus determiner form: 'y medicine x', where the names of specialties

(the determiners) are followed by various equivalent nuclei: 'specialist', 'physician' or 'doctor'; in a similar fashion 'y surgery' becomes 'y surgeon'. There is then the traditional way of deriving specialists from specialties by adding the suffix–*ist*: anesthetist/anesthesiologist, intensivist, orthopedist, ophthalmologist, oculist, etc. The co-existence of two –*ist* synonyms is explained either by recent terms that begin to replace older terms ('ophthalmologist' instead of 'oculist', 'podiatrist' instead of 'chiropodist') or by national/cultural difference ('anesthetist' in the UK, 'anesthesiologist' in the US). Another way of coining terms that denote specialists is by noun phrases in which the determiners refer to the specific body area treated by the specialist: eye doctor, skin doctor, foot and ankle surgeon, brain surgeon.

Conclusion

The terminology related to medical practitioners is a fertile area of study for terminological formation. The creation of new terms is based either on the principle of standardization (according to the Vienna school) and the systematization characteristic of artificial languages (according to more recent theories of terminology), or to the flexibility of natural languages and the dynamics of lexical units, which can undergo a process of specialization and turn into terminological units.

References

BESSE, Bruno de, Nkwenti-Azeh, Blaise, Sager, Juan C. "Glossary of terms used in terminology", *Terminology* 4(1), p.117-156, 1997.

FORRESTER, Kim, Griffiths, Debra, *Essentials of Law for Medical Practitioners*, Sydney, Elsevier, 2011.

KAGEURA, Kyo, *The Dynamics of Terminology. A descriptive theory of term formation and terminological growth*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 2002.

SAU-YANG WONG, David, *Legal Issues for the Medical Practitioner*, Hong Kong, Hong Kong University Press, 2010.

TEMMERMAN, Rita, *Towards New Ways of Terminology Description. The sociocognitive approach*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 2000.

---, Medical Board of Australia, "Obligations on Medical Practitioners", http://www.medicalboard.gov.au/Registration/Obligations-on-Medical-Practitioners.aspx, accessed 30 jan. 2017.

---, World Health Organization, "Classifying Health Workers: Mapping Occupations to the International Standard Classification", https://www.ghdonline.org/uploads/, accessed 1 febr. 2017.

---, "Physicians by Medical Specialty", http://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/Annexes/hlth_res_esms_an2.pdf, accessed 1 febr. 2017.

"Doctor", Merriam-Webster, https://www.merriam-webster.com/dictionary/doctor, accessed 30 jan. 2017.

"Medical Practitioner", Fine Dictionary, http://www.finedictionary.com/medical%20practitioner.html, accessed 30 jan. 2017.

V. SCIENTIFIC CULTURE/CULTURE SCIENTIFIQUE/CULTURĂ ŞTIINŢIFICĂ

Coordinator/Coordinateur/Coordonator:
Eugen GAGEA

ENDLESS COLUMN BY MIRCEA ELIADE IN THE PERFORMATIF ART LANGUAGE

LA COLONNE SANS FIN DE MIRCEA ELIADE DANS LE LANGAGE DE L'ART PERFORMATIF

COLOANA FĂRĂ SFÂRŞIT DE MIRCEA ELIADE ÎN LIMBAJUL ARTEI PERFORMATIVE[1]

Cristina SCARLAT
E-mail: cristinannscarlat@yahoo.com

Abstract

*The **Colonne sans fin (Endless Column)** is the second theatrical play by Mircea Eliade written in 1970. In 2009, the Cinema Teatro « Il nuovo » Italian company and Telluris Associati propose the stage version « La Collona Infinita » staged by Letteria Giuffrè Pagano within several international festivals. The lead role, Brancusi, the Romanian sculptor who renewed the modern art of the 20th century is acted by the young actor Tazio Torrini. The Italian formula of the performance represents a concentrated pseudo monologue of the original text summing up sculptor's theories on Art and Eliade's opinions on Brancusi's work: a set of ideas on the condition of the artist and art, the drama of the creator searching for pure forms, the language, and finally, on the contemporary art and its relationship to the postmodern society.*

Résumé

*La **Colonne sans fin** est la deuxième pièce de théâtre de Mircea Eliade, écrite en 1970. En 2009, la compagnie italienne Cinema Teatro « Il nuovo » et Telluris Associati proposent la version scénique « La Collona Infinita », mise en scène par Letteria Giuffrè Pagano, dans le cadre de plusieurs festivals internationaux.[2] La formule italienne du spectacle représente un pseudo-monologue concentré du texte originaire qui résume les théories du sculpteur sur l'Art et les opinions d'Eliade sur l'œuvre de Brancusi: un festin d'idées sur la condition de l'artiste et de l'art, sur la relation du créateur avec sa propre œuvre et avec le transcendant, sur le drame du créateur qui cherche les formes pures, sur le langage, finalement, de l'art contemporain et sa liaison avec la société postmoderne.*

Rezumat

***Coloana fără sfârşit**, a doua piesă de teatru semnată de Mircea Eliade (1970) a fost pusă în scenă de compania italiană Cinema Teatro « Il nuovo » şi Telluris Associati, în regia semnată de Letteria Giuffrè Pagano şi prezentată în cadrul mai multor festivaluri internaţionale. Formula italiană de spectacol reprezintă un pseudo-monolog concentrat al textului originar, care rezumă teoriile sculptorului despre Artă şi opiniile lui Eliade despre opera lui Brâncuşi: un festin de idei despre condiţia artistului şi a artei, despre relaţia creatorului cu propria operă şi cu transcendentul, despre drama creatorului care caută formele pure, despre limbaj, despre arta contemporană şi legătura ei cu societatea postmodernă.*

[1]Voir aussi : Cristina Scarlat, *Coloana Infinita* de Mircea Eliade în premieră la Gala internaţională a recitalurilor dramatice, Bacău, 5-10 aprilie 2012 », „Hyperion", nr. 4-5-6/2012, p. 185-186.
[2] http://telluris.wordpress.com/tag/mircea-eliade/

Le corps de l'acteur/le corps de l'œuvre/le corps du personnage dans le corps du spectacle: un *tout* organique[3]

Keywords: *Eliade, Brancusi, Coloana fără sfârşit, show, performatif Art*

Mots-clés: *Eliade, Brancusi, La Colonne sans fin, spectacle, art performatif*

Cuvinte-cheie: *Eliade, Brâncuşi, Coloana fără sfârşit, spectacol, artă performativă*

Moto: « ...l'acteur et le spectateur sont comme deux combattants dans l'arène, chacun essayant de vaincre l'autre. Pour gagner, l'acteur doit surprendre, de même qu'un général d'armée qui vainc les forces adverses grâce à une attaque surprise. » (ŞERBAN, 2011, 17)

***One man show*-Bacau, Roumanie, 2012**

Le public a beaucoup profité des manifestations qui ont eu lieu entre 5 et 10 avril 2012 au Théâtre Municipal « Bacovia » de Bacau, à savoir « La Gala Internationale des récitals dramatiques » - *one man show*. Des jours entiers pleins d'expériences visuelles inédites, de tournures de forces et de performance théâtrale.

Le récital extraordinaire de la Compagnie Telluris Associati - *La Colonna Infinita*, adaptation de la pièce *La Colonne sans fin* de Mircea Eliade, dont Horia Corneliu Cicortaş était le traducteur et Letteria Giuffrè Pagano le metteur en scène, a aidé l'acteur Tazio Torrini de s'imposer dans le rôle de Brancusi, transposé dans un monde inédit du XXIe siècle: celui des essences. Dans cette version

[3] Photographie : Liviu Terinte, Gala Star, Bacau, 2012.

du spectacle, on voit combinés des éléments performatifs qui correspondent typiquement au théâtre expérimental contemporain. Le corps de l'acteur, le mouvement sur les planches, l'écran vidéo planté sur la scène, chromatique, la musique parfaitement adaptée à la thématique de chaque chapitre de la pièce et sur la grammaire gestuelle et celle de la voix de l'acteur sont dans un dialogue parfaitement articulé, dans un dialogue sémiotique d'une très grande richesse et cohérence. Le projet italien est une expérience totale, qui s'inscrit dans la perspective par laquelle Christian Biet et Christophe Triau définissent le théâtre d'aujourd'hui comme un exercice sémiotique extrêmement riche, « qui mobilise les historiens de l'architecture, de la littérature et de la voix, de la représentation et de l'écriture, des esthétiques et des idéologies, du statut des acteurs et de l'économie des loisirs. (…). » (BIET, TRIAU, 2006). On propose par notre étude une analyse de ce spectacle inédit, un véritable « corps sonore », présenté dans la Gala Internationale des récitals dramatiques – *one man show* –, des 5 au 10 avril 2012, Bacau, Roumanie, à partir de ces observations.

Présenté samedi, le 7 avril, dans la grande salle du théâtre et dimanche, le 8 avril (c'était le seul spectacle du festival joué deux fois), le spectacle offert par l'équipe d'Italie a surpris la salle par la représentation de Tazio Torrini, par l'alternance des moments de jeu effectif – cela entraînant la totalité des ressources physiques et surtout vocales de l'acteur – avec des moments de pantomime et danse. Dans cette partition scénique, Tazio Torrini joue d'une manière qui a déterminé le théâtrologue Damiano Pignedoli de mentionner dans une chronique du spectacle que l'acteur vit/ offre cette expérience « comme s'il existait quelque chose d'inexprimé qui veut se dévoiler, un pays invisible, plus vaste que toute autre certitude et réalisation humaine. Une façon impressionnante de transmettre au spectateur le labeur et les affres de l'artiste face aux territoires inconnus, précédant la création du Nouveau, mais aussi le renouvellement du soi, au-delà de soi-même. »[4]. *Colonna...* est, pour ceux qui ont été témoins de l'acte artistique officié sur la scène de Bacau, une « invitation à l'expérimentation régénérée du Mystère »[5]. Selon l'aveu d'Andrei Serban, entre l'acteur et le spectateur s'instaure une sorte de lutte, l'acteur-*général* essayant d'imposer par son jeu, par l'histoire racontée sur scène, un autre monde que celui du spectateur qui essaie à son tour d'imposer le sien, un monde réel, petit, borné, matériel.

L'équipe d'Italie nous a offert un spectacle concentré: le décor, schématisé dans les autres versions, a été encore plus « pauvre » - se réduisant à seulement trois morceaux de toile (nécessaires à l'acteur pour reproduire sur scène « la danse des sculpteurs » et les moments de coexistence/ cohabitation/ corps commun de l'artiste et de la matière de la future œuvre – la même sensation forte que pour les représentations antérieures, de Maître Manole auto-sacrifié, presque christique, dans sa propre création) et un cube-symbole de la matière dans laquelle la forme se trouve prisonnière.[6]

Composition scénique

L'écran, complémentaire au jeu scénique, par l'intermédiaire des images déroulées, comme dans les autres versions, a complété *synesthésiquement le spectacle de sensations dans lequel le spectateur a pénétré. Étonné. Bouleversé. Se trouvant, certainement - même sans avoir eu le sous-titrage en roumain ou sans avoir connu la partition d'Eliade – devant une leçon d'initiation dans la beauté. Tazio Torrini a confirmé vivement que le spectacle doit être une forme de communication instinctive, universelle, qui transforme l'esprit du spectateur. Il nous a totalement convaincus de l'expérience extracorporelle que lui, en tant qu'acteur, il la possède parfois sur scène, tout comme le spectateur, dans la salle, si l'artiste devient sur scène un véritable sorcier, s'il détient dans son être le souffle de la vie elle-même, connecté directement au divin. L'acteur réussit à transposer le spectateur dans le monde qu'il crée et respire sur scène.*

[4]http://fermapolitica.ro/2012/04/07/gala-star-ziua-a-treia/.
[5]*Idem.*
[6]Images: http://www.farafiltru.net/un-spectacol-italian-dedicat-lui-brancusi-a-avut-premiera-absoluta-in-romania-pe-scena-festivalului-de-teatru-din-bacau.html.

Ce qu'on peut remarquer, après le visionnage pluriel du spectacle – de ces quelques versions déjà existantes, est, certainement, le changement d'*attitude* de l'acteur par rapport à son personnage. Un rapprochement plus évident du personnage, par le changement, dans certaines séquences, de la technique interprétative. L'effet sur les spectateurs est authentique, ceux-ci ayant effectivement la sensation de regarder sur scène un personnage-personne septuagénaire. L'évolution du jeu de l'acteur dans cette direction confirme le fait que l'artiste est *habité* par les personnages qu'il incarne, entre en relation avec eux, échangent des essences, chacun offrant à l'autre le meilleur de soi-même (dans le sens du transfert véridique de marques définitoires de l'un vers l'autre).

[7]

Jeu, vie, présence scénique, spectateur

L'impression de *corps commun* de l'artiste avec la future œuvre, de matière *vivante* qui veut se dégager du grossier, sortir du sombre, devenir forme pure, essentialisée, est authentique, ayant un maximum d'expressivité et de dramatisme. L'artiste et la matière sont en symbiose: l'acteur a son rôle à soi, Brancusi et la matière informe dans laquelle les futures œuvres s'insurgent, voulant se libérer et devenir des formes pures. Le travail de recherche est dramatique. Le drame et le discours sont biunivoques: de la matière, vivante, qui veut prendre forme et de l'artiste, à la quête de l'expression de la forme pure. Comme une action en train de se faire. On cherche. La toile à l'intérieur de laquelle l'acteur *officie* dit son propre discours, étant animée par son jeu. Le mouvement, sur scène, du cube en pierre – dans quelques séquences – suggère le mouvement, le dialogue artiste-matière, l'agitation intérieure, la quête, le drame. Tous les mouvements – l'expression corporelle – sont par excellence narratives. Et ceux de pantomime, et les pseudo-dialogues, et les monologues. Tout geste, même s'il semble reproduire un jaillissement inconscient, a sa propre discursivité. Sémiotique gestuelle dans un emballage parfait avec tout ce qui est inclus sur scène: les objets de décor, la colonne sonore, l'éclairage.

Le spectacle a contrarié: d'un côté, par la simple apparition scénique de l'acteur qui, en dépit de son apparente fragilité, impose par le pouvoir du rôle, de la partition et de l'approche de mise en scène, par la voix et le mouvement scénique. D'autre part, par la symbiose des langages articulaires

[7] *Idem.*

dans un tout unitaire: toiles, lumières, musique, projections vidéo. Le spectateur a été provoqué à vivre une expérience authentique, vivante, cathartique.

Le spectacle officié sur la scène de Bacau illustre parfaitement même la *situation du théâtre contemporain*, telle qu'elle est définie par Christian Biet et Christophe Triau: *« La situation du théâtre contemporain-une phase parmi d'autres- se saisit dans une perspective qui mobilise les historiens de l'architecture, de la littérature et de la voix, de la représentation et de l'écriture, des esthétiques et des idéologies, du statut des acteurs et de l'économie des loisirs. Une approche en quelque sorte à l'image de certaines pièces:* totale. » (BIET, TRIAU, 2006). L'équipe d'Italie a *sculpté*, avec peu de moyens – accessoires, avec un seul acteur – un spectacle total – wagnérien – même si un *one man show* – dans lequel presque tout ce qui signifie contemporanéité, drame de l'artiste à l'époque moderne, mais aussi l'individu simple, créateur de son propre destin est mis en relation avec l'essence, le Mythe, l'instance sacrée sans laquelle aucun acte (artistique) ne peut être ni *accompli* ni complet/ absolu.

Le centre d'attention du personnage (Liviu Ciulei) ou *l'acteur métonymique* (Greimas) - l'acteur est concentré sur une certaine partie de son corps pour exprimer un sentiment, une attitude, une situation, un contexte, l'âge du personnage etc.

[8]

[8] Photographies : Liviu Terinte, Gala Star, Bacau, 2012.

La toile, la pierre – comme matériaux utilisés dans le spectacle. Une symbiose parfaite entre les idées brancusiennes et la vision de Letteria Giuffrè Pagano

Comme conclusion: *La Colonne*... et les jeunes, spécialement

Concentré au maximum / à l'extrême, avec peu de moyens scéniques, mais comptant, comme éléments de décor, des objets à signification symbolique et qui peuvent exprimer des symboles - la toile que l'acteur manipule le long du spectacle, la pierre et l'écran où l'on déroule, pendant le spectacle, des images significatives, l'expérimentation proposée par l'équipe italienne, tout cela offre au jeune du XXIe siècle, d'une part, de l'émotion et la motivation pour l'ancrage dans un univers plein de sens et motivant par la provocation et le paradoxe et, d'autre part, justement le paradoxe que, en plein siècle technologique, l'ancrage dans la simplicité, par des moyens modernes de réception / captation / transmissions / concentration de messages (l'écran média sur scène) est possible.

La société postmoderne représente la variante du Babel biblique : l'incohérence, le manque de la communication. A la profonde compréhension de la crise de l'homme occidental, Mircea Eliade propose comme solution le retour aux sources, aux origines, le lien retrouvé avec le mythe, le symbole, l'archaïque, l'originel. Il propose le spectacle dans sa variante rituelle, archétypale, comme instrument pour réaliser cette chose.[9]

La réflexion exprimée par le langage du théâtre sur la condition de l'artiste et de l'art, comme l'équipe italienne réalise et propose, puis sa liaison avec la société postmoderne peut aider les jeunes à mieux comprendre la société dans laquelle ils vivent et ainsi à « prendre conscience de leur être au monde et trouver leur place de citoyen du monde ». La leçon de Brancusi, le génie de la simplicité qui a renouvelé l'art moderne contemporain universel, via Paris, représente une page vivante spécialement pour les jeunes de nos jours: une leçon sur *comment* on peut survivre dans ce siècle troublant et, spécialement, *comment* on peut trouver les voies d'accès à l'essentiel, à nos propres racines pour pouvoir exprimer l'essentiel de nous-mêmes. Comment on peut trouver la voie royale vers les autres, en cohérence et harmonie. Simple. Quoique les temps soient fragiles, bouleversés et bouleversants.

Bibliographie

BIET, Christian, TRIAU, Christophe, *Qu'est-ce que le théâtre?,* « Postface » d'Emmanuel Wallon, Éditions Gallimard, 2006.

ELIADE, Mircea, *Coloana nesfârşită*, Teatru, Ediţie şi prefaţă de Mircea Handoca, Editura Minerva, Bucureşti, 1996.

ELIADE, Mircea, *Briser le toit de la maison. La créativité et ses symboles,* Gallimard, Paris, 1986.

GREIMAS, A. I., *Despre sens. Eseuri semiotice*, traducere de M. Carpov, Editura Univers, Bucureşti, 1975.

LUNGU, Alina, „Il Brancusi di Mircea Eliade in scena. Conversazione con Tazio Torrini", 28 settembre 2009, FIRI, varianta în română în „Tribuna", Cluj, nr. 170, 1-15 octombrie 2009, pp. 16-18.

SCARLAT, Cristina, „O piesă nu este niciodată terminată şi lucrul la ea continuă şi după premiera ei", convorbire cu actorul Tazio Torrini, Italia, „Hyperion", nr. 1-2-3/2012, p.31.

SCARLAT, Cristina, „*Coloana nesfârşită* a lui Mircea Eliade într-o nouă formulă scenică", convorbire cu Letteria Giuffrè Pagano, Italia, în „Hyperion", nr. 7-8-9/2011, pp. 12/14, reluat în volumul *Mircea Eliade. Hermeneutica spectacolului, Convorbiri, II,* Editura Lumen, 2011, pp. 50-55.

[9] Voir aussi: Cristina Scarlat, « La vision anthropologique de Mircea Eliade. Le salut par le Spectacle », „Philologica Jassyensia", An X, Nr. 1 (19), 2014, p. 113-118.

SCARLAT, Cristina, „*Coloana nesfârşită* a lui Mircea Eliade într-o nouă formulă scenică. Dinspre traducător”-convorbire cu Horia Corneliu Cicortaş, Italia, apărută în „Nord Literar*”,* nr. 3 (94)/ martie 2011, p. 11. Reluată în volumul *Mircea Eliade. Hermeneutica spectacolului, Convorbiri, II,* Editura Lumen, 2011, pp. 47-49.

SCARLAT, Cristina, „*La Colonna Infinita* de Mircea Eliade în premieră la Gala internaţională a recitalurilor dramatice, Bacău, 5-10 aprilie 2012”, „Hyperion”*,* nr. 4-5-6/2012, pp. 185-186.

Sitographie:

http://search.sweetim.com/search.asp?q=liviu+ciulei+patapievici&ln=ro&src=10&sf=0&lcr=0.

http://fermapolitica.ro/2012/04/07/gala-star-ziua-a-treia/.

http://www.farafiltru.net/un-spectacol-italian-dedicat-lui-brancusi-a-avut-premiera-absoluta-in-romania-pe-scena-festivalului-de-teatru-din-bacau.html.

http://telluris.wordpress.com/tag/mircea-eliade/.

FOLK CREATION IN THE ROMANIAN CULTURAL HERITAGE

CRÉATION FOLKLORIQUE DANS LE PATRIMOINE CULTUREL ROUMAIN

CREAŢIA FOLCLORICĂ ÎN PATRIMONIUL CULTURAL ROMÂNESC

Olimpia VARGA
Universitatea „Ovidius” din Constanţa
E-mail: olimpia_varga@yahoo.com

Abstract

Our folklore by the high ethical values which it contains and by his chosen one of the artistic raiment, wake up interest from the epoch of Alecsandri and until today. The folk inspiration is one of the most visible components of continuity in the romanian literature. In this study we propose to inquire into the close connection of the great creators of Romanian literature with folk elements which have been taken, processed, assimilated and integrated into the creation of education.

Résumé

Notre folklore, à travers les valeurs éthiques élevées qu'elle couvre et par de l'élu de l'artistique des vêtements, service de l'intérêt de l'époque de Alecsandri et jusqu'à aujourd'hui. L'inspiration folklorique est l'un des composants les plus évidentes de continuité dans la littérature roumaine. Dans cette étude, nous proposons d'enquêter sur la relation étroite, de grands noms de la littérature roumaine avec éléments folkloriques qui ont été prises, transformés, assimilés et intégrés dans la création de l'éducation.

Rezumat

Folclorul nostru, prin înaltele valori etice pe care le cuprinde şi prin alesul lui veşmânt artistic, trezeşte interes din epoca lui Alecsandri şi până astăzi. Inspiraţia folclorică este una dintre cele mai evidente componente de continuitate din literatura română. În acest studiu ne propunem să cercetăm strânsa legătură a marilor creatori ai literaturii române cu elementele folclorice, care au fost preluate, prelucrate, asimilate şi integrate în creaţia cultă.

Keywords: *folklore, creation, cultured poetry, folk poetry*

Mots-clés: *folklore, création, poésie classique, poésie créative*

Cuvinte-cheie: *folclor, creaţie, poezie cultă, poezie populară*

Introducere

De-a lungul zbuciumatei sale istorii, poporul român şi-a creat una din cele mai frumoase şi mai bogate literaturi populare ale lumii. Sub *„petecul nostru de cer”*, din interiorul arcului carpatic până la Dunăre, poporul român, în creaţiile sale, şi-a cântat vitejii căzuţi în lupte, frumuseţea ţării, dragostea de patrie, munca, copilăria, munţii, codrul, carul cu boi, durerea, bucuria şi moartea. Realităţile naţionale freamătă în toate producţiile noastre folclorice, fapt care l-a determinat pe

Stolnicul Constantin Cantacuzino - şi mai târziu pe Nicolae Bălcescu – să considere folclorul ca unul din izvoarele esenţiale ale ştiinţei istorice.

Alecu Russo acordă o atenţie deosebită poeziei populare, el identifică în folclor principalul fundament al literaturii naţionale, observând în *Cugetări* că *„izvorul adevărat al literaturii”* se află în *„tradiţiile şi obiceiurile pământului, unde stau ascunse însă şi formele şi stilul şi de-aş fi poet, aş culege mitologia română care-i frumoasă ca şi cea latină sau greacă”.* (RUSSO, 1959, 3)

Pentru literatura română, creaţia populară a fost piatra de temelie a unei literaturi autohtone originale, a oferit modele şi a creat specii literare, însemnând o şcoală de creaţie pentru toţi marii scriitori. Folclorul a creat la români un stil cu un pronunţat caracter de clasicitate, explicabil prin faptul că literatura română nu a beneficiat – ca alte literaturi – de modelele Clasicismului şi Renaşterii, deşi n-a rămas cu totul străină de impulsurile de la Atena, Bizanţ şi Roma, şi s-a instalat pe temeliile generoase ale unui clasicism folcloric.

Tudor Vianu, vorbind despre originalitatea contribuţiei culturale a românilor, evidenţiază mai întâi faptul că, pe când în alte culturi folclorul a încetat de a mai fi o funcţiune activă, iar scriitorii epocilor mai noi au întrerupt contactul cu inspiraţia populară *„la români producţia literară populară este încă activă, iar marii noştri scriitori ai secolului al XIX-lea şi al XX-lea au aflat în această producţie unul din izvoarele lor principale”.* (VIANU, 1965, 561).

Rolul de tezaur cultural al folclorului la români

Mihail Sadoveanu mărturisea că „*civilizaţia, portul şi datina de acum zece mii de ani subzistă încă*” şi că a găsit în creaţia populară *„elemente de valoare diamantină”*, care s-au răsfrânt în opera lui.

În general, opera personalităţilor înalt reprezentative ale artei româneşti – de la Alecsandri la Eminescu, Creangă, Sadoveanu sau Blaga, şi, de aici, la Enescu sau Brâncuşi, au legături atât de intime cu folclorul, încât unii cercetători au văzut în osmoza artei culte cu cea populară o trăsătură distinctivă a culturii noastre. De fapt, cultura română se află în situaţia deloc obişnuită – poate unică (cel puţin în Europa) – de a perpetua până astăzi manifestări ale culturii populare, în forme autentice, tradiţionale.

În condiţiile contemporane, raportul artă populară – artă cultă se complică, deoarece creatorii aşa-zis populari au foarte clară conştiinţa tipului special de artă pe care-l practică, a naturii sale specifice, a diferenţelor faţă de arta *„cealaltă”*, de care, paradoxal, au încercat să se apropie cât mai mult.

Literatura de autor nu a abandonat contactele cu literatura populară, inspiraţia folclorică fiind unul dintre cele mai evidente elemente de continuitate din literatura română de la începuturi şi până astăzi.

Fiecărei epoci şi chiar fiecărui autor în parte – în măsura în care este vorba despre personalităţi marcante – îi este proprie o anumită viziune asupra folclorului.

De la integrarea genuină în textul scris al cronicilor lui G. Ureche şi I. Neculce a unor proverbe sau zicători, la interesul deliberat, conştient, arătat folclorului de către romanticii generaţiei de la 1848, este un drum apreciabil, iar de la versificările în manieră populară ale celui dintâi culegător de folclor, Alecsandri, până la sublimarea estetică şi filosofică pe care materialul folcloric o suferă sub pana lui M. Eminescu, este o distanţă covârşitoare.

Creaţia folclorică din perioada veche în scrierile religioase şi în cronici

Spre sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea folclorul începe să fie sursă de literatură artistică propriu-zisă şi de poezie.

Mitropolitul Dosoftei, oarecum precursor al lui Arghezi, s-a ridicat, în *Psaltirea în versuri*, la forme de adevărată poezie în limba română, prin folosirea unor asociaţii îndrăzneţe, imagini inovatoare şi blesteme de tipul vechiului descântec popular:

„Leul[ui] gura să i se despice,
Inorogii coarne să le pice,

Să li să tâmpască semeţia,
Să-ş[i] cunoască şi blestemăţâia."

Conştient de opoziţia dintre uman si divin, dintre efemer si etern, comparând zilele omului cu fumul, care în registru popular exprimă tema timpului, coboară la structura şi melodia versului popular în imagini tot atât de noi şi de expresive:

„Că-mi trec zilele ca fumul,
Oasele mi-s răci ca scrumul".

Primele pagini de proză literară românească din opera lui Ion Neculce, cu cele 42 de legende precedate de *„O seamă de cuvinte ce sunt auzite din om în om, de oameni vechi şi bătrâni şi în letopiseţ nu sunt scrise"*, poartă aceeaşi amprentă a inspiraţiei folclorice.

Miron Costin în poemul de meditaţie lirică-filosofică *Viaţa lumii,* are anumite legături cu folclorul şi cu cărţile populare.

Excelentul cunoscător al culturii populare, Dimitrie Cantemir a inserat şi modelat poezie de sorginte folclorică în *Istoria ieroglifică* prin folosirea unor măşti cu imagini de animale.

Se poate conchide că în substanţa literaturii române vechi folclorul are o pondere importantă, iar infiltrările lirice par să stingă notele artistice cele mai interesante şi variate.

Creaţia folclorică din perioada premodernă

În secolul al XVIII-lea integrarea elementelor de cultură populară în cultura citadină a largilor categorii sociale – care se înălţau spre lumină, datorită împrejurărilor mai favorabile pe care le ofereau atât evoluţia societăţii, cât şi ideologia iluministă – atestă continuitatea vieţii spirituale româneşti şi în ceea ce priveşte caracterul ei popular.

Iluminiştii români au considerat cultura populară cu obiceiurile, credinţa, literatura populară etc., una dintre cele mai ample şi mai convingătoare documente, alături de cele istorice, ale originii noastre latine.

I. Budai-Deleanu, judecând ca şi ceilalţi iluminişti, foloseşte cultura populară în epopeea sa, numai pe planul artistic al umorului şi pitorescului.

Filonul liricii populare îl întâlnim prin intermediul cântecelor lăutăreşti de lume şi a poeziei populare la poeţii Văcăreşti, consideraţi adevăraţi precursori ai literaturii româneşti moderne şi la Costache Conachi.

Ielele lui Iancu Văcărescu reprezintă – alături de *Ţiganiada* lui I. Budai-Deleanu – primele încercări izbutite de a transpune date de cultură populară pe un alt plan artistic, relizându-se creaţii originale, în spiritul literaturii citadine, creând de fapt simili folclorici.

Creaţia folclorică din perioada paşoptistă

Scriitorii paşoptişti care au sincronizat literatura românească cu cea apuseană – ca genuri şi specii – au nutrit un adevărat cult pentru folclor şi au orientat programatic inspiraţia spre autohton.

Urmărind evoluţia poeziei române, de la 1848 până azi, se poate afirma că relaţia poezie populară - poezie cultă parcurge mai multe etape fundamentale.

Interesant de stabilit în această relaţie se pare a fi comportamentul creator al diverselor personalităţi faţă de ideea de folclor şi faţă de realitatea concretă a artei populare.

Până la Alecu Russo şi V. Alecsandri, Anton Pann a fost primul culegător al poeziei populare româneşti, deci primul pas important aparţine acelui *„Pan, finul Pepelei, cel isteţ ca un proverb"*. Acest prim *„folclorist"* s-a orientat spre creaţia populară, care l-a determinat să culeagă şi să *„monteze"* literar o însemnată cantitate de zicale şi proverbe. Anton Pann devenind pentru G. Călinescu *„unul dintre primii noştri umorişti"*.

„Haideţi să vorbim degeabă,
Că tot n-avem nici o treabă.
Fiindcă,
Gura nu cere chirie,
Poate vorbi orice fie".

În opera sa, Vasile Alecsandri a reuşit să abordeze lucid, diferenţiat, creaţia populară, având o atitudine programatică faţă de acest tezaur spiritual naţional. Autorul *Doinelor* descoperă în poeziile populare întregul univers de viaţă rurală, stratificat pe diverse planuri: planul social al luptei haiduceşti, planul istoric al legendelor naţionale, planul mitic al basmelor, planul psihologic al erosului şi al înfrăţirii cu natura. Alecsandri s-a îndreptat spre folclor ca spre un imens rezervor de motive, teme, forme şi atitudini literare. Se poate afirma că însuşi gustul său poetic a fost puternic modelat de caracterul general al poeziei populare şi aceasta datorită faptului că Alecsandri a fost, la noi, primul scriitor care a văzut în folclor *„comori nepreţuite de simţiri duioase, de idei înalte, de notiţe istorice, de crezări superstiţioase, de datini strămoşeşti şi, mai cu seamă, de frumuseţi poetice pline de originalitate şi fără seamăn în literaturile străine, poeziile noastre populare compun o avere naţională, demnă de a fi scoasă la lumină ca un titlu de glorie pentru naţia română”*. (ALECSANDRI, 2011).

Ion Heliade-Rădulescu, cu balada *Zburătorul*, realizează una din cele mai de seamă creaţii lirice din literatura română a secolului al XIX-lea bazată pe inspiraţia populară

Deşi motivul *Zburătorului* are o circulaţie în literatura universală, totuşi I. H. Rădulescu a ştiut să-l îmbrace într-un veşmânt autohton, să-l facă specific solului românesc, tocmai prin sublimarea măiestrită a elementului folcloric, dar în acelaşi timp acordându-i şi valabilitatea universalului.

La Alecu Russo motivele şi elementele foclorice apar aproape în toate scrierile. În *Cântarea României,* filonul focloric se întâlneşte pretutindeni, fiind foarte bine sudat în substanţa poemului. De pildă, versetul 5:

„Pe câmpiile Tenechiei răsărit-au florile? ...
Nu au răsărit florile, sunt turmele multe şi frumoase ce pasc văile tale”.

Acesta reprezintă o transpunere măiestrită a versurilor din *Dolca,* poezie populară culeasă de Vasile Alecsandri, în volumul *Poezii populare ale românilor*.

Nicolae Filimon, apropiindu-se de folclor în perioada în care a scris romanul *Ciocoii vechi şi noi,* a apelat şi la creaţia anonimă, introducând şi câteva poezii populare *„îndreptate”* de scriitor.

Creaţia folclorică în operele marilor clasici români

Prin N. Filimon folclorul pătrunde din ce în ce mai mult în operele marilor scriitori clasici români din secolul al XIX-lea.

Mihai Eminescu şi-a dat seama că în raportul poezie populară – poet cult, secretul reuşitei artistice rezidă în prezenţa completă a personalităţii *„înlăuntrul modelului folcloric”.*

Eminescu preia, aproape complet materialul imagistic concret al cântecelor anonime, iar înlăuntrul acestui model, aşa cum observa G. Călinescu, poetul cult îşi strecoară propria sa sensibilitate, propria sa filosofie; sinteza aceea de suferinţă personală şi aspiraţia metafizică spre neant, spre repaos, care constituie pecetea specifică a lirismului său.

George Călinescu vede în poezia eminesciană *Codrule, Măria-Ta* un real model de *„folclor savant”:*

„Codrule, Măria-Ta,
Lasă-mă sub poala ta,
Că nimica n-oi strica
Fără num-o rămurea,
Să-mi atârn armele-n ea./.../
Şi să dorm, dormire-aş dus;
Dar s-aud şi-n visul meu,
Dragă codri, glasul tău,....

Indiferent de teme şi motive, universul operei lui Eminescu ar fi fost de nerealizat fără această coordonată fertilă a elementelor împrumutate din folclor. Astfel spune Eminescu: *„o adevărată literatură trainică, care să ne placă nouă şi să fie originală şi pentru alţii, nu se poate*

întemeia decât pe graiul viu al poporului nostru propriu, pe tradiţiile obiceiurile şi istoria, pe geniul lui" (MUNTEAN, 1971, 195).

Capacitatea personalităţii eminesciene de a fi ea însăşi mereu prezentă *înlăuntrul unui model folcloric* reprezintă până astăzi momentul cel mai strălucit şi mai realizat artistic din literatura noastră, *„o consonanţă selectivă"* între o personalitate extrem de marcată de cultură şi un fond de sensibilitate şi expresie anonimă.

Pe cât de culte sunt poeziile în formă folclorică ale lui Eminescu, pe atât de populare sunt poeziile în formă cultă ale lui Coşbuc.

Coşbuc este popular în primul rând pentru că răspunde unei concepţii şi simţiri de tip ţărănesc, datorită anecdoticului care stăpâneşte poezia sa şi care constituie un element de bază al creaţiei folclorice. Acest anecdotic apare aproape întotdeauna ritualizat, fiind epicul unei nunţi sau înmormântări, al unei hore sau al unei lupte, toate prezentate ritmic. De origine cultă, extrem de diversă, ele manifestă un sincretism etic aproape impersonal, ceea ce le pune la dispoziţia tuturor.

Şt. O. Iosif manifestă o înclinaţie spre cântecul haiducesc – despre Gruia şi Pintea – el realizează o tonalitate blândă, melancolică şi muzicală – specifică liricii lui – în contradicţie cu subiectul propriu-zis:

„Dunării fac turcii vad,
Trăsnet este Gruia.
Şapte popi la Ţarigrad
Cântă: Aleluia!"
(Gruia) (Baladă din popor) (IOSIF, 1968, 71)

În lirica lui Octavian Goga consonanţa cu folclorul se manifestă în *Cântece* de lume, în care poetul păstrează cadrul concret - natural şi social - al acestei specii de folclor: crâşma, lăutarul, cheful, mica aventură amoroasă:

„Sus la cârciumă-n Dealu-Mare
De trei zile ţin soborul ...
De trei zile beau şi-mi zice
Din lăută Laie Chioru!"
(*Cântece I)* (GOGA, 1967, 65)

Sensibilitatea lirică cultă întâlnindu-se cu sufletul poporului la nivelul unei expresii simple, directe şi sentimentale.

Creaţia folclorică în perioada interbelică

Eugen Lovinescu pune bazele modernismului românesc, curent în arta şi literatura secolului al XX-lea, caracterizat prin *negarea tradiţiei* şi *impunerea unor noi principii de creaţie*. Modernismul cuprinde curentele artistice: simbolism, expresionism, dadaism şi suprarealism. În faţa modernismului simbolist, care se afirmă datorită unor poeţi noi, lirica de inspiraţie autohtonă a trebuit să aştepte apariţia unor personalităţi puternice, care să reîmprospăteze contactul cu sursele folclorice. Astfel se impune estetica urâtului în poezia lui Tudor Arghezi, apar metafore surprinzătare în poezia lui Lucian Blaga şi se observă intelectualizarea emoţiei în poezia lui Ion Barbu.

Pe măsură ce poezia se modernizează, relaţia ei cu folclorul nu se rupe, dar absorbţia elementelor aparţinând acesteia nu mai are loc direct, ci printr-un complicat sistem de rafinare, până la pierderea cu totul a identităţii iniţiale.

În poezia interbelică, cele două direcţii diferite - modernismul şi tradiţionalismul - se întâlnesc tocmai în tendinţa lor de a valorifica filonul popular, *„zăcămintele folclorice"*, prin care noua poezie se integrează *„în evoluţia istorică şi în peisajul ei etnic, pe care fenomenul puternic al influenţelor nu l-a putut deforma."* (DIMA, 1936, 7).

Creaţia folclorică în perioada contemporană

Chiar dacă sursa inspiraţiei rămâne pentru toţi aceeaşi – cultura populară în variatele ei forme – realizările poetice sunt specifice fiecărui autor, glasul lui I. Pillat neconfundându-se cu cel al lui L. Blaga, nici al lui T. Arghezi cu al lui Adrian Maniu sau al lui V. Voiculescu cu cel al lui Ion Barbu.

Începând cu Tudor Arghezi, marii poeţi ai secolului nostru au descoperit un nou mod de a prelungi ecourile folclorului în literatura cultă.

Arghezi – ca şi Enescu, Brâncuşi sau Ţuculescu – a suprapus şi recompus efectele folclorice într-o sinteză originală, de fapt, într-o manieră profund personală de asumare a fondului culturii noastre populare şi a tonalităţii ei. Chiar acolo unde Arghezi pare mai *„folcloric”*, acolo este el însuşi, mai original. Arghezi cunoaşte şi aplică parcă legile estetice ale folclorului reproducându-le în forme artistice create de el, ajungând astfel la simili folclorici ca în *Blesteme*:

„De pofte să-ţi sece obrazul,
De bube să nu-ţi mişti grumazul,
Să-ţi iasă cocoaşă
Şi gâlci şi cucuie-n cămaşă.”

Sau ca în *Doinele* din ciclul *1907:*

„Stropii noştri de sudoare
Se făceau mărgăritare”.

Dacă pentru nici unul din versurile citate nu se poate indica sursa genetică folclorică (cum se poate face, de pildă, la V. Alecsandri, cu *Doina* sau la I. H. Rădulescu, cu *Zburătorul*) putem spune că la Arghezi în aceste poeme, ca şi în altele (*Făcătură, Fătălăul, De-a v-aţi ascunsa, Colind de Crăciun, Buna-Vestire)*, totul este folcloric – mentalitate, versificaţie, tropi, lexic, topite toate într-o sinteză unică, originală, inimitabilă.

Arghezi şi Ion Barbu iau folclorul ca un pretext sau ca un punct de plecare pentru o creaţie viguros originală, personală.

În schimb, evidenţierea relaţiilor dintre creaţia lui L. Blaga şi folclor nu poate fi epuizată în câteva rânduri.

Ca şi la Eminescu, contactul poezie cultă – poezie populară se află la Blaga în prezenţa completă a personalităţii înăuntrul modelului folcloric, adică în structuri împrumutate din folclor. Poetul îşi toarnă aici propria filosofie şi concepţie despre lume, ca într-un veritabil tipar. Lexic popular, expresii ţărăneşti, turnuri tipice ale poeziei populare „*Mult mă mustră frunza-ngustă/ Vântul lacrima mi-o gustă.*” (BLAGA, 1943), propoziţii scurte „*Noaptea-i neagră, ceasu-i lung”* (BLAGA, 1933), diminutive utilizate în construcţii rafinate „*Frunzuliţă, ram de laur,/ Ană umbra mea de aur -” (Fetiţa mea îşi vede ţara),* apostrofa şi dialogul, adjectivele articulate: linele, dragele, largele din poezia *Coasta soarelui: Frunza verde, dragele/ linele colinele/ strâng de sus luminile./ Ape cântă, largele.”*, finalul de vers dactilic cu rezonanţă aparte „*Plâng spre zarea dorului/ cu lacrima norului.”* (BLAGA, *Vîrsta de fier 1940-1944)*, colaje de versuri populare din *(Ceas de vară): „Într-un lan pe un colnic cânta singur un voinic.”*

Comparativ cu marea sinteză blagiană, tentativele contemporanilor săi de a-şi apropia sensibilitatea folclorică se dovedesc neînsemnate, nesemnificative, chiar atunci când este vorba despre poeţi tradiţionalişti: V. Voiculescu, I. Pillat sau Adrian Maniu.

Din generaţia imediat următoare, singurii poeţi la care folclorul şi-a lăsat amprenta au fost: M. R. Paraschivescu şi Mihai Beniuc.

Sugestiile existente la Anton Pann şi Tudor Arghezi, în direcţia unui folclor de periferie urbană, se manifestă la Miron Radu Paraschivescu în interesul faţă de producţiile versificate ale mahalalei şi, mai ales, faţă de universul sufletesc al micilor colectivităţi ţigăneşti. Mimând sau asumându-şi o atitudine romantică, autorul arăta, în *Cuvîntul înainte* la ediţia din 1969 a volumului *Cîntece ţigăneşti,* că a încercat „*să schiţeze, nu din puterea fanteziei, ci doar ca un iconar-ucenic după zugrăveala unui mare meşter, profilul liric al mahalalei”.*

În acest spirit unele dintre bucăţile muzicale transcriu aproape neschimbate cântecele lăutăreşti, de *„mahala”*, *„de dor”* şi *„inimă albastră”*, cu o largă circulaţie şi audienţă (*O dramă, Mărioara de la munte* etc), în timp ce corpul masiv al volumului (PARASCHIVESCU, 1969) conţine piese mai mult decât prelucrate, balada *Rică*, romanţa *Hanny*, cântecul *Tristă e viaţa de mort* şi acele *„cîntice”* care propun o *„perspectivă ironică”* cum sunt *Nevasta mincinoasă*, *Cîntec de dor şi of, Cântic de Poteraşi*.

Dacă muntenii T. Arghezi, Ion Barbu şi M. R. Paraschivescu exploatează direcţia *balcanică*, ardeleanul M. Beniuc se înscrie pe linia antecesorilor săi George Coşbuc şi Octavian Goga, valorificând mai mult latura activă, luptătoare, eroică din balade şi din cântecele sociale. Este interesant că, autodefinindu-se, chiar de la începuturi, Mihai Beniuc îşi găsea sufletul în trei învelişuri: *„de jale, de dor, de răscoale ...”* exact sentimentele dominante din poeziile folclorice. Cu toate acestea, cu greu s-ar putea vorbi la Mihai Beniuc de o poezie de inspiraţie folclorică în sensul strict, obişnuit al cuvântului, dar prezenţa elementelor de cultură populară se face simţită în fiecare dintre volumele sale, fie sub forma unor motive folclorice ca opoziţia *om-domn,* fie prin prelucrarea unor forme şi modalităţi tipice versului popular; fie prin utilizarea cu valoare de simbol a unor personaje ale mitologiei populare (*Făt-Frumos, Ileana Cosânzeana*) sau ale istoriei pe care le mitizează (*Horia, Iancu*).

În atmosfera suprasaturată de asemenea producţii, glasul lui Nicolae Labiş a răsunat pur şi grav, aducând o undă înnoitoare în poezia românească postbelică. Venit din nordul Moldovei, zonă etnofolclorică de mare bogăţie, poetul Nicolae Labiş îşi făcea un titlu de glorie din a afirma că izvorul artei sale este în folclor.

Supranumit „*buzduganul unei generaţii*” de către Eugen Simion, Nicolae Labiş în volumul *Impresii din munţii* aşeza tradiţiile noastre alături de comorile cele mai de preţ ale pământului românesc. Labiş face, cel dintâi din generaţia sa, pasul către valorificarea superioară a fondului culturii noastre populare în poezie.

Dintre colegii de generaţie ai lui Nicolae Labiş, ajunşi la maturitatea artistică şi la consacrarea definitivă, se detaşează Nichita Stănescu, Cezar Baltag, Marin Sorescu, Ion Gheorghe şi alţii.

Influenţa folclorică nu lipseşte nici din poezia lui Gheorghe Tomozei sau Ion Horea, nici din cea a lui Ioan Alexandru, a Anei Blandiana sau a lui Adrian Păunescu.

Concluzii

În concluzie, consideraţiile de mai sus s-au oprit asupra unei secvenţe relativ limitate din masiva producţie generată de influenţa folclorului în poezia românească contemporană şi a raportului între *creaţia populară şi creaţia cultă din cultura naţională.*

În toate aceste cazuri se poate vorbi despre aderenţa la folclor, în grade şi sub forme diferite, de raportul între două sau mai multe specii ale poeziei populare care generează o sonoritate armonioasă.

De-a lungul istoriei culturii noastre, toate aceste rapoarte, atitudini şi modalităţi indică un schimb permanent de forme şi valori, între poezia populară şi poezia cultă: o *mişcare în dublu sens şi, tocmai de aceea, generatoare de tradiţie şi, deopotrivă, de inovaţie.* (STĂNESCU, 1975, 3).

Bibliografie

ALECSANDRI, Vasile, *Poezii populare ale românilor,* Colecţia Biblioteca pentru toţi, Editura Litera, 2011.

BLAGA, Lucian, *Cîntecul călătorului în toamnă* din ciclul *Vîrsta de fier 1940-1944*.

BLAGA, Lucian, *Colindă* din volumul *La cumpăna apelor*,1933.

BLAGA, Lucian, *Întoarcere* din volumul *Nebănuitele trepte*, 1943.

DIMA, Al., *Zăcăminte folclorice în poezia noastră contemporană*, Bucureşti, Editura Fundaţia pentru Literatură şi Artă Regele Carol II, 1936.

GOGA, Octavian, *Ne cheamă pământul.* Poezii I*,* Biblioteca pentru toţi*,* Ediţie îngrijită şi prefaţă de I. D. Bălan. Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1967.

IOSIF, Ştefan-Octavian, *Versuri originale şi tălmăciri*, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1968.

MUNTEAN, George, *Epoca marilor clasici,* în: *Temelii folclorice şi orizont european în literatura română*, Bucureşti, Editura Academiei, 1971.

PARASCHIVESCU, Miron-Radu, *Cântice ţigăneşti şi alte poeme*, Bucureşti, Editura Pentru Literatură, 1969.

RUSSO, Alecu, *Scrieri alese*, Bucureşti, Editura Tineretului,1959,.

STĂNESCU, Nichita, *Starea poeziei*. Prefaţă de Aurel Martin, Bucureşti: Editura Minerva, 1975.

VIANU, Tudor, *Studii de literatură română*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1965.

THE CONCEPTION OF VASILE GOLDIŞ REGARDING THE ROLE OF THE CULTURE AND ART

CONCEPŢIA LUI VASILE GOLDIŞ CU PRIVIRE LA ROLUL CULTURII ŞI ARTEI

Marţian IOVAN
Universitatea de Vest „Vasile Goldiş" din Arad
E-mail: iovanm@uvvg.ro

Abstract
Using a convincing and argued method, the study presents the values, principles, and the relevant ideas advanced by Vasile Goldiş as a cultural activist, his concepts regarding the literature's and arts' efficacy and their functions in the development of the society, his ideas about the communication's role in the world of culture and arts, the relations between the mankind's great scholars and their work perception and effects. Even nowadays, the ideas of Goldiş, his demonstrations and axiological assessments still exert a valuable role of targeting and coordinating the cultural development, due to their rationality, pragmatism and human values.

Rezumat
Folosind o metodă convingătoare şi argumentată, studiul prezintă valorile, principiile şi ideile relevante înaintate de către Vasile Goldiş ca şi activist cultural, conceptele sale privind eficacitatea literaturii şi artei precum şi funcţiile acestora în dezvoltarea societăţii, ideile sale despre rolul comunicării în lumea culturii şi a artei, relaţiile dintre marii savanţi ai lumii şi percepţia muncii acestora şi a efectelor sale. Chiar şi în prezent, ideile despre Goldiş, demonstraţiile sale şi opiniile sale axiologice încă exercită un rol valoros în atingerea şi coordonarea dezvoltării culturale, datorită raţionalismului, pragmatismului şi valorilor lor umane.

Keywords: *culture and arts, communication, values and principles of creation, genius theory, Goldiş*

Cuvinte-cheie: *cultură şi artă, comunicare, valori şi principii de creaţie, teorie de geniu, Goldiş*

1. Introducere

Personalitatea lui Vasile Goldiş, activitatea sa de militant politic pentru drepturile românilor şi ale altor popoare, pentru respectarea demnităţii umane, a drepturilor omului în general, au fost studiate, în ultimele decenii, din diferite unghiuri de vedere nu numai de către istorici, filosofi, jurnalişti, ci şi de către alte categorii de cercetători precum lingvişti, etnografi, antropologi, pedagogi, eticieni, esteticieni. Astfel de preocupări se explică prin faptul că Goldiş a avut realizări de excepţie, mai puţin vizibile, în domenii precum filosofia culturii, literatură şi artă, studiul comunicării în politică şi-n dezvoltarea culturii, a adevărului şi frumosului în artă şi literatură, rolul oamenilor de geniu (a „ apostolilor neamului" – aşa cum obişnuia el să-i numească), relaţia dintre naţional şi universal, dintre formă şi fond în producţiile cultural-artistice etc. Ideile, atitudinile şi evaluările exprimate de Goldiş în aceste domenii sunt orientate de concepţia sa filosofică despre om, societate, istorie, cultură, morală şi valori, fiind de esenţă umanistă şi raţionalistă.

În diferite discursuri, evocări, eseuri, în multe pagini publicistice şi literare, în articole, Goldiş – în special din perspectiva filosofiei istoriei şi culturii, a esteticii şi axiologiei, a făcut analize şi evaluări profunde, care-şi păstrează actualitatea până în zilele noastre, ale operei şi vieţii unor mari oameni de cultură – români şi străini, a identificat şi s-a raportat la principii valabile în domeniul creaţiei literar – artistice, a căutat modalităţi prin care să contribuie la emanciparea, la civilizarea poporului prin mijloacele culturii, la creşterea puterii de viaţă şi de creator de istorie a neamului său. Iniţiativele şi acţiunile lui Vasile Goldiş, în calitatea sa de militant politic şi cultural, s-au întemeiat pe convingerea sa profundă că „arta este floarea vieţii", că adevăratele opere de artă contribuie la înălţarea culturală şi spirituală a popoarelor, la armonizarea relaţiilor dintre oameni şi la consolidarea păcii sociale. În acest sens el scria că „românul iubeşte arta mai mult decât grâul. Nu seceră fără doină, doină la plug, doină la coasă. Şi cusăturile ţărancelor… înfrumuseţează palate regale. Pentru aceea am credinţa tare în viitorul de aur al poporului meu." (GOLDIŞ, 1902, 3)

Toate aceste idei şi judecăţi de valoare au şi astăzi importanţă teoretică - metodologică, dar şi practică, datorită, în special, inspiraţiei lor din cultura universală, corelată cu tradiţiile, cu istoria naţională, şi a respectului pentru adevăr, bine şi frumos – ca dimensiune esenţială a crezului profund umanist al marelui cărturar.

2. Valorile şi principiile promovate de Vasile Goldiş în activitatea de militant cultural

Succesiunea şi dezvoltarea civilizaţiilor, credea Goldiş, evoluţia istorică a fiecărui popor sunt ghidate de cunoaştere, raţiune, cultură şi, în special, de valorile spirituale, precum iubirea aproapelui, solidaritatea cu semenii, adevărul, dreptatea, libertatea, prosperitatea. Mai presus decât valorile materiale, ale civilizaţiei şi ştiinţei se situează cele moral-spirituale, credinţa într-un ideal superior. Primele sunt valori - mijloace iar cele din urmă sunt valori – scop. Înălţarea oamenilor şi popoarelor în cultură necesită, mai cu seamă, zidirea caracterelor lor, răspândirea moralei şi asimilarea idealurilor superioare. (GOLDIŞ, 1925, 3-7) În acest context, literatura, artele, diferite alte forme ale culturii au exercitat dintotdeauna rolul de a cultiva pofta de viaţă, puterea de a trăi a oamenilor prin intermediul trăirilor, bucuriilor şi sentimentelor produse, prin credinţa şi convingerile întărite care organizează voinţa şi măresc entuziasmul, cultivă atmosfera morală a vieţii sănătoase. Simfonia literaturii naţionale şi universale este cea care prigoneşte răul, urâtul, nedreptatea din viaţa oamenilor şi din societate, veghind ca bunul simţ să cenzureze sănătoasa dezvoltare a moravurilor.(GOLDIŞ, 1912, 2) Valorile cultural-artistice, frumosul din lumea artelor îşi au izvorul în viaţă, în sufletul oamenilor şi al popoarelor. Astfel, de pildă, Eminescu „a rămas ori şi unde românul întreg care a plâns şi s-a bucurat împreună cu toţi fraţii săi de tot ceea ce trăieşte în taina inimilor noastre. Doina sa este doina neamului românesc, precum sufletul său iubit şi a înţeles pe toţi fiii, cât de depărtaţi ai acestui neam…..". (GOLDIŞ, 1911, 1) Luând în considerare această premisă, Goldiş aprecia că „Eminescu, după trecerea sa în eternitate, îşi întinde împărăţia sufletului său asupra românimii întregi, aşa precum Goethe stăpâneşte şi astăzi sufletul german."(GOLDIŞ, 1976, 249)

In privinţa dezvoltării literaturii şi artelor, Goldiş face analize, evaluări şi previziuni căutând şi respectând principii de la care să nu se abată. Referindu-se la mişcarea teatrală, la promovarea artei scenice în Transilvania, în ultimii ani ai secolului al XIX-lea, Goldiş considera că investiţiile în dezvoltarea teatrului trebuie să vizeze cultura poporului român în întregul său, să îi aibă ca beneficiari pe toţi românii, fiecare oraş şi fiecare sat. In al doilea rând, manifestările culturale, inclusiv cele teatrale, nu se vor abate din calea adevărată a propăşirii moralităţii poporului prin mijloacele culturii. În al treilea rând, instituţiile create trebuie să aibă fond, nu să se reducă la simple forme împrumutate din ţările civilizate, în realitate goale de conţinut. Cu alte cuvinte, teatrul românesc, literatura şi arta, în toate formele şi fondul lor vor trebui să fie „în deplină consonanţă cu situaţiunea generală a poporului nostru", (GOLDIŞ, 1911, 2-3) să corespundă pe deplin adevăratelor sale trebuinţe culturale, sufletului şi simţirii sale, „devenind astfel o arteră firească în circulaţiunea vieţii lui intelectuale şi morale". (GOLDIŞ, 1911, 2-3)

Un alt principiu constă în aceea că manifestările cultural-artistice trebuie să reprezinte, prin mijloacele specifice, adevărul şi minciuna, frumosul şi urâtul, binele şi răul, aşa cum acestea sunt simţite şi trăite în societate. Doar în acest fel reflectarea artistică a realităţilor umane şi sociale îşi va putea realiza misiunea.

Acestea au fost principiile pe care Goldiş le-a respectat în toată activitatea sa de militant cultural. Tenacitatea şi perseverenţa sa au fost întărite de sentimentele profunde şi de crezul constant în valorile culturii şi civilizaţiei universale, mai presus de toate de cele spirituale. Cu o anumită compasiune, Goldiş se adresa semenilor astfel: "Până la moarte omul e tot copil. Nu se face stăpân peste patimile sale…..Şi rari sunt oamenii, care înţeleg rostul vieţii…E filosofia, izvorul înţelepciunii". (GOLDIŞ, 1903, 3) Oricâtă osteneală ar face omul pentru îndestulare trupească, el nu va atinge fericirea pentru că lucrul cel mai de preţ pentru muritori îl constituie înţelepciunea. Dobândirea înţelepciunii va face ca omul să se poată detaşa de nimicurile vieţii şi să pună mai presus independenţa morală, sănătatea şi liniştea sufletului, viaţa nepătată de păcat. Formele culturii, literatura şi artele, prin mijloacele specifice, ţintesc spre a aduce omul pe treptele crescânde ale înţelepciunii, spre a mări puterea sa de viaţă.

3. Idei referitoare la rolul social şi la dezvoltarea literaturii şi artelor

Frumosul din lumea artelor, arta în genere, sunt „floarea vieţii… arta e o alcătuire dumnezeiască pentru îndulcirea vieţii" (GOLDIŞ, 1902, 1) – credea Goldiş, pentru că omul şi popoarele care nu au iubit arta, literatura, au rămas triste, fără putere de viaţă, fără simţirea frumosului şi fără ideal, neputând lăsa în urma lor roade importante pentru binele semenilor şi al generaţiilor următoare. În schimb, oamenii şi popoarele luminate de flăcările artelor frumoase îşi înnobilează simţirea, îşi formează sentimente de mândrie naţională, de dragoste pentru semeni, de bucurie în viaţă. Goldiş se întreabă: "Unde a fost vreodată neam cu mărire, să nu fi avut în cununa vieţii sale arta şi poezia ?" (GOLDIŞ, 1902, 1) Răspunsul îl găseşte în viaţa oamenilor şi popoarelor, inclusiv în istoria universală. Aceasta dovedeşte pe deplin că întotdeauna interesul pentru literatură şi arte constituie cea mai elocventă probă a puterii de viaţă. Perioadelor istorice de mărire, de înflorire a popoarelor le-au corespuns evoluţii strălucitoare, uneori explozive, ale culturii şi artelor lor. În acelaşi timp, a funcţionat şi conexiunea inversă: puterea sporită a artelor a îmbărbătat la muncă rodnică, a întărit temeiurile fiinţei naţionale şi puterile de creaţie ale oamenilor în cele mai diferite domenii şi ale diferitelor formaţiuni în care aceştia au trăit.

Teoria literaturii şi artei, analiza corelaţiilor legice dintre formă şi fond în cultură şi-n creaţiile artistice, dintre naţional şi universal, dintre general şi specific sunt confirmate de demersurile explicative şi axiologice făcute de Goldiş cu privire la starea concretă a literaturii şi artelor în Transilvania şi în spaţiul cultural românesc de peste Carpaţi, din vremea sa. Astfel, la plângerea vehiculată în dezbaterile din epocă, în care se susţinea că etnia română nu ar fi în stare să producă talentele necesare pentru viaţa unei literaturi adecvate nevoilor reale ale sale, Goldiş aduce multiple argumente din care rezultă netemeinicia acestei plângeri. Poporul român a fost productiv în talente literare; în special românii de peste Carpaţi posedă deja o literatură clasică. Pe cerul vieţii culturii româneşti strălucesc luceferii poeziei, precum Alecsandri, Eminescu, Coşbuc, operele genialilor scriitori Creangă, Slavici, Caragiale, operele unor compozitori, pictori talentaţi etc., care ar trebui să primească un loc onorific în istoria literaturii şi artei universale.

Literatura şi artele sunt o parte organic integrată în viaţa poporului care le-a dat naştere. Prin urmare, cultura şi literatura română „ nu pot lua alte proporţii decât numai acelea care sunt corespunzătoare situaţiunii generale în care se află." (GOLDIŞ, 1904, 4) Literatura se dezvoltă în mod proporţional cu economia, învăţământul, instituţiile, cu viaţa poporului în ansamblu. La nici un popor cultura şi artele nu au apărut instantaneu; acestea se nasc, se dezvoltă în mod treptat, fără a face salturi. Întrucât poporul nostru n-a ajuns încă la nivelul la care să poată preţui, să poată susţine material suficient adevărata literatură frumoasă, formele şi conţinutul produselor sale culturale, literare, artistice sunt corespunzătoare nivelului său de dezvoltare a civilizaţiei. Dar, pe măsură ce se dezvoltă economia, învăţământul general, universităţile, va creşte numărul caselor de cultură,

editurilor, ziarelor, muzeelor, teatrelor,, bibliotecilor, filarmonicilor etc., pe măsură ce se va afirma clasa de mijloc şi vor spori resursele financiare, cu siguranţă va spori numărul de talente, de oameni creatori în toate domeniile de creaţie. Trebuie să fim răbdători, pentru că nu suntem deasupra vremurilor. Înălţarea literaturii şi artelor, ca şi în cazul altor popoare, se integrează în dezvoltarea organică a poporului român. Noi podoabe ale culturii şi artelor vor apărea, cu siguranţă, conferind astfel mai multă strălucire marilor valori ale culturii universale.

Într-un plan concret şi practic, Goldiş s-a dedicat promovării valorilor culturale şi spirituale, în calitate de militant cultural şi de om politic, acţionând pentru crearea de instituţii noi, consolidarea şi dezvoltarea celor existente, astfel încât poporul să poată beneficia de toată gama de servicii cultural-artistice, aşa cum acestea funcţionează în statele civilizate ale lumii. În prima parte a vieţii sale, a depus mari eforturi în cadrul "Societăţii pentru crearea unui fond de teatru naţional român", pornind de la convingerea că „teatrul este una dintre cele mai de însemnătate instituţiuni culturale din viaţa popoarelor" (GOLDIŞ, 1901, 102), după biserică şi şcoală. Întrucât drama este culmea artelor frumoase, reiese că "cel mai puternic mijloc estetic pentru înălţarea culturală a unui popor" este teatrul. (GOLDIŞ, 1901, 102-103) Arta scenică măreşte pofta de viaţă a oamenilor, formează gustul pentru frumos, promovează obiceiurile şi datinile strămoşeşti, biciuieşte viciile şi caracterele rele, urâte, are înrâuriri benefice asupra dezvoltării limbii române literare.

În privinţa repertoriului instituţiilor teatrale – inclusiv a criteriilor valorice de selectare a autorilor şi pieselor, a stabilirii priorităţilor în viaţa celorlalte instituţii de cultură (edituri, redacţii de ziare, filarmonici, formaţii corale, muzee etc.), trebuie pornit de la nevoile poporului, ale publicului, în funcţie de interesul şi gustul diferitelor categorii din popor. Cultura unui popor trebuie să se dezvolte nu prin importul de instituţii, teme şi idei, ci pornind de la obiceiurile şi datinile lui, de la gustul şi înclinaţiile sale naturale; aceasta făcându-se în mod gradat şi organic. Doar pe o astfel de cale teatrul românesc „va putea să devină o floare proprie în grădina civilizaţiunii universale care, cu mirosul ei propriu şi cu culorile ei deosebite, va împodobi buchetul cules din grădinile culturii omeneşti." (GOLDIŞ, 1901)

Dezvoltarea culturii, literaturii şi artelor nu reprezintă un scop în sine; ele au o destinaţie precisă. Altfel rămân forme fără fond. Formele literare, artistice reflectă viaţa reală , aspiraţiile, dorinţele, bucuriile, durerile din societate, punând mai presus idealul perfecţiunii umane, înnobilarea şi rafinarea sentimentelor, atitudinilor şi comportamentelor oamenilor. Cu cât se vor apropia mai mult de aceste norme, cu atât vor fi mai bine receptate de public, va stârni interesul şi sentimentele cititorilor. Goldiş, în acest context, conştientizează şi argumentează importanţa comunicării în dezvoltarea culturii. El scria că „între scriitor şi cititor există raport matematic". (GOLDIŞ, 1901) Atunci când formele literare corespund cu fondul, când operele literare şi artistice corespund stărilor sufleteşti ale cititorilor, nevoilor şi aspiraţiilor acestora, atunci va creşte numărul celor interesaţi. Între scriitor şi cititor, între artist şi receptorul mesajului operei, între geniu şi oamenii obişnuiţi, comunicarea trebuie să funcţioneze în ambele sensuri. Primii se inspiră din viaţa celorlalţi, iar secunzii pretind să fie respectat principiul accesibilităţii. Numărul de cititori va creşte dacă vei da oamenilor de citit ceea ce ei pot înţelege, „mistui". Relaţiile de comunicare în cultură, literatură şi arte sunt vitale atât pentru dezvoltarea acestora, cât , mai ales, pentru realizarea misiunii specifice. Ori, acest fapt poate fi uşurat prin intervenţii de felul celor practicate de ASTRA sau de *Asociaţia pentru fond de teatru naţional român.*

Militanţii pe plan cultural, literar şi artistic, membrii Societăţii ASTRA, urmând îndrumările apostolilor neamului, vor putea atinge scopul final – acela de intrare a naţiunii române în concertul popoarelor civilizate din Europa. Ori, sanctuarul limbii şi literaturii, al culturii are rolul nu de a diviza şi învrăjbi, ci de a aduna şi uni pe toţi românii în stăruinţele şi sacrificiile lor pe acest drum.

4. Rolul oamenilor de geniu

Din perspectiva filosofiei istoriei şi culturii, Goldiş a analizat relaţiile dintre personalităţile istorice, oamenii de creaţie din literatură, arte şi ştiinţe, „marii învăţaţi ai timpurilor", pe de-o parte, şi mulţimile, comunităţile umane, pe de altă parte. Istoria se desfăşoară cu suişuri şi coborâşuri, se

contractă sau se dilată, ia o formă ondulatorie între extreme – mereu căutând linia de mijloc. (GOLDIŞ, 1976, 278) Cei care dau direcţia evoluţiei istorice a societăţii, a culturii şi civilizaţiei sunt oamenii de geniu, creatorii, inovatorii, descoperitorii. Dar aceasta doar cu condiţia că se integrează pe deplin în viaţa omenească, în epocă, se înrădăcinează în viaţa poporului identificându-se cu aspiraţiile, nevoile, suferinţele şi dorinţele acestuia.

Artiştii, oamenii de litere, marii creatori, în genere nu sunt „peste vremurile lor", nu ies din istorie, ci trăiesc şi creează înăuntrul vremurilor. Cu cât se cufundă mai mult în timpul lor istoric pentru a-i desluşi spiritul şi valorile dominante, pentru a-l cunoaşte şi valorifica, cu cât conştientizează mai clar problemele vieţii omeneşti, cu atât vor fi mai în putere să dea direcţie vieţii sociale, să joace rolul de *apostoli*, de *învăţători* pentru cei mulţi şi pentru cei ce vin din urmă. Din această perspectivă, Octavian Goga era evaluat ca „poetul redeşteptării naţionale" şi „vestitor apostol al unei vremi ce va să vie" (GOLDIŞ, 1905, 1). Într-un discurs rostit cu prilejul împlinirii a două zeci de ani de la moartea lui M. Kogălniceanu, Goldiş aprecia personalitatea acestuia ca fiind „unul din cei mai mari factori ai culturii politicii româneşti din veacul al XIX-lea" (GOLDIŞ, 1911, 1), a cărui personalitate „ străluceşte încă luminos pentru călăuzirea generaţiei actuale spre ţinta idealurilor naţionale." (GOLDIŞ, 1911) Pe Ion Maiorescu îl consideră „unul dintre cei mai înţelepţi învăţători ai neamului nostru, un apostol strălucit al culturii româneşti", a cărui carieră de mare învăţat şi de dascăl al poporului „a fost încoronată printr-o operă trainică de îndrumător." (GOLDIŞ, 1911, 1) Despre Eminescu scria că „ îşi întinde împărăţia sufletului său asupra românimii întregi." (GOLDIŞ, 1911) George Coşbuc îşi absoarbe geniul din" sufletul neamului său" pentru a deveni cântăreţul speranţelor şi „al energiei de viaţă a neamului nostru", aducător de pace, voioşie, încredere în forţele neamului românesc. Prin condeiul său de magie, Ion Luca Caragiale – cel care străluceşte viu în Panteonul culturii universale, dă direcţie sănătoasei dezvoltări a moravurilor. (GOLODIŞ, 1912, 1) Gheorghe Lazăr s-a ridicat pe firmamentul istoriei neamului românesc ca un Apostol „ce a aprins în sufletele românilor făclia conştiinţei naţionale." Avram Iancu, cu moţii lui, au trăit şi au murit" pentru dreptate şi libertate. Idealul acesta rămâne la temelia vieţii noastre naţionale." (GOLDIŞ, 1912, 1-2)

Numeroase alte explicaţii, argumentări şi evaluări au aceleaşi orientări şi sens cu privire la rolul geniului, al personalităţilor istorice – acela de cârmuire sufletească a neamului din care provin, de dare a direcţie de urmat, de îndrumători. De aceea, oamenilor de geniu li se asociază eternitatea, nemurirea; peste mormintele lor este firesc să răsară monumente. Având un statut şi un devotament eroic, oamenii creatori şi fruntaşi ai comunităţilor umane – „reprezentanţi ai valorilor şi energiilor mulţimilor fără nume, sunt singuraticii răsăriţi din mijlocul acestor mulţimi, acei care din zbuciumul colectivităţii sintetizează credinţa de granit în idealurile hotărâtoare pe calea atât de aspră a desăvârşirii, care în toate timpurile făuresc istoria omenirii." (GOLDIŞ, 1976, 266) Creatorii de literatură şi artă sunt suflete din sufletul neamului lor, ei se formează în popor, comunică permanent cu poporul, cultivând frumosul, valorile morale, credinţa în ideal prin luminarea minţii, prin înnobilarea sufletelor, prin munca roditoare de fericire. (GOLDIŞ, 1976) Roadele zbuciumului lor nu se văd imediat, ci, adesea, peste generaţii.

Analizând viaţa şi opera multor oameni de geniu, V. Goldiş a adunat suficiente observaţii şi constatări pentru ca să elaboreze o interesantă teorie a genezei operelor originale, a produselor culturale inovatoare, implicit cu privire la personalitatea omului de geniu – teorie care, după toate aprofundările şi testele de adevăr ce i-au fost aplicate ulterior de către psihologi, sociologi, culturologi, geneticieni sau antropologi, rămâne valabilă până astăzi.

Personalitatea marilor creatori este rezultatul unei combinări unice a mai multor factori ce dau un contur individualităţii, originalităţii fiecărui creator. Aceşti factori sunt de natură bio-organică, sociali, culturali şi spirituali, care alcătuiesc o reţea de conexiuni inedite, irepetabile. Primul factor constă în „întâmplătoarea şi mult tainica compunere a momentelor naturale la însăşi naşterea" omului de geniu (GOLDIŞ, 1993) sau, cu alte cuvinte, dispoziţiunile înnăscute. Alt factor constă în acţiunea împrejurărilor personale asupra evoluţiei individului; acestea trebuie căutate în biografia autorului, în descrierea detaliată şi adevărată a vieţii sale – de unde rezultă elementele ce

au influenţat capacităţile de creaţie, de producere a valorilor culturale. Totodată, opera, ideile şi opţiunile fiecărui om sunt determinate de experienţa comunităţii în care s-a născut şi s-a format, de gândurile comune ale oamenilor, de obiceiurile şi tradiţiile dominante dintr-o etapă, care, împreună, formează „spiritul timpului." (GOLDIŞ, 2012) De asemenea, marii artişti, savanţi, gânditori, conducători de state etc. nu se pot sustrage „duhului istoriei", care este specific fiecărei mari epoci trăite de un popor. Goldiş constată că predispoziţiile înnăscute sunt „un dar al naturii" şi alcătuiesc un imperativ pentru dezvoltarea fiecărui om. Acţiunile şi împrejurările personale sunt cele care explică biografia individului, caracterul unic al personalităţii sale creative.

Prin urmare, "oamenii de geniu sunt înzestraţi de la natură cu o impresionabilitate mai ageră şi cu talentul de a vedea mai adânc între iţele prin care curg firele vieţii noastre, devin conştienţi de acele idei care domină asupra timpului nostru, le reflectă în oglinda geniului lor şi noi cu bucurie sau cu tristeţe ne recunoaştem." (GOLDIŞ, 2012) Gândurile, amintirile oamenilor de geniu sunt şi ale noastre, în ei ne recunoaştem pe noi înşine, înţelegem oglinda timpului în care trăim.

Goldiş utilizează această teorie în explicarea genialităţii, a pesimismului poeziei create de Mihai Eminescu, concluzând că „din dispoziţiile sale naturale, din întâmplătoarea întocmire a împrejurărilor personale, din adâncirea în prăpăstiile gândirii obşteşti, unde se făureşte istoria timpului nostru – răsare vistieria poeziilor lui Eminescu şi trista şi meştera oglindă a însăşi vieţii noastre." (GOLDIŞ, 2012)

Creatorii de artă şi cultură, oamenii de geniu în general, apar, strălucesc, operele lor pot să rămână în istorie în măsura în care interacţionează cu publicul , cu poporul. În acest sens, valorile cultural-artistice îşi realizează pe deplin menirea de a înnobila sufletele oamenilor şi popoarelor, de a mări puterea de viaţă, solidaritatea şi unitatea lor în jurul valorilor perene ale culturii şi civilizaţiei. Experienţele istorice ale popoarelor demonstrează cu prisosinţă acest fapt. Astfel, istoria Greciei Antice ne arată că timpul de mărire, de maximă înflorire a civilizaţiei elene a fost perioada când arta a cunoscut cea mai mare preţuire, când grecilor le-a crescut bogăţia sufletească şi „neastâmpăratul dor de a descoperi şi a înfăţişa frumosul prin artă". (GOLDIŞ, 1976) Doar acele popoare au lăsat ceva măreţ în urma lor doar atunci când au avut în coroana vieţii lor promovarea artei şi poeziei.

În loc de concluzii

Corespunzător concepţiei sale filosofice, umaniste şi raţionaliste, Goldiş a fost orientat în analizele şi evaluările cu privire la cultură, literatură şi artă de un sistem de valori europene – universal acceptabile. În acest sens, a exprimat convingerea sa profundă că arta este „floarea vieţii"; împreună cu literatura, arta contribuie la înălţarea spirituală a popoarelor, la creşterea puterii creative şi de a lua decizii istorice de către acestea. Cultura şi artele contribuie decisiv la formarea caracterelor superioare ale oamenilor, la răspândirea valorilor morale, la cultivarea unor relaţii interumane armonioase şi la dezvoltarea sănătoasă a societăţii.

Valorificând principii estetice şi de sociologie a artelor, Goldiş formulează idei şi evaluări cu privire la menirea culturii şi artelor în societate, la criteriile de evaluare a operelor artistice, la specificul diferitelor arte şi domenii ale culturii. Prin toate acestea, ca şi prin judecăţile sale estetice, teoria cu privire la oamenii de geniu şi la geneza operelor de artă, scrierile lui Goldiş îşi păstrează actualitatea.

Bibliografie

[1] Goldiş, Vasile, 1902, „Arta”, în *Tribuna poporului*, nr. 230, anul VI.
[2] Goldiş, Vasile, 1902, „Arta română”, în *Tribuna poporului,* VI, nr. 6.
[3] Goldiş, Vasile, 1903, „Idei horaţiene”, în *Tribuna poporului,* VII, nr. 1.
[4] Goldiş, Vasile, 1901, „Idei referitoare la înfiinţarea teatrului nostru” în *Anuarul Societăţii pentru crearea unui fond de teatru naţional roman pe anul 1900-1901*, Braşov.
[5] Goldiş, Vasile, 1904, „Literatura noastră”, în *Luceafărul,* anul III, nr.1.
[6] Goldiş, Vasile, 1912, „Ion Luca Caragiale, în *Românul*, nr. 128.
[7] Goldiş, Vasile, 1911, „Ion Maiorescu”, în *Românul*, nr. 178.
[8] Goldiş, Vasile, 1911, „Mihail Kogălniceanu”, în *Românul,* nr. 131, Arad.
[9] Goldiş, Vasile, 1889, „Pesimismul în poeziile lui Eminescu”, în *Tribuna*, anul VI, nr. 257-260.
[10] „Vasile Goldiş. Politică şi cultură 1919-1934”, ediţie îngrijită de Vasile Popeangă, Arad, 1993.
[11] Goldiş, Vasile, 1976, *Scrieri social-politice şi literare*, ediţie îngrijită de Mircea Popa şi Gheorghe Şora, Editura Facla, Timişoara.
[12] Goldiş, Vasile, 2012, *Scrieri social-politice şi filosofice*; ed. a II-a, ediţie îngrijită şi cuvânt introductiv de M. Iovan, „Vasile Goldiş” University Press, Arad.
[13] Iovan, Marţian, 2012, *Filosofia şi crezul politic ale lui Vasile Goldiş*, „Vasile Goldiş” University Press, Arad.

STYLISTIC AND STRUCTURAL COINCIDENCES OF THE BRIDES'S RITUALIC DEPARTURE SONG WITH OTHER RITUALIC SONGS

COÏNCIDENCES STYLISTIQUES ET STRUCTURELLES DE LA CHANSON RITUELLE DE DÉPART DE LA MARIÉE AVEC D'AUTRES CHANTS RITUELS

COINCIDENŢE STILISTICE ŞI STRUCTURALE ALE CÂNTECULUI RITUALIC DE DESPĂRŢIRE AL MIRESEI CU ALTE CÂNTECE RITUALICE

Mirela KOZLOVSKY
„Ovidius" University from Constanţa
Faculty of Arts
E-mail: mirelakoz@gmail.com

Abstract

Throughout the evolution of human communities, the structure of the wedding ceremonial has preserved the coming together of the sacred and the profane, with the harmonious symbiosis of patriarchal traditions and concepts on one hand and modern ones displaying more spectacular features, on the other.

The evolution of society has led to the decline of the traditional way of life in favour of modernity with its more relaxed attitudes to issues of age, gender, origins, mentality, tradition, culture and religion as young people nowadays are able to make their own decisions regarding all aspects of their everyday life.

This study shows that similarities of style and structure may occur in different folklore categories belonging to different traditions. Those similarities have been studied in terms of melody, rhythm, system of versification and sound structure within the ritualic song of the bride's departure.

Résumé

Dans l'évolution de la collectivité humaine, le cérémonial des noces a conservé dans sa création l'union entre le sacre et le tellurique, en alternant harmonieusement les traditions et les conceptions qui proviennent des temps patriarcaux avec celles modernes qui accentuent le spectaculaire.

L'évolution de la société a déterminé le déclin de la vie traditionnelle et le commencement d'un style de vie dépourvu de contraintes imposées par l'âge, le sexe, les origines, les mentalités, les traditions, la culture et la religion, les jeunes pouvant prendre des décisions pour eux- mêmes dans tous les aspects de l'existence quotidienne.

La présente recherche relève que dans des catégories folkloriques différentes, qui appartiennent à des habitudes distinctes, on peut produire des similitudes de style et de structure. Les ressemblances ont été confirmées en étudiant la mélodie, l'eurythmie, le système de la versification et le système sonore de la chanson ritualique de la séparation.

Rezumat

În evoluţia colectivităţii umane ceremonialul de nuntă a conservat în alcătuirea sa îngemănarea dintre sacru şi teluric, alternând armonios tradiţii şi concepţii ce provin din vremuri

patriarhale cu cele moderne ce pun accent pe spectacular.

Evoluţia societăţii a determinat declinul vieţii tradiţionale şi începutul unui stil de viaţă lipsit de constrângerile impuse de vârstă, sex, origini, mentalităţi, tradiţii, cultură şi religie, tinerii putând lua decizii pentru sine în toate aspectele existenţei cotidiene.

Cercetarea de faţă relevă că în categorii folclorice diferite, ce aparţin unor obiceiuri distincte, se pot produce similitudini de stil şi structură. Asemănările au fost confirmate studiind melodia, ritmica, sistemul de versificaţie şi sistemul sonor al cântecului ritualic de despărţire.

Keywords: *ritualic song, popular verse, folklore, traditions, customs, ethnomusicology, isometry, musical morphology*

Mots-clés: *chanson rituelle, vers populaire, folklore, traditions, habitudes, ethnomusicologie, isométrie, morphologie musicale*

Cuvinte-cheie: *cântec ritualic, vers popular, folclor, tradiţii, obiceiuri, etnomuzicologie, izometrie, morfologie muzicală*

Introducere

Nunta, considerată în derularea ciclului vieţii un moment important al existenţei şi evoluţiei omului, a păstrat în configuraţia sa concepţii ancestrale legate de satisfacerea unei necesităţi umane fundamentale, aşa cum este perpetuarea speciei.

Caracterul unitar şi dinamica obiceiurilor desfăşurate atât în cadrul restrâns al familiei cât şi în cadrul lărgit al comunităţii nu au constituit un impediment în ceea ce priveşte contaminarea repertoriului muzical. Acest aspect evidenţiază faptul că motivele poetico-muzicale semnificative şi bine conservate în timp au putut fi împrumutate de la un gen ritualic la altul, fără ca aceasta să altereze scopul sau utilitatea pentru care a fost creat.

În evoluţia colectivităţii umane ceremonialul de nuntă a conservat în alcătuirea sa îngemănarea dintre sacru şi teluric, alternând armonios tradiţii şi concepţii ce provin din vremuri patriarhale cu cele moderne ce pun accent pe spectacular. S-au păstrat până în prezent acele manifestări etnografice şi artistice cristalizate în tipare durabile (OPREA, 2002, 298), capabile să sigure noii familii fertilitatea, bunăstarea şi comuniunea, ocrotind-o încă de la începutul formării ei de influenţele nefaste, capabile să intervină pe tot parcursul desfăşurării obiceiului.

În cercetările de teren pe care le-am efectuat în ultimii ani în spaţiul dobrogean – mai exact în localităţi din judeţul Constanţa, am cules din repertoriului nupţial dacoromânesc şi al etniilor conlocuitoare cântece ritualice, cântece propriu-zise şi muzică instrumentală de joc. Am apelat la memoria colectivităţilor supuse cercetării pentru a putea studia din punct de vedere diacronic obiceiul şi repertoriului muzical aferent. Am sesizat că, din punct de vedere cultural s-au produs modificări atât în modul de realizare a obiceiului cât şi în succesiunea secvenţelor ritualice din structura sa. Ca o consecinţă a acestui fenomen, multe dintre ritualuri au trecut în categoria repertoriului pasiv iar altele au dispărut iremediabil.

Cadrul temporal şi funcţionalitatea cântecului ritualic de despărţire

În prima jumătate a secolului trecut, industrializarea a dus şi la emanciparea tinerei generaţii. Acest aspect, caracteristic la nivel naţional a fost valabil şi pentru populaţia din Dobrogea. Evoluţia societăţii a determinat declinul vieţii patriarhale şi începutul unui stil de viaţă lipsit de constrângerile impuse de vârstă, sex, origini, mentalităţi, tradiţii, cultură şi religie, tinerii putând lua decizii pentru sine în toate aspectele existenţei cotidiene. Treptat s-a produs desprinderea de vatra satului, de ceea ce era considerat perimat şi anacronic. Modificări ireversibile în transmiterea şi păstrarea obiceiurilor şi tradiţiilor de la vârstnici către tineri s-au produs şi pentru că şcoala, locul de muncă, satisfacerea serviciului militar, erau plasate la distanţă faţă de locul de provenienţă. Acestea

sunt doar câteva dintre motivele ce au determinat trecerea în repertoriul pasiv sau dispariţia unor creaţii din genuri şi categorii folclorice diferite.

Nunta, ca spectacol, va cunoaşte o redistribuire a momentelor ritualice şi folclorice, fiind adaptată cerinţelor principalilor actanţi: viitoarea mireasă şi viitorul ginere. Faptul că se puteau cunoaşte în mod direct, fără intermediari, că puteau decide împreună în tot ceea ce însemna devenirea lor ca tânără familie, a condus la reconfigurarea modelului după care se derula acest obicei. În multitudinea de tipare în care au fost şi sunt realizate în prezent nunţile, se regăsesc toate etapele considerate de maximă importanţă, capabile să garanteze succesul convieţuirii cuplului.

Aşa cum ştim, muzicii îi revine cel mai important rol în derularea nunţii, fiind prezentă în toate secvenţele ritualice dar şi în afara lor. (BADRAJAN, 2002, 4) Dintre genurile muzicale ce se regăsesc astăzi în repertoriul nupţial tradiţional din judeţul Constanţa amintesc cântecele ritualice, cântecele propriu-zise, melodiile instrumentale de joc şi de ascultat.

În tiparul obiceiului, pe lângă repertoriul tradiţional s-au insinuat în timp cântecele de divertisment din repertoriul internaţional şi al etniilor conlocuitoare – turci, tătari, aromâni, greci, lipoveni.

Mireasa reprezenta în trecut personajul care trebuia să se sacrifice – îşi schimba domiciliul, situaţia socială, fiind obligată să parcurgă mai multe secvenţe ritualice până când se realiza trecerea de la statutul de fată la cel de nevastă.

Secvenţele ritualice de trecere de la vechea stare prin separare, tranziţie şi încorporarea în noua stare pot fi pozitive şi negative. (GENNEP, 1996, 20)

Muzica însoţeşte toate ritualurile de trecere ale miresei şi completează atmosfera lirică specifică la gătitul miresei prin Cântecul miresei, la despărţirea de casa părintească prin Cântecul de despărţire, la legătoare prin Cântecul la legătoarea tinerei neveste. În primele două secvenţe ritualice plânsul miresei, ca exprimare a emoţiilor, era perceput ca o manifestare firească şi într-o oarecare măsură lua aspect obligatoriu. Pe toată perioada desfăşurării obiceiului nupţial exteriorizarea emoţională, realizată prin plâns avea intensităţi diferite, punctul culminant fiind atins în ultima secvenţă ritualică, cea a legătorii. Mireasa parcurge ceremoniile de trecere părăsind timpul şi spaţiul cosmic, şi se plasează într-un timp şi spaţiu simbolic, devenind ea însăşi un simbol prin sacrificiul pe care-l realizează, ca mai târziu să renască prin copiii săi. (BADRAJAN, 2002, 29)

Simbolul sacrificării pentru a renaşte, se întâlneşte în tot spaţiul etnocultural românesc. Similitudini se pot stabili între sacrificiul miresei şi secvenţele ritualice de tip agrar însoţite de cântece vocale: Lazărul şi Cântecul cununii de seceriş. Practicate pentru fertilitate şi în perioada de maturizare şi strângere a recoltei, aceste ritualuri sunt executate de grupuri de femei care cântă şi dansează, invocând divinitatea. (POP-MICULI, 2004, 41)

Analiza formală şi structurală

Vom analiza cântecul ritualic de despărţire ce se interpreta în momentul în care mireasa, alături de mire şi de alaiul acestuia părăsea casa părintească şi intra în horă alături de nuntaşi. Prin intrarea miresei în horă alături de mire şi alaiul acestuia se confirma acceptarea acesteia de către membrii familiei ginerelui. Informatoarea mea l-a auzit în urmă cu mai bine de şaizeci de ani la nunta surorii ei. A fost cântat vocal de rudele miresei, numai femei căsătorite.

Limbajul muzical şi cel poetic, într-un sincretism desăvârşit contribuie la conştientizarea de către mireasă a mesajului conţinut în text. Ea este avertizată într-un mod explicit, fără menajamente că, odată cu plecarea din casa părintească va deveni o altă persoană, cu un stil de viaţă în conformitate cu statutul pe care îl va dobândi de acum înainte – femeie măritată.

Tempoul cântecului este Moderato, cu optimea la 100 M.M, fiind în concordanţă cu scopul pentru care a fost creat şi cu modul de execuţie. Cântat exclusiv vocal, în intimitatea membrilor familiei, acest cântec ritualic are un caracter tânguitor, specific unei lamentaţii (trăsături asemănătoare bocetului), contribuind favorabil la realizarea momentului de trecere pe care trebuie să-l definitiveze mireasa.

Textul poetic din care se degajă atmosfera lirică specifică acestui gen are formă fixă, asemănătoare genurilor improvizatorice bocet cu formă fixă.

Mireasă, mireasă

Culegător: M. Kozlovsky ***Informator: Margeta Florică***

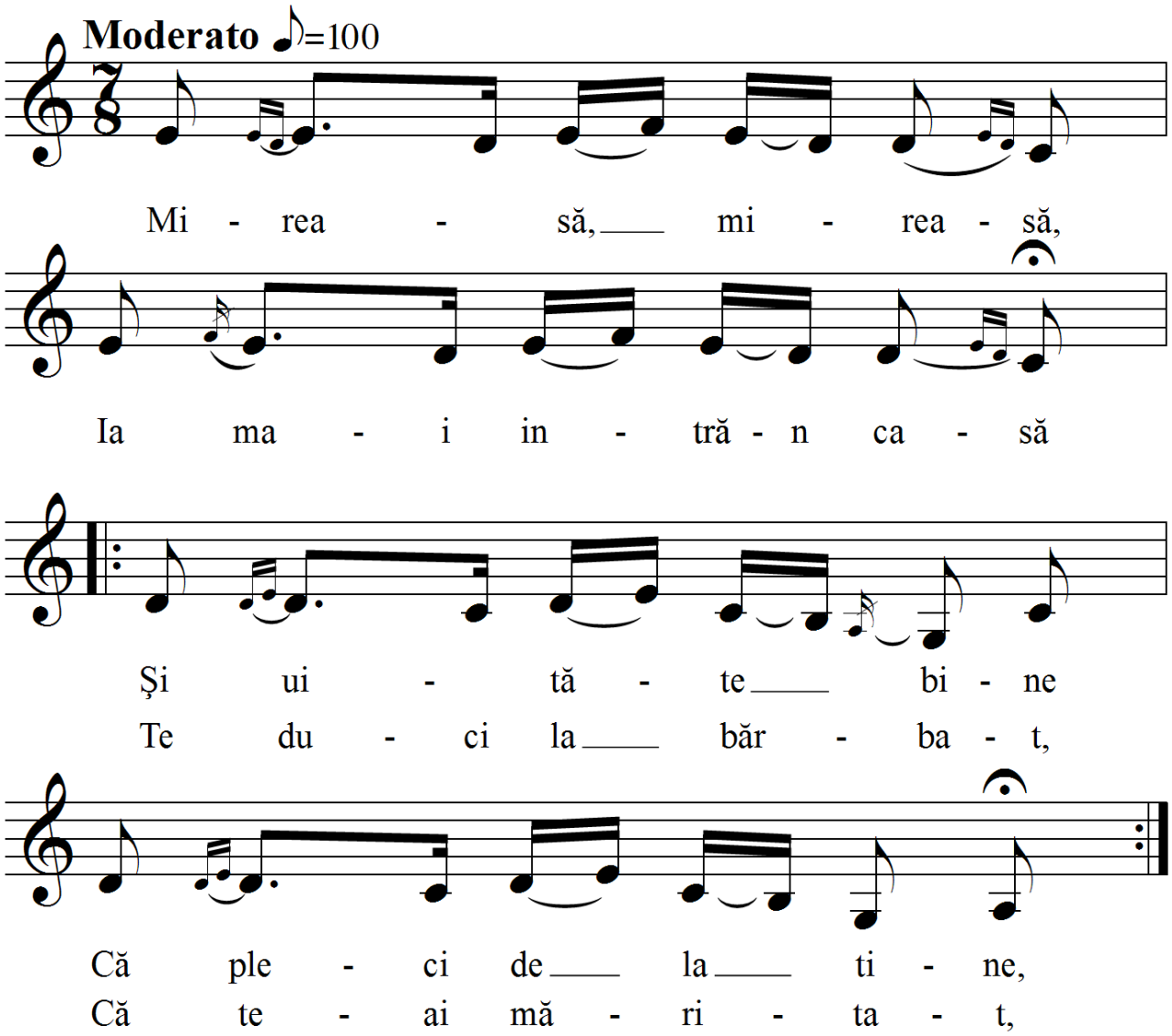

Laşi fete de-o seamă,
Şi tată şi mamă,
Şi fraţi şi surori,
Grădina cu flori,
Te duci la bărbat,
Că te-ai măritat.

Cînd îi mai venii,
Măritat-o-i fii,
Vei veni în grabă,
Şi-oi pleca degrabă,
Te duci la bărbat,
Că te-ai măritat

Gruparea poeziei populare este distihul (2+2+2). Procedee compoziţionale şi mijloace de expresie prin care s-a realizat poezia sunt: paralelismul explicativ şi repetiţia paralelistică. Aceeaşi tehnică de redare a textului se regăseşte şi în cazul bocetului.

Şi din punct de vedere melodic există analogii între cântecul de despărţire pe care îl analizăm şi bocet. Putem recunoaşte similitudinile existente dacă acceptăm ideea că melodia cântecului a fost împrumutată de la un bocet şi atribuită ulterior unui cântec cu rol asemănător – de despărţire. Melodia este alcătuită din formule melodico-ritmice repetitive. Întâlnim aceeaşi tehnică de alcătuire a melodiilor în cântecele ritualice Lazărul şi Cântecul cununii din obiceiul agrar şi a Bocetului din obiceiul funebru. Prin aceste stereotipii sunt satisfăcute cerinţe de ordin estetic şi funcţional pe care le vizează aceste cântece. Este o tehnică de creaţie predilectă în folclorul copiilor şi preluată de alte categorii folclorice în care cântarea vocală trebuie să ţină cont de acomodarea textului la accentul ritmic determinat de mişcare. (SULIŢEANU, 1980, 211)

Melodia este compusă într-o măsură eterogenă de şapte optimi care şi-a impus propria organizare deoarece tiparul ei este anterior procesului creaţiei cântecului pe care îl supunem analizei. Putem spune că am surprins în acest caz modul în care creatorul anonim a dorit să impună elemente subiective, improvizatorice în cadrul tradiţiei. (OPREA, 2002, 129)

Dacă studiem relaţia vers – rând muzical din acest cântec ritualic putem observa procesul de adaptare a versurilor pe un tipar deja existent. Versurile ce alcătuiesc strofele sunt hexasilabice iar cele ce compun refrenele sunt pentasilabice. Deci, cea mai firească organizare ar fi fost pe un tipar hexasilabic. Rândurile melodice augmentate dezvăluie un tipar heptasilabic, astfel că versurile, create ulterior melodiei, au fost nevoite să se acomodeze pe acest tipar. Extinderea rândurilor melodice s-a realizat prin utilizarea ritmului punctat ce acţionează asupra duratei corespunzătoare celui de-al doilea sunet din linia melodică a fiecărui vers. Putem spune că există coincidenţă între dimensiunea rândului melodic cu cea a versurilor izometrizate pe tipar heptasilabic.

Ritmul este giusto-silabic şi se desfăşoară în serii stereotipe, iar forma strofei melodice este fixă, de tip binar – AB. Cele două fraze se delimitează astfel: fraza A corespunde primelor 2 versuri din pseudostrofă iar fraza B corespunde deopotrivă ultimelor două versuri ale strofei dar şi ale refrenului.

Pseudostrofa conţine şase versuri: primele patru compun strofa propriu-zisă iar ultimele două refrenul. Plasat la finalul strofei melodice, refrenul este tematic şi completează înţelesul cântecului de despărţire.

Sistemul sonor generează o hexacordie diatonică (în structură eolică), demonstrându-se încă o dată legătura cu bocetul (OPREA, 2002, 349) dar şi vechimea acestei melodii. (OPREA, 2002, 178) Primele trei rânduri melodice ale cântecului ritualic aduc structuri sonore majore pentru ca în ultimul rând melodic finala să se impună prin cadenţă minoră eolică. Şi acest aspect reprezintă un element comun cu bocetul.

Sunetele MI1-RE1-DO1 ce se aud cu obstinaţie formează picnonul sistemului sonor originar care este pentatonia diatonică MI1-RE1-DO1-si-la. Datorită frecvenţei cu care apar în melodie sunetele MI1-RE1-DO1 pot fi considerate şi sunete-pilon. Sunetul FA1 poate fi considerat ca fiind la origine un pien ce s-a impus ulterior în melodie determinând evoluţia pentatoniei, considerată un mod defectiv datorită numărului redus de sunete (VIERU, 1980, 179) în hexatonia diatonică FA1-MI1-RE1-DO1-si-la. Sunetul sol din refren are rol de subton. Vom evidenţia încă trei aspecte ce trădează provenienţa melodiei din bocet: situarea sunetului cu rol de subton în registrul grav; apariţia acestuia la finalul celor două rânduri melodice ale refrenului; pendularea la cvartă perfectă ascendentă şi secundă mare ascendentă faţă de finală.

Plasarea coroanelor în finalul frazelor muzicale creează sentimentul unei interpretări libere, în concordanţă cu caracterul liric al poeziei. Şi acest aspect contribuie la asemănarea cântecului de despărţire cu bocetul care se caracterizează prin stilul improvizatoric al execuţiei.

Ambitusul de septimă mică defineşte structura melodiei. Prin apariţia apogiaturilor anterioare şi posterioare linia melodică se dezvoltă. Se întâlnesc cinci apogiaturi anterioare: trei duble (un mordent inferior şi două superioare) şi două simple descendente (realizate la secundă mică şi cvartă perfectă) şi două apogiaturi posterioare duble descendente (realizate la interval de secundă mare). Apogiaturile sunt plasate lângă sunetele MI1-RE1 considerate sunete-pilon ale melodiei.

Mersul melodic preponderent descendent din cântecul de despărţire este relevat de incipitul şi finalul frazelor. Şi aici putem găsi o corespondenţă între cântecul ritualic de despărţire de la casa miresei cu creaţiile din folclorul copiilor (COMIŞEL, 1964, 224) şi cu bocetul, ştiut fiind faptul că acesta din urmă se caracterizează din punct de vedere melodic prin succesiunile permanent şi repetat coborâtoare. (OPREA, 2002, 192) Ca o dovadă a acestui aspect stă melodia care alunecă de trei ori pe sunetul DO1, afirmându-l sonor. Exact la fel se întâmplă cu fundamentala din bocete care este şi ea auzită de mai multe ori în melodie.

Cele două cadenţe sunt marcate de coroane. Cea interioară este realizată prin interval de secundă mare descendentă pe sunetul DO1. Încheierea în mod frecvent a rândurilor melodice pe sunetul aflat pe treapta a treia a sistemului sonor este o caracteristică a cântecului miresei din Dobrogea. (OPREA, 2002, 308)

Cadenţa finală se produce prin secundă mare ascendentă pe fundamentala heptatoniei, auzindu-se o singură dată în registrul grav la finalul cântecului.

Concluzii

Demersul realizat a relevat locul bine determinat pe care îl avea acest cântec de despărţire de la casa miresei în desfăşurarea secvenţelor ritualice din cadrul obiceiului nupţial. Considerentele care au dus la trecerea sa în repertoriul pasiv sa au fost dictate de evoluţia societăţii. Odată cu dispariţia vetrelor satelor şi a stilului de viaţă tradiţional, tinerele pleacă cu bucurie după alesul lor, pentru că viitorul nu mai reprezintă un motiv de teamă.

Acest cântec are un caracter aparte, el nu poate fi considerat o variantă a Cântecului miresei ce poate substitui în prezent dispariţia cântecelor ritualice de despărţire de la casa miresei şi de la legătoarea miresei. Aspectul de originalitate este confirmat de textul poetic care precizează momentul interpretării fără a crea confuzie.

Analiza a confirmat că în categorii folclorice diferite, ce aparţin unor obiceiuri distincte, se pot produce similitudini de stil şi structură. Asemănările au fost confirmate studiind melodia, ritmica, sistemul de versificaţie şi sistemul sonor al cântecului ritualic de despărţire.

Iată o sistematizare a similitudinilor existente între cântecul ritualic de despărţire şi alte cântece ritualice:

• Modul de interpretare – tempoul moderato; caracter profund liric; cântat exclusiv vocal, în intimitatea familiei.

• Textul poetic – are formă fixă; procedee compoziţionale şi mijloace de expresie utilizate: paralelismul explicativ, repetiţia paralelistică.

• Melodia cântecului a fost împrumutată de la un bocet şi atribuită ulterior unui cântec cu rol asemănător – de despărţire; ea este alcătuită din formule melodico-ritmice repetitive.

• Relaţia vers - rând muzical dezvăluie procesul de adaptare a versurilor pe un tipar existent deja.

• Ritmul este giusto-silabic şi se desfăşoară în serii stereotipe.

• Forma strofei melodice este fixă, de tip binar – AB.

• Sistemul sonor generează o hexacordie diatonică în structură eolică.

• Plasarea coroanelor în finalul frazelor muzicale.

• Ambitusul este de septimă.

• Mersul melodic preponderent descendent.

• Cadenţa interioară este realizată prin interval de secundă mare descendentă pe treapta a treia.

• Cadenţa finală se produce prin secundă mare ascendentă pe fundamentală în registrul grav.

În obiceiul nupţial românesc, secvenţele ritualice, chiar dacă par a deţine pe ansamblul repertoriului muzical o pondere mai redusă, posedă maniere de elaborare muzicală şi poetică deosebit de expresive, de caracteristice, şi cu consecinţe diferite din punct de vedere funcţional. (RĂDULESCU-PAŞCU, 1998, 101) Acestea pot îmbrăca aspectul melodic al bocetului din

ceremonialul funebru, al cântecului de seceriş din ceremonialul agrar şi al creaţiilor din folclorului copiilor.

Nunta în contemporaneitate reprezintă suma tuturor transformărilor, influenţelor şi adaptărilor impuse de funcţionalitate şi stilul de organizare. Spectacolul nupţial este cel mai deschis la tot ce este de actualitate, iar remodelarea lui s-a produs fie prin adăugarea unor elemente noi, fie prin eliminarea celor considerate desuete. În societatea actuală, în care colectivitatea tradiţională s-a diminuat sau a dispărut, se manifestă în continuare tendinţa de a adapta obiceiul nunţii în funcţie de elementele moderne din spaţiul autohton sau din afara lui.

Bibliografie

BADRAJAN, Svetlana, *Cântecul Miresei*, Chişinău, Editura EPIGRAF SRL, 2002

COMIŞEL, Emilia, *Folclor muzical*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1964

GENNEP, Arnold Von, *Riturile de trecere*, Iaşi, Editura Polirom, 1996

OPREA, Gheorghe, *Folclorul muzical românesc*, Bucureşti, Editura Muzicală, 2002

OPREA, Gheorghe, *Sisteme sonore în folclorul românesc*, Bucureşti, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor şi Muzicologilor din România, 1998

POP-MICULI, Otilia, *Integrarea sistemelor sonore în desfăşurarea ritualurilor agrare*, Bucureşti, Editura Fundaţiei România de Mâine, 2004

RĂDULESCU-PAŞCU, Cristina, *Ornamentica melodicii vocale în folclorul românesc*, Bucureşti, Editura Muzicală, 1998

SULIŢEANU Ghizela, *Psihologia folclorului muzical*, Bucureşti, Editura R.S.R., 1980

VIERU, Anatol, *Cartea modurilor*, Bucureşti, Editura Muzicală, 1980

Informator: Margeta Florică, 73 de ani, pensionar, Constanţa.

THE FIRST CHOIR OF THE PLOUGHMEN FROM ŞIRIA, THE NICOLAE ŞTEFU (NICU STEJĂREL) CHOIR, 1st SEPTEMBER 1876 – JUNE 1883

LA PREMIÉRE CHORALE DES PAYSANS DE ŞIRIA, LA CHORALE DE NICOLAE ŞTEFU (NICU STEJĂREL), 1 SEPTEMBRE 1876 – JUIN 1883

PRIMUL COR AL PLUGARILOR DIN ŞIRIA, CORUL LUI NICOLAE ŞTEFU (NICU STEJĂREL), 1 SEPTEMBRIE 1876 – IUNIE 1883

Petru URSULESCU
Parohia Micălaca-Nouă, Arad
E-mail: petru_ursulescu2008@yahoo.com

Abstract

Nicolae Ştefu was born on the 4th of December 1855, in the locality Cladova, Arad County. Obtaining his credentials, after following the courses of the Preparandia from Arad, in 1876, he becomes confessional teacher in Şiria, a great locality from the County of Arad, where he organised the first choir of the peasants, sustaining the cultural role of the music for the Romanian people. The choir was functioning in the bosom of the church, but in its repertory it also had patriotic songs specific for the realities of the time. The idea of the national emancipation unified Nicolae Ştefu's ideals and the ones of the important personalities of the time: Ciprian Porumbescu, Iosif Vulcan and others.

After a life dedicated in its totality to his people, Nicolae Ştefu deceased in Arad, in 1914.

Résumé

Nicolae Ştefu est né le 4 décembre 1855, dans la localité Cladova, département d'Arad. Obtenant l'atestat, après les cours de Preparandia d'Arad, en 1876, il devient instituteur confessionnel à Siria, grande localité d'Arad, où il a organisé la première chorale des paysans envisageant le rôle culturel de la musique pour le peuple roumain. La chorale fonctionnait au sein de l'Église, mais dans son répertoire il y avait aussi des chansons patriotiques spécifiques à la réalité de l'époque.

L'idée de l'émancipation nationale a uni les idéaux de Nicolae Ştefu et des personnalités importantes du temps, Ciprian Porumbescu, Iosif Vulcan, et autres. Après une vie dédiée absolument à son peuple, Nicolae Ştefu a décédé à Arad, en 1914.

Rezumat

Nicolae Ştefu s-a născut la 4 decembrie 1855, în localitatea Cladova, judeţul Arad. Obţinând atestatul, după cursurile de la Preparandia din Arad, în 1876, el devine învăţător confesional la Şiria, o mare localitate din Arad, unde a organizat primul cor al ţăranilor, susţinând rolul cultural al muzicii pentru poporul român. Corul funcţiona în sânul bisericii, dar în repertoriul său erau şi cântece patriotice specifice realităţilor epocii.

Ideea emancipării naţionale a unit idealurile lui Nicolae Ştefu şi a personalităţilor importante ale timpului: Ciprian Porumbescu, Iosif Vulcan şi alţii.

După o viaţă dedicată în totalitate poporului său, Nicolae Ştefu a decedat la Arad, în 1914.

Keywords: *Ştefu, Şiria, Romanian, choir, church, Porumbescu, Arad*

Mots-clés: *Ştefu, Şiria, roumain, chorale, Église, Porumbescu, Arad*

Cuvinte-cheie: *Ştefu, Şiria, român, cor, Biserică, Porumbescu, Arad*

Introducere

La sfârşitul secolului al XIX-lea, în condiţiile stăpânirii austro-maghiare, dorinţa emancipării naţionale a românilor s-a accentuat. În fruntea acestei asidue lupte s-a situat Biserica ortodoxă, prin învăţătorii şcolilor confesionale, care au înţeles că, o formă de realizare a acestei aspiraţii este răspândirea culturii în popor, cea mai la îndemână fiind aceea a înfiinţării corurilor bisericeşti, repertoriul acestora fiind îmbogăţit şi cu lucrări patriotice, populare şi culte. Unul dintre cei mai de seamă învăţători confesionali a fost Nicolae Ştefu.

Cuprins

Odată cu moartea învăţătorului Demetriu Voştinar, în martie 1876, catedra de învăţător devine vacantă, până la venirea în Şiria a marelui compozitor şi om de cultură, Nicolae Ştefu, la data de 1 septembrie 1876, proaspăt absolvent al Preparandiei din Arad. Fiind profund impresionat de mişcarea corală apărută nu cu multă vreme în urmă, în special de corul plugarilor din Chizătău, va înfiinţa, şi la Şiria, primul cor al plugarilor ortodocşi români, după cum spunea şi el: „După ce absolvasem Preparandia, cel mai mare dor mă muncea, ca unde voi fi dascăl să fac şi eu cor de plugari. Am ajuns învăţător în Şiria, unde am şi înfiinţat primul cor de plugari”(ŞTEFU, 1897, p. 3), pentru a trezi în ţăranul român acea minimală cultură pentru a putea ţine pasul cu celelalte popoare, după cum el însuşi afirma: „prin înfiinţarea corurilor vrem să înaintăm cu lumea, avem să ţinem pas cu popoarele de cultură, căci ştiinţa e azi Doamna Lumii”.(ŞTEFU, 1897, p. 3) Se pare că de aceea dorea Nicolae Ştefu să întemeieze un cor de plugari unde va fi ales învăţător, pentru a trezi în conştiinţa oamenilor beneficiile (roadele) spirituale pe care le are muzica de cor în sânul unui popor. În acest sens a fost influenţat şi de prietenia sa cu Lucian Şiepeţan, fiul lui „popa Trif” din Chizătău, care în 1857 va înfiinţa primul cor al plugarilor din localitate. Fiind colegi de Preparandie, cei doi au avut dese dezbateri în legătură cu înfiinţarea corurilor de plugari, iar când Ştefu va merge la Chizătău şi va asculta corul plugarilor de acolo, va fi marcat profund de ceea ce a văzut, promiţându-şi că şi el, oriunde va merge, va înfiinţa un cor de plugari, în cazul acesta la Şiria. Nicolae Ştefu (1855-1914) s-a născut într-o familie de ţărani, la 4 decembrie 1855, în satul Cladova, comuna Păuliş din judeţul Arad. Primele clase le face la şcoala din sat, apoi urmează şcoala civilă din Lipova, unde îşi descoperă talentul muzical şi de unde, în 1873, pleacă pentru a frecventa cursurile Preparandiei din Arad, însuşindu-şi cunoştinţe temeinice „în cânt, vioară şi muzică bisericească”, până în 1876.(MAGOŞ, 1992, p. 119-121)

Înfiinţarea corului de plugari

Ajuns învăţător în Şiria, în toamna anului 1876, Nicolae Ştefu organizează primul cor de plugari (ţărani) din Şiria, comună fruntaşă în Podgoria Aradului, ajungând la performanţe remarcabile în scurt timp. În decurs de trei luni, de la 1 septembrie 1876, el organizează un cor mixt, cu care va da răspunsurile liturgice la Sfânta Liturghie în Biserica ortodoxă din Şiria şi cu care va organiza numeroase concerte.

Întemeierea corului de plugari din Şiria, precum am mai spus, a fost pentru Nicolae Ştefu o dorinţă arzătoare, cu care a pornit, realizând astfel o bogată activitate atât pe plan cultural, cât şi pe cel muzical.

Într-un articol publicat în „Tribuna Poporului" din 1897, intitulat „Corurile noastre de plugari", se arăta importanţa crucială a înfiinţării, în fiecare sat, a unui cor de plugari, elevi sau tineri, arătând rolul culturalizator pe care îl manifestă muzica în rândul poporului român, fiind un popor al doinelor. Tot aici, el îi îndeamnă pe învăţători să întemeieze coruri pe patru sau pe două voci şi să folosească melodii cunoscute, bisericeşti sau populare. Arată în continuare avântul pe care l-au luat corurile de plugari în ultima vreme, când la Lugoj, în 1897, la măreaţa adunare a „Astrei", au participat 20 de coruri de plugari, unde 740 de cântăreţi au cântat toţi într-un glas „Deşteaptă-te române", imnul pentru unitatea naţională. Tot în acest sens, acolo va ţine o cuvântare ilustrul preşedinte al „Astrei" Ioan Moldovan, care va evidenţia importanţa corurilor de plugari: „prezentarea corurilor de plugari sunt cel mai evident semn de progres al poporului nostru".(ŞTEFU, 1897, p. 3)

Societatea corului român al plugarilor greco-ortodocşi români din Şiria

După o muncă asiduă de 5 ani, Nicolae Ştefu reuşeşte să dea corului o formă organizatorică statutară, impunând constituirea „Societăţii corului român al plugarilor greco-ortodocşi români din Şiria".(NICA, 1978, p. 413) În sprijinul ideii de organizare a corului, administratorul protopopesc, Constantin Aiudan, trimite un act Consistoriului din Arad, pentru a aproba înfiinţarea „Societăţii":

„Venerabile Consistoriu,

În opidulu Şiria s-a constituitu o jună societate sub titlu: Societatea corului român al plugariloru greco-ortodocşi din Şiria.

Societatea acestea sub conducerea învăţătorului Nicolae Ştefu face progresu frumosu în esecutarea cântăriloru bisericeşti şi naţionale. Statutele societăţii am onoare aici sub % alăturatu a le transpune Venerabilului Consistoriu spre aprobare cu deosebită recomandare din parte-mi; căci societatea are un scopu frumosu, este bine disciplinată şi prin urmare recomendareva.

Şiria, 10 augustu 1881, C.P. Aiudan, adm. ppopesc" (AIUDAN, 1881, p. 1).

Acesta este actul prin care se cere, la 10 august 1881, de către C.P. Aiudan, administrator protopopesc în Şiria, înfiinţarea Societăţii corului din Şiria, cerere ce va fi dezbătută în ziua de 10 august 1881 de către Consistoriul Eparhial din Arad, care hotărî următoarele modificacţiuni la ceea ce au cerut şirienii:

„Comitetulu parochialu din Şiria, pentru înaintarea cântului bisericesc şi naţionalu înfiinţează unu coru şi se numesce <Corulu plugariloru români greco-ortodocşi din Şiria>, ale cărui Statute sunt acestea: (urmează apoi Statutele pe care din păcate nu le-am găsut anexate documentului N.A.). În restu se mai receru următoarele modificaţiuni:

1. preliminariu de spese ale corului, spre confirmare şi aprobare ilu va subşterne comitetului parochialu
2. confiscarea socoţiloru corului o va efeptui în ordinea primă comitetulu parochialu, apoi sinodului şi abia mai departe pe calea Statutului Organic
3. desfiinţarea corului şi în acelu cazu, depunerea despre averea lui, comitetulu parochialu, şi-o va rezerva sieşi, având pentru atare acte a cere aprobarea superiorilor bisericeşti

Oficialu parochialu se încredinţează cu activarea corului pa baza acestor Statute şi cu priveghiarea asupra afaceriloru lui şi a ordinei bune" (AIUDAN, 1881, p. 1).

Aceasta este adresa Consistoriului din Arad, în care se prevăd, pe lângă Statutele stabilite de şirieni, şi alte condiţii, adică Societatea nou înfiinţată, sub denumirea de „Corul plugarilor din Şiria", să aibă ca patron Comitetul parohial din localitate, ceea ce înseamnă că sarcina conducerii societăţii revenea administraţiei bisericeşti locale.

Concerte şi spectacole

Dar să revenim la anul înfiinţării corului, 1876, când tânărul învăţător, Nicolae Ştefu, introduce pentru prima dată studiul notelor pentru coriști, „iniţiind şi formarea de societăţi de culturalizare cu scopuri mai largi".(LĂZĂRESCU,1994, p. 18) Pe lângă aceasta, el a mai renunţat la taxa pe care o plăteau coriştii, iniţiind diverse acţiuni culturale, din care ieşeau bani, pe care îi donau „în favoarea şcoalei de fetiţe" sau „pentru ajutorarea elevilor săraci şi diligenţi". La spectacole, participă un număr însemnat de ţărani din localităţile apropiate şi de mai departe: Galşa, Mâsca, Măderat, Pâncota, Ineu, Seleuş, Macea, Covăsânţ, Cuvin, Miniş, Arad, ş.a. (HOMESCU; POPOVICI, HOMESCU, 1976, p. 5) Pentru a aduna sumele necesare pentru elevii săraci, Nicolae Ştefu va organiza spectacole şi concerte susţinute de corul mixt al plugarilor din Şiria.

La data de 7/19 august 1877, la câteva luni după înfiinţarea corului, Nicolae Ştefu îi alege pe cei mai talentaţi dintre coriști şi interpretează cu ei comedia muzicală într-un act „Mireasă pentru mireasă", fiind prezent în sală şi Iosif Vulcan, care se pare că a avut strânse relaţii de prietenie cu Ştefu şi cu Iuliu Traian Mera, conducătorii „Junimii române din Şiria". (LĂZĂRESCU,1994, p. 18)

Un alt concert organizat de „Junimea română din Şiria" a avut loc la data de 13/25 august 1878, după declararea independenţei de stat. S-a ţinut „concertul şi balul" din Şiria organizat în „favoarea fondului şcolar", manifestare ce a avut un mare răsunet în presa vremii. În cadrul programului, se găseau diverse cântece şi poezii cu caracter naţional. Unul dintre aceste cântece este „Cântecul Gintei Latine", pe versurile lui Vasile Alecsandri şi muzica lui Filippo Marchetti. Pentru a ajunge în posesia partiturii, Nicolae Ştefu, împreună cu Iuliu Traian Mera, vestitul medic balneolog, fiul preotului Atanasiu Mera, „administrator protopopial şi inspector cercual de şcoale" din Şiria, trimit lui George Dima, la Braşov, o scrisoare în care solicită partitura care cuprindea „Cântectul Gintei Latine". Nu se ştie dacă George Dima a răspuns cererii celor doi, dar cert este faptul că, în programul concertului din 13/25 august 1878, în Şiria, a fost inclus „Cântecul Gintei Latine". (HOMESCU, 1978, p. 443)

Pentru a arăta o parte din repertoriul corului voi reda aici pe scurt programul concertului care a avut loc atunci:

„1. „Diorile" – cuartet esec. de cor. voc. sub conducerea lui Nicolae Ştefu;

2. „O schiţă despre viaţa omului" – disertaţiune de E.N.T. Pucea;

3. „Blestemul lui Alexandru" – poezie de I. De la Bucegi declamată de Teodor Bulcu;

4. „Cunoaşte-ţi ţara cea română" – de D*Albon, cuartet de Ciprian Porumbescu esec. de cor. voc.;

5. „Sentinela română" – de Vasile Alecsandri, declamată de Iuliu Traian Mera;

6. „Ciobanul cu bâr-oiţă" – horă poporală în cuartet esec. de cor. voc.;

7. „Fericirea reală şi ideală" – dialog rostit de Nicolae Ştefu şi Iuliu Traian Mera;

8. „Luna lui Maiu" – de Vasile Alecsandri, cuartet de Ciprian Porumbescu esec. de cor. voc.;

9. „Peneş Curcanul" – poezie de Vasile Alecsandri;

10. „Imnul Domnului" – de I. Grozescu, duet pentru tenor I. şi basso II. esec. de I. Vancu şi Nicolae Ştefu;

11. „Femeia, istoria şi caracterul ei" – disertaţiune de Iuliu Traian Mera;

12. „Cântecul Gintei Latine" – de Vasile Alecsandri, nuzica Filippo Marchetti". (HOMESCU, 1978, p. 443)

Reacţiile privitoare la această manifestare au fost diverse. Astfel, se scria într-un articol: „Despre concertul declamatoriu din Sîri*a" – că, în ceea ce priveşte corul vocal, s-a descurcat bine, în general, unele piese fiind prea lungi. În continuare, se mai spune că acel concert a durat prea mult, până după ora zece şi tineretul era dornic să joace. Probabil şi corespondentului revistei „Familia" din Oradea i s-au părut unele piese mai lungi, deoarece a observat dorinţa tineretului de a juca. Cam aşa a arătat un concert şi bal la Şiria, organizat de „Junimea română", în perioada anilor de după războiul de independenţă.

În anul 1880, s-a organizat la Şiria o reprezentaţie teatrală, la care au participat Iosif Vulcan şi Iuliu Traian Mera. Aici va cânta şi corul lui Nicolae Ştefu, piesa „Calcă române plin de mândrie ...” de Dumitrescu, având un succes răsunător. (LĂZĂRESCU, 1994, p. 18)

Probabil, înainte sau după 1880, cât timp a stat Nicolae Ştefu la Şiria, au mai fost şi alte spectacole, concerte şi baluri în Şiria, cu participarea corului vocal, dar care au rămas ascunse nouă, din lipsa documentelor. Se mai ştie că „balurile din Şiria au inclus cu regularitate participarea corului de ţărani, veniturile fiind alocate şcolii şi elevilor mai săraci”. (LĂZĂRESCU, 1994, p. 18)

Nicolae Ştefu şi Ciprian Porumbescu

Motto: „Va fi avut Porumbescu desigur mulţi prieteni şi admiratori, dar nici unul mai sincer decât Ştefu”. (RUSU-ŞIRIANU, 1914, p. 3)

Relaţiile lui Nicolae Ştefu cu Ciprian Porumbescu erau foarte apropiate, după cum spunea şi Ioan Russu Şirianu, care atestă această strânsă legătură dintre cei doi, din corespondenţa pe care o întreţineau. „Scrisorile primite de Nicolae Ştefu de la Porumbescu, notele, compuneri originale ale lui Porumbescu scrise anume pentru corurile ce Ştefu le organiza sunt un patrimoniu sacru pentru Ştefu”. (RUSU-ŞIRIANU, 1914, p. 3) În timp ce Porumbescu îi trimitea compoziţiile sale, Ştefu le făcea cunoscute în partea de vest a ţării, făcea ca ele să fie cunoscute şi cântate de către poporul pe care îl iubea atât de mult. De exemplu o mărturisire a lui Ioan Russu Şirianu este relevantă în acest sens: „Mi s-a întâmplat să aud, cum ţăranii, lucrând în deal, cântau Trei Colori”. (RUSU-ŞIRIANU, 1914, p. 3) Acest fapt este de o relevanţă extraordinară în ceea ce priveşte legătura dintre cei doi. Este vorba aici de ţăranii (economii) şirieni sau cel mult podgoreni, deoarece lucrau în deal, deci exista o podgorie şi, după cum se ştie, Ştefu s-a născut în zona Podgoriei Aradului şi a activat o vreme îndelungată ca învăţător pe acele meleaguri, deci "Trei Colori" al lui Porumbescu a fost transmis ţăranilor prin intermediul lui Nicolae Ştefu.

"Dar şi Porumbescu îl iubea pe Ştefu. Acum 13 sau 14 ani, pe când Ştefu organiza corul din Şiria, Porumbescu i-a compus un marş intitulat "Plugarilor din Şiria". (RUSU-ŞIRIANU, 1914, p. 3) Acest imn a fost compus şi trimis de Ciprian Porumbescu lui Nicolae Ştefu, prin 1877-1878, la un an sau doi după înfiinţarea primului cor de plugari din Şiria. Titlul lui original este: "Marşul corului plugarilor", un manuscris în creion păstrat în Biblioteca Conservatorului "George Dima” din Cluj, colecţia Nicolae Firu. (HOMESCU, 1974, p. 267-268)

În încheierea articolului din ziarul "Românul", Ioan Russu Şirianu conchide: "Când am mai avea dincolo mulţi ca Ştefu şi măcar câţiva ca Porumbescu, ce bine am sta cu naţionalismul". (RUSU-ŞIRIANU, 1914, p. 3)

Membrii corului şi repertoriul abordat

Perioada 1876-1883 este marcată de un deosebit avânt. Corul mixt, care era compus la început din 20 de membri, ajunge în scurt timp la 30, iar repertoriul şi calităţile interpretative ating culmi remarcabile. Cei ce cântau în corul lui Nicolae Ştefu erau simpli ţărani, neavând o pregătire muzicală specială, dar, totuşi, prin introducerea cântului pe note, de către Nicolae Ştefu, aceştia au dobândit o cultură muzicală bogată.

În ceea ce priveşte repertoriul abordat, acesta poate fi vast în comparaţie cu ceea ce cunoaştem noi. Nu se ştie ce Liturghie a cântat corul lui Nicolae Ştefu, se ştiu doar câteva piese pe care le-am amintit mai sus. Dintre acestea pot fi amintite: „Marşul plugarilor din Şiria” de Ciprian Porumbescu, „Cântecul Gintei Latine” de V. Alecsandri, muzica lui Filippo Marchetti, „Hora Curcanilor”, compoziţie a lui Nicolae Ştefu, pe versuri de V. Alecsandri, precum şi alte cântece specifice acelei perioade, a războiului de independenţă. (HOMESCU; POPOVICI, HOMESCU, 1976, p. 5)

Până acum, am vorbit despre corul condus de către Nicolae Ştefu, acesta fiind un cor mixt. Totuşi există unele documente în care se vorbeşte atât despre corul mixt, cât şi despre existenţa unui cor bărbătesc. În 1883, solicitând muzică pentru cor, Nicolae Ştefu îi scria lui George Dima: „la noi există cor vocal – cuartet (cor) bărbătesc şi mixt compus din plugari români”. (HOMESCU;

POPOVICI, HOMESCU, 1976, p. 5) Acest lucru ne face să înţelegem că, în Şiria, cât timp Nicolae Ştefu a fost învăţător, au existat două coruri, probabil dirijate în paralel de el. Ceea ce se ştie sigur este faptul că, „primul cor de plugari" din Şiria a fost un cor mixt, urmând ca, după aceea, să se înfiinţeze şi un cor bărbătesc, neştiindu-se data înfiinţării şi nici numărul coriştilor.

Personalitatea lui Nicolae Ştefu se oglindeşte şi în creaţiile sale proprii, prin tipărirea multor piese corale, chiar şi a Sfintei Liturghii:

- „Liturghia Sfântului Ioan Crisostom" – culeasă, aleasă şi întocmită pe baza melordiilor bisericeşti pentru corul şcolarilor pe două voci, sopran şi alt de Nicolae Ştefu, învăţător în Arad, tipărită în 1896, la Leipzig, în condiţii financiare grele.
- Ediţia a II-a a Sfintei Liturghii apare în anul 1899, cu menţiunea „pentru corul mixt pe patru voci", iar la sfârşit „adaos de cântări naţionale şi poporale".
- „Cântări funebrale" – apare în anul morţii sale, 1914. (NICA, 1978, p. 413)

În ceea ce priveşte activitatea publicistică, el a scris foarte multe articole legate de importanţa corurilor de plugari la sate, a publicat diferite poezii personale şi altele culese din înţelepciunea populară, a colaborat la diferite ziare şi reviste şi a fost redactor la revista „Cucu" din Ardeal.

„Nicolae Ştefu a fost un excepţional dirijor, organizator de coruri şi de alte manifestări culturale cu lucrări compoziţionale proprii pentru corurile de şcolari sau cele săteşti ... şi, prin această activitate artistică, Nicolae Ştefu determină promovarea unei mişcări muzicale cu puternice rezonanţe în viaţa culturală de la marginea de vest a ţării ..... Compoziţiile lui Nicolae Ştefu nu izbesc prin originalitate, ci prin adaptarea cântecelor la posibilităţile de interpretare a începătorilor în arta corală". (NICA, 1978, p. 413)

Nicolae Ştefu a decedat în anul 1914 la vârsta de 59 de ani, în Arad, în cartierul Pârneava, lăsând în urma sa o întreagă capodoperă şi mai ales o viaţă de om în adevăratul sens al cuvântului. Memorabile rămân cuvintele lui Nicolae Ştefu: „cel mai mare dor ce mă muncea, ca unde voi fi dascăl, să fac, şi eu, cor de plugari". (ŞTEFU, 1897, p. 3)

Concluzii

Visul lui Nicolae Ştefu s-a împlinit, şi, prin ceea ce şi-a dorit el cel mai mult, a rămas în conştiinţa poporului, pe care l-a iubit atât de mult. Activitatea culturală complexă a învăţătorului Nicolae Ştefu susţine rolul important pe care l-a avut localitatea Şiria în efervescenţa mişcării pentru emancipare naţională, probând încă o dată adevărul pe care Ioan Slavici l-a exprimat în "Lumea prin care am trecut", cum că, Şiria a fost "cel mai de frunte dintre satele din Podgorie, adică fruntea frunţii".

Bibliografie

AIUDAN C. P., administrator protopopesc, Serviciul Judeţean Arad al Arhivelor Naţionale, Fond Arhiepiscopia Ortodoxă Arad, Gr. IV, dos. nr.132/1881

HOMESCU Prof. Radu, *Învăţătorul compozitorul şi publicistul Nicolae Ştefu (Nicu Stejărel), 1855-1914,* în "Ziridava", nr.III-IV /1974

HOMESCU Prof. Radu, *Iuliu Traian Mera, 1861-1909*, în „Ziridava", nr.IX / 1978

HOMESCU Prof. Radu, POPOVICI Prof. Dumitru, HOMESCU Prof. Georgeta, *Corul din Şiria – 100 ani (1876-1976)*, Editura Comitetului de Educaţie socialistă a judeţului Arad, 12 decembrie 1976

LĂZĂRESCU Dan, *Mişcarea corală la românii arădeni (1880-1898)*, în „Aradul Cultural", nr. I / 1994

MAGOŞ Pr. Traian, *Nicolae Ştefu*, în "Altarul Banatului", an III, (XLIII), aprilie-iunie, 1992

NICA Melente , *Nicolae Ştefu (Nicu Stejărel), 1855-1914*, în „Ziridava", nr.IX/1978

RUSU-ŞIRIANU Ioan, *Ciprian Porumbescu şi Nicolae Ştefu*, în "Românul", Arad, 1914, 19 nov. / 2 dec., nr.255

ŞTEFU Nicolae, *Corurile noastre de plugari*, în „Tribuna Poporului", nr. I, 5/17 ianuarie, 1897.

VI. BOOK REVIEWS/CRITIQUES DE LIVRES/RECENZII

Coordinator/Coordinateur/Coordonator:
Emilia PARPALĂ

LOREDANA PUNGĂ (ED.), LANGUAGE IN USE: METAPHORS IN NON-LITERARY CONTEXTS, CAMBRIDGE SCHOLARS PUBLISHING 2016

Dana PERCEC
Universitatea de Vest din Timişoara
E-mail: dana.percec@e-uvt.ro

Metafora este unul din fenomenele limbajului care ne înconjoară în fiecare clipă. Gândirea metaforică este cea care, în viaţa de zi cu zi, ne ajută să dăm sens şi să structurăm realitatea, să filtrăm şi să determinăm ceea ce vedem şi simţim. Filosofii limbajului, teoreticienii literaturii, scriitorii şi lingviştii au meditat îndelung la ce înseamnă metafora, de la scopul ei elementar decorativ până la misiunea de a estetiza vorbirea şi scrisul în ansamblu. De ce este necesară metafora? Cum funcţionează ea? Ce fel de nivel al cunoaşterii poate fi accesat prin intermediul metaforei? Care sunt limitele ei? La urma urmei, ce este metafora? Acestea sunt câteva din întrebările pe care le lansează Loredana Pungă în volumul de faţă, dedicat metaforei în contexte non-literare, aşteptând răspunsurile, din perspectivă transdisciplinară, a 16 specialişti din România, Ungaria şi Serbia care abordează fenomenul în cheia lingvisticii, analizei discursului, studiilor literare, culturale şi de film.

Maniera de investigare a metaforei s-a schimbat radical în ultimii ani după teoriile coagulate de Zoltan Kövecses (2005), care discută despre impactul metaforei asupra culturii în sens conceptual. O metaforă conceptuală poate avea o serie de manifestări lingvistice, constând dintr-un set de corespondenţe, între un domeniu sursă şi un domeniu ţintă. Această corespondenţă determină sensul unor expresii lingvistice metaforice, într-o interfaţă metaforă-cultură. Şase afirmaţii majore îmbracă această interfaţă, ele fiind răspunsuri la întrebări mai vechi, lansate de alţi celebri teoreticieni ai domeniului (Lakoff şi Johnson 1980). Există metafore conceptuale universale, care sunt, cel puţin într-o formă, independente de ceea ce numim cultură. Universalitatea lor poate fi dovedită cu exemple de la nivelul limbajului de zi cu zi. Există, dincolo de universalitate, variaţie la nivelul metaforei, în limita unor dimenisuni culturale majore. Aceste dimensiuni culturale generale nu sunt suficiente pentru a explica varianţia metaforei, care este influenţată de factori contextuali mai detaliaţi. Aceste detalii de context contribuie la înţelegerea atât a limbajului cotidian cât şi a celui poetic. În fine, metafora joacă un rol major în generarea şi înţelegerea discursului. Vorbitorii nativi se exprimă inconştient prin intermediul metaforelor în limbajul cel mai comun, pentru a comunica adevăruri mai mult sau mai puţin evidente despre lume. Acestei realităţi indubitabile i se adaugă realizarea faptului că ceea ce determină contextul este cultura locală. Contextul este caracterizat prin aspecte fizice, sociale, discursive, care, la rândul lor, sunt definite de factori precum mediul, subiectul, locul şi momentul, dar şi receptorul mesajului.

Desigur, cei care au împins metafora dincolo de limbajul propriu-zis, pe tărâmul imaginaţiei, au fost poeţii, în special romanticii. Pentru ei, militând pentru puţin lirism în epoca raţiunii, metafora a reprezentat liantul unui limbaj şi unui imaginar comun, unei viziuni vrăjite a lumii, caracteristice veacurilor pre-iluministe. Limbajul figurativ nu reprezintă, pentru ei, o absenţă a gândirii logice, ci un alt model, elementar, de gândire, o logică poetică. S.T. Coleridge, prea puţin tolerant cu idealurile cunoaşterii empirice, atât de importante pentru dezvoltarea raţionalismului occidental, vedea în imaginaţie o putere creatoare care uneşte poetul cu natura, adică cu lumea, metafora, ca cea mai expresivă întrupare a lirismului, fiind un fenomen al cărui scop suprem este plăcerea, în strictă opoziţie cu scopul ştiinţei, adevărul.

Loredana Pungă trece în revistă câteva direcţii importante în cercetarea despre metaforă. O abordare care pune accentul pe interacţiune postulează faptul că metafora nu este un element estetic la nivelul de suprafaţă al cuvintelor, ci unul de adâncime, conceptual, de transfer între entităţi de percepţie şi gândire. Abordarea formulaică, care derivă din cea de mai sus, stipulează faptul că metafora apare dintr-un dezechilibru creat la nivelul celor două entităţi implicit comparate. Analiza componenţială vorbeşte despre metaforă acolo unde se manifestă o deviaţie semantică, prin ştergerea, adăugarea sau înlocuirea unei părţi a sensului cu alta. În pragmatică, metafora este rezultatul ciocnirii dintre sensul literal şi intenţia vorbitorului. În teoria relevanţei, derivată din pragmatică, metafora presupune relaţia interpretativă dintre propoziţia rostită şi forma pe care o reprezintă. Cognitivismul propune ideea că metafora înseamnă înţelegerea unui lucru cu ajutorul unui alt lucru şi transferul dinspre concret spre abstract. Dacă, în teoria cognitivă, acest transfer este un proces unidirecţional, în teoria îmbinării (*blending*), în care apare noţiunea unui spaţiu mental, un construct pe termen scurt determinat de structura cunoaşterii mai generale şi mai stabile a domeniului respectiv. Suprapunerea acestor spaţii mentale generează metafora. Studiile mai recente ne determină să căutăm metafore, însă, şi dincolo de limbajul verbal, în expresia plastică (tablouri, sculpturi) şi în cea verbo-pictorială (reclame, teatru, film).

Această deschidere, potenţial infinită, care caracterizează studiul metaforei determină aspectul compozit, dinamic al volumului de faţă. Cele două părţi, *Metafore la joacă şi la muncă* şi *Trăind cu metaforele*, adună studii care, tributare teoriilor prezentate mai sus, se raportează la o varietate de contexte culturale şi tipuri de discurs, propunând, prin intermediul metaforei, soluţii pentru mai bunul control al unor procese care au de-a face cu arii profesionale diverse: traducerea şi interpretarea unui text sau unui mesaj, predarea unei limbi străine, înţelegerea unui discurs politic etc. Metaforele pot fi căutate în discursul privat (jurnale) şi în cel public (campaniile publicitare, filmul) şi, de asemenea, sunt determinante în structurarea unui jargon (în sport, reţete de bucătărie, enologie etc.)

Eva Antal, într-un studiu cu valoare introductivă, analizează metaforele adevărului, întregului şi fragmentării la care fac referire Gadamer, Derrida şi Walter Benjamin în procesul de traducere. Pentru Gadamer, traducerea este un proces de tranfer de cunoştinţe, în care metafora joacă un rol important. Derrida vede în textele traduse nu receptorii unor sensuri transferate, tradiţional, ci nişte arici care se apără. Textul este plin de ţepii dificultăţilor de înţelegere, care îşi conţine propriul adevăr şi evită adevărurile traduse. Benjamin vorbeşte despre puritatea limbii, un recipient intact care, în procesul de traducere, se sparge şi devine un puzzle, putând fi rezolvat şi pus la loc doar de o traducere bună, sensibilă faţă de textul original.

Câteva studii sunt dedicate lingvisticii comparate. Sonja Rodic vorbeşte despre metafora cromatică în limba sârbă şi engleză, pornind de la culoarea verde (*green/zelena*). Ea explică astfel diferenţele culturale reflectate în conceptualizarea cuvântului în cele două limbi, observând diferenţele dintre elementele universale şi cele variabile culturale. Autoarea clasifică sensurile termenului de culoare în trei categorii: sensuri valabile în ambele limbi, sensuri care se suprapun parţial şi sensuri diferite în cele două limbi. În vreme ce sensul literal intră în prima categorie, sensurile figurate aparţin celei de-a doua şi a treia grupe.

Aleksandra Kardoš porneşte de la teoria prototipului (în care sensul central al unui cuvânt este cel literal iar sensurile periferice sunt metaforice), analizează maniera metaforică de ilustrare a

conceptelor de bine şi rău în sârbă şi engleză, asociate, metaforic, cu epitete precum alb/negru, curat/murdar, luminos/întunecos. Se discută, apoi, în detaliu, colocaţiile şi expresiile în care intră aceste adjective, în manieră contrastivă, în cele două limbi. Continuând acest demers, Sanja Krimer Gaborovic catalogheazǎ metaforele care au la bazǎ culoarea neagrǎ în limba sârbă şi engleză, ancorate preponderent într-o arie de semnificaţie negativă. Rare sunt excepţiile în care negrul este conotat pozitiv. Comentând aceste exemple, autoarea arată similarităţile, de natură mai degrabă culturală decât lingvistică, în uzitarea acestor metafore în cele două limbi, similarităţi pe care le pune (și) pe seama anglicizării şi globalizării.

Următoarele studii se apleacă asupra unor arii lexicale şi profesionale vaste, precum sportul, enologia şi gastronomia. Mira Milic face o analiză de lingvistică cognitivă a termenilor metaforici din sport în limba sârbă şi engleză, căutând o esenţă a acestor mecanisme de tranfer. Exemplele oferite scot în evidenţă faptul că termenii metaforici din fotbal sau baschet se inspiră din domenii sursă precum războiul, pe când gimnastica recurge mai mult la lumea animalelor. În termeni contrastivi, reprezentarea metaforică este mai prolifică în limba engleză, deşi există o cantitate mare de corespondenţă formală între cele două limbi. Loredana Pungă se apleacă, în studiul său, asupra unor metafore antropomorfice din sfera enologică, culese din texte cu acest specific în limba engleză. În termeni conceptuali, autoarea vorbeşte despre metaforele vinului ca generatoare de imagini mentale convenţionale şi universale. De asemenea, atrage atenţia asupra interiorizării factorilor contextuali, care calibrează acest jargon profesional: mediul înconjurător, istorie, situaţia socio-culturală, intertextualitatea etc. Daniela Gheltofan se apleacă asupra metaforelor culinare în limba română şi rusă. Ea vorbeşte despre 18 cadre construite de aceste calupuri de metafore, care conceptualizează activităţile fizice şi intelectuale umane în bucătărie şi în afara ei. Există cadre care se suprapun, dar şi multe care sunt divergente, determinate de contexte culturale specifice.

Partea a doua debutează cu studiul Codruţei Goşa despre notele de curs ale studenţilor, în acest caz masteranzi care au studiat basmul *Scufiţa roşie*. Din aceste note de lucru, autoarea extrage tipurile de metafore conceptuale şi comentează asupra manifestărilor lor lingvistice, încercând să determine gradul lor de generalitate sau dependenţa lor de factori punctuali, precum genul respondenţilor, vârsta, specialitatea pe care o urmează etc. Un proiect oarecum asemănător este acela al Andreei Şerban, care analizează răspunsurile din interviurile cu femei din România în cadrul unui proiect de tip Grundtvig, despre gradul de educaţie al femeilor. Autoarea analizează metaforele conceptuale desprinse din cele şase interviuri de tip povestea vieţii, insistând asupra teoriei schemelor, identificând variaţiile de atitudine şi percepţie faţă de ideea de carieră, profesie, pregătire, succes, reflectate în nouă metafore cheie.

Luminiţa Frenţiu vorbeşte despre rolul metaforelor în înţelegerea discursului politic în campaniile electorale din România recentă (2004, 2014). Studiul se apleacă asupra metaforelor conceptuale din discursurile prezidenţiabililor, analizând similarităţile şi diferenţele între cele două momente, reflectate în tipul de ideologie manifestat şi cantitatea de populism. Annamaria Kilyeni se ocupă de discursul revistelor anglo-americane de modă pentru femei. Spre deosebire de analiza cognitivă a metaforei în publicitate, discursul despre corpul feminin şi metaforele puse la bătaie sunt aici ancorate în determinismul cultural (al înţelegerii imaginii corpului feminin). Autoarea analizează metaforele care personifică diverse părţi ale corpului femeii, cu accent fie pe gradul de socializare, fie pe gradul de sensibilitate al subiectului, făcând uz de retorica publicitară specifică.

Irina Diana Mădroane analizează funcţia metaforei în contexte recente de *advocacy* din campanii româneşti de politici sociale, îmbinând elemente de teorie conceptuală a metaforei cu retorica argumentării. În demersul ei, autoarea recurge la un tip de analiză a discursului politic numit argumentaţie practică, în care, pe lângă definiţii şi analogii, metaforele joacă un rol important, persuasiv. Metaforele pot mobiliza publicul, pot propune soluţii, pot ilustra strategii. Ea exemplifică evocând campanii TV recente pentru sprijinirea oamenilor în vârstă, ancorate, graţie metaforelor, în sfera responsabilităţii civice şi valorilor morale. De la vârsta senectuţii, volumul revine la copilărie, prin intermediul studiului semnat de Valentina Carina Mureşan, care se apleacă asupra utilizării metaforelor conceptuale în predarea limbii engleze la şcoala generală. Rolul

metaforelor este, aici, acela de a îmbunătăţi performanţele lingvistice şi de comunicare ale elevilor, un proces la baza căruia trebuie să stea competenţa de decodare a mesajelor generale şi specifice, de la cele lexicale la cele culturale, sau chiar cele specifice unor grupuri profesionale sau sociale, jargoanele.

Volumul se încheie cu trei studii dedicate universului cinematografic şi contribuţiei metaforelor la înţelegerea mesajelor din filme. Gabriela Tucan se opreşte asupra scurt-metrajelor din noul val al filmului românesc post-decembrist, arătând cum filmul face apel la experienţe sociale şi culturale comune prin intermediul metaforelor senzoriale şi audio-vizuale, cu care spectatorii pot relaţiona atât cognitiv cât şi emoţional. Printre metaforele pregnante din filmul românesc recent, autoarea selectează pe cele care exprimă închiderea, controlul, stagnarea, toate ilustrând alienarea şi discomfortul epocii de tranziţie. Anna Finzel se opreşte asupra unor metafore de gen recurente în cinematografia recentă din Marea Britanie, India şi Nigeria. Ea arată dimensiunea culturală şi lingvistică ce determină portretizarea personajelor din aceste filme, bărbaţi şi femei. Metaforelor de gen le suprapune pe cele zoomorfice, decelabile în sunete, imagini şi muzică. Eliza Filimon vorbeşte desprea crearea, intenţionată sau intuitivă, a metaforelor non-lingvistice în film, pentru obţinerea unui grad mai mare de implicare din partea publicului. Filmul, ca şi traducerea, este un soi de puzzle, compus din limbaj verbal, sunete non-verbale, muzică, imagini de tot felul, pe care spectatorul învaţă să le citească aşa cum învaţă alfabetizarea, iar proiecţiile metaforice contribuie din plin la acest proces. Capitolul discută filmul *Grand Budapest Hotel* (2014), un film ce se priveşte şi citeşte pe mai multe niveluri, invitând publicul să devină participant activ.

Language in Use: Metaphors in Non-Literary Contexts este o carte densă, caleidoscopică, ce se adresează, pe de-o parte, specialiştilor din domeniul lingvisticii, filosofiei, studiilor culturale, prin cadrul teoretic doct şi bine ancorat, dar şi prin exemplele edificatoare şi, pe de-altă parte, publicului larg, care va fi cucerit de claritatea explicaţiilor, de varietatea de domenii pe care autoarele le evocă, de umorul subtil care nu lipseşte din nicio pagină. Volumul, care s-a bucurat deja de o primire elogioasă din partea celor din breaslă, devine o lectură necesară şi un titlu important în bibliografia de specialitate în domeniul studiului metaforei.

Bibliografie

KÖVECSES ZOLTAN, 2005, *Metaphor in Culture: Universality and Variation*, Cambridge University Press, Cambridge

LAKOFF, GEORGE, AND MARK JOHNSON, 1980, *Metaphors We Live by*, The University of Chicago Press, Chicago.

Loredana PUNGĂ este conferenţiar dr. la Departamentul de Limbi şi Literaturi Moderne, Facultatea de Litere, Istorie şi Teologie din Cadrul Universităţii de Vest din Timişoara. Este specialistă în lexicologie engleză, lingvistică aplicată şi cognitivă, precum şi în studii de traductologie. Este doctor în filologie şi conducător de doctorat în acelaşi domeniu, din 2016. Este autoarea unor cărţi precum *On Language and Ecology* (2006), *Words about Words: An Introduction to English Lexicology* (2011), editoarea şi co-editoarea unor volume tematice, apărute la Cambridge Scholars Publishing şi a peste treizeci de articole şi studii în volume şi reviste de specialitate. Este membră în colectivul editorial al revistelor ştiinţifice *BAS. British and American Studies* şi *Translationes*.

ROMANŢA IOVANOVICI, *STRUCTURA LEXICALĂ A GRAIURILOR OLTENEŞTI DIN BANATUL DE SUD*, PANCIOVA, EDITURA LIBERTATEA, 2016, 196 P.

Virginia POPOVIĆ
Universitatea din Novi Sad,
Facultatea de Filosofie
E-mail: popovic.virdjinija@ff.uns.ac.rs

Romanţa Iovanovici, cunoscut lingvist din Novi Sad, este una dintre puţinii lingvişti care au cercetat graiurile româneşti din Voivodina. Pe lângă Gustaw Weigand, autorul primului atlas lingvistic al dialectelor române, publicat în 1908, care a inclus în ancheta sa trei localităţi de pe teritoriul actualului Banat sârbesc: Petrovasâla, Alibunar şi Coştei, cercetări asupra graiurilor româneşti vorbite în partea de nord a Serbiei a mai efectuat şi Radu Flora în lucrările *Profilul dialectal al graiurilor româneşti de pe teritoriul lingvistic din zona Vârşeţului* (1962); *Graiurile româneşti din Banat în lumina geografiei lingvistice* (1971) şi *Atlasul lingvistic al graiurilor româneşti din Banatul iugoslav*. Alte cercetări asupra graiurilor româneşti vorbite pe teritoriul Banatului sârbesc au efectuat şi profesorii universitari Momčilo Savić din Belgrad şi Lia Magdu din Novi Sad. Primul a cercetat influenţa limbii sârbe asupra graiurilor româneşti în lucrările *Influenţa limbii sârbe asupra graiurilor româneşti din Banatul iugoslav* (1973) iar cel de-al doilea raportul dintre variant dialectală şi varianta literară a limbii române în *Aspecte ale cultivării limbii române în Voivodina*, 1980; *Limba română vorbit în Voivodina*, (în revista,,Lumina", nr. 1-3, 1992).

O nouă cercetare a graiurilor olteneşti din Banatul de Sud a apărut în anul 2016 la Editura Libertatea din Panciova, Serbia cu titlul *Structura lexicală a graiurilor olteneşti din Banatul de Sud,* încearcă şi reuşeşte să reactualizeze problema particularităţilor de grai ale vorbitorilor din trei localităţi situate în Banatul sârbesc, şi anume Satu Nou, Sân Mihai şi Straja, în care trăieşte populaţie românească originară din regiunea de nord-vest a Olteniei. În atenţia autoarei s-a găsit lexicul vorbitorilor români din localităţile amintite. Scopul cercetării a fost prezentarea fondului lexical din aceste localităţi în adevărata lui amploare şi stabilirea structurii acestuia din diferite aspecte – originea cuvintelor, elemente autentice olteneşti, evoluţia internă a particularităţilor lexicale, viabilitatea lui în mediul bănăţean şi deschiderea faţă de împrumuturi. Materialul lexical a fost cules pe teren pe baza unui chestionar în urma căruia a urmat sitematizarea, analiza şi prezentarea cuvintelor din viaţa materială socio-economică si spirituală a românilor din cele trei localităţi.

Autoarea a sistematizat materialul cules pe teren în câteva categorii, cu scopul de a identifica elemenele olteneşti păstrate în vorbire. În urma sistematizării acestor cuvinte şi compararea formelor lor fonetice cu graiurile autentice olteneşti autoarea a ajuns la concluzia că aceste cuvinte au fost păstrare şi cu forma autentică şi cu aceeaşi semnificaţie ca şi pe terenul Olteniei nord-vestice de unde au fost aduse, odată cu venirea oltenilor pe meleagurile bănăţene. O altă preocupare a cercetătoarei a fost aceea de identificare a mecanismelor de îmbogăţire a vocabularului, reieşită din necesitatea de adaptare a structurii lexicului la diversele situaţii de comunicare în viaţa cotidiană. În acest conext am cercetat posibilităţile de formare a cuvintelor noi

pe bază de derivare, precum şi dinamica pătrunderii cuvintelor noi în limbă, fi e că este vorba de împrumuturi ca o consecinţă a interferenţelor lingvistice apărute ca rezultat al convieţuirii cu diverse populaţii pe acelaşi spaţiu, fie că au apărut din necesitatea de a numi obiecte sau situaţii noi.

Materialul lexical al graiurilor olteneşti prezentate şi analizate în această lucrare impune o constatare generală şi anume că lexicul acestor graiuri este supus unei influenţe puternice a graiurilor bănăţene pe de o parte şi, laolaltă cu graiurile bănăţene, a elementelor lexicale din limba sârbă, iar prezenţa elementelor olteneşti este rezumată la un număr destul de mic de cuvinte.

Importanţa acestei lucrări ale Romanţei Iovanovici este că se aduce o contribuţie originară la cercetarea diverselor variante dialectale ale limbii române vorbite în acest spaţiu. Lucrarea continuă investigarea ştiinţifică a graiurilor româneşti din spaţiul Banatului sârbesc începută cu mulţi ani în urmă, în trei dintre localităţile populate cu români – Satu Nou, Sân Mihai şi Straja în care trăiesc locuitori veniţi cu mai bine de două secole din nord-vestul Olteniei.

În anul 2006 la Editura „Libertatea" din Panciova a văzut lumina tiparului cartea Romanţei Iovanovici intitulată *Graiurile olteneşti din Banatul de Sud* în care autoarea şi-a axat cercetările spre particularităţile fonetice şi morfologice ale acestui tip de graiuri iar, acum prin volumul de faţă *Structura lexicală a graiurilor olteneşti din Banatul de Sud*, completează un gol în cercetarea lingvistică din Voivodina. Autoarea urmează modelul unei monografii dialectale, un studiu bine documentat,cu argumente pertinente şi exemplificări, un veritabil studiu de dialectologie, cu un vast aparat critic, sistem de transcriere fonetică, glosar, indice de cuvinte, explicaţii referitoare la metodologia cercetării pe teren şi precizări preliminare, care constau într-un scurt istoric al oltenilor din Banat şi prezentarea celor trei localităţi care au intrat în atenţia autoarei.

Putem să spunem că este unica cercetătoare care se ocupă de problema graiurilor prezente în Voivodina, fapt care face această carte şi mai valoroasă, o carte care rămâne drept moştenire românilor din Voivodina, o zestre incontestabilă pentru românii de aici şi o carte de nepreţuit pentru cercetările viitoare din dialectologie.

SIMA PETROVICI, *STUDII DE FOLCLOR LITERAR ROMÂNESC DIN BANATUL SÂRBESC*, PREFAŢĂ DE IONELA MENGHER, ZRENIANIN, EDITURA ICRV, BIBLIOTECA FOLCLOR BĂNĂŢEAN, COLECŢIA CERCETĂRI, 2014, 116 P.

FOLCLORUL – „OGLINDA FIDELĂ A SUFLETULUI UNUI POPOR”

Viviana MILIVOIEVICI
Academia Română – Filiala Timişoara,
Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu”
E-mail: viviana.poclid@yahoo.com

Folclorul a reprezentat mereu un centru de interes în cadrul unei comunităţi, oricât de mică ar fi aceasta. După cum afirmă Tache Papahagi, în lucrarea sa de referinţă, *Mic dicţionar folcloric*, din 1947: „Folclorul este imaginea vie, oglinda fidelă a sufletului unui popor, oglinda în care se reflectă întreaga lume însufleţită sau neînsufleţită, reală sau închipuită, în mijlocul şi sub influenţa căreia el trăieşte.” Sau, cum notează I.A. Candrea, în lucrarea *Grai, datini, credinţe*, din 1936: „Folclorul este o sumă a interpretărilor «pe care le dă poporul fenomenelor naturii şi în genere tuturor celor văzute, auzite şi simţite...»” (apud. Ionela Mengher, p. 5-6).

În permanenţă apar noi abordări, noi antologii, noi studii despre această ramură inepuizabilă a culturii şi civilizaţiei unui popor.

Aşa a apărut şi cartea lui Sima Petrovici, în anul 2014, sub egida Editurii Institutului de Cultură al Românilor din Voivodina, din Zrenianin. Volumul cuprinde studii, cercetări şi analize din diverse localităţi din Banatul sârbesc şi este structurat în cinci secţiuni (*Începuturi. Poezii populare româneşti de Elena Petrovici*, *Noi colecţii de folclor literar: Foaie verde, spic de grâu şi Foaie verde, lămâiţă; Colinde româneşti*, *Legende, basme şi poveşti populare româneşti*, *Folclor românesc din Banatul sârbesc*, *Culegători. Antologatori – excurs biografic*), urmând a se încheia cu un indice onomastic întocmit de Editura ICRV.

Încă din *Prefaţa* acestei cărţi, întocmită de Ionela Mengher, aflăm despre Sima Petrovici că, pentru a-şi realiza lucrarea, adoptă principiul cronologic, prezentând antologii de folclor din Banatul sârbesc, ţinând cont de anul apariţiei acestora. „...antologiile au menirea de a «oglindi» sufletul românesc al poetului popular din Banatul sârbesc”. (p. 7) Însuşi autorul afirmă următoarele despre scopul studiului său: este o „lucrare cu caracter informativ despre toate lucrările care au avut ca temă folclorul românilor din Banatul sârbesc, publicate de-a lungul anilor.” (p. 10). Un rol definitoriu pentru iniţierea sa în domeniul vast al folcloristicii, dar şi în domeniul folclorului românilor din Banatul sârbesc „l-a avut Radu Flora, care a înfiinţat Societatea de Limba Română din PA Voivodina, iar în cadrul ei a lansat şi organizat proiectul de culegere a folclorului literar românesc din Banatul sârbesc.” (*Cuvântul autorului*, p. 9).

De la începutul studiului său, autorul realizează o prezentare a unor importante antologii de folclor românesc din Banatul sârbesc, printre care amintim: Elena Petrovici, *Poezii populare româneşti*, antologie, Editura Libertatea, 1953, 565 p., culegere şi redactare E. Petrovici, cu un

studiu *Introducere în literatura populară*, pp. 1-46; *Foaie verde, spic de grâu*, Colecţia de folclor literar bănăţean, *I. Poezie lirică*, Zrenianin, 1979, Editura S.L.R. din P.S.A. Voivodina, Cercul de folclor, 702 p., cu *Prefaţă* de Radu Flora (pp. 7-19), redactor responsabil; *Foaie verde, lămâiţă, II. Strigături, Cântece epice, Genuri minore, Alte genuri poetice*, Editura Societăţii de Limba Română, 1982, Zrenianin, 791 p., Prefaţă de Radu Flora, pp. VII-XXI; Costa Roşu, *Legende bănăţene, basme şi povestiri*, proză populară românească din Banatul iugoslav, culegere şi *Prefaţă* de Costa Roşu, Editura Libertatea, Novi Sad, 99 p., 1994; Costa Roşu, *Colinde româneşti*, culegere, selecţie şi note explicative de Costa Roşu, Prefaţa P.S. dr. Laurenţiu Streza, Editura Episcopiei Caransebeşului – Editura Fundaţiei Novi Sad, 125 p., 1999.

Despre profesoara Elena Petrovici, autorul afirmă că aceasta, în vasta sa activitate „a urmărit cercetările şi sintezele despre poeziile populare din România (Al. Russo, N. Bălcescu, Hasdeu, V. Alecsandri)" (p. 16), scriind numeroase studii de folclor, precum: *Femeia în poezia populară – Cântecul miresei*, *Spicuiri din folclorul voivodinean*, *Culegeri din folclorul literar bănăţean* (în manuscris). Unele dintre studii sunt publicate în ziarul „Libertatea" sau revista „Lumina", ori „Analele S.L.R.", însă autorul îşi exprimă nemulţumirea din cauza faptului „că-i păcat că nu şi-a aflat până azi un mic loc în *Dicţionarul folcloriştilor* lui Iordan Datcu şi S. C. Stroescu." (*Ibidem*) Despre antologia *Poezii populare româneşti* spune că „şi-a îndeplinit misiunea: a stârnit un interes şi mai mare pentru folclor la populaţia română din Banatul sârbesc..." (*Idem*). Mai departe, în studiul său, notează că această antologie este „nu numai un text informativ, ci şi unul de iniţiere, bine chibzuit şi elaborat aşa cum era posibil la momentul dat – după un război crâncen, când legăturile între ţara noastră şi România au fost complet întrerupte şi nu aveam ajutorul necesar pentru o revigorare a culturii noastre." (p. 17). În final, menţionează: „Profesoara Elena Petrovici a strâns investigaţiile sale folclorice – culegerile de pe teren din aproape toate satele din Banatul sârbesc într-o antologie proprie." (p. 18).

A doua parte a studiului lui Sima Petrovici vizează noile colecţii de folclor literar, despre care am amintit anterior, şi anume: *Foaie verde, spic de grâu*, *Foaie verde, lămâiţă*, *Legende bănăţene* şi *Colinde româneşti*. Aceste antologii au fost întocmite în urma minuţioaselor cercetări efectuate pe teren, a unor anchete pentru culegători. Ele evidenţiază o zonă bănăţeană caracteristică „de şes şi de codru", „dar şi daco-românească": „majoritatea textelor nu sunt autohtone, ci sunt de provenienţă livrescă, mai puţin originale, aduse de altundeva (...), dar «zise» în grai bănăţean." (p. 24). Despre bogatul material cules din această zonă folclorică daco-românească autorul afirmă că are un caracter preponderent rural: „piesele aflate aici au o alură arhaică, un cadru tradiţional" (*Ibidem*), constatând că în acest areal al satelor de codru „specific este şi folclorul satelor crişăneşti, dar şi cel al satelor bufeno-olteneşti", remarcându-se adesea caracterul liric al creaţiilor populare în versuri, „o caracteristică daco-românească, spre deosebire de poezia epică sârbească..." (p. 25). Prin urmare, *Foaie verde, spic de grâu* „este primul volum de amploare din proiectul de opere capitale despre folclorul literar bănăţean de la noi, de o valoare indubitabilă. " (p. 25-26). Cel de-al doilea volum, *Foaie verde, lămâiţă*, are un vast cuprins şi este bine întocmit din punct de vedere funcţional, aducând în discuţie un material bogat şi reprezentativ, „cuprinzând toate speciile, din care însă, lipsesc proverbele şi cimiliturile românilor." (p. 28).

În continuarea lucrării sale, Sima Petrovici aminteşte şi de alte lucrări importante din domeniul folcloristicii: *Proverbe*, culese de Gheorghe Mugur şi Vasile Voiculescu, *Cimiliturile românilor*, a lui Artur Gorovei, o operă fundamentală, din 1898, despre care notează că poporul „creează cimilitura în acelaşi spirit metaforic care a dat strălucire şi forţă de circulaţie doinelor sau strigăturilor." (p. 30).

În opinia sa, cel mai migălos culegător, redactor şi tehnoredactor al materialelor folclorice este Costa Roşu, despre care spune că este „bine instruit de animatorul şi exegetul Radu Flora." (p. 31). Despre antologia de texte *Legende bănăţene*, afirmă că „este doar un segment din producţiile epice în proză de la noi, (...) sunt ilustrative dat fiind faptul că reprezintă aproape toată aria folclorică din Banatul sârbesc (...) Acest volum are menirea de a atesta şi proza folclorică de pe aceste meleaguri." (*Ibidem*). Dintre cei care s-au preocupat de studiul folclorului, mai ales de proza

populară, Sima Petrovici îi aminteşte pe: Ileana Doina Bulic, Gheorghe Liţa, Miodrag Miloş, iar dintre sârbi, pe: Vladan Nedić, Leposava K. Pavlović, Vukosava Karanović.

În viziunea lui Sima Petrovici, scopul volumului *Legende bănăţene* este acela de a păstra poveştile care au circulat şi încă mai circulă în acest areal, fiind puse la dispoziţia cititorului „o selecţie din cele peste 200 de producţii epice (...) acestea fiind (...) cele mai bune creaţii, dar şi cele care reprezintă majoritatea satelor din Banatul sârbesc." (p. 34).

Despre penultimul volum de folclor al lui Costa Roşu, *Colinde româneşti*, autorul afirmă că acesta „i-a adus introducerea în *Dicţionarul Etnologilor Români*, Ed. a III-a, realizată şi mult adăugită, o operă capitală, semnată de Iordan Datcu." (p. 37). „Costa Roşu a dat cuvânt în cartea sa dedicată «colindei» să vorbească despre el şi obiceiurile înduhovnicite de sărbătorile de iarnă..." (p. 38).

Autorul, în urma studiului acestor lucrări de referinţă, ajunge la următoarele concluzii privitoare la caracterisiticile folclorului literar bănăţean – românesc, din Banatul sârbesc: „...majoritatea creaţiilor populare în versuri şi în proză de la noi nu sunt originale; nu au luat naştere pe meleagurile Banatului sârbesc, dar toate au fost culese şi păstrate aici cu scopul de a menţine dragostea de neam, de tradiţiile strămoşeşti şi de limba română; (...) toate aceste tradiţii poetice străbune au stimulat (...) creaţii genuine, ori schimbări – adaptări noului mediu social-politic şi administrativ." (p. 41). Aceste producţii folclorice, culese din Banatul sârbesc „n-au luat naştere pe aceste meleaguri, ci sunt aduse din Crişana, Ardeal, Banat şi Oltenia, unele şi din Moldova şi Muntenia, mai productive şi «împământenite» – adaptate mediului nostru bănăţean, nu numai tematic, ci şi expresiv – adică palatalizate şi «doinite» în grai bănăţean." (p. 44).

Sima Petrovici face constatarea conform căreia „folclorul nostru bănăţean cuprinde cuvinte arhaice, dar şi nemţeşti, ungureşti şi slave – ele oglindind perioada în care au luat naştere aceste creaţii, ori perioada în care au fost adaptate unele poezii mai vechi aduse aici, ilustrând vremurile în care au trăit străbunii noştri..." (p. 48).

Următoarele două secţiuni ale lucrării lui Sima Petrovici aduc în discuţie două dintre cele mai noi antologii, respectiv, *Legende, basme şi poveşti populare*, Costa Roşu împreună cu Octav Păun şi Silviu Angelescu, ediţie îngrijită de Alexandra Mircov şi Delia Drăgan, Prefaţă de Alexandra Mircov, Timişoara, Editura Eurostampa, 2009 şi *Folclor românesc din Banatul sârbesc*, Colecţie de folclor literar bănăţean în versuri şi în proză, Prefaţă de Nicu Ciobanu, Timişoara, Editura Eurostampa, 2010. Despre aceasta din urmă, autorul notează că este „un elogiu al spiritului nemărginit şi sincer adus poetului popular, preponderent anonim a cărui voce lirică ne transmite vibraţii pozitive peste veacuri." (p. 67)

În fine, ultima parte a studiului lui Sima Petrovici, *Culegători. Antologatori – excurs biografic*, cuprinde informaţii referitoare la cei mai importanţi cercetători în acest domeniu al folclorului literar: Radu Flora, Octav Păun, Costa Roşu, Elena Petrovici Radivoi, Silviu Angelescu.

Volumul lui Sima Petrovici reprezintă o lucrare de referinţă prin analiza tuturor antologiilor de folclor literar din Banatul sârbesc apărute de-a lungul timpului.

TIPOLOGIA FOLCLORULUI ROMÂNESC AL COPIILOR DIN BANATUL SÂRBESC. NUMĂRĂTORILE, AUTOR: KRISTINA PLANJANIN-SIMIĆ

Brânduşa JUICĂ
Universitatea din Belgrad
E-mail: zujkab@yahoo.com

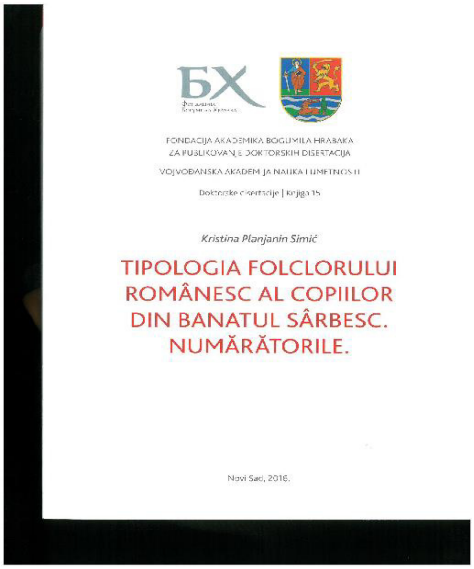

Între bunele practici de dialog veridic între tradiţie şi ştiinţă, între trecut şi prezent, aşezăm cu atenţia cuvenită apariţia editorială inedită ***Tipologia folclorului românesc al copiilor din Banatul Sârbesc. Numărătorile***.

Cartea, care a apărut în anul lăsat în urmă la Novi Sad, sub egida Academiei Voivodineană de Ştiinţe şi Arte, Editura *Fondacija Akademika Bogumila Hrabaka*, are la bază teza de doctorat a autoarei Kristina Planjanin-Simić, susţinută în anul 2014, la Universitatea Naţională de Muzică din Bucureşti.

Animată de dorinţa de relevare şi valorificare a unui domeniu cu multiple valenţe - folclorul copiilor, autoarea devine în spaţiul nostru cultural un deschizător de drumuri, care aduce spre lumină mesaje adumbrite de geana timpului.

Astfel, Kristina Planjanin-Simić, în calitate de cercetător, muzicolog, etnograf, educator, om al locului, oferă un studiu amplu, impregnat de originalitate, care ne iniţiază în cunoaşterea unei ramuri etnografice a copilăriei. Este o lucrare mai mult decât necesară, prin faptul că îşi propune să trezească interesul pentru acest tip de manifestare şi exprimare a copiilor şi să stimuleze aprofundarea studiului şi conservării creaţiilor folclorice româneşti din această parte a Banatului.

Titlul cărţii sugerează fidel interesul major al autoarei, însă în cele 385 de pagini, rânduite în nouă capitole şi şapte anexe, identificăm şi perspectiva apropierii de contextul socio-cultural din Voivodina. Înainte să fie cartea în discuţie au existat numeroase drumuri prin localităţile bănăţene, prin locurile în care răsună cântecele copiilor şi pe unde acestea au început să devină amintiri. Au existat bucurii şi tristeţi, precum şi adevărurile cu care cercetătorul s-a întors acasă. Putem vorbi chiar şi de momente mai puţin prielnice, din punct de vedere al accesului la documentare, aceasta fiind condiţionată de numărul informatorilor. În acest sens, nu ne putem abţine să nu reproducem o frântură de adevăr: „Eu sunt singurul copil care stau pe strada asta!" (Planjanin-Simić, 2016, 3).

În urma acestor experienţe, este o adevărată bucurie să surprinzi capacitatea şi entuziasmul autoarei de a „culege", selecta, analiza şi de a transpune ştiinţific materialul muzical-folcloric, care trebuie salvat de la tăcere. Demersul cărţii exprimă deopotrivă şi atenţia deosebită acordată conceptelor teoretice şi principiilor care au orientat activitatea autorului.

Capitolul inaugural al studiului de faţă relevă traseul sinuos al cercetătorului, ghidat de câteva obiective de referinţă. Între acestea amintim: investigarea caracteristicilor tematice şi morfologice ale unor categorii specifice folclorului copiilor, care se pot astăzi înregistra pe teren; aspectul comparativ al acestei problematici, identificarea elementelor poetico-melodice caracteristice folclorului românesc din Banatul Sârbesc şi a transformărilor pe care creaţiile folclorice româneşti le-au suferit în urma convieţuirii multiculturale.

În acelaşi loc, cititorul poate afla o multitudine de informaţii despre localităţile[1] în care creaţiile folclorice au supravieţuit perindării timpului. Pornind de la atestarea documentară şi urmărind creşterea şi descreşterea culturală a acestor locuri, suntem împuterniciţi să percepem unele specificităţi existenţiale ale românităţii din Serbia.

Interesul marcant al acestui studiu este concentrat asupra rolului numărătorilor în cântecele şi jocurile pentru copii şi fenomenelor importante care duc la transformarea lor. Numărătoarea, definită ca „fiinţă individuală" (Planjanin-Simić, 2016, 179), reprezintă una dintre categoriile folclorului românesc pentru copii care persistă în pofida influenţelor multiple.

Evoluţia discursului analitic al acestei lucrări este susţinută de o profundă cunoaştere a concepţiilor specialiştilor din domeniul folcloristicii, care acordă prioritate valenţelor educative ale folclorului. Privind din această perspectivă, cercetarea pledează pentru evidenţierea rolului folclorului în cultivarea şi păstrarea limbii materne, a tradiţiilor şi a identităţii naţionale a românilor de pe aceste meleaguri, însemne care nu se supun capriciilor uniformităţii.

Relevanţă aparte exprimă aşezarea materialului folcloric colectat (numărători, cântece-formule, cântece interpretate în timpul jocurilor ..., în total 192 de exemple) într-un plan interdisciplinar. Argumentăm această opinie cu sprijinul autoarei: „Această lucrare reprezintă o tentativă în demonstrarea unei legături puternice şi indestructibile dintre muzică şi psihologia copilului, relevând mişcări inevitabile în crearea unică a numărătorii." (Planjanin-Simić, 2016, 5); sau „Utilizarea zilnică a numărătorilor influenţează de asemenea: stăpânirea funcţiilor matematice de bază precum împărţirea, adunarea şi scăderea, şi stimulează direct dezvoltarea vorbirii, a dicţiei şi a imaginaţiei copilului preşcolar şi şcolar." (Planjanin-Simić, 2016, 84).

Aruncând o privire cât de fugară asupra acestui studiu impunător ca imagine şi îndeosebi conţinut, constatăm că folclorul românesc al copiilor din Voivodina este bogat, purtând elemente ale unei culturi care a evoluat într-un mediu specific. Acest domeniu, prea puţin colindat de cercetători, oferă întotdeauna oportunităţi de regăsire a eu-lui identitar.

Tipologia folclorului românesc al copiilor din Banatul Sârbesc. Numărătorile este o carte specială, o lecţie de iubire faţă de bunurile noastre spirituale, care poartă amprenta inconfundabilă a firii autorului, descendent dintr-o familie cu rădăcinile înfipte în solul vieţii artistice româneşti.

[1] (În ordinea alfabetică a denumirii) Coştei, Doloave, Iablanca, Marcovăţ, Mesici, Panciova, Satu Nou, Sălciţa, Toracu Mic, Uzdin, Voivodinţ, Zrenianin

FLORIAN COPCEA, *VIRGINIA POPOVICI SAU „PARALAXELE" CRITICII ROMÂNEȘTI DIN SERBIA*, EDITURA GRAFIX, CRAIOVA, 2017, 189 P.

Dumitru MIHĂILESCU
Colegiul Particular „Vasile Goldiş" Arad
E-mail: mihailescu_dumitru@yahoo.com

Autorul, prof. dr. Florian Copcea, este un bun cunoscător al vieţii culturale din Banatul Serbiei. Este membru al ***Asociaţiei Scriitorilor din Voivodina*** şi al ***Cercului Honoris Causa – Lumina***, Pancevo, Serbia, şi autorul mai multor lucrări referitoare la fenomenul literar românesc din Serbia. În anul 2007 i s-a decernat Distincţia de aur „Lumina", Novi Sad.

Cartea, care face obiectul însemnărilor din faţă, ***Virginia Popovici sau „paralaxele" criticii româneşti din Serbia,*** se referă la activitatea Virginiei Popovici, conferenţiar universitar la Facultatea de Filosofie a Universităţii din Novi Sad, Departamentul de Limba şi Literatura Română, critic literar preocupat de fenomenul literar voivodinean. Lucrarea este precedată de un interviu luat de Marina Ancaiţan lui Florian Copcea, care are un titlu sugestiv: ***Literatura română din Serbia, un vector al lumii moderne.*** În amplele răspunsuri date, Florian Copcea îşi mărturiseşte interesul constant pentru literatura română din Serbia: „Cred în rezistenţa universală a culturii române, chiar dacă aceasta se manifestă în spaţii multietnice şi nu în cel matricial. […] Putem afirma, fără riscuri, că literatura română din Serbia, în aparenţă tânără, a devenit vector al lumii moderne." (p. 5).

După ***Prefaţa*** semnată de prof. univ. dr. Carmen Dărăbuş, şi o ***Biobibliografie*** care oglindeşte activitatea didactică şi ştiinţifică a Virginiei Popovici, cartea este structurată în două secţiuni.

Prima secţiune cuprinde cinci eseuri în care Florian Copcea analizează cu multă atenţie modul în care „tânăra exegetă se angajează la un demers disciplinat şi constant, fără pretenţia de a stabili ierarhii, ci fiind, mai curând, preocupată de a stabili direcţia literară, mişcările şi curentele literare, în care se înscriu operele abordate." (Carmen Dărăbuş).

Eseurile din prima secţiune au titluri semnificative:

1. ***Un exponent al criticii româneşti din Serbia: VIRGINIA POPOVICI***
2. ***Canon şi autoritate în critica literară practicată de VIRGINIA POPOVICI***
3. ***„Paradoxurile" resuscitării actului critic la VIRGINIA POPOVICI***
4. ***Critica literară românească din Serbia dincolo de mit şi arhetip***
5. ***Stil şi expresivitate la literatura românească din Serbia***

Florian Copcea îşi fundamentează demersul pe lucrarea în două volume a Virginiei Popovici, ***Opinii şi reflecţii***, apărută la Editura Libertatea din Panciova, Serbia, şi are în vedere faptul că Virginia Popovici „fără să intre în polemica cu cei care au statuat unicitatea operei literare, […] îşi focalizează instrumentele de analiză, coabitând cu stilistica şi semiotica, spre sublimarea ideatică a unui spaţiu literar supus unor continue modificări paradigmatice, acestea fiind provocate de migrarea către un centru (fictiv sau existent) a unor scriitori care şi-au uitat (sau ascund) matricea pentru a se afilia unor grupări mai mult sau mai puţin ‹‹vocale››."(p.34).

Florian Copcea insistă asupra faptului că Virginia Popovici, în lucrarea amintită, are ambiţia de a depăşi „limitele interpretării"(Umberto Eco), şi ea nu prezintă doar evoluţia literaturii române

din Voivodina de la începuturi până astăzi, ci scoate în evidenţă valorile perene ale acesteia, grila valorică fiind împrumutată de la G. Călinescu. De fapt, autorul evidenţiază faptul că „Virginia Popovici şi-a elaborat propriul său program critic, modelul său intelectual fiind George Călinescu" (p. 42). Autoarea pune în centrul demersului său critic opera şi nu autorul, iar Florian Copcea analizează modul în care autoarea se raportează la text, la curentele şi orientările literare. Având ca obiect literatura românească din Voivodina, autoarea ***Opiniilor şi reflecţiilor***, înzestrată cu intuiţie „îşi asumă dreptul de a ‹‹anatomiza›› pe viu fizionomia unei literaturi apte să rivalizeze cu cea european – românească. Demersul critic al Virginiei Popovici este acela de a ne introduce în sfera unei paradigme care presupune, fără convenţionalism, confruntarea dintre estetic şi cultural."(p.27).

Urmărind avatarurile critici literare din Voivodina, Florian Copcea aminteşte faptul că după dispariţia lui Radu Flora, „primul promotor al criticii literare româneşti din Voivodina", s-a creat un „vid" identitar, care a dus la o confuzie a valorilor. Pentru a depăşi „criza criticii", Virginia Popovici, fiind preocupată de valoarea operelor scriitorilor şi mai puţin la biografiile lor, „nu ezită să provoace un ***seism al rupturii***, adică să scoată din îngheţ miturile şi să le aşeze într-o ordine care presupune denunţarea idolilor falşi." (p. 36). Pentru promovarea valorilor veritabile, autoarea ***Opiniilor şi reflecţiilor*** „recurge, autoritar, la metoda interpretativă a reconstrucţiei unor noi poli de referinţă în literatura română din Voivodina, raportându-se permanent la modelele estetice impuse de susţinătorii noii critici universale în care se iniţiază spre a-şi forma propriul sistem de lectură." (p. 38).

A doua secţiune a cărţii intitulată ***Fragmente critice***, cuprinde opt studii aparţinând Virginiei Popovici, care „întăresc" consideraţiile critice formulate de Florian Copcea în prima parte:

1. ***Despre poezia unui optzecist din Voivodina: Nicu Ciobanu***
2. ***Imaginile – decor postmodern şi naturalist în poezia lui Ioan Baba***
3. ***Identitate şi postmodernism în poezia lui Ioan Flora***
4. ***Europa, un concept literar în opera lui Pavel Gătăianţu***
5. ***Montajul poetic fascinant al lui Petru Cârdu***
6. ***Poezia lui Slavco Almăjan. Ciclul de poezii Staccato Urban***
7. ***Modernitatea liricii lui Vasko Popa***
8. ***Postmodernismul românesc din Voivodina***

Din studiul atent al acestor eseuri se poate trage concluzia că Virginia Popovici este un critic ce posedă indiscutabile calităţi de analist care are capacitatea de a înţelege cele mai diverse voci şi atitudini lirice. Are spirit metodic şi didactic conclusiv, bazându-se pe informaţia adusă la zi, are grijă să contextualizeze o anumită operă, să-i exploreze vecinătăţile, cu scopul precis de a o duce la o formă operaţional – sintetică. Între a lăuda excesiv şi a trece cu vederea, Virginia Popovici alege o generoasă formulă prospectivă, situându-se nu de parte unui autor sau altul, ci de partea valorilor literaturii române. Cititoare atentă a literaturii române şi universale, Virginia Popovici are un stil exegetic destins, deschis, maleabil.

Aceste eseuri vin înaintea unei viitoare istorii a literaturii române din Banatul Serbiei, deocamdată incompletă, ale cărei articulaţii s-ar întrezări din aproape întregul său demers istorico-critic de până acum. „Virginia Popovici acoperă un foarte necesar spaţiu, în peisajul cultural artistic în filologie, acela de recuperare, în sens critic, a literaturii de limba română din Banatul de dincolo de Dunăre, rol deloc uşor, pe care ea şi-l asumă cu mult curaj." (Carmen Dărăbuş).

PAUL MAGHERU, *75 DE MAXIME ALE ÎNȚELEPCIUNII ÎN VIAȚĂ*, EDITURA UNIVERSITĂŢII DIN ORADEA, 2016

Victor V. GRECU
Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu

Finalizată în urmă cu doi ani, cartea profesorului universitar dr. Paul Magheru, *75 de maxime ale înţelepciunii în viaţă,* a apărut la finele anului trecut la Editura Universităţii din Oradea. Colecţia celor 75 de maxime comentate şi însoţite de alte glose personale maschează de fapt un fel de autobiografie intelectuală şi spirituală: "În această carte, se precizează pe coperta exterioară, veţi găsi spiritul autorului, veţi simţi spiritualitatea omenească aşa cum s-a străduit s-o cunoască, s-o înţeleagă şi să o trăiască un om ca oricare dintre binevoitorii cititori." Luându-i prieteneşte de mână, îi îndeamnă să-l însoţească prin grădina bogată a cugetărilor înţelepte. Maximele sunt precedate de un Prolog despre literatura sapienţială, începând cu *Panciatantra* (Cele cinci cărţi de înţelepciune) indiană, *Cugetările celor şapte înţelepţi ai Greciei antice* sau recomandând autori de maxime ca Chamfort, La Rochefoucauld, Pascal, Schopenhauer sau Brâncuşi. Un izvor nesecat de maxime, sentinţe, proverbe, parabole, pilde se găsesc desigur în *Sfânta Scriptură*, cea mai citită carte din lume.

Buchetul de maxime a fost închegat în ordinea alfabetică a primului cuvânt, indiferent de limba în care au fost scrise ori traduse. Tematica lor exprimă experienţe fundamentale de viaţă precum: naşterea, moartea, tinereţea, bătrâneţea, educaţia, suferinţa, bucuria, dragostea. Comentariile şi glosele pe marginea maximelor privesc câteva confesiuni ale unui copil în vârstă, consideraţii personale despre virtuţile şi servituţile cuvântului, importanţa cunoaşterii etimologiilor în terminologia ştiinţifică (se alcătuieşte chiar şi un glosar etimologic ispititor cu 34 de cuvinte din diferite domenii ale ştiinţei şi culturii, instrucţiei şi educaţiei, inclusiv religioase. Reţinem din glosele despre virtuţile şi servituţile cuvântului câteva consideraţii absolut măgulitoare pentru un filolog. "În lume-s multe mari minuni,/ Minuni mai mari ca omul nu-s!". Minunea imediat următoare celei declamate de comedia *Antigona* de Sofocle, proprie omului şi care-i sporeşte misterul, este Cuvântul. Nu trebuie să te fi chinuit mult cu exprimarea scrisă a unui gând sau sentiment, ca să dai dreptate marilor meşteşugari în arta cuvântului: "Nici-un meşteşug nu este mai frumos şi mai bogat, mai dureros şi mai gingaş totodată ca meşteşugul blestemat şi fericit al cuvintelor" (T. Arghezi, *Scrisoare cu tibişir*).

Buchetul de vorbe înţelepte, potrivit şi pentru cadouri, se încheie cu un epilog, *Din nou de la capăt,* cu o expresie devenită între timp banală, dar aici dorind să sugereze un lucru serios şi responsabil: repetabilitatea vieţii şi ireversibilitatea timpului. Filozofii spun că un om valorează atât cât lasă în urma sa după ce moare. Autorul florilogiului nuanţează şi este de părere că un om, cel puţin un profesor, valorează atât cât lasă în urmă după ce se pensionează, pretinzând, aşa cum reiese din litera şi spiritul cărţii, că a descoperit marele leac al fericirii tuturor, care te vindecă de plictisul zilnic sau de alte forme de mortificare a vieţii, după o reţetă, care nu este nici măcar compensată ci gratuită, la îndemâna oricui, compusă din patru pastile, adică cuvinte: MUNCA PLĂCUTĂ ŞI FOLOSITOARE.

VIRGINIA POPOVIĆ, *OPINII ŞI REFLECŢII. II. STUDII ASUPRA PROZEI ROMÂNEŞTI DIN VOIVODINA*, EDITURA LIBERTATEA, PANCIOVA, 2016, 216 P.

Sorin D. VINTILĂ
Universitatea din Novi Sad, Facultatea de Filosofie
E-mail: daniel_sorin_9@yahoo.com

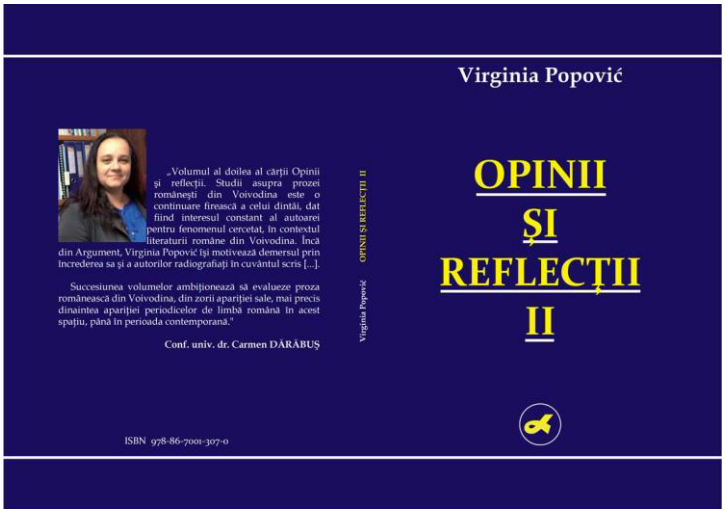

Virginia Popović este o autoare cu mult bun simţ, pentru că modestia ei transpare din chiar foarte subiectivul titlu al cărţii: *Opinii şi reflecţii*. Avem de-a face cu cel de-al doilea volum din această serie, să-i spunem, consacrat de astă dată prozei româneşti din Voivodina. Abia subtitlul – afirmaţia e valabilă şi pentru precedentul volum, întâiul –, prin obiectivitatea şi concizia lui, modifică orizontul de aşteptare al cititorului, lărgindu-l considerabil şi eliminând gândul că ceea ce urmează sunt numai simple „reflecţii şi opinii".

În *Argument*, autoarea continuă linia strategică trasată mai sus: „am încercat să formulăm unele opinii despre proza în limba română din Voivodina", ca apoi să precizeze că a parcurs un „voluminos material informativ". De asemenea, scrie că n-a stat în intenţia ei să facă o istorie literară şi nici să prezinte exhaustiv toate aspectele operelor scriitorilor români voivodineni, dar, parcurgând cartea, cititorul observă că... una spune şi alta face Virginia Popović. În spatele modestiei, constant ridicate ca o pavăză, e o muncă şi un rezultat pe măsură, iar acest aspect îl precizam şi în *Prefaţa* de la primul volum.

Strict din perspectiva structurii şi a unei mai bune comprehensiuni, capitolul întâi ar fi meritat, cred, câteva subcapitole, ba poate chiar un alt titlu, fiindcă în el nu sunt amintite doar producţiile literare de până la 1918, ci se trece bine de această bornă temporală, ajungându-se până în anii noştri, de pildă. Astfel, ceea ce ar fi constituit cel dintâi subcapitol al acestei secţiuni – *Literatura din Voivodina până în 1918* – face o radiografie a contextului cultural ce a ivit scriitura artistică, o prezentare a publicaţiilor şi a marilor nume ale culturii române din Banat (însă nu numai!) din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi primele decenii ale următorului veac.

În subcapitolul al doilea se face o prezentare largă a publicaţiilor *Libertatea* şi *Lumina*, pe drept cuvânt caracterizate drept „promotoare ale culturii românilor din Voivodina".

Următoarele două subcapitole vorbesc, esenţializat, despre proza (dar e pomenită şi poezia) lui Ion Bălan şi despre schiţele lui Ion Marcoviceanu, prin apelul la metode tipice studiului literaturii, de data asta: temele şi motivele literare analizate sunt *codrul*, *oraşul*, *cafeneaua*, *triunghiul amoros*, *rafinamentul gastronomic*, *perifericul* versus *centralitate* ş.a.

Următoarele subcapitole sunt dedicate prozei şi eseisticii regretatului Pavel Gătăianţu, interculturalităţii romanelor lui Radu Flora, bizarului, neverosimilului şi misterului din proza lui Slavco Almăjan, melancoliilor, nostalgiilor şi feminităţii din romanele Eugeniei Bălteanu, „universului miraculos" al copilăriei din proza, mai întinsă ori mai scurtă, a Mihaelei Frăţilă şi a Marianei Stratulat, jurnalului de călătorie din Voivodina, exemplificat prin trimiteri la scrierile Liei

Magdu, ale lui Florin Ursulescu, ale Anei Niculina Ursulescu sau ale complexului om de cultură care este Costa Roşu.

Capitolul al doilea este secţiunea cărţii pe care Virginia Popović o dedică fragmentelor de text; e, în fapt, o binevenită anexă, cu exemple fericit alese, unde se observă şi spiritul didactic al autoarei, întrucât bucăţile de proză scurtă, fragmentele de roman, „notele de drum” pot constitui oricând material de prezentat studenţilor, de analizat şi de interpretat la orele de curs şi de seminar.

În chip de concluzie, nu pot decât să salut apariţia acestui volum şi să subliniez că efortul de cercetare pe care l-a făcut Virginia Popović s-a întruchipat într-o carte care sintetizează şi esenţializează, precum parfumurile de bună calitate, aromele tari şi memorabile ale literaturii române din Voivodina.

SALVATORE ATTARDO, MANUELA MARIA WAGNER, EDUARDO URIOS-APARISI (EDS), *PROSODY AND HUMOR*, JOHN BENJAMINS PUBLISHING CO, AMSTERDAM/PHILADELPHIA 2013, 192 P.

Alexandru OLTEAN-CÎMPEAN
Facultatea de Litere,
Universitatea „Babeş-Bolyai”, Cluj-Napoca
E-mail: al.oltean@gmail.com

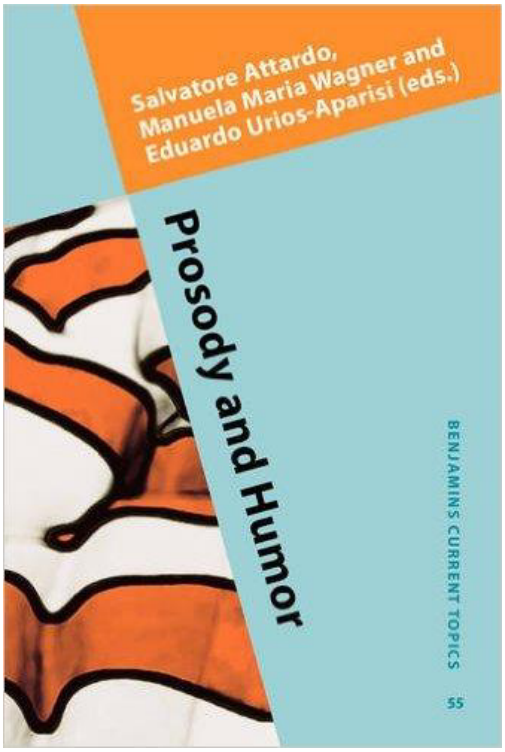

Combining humor research and discourse analysis, *Prosody and Humor* is a collection of articles that take on a subject that has only recently received adequate attention, namely “whether and how prosodic and multimodal features are used to ‘mark’ humor” (Attardo 2013:8). The volume is comprised of eight articles that tackle these issues from a variety of angles, and while in most cases the authors point out how their research is only a stepping stone or some first attempts in a research area that still needs work, this caveat is not meant to be demoralizing in any way. On the contrary, each study presents an air of opportunity, making *Prosody and Humor* as a whole feel like an open invitation, a way of saying “this is what little has been so far, so come, join us in our explorations”.

The book itself opens with an introduction that reads like an article in and of itself, written by Salvatore Attardo, the main editor of the volume, whose work in linguistic theories of humor has gone a long way in legitimizing humor studies as a worthy academic endeavor (which was not always the case). After this introduction, where the author goes over the main topics that the reader should expect going forward, the first article per se, entitled ‘Recognizing sarcasm without language’, describes the results of a meticulous experiment conducted by Henry Cheang and Marc Pell. Here the two researchers seek “to determine whether certain speaker intentions conveyed through prosody in an unfamiliar language can be accurately recognized” (Attardo 2013: 15). More specifically, they wanted to know if certain prosodic markers exist that would allow a person to recognize sarcasm when it is uttered in a language that they do not understand. What Cheang and Pell found was that, despite the fact that each sarcastic utterance had elements that would indicate them as being distinct from the other categories, these elements were by and large picked up only by native speakers, both in the case of English and Cantonese. This would suggest that prosody in and of itself provides insufficient information to the hearer for him to determine whether or not the utterance was spoken sarcastically or not.

The second article ‘Prosodic and multimodal markers of humor in conversation’ is written by Salvatore Attardo, Lucy Pickering and Amanda Baker. Here the authors endeavor to determine whether pitch and speech rate in conversational humor differ from those of non-humorous parts. For this, a pair of volunteers was asked to talk to each other via computers, while wearing headsets and

microphones so that everything is recorded. Each volunteer had to "tell one another [a] respective joke and continue talking for five or ten minutes, until told to stop" (Attardo 2013: 42). The resulting exchange was then analyzed to see whether there are differences in pitch, volume, speech rate and pause length before and during the voicing of a punch line, a jab line (conversational witticism) or an instance of irony. In all cases, the researchers found no significant differences. While this might not seem particularly interesting at first glance, it is nevertheless important, as it serves as concrete evidence that the common presumption whereby we change our speech patterns when being humorous is wrong.

What follows in *Prosody and Humor* is the study by Thomas Flamson, Gregory Bryant and Clark Barrett on 'Prosody in spontaneous humor'. Here the researchers use recorded conversations to check for prosodic markers that would indicate humorous productions in a non-humorous environment. The data itself was collected by recording the business meetings that took place in a Brazilian collective farm. There were around 64 participants at these meetings and their discussions "consisted of extended, free-flowing discussions of problems confronting the farm" (Attardo 2013: 64). Although these conversations were meant to be serious in nature, the researchers did manage to collect a total of forty brief samples of humorous statements. What they found was that in fact instances of humor are rarely accompanied by any prosodic signaling. The reason for this is possibly in order to limit the number of members who understand that a statement was meant to be humorous to those individuals who "share a similar cognitive environment" (Attardo 2013: 69).

The fourth article, written by Christy Bird, is a curious piece that investigates the difference in pitch between conversational wh-questions and those found in riddles. While the data collected comes from a limited number of participants, consisting mainly of friends, family members or colleagues, the resulting corpus is extensive, with "308 wh-questions, including 159 riddle questions and 149 conversational questions asked by a total of 32 speakers" (Attardo 2013: 86) out of which fifty of each were analyzed in detail. By using a Praat acoustic analysis software, Bird was able to measure the pitch used in voicing each wh-question. The results were rather surprising: contrary to what one might expect, the pitch of regular conversational wh-questions is significantly higher than that of riddles, and Bird provides a possible explanation to this by pointing out that usually pitch is used to provide context to an utterance. In the case of riddles, where the person asking is also the person answering, context is deemed more or less irrelevant, therefore no rise in pitch is needed.

The next article of *Prosody and Humor*, entitled 'Verbal irony in the wild' brings us to another bit of research conducted by George Bryant. Here Bryant uses a form-function approach to "describe several ways conversationalists employ prosodic contrasts, laughter, and other speech characteristics in their attempt to communicate effectively" (Attardo 2013: 103). The focus is on irony on conversation and the corpus is taken from the author's 2010 article 'Prosodic contrasts in ironic speech' (though the limited number of examples provided in the present article, as opposed to the 2010 one hurts the presentation given here in my opinion). By analyzing several instances of spontaneous ironic speech, Bryant is able to determine that "prosodic features disambiguate meaning at multiple levels" (Attardo 2013: 117) and that the tone of voice of the speaker also changes in order to signal ironic intent.

The sixth article, succinctly entitled 'Rich pitch' and written by Ann Wennerstrom, argues that "intonation contributes to the humorous meaning of a certain class of jokes" (Attardo 2013:121). Here Wennerstrom makes a compelling point that, while it holds true that a joke-like text contains two compatible yet opposite semantic scripts (two opposite interpretations), in the case of some jokes the hearer's awareness that he has to shift from one script to the other relies on the speaker's choice of intonation and pitch. The examples provided show how the choice to stress a particular word and to deaccent another makes the humor work, whereas placing the accent anywhere else would cause the humor to fail. This seemingly simple observation in fact serves to place the study of jokes in a whole new light, since so far, in the study of such texts and especially of punch lines, researchers have been focusing primarily on the lexicological and semantic aspects

that signal a shift in meaning. Up to now, we've been looking at what is being said, not at how it's being said. Nevertheless, I would point out that Wennerstrom's research here is strictly on spoken jokes and it would be interesting to see whether these jokes would still work when they are read and not heard, whether someone would instinctively know how to read the joke or not.

The next article in *Prosody and Humor* is written by Roxane Bertrand and Beatrice Priego-Valverde and asks the question 'Does prosody play a specific role in conversational humor?' From the get go, the placement of this article close to the end of the volume is curious, since all the previous data that comes before would suggest that the simple answer to this question is yes, obviously. The presentation of their research does not alleviate the feeling that this text should have come perhaps at the beginning of the book, since what is presented here is overall evidence that prosodic markers in conversational humor help "speakers co-construct and switch into a humorous mode of communication" (Attardo 2013:160). The only reason that I can find for having this as the sixth article is the choice of data. Specifically, all the conversations given are in French, meaning that, for someone who does not speak the language, the examples given here by the two researchers don't really help the reader in better understanding the points that they wish to make.

What has become clear up to this point is that in *Prosody and Humor* each scholar takes on various aspects of the same theme, namely prosody indicators in the creation and perception of humor. There is however variety in the approaches illustrated. Nowhere is this more apparent than with the last article of the volume, 'Prosody of humor in *Sex and the City*' by Eduardo Urios-Aparisi and Manuela Wagner. Certainly, readers who are familiar with this show, which was highly popular in the late 90's, might be intrigued to discover what the scholars have done and discovered in their analysis. In this case, it is once again a matter of changes in pitch and tone which would indicate uses of irony. By analyzing the interactions in the first six episodes, they find that pitch and pauses vary depending on who provides the humorous utterance and that this variation is dependent on the stereotype that the respective character falls under. While these are interesting findings, even Urios-Aparisi and Wagner admit that their research is in some ways held back by the "limitations resulting from this artificial context" (Attardo 2013:191), which is to say that the conversations, while made to seem genuine, are in fact scripted. Nevertheless, this article serves as a delightful finale to a volume that provides an entire array of aspects of humor research that beg further understanding.

Overall, what truly shines in the articles presented in *Prosody and Humor* is the highly scientific approach taken. Indeed, the abundant use of technology, labs and specialized computer programs, alongside statistical analyses and the occasional graph, make it feel like this research would be better suited for the exact sciences than humanities, and perhaps that is the point. One possible downfall of these texts is that they rely significantly on the presumption that the reader is familiar with the authors' previous works. In some cases it is merely to point out what has been done so far (therefore it is information that is perhaps not vital to the understanding of the article) but in other cases references to previous work play a more important role. A case in point is the article by Bryant, where the scholar asks us to look at one of his previous articles if we want to see the actual data that he makes use of here. In addition to this, most of the work done in linguistic humor studies and in discourse analysis is mentioned only briefly in each article, the presumption being that the reader already knows most (if not all) of it. To put it simply, *Prosody and Humor* is not a book for an amateur scholar. Rather it is a compilation aimed at presenting (if only in large numbers) the veteran researcher with some of the latest work done in the field.

GEORGES BOHAS, *L'ILLUSION DE L'ARBITRAIRE DU SIGNE*, « RIVAGES LINGUISTIQUES », PRESSES UNIVERSITAIRES DE RENNES, 2016, 120 PAGES, ISBN 978-2-7535-5042-1

Christophe LEMARDELÉ
E-mail: ch.lemardele@gmail.com

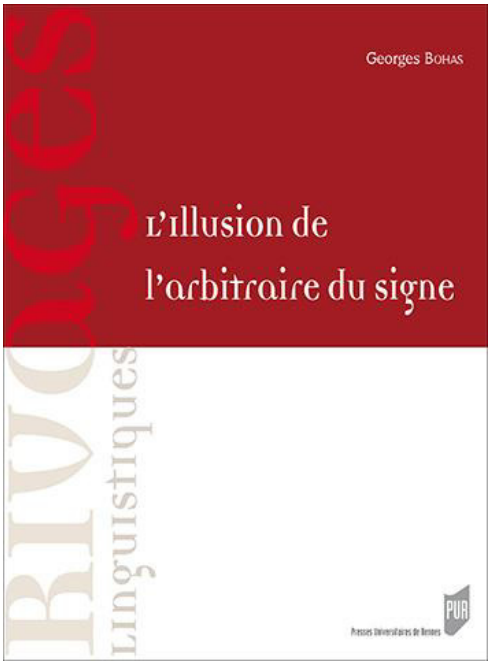

L'anthropologue Alain Testart, défenseur et épistémologue des sciences sociales, avait affirmé, au détour d'une phrase, que la linguistique n'était pas une science sociale. Ayant pris ses distances avec l'anthropologie structuraliste pour remettre sur le métier la notion d'évolution, il voyait en effet la possibilité simple et naturelle d'établir des arbres phylogénétiques en linguistique comme en biologie. Mais, comme il le rappelait lui-même, il ne s'agit là que de linguistique historique. Que la linguistique puisse ne pas être une science sociale demanderait d'autres prolongements car, bien que l'on puisse penser cette discipline comme étant au carrefour des sciences dures et des sciences « molles », il semble impossible de nier son caractère social : une langue est nécessairement le produit d'une société. Malgré cette évidence, le petit ouvrage du linguiste Georges Bohas nous montre qu'une langue est aussi et avant tout physique. Dans sa conclusion, les liens directs qu'il suggère entre linguistique et sciences cognitives sont, de fait, irrécusables.

Dans son introduction, Bohas passe sans doute trop rapidement sur le point de discorde central dans le domaine de la linguistique, le lecteur pourra combler ce manque en lisant l'article de Mihai Dat, « Du Cratyle à la Théorie des Matrices et des Étymons : une longue tradition dans le débat sur la motivation ou l'arbitraire des mots » (*Langues et Littératures du Monde Arabe* 10 (2016), p. 48-78). Ne souhaitant visiblement pas s'attarder sur le postulat qu'est l'arbitraire du signe, « selon lequel le signe linguistique combine un concept et une image acoustique, plus techniquement, un signifiant et un signifié » (p. 16), il préfère d'emblée en venir à la *Gesture theory* représentée par Alexander Jóhannesson, qui avait souligné le lien entre courbure et dorsale dans des unités lexicales de l'indo-européen et de l'hébreu : « L'interprétation de cette corrélation non arbitraire entre articulation et sens fournie par ces linguistes de la *Gesture theory* était que l'homme primitif imitait par ses organes buccaux les gestes correspondants » (p. 10). Mais c'est le structuralisme, puis le générativisme qui se sont développés.

Si Bohas retrouve aujourd'hui ces travaux linguistiques généraux, il n'est pas parti de là. Travaillant de manière empirique sur le lexique de l'arabe classique, il en est venu progressivement à élargir une théorie, qui n'était au départ que lexicologique, à la linguistique générale. Constatant le caractère non arbitraire du signe dans les langues sémitiques, fallait-il accepter qu'il ne puisse s'agir que d'une propriété de cette famille de langues, prolongeant l'isolement de ces langues provoqué par la notion de racine triconsonnantique (p. 28-34) ? Après avoir développé ses intuitions pour en établir la théorie dans les langues sémitiques, de la matrice de traits phonétiques au radical ou au morphème, en passant par l'étymon composé de phonèmes (p. 40), il en vient donc désormais à mettre cette théorie à l'épreuve dans d'autres langues. Georges Bohas conteste donc le célèbre postulat établi par Ferdinand de Saussure concernant l'arbitraire du signe et il le fait sur une base

éminemment linguistique : la linguistique structuraliste en est restée au niveau du morphème comme unité minimale signifiante alors qu'il est possible d'aller à un niveau inférieur, le niveau submorphémique.

Le premier chapitre, « L'organisation submorphémique », est le plus important de l'ouvrage. La notion d'arbitrarité est évidente au niveau du morphème et cela se comprend aisément si l'on pense le développement linguistique du concret vers, toujours, une plus grande abstraction. C'est pourquoi il importe d'aller au niveau du phonème, unité minimale non significative selon Troubetzkoy, et surtout vers la notion de trait phonétique (Annexe II, p. 108-111). Quoi qu'il en soit, le principe d'arbitrarité supporte quelques exceptions (p. 17-18), qui sont déjà de l'ordre d'une mimophonie, c'est-à-dire en lien avec une reproduction acoustique du réel, sans être pour autant des onomatopées. Pour ce qui est du niveau submorphémique : « Quand nous disons que *šamma* « flairer » (…) est motivé parce qu'il est un développement de la matrice [+ nasal] [+ continu], il n'y a en cela aucune onomatopée du type *glou-glou* » (p. 50)… S'appuyant alors sur les travaux concernant l'anglais de Robin Allott, de Line Argoud et de Dennis Philps, Bohas en vient à établir avec eux une « corrélation phonosémantique », cela à « un niveau significatif en-dessous de celui du morphème » (p. 26). La voie dans cette direction est évidemment étroite et périlleuse, ce que ne manqua pas de faire remarquer l'évaluateur du manuscrit (p. 22), mais, d'une part, il importe d'aborder une langue également dans sa diachronie – en l'occurrence, de remonter vers le vieil-anglais –, d'autre part, se voir opposer des difficultés n'entraîne pas de renoncer à une hypothèse mais bien au contraire de persévérer pour l'étayer. Le refus de considérer de nouvelles approches pose question – visiblement, l'évaluateur aurait ressenti une « gêne relative »… – car la finalité d'une science n'est pas d'établir un savoir indépassable mais bien de dépasser un savoir établi, de manière à pouvoir réduire au mieux l'écart entre le niveau théorique et le niveau où l'on observe le réel (A. Testart, *Essai d'épistémologie. Pour les sciences sociales*, Paris, 1991, p. 113-114). Autrement dit, ce que l'on oppose à Georges Bohas relève du préjugé récurrent concernant les sciences sociales : la linguistique n'étant pas une science dure, tout chercheur s'efforçant de travailler dans ce sens se voit discrédité. Or, comme l'avait montré Testart dans son essai sur les sciences, il n'y a pas de dichotomie entre différentes sciences, seuls leurs objets d'étude diffèrent, et les sciences sont autonomes et se complètent car elles n'apportent qu'un point de vue incomplet sur un objet. Toute science est donc légitime à être scientifique…

En repartant du domaine qu'il connaît le mieux, l'arabe, Georges Bohas a beau jeu de réduire à néant un savoir qui s'est voulu scientifique, alors qu'il n'est que grammairien au départ, avant tout descriptif, pour devenir dogmatique, concernant la racine des langues sémitiques. Malgré les trous de plus en plus béants dans la théorie, ce qui devrait engendrer une gêne de moins en moins relative, les philologues de ces langues y ont toujours recours et trouvent même tout à fait confortable d'avoir des dictionnaires organisés en fonction de cette racine triconsonnantique. Il remarque d'ailleurs que la notion même d'une racine de consonnes implique la parenté phonosémantique, ce qui sous-entend que le rejet de son hypothèse par les sémitisants n'est pas cette fois de l'ordre de la linguistique générale – refus d'admettre une quelconque remise en cause de l'arbitraire du signe – mais de l'ordre de la philologie qui s'arrange trop bien d'une racine intangible, même si elle s'avère fausse d'un point de vue linguistique. Quoi qu'il en soit et bien que le terrain soit miné, l'A. propose de « soutenir l'hypothèse que le trait phonétique est pertinent pour représenter la structuration lexicale » (p. 37). Pour ce faire, il importe d'introduire la notion d'invariant notionnel, tel que défini par Philps : « un ensemble de représentations mentales complexes découlant des tentatives de l'esprit en vue de catégoriser sa propre expérience » (p. 37, n. 35). Ainsi, « dans ce nouveau cadre théorique, l'unité minimale est composée de traits et non pas de phonèmes, et d'un invariant notionnel et non pas d'un signifié au sens saussurien » (p. 37), c'est-à-dire que « le concept de la chose désignée est lié à un signifiant » (p. 40), mais au niveau submorphémique, ce qui rend la recherche difficile. Autrement dit, ce n'est pas parce que le signe semble arbitraire qu'il l'est et, quoi qu'il en soit, il ne peut y avoir de hasard total dans la constitution des langues (p. 20), c'est forcément un phénomène cognitif. Comme le dit si bien

Bohas lui-même : « Cette motivation qui tient à l'organisation même de l'être humain est le plus souvent inconsciente, et c'est sans doute pour cela que le principe de l'arbitraire du signe apparaît évident à beaucoup » (p. 50). Or, comme chacun sait, inconscient ne signifie pas absence de sens – il n'est nul besoin d'avoir recours à Lacan pour accepter cette évidence –, donc le signe linguistique motivé inconsciemment est forcément porteur de sens, ce que Bohas appelle une motivation intrinsèque du signe. La démonstration d'une telle motivation se trouve dans de nombreuses langues pour ce qui concerne le nez. On a en effet bien souvent la combinaison du son [+ nasal] et de l'invariant notionnel « nasalité » (p. 50-51). Comme le dit si bien Sophie Saffi : « Ce qui associe le signifiant et le signifié, ce qui les rapproche, ce qu'ils ont en commun au point d'être les deux faces indissociables du signe, c'est ce recours au sensoriel : le son – ou, pour être plus précis, l'image acoustique du son – et le sens n'existent que dans leurs relations de référence aux sensations corporelles ».

Le chapitre 2 est consacré au problème de l'homonymie, particulièrement représenté en arabe, qui manque à être expliqué sans une théorie recourant aux combinaisons de traits phonétiques. Le chapitre 3 développe la combinaison en arabe du trait [dorsal] et de l'invariant notionnel « courbure », qui donne des sens de forme concave, convexe, voire circulaire. Le chapitre 4 prolonge le précédent dans d'autres langues, en turc, en peul et en songhaï, deux langues africaines, et en français. Dans sa conclusion, Bohas reprend et prolonge l'explication concernant le lien entre la forme courbe de la langue (l'organe) et la désignation de formes courbes dans la langue (le lexique). Ainsi que l'a souligné Allott, le rôle de l'imitation est crucial dans l'acquisition du langage et la langue mime le mouvement du corps. L'arbitraire du signe se trouve invalidé : « dès que l'on aborde les niveaux submorphémiques composés de traits, où gisent les vraies unités minimales de la signification, l'illusion se dissipe et la relation intrinsèque entre le son et le sens se manifeste clairement » (p. 105). Mais, comme le souligne l'A., ce principe n'était après tout qu'un choix théorique, avant tout heuristique, qui fit considérablement progresser la linguistique. Il importerait donc qu'il n'empêche pas une nouvelle avancée considérable dans cette discipline consistant désormais à « démêler l'enchevêtrement du son et du sens au niveau submorphémique » (p. 105).

ŞTEFAN AUG. DOINAŞ, *OPERE,* BUCUREŞTI, 2016

Lia FAUR
Universitatea de Vest „Vasile Goldiş”din Arad
E-mail: lia37_faur@yahoo.fr

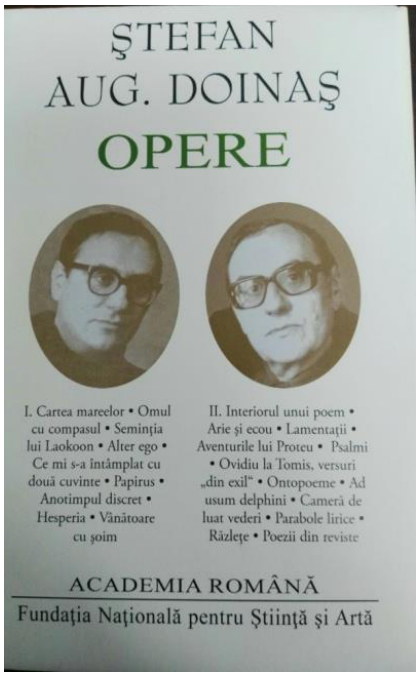

Sub egida Academiei Române prin Fundaţia Naţională Pentru Ştiinţă şi Artă au apărut în Colecţia Opere Fundamentale volumele: Ştefan Aug. Doinaş, *Opere,* Bucureşti, 2016. Opera lui Doinaş este structurată în două volume, astfel: I. *Cartea mareelor*, *Omul cu compasul, Seminţia lui Laokoon, Alter ego, Ce mi s-a întâmplat cu două cuvinte, Papirus, Anotimpul discret, Hesperia, Vânătoare cu Şoim,* şi II. *Interiorul unui poem, Arie şi ecou, Lamentaţii, Aventurile lui Proteu, Psalmi, Ovidiu la Tomis, versuri „din exil”, Ontopoeme, Ad usum delphini, Cameră de luat vederi, Parabole lirice, Răzleţe, Poezii din reviste.*

Alexandru Ruja – scribul care nu refuză să scrie

Despre Ştefan Aug. Doinaş nu este deloc uşor de vorbit deoarece pe cât de bogată este opera, pe atât de complicată îi este viaţa. Alexandru Ruja, care s-a ocupat de textele volumelor, de note, comentarii şi variante, are în vedere acest aspect şi nu desparte în cronologie şi indici realitatea existenţială a poetului Ştefan Aug. Doinaş de cea a omului Ştefan Popa. Volumele conţin toate versurile, chiar şi cele publicate doar prin reviste, o muncă titanică a cercetătorului mânat mai mult decât de o simplă operaţiune de informare şi redare a textelor. Cazul poetului nu este deloc uşor de cartografiat, el debutând la 17 ani în „Jurnal literar” şi „Viaţa românească”, iar cu primul volum (*Cartea mareelor*), abia la 42 de ani, în 1964. Înscris la Facultatea de Medicină a Universităţii din Cluj, aflată în refugiu la Sibiu, urmează, în paralel cursurile Facultăţii de Litere şi Filozofie, la care se va şi transfera definitiv, după trei ani. Aici descoperă *Cercul literar studenţesc,* ulterior fiind unul dintre întemeietorii *Cercului Literar* de la Sibiu (1942), în contextul căruia mărturiseşte că s-a născut a doua oară. Este explicabil, ştiind cine erau ceilalţi membri: Radu Stanca, I. Negoiţescu, Victor Iancu, I. D. Sârbu, Nicolae Balotă, Deliu Petroiu, Eugen Todoran, Ovidiu Cotruş, Cornel Regman, Ovidiu Drimba, Ion Oana, R. Dăscălescu. În 1943, cerchiştii (numiţi în urma acestui gest „a patra generaţie postmaioresciană”) semnează scrisoarea-*manifest* adresată lui Eugen Lovinescu, cerând păstrarea autonomiei esteticului. Doinaş semnează în Revista *Cercul Literar* din 30 octombrie 1944 şi articolul „Epuraţia în artă”, printre primele articole de atitudine publică faţă de eliminarea unor personalităţi culturale din instituţii publice, presă sau Academie. Preocuparea sa faţă de schimbările care începuseră să aibă loc în societatea românească sunt evidente. Un alt articol al său, din aceeaşi perioadă, se numeşte „Ieşirea din turnul de fildeş”, titlul fiind o luare de atitudine faţă de cei care aveau pretenţia ca scriitorul să coboare în cetate. Doinaş găseşte „ieşirea din turnul de fildeş” cel puţin periculoasă şi superficială. Crezul său este că funcţia socială a scriitorului este de a produce opera, care poate fi un „joc secund” sau un „joc prim”. Scrie şi publică articole, poezie, în revistele literare până în momentul „exilului” înapoi ca profesor la Caporal Alexa, Hălmagiu şi Gurahonţ, jud. Arad.

În 1955 revine la Bucureşti, sprijinit de vechi cerchişti, dar după doi ani este arestat şi condamnat pentru „omisiune de denunţ”. „Turnul de fildeş” îi este cucerit, este închis un an de zile, iar de aici va trece prin ani întregi de interzicere a publicării operei sale. Semnează cu pseudonim (Ion Motoarcă), face traduceri, are o viaţă frământată despre care nu se va plânge niciodată. Va

povesti doar dacă este întrebat, şi, din interviurile sale se poate anticipa povara pe care o va purta şi despre care se va vorbi public ulterior deschiderii arhivelor CNSAS.

Alexandru Ruja face o cercetare amănunţită a acestor momente, deoarece poetul a suferit destule atacuri din partea confraţilor, în urma aflării despre colaborarea sa cu securitatea. Un fragment relevant prin care Doinaş se explică, fără însă a se şti nimic încă, este următorul: „În închisoare există mai multe grade (<<cercuri>>) ale infernului: depinde în care ai fost, dar depinde şi de puterea de rezistenţă a fiecăruia, de înzestrarea sa fizică şi morală. E imoral a-i judeca pe cei ce au trecut prin închisoare, fără a şti exact condiţiile în care s-au aflat. Până la urmă, aceste <<drame>>, cum le numeşti, constituie zestrea amară a unei întregi vieţi, şi nu se ştie niciodată prin câte suferinţe ulterioare a ispăşit un om un moment de laşitate. Acelaşi lucru se poate spune despre anumiţi călăi: cu câte lacrimi şi-au spălat o clipă de cruzime?” (*Eugen Simion în dialog cu Ştefan Aug. Doinaş*).

Poetul geometru

Gabriel Andreescu publică în 2015 volumul *Existenţa prin cultură, Represiune, colaboraţionism şi rezistenţă intelectuală sub regimul comunist,* unde vorbeşte, la capitolul Ştefan Aug. Doinaş, despre „declasarea morală şi culturală”, posibilă în urma cercetării nespecializate a documentelor din arhivele securităţii şi a răspândirii informaţiilor eronate. Face trimitere la lucrarea *Asul de pică: Ştefan Aug. Doinaş* (2013), de tânărul George Neagoe, care se hazardează, pe alocuri, într-o abordare omniscientă şi omniprezentă asupra odiseei poetului, pierzând din vedere esenţialul: dedicarea întregii vieţi literaturii. Din păcate, acest episod nu poate fi trecut cu vederea, deoarece studierea vieţii unui om care a trăit şi a scris în condiţiile de teroare ale anilor comunişti (Ş.A.D. făcuse un an de închisoare, 1957-1958, tatălui i se pune sechestru pe casă şi grădină, aşa cum reiese dintr-o scrisoare trimisă lui Doinaş în 1960, care se regăseşte în *Cronologia* operei, poetul trăieşte din traduceri semnate cu nume fals) nu se poate realiza fără o documentare prealabilă asupra contextului în care s-au produs faptele şi fără o specializare pe interpretarea manierei de lucru a securităţii, neglijenţă uşor de remarcat de-a lungul cărţii.

Poetul din pusta Aradului este un geometru, perfecţionist peste măsură. Multe poeme sunt datate dublu sau triplu, iar în antologiile poetice „apar poezii sau chiar cicluri care nu se mai regăsesc în ediţii princeps. Doinaş şi-a lucrat şi prelucrat mereu poeziile căutând forma perfectă, rezolvarea artistică cea mai potrivită” (Alexandru Ruja) Iată o mostră de lucru specifică lui Doinaş. Un poem publicat în revistă: „Închide uşa şi apropie-te cu ochii închişi./ Abia după ce te vei obişnui cu întunericul/ lucrurile mele vor prinde uşor relief/ ca animalele de culoarea pământului./ Până atunci să nu şovăieşti, căci sufletul meu/ nu începe decât de la jumătatea odăii,/ - floare de noapte ruşinoasă şi fără miros/ cu petale aplecate înăuntru, peste tăceri./ dacă vrei să mă cunoşti să nu-ţi fie teamă./ Înainte de a ajunge la mine, te vei lovi/ de toate chipurile pe care mi le-ai dat,/ din ziua primei noastre întâlniri şi până astăzi./ Simt că hainele tale fâlfâiesc ca bătute de vânt./ De ce tremuri, odată ce nu ştii ce e în jurul tău?/ Te înspăimântă poate glasul meu nefiresc,/ ori poate vreo pasăre rătăcită înăuntru,/ crede-mă: dacă aş avea o fereastră i-aş da drumul…/ Aşa însă trebuie să te-nveţi cu zborul ei uniform;/ de aceea vino încet prin partea dreaptă, ca să fii/ cât mai departe de inimă, - cât mai departe…” (*Camera fără ferestre*, publicată în revista *Kalende*).

Urmează textul cu acelaşi titlu, publicat, de astă dată, în volum, cu o altă stare de spirit: „Închide ochii. Toate se vor ivi uşor/ crescând din întuneric, distincte şi curate,/ ca arborii de smoală din rădăcina lor./ Apropie-te. Vino să le cunoşti pe toate,/ să vezi ce umbre sfinte-n odaia mea plutesc,/ De-aici începe, seara, sufletul meu. Socoate/ câţi paşi te-aduc aproape de chipu-mi pământesc,/ şi câţi te-ndepărtează, când i-a scăzut văpaia./ Aici, într-o spirală prin care rătăcesc,/ vin amintiri să-şi lase, tremurătoare foaia;/ şi tot aici, din blide călugăreşti de lut,/ hrănesc cu smirnă harul ce-mi mătură odaia./ să ocolim aceste mormane de trecut./ Ce pasăre străină, cu plisc aprins de iască,/ s-a strecurat şi zboară printr-un văzduh pierdut/ lovind pereţii negri cu aripa-i prostească?/ Dac-aş avea ferestre, aş slobozi-o-n vânt./ Apropie-te. Vino şi las-o să-şi sleiască/ elanul fără noimă. Şi n-aştepta cuvânt./ Aşază-te la dreapta, să fii cât mai departe/ de inimă. Aprinde pe vatră focul sfânt.”

Alături de mostrele comparative, Alexandru Ruja desfăşoară un exerciţiu de cercetare adâncit în stabilirea particularităţilor de limbă ale scriitorului, făcând modificări pe textele de bază. Păstrează neologismele, extrăgând spre demonstraţie cuvintele rare (*bethyl, biber, dairea, elitra, ereziarh* ş.a.) în ordine alfabetică, de la „a" până la „x" („Xerampelina să te-mpodobească/ în fapt de seară…" – *Ad usum delphini*), care imprimă fiecărui poem o doză de exotism preţios, o senzualitate ascunsă sub aura cuvântului. Selectează limbajul unui topos mitologic, aducând expresii din vorbirea populară ardelenească de pustă (*aburcat, amurte, beteag, căpută, drâglu, faită, imală* ş.a.), rime deosebite („…mâinile *străpung*/ în forma ta o tandră-aureolă/ de vis şi carne, inflamabil *ung – Jurnal de Aprilie*), jocuri de cuvinte ce marchează tendinţa ludică a lui Doinaş („lingoare care, la început şi la sfârşit/ l-a început şi l-a sfârşit" – *Madrigal*). Jocul de cuvinte, rimele cu tâlc se regăsesc din plin şi în cele trei poveşti pentru copii adaptate: *Cismarul cel iscusit, Negustorul păcălit şi Fetiţa cât un fus,* apărute sub titlul *Poveşti cum altele nu-s*, care văd lumina tiparului în anul 1974, urmate peste doi ani, în 1976, la aceeaşi editură (Ion Creangă) de *Povestea celor zece fraţi*(n.n.).

„*Experienţa* unui *exerciţiu*"

Tehnica poetică a lui Doinaş îşi găseşte o formă specifică, deoarece poemele sale rescrise sau completate, de multe ori, cumulează mai multe vârste poetice. Apoi, debutând în volum atât de târziu, evoluţia sa fiind atipică, poetul este nevoit să-şi organizeze creaţia din toate circumstanţele istoriei. Lirica lui alternează între clasic şi romantic, iar critica vremii (Ov.S.Crohmălniceanu, Lucian Raicu, Aurel Martin, Gheorghe Grigurcu, Vladimir Streinu) îşi focalizează atenţia pe opera sa, unii descoperă asemănări cu Pillat sau Philippide (Aurel Martin) sau un scris în tradiţia lui Arghezi-Blaga-Barbu (Gheorghe Grigurcu). Poetul, un spirit rar, „împovărat de lectură", „un liric de inspiraţie intelectuală" (E. Simion) este lipsit de orgoliul biografiei, în discursul public, ceea ce îngreunează realizarea cronologiei, în lipsa unei monografii, el afirmând adesea că ceea ce interesează cu adevărat este viaţa spirituală.

În *Introducere,* Eugen Simion prezintă clar etapele, formele şi elementele de continuitate, observând că „Orice compartimentare a poeziei este, se ştie, imperfectă şi deci, discutabilă, dar este util s-o facem, în critică, dacă ea poate sugera (…) o cronologie a spiritului creator sau o modificare a formelor în poezie." În urma analizei operei lui Doinaş, există o dublă constatare: că e greu de realizat o împărţire, deoarece el adună poeme din mai multe etape ale vieţii şi le închide într-un volum, cum se întâmplă în *Cartea Mareelor.* În acelaşi timp, însă, cumva compensatoriu, faptul că poetul este „egal cu sine", în toate etapele, prin trăsătura distinctivă a scrisului său referitoare la distincţie, frumuseţe şi corectitudine. În poeme simbolurile îşi transformă sugestia în concepte, poetul realizând mereu un exerciţiu al creaţiei, înaintea experienţei sau, cum remarcă E. Simion, „poezia lui iese din e*xperienţa* unui *exerciţiu*". Se creionează, astfel, câteva aspecte definitorii pentru opera lui Ştefan Aug. Doinaş. Intelectualizarea emoţiei lirice nu este o pierdere, ci un câştig, deoarece o formă veche în poezie, la Doinaş se reînnoieşte prin spiritualizarea intelectuală. O altă caracteristică pe care E. Simion o formulează într-o exprimare plastică este că „seducţia lirică trece prin gândire şi sentimentul vine din creier…", cu alte cuvinte există o inteligenţă a inimii la nivelul creierului. Spiritul trăieşte într-o permanentă *coeur célébration,* iar „cunoaşterea poetică nu cunoaşte limite", calitate incontestabilă a lui Ştefan Aug. Doinaş.

Ceea ce ne bucură, în egală măsură, pe arădeni şi pe toţi admiratorii operei lui Ştefan Aug. Doinaş, este că apariţia volumelor a fost posibilă prin implicarea comunităţii locale, prin Centrul Municipal de Cultură Arad, Primăria Municipiului Arad şi Universitatea de Vest „Vasile Goldiş". Academia Română a avut susţinere din partea universităţii şi a aceleiaşi comunităţi şi în publicarea *Operei* complete a lui Ioan Slavici. În sprijinul acestei realizări deosebite şi factor mobilizator al proiectului de editare a fost Festivalul „Zile şi Seri de Literatură Doinaş", aflat acum la a III-a ediţie, în Arad.

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

General aspects

The journal, "**Studii de Ştiinţă şi Cultură**" ("**Studies of Science and Culture**"), published by **"Vasile Goldiş" Western University of Arad**, is issued on a quarterly basis. The journal is evaluated by the National Council for Scientific Research and rated **B+, CNCSIS code 664**,during 2005-2011, **Scientific journal, reviewed and rated by CNCS in 2012, category: B, profile: humanities, field PHILOLOGY**.

The journal is indexed in International Databases (IDB): CEEOL (www. ceeol.com) from Frankfurt am Mein, Germany; EBSCO Publishing (www. ebscohost.com) from Ipswich, the United States of America; Index Copernicus-Journals Master List from Warsaw, Poland; and DOAJ, from Lund, Sweden.

Starting June 2012, the journal "Studii de Ştiinţă şi Cultură" is published by "Vasile Goldiş" Western University of Arad, Romania, in partnership with the Department of Romanian, Aix Marseille University, CAER. EA 854, France; CIRRMI (Interuniversity Lifelong Learning Research Center for Teachers of Italian) University of Paris 3 – Sorbonne Nouvelle, France, University of Novi Sad, Serbia, University of Jena, Institute for Slavic Languages, Jena Germany,

Paper submission

The submission of an article to "Studii de Ştiinţă şi Cultură" for the prospect of being published, implies:

- that the authors take responsibility for the content, as well as for their ethical behaviour;
- that the article has not been published or submitted for publication to another journal/review;
- that the copyrights have been transferred to the journal "Studii de Ştiinţă şi Cultură".

The papers shall be submitted in Romanian or in a world language. The title of the article, the abstract and keywords shall be submitted in English, French and Romanian, as a word document (WORD 97, WINDOWS 98 or later versions), no longer than 15 pages, including drawings, tables and references, in Times New Roman Font, single-spaced.

The paper shall comprise:

- the title, font size 16, bold, centered;
- the authors' full name, workplace(s) (with its complete denomination, not abbreviated), address (addresses) of their workplace(s) and the e-mail of the contact person, font size 12, bold, centered;
- the abstract, maximum length 10 rows, font size 12, italic, justified;
- keywords, maximum 5, font size 12, italic, centered;
- the text of the article, font size 12;
- the reference list, required for any article, shall be written according to the rules imposed by the International Standard ISO 7144/1986 entitled „Documentation-presentation of theses and similar documents".

Citation Guidelines

Studies of Science and Culture, a Philology publication graded B by the National Council of Scientific Research (NCSR) contains the following main sections:

I. Romance cultures / Romanian culture;
II. German language and culture / Romanian language and culture;
III. Slavic languages and cultures / Romanian language and literature;
IV. Translatology;
V. Reviews.

In conformity to international regulations (especially *Chicago Style, MLA*) we adopt starting from Volume XI, no. 2 / June 2015 the following way of presenting the bibliography for all the articles published in our journal:

1. The bibliography will be placed at the end of the article using Times New Roman 12. The entries in the bibliography will be placed in alphabetic order according to the author's last name. The author's last name will be in capital letters followed by the first name, the title of the publication in Italics, the place of publication, the publishing house, the year of the publication and, if necessary, the number of pages.
Example: BENGESCO, Georges, *Bibliographie franco-roumaine* [...], Paris, Ernest Leroux éditeur, 1907, XLIII + 219 + (supplément) 114 p. [1ère éd.: Bruxelles, P. Lacomblez, 1895].
2. The author will mention the source in the following way **inside the article**: the first name of the author in capital letters, the year of publication, and the page number. Example: (PAPADAT-BENGESCU, 1924, 102).
3. The footnotes will contain comments, translations of quotations, biography explanations etc. The introduction of footnotes will be performed by automatic insertion in Word.
The articles to be peer reviewed by our committee will have to be sent in Word (together with a PDF copy) to the e-mail address: vasileman7@yahoo.com
The deadlines for submitting the articles are the following:
- 10th Feb. for the first publication of the year / March;
- 10th May for the second / June;
- 10th Aug. for the third / September;
- 10th Nov. for the last publication of the year / December.

The Editorial Board

Tables and diagrams, figures or other images shall be inserted in the text at the right place, numbered, and their resolution shall be such as not to affect the quality of the material.

The structure of the article presenting results of empirical research shall observe international standards, according to the acronym IMRAD (Introduction, Methods, Results and Discussions), to which are added the conclusions.

Articles of any other nature shall consist of an introduction, the body of the work and conclusions; the body of the work can be organized as the author(s) see(s) fit.

The papers shall be emailed to vasileman7@yahoo.com, or both in electronic format and in print, to the editorial office at: Universitatea de Vest „Vasile Goldiş” din Arad, Bd. Revoluţiei, nr.94-96 - revista „Studii de Ştiinţă şi Cultură”.

Scientific articles are subject to single-blind peer review.

The number of reviewers for the evaluation of an article is 2, and the reviewing time is 30 days. Authors receive one of the following answers form the reviewers:

- article accepted;
- article accepted with alterations;
- article rejected.

The scientific reviewers shall focus, in evaluating papers, on the topicality of the subject, on the depth of scientific ideas, originality, as well as on the compliance with the instructions for authors. Failure to comply with the standards required by the review shall result in the papers being rejected.

Authors are kindly asked to:

- cite the “Studies of Science and Culture” journal in other publications where they submit papers, stating:
  - The journal title, “Studies of Science and Culture”, abbreviated as SSC;
  - The volume, issue and year of publication;
  - The page number where the cited text can be found;
- submit to editorial board of “Studies of Science and Culture” information on the publications where they cited our journal, by mentioning:
  - The journal title, abbreviation;
  - The volume, issue and year of publication;
  - The page number where the cited text can be found.

Further information: - telephone - 0040/0257/280335
- 0040/0257/280448
- mobile: 0724-039978
- E-mail: vasileman7@yahoo.com
Contact person: Prof. VASILE MAN

Announcement for the authors

Starting with the volume 12, number 1/March 2016 the journal *Studii de Ştiinţă şi Cultură*, subscribes, for evaluation, in order to be indexed in BDI Thomson ISI, Philadelphia P.A. USA.

INSTRUCTIONS POUR LES AUTEURS

Aspects généraux

La revue **Studii de Ştiinţă şi Cultură**" ("**Études de Science et de Culture"**), éditée par **l'Université de l'Ouest "Vasile Goldiş" d'Arad**, est publiée trimestriellement. La revue a été évaluée par le Conseil National de la Recherche Scientifique de l'Enseignement Supérieur et classifiée dans la catégorie **B+, code CNCSIS 664**, pendant la période 2005-2011, **Revue scientifique évaluée et classifiée par CNCS en 2012, catégorie B, profil humaniste, domaine PHILOLOGIE.**

La revue est indexée dans les Bases de Données Internationales (BDI) suivantes: CEEOL (www. ceeol.com) de Frankfurt am Mein, Allemagne, EBSCO Publishing (www. ebscohost.com) d'Ipswich, États-Unis, Index Copernicus-Journals Master List de Varsovie, Pologne et DOAJ, Lund, Suède.

Depuis le mois de juin 2012, la revue "**Studii de Ştiinţă şi Cultură**" est éditée par **l'Université de l'Ouest "Vasile Goldiş" d'Arad**, Roumanie, en partenariat avec Le Département de Roumain d'Aix Marseille Université, CAER. EA 854, France; le CIRRMI (Centre Interuniversitaire de Recherche pour la Formation Continue des Enseignants d'Italien) Université de Paris 3 – Sorbonne Nouvelle, France, Universite Novi Sad, Serbia, Universite Jena, Allemagne.

Soumission du manuscrit

La soumission d'un article à la Revue « Studii de Ştiinţă şi Cultură », pour qu'il soit publié, présuppose:

- que les auteurs assument leur responsabilité en ce qui concerne le contenu, aussi qu'un comportement éthique;
- que l'article n'a pas été publié et qu'il ne sera pas soumis pour être publié dans une autre revue;
- que les droits d'auteur seront transférés à la revue « Studii de Ştiinţă şi Cultură ».

Les textes des articles seront rédigés en roumain ou dans une langue de circulation internationale. Le titre de l'article, le résumé et les mots clés seront rédigés en anglais, en français et en roumain, sous la forme d'un document WORD 97, WINDOWS 98 ou des variantes ultérieures, à une dimension de 15 pages au plus, y compris les dessins, les tables et la bibliographie dans la fonte Times New Roman, en interligne simple.

Le manuscrit comprendra:

- le titre, en dimension de la fonte 16, en caractères gras, centré;
- le prénom et le nom complets des auteurs, le(s) lieu(x) de travail (en titre complet, sans abréviations), l'adresse (les adresses) du lieu (des lieux) de travail et l'adresse électronique de la personne de contact, en dimension de la fonte 12, en caractères gras, centré;
- le résumé, 10 lignes au plus, dimension de la fonte 12, en italique, cadré;
- des mots clés, 5 au plus, dimension de la font 12, en italique, centré;
- le texte de l'article en dimension de la fonte de 12;
- la bibliographie, obligatoire pour tout article, est écrite conformément aux règles imposées par le Standard international ISO 7144/1986 intitulé « Documentation -présentation des thèses et des documents similaires ».

Normes de rédaction

« *Studii de Ştiinţă şi Cultură* / Revue de Science et de Culture » (www.revista-studii-uvvg.ro), revue répertoriée en catégorie B – domaine *Philologie* – par le Conseil National de la Recherche Scientifique (CNCS), a son contenu structuré comme suit :

I. Cultures romanes / culture roumaine
II. Culture et langue allemandes / culture roumaine
III. Langues et cultures slaves / langue et littérature roumaines
IV. Traductologie
V. Comptes rendus

Se conformant à la pratique internationale (*cf.* notamment *Chicago Style*, *MLA*), notre revue, à partir du volume XI, n° 2 / juin 2015, a décidé d'adopter en particulier les règles de citations suivantes pour chacun des articles qui y seront publiés :

1. La bibliographie, en corps 12, Times New Roman, sera placée **en fin d'article**, suivant l'ordre alphabétique des auteurs, chaque nom d'auteur y étant inscrit en majuscules, suivi du prénom, puis du titre en caractères italiques, du lieu d'édition, de la maison d'édition, de l'année de parution et, si besoin est, de la pagination. Exemple : BENGESCO, Georges, *Bibliographie franco-roumaine* [...], Paris, Ernest Leroux éditeur, 1907, XLIII + 219 + (supplément) 114 p. [1è éd.: Bruxelles, P. Lacomblez, 1895].
2. Dans **le corps de l'article** le contributeur indiquera entre parenthèses, dans l'ordre, le nom de l'auteur en majuscules, l'année de publication et la page. Exemple : (PAPADAT-BENGESCU, 1924, 102).
3. Les notes de bas de page seront réservées aux commentaires, traductions de citations, indications biographiques, lections etc. L'insertion de ces notes sera réalisée sous Word par incrémentation automatique.

Les articles à soumettre au comité de lecture devront être envoyés sous forme de fichier Word (accompagné du fichier en version PDF) à l'adresse vasileman7@yahoo.com au plus tard :
– le 10 février pour le premier numéro de l'année / Mars;
– le 10 mai pour le deuxième numéro / Juin;
– le 10 août pour le troisième numéro / Septembre;
– le 10 novembre pour le dernier numéro de l'année / Decembre.

Le Comité de Rédaction

Les tables et les diagrammes, les figures ou des autres dessin seront insérés dans le texte à l'endroit adéquat, numérotés, et ils auront, autant que possible, une bonne résolution, pour ne pas affecter la qualité du texte.

La structure de l'article qui présente des résultats des recherches expérimentales suivra les standards internationaux, conformément à l'acronyme IMRAD (introduction, méthodes et matériaux, résultats et discutions), auxquels on ajoutera les conclusions.

Les articles de toute autre nature seront composés d'une introduction, du corps de l'ouvrage et des conclusions, les corps de l'ouvrage pouvant être organisé selon le désir de l'auteur (des auteurs).

Les manuscrits seront envoyés, par voie électronique à l'adresse vasileman7@yahoo.com, ou sur un support électronique et imprimé, au siège de la rédaction: Université de l'Ouest "Vasile Goldiş" d'Arad, Blvd. Revoluţiei, no. 94-96 - revue « Studii de Ştiinţă şi Cultură ».

Les articles scientifiques seront soumis au processus de critique PEER REVIEW "en aveugle".

Le nombre de critiques pour l'évaluation d'un article est 2, et le temps d'analyse est 30 jours. Les auteurs reçoivent des critiques une des réponses suivantes:

- article accepté;
- article accepté avec des modifications;
- article rejeté.

Les référents scientifiques suivront, en évaluant les manuscrits, l'actualité de la thème; l'approfondissement des idées scientifiques, l'originalité, aussi que le respect des instructions pour les auteurs. Le non-respect des standards sollicités par la revue conduira au rejet des manuscrits.

Nous prions les auteurs de:

- citer la revue « Études de Science et de Culture » dans d'autres publications où ils collaborent, en précisant:
  - Le titre de la revue « Études de Science et de Culture », abréviation – SSC;
  - Le volume, le numéro et l'année de parution;
  - Le nombre de la page du texte cité;

- transmettre à la rédaction de la revue « Études de Science et de Culture » des renseignements sur les publications où ils ont cité notre revue, en mentionnant:
  - Le titre de la revue, l'abréviation;
  - Le volume, le numéro et l'année de parution;
  - Le nombre de la page du texte cité.

D'autres informations au - téléphone : - 0040/0257/280335
- 0040/0257/280448
- portable: 0724-039978
- Adresse électronique: vasileman7@yahoo.com

Personne de contact: prof. VASILE MAN

Annonce pour les auteurs

La revue *Studii de Ştiinţă şi Cultură*, en commençant par le volume XII, numéro 1/mars 2016 s'inscrit, à l'évaluation, pour s'indexer dans BDI Thomson ISI Philadelphia P.A. USA.

INSTRUCŢIUNI PENTRU AUTORI

Aspecte generale

Revista „**Studii de Ştiinţă şi Cultură**”, editată de **Universitatea de Vest „Vasile Goldiş” din Arad**, apare trimestrial. Revista este evaluată de Consiliul Naţional al Cercetării Ştiinţifice din Învăţământul Superior şi clasificată în categoria **B+, cod CNCSIS 664**, în perioada 2005-2011, **Revista ştiinţifica evaluată şi clasificată de CNCS in anul 2012, categoria B, profil umanist, domeniul FILOLOGIE**.

Revista este indexată în Bazele de Date Internaţionale (BDI): CEEOL (www.ceeol.com) din Frankfurt am Mein, Germania, EBSCO Publishing (www. ebscohost.com) din Ipswich, Statele Unite ale Americii, Index Copernicus-Journals Master List din Varşovia, Polonia şi DOAJ, Lund, Suedia.

Începând cu luna iunie 2012, revista „**Studii de Ştiinţă şi Cultură**” este editată de **Universitatea de Vest „Vasile Goldiş” din Arad**, România în parteneriat cu Le Département de Roumain d’Aix Marseille Université, CAER. EA 854, France; le CIRRMI (Centre Interuniversitaire de Recherche pour la Formation Continue des Enseignants d’Italien) Université de Paris 3 – Sorbonne Nouvelle, France, Universitatea Novi Sad, Serbia, din 2015 Universitatea Jena din Germania.

Prezentarea manuscrisului

Transmiterea către Revista „**Studii de Ştiinţă şi Cultură**” a unui articol spre publicare, presupune:

- autorii îşi asumă responsabilitatea privind conţinutul, cât şi comportamentul etic;
- articolul nu a mai fost publicat şi nici nu va fi înaintat spre publicare altei reviste;
- dreptul de autor se trece asupra revistei „Studii de Ştiinţă şi Cultură”.

Textele articolelor vor fi redactate în limba română sau într-o limbă de circulaţie internaţională. Titlul articolului, rezumatul şi cuvintele cheie vor fi redactate în limba engleză, franceză şi română, ca document WORD 97, WINDOWS 98 sau variante ulterioare, cu o dimensiune de maximum 15 pagini, inclusiv desenele, tabelele şi bibliografia cu Font Times New Roman, la un rând.

Manuscrisul va cuprinde:

- titlul, cu dimensiunea 16, aldine bold, centrat;
- prenumele şi numele complet al autorilor, locul (locurile) de muncă (cu denumirea completă, nu prescurtat), adresa (adresele) locului (locurilor) de muncă şi e-mailul persoanei de contact, cu dimensiunea literei 12, aldine, centrat;
- rezumatul, maximum 10 rânduri, dimensiunea literei 12, italic, justified;
- cuvinte cheie, maximum 5, dimensiunea literei 12, italic, centrat;
- textul articolului cu dimensiunea literei de 12;
- bibliografia, obligatorie pentru orice articol, se scrie conform regulilor impuse de Standardul internaţional ISO 7144/1986 intitulat „ Documentation-presentation of theses and similar documents”.

Norme de redactare

Studii de Ştiinţă şi Cultură, publicaţie acreditată în categoria B, domeniul Filologie, de către Consiliul Naţional al Cercetării Ştiinţifice (CNCS), îşi structurează conţinutul în următoarele secţiuni:

I. Culturi romanice / cultură românească
II. Limbă şi cultură germană / limbă şi cultură românească
III. Limbi şi culturi slave / limbă şi literatură română
IV. Traductologie
V. V. Recenzii

Conformându-ne practicilor internaţionale (*cf.* mai ales *Chicago Style*, *MLA*), adoptăm, începând cu volumul XI, nr. 2 / iunie 2015, în mod special următoarele reguli de indicare a sursei bibliografice pentru fiecare articol ce va fi cuprins în paginile revistei noastre :

1. **Bibliografia**, utilizând Times New Roman 12 p., va fi plasată **la sfârşitul articolului** ; poziţiile din bibliografie se dispun în ordine alfabetică în funcţie de numele autorului. Cu majuscule, se indică numele autorului urmat de prenume, apoi, conform normelor limbii, titlul lucrării în italic, locul publicării, editura, anul apariţiei şi, dacă e necesar, numărul de pagini.

Exemplu : BENGESCO, Georges, *Bibliographie franco-roumaine* [...], Paris, Ernest Leroux éditeur, 1907, XLIII + 219 + (supplément) 114 p. [1ère éd.: Bruxelles, P. Lacomblez, 1895].

2. În **corpul articolului**, contributorul va indica între paranteze, în ordine : numele autorului cu majuscule, anul publicării şi pagina. Exemplu : (PAPADAT-BENGESCU, 1924, 102).

3. **Notele de subsol** vor fi rezervate comentariilor, traducerii citatelor, indicaţiilor biografice etc. Introducerea notelor de subsol se va realiza în Word prin inserare automată.

Articolele ce urmează a fi supuse atenţiei comitetului de lectură se vor trimite în fişier Word (însoţite de o versiune PDF) la adresa : vasileman7@yahoo.com, cel mai târziu până la data de :

– 10 februarie pentru primul număr din an / martie ;
– 10 mai pentru al doilea număr / iunie;
– 10 august pentru al treilea număr / septembrie;
– 10 noiembrie pentru ultimul număr / decembrie.

Tabelele şi diagramele, figurile sau alte desene vor fi inserate în text la locul potrivit, numerotate şi vor avea o rezoluţie cât mai bună pentru a nu impieta asupra calităţii materialului.

Structura articolului ce prezintă rezultate ale unor cercetări experimentale va urmări standardele internaţionale, conform acronimului IMRAD (introducere, metode şi materiale, rezultate şi discuţii), la care se adaugă concluziile.

Articolele de orice altă natură vor fi alcătuite din introducere, corpul lucrării şi concluzii, corpul lucrării putând fi organizat după dorinţa autorului (lor).

Manuscrisele se trimit, pe cale electronică la adresa vasileman7@yahoo.com, sau pe suport electronic şi listat, la sediul redacţiei: Universitatea de Vest „Vasile Goldiş” din Arad, Bd. Revoluţiei, nr.94-96 - revista „Studii de Ştiinţă şi Cultură”.

Articolele ştiinţifice sunt supuse procesului de recenzare PEER REVIEW "in orb".

Numărul de recenzori pentru evaluarea unui articol este de 2, iar timpul de recenzare este de 30 de zile. Autorii primesc de la recenzori unul din următoarele răspunsuri:

- articol acceptat;
- articol acceptat cu modificări;
- articol respins.

Referenţii ştiinţifici vor urmări, la evaluarea manuscriselor actualitatea temei; aprofundarea ideilor ştiinţifice, originalitatea, cât şi respectarea instrucţiunilor pentru autori. Nerespectarea standardelor solicitate de revistă, conduce la respingerea manuscriselor.

Autorii sunt rugaţi:

- să citeze revista „Studii de Ştiinţă şi Cultură” în alte publicaţii unde colaborează, precizând:
  - Titlul revistei „Studii de Ştiinţă şi Cultură”, abrevierea – SSC;
  - Volumul, numărul şi anul apariţiei;
  - Numărul paginii textului citat;
- să transmită redacţiei revistei „Studii de Ştiinţă şi Cultură” informaţii referitoare la publicaţiile în care au citat revista noastră, menţionând:
  - Titlul revistei, abrevierea;
  - Volumul, numărul şi anul apariţiei;
  - Numărul paginii textului citat.

Alte informaţii: - telefon - 0040/0257/280335
- 0040/0257/280448
- mobil: 0724-039978
- E-mail: vasileman7@yahoo.com

Persoană de contact: prof. VASILE MAN

În atenţia autorilor

Revista Studii de Ştiinţă şi Cultură, începând cu volumul XII, numărul 1/martie 2016 se înscrie, pentru evaluare, în vederea indexării în BDI Thomson ISI Philadelphia P.A. USA.

2017 Subscriptions for the review "Studies of Science and Culture"

Subscriptions:

The price of the journal "Studies of Science and Culture" is of 49 lei/issue, in euro 11euro/issue, in usd 15 usd/issue, and the subscribers for 2017 are entitled to a 25% discount.

The price of the yearly subscription for Romania is 164 lei/year, 4 issues.

Readers resident in Romania have the following payment options:

- bank account transfer into „Vasile Goldiş''University bank account, opened at B.C.R Arad, **RO34RNCB0015028152520236** in lei
- cash payment at „Vasile Goldiş" Western University Pay Office Revoluţiei Avenue Nr. 94-96,

Schedule: Monday - Thursday between 8-11 and 13-15,30
Friday between 8-9 and 11-12,30

The price of the yearly subscription for readers resident outside Romania is 38 euro/year, or 50 usd/year, 4 issues.

Nonresident readers in Romania may send the money through bank account transfer into „Vasile Goldiş''University bank account, opened at B.C.R Arad;

RO07RNCB0015028152520237 in EURO
RO77RNCB0015028152520238 in USD

Subscribers are asked to send to the address www.revista-studii-uvvg.ro a payment notification email in which to inform us of the shipping address for the paid subscription.

Additional information regarding subscriptions can be obtained at tel.0257/285804 int. 15, Adina Botea, fax 0257/214454.

ABONNEMENTS
À la revue « Studii de Ştiinţă şi Cultură » (« Étude de Science et de Culture ») pour l'année 2017

Le prix de la Revue « Studii de Ştiinţă şi Cultură » est de 49 lei/p. ; en euros, un numéro coûte 11 euros et en dollars, un numéro coûte 15 dollars. Les abonnements pour l'année 2017 bénéficient d'un rabais de 25%.

Les prix des abonnements annuels pour la Roumanie sont de 164 lei/an, 4 numéros.

Les lecteurs du pays peuvent opter pour des abonnements en lei, ainsi:

- par virement bancaire au compte de l'Université de l'Ouest « Vasile Goldiş » d'Arad, ouvert à B.C.R. Arad**, RO34RNCB0015028152520236 pour RON**
- par paiement en espèces, à la Caisse de l'Université de l'Ouest « Vasile Goldiş » d'Arad, 94-96 Blvd. Revoluţiei,

Programme: Lundi - Jeudi 8-11 h et 13- 15,30 h
Vendredi 8-9 h et 11-12,30 h

Les prix des abonnements annuels pour les lecteurs de l'étranger sont de 38 euros/an, or 50 USD/an, 4 numéros.

Les lecteurs de l'étranger peuvent opter pour abonnements, ainsi:

- par virement bancaire aux comptes de l'Université de l'Ouest « Vasile Goldiş » d'Arad, ouverts à B.C.R. Arad;

RO07RNCB0015028152520237 pour EURO
RO77RNCB0015028152520238 pour USD

ATTENTION: Envoyez à l'adresse électronique **www.revista-studii-uvvg.ro** un courriel de notification du paiement, nous communicant aussi l'adresse d'envoi pour l'abonnement payé, courriel vasileman7@yahoo.com

Vous pouvez obtenir des informations supplémentaires concernant l'effectuation des abonnements à tel. 0257/285804 int. 15, Adam Eugenia et par fax 0257/214454, pour OP ou les quittances acquittées.

ABONAMENTE
la revista „Studii de Ştiinţă şi Cultură" pe anul 2017

Preţul Revistei Studii de Ştiinţă şi Cultură este de 49 lei/buc., în euro un număr costă 11 euro, iar în dolari un număr costă 15 dolari, iar abonamentele pentru anul 2017 beneficiază de reducere 25%.

Preţurile abonamentelor anuale pentru România sunt de 164 lei/an, 4 numere.
Cititorii din ţară pot opta pentru abonamente în lei, astfel:
- expediind banii în contul Universităţii de Vest ,,Vasile Goldiş'' din Arad,deschis la B.C.R. Arad**,**
RO34RNCB0015028152520236 pentru RON
- cu plata în numerar, la Casieria Universităţii de Vest,,Vasile Goldiş Arad,B-dul Revoluţiei Nr.94-96,

Program: Luni-Joi orele 8-11 şi 13- 15,30
Vineri orele 8-9 şi 11-12,30

Preţurile abonamentelor anuale pentru cititorii din străinătate sunt de 38 euro/an, sau 50 usd/an, 4 numere.
Cititorii din străinătate pot opta pentru abonament,astfel:
- expediind banii în conturile Universităţii de Vest „Vasile Goldiş" din Arad,deschise la B.C.R Arad;
RO07RNCB0015028152520237 pentru EURO
RO77RNCB0015028152520238 pentru USD
ATENŢIE: Trimiteţi pe adresa **www.revista-studii-uvvg.ro** un e-mail de notificare de plată, în care să ne comunicaţi şi adresa de expediţie pentru abonamentul plătit, e-mail vasileman7@yahoo.com

Informaţii suplimentare privind efectuarea abonamentelor se pot obţine la tel.0257/285804 int. 15, Adina Botea şi prin fax 0257/214454, pentru OP sau chitanţele achitate.